აკაკი შანიძე

თხზულებანი

IX

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
ТБИЛИССКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

А. Г. ШАНИДЗЕ

СОЧИНЕНИЯ В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ

ТОМ IX

ГРУЗИНСКИЙ МОНАСТЫРЬ В БОЛГАРИИ И ЕГО ТИПИК

ГРУЗИНСКАЯ РЕДАКЦИЯ ТИПИКА

ТБИЛИСИ · 1986

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

აკაკი შანიძე

თხზულებანი
თორმეტ ტომად

ტომი
IX

ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი

ტიპიკონის ქართული რედაქცია

1986 თბილისი

81.2 Гр.
შ 214

სარედაქციო კოლეგია:

შოთა ძიძიგური (მთავარი რედაქტორი), თამაზ გამყრელიძე,
კორნელი დანელია (პასუხისმგებელი მდივანი), ივანე იმნაიშვილი,
მზექალა შანიძე, სერგო ჯორბენაძე

მდივანი ლ. ბასილაია

Редакционная коллегия:

Ш. В. Дзидзигури (гл. редактор), Т. В. Гамкрелидзе,
К. Д. Данелиа (ответственный секретарь), И. В. Имнаишвили,
М. А. Шанидзе, С. М. Джорбенадзе

секретарь Л. С. Басилая

IX ტომში შევიდა ავტორის მიერ პეტრიწონის ქართული მონასტრის ტიპიკონის კრიტიკულად გამოცემული ტექსტი (წესდებისა), რომელიც 1083 წელს შეუდგენია ბიზანტიის იმპერიის დასავლეთი ნაწილის დიდ დომესტიკს (სარდალს) გრიგოლ ბაკურიანის-ძეს. ქართულ ტექსტს, რომელიც ემყარება უძველეს (XIII • საუკ.) ნუსხას, ახლავს რუსული თარგმანი, ვრცელი გამოკვლევა და ლექსიკონი. შრომას პირველხარისხოვანი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო საქართველოს, არამედ ბულგარეთისა და ბიზანტიის ისტორიისთვისაც.

Ս-243146

ტომის რედაქტორი მ. შანიძე

შ $\frac{4602000000}{M\ 607\ (06)-86}$ 250—86

© გამომცემლობა „მეცნიერება", 1986

საყვარელი მშობლების
დაუვიწყარ ხსოვნას

ა. შ.

წინასიტყვაობა

Ⴜინამდებარე წიგნში დაბეჭდილია პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი ანუ წესდება უძველესი ხელნაწერის მიხედვით და ახლავს ჩემი რუსული თარგმანი საჭირო შენიშვნებითურთ. ეს მონასტერი დააფუძნა ბულგარეთში საბერძნეთის დასავლეთის დიდმა დემესტიკოსმა[1] სევასტოსმა გრიგოლმა, ტაოელი ერისთავთ ერისთავის ბაკურიანის შვილმა, რომელიც უთუოდ ბაგრატიონთა გვარიდან იყო. ტაო იმ დროს მოწყვეტილი იყო საქართველოს და საბერძნეთის იმპერიის ფარგლებში იყო მოქცეული, ისე როგორც ბულგარეთი, რომელსაც დამოუკიდებლობა მოუსპო და თავის საბრძანებელს შეუერთა ვასილი II-მ.

Ⴄს მონასტერი, რომელიც დააარსა ქართველმა ამირსპასალარმა საგანგებოდ ქართველთათვის, რომლებიც საკმაოდ იყვნენ მის ჯარში, დღესაც არსებობს და ბაჩკოვოს მონასტრის სახელით არის ცნობილი. მისი მშენებლობა დასრულდა 1083 წელს და მაშინვე დაუწერა მისმა დამფუძნებელმა წესდება, რომელიც შეადგინეს ორ ენაზე — ქართულად და ბერძნულად — და რომელსაც ხელი მოაწერა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ 1083 წლის დეკემბერში.

Ⴜესდების ორ ტექსტთაგან მეცნიერთათვის პირველად ცნობილი გახდა ბერძნული, მაგრამ არა პირვანდელი ტექსტი, არამედ მისი თარგმანი ახალ ბერძნულ ენაზე. იგი ეთარგმნათ მე-18 საუკუნეში, ხოლო გამოსცა გ. მუსეოსმა 1888 წელს[2]. 1904 წელს კი გამოქვეყნდა პირვანდელი ბერძნული ტექსტიც ბუქარესტის გადმონაწერის მიხედვით, რომელიც მე-18 საუკუნეში შეუსრულებიათ. მას მიაკვლია ლუი პეტიტმა და მანვე გამოსცა იგი რუსეთის ბიზანტინისტთა ორგანოს XI ტომის დამატებად[3].

Ⴂვიან გავიგეთ, რომ ამ ძეგლის ძველი ხელნაწერი დაცული ყოფილა კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში კუნძულ ხიოსზე და ჩასმული ყოფილა ყდაში იმავე წესდების ქართულ ხელნაწერთან ერთად. ხიოსიდან გამოვიწერეთ ამ ხელნაწერის ფოტოპირები, რომლებიც სხვადასხვა დროს მოვიდა: ჯერ ბერძნული, შემდეგ ქართული. ამ ფოტოების მიხედვით ძველი ბერძნული ტექსტი გამოსცა სიმონ ყაუხჩიშვილმა 1963 წ.. თავის გამოცემას მან დაურთო საჭირო შენიშვნები, თანაც

---

[1] Დიდი დემესტიკოსი (ბერძნულად დომესტიკოს) — მთავარსარდალი, ამირსპასალარი. მთავარსარდალი ორი ჰყავდათ ბერძნებს: ერთი აღმოსავლეთში (აზიაში), მეორე — დასავლეთში (ევროპაში). გრიგოლი იყო მთავარსარდალი საბერძნეთის დასავლეთი ნაწილისა.

[2] *Γρηγόριος Πακουριανός μέγας δομέστικος τῆς Δύσεως καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ τυπικὸν τῆς μονῆς τῆς Πετριτζονιτίσσης* (Dissertationes Jenenses, t. IV. Leipzig, 1888), pp. 135—210 (მომყავს ლ. პეტიტის გამოკვლევის მიხედვით).

[3] Typicon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Bačkovo) en Bulgarie. Texte original publié par le R. P. Louis P e t i t, des augustins de l'Assomption: „Византийский Временник". Приложение к XI тому, № 1, XXXII+63 გვ.

თარგმნა დღევანდელი ქართული სალიტერატურო ენით და თარგმანი პირისპირ დაუყენა ბერძნულ ტექსტს [1].

რაც შეეხება წესდების ქართულ ტექსტს, იგი ცნობილი გახდა პირველად ახალი ხელნაწერის მიხედვით, რომელიც ინახება ბულგარეთში, სოფიის საჯარო ბიბლიოთეკაში. იგი გადმოუწერია ხიოსზე დაცული ხელნაწერისაგან წარსული საუკუნის მეორე ნახევარში (ვიდრე ეს ხელნაწერი ჯერ კიდევ პეტრიწონის მონასტერში ყოფილა) უცნობ პირს, რომელსაც ქართული ენისა და ქართული წერისა არა გაეგებოდა რა. მას დიდი მონდომებით და მიმსგავსებით გადმოუხატავს ქართული ასოები, სიტყვები და წინადადებანი, მაგრამ მისდა უნებურად მრავალი შეცდომა მოსვლია, და თანაც გამორჩენია მთელი სტრიქონები. ამ უხეირო ხელნაწერის მიხედვით ქართული ტექსტი გამოსცა 1954 წ. მიხეილ თარხნიშვილმა და თარგმნა იგი ლათინურად [2]. ამიტომ გასაკვირველი არ არის, რომ ქართულ ტექსტშიცა და ლათინურ თარგმანშიც მრავალი შეცდომა მოიპოვება.

შეტისმეტად საჭირო გახდა, რომ გამოცემულიყო ქართული ტექსტი ხიოსის ხელნაწერის მიხედვით, რომელიც, როგორც ჩანს, 1083 წლის დედნიდან არის გადაწერილი დაახლოებით მე-13 საუკუნეში და რომელიც წარსული საუკუნის 80-იან წლებამდე პეტრიწონში ინახებოდა. ეს გამოცემა მიზნად ისახავს, დააკმაყოფილოს ეს დიდი საჭიროება. მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ ამასთანავე, რომ ეს წესდება დიდად მნიშვნელოვანი ძეგლია არა მარტო საქართველოს ისტორიისა და ქართული ენისათვის, არამედ XI საუკუნის ბულგარეთისა და საბერძნეთისათვისაც, აუცილებელია, მას ახლდეს თარგმანი ერთ-ერთ ფართოდ გავრცელებულ ენაზე, რომელიც საშუალებას მისცემს მკვლევართ, იცოდნენ, რა სწერია შიგ. ამიტომ მე იგი ვთარგმნე რუსულად და დავურთე საჭირო შენიშვნები.

როგორც მოგახსენეთ, ქართული მონასტრის მშენებლობის ამბები მეცნიერებმა გაიგეს პირველად წესდების ბერძნული ტექსტის მიხედვით, ტექსტისა, რომელიც რამდენსამე ადგილას განსხვავდება ქართულისაგან (მეექვსე თავში, აგრეთვე ბოლო ნაწილში, სადაც გუჯრის დამტკიცებაზეა საუბარი). ეს კი მიზეზი გახდა იმისა, რომ ცუდად გაეგოთ და მცდარად გაეშუქებინათ მონასტრის მშენებლობის ამბები. აღმოჩნდა, რომ ბერძნულ ტექსტში გადაუკეთებიათ ადგილები, რომელთაც შეცდომაში შეიყვანეს ნ. მარი, რომელმაც სწორედ ამ გადანაკეთები ადგილების მიხედვით ააგო თავისი მცდარი თეორია, თითქო პეტრიწონის მონასტრის დამაარსებელი იყო სომეხი ქალკედონიტური აღსარებისა, როგორც ქართ-

---

[1] გ ე ო რ გ ი კ ა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი მეხუთე. ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა. თბილისი 1963. გვ. 83—301. ახლავს 12 ტაბულა.

[2] Typicon Gregorii Pacuriani edidit Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 143=Scriptores Iberici, t. 3). Louvain 1954 (ქართული ტექსტი).

Typicon Gregorii Pacuriani interpretatus est Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 144=Scriptores Iberici, t. 4). Louvain 1954 (ლათინური თარგმანი).

ველები, და თითქო ამიტომ უწოდებდა იგი თავის თავს ქართველს[1]. ამ თეორიას, სამწუხაროდ, ჩვენს დროსაც აღმოუჩნდა მომხრეები და დამცველები.

ჩამდვილად კი, თუ გულდასმით შევისწავლით ორსავე ტექსტს, ობიექტური მკვლევარი ადვილად შენიშნავს, თუ რომელი ტექსტი ტყუის, და იმ უცილობელ ჭეშმარიტებამდე მივა, რომ ცვლილება ბერძნულ ტექსტშია შეტანილი, ქართული კი უცვლელად არის გადმოწერილი დედნიდან და შემონახული დღემდე. ეს საშუალებას გვაძლევს, უკუვაგდოთ მცდარი დებულება, რომელიც იმისგან წარმოდგა, რომ უკრიტიკოდ ეპყრობოდნენ საეჭვო ადგილებს და გულუბრყვილოდ სწამდათ ყველაფერი, რაც ბერძნულ ტექსტშია ნათქვამი. ამის შესახებ ვრცლად არის აქ მოთხრობილი შესავალში როგორც ქართულად, ისე რუსულად და მგონია, ამიერიდან უნდა გაიფანტოს ბურუსი, რომელიც ეხვია პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის დამაარსებლის მიმზიდველ პიროვნებას.

ქართული ტექსტი მეტად მნიშვნელოვანი ძეგლია ქართული სალიტერატურო ენისა. იგი შედგენილია XI საუკუნეში და ძირითადად ძველი ქართული ენის ნორმების თანახმად არის დაწერილი, თანაც შიგ მდიდარი ლექსიკური მასალაა წარმოდგენილი. ამ ძეგლის ორთოგრაფიულ-გრამატიკული თავისებურებანი საგანგებოდ არის მიმოხილული (გვ. 133—146), ხოლო ლექსიკა დაწვრილებით არის ნაჩვენები (გვ. 147 და შემდ.). აქ კი შეიძლება აღინიშნოს, რომ XI—XII საუკუნის ბულგარეთ-საბერძნეთის ისტორიის სპეციალისტი, რომელსაც ჰსურს, გაიგოს, თუ რა მონეტა იყო «სკიპტრატი»[2], ქართულ ტექსტში იპოვის ამის ახსნას: ეს იყო «ექუსთავი», ე. ი. რომანოზ დიოგენისა და მისი ცოლის ევდოკიას მოჭრილი ოქროს მონეტა, რომელზედაც ექვსი თავი ეხატა: წინა მხარეს იესო ქრისტე, რომელიც აკურთხევს მის აქეთ-იქეთ მდგომარე დიოგენსა და ევდოკიას, ხოლო უკანა მხარეს: დიოგენის გერები — ევდოკიას შვილები: მიხაილი (შუაში), კონსტანტინე და ანდრონიკე.

ქართული ტექსტის მნიშვნელობა მრავალგვარია: შიგ სწორად არის წარმოდგენილი ქართული საკუთარი სახელები (ბაკურიანი, აბაზი) და უფრო მიახლოებით არის გადმოცემული ბულგარული სოფლის სახელები: შიკონი და ჩრევენა. ამას გარდა, ის შეიცავს მასალას ბერძნული ენის ფონეტიკური ვითარების შესახებ XI საუკუნეში[3].

ქართული ტექსტი და მისი რუსული თარგმანი საშუალებას გვაძლევს, უფრო დამაჯერებლად ვიმსჯელოთ XI საუკუნის II ნახევრის ბულგარეთსა და საბერძნეთში მომხდარი საომარი და პოლიტიკური ამბების შესახებ, რომლებიც აქ მოხსენებულია პირდაპირ ან ირიბად. ძეგლში მოცემულია ძვირფასი ცნობები სხვადასხვა ხასიათისა: მსხვილი მემამულის ადგილ-მამულების შესახებ, რომლებიც მან მონასტერს შესწირა, ცნობები სოციალური ურთიერთობისა და მოსახლეობის ეკონომიური მდგომარეობის შესახებ ბულგარეთსა და საბერძნეთში და სხვა. ამი-

[1] Н. Марр. Арк'аун, монгольское название христиан в связи с вопросом об армянах-халкедонитах (Оттиск из XII тома, № 1 и 2, „Византийского Временника" 1905 г., СПб. 1905, стр. 1—68).

[2] Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI—XII вв., стр. 345 (Прим. 125).

[3] ამის შესახებ ნახეთ ენის მიმოხილვაში.

ტომ გასაგებია, რომ ეს დიდად მნიშვნელოვანი გუჯარი, რომლის ბერძნული ტექსტი არა ერთხელ მოუხმიათ სხვადასხვა საკითხის გასაშუქებლად, თავის ადგილს დაიკავებს სხვა დოკუმენტებს შორის, რომლებიც ბულგარეთ-საბერძნეთის ისტორიის გარკვეულ მონაკვეთს ეხება.

ამ ნაშრომის ავტორი მონაწილეობას იღებდა სამეცნიერო ექსპედიციაში, რომელიც მოაწყო საქ. სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიამ ბულგარეთში 1949 წლის მარტში. დიდი გულის ტკივილით უნდა აღვნიშნო, რომ მის გამოცემას ვერ მოესწრო ექსპედიციის ერთი მონაწილეთაგანი — გამოჩენილი ისტორიკოსი ნიკო ბერძენიშვილი, რომელიც გარდაიცვალა 16. 7. 1964 წელს.

დასასრულ, სასიამოვნო მოვალეობად მიმაჩნია, გულწრფელი მადლობა მოვახსენო ყველას, ვინც ხელი შეუწყო აქედან ბულგარეთს მივლენილი ქართული სამეცნიერო ექსპედიციის წევრების მუშაობას, განსაკუთრებით კი ბულგარლებს, — მეცნიერებსა და ხელისუფლების წარმომადგენლებს, — რომელთაც ყველაფერი იღონეს, რომ ექსპედიციის მუშაობას სასურველი შედეგი მოჰყოლოდა.

ა. შანიძე

1970 წლის ოქტომბერი.

შესავალი

1. სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში

საქართველოს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიამ 1949 წლის მარტში მოაწყო სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში. ექსპედიციაში შევდიოდით: საქ. სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი პროფ. ნ. ბერძენიშვილი, დოც. ოთარ გიგინეიშვილი და ამ სტრიქონების ავტორი, მაშინ საქ. სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის ვიცე-პრეზიდენტი. ექსპედიციის ძირითადი მიზანი იყო პეტრიწონის ქართულ სიძველეთა გამოძიება, გამორკვევა და შესწავლა. ჩვენი გამგზავრება ითვალისწინებდა აგრეთვე, თუ შესაძლებელი იქნებოდა, რუმინეთში შევლას და ბესიკ გაბაშვილის საფლავის მოძებნას და ახალი ცნობების მოპოვებას ანთიმოზ ქართველის შესახებ.

პეტრიწონის მონასტერი ამჟამადაც არსებობს, მაგრამ მას ბაჩკოვოს მონასტრის სახელით იცნობენ (ბაჩკოვო სოფელია იქვე, მონასტრის ქვემოთ ერთი კილომეტრის დაშორებით). ეს მონასტერი დააარსა ქართველმა მთავარსარდალმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ XI საუკუნის 80-იან წლებში (1083 წ.) ბულგარეთში როდოპის მთებში, ჩეპელარსკას ხევზე, რომელიც ასენოვგრადზე (სტანიმაკაზე) ჩამოივლის. მონასტერი დაშორებულია 30-იოდე კილომეტრით პლოვდივიდან (ფილიპოპოლიდან), ხოლო 10-ოდე კილომეტრით — ასენოვგრადიდან (სტანიმაკიდან, ანუ სტენიმახიდან).

გრიგოლი იყო ტაოელი, ძე ერისთავთ ერისთავის ბაკურიანისა, მგონია ბაგრატიონთა გვარიდან[1]. მას მამა ადრე გარდასცვლია და დედას ადგილ-მამული და ქონება უმთავრესად თავის ქალებისთვის მიუცია მზითვად. როცა წამოზრდილან გრიგოლი და იმისი უმცროსი ძმა აბაზი, მათ დიდი ნიჭი და ენერგია გამოუჩენიათ და ძალიან დაწინაურებულან ბიზანტიის სახელმწიფო სამსახურში, განსაკუთრებით გრიგოლი, რომელსაც უმსახურნია საბერძნეთის ფარგლებში შემავალ «აღმოსავლეთში» სხვადასხვა ადგილას: სომხეთში, საქართველოში, სასარკინოზეთში (სირიაში), თავადად ყოფილა კარნუქალაქში (თეოდოსიოპოლში), ანისში, კარში (ე. ი. დღევანდელი გამოთქმით ყარს-ში[2]), შემდეგ ბიზანტიის აღმოსავლეთიდან დასავ-

---

[1] გრიგოლს ტაოში ჰქონდა მამული (35ა, 1).

[2] ყ ა რ ს-ი ქართული სახელია, მაგრამ ისე გადაკეთებულია ჯერ სომხურად და მერმე თურქულად, რომ მას დღეს ქართულად ვეღარ ვცნობთ. ძველად ქალაქს ერქვა კ ა რ-ი, მრავლობითი რიცხვის ფორმით კ ა რ ნ-ი. ეს ქართული სიტყვის მრავლობითის ფორმა სომხური გამოთქმით გახდა კ ა რ-ს (გაბატონდა ბრალობითი ბრუნვის ფორმა ლოკატივის მნიშვნელობით), შემდეგ პირველი ბგერა კ თურქულ გამოთქმაში ყ-დ შეიცვალა და მივიღეთ ყ ა რ ს-ი. «კარი» სხვა გეოგრაფიულ სახელებშიც გვხვდება: კლდე-კარი, ტაოს-კარი, ზე-კარი და სხვა.

ღეთს გადასულა და, უკანასკნელად, ალექსი კომნიანოსის გახელმწიფების შემდეგ (1081 წ.), გამხდარა ბიზანტიის იმპერიის «დასავლეთის დიდი დემესტიკოსი» (ბერძნული გამოთქმით დომესტიკოსი). ამ დროს იგი უკვე სევასტოსი ყოფილა [1]. მაშასადამე, დღევანდელი ტერმინით რომ დაახლოვებით გამოვხატოთ, ის გამხდარა საბერძნეთის დასავლეთის (ე. ი. ევროპული ნაწილის) სამხედრო ოლქის უფროსი, ანუ მთავარსარდალი, ამირსპასალარი. ამ დროს მისი რეზიდენცია იყო ადრიანოპოლში, მაგრამ ამასთანავე ფილიპოპოლში (დღევანდელ პლოვდივში), ქალაქის გარეუბანში, მას პრასტინი (ე. ი. სასახლე და ადგილ-მამული) ჰქონდა. ადგილ-მამულები და ციხე-ქალაქები მას სხვაგანაც ბევრი ჰქონდა, სხვათა შორის, მოსინოპოლშიც (ეგეოსის ზღვის პირად).

გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ (რომელიც ბერძნულ წყაროებში გრიგოლ პაკურიანად არის ცნობილი) თავის დაარსებულ მონასტერს, რომლის მშენებლობა 1083 წ. დამთავრდა, «ტიპიკონი» (წესდება) დაუწერა. ეს მონასტერი მხოლოდ ქართველთათვის იყო განკუთვნილი. ბერძენი შიგ შეიძლებოდა მხოლოდ ერთი ყოფილიყო, სახელდობრ მწერალი, რომელსაც მიმოწერა უნდა ეწარმოებინა მონასტერსა და ადგილობრივ საერო ხელისუფლებას შორის.

მონასტერი შედგებოდა სამი ეკლესიისა და საცხოვრებელი სენაკებისაგან საჭირო სათავსოებითურთ. ეკლესიათაგან მთავარი იყო ღვთისმშობლის სახელზე, ორი მომცრო იყო იოანე ნათლისმცემლისა და წმ. გიორგის სახელზე. ამას გარდა, მონასტრის გალავნის გარეთ, 200-ოდე ნაბიჯის მოშორებით, გრიგოლმა ააშენა «სამარხო» (ანუ საძვალე), რომელიც დღესაც არსებობს და წარმოადგენს ვლდეზე გადამდგარ ორსართულიან შენობას (ზედა მისასვლელიდან პირდაპირ მეორე სართულში შედიხართ). ის თავის დროს მოხატული ყოფილა. მხატვრობიდან ახლა მხოლოდ ნაშთია მოღწეული. ზედა სართულში ეკლესიაა, ქვედა სართულში აკლდამებია ძვლებით სავსე. აქ გადმოასვენა გრიგოლმა თავისი ძმა აბაზ მაგისტროსი, რომელიც მონასტრის აგებამდე გარდაიცვალა. აქვე დაასაფლავეს ოვით გრიგოლი 1086 წ., აქვე ერთი კედლის ნიშაში დახატულია მონასტრის მაშენებელი გრიგოლ ბაკურიანის-ძე და მისი ძმა აბაზ მაგისტროსი, მაგრამ ეს მხატვრობა განახლებული უნდა იყოს მე-14 საუკუნეში.

«სამარხო» პეტრიწონში ამჟამად ერთადერთი შენობაა XI საუკუნისა. მთავარი ეკლესია ღვთისმშობლის სახელობისა გადაკეთებულია XVII საუკუნის დასაწყისში (1604 წ.). მას გუმბათის თავზე ჯვარი ასვია, რომელზედაც ძველი ქართული ასოებით «ႻႬႢႰႺ» აწერია.

მონასტრის სიძველეთაგან აღსანიშნავია ქართულ წარწერიანი ხატი ღვთისმშობლისა. მისი წარწერიდან ვტყობილობთ, რომ ის მოუჭედინებიათ 1311 წ. ძმებს ათანასის და ოქროპირს, რომლებიც ტაოელები ყოფილან.

ექსპედიციის წევრთა სასიხარულოდ, სოფიის საჯარო ბიბლიოთეკაში (Народ-

---

[1] სევასტოსს ბიზანტიის სამოხელეო იერარქიაში იმ დროს მეორე ადგილი ეკავა კესაროსის შემდეგ, მაგისტროსს კი — მეშვიდე (კესაროსი, სევასტოსი, ნოველისიმოსი, კურაპალატი, პროტოპროედროსი, პროედროსი, მაგისტროსი და შემდგომი). გრიგოლის ძმას აბაზს მაგისტროსის ხარისხი ჰქონდა მიღებული.

на библиотека-ში). აღმოჩნდა პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ანუ წესდების ქართული ტექსტი. ამ წესდებაში ვრცლად არის მოთხრობილი მონასტრის დაარსების ამბები, ჩამოთვლილია, თუ როგორ მოუწყვია და უზრუნველუყვია ყოველმხრივ თავისი დაწესებულება მის ამშენებელს: შეუწირავს სოფლები გლეხებითურთ და ციხეები, დიდძალი სახნავ-სათესი ადგილები, საძოვრები, ტყეები, სათევზაო ტბა, აგრეთვე შეუწირავს საეკლესიო ნივთები (ქართული და ბერძნული წიგნები, საეკლესიო ჭურჭელი, სამღვდელო შესამოსელი და სხვა), თანაც აუშენებია ერთი სასნეულო და სამი სასტუმრო («ქსენადოში») სტენიმახში (ანუ ბულგარულად, სტანიმაკაში, რომელსაც ამჟამად ასენოვგრადი ეწოდება) და ეგეოსის ზღვისაკენ: ნიკოლწმიდასა და მარმარას. პირველ ნიკოლწმიდაში (სტენიმახთან) ქართული სასწავლებელი გაუხსნია, სადაც ექვსი ყმაწვილი სწავლობდა და ემზადებოდნენ მონასტრის სამსახურისათვის.

გრიგოლის ბიოგრაფიიდან აღსანიშნავია, რომ იგი ერთგულად და თავდადებით ემსახურებოდა საბერძნეთს (ბიზანტიის საკეისროს), რომლის ფარგლებში შედიოდა მაშინ როგორც ტაო, საქართველოდან მოწყვეტილი მე-11 საუკუნის დასაწყისში ვასილი II-ის მიერ (976—1025), ისე ბულგარეთიც, რომელიც იმავე ვასილი II-მ დაიპყრო, დამოუკიდებლობა მოუსპო და თავის საბრძანებელს შეუერთა (1018 წ.). გრიგოლი აღნიშნავს, რომ ბევრჯერ დაუღვრია სისხლი მას და მასთან ერთად მისიანებს (ე. ი. ტაოელ ქართველებს) საბერძნეთის «სარგებელისა და მსახურებისათვის». არ იქნება ტყუილიო, ამბობს გრიგოლი, თუ ვიტყვით, რომ ძალიან ცოტა ჩვენგანი მომკვდარა თავის სარეცელზე მშვიდობით, უმეტესობა კი საბერძნეთის მტერთაგან არის დახოცილი ბრძოლებშიო. საქმე იქამდისაც მისულა, რომ თვითონ მე და ჩემთან ერთად არა მცირედი ჩემი ერი ტყვედ ჩავცვინულვართ საბერძნეთის მტრების ხელშიო (1, 4—5)[1]. ამასთანავე გრიგოლი დიდი თავმოწონებით მოგვითხრობს თავის ბრწყინვალე გამარჯვებას პაჭანიკებზე. ეს გამარჯვება დიდხანს დარჩება სასიხარულო მოგონებად ჩემი სიკვდილის შემდეგაც ხალხშიო (2, 18).

მონასტრის დაარსების შემდეგ გრიგოლ ბაკურიანის-ძეს დიდხანს აღარ უცოცხლია: იგი გმირულად დაეცა პაჭანიკებთან ბრძოლაში 1086 წელს.

ტიპიკონი შედგენილი ყოფილა ქართულად და ბერძნულად. ვუჯრის ბოლოს მოთავსებულ ანდერძში იკითხება: «დაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ ამის პატიოსნისა მონასტრისა ჩუენისაჲ ღმრთისმშობლისა პეტრიწონისაჲ ბრძანებითა ჩემ გრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოჲსა ძისა ბაკურიანისაჲთა, მაშენებლისა ზემო თქუმულისა ამის მონასტრისა და ეკლესიისა, წერილითა ბერძულითა და ქართულითა». შემდეგ ცოტა ქვემოთ ნათქვამია, რომ ამათგან იურიდიული ძალა ბერძნულ ტექსტს აქვსო («სიმტკიცისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა»-ო), ქართულად კი იმიტომ დაიწერაო, რომ «მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან და არა იციან ბერძული წარკითხვაჲ და ჯერ-არს, რაჲთა ქართულად

[1] აქედან ჩანს, რომ გრიგოლის ხელქვეით ჯარებში ქართველებიც მრავლად ყოფილან.

დაწერილსა აღმოიკითხვიდენ და გულისხმა-ჰყოფდენ აღწერილსა განსაზღვრებულსა ამას შინა ტიპიკონსა»-ო.

მანამდე ჩვენთვის ცნობილი იყო მხოლოდ ბერძნული ტექსტი, რომლის ახალბერძნული თარგმანი 1888 წელს გამოაქვეყნა ბერძენმა მკვლევარმა გიორგი მუსეოსმა, ხოლო 1904 წელს რუსეთის ბიზანტინისტთა ორგანოში (Византийский Временник-ში) ფრანგმა ლუი პეტიტმა დაბეჭდა ძველი ტექსტიც მე-18 საუკუნეში შესრულებული გადმონაწერის მიხედვით, რომელსაც მან ბუქარესტში მიაგნო ერთ-ერთ ხელნაწერთა კოლექციაში.

პეტრიწონის სხვა ქართული ხელნაწერები ამჟამად არ ჩანს, მაგრამ მოიპოვება ძველი (XI—XIV საუკუნეთა) ბერძნული ხელნაწერები პეტრიწონისა, რომლებიც წინათ გადაეტანათ სოფიის საეკლესიო მუზეუმში და მეორე მსოფლიო ომის დროს კი (რადგანაც ბულგარეთი მე-2 მსოფლიო ომის დროს ფაშისტურ სახელმწიფოთა კოალიციაში მოექცა და ინგლის-ამერიკელი მფრინავები სოფიას ბომბავდნენ) იქედან რილოს მონასტერში გაეხიზნათ[1].

პეტრიწონში ქართველები კარგა ხანს მოღვაწეობდნენ. ჩვენამდე მოღწეულია ერთი კარგა მოზრდილი ხელნაწერი, რომელიც ამ მონასტერშია გადაწერილი. ის ერთ დროს სვანეთში ინახებოდა და დღეს საქართველოს მუზეუმშია დაცული (H—1760). მას მე-15 საუკუნით ათარიღებდნენ, მაგრამ ჭვირნიშნის მიხედვით კი თარიღდება 1300—1340-იანი წლებით[2].

ექსპედიციის წევრებმა ბუქარესტში ინახულეს ანთიმოზ ქართველის მიერ აშენებული ეკლესია. ეს ანთიმოზი პირველად იყო ბერ-მონაზონი, 1705 წელს რიმნიკის ეპისკოპოსი გახდა, უკანასკნელად, 1709 წელს, ვლახეთის მთავარ-ეპისკოპოსობა მიიღო. მას ჰქონდა თავისი სტამბა, სადაც ის ბეჭდავდა წიგნებს რუმინულად, ბერძნულად, სლაურად, არაბულად. ანთიმოზ ქართველი თვალსაჩინო მწერალი და საზოგადო მოღვაწე იყო იმდროინდელ რუმინეთში და მას საპატიო ადგილი უჭირავს ამ ქვეყნის ისტორიაში. ის იყო თავის დროისთვის ფრიად განათლებული კაცი და დიდი მხატვრული გემოვნების პატრონი; სხვათა შორის, მისი ნახაზების მიხედვით არის შესრულებული ბუქარესტში მისი აშენებული ეკლესიის ჩუქურთმები. ამ ეკლესიას ახლაც «ანთიმს» ეძახიან. ანთიმოზი ყოველთვის აცხადებდა, რომ ის არის ქართველი. მისი სტამბიდან გამოსულ წიგნებში ყველგან იკითხება, რომ დაიბეჭდა ანთიმოზ ქართველის სტამბაშიო (არაბულ წიგნებზე კი: ანთიმოზ გურჯის სტამბაშიო). სხვათა შორის, მან გამოუგზავნა ვახტანგ მეფეს სტამბის მოწყობილობა და მოაყოლა წიგნის ბეჭდვის საქმის მცოდნე სტეფანე უნგროვლახელი, რომელმაც 1710 წელს ერთს ქართულად დაბეჭდილ წიგნს («კონდაკს») ბოლოში რუმინული ლექსი მიაბეჭდა ქართული ასოებით[3].

ანთიმოზი არ ივიწყებდა თავის ქართველობას, ამასთანავე ის იყო თავდადე-

---

[1] რილოს მონსტერი ამჟამად მუზეუმ-ნაკრძალად არის გამოცხადებული.

[2] რ. პატარიძე. უძველესი იტალიური ჭვირნიშნიანი ქაღალდი ქართულ ხელნაწერებში. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის IV სამეცნიერო სესია 1962 წლის 14—15 ნოემბერს. მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები, გვ. 6.

[3] ა. შანიძე. ქართული სტამბის ისტორიისათვის. ლიტერატურული მემკვიდრეობა. წ. I. 1935, გვ. 156.

ბული მუშაკი რუმინეთისთვის. სამწუხაროდ, მალე ის ინტრიგების მსხვერპლი გახდა, ჩამოაგდეს სამიტროპოლიტო საყდრიდან და ექსორია უყვეს (გააძევეს) სინას მთაზე. მაგრამ იქ არ მიუღწევია, — ხმა დადიოდა, გზაზე თურქის მცველებმა წყალში დაახრჩვეს 1716 წელსო.

მე სოფიიდან 23 მარტს პირდაპირ მოსკოვს გამოვფრინდი ბუქარესტ-ოდესა-კიევის ტრასით, ნ. ბერძენიშვილმა და ო. გიგინეიშვილმა კი რკინის გზით ბუქარესტსა და იასში გამოიარეს.

რუმინეთში ყოფნისას (იქეთობასაც და აქეთობასაც) უველაფრად ხელს უწყობდა ჩვენს ექსპედიციას სსრკ-ის მაშინდელი ელჩი რუმინეთში ამხ. ს. ქავთარაძე. მისი დახმარებით ნ. ბერძენიშვილმა და ო. გიგინეიშვილმა ქ. იასში ადვილად იპოვეს ბესიკ გაბაშვილის საფლავის წარწერა ბერძნულად და ქართულად. მაშასადამე, საბოლოოდ გამოირკვა, რომ ბესიკი, რომელიც მეთაური იყო იმერეთის მეფის მიერ რუსეთს გაგზავნილი დიპლომატიური მისიისა და 1791 წელს გარდაიცვალა, დასაფლავებულია რუმინეთის ქალაქ იასში.

თბილისს დაბრუნების შემდეგ მე დავბეჭდე საგაზეთო წერილი ამ სათაურით: «სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში და მისი შედეგები» [1], ხოლო ნიკო ბერძენიშვილმა დაბეჭდა წიგნაკი ამ სათაურით: «ძლევაჲ (გამარჯვება). რუმინია-ბულგარეთის მოგზაურობიდან». 1949. 67 გვ. (ახლავს ხუთი ფოტოსურათი). ამ წიგნაკში მოთხრობილია ჩვენი მისვლა-მოსვლა და საქმიანობა ბულგარეთსა და რუმინეთში.

2. ქართული მონასტრების ტიპიკონები

ქრისტიანობა რომ საქართველოში გავრცელდა, დამკვიდრდა და მთავარ სარწმუნოებად იქცა, ამან სამონასტრო მშენებლობა და მოღვაწეობაც გამოიწვია. პირველი სამონასტრო მოღვაწეები იყვნენ ე. წ. ასურელი მამები, რომელთა მოსვლა მე-6 საუკუნეს განეკუთვნება [2].

ზოგი მონასტრის დაარსების შესახებ კანტი-კუნტი ცნობები მოგვეპოვება, ზოგისა კი კარგად ვიცით როგორც დაარსება, ისე შემდგომი განვითარების გზები. მონასტრები ბევრი იყო ჩვენში: შიო-მღვიმე, გარესჯა, შატბერდი, გელათი და სხვა [3]. ქართული მონასტრები საქართველოს გარეთაც საკმაოდ იყო (იერუსალიმში, შავ მთაზე, საბერძნეთში, კვიპროსზე და სხვაგან) [4]. ყველა მათგანს თავისი წესდება უნდა ჰქონოდა, მაგრამ, სამწუხაროდ, ჩვენამდე ძალიან უმნიშვნელო ნაშთია მოღწეული. წესდება იმიტომ უნდა ჰქონოდა ყველას, რომ ზოგად საცხოვრებელ მონასტერში მრავალი პირი მოღვაწეობდა: ათონის ქართველთა მონასტერში

---

[1] «ლიტერატურა და ხელოვნება» № 21, 29 მაისს, 1949 წ. ახლავს ორი ფოტოსურათი: სამჯალისა და ტიპიკონის სოფიის ხელნაწერის ერთი გვერდისა.

[2] კ. კეკელიძე. სწავლა-განათლებისა და ლიტერატურის ცენტრები ძველ საქართველოში (ძველი ქართული მწერლობის ისტორია. ტ. I. 1951, გვ. 69—97).

[3] ლ. მენაბდე. ძველი ქართული მწერლობის კერები. ტ. I. ნაკვეთი პირველი და მეორე. 1962.

[4] სიტყვა «მონასტერი» სოფლის სახელადაც იქცა; ასეთი სოფლებია: ა) ქვიშხეთის სასოფლო საბჭოში (ხაშურის რაიონი) და ბ) გდუს სასოფლო საბჭოში (ლენინგორის რაიონი).

300, პეტრიწონში 51, ვაჰანის ქვაბში ამდენივე[1]. ყველა მათ თავ-თავის დროს სასმელ-საჭმელი უნდოდა, ფეხსაცმელი და ტანსაცმელი; მონასტერს მამულები ჰქონდა და საქონელი ჰყავდა, რომელთაც მოვლა სჭირდებოდა, მოსავალს აღება, მუშებს ხელფასის მიცემა და სხვა; ამასთანავე წირვა-ლოცვა ეკლესიაში, მაშენებელთა და შემწირველთა მოხსენება, მლოცველთა და სტუმართა მიღება, სნეულთა მკურნალობა, მოხუცებულთა მიხედვა და სხვა — ყველა ეს საკმაოდ რთული საქმე იყო და თავიდანვე უნდა ყოფილიყო ყველაფერი გათვალისწინებული, განსაზღვრული და ჩამოწერილი. ერთი სიტყვით, საჭირო იყო ტიპიკონი[2] ანუ წესდება, რომელსაც ქართულად ძველად აგრეთვე «წესი», «განგებაჲ» ან «წესი და განგებაჲ» ეწოდებოდა. მაგ., ათონის ქართველთა მონასტრის დამაარსებელს იოვანეს, «ეგულებოდა რაჲ აღსრულებაჲ, ყოველი ჴელმწიფებაჲ და უფლებაჲ ეფთჳმეს მისცა, რაჲთა რომელიცა განგებაჲ და წესი ენებოს, იგიცა დაუდვას მონასტერსა» (ცხორ. იოვ. და ეფთჳმესი, 39). აქ, მგონია, წესდება იგულისხმება.

თვით ამ ძეგლში წესდებას ეწოდება «ტიპიკონი» («ტიბიკონი», 11, 2; 22, 2; 33, 2; 36, 5), ან «წესი განგებისაჲ» (36, 1), «გუჯარი განსაგებელისაჲ, რომელ არს ტიპიკონი» (39, სათ.), ან კიდევ «განსაზღვრებაჲ საკრებულოჲ და მცნებაჲ კანონისაჲ» (0, 2), ხოლო პანაგიის მონასტრის წესდებას, რომელიც საფუძვლად დაედო პეტრიწონისას — «წესი განგებისაჲ სამონაზუნოჲსა წიგნისაჲ» (0, 6). ვაჰანის ქვაბთა წესდებას ეწოდება «განგებაჲ», ან «ძეგლი და განგებაჲ» (გვ. 89). შემოკლებით ასეთ წიგნს შეიძლება ძველებურად «განგება» ეწოდოს, ახლებურად კი — წესდება.

უნდა ვიცოდეთ ოღონდ, რომ «ტიპიკონი» (ტჳპიკონი, ტიბიკონი, ტჳფიკონი), ანუ «განგებაჲ», «წესი და განგებაჲ» ან კიდევ «განწესებაჲ», «საეკლესიო განწესებაჲ», ეწოდება აგრეთვე ისეთ წიგნსაც, რომელშიც განსაზღვრულია საეკლესიო მსახურების რიგი სვინაქსარის მიხედვით, ე. ი. თუ რა დღეებში როგორ უნდა სრულდებოდეს წირვა-ლოცვა ეკლესიაში. თვით პეტრიწონის ტიპიკონის მიხედვით დეკანოზი უნდა იყოს «მეცნიერ ყოველსავე განგებასა ეკლესიისასა, რაჲთა წესისაებრ სჳნაქსარისა აღასრულებდეს ყოველსავე» (6, 6). ათონის ქართველთა მონასტერში «ვითარცა იყო მამაჲ ჩუენი ეფთჳმე სავსე ზეგარდამოჲთა მადლითა, ეგრეთვე საღმრთონი წესნი და განგებანი დაესხნეს მონასტერსა თჳსსა: პირველად წესნი ეკლესიისანი და განგებანი ყოვლისა წელიწდისანი, ვითარცა წერილ არს დიდსა სჳნაქსარსა» (ცხორ. იოვ. და ეფთ., 58). ასეთია აგრეთვე ერთს შიო-მღვიმურ ხელნაწერში მოთავსებული «ტჳფიკონი საეკლესიოჲსა წესისაჲ კეთილ განგებულისა წმიდისა და ღმერთ-შემოსილისა მამისა ჩუენისა საბაჲს ლავრისაჲ, რომელი-ესე ესრეთვე იქმნების სხუათაცა ყოველთა მონასტერთა შინა პალესტინისათა»[3], და სხვა ტიპიკონები, რომ-

[1] სხვა მონასტრების შესახებ ცნობები არ მოიპოვება.

[2] ტიპიკონის ნაცვლად ზოგჯერ ტჳპიკონიც იწერებოდა (τυπικόν); გვხვდება აგრეთვე «ტიბიკონი» (დისიმილაციური გამჟღერებით) ან «ტჳფიკონი».

К. Кекелидзе, Литургические памятники, 313 და შემდგომი. იგი პირველად თ. ჟორდანიას აქვს მოხსენებული (ისტ. საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, გვ. 69). ეს წიგნი აწჟამად დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში (A—1021) და აწერილი აქვს მ. ჯანაშვილს (Описание III, 1908, გვ. 278—280).

ლებიც მოიპოვება სხვადასხვა წიგნთსაცავში (მაგ., ხელნაწერთა ინსტიტუტის A—399, 459, 647, 686 და სხვა).

ამავე ხასიათისაა ლექციონართა ხელნაწერები, რომელთაც ჩვენამდე მოუღწევიათ: ლატალისა ასეთი სათაურით: «ესე განჩინებაჲ და განწესებაჲ მოძღუართა მიერ მართლ-მორწმუნეთა, რომელსა ჰყოფენ იერუსალემს»[1]. ან სინას მთისა (ცაგ. № 30, ჯავახ. № 37) მსგავსი სათაურით: «ესე განგებანი და განწესებანი, მოძღუართა მიერ მართლ-მორწმუნეთა, რომელსა ჰყოფენ იერუსალემს»[2].

გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში მოთხრობილია, რომ, როცა გრიგოლი აპირებდა საბერძნეთში წასვლას და იქაური სალოცავების მოხილვას და მოლოცვას, მას უნახავს ერთი მეგობარი კაცი, რომელიც იერუსალიმს გამგზავრებას აპირებდა. გრიგოლს უთხოვია მისთვის «საბაწმიდისა წესისა დაწერაჲ და წარმოცემაჲ»[3]. არ მოიპოვება ცნობა, მოუვიდა გრიგოლს დაბარებული საბაწმიდური წესი, თუ არა. არც ის არის ნათელი, რა იგულისხმება ამ «წეს»-ში: წესდება, თუ საეკლესიო განწესება. თითქო უფრო წესდება უნდა იგულისხმებოდეს.

რა ვიცით ქართულ სამონასტრო წესდებათა შესახებ? სამწუხაროდ, ძალიან ცოტა.

1) ქართველთა სამონასტრო მოღვაწეობა ათონზე მე-10 საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედში გაიშალა. ცნობებს იმის შესახებ, თუ რა წესები იყო ამ მონასტერში ეფთვიმეს დროს, გვაწვდის გ. მთაწმიდლის შედგენილი «ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი», რომელიც არსებითად წარმოადგენს ამ მონასტრის ისტორიას მისი დაარსებიდან მე-11 საუკუნის ნახევრამდე. მონასტერში შემოღებული წესების შესახებ აქ საუბარია ამ ძეგლის 58—104 მუხლებში[4]. მოვიყვან ერთ ადგილს: «აპოთიკი და ბოსტანი და წისქჳლნი კელრისა საურავნი იყვნეს. და ამათგანსა, რაჲცა ვის ეჭმარებინ, კელარი ეურვინ იკონომოსსა თანა და მამასახლისსა. ხოლო საპარიკონომოსოჲ და საწანგროჲ და საჯორე და სამჭედლოჲ და ხურონი და კალაფატნი და მანდრინნი და ვენაჴნი და მენავენი — ესე იკონომოსისა გასაგებელნი იყვნეს. კელარსა ვენაჴთა ზედა ყურძნისათჳს არა ჰქონდა ჴელმწიფებაჲ, აგრეთვე იკონომოსსა ხილისათჳს. გინა შინა მონასტერსა, გინა გარე მეტოქთა კელრისა გასაგებელნი იყვნეს: გინა თუ ზეთის ხილი იყვის გინა თუ ნიგოზი, გინა თუ სხუაჲ ხილი.

ოდეს მამაჲ შინა არნ, რაჲცა ვის ეჭმარებინ, თჳთ მამასა მოაჴსენის, იკონომოსსა არავინ სთხოვნ; და თუ ვინმე სთხოვის, მამასა თანა მიავლინის. უკუეთუ კულა შინა არა არნ, მერმე გააგებნ იკონომოსი.

იკონომოსისა განწესებული შჳდი კრასოვული იყო და ოდეს ტრაპეზსა დაჯდის მწუხრსა, ოთხი კრასოვული მოართჳან» და სხვა (§§ 58—59).

---

[1] К. Кекелидзе, Иер. канонарь, 6.

[2] ი. ჯავახიშვილი, სინის მთის ქართ. ხელნაწერთა აღწერილობა.

[3] გრიგოლ ხანძთელის ცხორება (ნ. მარის გამოცემა. ТР. VII, СПб. 1911, გვ. ით).

[4] გ. მთაწმიდელი. ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი. გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა. (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3) 1946.

2) ტიპიკონის წესებს მოგვაგონებს «განაჩენი», რომელიც მამა სჳმეონს მიუცია შიომღვიმისათვის. მას სხვანაირად «წინამძღურის რიგი» ეწოდება. თ. ჟორდანიას სიტყვით, ეს სვიმეონია ბედიელ-ალავერდელი, რომელსაც დავით დიდისაგან ჩაბარებული ჰქონდა შიომღვიმის ლავრის გამგეობა (როგორც ეს თვით დავით დიდის შიომღვიმისათვის დაწერილ ანდერძშია მოხსენებული). ძეგლი პირველად თ. ჟორდანიამ გამოსცა [1] და გადაბეჭდა ი. დოლიძემ [2].

3) ჩვენამდე მოაღწია რომელიღაც მონასტრის «ტჳპიკონის» ნაწყვეტმა. ეს მონასტერი დედაღმრთისას სახელზე იყო დაარსებული თამარ მეფის დროს, რადგანაც ნაწყვეტში თამარის დღეგრძელობაა გამოთხოვილი და თანაც ივანე მხარგრძელი მანდატურთუხუცესად არის მოხსენებული. მონასტრის დაარსებას 1191—1212 წლებს შორის ვარაუდობენ. ნაწყვეტი პირველად დაბეჭდა ს. კაკაბაძემ [3] და გადაბეჭდა ი. დოლიძემ [4].

4) ერთად-ერთი ტიპიკონი, რომელსაც ძველი საქართველოს ფარგლებში არსებულ მრავალ მონასტერთა ტიპიკონებისაგან ჩვენამდე ასე თუ ისე რიგიანად მოუღწევია [5], ეს არის ვაჰანის ქვაბთა ტიპიკონი, რომელიც გრაგნილზეა ნაწერი (ხელნაწერთა ინსტიტუტის № 933 Ad). პირველად იგი თ. ჟორდანიამ გამოსცა ამ სათაურით: «ძეგლი» ანუ «განგება» ვაჰანის ქვაჰთა მონასტრისა» [6], რასაც დაურთო გრაგნილის ზურგზე მოთავსებული მინაწერები. მანვე გადაბეჭდა «განგების» ნაწყვეტი «ქრონიკების» II ტომში (გვ. 91—94). შემდეგ ეს ძეგლი საგანგებოდ შეისწავლა, გრაგნილი აწერა, ტექსტი გამოსცა, შესავალი, ორთოგრაფიულ-გრამატიკული შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო ლ. მუსხელიშვილმა [7]. თ. ჟორდანია ამ «განგების» დაწერის დროს 15 წლის ფარგლებით განსაზღვრავდა (1212—1227), ლ. მუსხელიშვილმა კი ეს ფარგლები ორჯერ გააფართოვა და 1204—1234 წლებს შუა მოაქცია. მინაწერები ლ. მუსხელიშვილს არ გამოუცია.

ვაჰანის ქვაბთა «განგებისა და განწესების» ტექსტს, სამწუხაროდ, აკლია. თუ გრაგნილი თავდაპირველად, სულ ცოტა, 15 კეფისაგან შედგებოდა, დღეს მხოლოდ 12 მოიპოვება. მიუხედავად ამისა, ძეგლი მეტად საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის მე-13 საუკუნის სამონასტრო წესების შესახებ ჩვენში.

ამ ტიპიკონის ტექსტი უკანასკნელად დაბეჭდა ი. დოლიძემ [8].

5) ერთად-ერთი წესდება, რომელიც სრულად არის მოღწეული ჩვენამდე [9], ეს არის აქ დაბეჭდილი პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი, რომელიც დაწერილია ორ ენაზე, ქართულად და ბერძნულად. ქართული ტექსტის პირველი გამოცემა მ. თარხნიშვილისა (1954) სრული არ არის, თანაც შეცდომები ახლავს, რადგანაც იგი

---

[1] თ. ჟორდანია. ისტორიული საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა. 1896, გვ. 20—21.

[2] ქართული სამართლის ძეგლები. III. 1970. გვ. 127—128.

[3] ს. კაკაბაძე. წერილები და მასალები საქართველოს ისტორიისათვის. 1914, გვ. 71—78.

[4] ქართული სამართლის ძეგლები. III. 1970, გვ. 132—133.

[5] «რიგიანადო», ვამბობთ, რადგანაც მას აკლია კაი გაყოლა.

[6] თ. ჟორდანია. ისტ. საბუთები შიო-მღვიმის მონასტრისა. 1896, გვ. 28—49.

[7] ვაჰანის ქვაბთა განგება (XIII ს.). გამოსცა ლ. მუსხელიშვილმა. 1939, 138 გვ.

[8] ქართული სამართლის ძეგლები. III, 135—153.

[9] სრულად ითქმის, მიუხედავად იმისა, რომ შეწირულებათა სიას ცოტა აკლია ქართულ ტექსტში. სამაგიეროდ ბერძნულში მოიპოვება.

სოფიის ხელნაწერის მიხედვით არის შესრულებული. აქ კი ტექსტი სრულია და გამოცემულია ძველი ხელნაწერის მიხედვით, რომელიც ხიოსის კუნძულზეა დაცული კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში.

3. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი

მალე ცხრა საუკუნე შესრულდება მას შემდეგ, რაც 1083 წელს ტაოელმა ქართველმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ [1], რომელსაც დიდი პატივი ჰქონდა ბოძებული და უაღრესად საპასუხისმგებლო თანამდებობა ეპყრა ბიზანტიის იმპერიაში, დააარსა ქართველთა მონასტერი პეტრიწონში, სადაცააგო სამი ეკლესია: ერთი დიდი (ღვთისმშობლის სახელზე) და ორი მომცრო (იოანე ნათლისმცემლისა და წმ. გიორგის სახელზე) და «სამარხო» (საძვალე).

გრიგოლ ბაკურიანის-ძე პატივით (ტიტულით) სევასტოსი იყო და თანამდებობით დიდი დემესტიკოსი (ბერძნული გამოთქმით: დომესტიკოსი), ანუ მთავარსარდალი, ამირსპასალარი საკეისროს დასავლეთ ნაწილში. რეზიდენცია მას ჰქონდა ადრიანოპოლში, მაგრამ ადგილ-მამულები ბევრი ჰქონდა სხვადასხვა ადგილას და, კერძოდ, ქ. ფილიპოპოლშიც (დღევანდელ პლოვდივში), ხოლო ქართველთა მონასტერი დააფუძნა ფილიპოპოლის ახლოს, როდოპის მთებში, სტანიმაკიდან (დღევანდელი ასენოვგრადიდან) 10-ოდე კილომეტრის მანძილზე. დღეს ეს მონასტერი ბაჩკოვოს მონასტრის სახელით არის ცნობილი (ბაჩკოვო სოფელია ერთი კილომეტრის დაშორებით მონასტრის ქვემოთ), ხოლო დავით დიდის ისტორიკოსს იგი ბორღალეთის მონასტრად აქვს მოხსენებული [2].

გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ნაგებობათაგან ჩვენამდე მოაღწია მხოლოდ ერთმა, რომელიც ფერდობზეა აშენებული და ქვემო მხრიდან ორსართულიანია, ზემოდან კი — ერთსართულიანი. ქვემო სართულში აკლდამებია ძვლებით სავსე. ეს არის საძვალე (საკუთრივ «სამარხო»). ზემო სართული კი წარმოადგენს ეკლესიას, რომელიც თითქო ის ეკლესიაა, რომელიც წმ. გიორგის სახელზე იყო აგებული. ორი სხვა ეკლესია და სენაკები მთლიანად გადაკეთებულია მე-17 საუკუნეში.

ხსენებულ საძვალეში გადაასვენა გრიგოლმა თავისი ძმა აბაზი, რომელიც მონასტრის აგებამდე გარდაიცვალა და შემდეგ თვით გრიგოლიც იქ დამარხეს (1086 წ.). ორივე ძმის სურათი შემონახულია ამ საძვალის ერთ კედელზე [ტაბ. 2].

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ ისე მოაწყო თავისი დაარსებული მონასტერი, რომ უკეთესს ვერ წარმოიდგენს კაცი: აუგო ერთი სასნეულო (საავადმყოფო) და სამი სასტუმრო სხვადასხვა ადგილას, შესწირა სოფლები გლეხებითურთ, ციხე-ქალაქები, საძოვრები, ზვრები, სათევზაო ტბა, წისქვილი და ბევრი სხვა რამ და ეკონომიურად სავსებით უზრუნველყო. ამას გარდა,

---

[1] გრიგოლ ბაკურიანის-ძე ბერძნულად (აქედან კი ევროპულ სამეცნიერო ლიტერატურაში) გრიგოლ პაკურიანად არის ცნობილი.

[2] «აღავსო ზღუაჲ და ჴმელი ქველის საქმემან მისმან, რამეთუ ლავრანი და საკრებულონი და მონასტერნი არა თჳსთა ოდენ სამეუფოთა, არამედ საბერძნეთისანიცა, მთაწმიდისა და ბორღალეთისანი, მერმეცა ასურეთისა და კჳპრისა, შავისა მთისა და პალესტინისანი აღავსნა კეთილითა, უფროსღა...» (ქ. ცხოვრ. I, 352—3).

სახელმწიფო

გრიგოლმა მონასტერს შესწირა საეკლესიო წიგნები, ხატები, ჯვრები, სამოსელი და დაუარსა სკოლა, სადაც ექვსი ახალგაზრდა სწავლობდა ყველაფერს, რაც საჭირო იყო საეკლესიო მსახურებისათვის. მოსწავლეები სასმელ-საჭმელს და ტანისამოსს მონასტრისაგან იღებდნენ. სწავლის დასრულების შემდეგ, ვინც ღირსი იქნებოდა, ეკლესიის მსახურნი ხდებოდნენ.

მონასტრის მშენებლობის დასრულების უმალვე გრიგოლმა თავის მონასტერს დაუწერა ტიპიკონი ანუ წესდება, რომელიც დაუმტკიცა თავის ხელის მოწერით. წესდებაზე ხელი მოაწერინა აგრეთვე იერუსალიმის პატრიარქს ეფთვიმეს, რომელიც საზავო საქმეებზე იყო მიწვეული ალექსი მეფის მიერ თესალონიკში ბერძნებსა და «ფრანგებს» (ნორმანებს) შორის ატეხილი ომიანობის გამო და იერუსალიმს გაბრუნებისას გრიგოლ ბაკურიანის-ძეს სტუმრად მიუწვევია თავის ფილიპოპოლის სასახლეში.

წესდებაში აღნიშნულია, რომ გრიგოლმა თავისი მონასტერი გაათავისუფლა ყოველგვარი გადასახადისაგან და აგრეთვე თავისი ნათესავების რაიმე ჩარევისაგან მონასტრის ქონებასა და საქმეებში. ასე რომ პეტრიწონის მონასტერი, დაარსებული ქართველი ამირსპასალარისაგან და ქართველებისთვის, რომლებიც საკმაოდ ერივნენ მის ჯარებში, შეუვალი, ყველაფრად თავისუფალი და დამოუკიდებელი იყო[1].

ალსანიშნავია, რომ, წესდების 24-ე თავის თანახმად, გრიგოლმა აუკრძალა ბერძნებს მონასტერში დამკვიდრება, გარდა ერთი მწერლისა, რომელსაც მიწერ-მოწერა უნდა ეწარმოებინა ადგილობრივ ხელისუფლებასთან, და ეს იმით დაასაბუთა, რომ ბერძნები შურიანი ხალხია და ვაითუ ხელთ იგდონ ქართველების სავანეო. გრიგოლის შიში საფუძვლიანი იყო. შემდეგში მართლაც თანდათან ბერძნებმა ჩაიგდეს ხელში ეს ქართველების მონასტერი.

წესდება დაიწერა ორ ენაზე, ქართულად და ბერძნულად. ბერძნული ტექსტი დაწერეს ორ ცალად, რომელთაგანაც ერთი, ყოველ შემთხვევისათვის, შეინახეს კონსტანტინოპოლში წმ. პანაგიის მონასტრის წიგნთსაცავში, მაგრამ ბერძნული ტექსტის ამ მეორე ცალს ჩვენამდე არ მოუღწევია. წესდების ქართულ-ბერძნული ხელნაწერი ინახებოდა თვით პეტრიწონში, მაგრამ წარსულ საუკუნეში, როცა ბულგარეთი განთავისუფლდა თურქთა ბატონობისაგან და დაისვა საკითხი, თუ ვის ხელში უნდა გადასულიყო პეტრიწონის მონასტერი, სადაც ქართველების ნაცვლად, წინააღმდეგ მისი დამაარსებლის სურვილისა, კაი ხანია მოკალათებულნი იყვნენ ბერძნები, ეს ხელნაწერი გაქრა მონასტრიდან და არ იცოდნენ, რა მოუვიდა. გაქრა იმიტომ, რომ ეს ტიპიკონი ერთბაშად გადაწყვეტდა სადაო საკითხს ბულგარლების სასარგებლოდ და არ გამოაჩინეს. კიდევ კარგი, რომ არ მოსპეს სულ, თურმე გადაეცათ კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკისთვის კუნძულ ხიოსზე.

ვიდრე ხელნაწერი ჯერ კიდევ პეტრიწონში იყო, გ. მუსეოსს, რომელსაც აინტერესებდა გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ცხოვრება და მოღვაწეობა, არ გამოუჩინეს ძველი ტექსტი, არამედ მისცეს ახალ ბერძნულ ენაზე მე-18 საუკუნეში

---

[1] სპეციალური ტერმინი რომ ვიხმაროთ, პეტრიწონი ყოფილა სტავროპიგიული მონასტერი, როგორიც იყო ჩვენში შიო-მღვიმე (თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ისტ. საბუთები, გვ. 51).

ნათარგმნი ტექსტი და მკვლევარი იძულებული იყო ტექსტი გამოეცა ამ ახალი თარგმანის მიხედვით 1888 წელს.

შემდეგ ბუქარესტის ხელნაწერთა ერთ კოლექციაში აღმოჩნდა ძველი ტექსტიდან მე-18 საუკუნეში გაკეთებული პირი, რომელიც 1904 წელს გამოსცა ფრანგმა ლუი პეტიტმა[1] (Louis Petit) რუსეთის ბიზანტინისტთა ორგანოში დამატებად და ამის შემდეგ ეს ბერძნული ტექსტი გახდა ყოველმხრივი შესწავლის საგანი.

რაკი გრიგოლ ბაკურიანის-ძე დიდი თანამდებობის პირი იყო საბერძნეთში, მის შესახებ ცნობები ბერძნულ წერილობით წყაროებშიც მოიპოვება, სხვათა შორის ანა კომნინის «ალექსიადა»-შიც, სადაც მას უბრალოდ პაკურიანი ეწოდება. ანა იყო მეფის ალექსი კომნინოსის (კომნიანოსის) ასული, რომელიც სწორედ იმ წელს დაიბადა, როცა გრიგოლმა დააარსა თავისი მონასტერი. ამ ალექსი კომნინოსის სამეფო ტახტზე ასვლას და გამეფებას ხელი შეუწყო გრიგოლ ბაკურიანის-ძემაც. ანამ თავისი მამის მოღვაწეობა ვრცლად აწერა, წიგნში ბევრ პირს შეეხო და, სხვათა შორის, აღნიშნა, რომ პაკურიანი დაბალი ტანის კაცი იყო, მაგრამ გულადი მეომარი და წარმოშობით იყო სომეხთა ბრწყინვალე გვარიდანაო. არავინ დაეჭვებულა, რომ ანას შეიძლება შეცდომა მოსვლოდა და ქართველი სომხად წარმოედგინა; ამიტომ მისი ცნობა სხვადასხვა გამოკვლევაში გადავიდა, მათ შორის, აკადემიკოს თ. უსპენსკის ნაშრომშიც[2], მაგრამ, გ. მუსეოსი რომ შესდგომია პეტრიწონის ტიპიკონის ტექსტის გამოცემას ახალ ბერძნულ ენაზე (1888 წ.), გაოცებულა, როცა შიგ ამოუკითხავს, რომ დიდი დემესტიკოსი გრიგოლი თავის თავს ქართველს ეძახის; გაოცებულა, მით უმეტეს, რომ, ტიპიკონის ბერძნული ტექსტის ცნობის თანახმად, წესდება სომხურადაც დაიწერა და ხელიც სომხურად მოაწერა მას მონასტრის დამფუძნებელმა. ბერძენი მკვლევარი ვეღარ გარკვეულა, ქართველი იყო გრიგოლი, თუ სომეხი. სამაგიეროდ, 1904 წელს რომ ლ. პეტიტმა დაბეჭდა ძველი ბერძნული ტექსტი (ბუქარესტის გვიანდელი გადანაწერის მიხედვით), მან აღნიშნა: ანა კომნინი რასაც ამბობს გრიგოლის შესახებ, ყველაფერი მართალია, გარდა იმისა, თითქო იგი სომეხი იყო წარმოშობითო. პაკურიანის სამშობლო, გვამცნობს იგი ტიპიკონის დასაწყისში, იყო არა სომხეთი, არამედ საქართველო, იგი იყო ქართველთა უბრწყინვალესი გვარიდან. მისი მამა პაკურიანი იყო ერისთავთ ერისთავიო. ცოტა ქვემოთ ლ. პეტიტი ამბობს: გრიგოლს თავი მოაქვს, რომ მას არ დაუზოგავს შრომა, თავისი სისხლიც კი სახელმწიფოს სამსახურში; მაგრამ ის დარჩა გულით ქართველი, მხურვალე პატრიოტი, თითქმის ფანატიკოსიო. ასე დარწმუნებით აცხადებს ბერძნული ტექსტის გამომცემელი ფრანგი მკვლევარი დიდი დემესტიკოსის ქართველობას.

ამის შემდეგ გავიდა ერთი წელი და ნიკო მარმა იმავე ბიზანტინისტთა ორგანოში (1905 წ.) მოზრდილი გამოკვლევა დაბეჭდა ამ სათაურით: **Арк῾аун, монгольское название христиан в связи с вопросом об армянах—халкедонитах,** რომელიც იმ ნაწილში, სომეხ ქალკედონიანებს რომ ეხება, სულ მცდარ დებულებაზეა აგებული. ამ წერილში მან ის აზრი გაატარა დაჟინებით, რომ გრიგოლ ბა-

———

[1] წერენ ლუი პტი-საც, ლუი პეტი-საც.

[2] Ф. И. Успенский. История Византийской империи. т. III. М. Л. 1948, стр. 75.

კურიანი სომეხი იყო, მაგრამ მართლმადიდებელი ქალკედონიტი (ქალკედონიანი), მიმდევარი იმ მსოფლიო კრების დადგენილებათა, რომელიც 451 წელს შედგა ქალკედონში, კონსტანტინეპოლის ახლოს. ამ მსოფლიო კრებაზე ქრისტოლოგიური საკითხები ირჩეოდა და გაიმარჯვეს დიოფიზიტებმა, ე. ი. იმ მიმართულებამ, რომელიც ქრისტეში ორ ბუნებას სცნობდა — ღვთაებრივსა და კაცებრივს და უკუაგდეს მონოფიზიტური მიმართულება, რომელიც ქრისტეში მარტო ერთ ბუნებას სცნობდა — ღვთაებრივს. სომეხთა ეკლესიის წარმომადგენლები ამ კრებაზე არც ყოფილან. ამ დროს სომხებს ომი ჰქონდათ სპარსელებთან და ქრისტოლოგიური საკითხებისთვის არ ეცალათ. მხოლოდ შემდეგ, მე-5 საუკუნის 70-იანსა და 80-იან წლებში, როცა თვით კონსტანტინოპოლში დაუწყეს ეჭვის თვალით ცქერა ქალკედონის კრებაზე მიღებულ დადგენილებას, ამ ახალ მიმართულებას სომხებმაც დაუჭირეს მხარი და ისინი ბოლომდე დარჩნენ მონოფიზიტებად [1].

მაგრამ სომხებში მაინც ერივნენ დიოფიზიტები, ე. ი. ისეთი აღსარების მიმდევარნი, რომლებიც ბერძნებთან და ქართველებთან ერთად დიოფიზიტობდნენ. ნ. მარი ამბობს, აი ასეთი იყო გრიგოლ ბაკურიანიც, რომელმაც პეტრიწონის მონასტერი ააშენაო. ბაკურიანი ტაოელი იყო, ტაოში სომხებიც ცხოვრობდნენ, რომელთაც თავი ქართველებად მოჰქონდათ სარწმუნოების მიხედვითო. ამით აიხსნება, რომ ბაკურიანმა წესდება სომხურადაც დაუწერა თავის მონასტერს და ხელიც სომხურად მოაწერაო. ამიტომ სავსებით უეჭველია (безукоризненно верно) ანა კომნინის ცნობა, რომ გრიგოლი ტომით სომეხი იყოო [2]. ნ. მარმა იმას კი არ მიაქცია ყურადღება, რომ სომეხი ისტორიკოსი მათეოზ ურჰაელი (ანუ მათე ედესელი), გრიგოლ ბაკურიანის-ძის უმცროსი თანამედროვე, რომელიც გარდაიცვალა მოხუცებული 1140 წლის ახლო და რომელიც ქართველებსა და სომხებს კარგად არჩევდა, გრიგოლ ბაკურიანის-ძის შესახებ ამბობს, რომ იგია «ვრაცი აზგავ», ე. ი. ტომით ქართველიო. ამასთანავე ისიც აღსანიშნავია, რომ იმავე ნ. მარმა ლუი პეტიტსაც კი უსაყვედურა: საკვირველია, რომ გრიგოლ ბაკურიანს ქართველად აცხადებ და სრულიადაც არ გეუცხოვება მისი სომხური ხელმოწერაო. ვინ იცის, როგორ წავიდოდა საქმე, ე. ი. რომელი აზრი დამკვიდრდებოდა მეცნიერებაში, რომ ქართული ტექსტი არ აღმოჩენილიყო. მაგრამ, ბედად, ქართული ტექსტიც აღმოჩნდა და ერთბაშად გაირკვა საქმე.

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიამ 1949 წლის მარტში სამეცნიერო ექსპედიცია მოაწყო პეტრიწონის მონასტრის საკითხის შესასწავლად. ექსპედიციის წევრები რუმინეთზე გავლით სოფიას მიეედით და იქედან, ბულგარელი მეცნიერების თანხლებით, პეტრიწონს ვეწვიენით. იქ ძველი

---

[1] მონოფიზიტობა საქართველოშიც იყო გავრცელებული VI ს.-ში. კ. კეკელიძის თანახმად (ქ. ლიტ. ისტ. I, 1951, 487), ევსტათი მცხეთელის მარტვილობის ავტორი მონოფიზიტური მიმართულებისა იყო. სამოელ არქიდიაკონი ასე ასაბუთებს მონოფიზიტობას: ქრისტე «საშოჲთგან (ქალწულისა) გამოვიდა და ღმრთეებაჲ ჴორცითა გადაიფარა; უკუეთუმცა ღმრთეებაჲ ჴორცითა არა დაეფარა, კაციმცა ვერ მიეახლა ღმერთსა». დიოფიზიტური მოძღვრებით კი ქრისტე არის არა მარტო ს რ უ ლ ი ღმერთი, არამედ ს რ უ ლ ი კაციც» (იქვე).

[2] ნ. მარმა ეს თავისი მცდარი დებულება შემდეგაც გაიმეორა იოანე პეტრიწის შესახებ დაწერილ ნაშრომში (1909 წ.).

რამ, გრიგოლის დროინდელი, აღარაფერი დაგვხვდა, გარდა ერთი შენობისა, რომ-ლის ზემო სართული ეკლესიაა, ქვემო კი — საძვალე, სადაც გრიგოლ და აბაზ ბა-კურიანის-ძეები ხატია ერთ კედელზე. სამაგიეროდ მთავარ ეკლესიაში აღ-მოჩნდა ქართული ხატი, გაჭედილი 1311 წ. ორი ტაოელი ძმის მიერ, ხოლო სოფიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში გვიჩვენეს პატარა ტანის ხელნაწერი, რო-მელიც დაბეჭდილ კატალოგში აღნიშნული იყო, როგორც სომხური ხელნაწერი უცნობი შინაარსისა. გავშალეთ და შემოგვცინა პეტრიწონის მონასტრის წეს-დების ქართულმა ტექსტმა. ეს ხელნაწერი ახალია, იგი გადმოუწერია ასო-ასოდ და სიტყვა-სიტყვით ძველი დედნიდან ქართული ენისა და ქართული წერის უცო-დინარ პირს უთუოდ იმ მიზნით, რომ გაეყიდა. ამიტომ შიგ ბევრი შეცდომაა. მაგ-რამ ჩვენთვის ეს ამბავი მაინც დიდად გასახარელი იყო, რადგანაც მაშინ ჩვენ-თვის ეს ხელნაწერი ერთად-ერთი საბუთი იყო იმისა, რომ ტიპიკონის ქართულ ტექსტსაც მოუღწევია ჩვენამდის.

უმალვე ჩვენი ყურადღება იმან მიიპყრო, რომ შიგ ამოვიკითხეთ: ეს ტიპი-კონი დაიწერა ქართულად და ბერძნულადო. არაფერი იყო ნათქვამი, რომ იგი სომხურადაც ყოფილიყოს შედგენილი. არც ის ეწერა, რომ გრიგოლმა სომხურად მოაწერა ხელიო.

სოფიაში ყოფნისას ამ ხელნაწერიდან ამოვწერე ზოგი რამ, მთლიანად ტექსტი გადმოვწერე თბილისს დაბრუნების შემდეგ ფოტოსურათებიდან, რომლე-ბიც გადავაღებინეთ მიკროფილმიდან. ეს მიკროფილმი სოფიის სახელმწიფო ბიბ-ლიოთეკის დირექციამ დაგვითმო თავაზიანად და არმაღნად წამოვიღეთ თბი-ლისში.

1951 წელს სოფიის უნივერსიტეტის პროფესორმა ვსევოლოდ ნიკოლაევმა დაბეჭდა ორი გამოკვლევა ბულგარულად (რუსულ-ფრანგული რეზუმეთი) ბულ-გარეთის მეცნ. აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ორგანოში. იქიდან გავიგეთ, რომ ძველი ხელნაწერი ტიპიკონისა ქართულად და ბერძნულად დაცული ყოფილა კუნძულ ხიოსზე.

მისი ფოტოსურათების მიღება ვცადე 1953 წელს კავშირის მეცნ. აკადემიის უცხოეთის განყოფილების საშუალებით, მაგრამ ვერას გავხდი. შემდეგ ჩვენი მეც-ნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკის საშუალებით ვითხოვეთ (მაშინ ბიბლიოთეკას სათავეში ედგა ვ. უზნაძე, მეტად ენერგიული მოღვაწე). ამჯერად მოგვივიდა ბერძნული ტექსტების ფოტოპირები და პირველი გვერდი ქართული ტექსტისა და თან გვწერდნენ (მოსკოვიდან): ეს ხელნაწერი სომხური ყოფილა და რად გინდა-თო? აქედან უპასუხეს: გამოგვიწერეთ, უთუოდ გამოგვიწერეთ, რადგანაც კარგად ვიცით, რომ ქართულიაო. ამის შემდეგ მივიღეთ კარგად შესრულებული ფოტო-სურათები ქართული ტექსტისაც. ხელნაწერში პირველად ქართული ტექსტი ყო-ფილა მოთავსებული და შემდეგ — ბერძნული და ორივე ერთ წიგნად შეკრული.

ქართველ მეცნიერთა ექსპედიციის წევრებზე ადრე, 1936 წ., სოფიაში ყოფი-ლიყო და იქაური ქართული ხელნაწერი ენახა არქიმანდრიტ გრიგოლ ფერაძეს, რომელიც მაშინ ვარშავის უნივერსიტეტში მოღვაწეობდა, მისთვის ძნელი არ იყო დაედგინა, რომ ეს არის პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი, რომელიც შემდეგ (1954 წ.) მიხეილ თარხნიშვილმა გამოსცა და ლათინური თარგმანი დაურთო.

ჯერ კიდევ ძველი ქართული ტექსტი არ იყო მიღებული ხიოსიდან, რომ მე სოფიაში საჟურნალო წერილი გავგზავნე. იგი დაიბეჭდა ბულგარეთის მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის ორგანოში 1958 წელს (ბულგარულად)[1]. წერილში აზრი გამოვთქვი, რომ ტიპიკონის ქართული ტექსტი მოღწეულია იმ სახით, როგორც ის დაიწერა თავის დროს, ბერძნულში კი შემდეგ ჩაუმატებიათ, რომ წესდება თითქო სომხურადაც იყო-მეთქი.

ხიოსიდან ძველი ქართული ტექსტის ფოტოები რომ მივიღეთ, მე იგი შევუდარე ჩემს გადმონაწერს სოფიის ახალი ხელნაწერიდან, შევასწორე ტექსტი, შევავსე იგი და მოვამზადე გამოსაცემად. მერმე რუსულადაც ვთარგმნე. ხოლო ბერძნული ტექსტის ფოტოსურათები გადავეცი ს. ყაუხჩიშვილს (1959 წ.). ამ ფოტოსურათების მიხედვით მან 1963 წელს გამოსცა ტიპიკონის ბერძნული ტექსტი და იგი თარგმნა ახალ ქართულზე, თარგმანი დაუყენა პირისპირ ბერძნულ ტექსტს, წაუმძღვარა შესავალი და დაურთო შენიშვნები და ტაბულები. ს. ყაუხჩიშვილმა ცოტა უცნაური დასკვნა გააკეთა: «ჩვენს წინაშეა ბერძნული რედაქციის ვარიანტი, რომელსაც უკვე განუცდია ცვლილება, შედარებით პირველ დედანთან. აქ ინტერპოლაციასთან კი არა გვაქვს საქმე, არც ვისიმე ბოროტი განზრახვით ტექსტის «დამახინჯებასთან», არამედ აქ გვაქვს ტექსტის შევსება, გამოწვეული ახალი საჭიროებით (მართლმადიდებელი სომხების ბერად აღკვეცით პეტრიწონის სავანეში)»[2].

ამას რომ წერდა ს. ყაუხჩიშვილი, უთუოდ ვარაუდობდა, რომ თავიდანვე პეტრიწონში არ ყოფილან მართლმადიდებელი სომხები, მაგრამ 20-30 წლის შემდეგ ისინიც დამკვიდრდნენ მონასტერშიო. ასეთ მტკიცებას საბუთები უნდა ახლდეს, მაგრამ ასეთი რამ არა ჩანს.

ამჟამად მდგომარეობა ასეთია: ჩვენამდე მოაღწია პეტრიწონის ტიპიკონის ორმავე ტექსტმა, ქართულმაც და ბერძნულმაც. ქართული ძველი ტექსტი (მაგრამ არა პირვანდელი, არამედ დაახლ. მე-13 საუკუნეში გადაწერილი) ხიოსის კუნძულზეა დაცული და მისი ტექსტი ამ გამოცემაშია წარმოდგენილი რუსული თარგმანითურთ. ხოლო ეგევე ტექსტი სოფიის გადმონაწერის მიხედვით გამოსცა ბელგიაში 1954 წელს კათოლიკე მღვდელმა მიხეილ თარხნიშვილმა, სკრელმა, რომელიც რომში მოღვაწეობდა. მან თავის გამოცემას დაურთო ლათინური თარგმანი. ამ გამოცემიდან ქართული ტექსტი უცვლელად გადაბეჭდა პროფ. ისიდორე დოლიძემ[3].

რაც შეეხება ბერძნულ ტექსტს, იგი სამჯერ გამოსცეს: პირველად გ. მუსეოსმა 1888 წ. ახალი ბერძნული თარგმანის მიხედვით, მეორედ — ლუი პეტიტმა ბუქარესტის ხელნაწერთა ერთ კოლექციაში მიგნებული მე-18 საუკუნის გადმონაწერის მიხედვით (ძველი ტექსტიდან), ხოლო მესამედ — ს. ყაუხჩიშვილმა 1963 წელს ხიოსზე დაცული ტექსტის მიხედვით, რომელიც მან ქართულად თარგმნა.

---

[1] А. Шанидзе. Страница из историята на грузино-българските културни взаимоотношения. Исторически преглед. Год XIV. София 1958, стр. 97—104.

[2] პეტრიწონის წესდება: გეორგიკა V, 1963, გვ. 275.

[3] ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. გვ. 35—105.

ქართული და ბერძნული ტექსტი პეტრიწონის მონასტრის წესდებისა ერთი და იგივეა საერთოდ, მაგრამ არის განსხვავებაც: ქართულში მოიპოვება ბოლოს ერთი თავი, სადაც განსაზღვრულია, თუ როგორ უნდა ედღესასწაულათ წელიწადში 12 საუფლო დღესასწაული და იქ აშენებული სამი ეკლესიის წმიდათა ხსენების დღე (ღვთისმშობლობა, იოანეს თავის კვეთა და გიორგობა), თანაც რამდენი დრაჰკანი უნდა მისცემოდა ქამის მწირველებს, ტაბლა როგორ უნდა დაგებულიყო და გლახაკთათვის როგორ უნდა ეზრუნათ. ექვს საუფლო დღეს უნდა ეწირათ თვით გრიგოლისთვის (ხარებას, შობას, მიგებებას, განცხადებას, ფერისცვალებას, ბზობას), ოთხ დღეს მისი ძმის აბაზ მაგისტროსისთვის (დიდ შაბათს, აღვსებას, ამაღლებას, სულიწმიდის მოფენას), ერთ დღეს კი მათი მამის ბაკურიანისთვის (დიდ ხუთშაბათს).

ხარება თვით გრიგოლის მოსახსენებელი დღე იყო, ხოლო დიდი ხუთშაბათი, რომელიც მოძრავი დღესასწაულია, მისი მამის ბაკურიანის მოსახსენებლად იყო დაწესებული. ამიტომ შენიშვნა აქვს გაკეთებული: თუ ხარება დიდ ხუთშაბათს დაემთხვეს, ექვს ქამის მწირველ მღვდელთაგან სამმა უნდა წიროს ბაკურიანისთვის (მამისთვის), სამმა კი — გრიგოლისთვისო (შვილისთვისო).

ეს თავი ამჟამად მხოლოდ ქართულ რედაქციაში მოიპოვება, ბერძნულში კი — არა.

4. ტ ა ნ უ ტ ე რ ი თ უ ო ს ტ ი გ ა ნ ი?

მთავარი რედაქციული განსხვავება ბერძნულსა და ქართულ ტექსტს შორის შემდეგია: ბერძნულში ნათქვამია, რომ ტიპიკონი სომხურადაც დაიწერა და ბაკურიანმა რომ დაამტკიცა თავისი დაარსებული მონასტრის წესდება, ხელი სომხურად მოაწერაო[1]. ქართულში კი არაფერი ამის მსგავსი არ მოიპოვება. ნათქვამია მხოლოდ შემდეგი: «დაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ ამის ჰატიოსნისა მონასტრისა ჩუენისა ღმრთისმშობლისა პეტრიწონისაჲ ბრძანებითა ჩემ გრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოჲსა, ძისა ბაკურიანისაჲთა, მაშენებლისა ზემო თქუმულისა ამის მონასტრისა და ეკლესიისა, წ ე რ ი ლ ი თ ა ბ ე რ ძ უ ლ ი თ ა დ ა ქ ა რ თ უ ლ ი თ ა». შემდეგ ნათქვამია, რომ ყველა ტიპიკონს (ერთ ქართულს და ორს ბერძნულს, ამათგან ერთი მონასტერში რჩებოდა, ხოლო მეორე კონსტანტინოპოლში უნდა შენახულიყო), ჩემი ხელმოწერა ახლავს, ხოლო ბერძნულებს ჩემს შემდეგ კიდევ ეფთვიმე იერუსალიმის პატრიარქი აწერს ხელსაო. აქ არსად არ არის ხსენება წესდების სომხური ცალისა, არც სომხურად ხელმოწერის შესახებ, ბერძნულში კი ნათქვამია: «დაიწერა ბერძნულად, ქართულად და სომხურად და ხელმოწერილია თვითონ ჩემ მიერ სომხური ასოებითო».

იურიდიული ძალის მქონედ გრიგოლმა ბერძნული მიიჩნია, ხოლო ქართულადაც რომ დაწერა იგივე ტექსტი, მან ეს ასე დაასაბუთა: «და ქართულად [ამისთჳს დაიწერა], რამეთუ მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი

[1] ეს ცნობა მხოლოდ გ. მუსეოსის გამოცემულ ახალ ბერძნულ თარგმანში მოიპოვება (ამას შესახებ ქვემოთ, გვ. 33 და შემდგომ).

არიან და არა იციან ბერძული წარკითხვაჲ, და ჯერ-არს, რაჲთა ქართულად წერილსა აღმოიკითხვიდენ და გულისჴმა-ჰყოფდენ აღწერილსა განსაზღვრებულსა ამას შინა ტიპიკონსა»-ო. ამის ნაცვლად ბერძნულ ტექსტში ნათქვამია: «დაიწერა ბერძნულად, ქართულად და სომხურად, რადგანაც ამ მონასტრის მონაზვნები ქართველები არიან და არ იციან ბერძნული კითხვა. ამიტომ საჭიროა, ეს ტიპიკონი შესრულებული იყოს ქართულადაც და სომხურადაცო».

ორში ერთი: ან ქართულ ტექსტშიც იყო თავდაპირველად სომხური ტექსტის ხსენება და შემდეგ ამოშალეს, ხოლო თვით ტექსტი მოსპეს, ან პირველად ბერძნულშიც იმგვარადვე იყო მოთხრობილი, როგორც ქართულშია, და შემდეგ ჩაუმატეს შიგ, თითქო წესდება სომხურადაც იყო დაწერილი და თითქო გრიგოლმა სომხურად მოაწერა ხელი წესდებას. რომელი მათგანი ასახავს საქმის ნამდვილ ვითარებას?

ამ საკითხს საგანგებო წერილი უძღვნა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატმა პარუირ მურადიანმა, რომელიც ერევანში მოღვაწეობს. მისი წერილი დაიბეჭდა სომხურად «პატმა-ბანასირაკან ჰანდეს»-ში (ისტორია-ფილოლოგიის ჟურნალში) 1968 წ. № 1 (გვ. 103—118) და ახლავს რეზუმე რუსულ ენაზე (გვ. 118). წერილში არსებითად ნ. მარის დებულებანია გამეორებული და, სხვათა შორის, ავტორი ამტკიცებს, რომ:

1) გრიგოლ ბაკურიანი სომეხი ქალკედონიტი იყო ქართული აღსარებისა (грузинского толка).

2) ბერძნული რედაქცია ტიპიკონისა შემონახულია პირვანდელი სახით, ქართულ რედაქციას კი აჩნია მერმინდელი გადაკეთების კვალი.

3) ტიპიკონი შედგენილი იყო სამ ენაზე (ბერძნულად, ქართულად და სომხურად) და იგი სარწმუნო წყაროა სომეხ ქალკედონიტთა მოღვაწეობისათვის (გვ. 118) [1].

ნამდვილად კი სულ სხვაგვარად არის საქმის ვითარება. თვით ბერძნულ ტექსტში მოიპოვება ადგილი, რომელიც აშკარად მერმე გადანაკეთებია.

პეტრიწონის მონასტერში მოღვაწეობდა 51 კაცი. ამათგან 1 წინამძღვარი იყო, 2 იკონომოსი, 1 დეკანოზი, 6 მწირველი მღვდელი, 2 მთავარდიაკონი, 2 კერძო დიაკონი, 1 მეჭურჭლე, 1 მნათე, 1 კელარი ანუ ოსტიგანი, 1 მემარნე, 1 მეტრაპეზე, 1 მესტუმრე, 2 მეუძლურე, 1 ზედამხედველი, 1 მეპურე, 1 მზარეული, 1 მეკარე, დანარჩენები კი იყვნენ მგალობლები და მეფსალმუნეები.

თანამდებობათა პირების ღირსება და მოვალეობა განსაზღვრული იყო წესდების მეექვსე თავში. ჩამოთვლილ თანამდებობის პირთაგან ჩვენთვის ამჟამად საყურადღებოა *ოსტიგანი*, რომლის პირადი ღირსება და მოვალეობა ასეა განსაზღვრული: «და ერთი იყოს *კელრად*, რომელ არს *ოსტიგანი*, წესისაებრ მონასტრისა უზაკუველი და ერთგული, რომელსა ჰქონდის ჴელსა თჳსსა

---

[1] პ. მურადიანის რვა დებულებიდან აქ მოგვყავს მხოლოდ სამი უმთავრესი (სხვა ნახეთ რუსულ შესავალში).

პური და უქდური და საწუნე და ზეთი და თაფლი და სხუაჲ ყოველივე საზრდელი და თჳთ წარაგებდეს შიშითა ღმრთისაჲთა». აქ მოცემულია როგორც ბერძნული წოდება ამ თანამდებობის პირისა («კელარი»)[1], ისე მისი ქართული შესატყვისი («ოსტიგანი»). ამ მუხლში ნახსენები «უქდური» არის რძის ნაწარმი (ყველი და სხვა); «საწვნე» — რისგანაც წვენი კეთდება (ლობიო, ცერცვი, მხალი და სხვ.). მაშასადამე, კელარი ანუ ოსტიგანი უნდა ყოფილიყო პატიოსანი კაცი («უზაკუველი და ერთგული»), თანაც ღვთის მოშიში, რადგან მის ხელში იყო ყოველგვარი საჭმელი მონასტრისა: პური, ერბო-კარაქი, საწვნე, თაფლი, ზეთი და სხვა.

მოდი ვნახოთ, რა არის ნათქვამი ამის შესაფერისად ბერძნულ ტექსტში. მოვიყვანოთ ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი: «ხოლო სხვა კიდევ იყოს კელრად, რომელსაც ივერნი ტანუტერს ეძახიან. ის მონაზონთა და მონასტერთა წესისამებრ უნდა იყოს უზაკველი და ერთგული და თავის განკარგულებაში ჰქონდეს როგორც პური, ისე შეჭამანდი და ყოველგვარი საკმაზი, მაგალითად ზეთი და თაფლი და სხვა ამათი მსგავსი და თვით გასცემდეს თავის დროზე და წესიერად ღვთის მოშიშობით». აქაც ორი ტერმინია: ბერძნული («კელარი») და თითქო მისი ქართული შესატყვისი («ტანუტერი»).

როგორც ვხედავთ, მონასტრის თანამდებობის პირს, რომელსაც ბერძნული ტექსტის მიხედვით კელარ — ტანუტერი ეწოდება და ქართულის მიხედვით კელარ — ოსტიგანი, ერთნაირი მოვალეობა აქვს თავს: მას აბარია საჭმელების საწყობი. ბერძნულ ტექსტში ნათქვამია, რომ კელარს ქართველებში ტანუტერი ეწოდებაო, ხოლო ქართულში ნათქვამია, რომ კელარი, რომელ არს ოსტიგანიო.

ორში ერთი: ან ტანუტერი და ოსტიგანი ერთი და იგივეა მნიშვნელობით, ან არა და რომელიმე ტექსტში (ქართულში ან ბერძნულში) ადგილი შესწორებულია: ან ორივეში იყო ოსტიგანი, რაც ქართულში დარჩა და ბერძნულში ტანუტერად გადააკეთეს შემდეგ, ან კიდევ ორივეგან ტანუტერი იყო, რაც ბერძნულში დარჩა და ქართულში შემდეგ ოსტიგანად გადააკეთეს.

ეს ორი სიტყვა რომ სინონიმები იყოს, შეუძლებელია. ისინი სხვადასხვა მნიშვნელობის სიტყვებია. ნ. მარის დროს მხოლოდ ბერძნული ტექსტი იყო ცნობილი და მან აღნიშნა, რომ «ტანუტერ» ტერმინი იხმარება ბაგრატ IV-ის სიგელში და არავითარი ეჭვი არ შეჰპარვია, რომ ეს სიტყვა პეტრიწონის წესდების ამ ადგილისთვის შესაფერისი ან გამოსადეგი იყოს, ყოველ შემთხვევაში არაფერი დაუწერია ამის შესახებ. სამაგიეროდ, პ. მურადიანმა პირდაპირ აღნიშნა, რომ ქართულ ტექსტში პირველად «ტანუტერი» ეწერა და შემდეგ «ოსტიგანად» გადაუკეთებიათო. აი მისი სიტყვები: «თუ ქართველები ნამდვილად «ტანუტერს» ეძახდნენ, მაშ რატომ ქართულ რედაქციაში არ იქნა დაცული ეს ფორმა, არამედ შეიცვალა «ოსტიგან»-ით? (გვ. 110). მართლა ეგრეა ვითომ? მოდი, საკითხი განვიხილოთ

---

[1] კელარი (ბერძნ, κελλάριος ლათინურიდან) — ვისაც ებარა მონასტრის სურსათი (თვით პეტრიწონის წესდებაში კელარი ბერძნულად სხვა ფორმით არის მოხსენებული: κελλαρίτης).

გულდასმით და წუნარად, მშვიდად. გამოსარკვევია: სად, როდის და რა მნიშვნელობით იხმარებოდა ქართულში «ტანუტერი?»

XI საუკუნეში «ტანუტერი» მართლაც იხმარებოდა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ პროვინციებში ტაოსა და კლარჯეთში, როგორც ეს ჩანს ბაგრატ IV-ის სიგლიდან, რომელშიც ადგილ-მამულის სარჩელზეა საუბარი. მეფემ გაარჩია ქუთათისში სასახლის კარზე მიწვეული მიჯნაძოროელებისა და ოპიზის მონასტრის ბერების სარჩელი, მან დააკმაყოფილა ორივე მხარე და თავის ბრძანებაში აღნიშნა: «აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი ესე ჩუენი შემდგომთა ჩუენთა მომავალთა მეფეთა, ერისთავთ ერისთავთა, ერისთავთა, ტაოისა და კლარჯეთისა ტანუტერთა და ყოველთა ჴელისუფალთა და საქმის მოქმედთა, დაუმტკიცეთ და ნუვინ ჴელ-ჰყოფთ შლასა და შეცვალებასა ამისსა». მაშასადამე, ტაოსი და კლარჯეთის ტანუტერი ყოფილა ჴელისუფალთაგანი, იგი საერო პირი იყო და არ შეიძლება ყოფილიყოს თანამდებობის პირი მონასტერში. პირიქით, მის სასარგებლოდ გადასახადს იხდიდნენ მონასტრები და ეკლესიები. ასეთი გადასახადი სდებია კორიდეთის ღვთისმშობლის ეკლესიას[1] და მისი ხუცები გაუთავისუფლებია ერისთავთ ერისთავს ბეშქენს თავისი რძლის ხვაშაქის თხოვნით, როგორც ეს ჩანს განთქმული კორიდეთის ოთხთავის ერთი ქართული მინაწერიდან, რომელიც პირველად მ. ბროსემ გამოსცა, შემდეგ მ. ჯანაშვილმა და, უკანასკნელ, ნ. მარმა[2]. აქ იკითხება, რომ ამ კუთხის მთავარმა ბეშქენმა აპატივა («გაუშუა») სატანუტრო დრამის გადახდა კორიდელ ხუცებს, რაც მათ უნდა მოეხმარათ შესამოსლის საყიდლად. ასე რომ «ტანუტერი» ტაოსა და კლარჯეთში მონასტრის თანამდებობის პირი არ ყოფილა. აქედან ჩანს, რომ პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ბერძნულ ტექსტში ნახმარი «ტანუტერ» სიტყვა სრულებით არ შეეფერება იმ პირს, რომელსაც აბარია მონასტრის სურსათ-სანოვაგის საქმე. მაშასადამე, ეს სიტყვა ბერძნულ ტექსტში უადგილოა.

ეხლა ვნახოთ, რას ნიშნავს «ოსტიგანი». სულხან ორბელიანის ლექსიკონით «ოსტიგანი» არის «სასმელ-საჭმელთ მნე», ან «სასმელ-საჭმელთ მცველი», ან კიდევ «მეკუჭნავე». სულხანს ახსნილი აქვს აგრეთვე «საოსტიგნო», რომელიც საკუჭნაო არისო. მაგრამ ამასთანავე მას ლექსიკონის ადრინდელი რედაქციის ხელნაწერებში შემდეგი უწერია: «ს ა ო ს ტ ი გ ნ ო ეწოდების — პური, ღვინო და ყოველივე სამარხავი ერთსა სახლსა შინა დამარხულ იყოს და ერთისა კაცისა მიერ წარეგებოდეს. მას კაცსა ო ს ტ ი გ ა ნ ი ეწოდების». აქედან ჩანს, რომ ოსტიგანი სურსათ-სანოვაგის საქმის გამგე ყოფილა. არსებითად იგივეა «სასმელ-საჭმელთ მნე»-ც. სწორედ ასეთი სახელი შეეფერება ქართულ ბადლად ბერძნულ «კელარს», როგორც ეს პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის წესდებაშია მოხსენებული.

აღსანიშნავია, რომ გიორგი მთაწმიდელი ათონის ქართველთა მონასტრის წესდების ზოგი ადგილის გამოცემაში ასახელებს კელარს და საკელროს (ოსტი-

---

[1] კორიდეთი მდებარეობს ჭანეთში, ჭოროხის მარცხენა შენაკადის მურღულის მარჯვენა მხარეს.

[2] Н. Марр. Грузинские приписки греческого евангелия из Коридии: Известия ИАН, 1911 გვ. 226.

განს და საოსტიგნეს — არა). ოღონდ ათონზე დიდი მონასტერი იყო და იქ ორი კელარი იყო, რომელთა საურავს შეადგენდა: აფთიაქი, ბოსტანი, წისქვილი, ხილი (ზეთისხილი, ნიგოზი და სხვა, გარდა ყურძნისა). ათონის მონასტრის საკელრო კი იგივე ჩანს, რაც საოსტიგნე ხანძთისა. მოსენაე ბერებს ათონის მთაზე თუ რაიმე მოჰრჩებოდათ, არ ჰქონდათ ნება სხვისთვის მიეცათ, არამედ კელრისთვის უნდა დაებრუნებინათ: იკონომოსს «რაჲცა [საჭმელი და ხილი] დაუშთის, საკელროსავე წარსცის»[1].

ამასთან დაკავშირებით აღსანიშნავია შემდეგი: გიორგი მერჩულემ რომ გრიგოლ ხანძთელის «ცხოვრებისა და მოქალაქობის» წიგნი შეადგინა გრიგოლის გარდაცვალების 90 წლის შემდეგ, ე. ი. 951 წელს, მან, სხვათა შორის, შემდეგი ეპიზოდი შეიტანა შიგ: ხანძთაში «ნეტარმან გრიგოლ პირველად აღაშენა ძელისა ეკლესიაჲ (ე. ი. ხის ეკლესია) და შემდგომად — საყოფელი თჳსი და თითო სენაკები ძმათა მათთჳს მცირე და ერთი სენაკი საოსტიგნედ დიდი». ნ. მარმა ეს ადგილი ისე გაიგო, თითქო საოსტიგნე იყოს სატრაპეზო ან მისაღები ოთახი, დარბაზი: «собственно зал для **настоятеля**, предназначавшийся для собраний при приемах, во время общей трапезы и т. п.»[2] Настоятеля სიტყვას იმიტომ გაუსვა ხაზი ნ. მარმა, რომ მას ოსტიგანი, ეს სპარსული წარმოშობის სიტყვა (რომელიც სომხურშიც იხმარებოდა ოსტიკან-ის ფორმით), ვერ წარმოედგინა შინაარსის ისეთი ცვალებით, რომ სანოვაგის მოურნის მნიშვნელობა მიეღო. მას რომ ხელთ ჰქონოდა პეტრიწონის წესდების ქართული ტექსტი, აღარ დაუწყებდა კამათს ს. ორბელიანს და თავის მცდარ თარგმანსაც შეასწორებდა ამ ნაწილში, რადგანაც ახლა ცხადია, რომ გრიგოლ ხანძთელს დიდი სენაკი რომ აუშენებია, ეს ყოფილა საკელრო, ე. ი. სურსათ-სანოვაგის საწყობი და არა зал настоятеля.

იმავე ნ. მარმა რომ 1904 წ. შავშეთ-კლარჯეთში იმოგზაურა, აწერა შატბერდის ნანგრევები და ერთ დიდ სათავსოს მიაქცია ყურადღება, რომელიც დაახლოებით სიგრძით 18 მეტრი იყო და სიგანით 12 მეტრი, მან ივარაუდა, ეს უნდა იყოს საოსტიგნეო. ეგების ეგრეც იყო, მაგრამ არა წინამძღვრის დარბაზი, როგორც ის ვარაუდობდა, არამედ სასურსათო შენობა.

ამგვარად, ოსტიგანი და საოსტიგნე (ანუ საოსტიგნო) ქართულში ხმარებული სიტყვები იყო VIII—XI საუკუნეებში, განსაკუთრებით მონასტრებში, და ამჟამად არავითარი ეჭვი არ არის, თუ რას ნიშნავდა იგი იმ დროს: ოსტიგანი იყო კელარი, საოსტიგნე კი — საკელრო.

ნ. მარი ცდებოდა იმის გამო, რომ ოსტიგანი უფრო ადრე (საქართველოსა და სომხეთში) აღნიშნავდა სპარსეთის (შემდეგ სახალიფოს) ცენტრალური ხელისუფლების წარმომადგენელს პროვინციაში, კუთხის უფროსს, მთავარს. სიტყვა ფალაურია წარმოშობით და არაბობის ხანაშიც იხმარებოდა და ჩვენში VIII საუკუნისთვის მიუღია სასურსათო საქმის მეთაურის მნიშვნელობა. ასეთი შეცვლა მნი-

---

[1] გიორგი მთაწმიდელი. ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი. გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა (ძველი ქართულის ენის ძეგლები. 3), 1946, მუხლები 98, 100, 101, 103 და გვ. 107—108.

[2] Г. Мерчул. Житие св. Григория Хандзтийского, стр. XX.

შენელობისა, ალბათ, ასე მოხდა: პირველად *საოსტიგნე* აღნიშნავდა ოსტიგნისთვის, ე. ი. ადგილობრივი მმართველისთვის შესაკრებელ გადასახადს ნატურით (როგორიც არის პური, ღვინო, თაფლი, ზეთი, ხილი და სხვ.), შემდეგ ამ გადასახადის შესანახავ სათავსოს. ეს სახელი («საოსტიგნე») ასეთ სათავსოს მაშინაც შერჩა, როცა ოსტიგნობა გადავარდა. აი მაშინ უნდა შერქმეოდა სასურსათო საქმის გამგეს «ოსტიგანი».

ცხადია, რომ პეტრიწონის მონასტრის წესდების *ოსტიგანი* იგივეა, რაც ხანძთის მონასტრის საოსტიგნის გამგე კელარი; ამიტომ არავითარი ეჭვი არ არის, რომ პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ქართული ტექსტის ტერმინი *ოსტიგანი* თავის ადგილზეა, იგი თავიდანვე უნდა ყოფილიყო და დარჩა.

მეორე მხრით ზემოთ ვნახეთ, რომ «ოსტიგნის» ბადალი სიტყვა ბერძნულ ტექსტში არ შეიძლება «ტანუტერი» ყოფილიყო. მაშასადამე, ცხადია ისიც, თუ სად არის გადაკეთებული პირვანდელი ტექსტი, ქართულში თუ ბერძნულში, ანუ, სხვანაირად რომ ვთქვათ, *რომელი ტექსტი ტყუის, ქართული თუ ბერძნული*.

რაკი დოკუმენტობრივ დამტკიცდა, რომ გადაკეთება წესდების ბერძნულ ტექსტს განუცდია და ისეთი სომხური სიტყვა ჩაუსვამთ («ტანუტერი»), რომელიც ქართულში კი იხმარებოდა, მაგრამ არა იმ მნიშვნელობით, რომელიც ტიპიკონში საჭირო, აბა ვინ დაიჯერებს, რომ ამ ტიპიკონის ბოლოს არ იყოს ჩამატებული, თითქოს სომხურადაც დაიწერა ტიპიკონი? ან ვინ დაუჯერებს ასეთ გადამკეთებელს, რომ თითქო სომხურად მოეწეროს ხელი გრიგოლ ბაკურიანს[1], მხურვალე ქართველ პატრიოტს, რომელიც ბერძნებსაც კი არ უშვებდა თავის მონასტერში და რომელიც მეწიეთის მარხვანში ნახსენებია, როგორც «ყოველთა ნათესავთა ჩუენთა მასპინძელი ქართველთა», რომელმაც გიორგი მეფეს გადასცა კარის ციხე (ყარსის ციხე) და მისი მიმდგომი ქვეყანა?

არის კიდევ საკითხები, რომელთაც პ. მურადიანი ეხება ნ. მარზე დაყრდნობით, მაგალითად, თითქო სომხები თავიდანვე იყვნენ პეტრიწონის მონასტერში და თითქო იქ ფსალმუნება სომხურადაც სრულდებოდა, ან კიდევ, რომ პეტრიწონის მონასტრის დაარსების დანიშნულება იყო პავლიკიანთა წინააღმდეგ ბრძოლაო და სხვა, მაგრამ ამათ შესახებ სხვაგან მიწერია[2] და აქ აღარ განვაგრძობ საუბარს. აღვნიშნავ მხოლოდ, რომ არავითარი ეჭვი არ არის, რომ გრიგოლ ბაკურიანის-ძე იყო ტაოელი ქართველი, სავარაუდებელია ბაგრატიონთა გვარიდან, და თანაც მხურვალე პატრიოტი, რომელსაც ძალიან აწუხებდა ფიქრი, ვაი თუ ბერძნებმა ჩაიგდონ ხელში ეს ჩემი ქართველთათვის დაარსებული მონასტერიო, და წესდების 24-ე მუხლით პირდაპირ აღკვეთა მათი მონასტერში დამკვიდრება. ისტორიამ გაამართლა გრიგოლის შიში: თანდათანობით ამ მონასტერს ბერძნები დაეპატრონნენ და მხოლოდ 1894 წელს გადავიდა იგი ბულგარლების ხელში.

---

[1] გრიგოლის ხელის მოწერის შესახებ უფრო ვრცლად ქვემოთ იქნება საუბარი.

[2] А. Шанидзе, Великий доместик Запада Григорий Бакурианис-дзе и грузинский монастырь, основанный им в Болгарии. Тбилиси 1970. Издание Тбилисского университета. ეგევე გამოკვლევა გადმობეჭდა ამ წიგნის რუსულ შესავალში.

გრიგოლ ბაკურიანის-ძე რომ ქართველი იყო, ეს გარკვევით არის ნათქვამი ტიპიკონის დასაწყისშივე: «აღიწერა და დაემტკიცა ბრძანებითა ჩემ გრიგოლისითა, ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა ბაკურიანისაჲთა, აღმოსავლელისა და ქ ა რ თ ვ ე ლ ი ს ა ჲ თ ა», 0, 2; გრიგოლს თავი მოაქვს, რომ «ქართველნი ვართ ნ ა თ ე ს ა ვ ი თ მჴნენი და მჴედრობით აღზრდილნი და მარადის ჭირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი», 0, 4; გრიგოლმა რომ მონასტერი დააარსა ქართველთათვის, ეს არა ერთხელ არის აღნიშნული იმავე ტიპიკონში: «პატიოსანი ესე მონასტერი ქართველთაჲ», 0, 7; «მიმიცემიან მონასტრისა ჩემისა ქართველთა ღმრთისმშობლისა პეტრიწონისადა», 2, 8; «რომელნიცა შევწირენით და მივსცენით წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა და მონასტერსა ქართველთასა პეტრიწონისასა», 2, 14. რომ პეტრიწონის მონასტრის ბერები ქართველები იყვნენ, ესეც გარკვევით არის აღნიშნული: «მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან», 36,2.

ყველა ამის შემდეგ ვისაც რა უნდა, ის ამტკიცოს. პირს ვერავის აუხვამ და ქაღალდიც აიტანს.

5. გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა

საგანგებოდ უნდა განვიხილოთ პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის დამფუძნებლის გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერის საკითხი.

ბიზანტიის იმპერიის დასავლეთის ამირსპასალარმა სევასტოსმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ რომ თავის აშენებულ მონასტერს წესდება (ტიპიკონი) დაუწერა ქართულად და ბერძნულად, მან ბერძნული ტექსტი ორ ცალად გააკეთებინა, რომელთაგანაც ერთი პეტრიწონის მონასტერში რჩებოდა, მეორე კი ყოველ შემთხვევისათვის სამეუფო ქალაქში უნდა შენახულიყო, პანაგიის ტაძრის წიგნთსაცავში. სამსავე ცალს (ერთს ქართულს და ორს ბერძნულს) თვითონ გრიგოლმა მოაწერა ხელი, ხოლო ბერძნულ ცალებზე აგრეთვე ხელი მოაწერინა იერუსალიმის პატრიარქს ეფთვიმეს, რომელიც სტუმრად იყო მასთან ფილიპოპოლის პრასტინში. იერუსალიმელი პატრიარქი ალექსი მეფეს გაეწვია თესალონიკში, რომ პატრიარქს მონაწილეობა მიეღო მეომარი ბერძნებისა და ფრანგების გაზავების საქმეში[1]. გრიგოლ ბაკურიანის-ძეს, როგორც ბიზანტიის იმპერიის დასავლეთის (ევროპული ნაწილის) დიდ დემესტიკოსს (ე. ი. მთავარსარდალს), უშუალო კავშირი ჰქონდა საბერძნეთის ომისა და ზავის საქმეებთან და აუცილებლად იქნებოდა საზავო მოლაპარაკების დროს თესალონიკში და იერუსალიმელი პატრიარქი თავის ფილიპოპოლის სასახლეში წაუყვანია სტუმრად, როცა იგი იერუსალიმს

---

[1] ფრანგებად იგულისხმებიან სკანდინავიის ქვეყნებიდან ჩრდილო-დასავლეთ საფრანგეთში (ნორმანდიაში) ჩასახლებული ნორმანები («ჩრდილოელები»), რომლებიც გაფრანგდნენ და იქიდან XI საუკუნის დასაწყისში თანდათანობით იწყეს დენა სამხრეთ იტალიაში, სადაც ისინი პირველად ადგილობრივ ხელისუფალთა მოურავები და ყმები იყვნენ, ან დაქირავებული მეომრები, შემდეგ და შემდეგ თანდათანობით მაგრად მოიკიდეს ფეხი და ბოლოს თვით გახდნენ ქვეყნის ბატონ-პატრონები. მაგარი ორგანიზაციის წყალობით და შეუნელებელი შეტევითი ბრძოლებითა და ომებით, რომლის დროსაც არავითარ საშუალებას არ ერიდებოდნენ, მათ საფრთხე შეუქმნეს ბიზანტიის იმპერიას ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე და სულ გააძევეს სამხრეთ იტალიიდან.

უნდა გაბრუნებულიყო. დიდი დემესტიკოსი პატრიარქს უთუოდ თავის ახლად აშენებულ მონასტერსაც ანახვებდა, აწირვინებდა კიდეც და შეიძლება მისივე დასწრებით მოხდა ტაძრის სატფურება, ე. ი. კურთხევა და მონასტრის საზეიმო გახსნა, რომელსაც უთუოდ მრავალი მიწვეული წარჩინებული პირი დაესწრებოდა.

როგორც აღვნიშნეთ, გრიგოლმა წესდების სამსავე ცალს მოაწერა ხელი (ერთს ქართულს და ორს ბერძნულს). ამის შესახებ წესდებაში ვკითხულობთ: «დაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ ამის პატიოსნისა მონასტრისაჲ ბრძანებითა ჩემ გრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოჲსა, ძისა ბაკურიანისაჲთა, მაშენებლისა ზემო თქუმულისა ამის მონასტრისა და ეკლესიისა, წერილითა ბერძულითა და ქართულითა თუესა დეკენბერსა, მეშჳდესა ინდიქტიონსა, დასაბამითგანთა წელთა ექუს ათას ხუთას ოთხმეოცდა მეათორმეტესა». ეს ქრონიკონი მოცემულია ბიზანტიური სათვალავით, რომელიც დასაბამითგან ქრისტემდე 5508 წელს ანგარიშობდა[1]. მაშასადამე, თუ ამ ქრონიკონს ჩვენს წელთაღრიცხვაზე გადმოვიყვანთ, აღმოჩნდება, რომ ტიპიკონი დაუწერიათ 1084 წელს (6592—5508=1084), დეკემბერში, მეშვიდე ინდიქტიონს, რომელიც სწორედ ამ წელს მოდიოდა[2]. მაგრამ მაშინ ახალი წელი ენკენისთვით იწყებოდა, და არა ოთხი თვის შემდეგ, იანვრით, როგორც დღეს არის. მაშასადამე, ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, წესდება დაუწერიათ, ჩვენი ანგარიშით, 1083 წლის დეკემბერში.

ხელმოწერის ადგილი არ არის აღნიშნული, მაგრამ ხელი მოაწერეს უთუოდ ან ფილიპოპოლში, დიდი დემესტიკოსის სასახლეში, ან თვით პეტრიწონის ქართველთა მონასტერში, მგონია, უფრო უკანასკნელში.

შემდეგ გრიგოლ სევასტოსმა და დიდმა დემესტიკოსმა აღნიშნა: «და ქუემოჲთ წარიწერნეს ჴელითა ჩემითა ზემო ჴსენებულისა გრიგოლისითა ყოველნივე ესე ტიპიკონნი, ხოლო ბერძულნი ორნივე წარიწერნეს შემდგომად ჩემისა დაწერილისა წმიდისა პატრიაქისა იერუსალიმელისა ეფთჳმესითა». აქედან ჩანს, რომ გრიგოლს ხელი მოუწერია ქართულ ტექსტზედაც და ორსავე ბერძნულზე, ხოლო ეფთვიმე პატრიარქს — მარტო ბერძნულებზე. და მერე სად არის ეს გრიგოლის ხელის მოწერა ან ქართულ ტექსტზე ან ბერძნულზე? შემონახულია ის, თუ არა?

დავიწყოთ საკითხის გარჩევა ქართული ტექსტიდან, რომელიც, წესდების 33-ე თავის თანახმად, ოთხჯერ უნდა ჩაეკითხათ ყოველ წელიწადს: ღვთისმშობლობასა და სამივე ორმოცა-დღიანი მარხვის დასაწყისში.

გრიგოლის ხელის მოწერა წესდების ქართულ ტექსტში შემონახულია დღემდე, მაგრამ იგი თვით გრიგოლის ხელით კი არ არის შესრულებული, არამედ გად-

---

[1] კ. კეკელიძე, როდისაა გადაწერილი ადიშის სახარება? (ტ. უ. მ., II, 1922-23, გვ. 392—397).

[2] იგულისხმება წელთაღრიცხვა მცირე ინდიქტიონის მიხედვით, რომლის მოქცევა 15 წელს უდრიდა. იგი შემოიღეს ბიზანტიაში და პირველი მოქცევის პირველი წელი ამ წელთაღრიცხვით 313 წელს დადგა. აქედან მოყოლებული პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის დაწერამდე 772 წელი გავიდა (1084—312=772). ამათგან 765 წელმა შეადგინა 51 მოქცევა (კვიკლოსი, ანუ ციკლი: 15×51=765) და შემდეგ დაიწყო 52-ე მოქცევა. ტიპიკონი დაუწერიათ სწორედ ამ მოქცევის მეშვიდე წელს (765+7=772).

მოღებულია ტექსტის გადმომწერის ხელით მე-13 საუკუნეში დედნიდან, რომელიც 1083 წელს დაიწერა და თვით გრიგოლმა მოაწერა ხელი. დედანზე კი გრიგოლს შეეძლო ხელი მოეწერა ახალი ქართული წერითაც (მხედრულად) და ძველითაც (ნუსხა-ხუცურად). არ ვიცით, რომელი მათგანი იყო მისთვის ჩვეულებრივი სამწერლო ხელი, ვარაუდით კი შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მან ხელი მოაწერა მხედრული ასოებით, რომლებიც მის დროს უკვე საკმაოდ დაშორებული იყო სათანადო ნუსხურის მოხაზულობისაგან, რომლისაგანაც იგი გამომუშავდა. მე-13 ს.-ის მწერალმა, რომელმაც იკისრა გრიგოლის ხელის მოწერის გადმოღება დედნიდან, რომელიც ბოლო ნაწილში მის დროს რამდენადმე დაზიანებული უნდა ყოფილიყო[1], ეს ხელის მოწერა გადმოიღო იმავე მწიგნობრული ხელით, რომლითაც მთელი ტიპიკონი გადმოწერა, ე. ი. ნუსხა-ხუცურით, და ნიშნები (ასოები და წერტილები) წითურად გამოიყვანა. ამასთანავე მან პირველი ასო მთავრული დაწერა, სიტყვები ორწერტილით დაყო, ბოლოს კი სამწერტილი დასვა. ამის შემდეგ მან მიაყოლა შავი მელნით დედნისავე ცნობა რვეულთა ვითარების შესახებ («რვეულნი ყოველნი»...)[2] და ამით გაათავა ტიპიკონის დაწერის საქმე.

დამტკიცების ტექსტის წითურად წერა ბიზანტიაში ყოფილა მიღებული: «კეისართა სიგელებს ბოლოში მათი წითურად დაწერილი ხელრთულობა ჰქონდათ და ოქრობეჭედიც შეკიდული იყო[3]»; «სინგურითა და წითლით მარტო სათაურები და საზედაო ასოები კი არ იწერებოდა, არამედ ბიზანტიის კეისრები სინგურს საბუთებში ხელის მოსაწერადაც ხმარობდნენ ხოლმე»[4]. როგორც ჰგავს, გრიგოლ სევასტოსმა ამ ჩვეულების მიხედვით წითურად გამოიყვანა დამტკიცების ფორმულა, რომელიც გადმომწერმა წითურადვე გაიმეორა. მანვე წითურადვე გამოიყვანა, როგორც მეტად მნიშვნელოვანი, შემდეგი ადგილიც: «ხოლო სიმტკიცისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა», რადგანაც ეს სიტყვები დედანშიც წითურად იქნებოდა დაწერილი.

როგორც ამ გადმონაწერიდან ირკვევა (გადმონაწერი უთუოდ სარწმუნოა), გრიგოლს ამგვარად დაუმტკიცებია თავისი მონასტრის «წესი განგებისაჲ»:

> მტკიცე: არიან: ზემო: წერილნი: ესე:
> ნებითა: ღ̄ჲთა:

ამ დამტკიცებას აღარ ახლავს «გრიგოლ», ან «გრიგოლ ძე ბაკურიანისაჲ», ან კიდევ «გრიგოლ სევასტოსი და დიდი დემესტიკოსი დასავალეთისა მიდამოჲსაჲ», ან სხვა რამ ასეთი, იმიტომ რომ ეს თავისთავად იგულისხმება, რადგანაც ცოტა ზემოთ ნათქვამია, რომ ქვემოთ წარიწერნეს «ჴელითა ჩემითა, ზემო ჴსენებულისა გრიგოლისითა»-ო.

---

[1] ხელნაწერის ბოლო ნაწილის დაზიანება იმით აიხსნება, რომ უფრო ხშირად იქ იხედებოდნენ, რადგანაც იქ იყო მოთავსებული ცნობა, თუ როგორ უნდა ედღესასწაულათ თორმეტი საუფლო და სამი სატაძრო დღესასწაული.

[2] «რვეულნი» სიტყვის პირველი ასო მთავრულია და წითურად დაწერილი.

[3] ი. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. 1926, 148.

[4] ი. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. 1949, გვ. 46.

გრიგოლის ხელის მოწერას ქართულ ტექსტზე კიდევ დავუბრუნდებით. ეხლა განვიხილოთ ხელის მოწერის საკითხი ბერძნულ ტექსტში. როგორ მოაწერა ხელი თავისი მონასტრის წესდების ბერძნულ ცალებს მისმა დამაარსებელმა? ამის შესახებ უტყუარ ცნობას მოგვაწვდიდა ერთ-ერთი ცალი, რომელიც 1083 წელს დაიწერა და დამტკიცდა: ან ის, რომელიც თვით პეტრიწონის მონასტერში დარჩა სახელმძღვანელოდ და სახელმწიფო ენაზე დამტკიცებულ საბუთად, ან ის, რომელიც კონსტანტინოპოლს გაიგზავნა პანაგიის მონასტერში დასაცავად ყოველ შემთხვევისათვის და საკონტროლოდ. სამწუხაროდ, ეს საკონტროლო ცალი ჯერჯერობით დაკარგულად ითვლება და შეიძლება სამუდამოდ დაკარგულიც იყოს.

ჩვენამდი ვერ მოაღწია ვერც იმ ბერძნულმა ცალმა, რომელიც პეტრიწონში ინახებოდა. ეს ორიგინალი აღარ არსებობს. სამაგიეროდ მოაღწია მისგან გადმონაწერმა, რომელიც დაახლოებით საუკუნე-ნახევრის შემდეგ არის შესრულებული. იგი ამჟამად ხიოსის კუნძულზეა დაცული კორაისის სახელობის ბერძნული აღორძინების ბიბლიოთეკაში ქართული ტექსტითურთ ერთ ყდაში ჩასმული. მას ნომრად 1598 აზის. დიდად სამწუხაროა, რომ არც ამ ძველ ბერძნულ გადმონაწერში მოიპოვება დღეს გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა და არც ეფთვიმე პატრიარქისა, რადგანაც ხელნაწერს ბოლო ფურცელი აკლია, რომელზედაც ამ პირთა ხელის მოწერა იყო.

გრიგოლის ხელის მოწერა არ მოიპოვება არც იმ ტექსტში, რომელიც ბუქარესტის ერთ ხელნაწერთა კოლექციაში აღმოჩნდა და რომელსაც ლუი პეტიტმა მიაკვლია და გამოსცა 1904 წელს. ბუქარესტული ხელნაწერი გადმოწერილია უთუოდ პეტრიწონის ცალიდან მე-18 საუკუნეში[1]. მაგრამ ამ ტექსტს აქა-იქ აკლია და თანაც შეცდომებითაა გადმოწერილი. ამიტომ ლ. პეტიტმა თავისი გამოცემის ზოგიერთ ნაწილში გ. მუსეოსის გამოცემული ახალ ბერძნულად ნათარგმნი ტექსტი გამოიყენა. სხვათა შორის, იქიდანვე ამოიღო მან და დაბეჭდა ცნობა გრიგოლისა და ეფთვიმე პატრიარქის ხელის მოწერის შესახებაც. მაშასადამე, ახალ-ბერძნული თარგმანი ერთად-ერთი ბერძნული ტექსტია, რომელშიც გადარჩენილია ხელის მოწერა ორივე პირისა — გრიგოლ ბაკურიანის-ძისა და მისი სტუმრის ეფთვიმე პატრიარქისა.

ახალ ბერძნულ ენაზე მთარგმნელი პირი უცნობია, თარგმანი კი შესრულებულია 1782 წელს (ამის შესახებ თავშივეა ნათქვამი). რაკი ამ ახალ ბერძნულ თარგმანში დაცულია გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა და აგრეთვე ეფთვიმე პატრიარქისა, ცხადია, მაშასადამე, პეტრიწონის (ამჟამად ხიოსის) ძველ ბერძნულ ხელნაწერში ხელის მოწერის შემცველი ფურცელი ყოფილა მე-18 საუკუნის ოთხმოციან წლებამდე. როდის ამოვარდა და დაიკარგა ეს ფურცელი, ამისი ცნობა ჯერჯერობით არ მოგვეპოვება. ეს ახალ-ბერძნული თარგმანი წინათ პეტრიწონში იყო დაცული და უთუოდ პეტრიწონული ტექსტიდან არის ნათარგმნი,

---

[1] ლ. პეტიტი ფიქრობს, რომ ეს არის უეჭველად ის გადმონაწერი (პირი), რომელიც ხრისანთე პატრიარქს წამოუღია 1720 წელს ბაჩკოვოდან, სადაც იგი აღდგომის დღესასწაულზე იყოო (გვ. XXXII).

ამჟამად კი იგიც ხიოსის კუნძულზეა, კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში ქართულ-ბერძნული ხელნაწერის გვერდით, 1599 ნომრად [1].

ს. ყაუხჩიშვილმა რომ პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის წესდების ძველი ბერძნული ტექსტი გამოსცა ორივე მოღწეული ხელნაწერის მიხედვით (ძირითადად ხიოსის ხელნაწერის მიხედვით და ბუქარესტის ტექსტის ვარიანტების ჩვენებით), მანაც, ლუი პეტიტის მსგავსად, გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა გიორგი მუსეოსის გამოცემიდან გადმობეჭდა.

ვიდრე გრიგოლ სევასტოსის ხელმოწერას (ბერძნულ ტექსტზე) უშუალოდ შევეხებოდეთ, მოვიყვანოთ, რა არის ნათქვამი ანდერძში იმის წინ. იქ სწერია [2]: «წინამდებარე ტიპიკონი... დაიწერა ბერძნულად, ქართულად და სომხურად 6592 წელს, დეკემბრის თვეში, მეშვიდე ინდიკტიონს, და ხელმოწერილია თვითონ ჩემ მიერ, ე. ი. სათნო გრიგოლის [3] და დასავლეთის დიდი დომესტიკოსის ბაკურიანის მიერ სომხური ასოებით და იერუსალიმის უწმიდესის პატრიარქის უფალ ექვთიმის მიერ დასამტკიცებელად და სარწმუნო ყოფად ყველაფერ იმისა, რაც შიგ არის ჩამოწერილი». ცოტა ქვემოთ იკითხება: «დაიწერა ბერძნულად, ქართულად და სომხურად იმიტომ, რომ ამ მონასტრის მონაზვნები ქართველები არიან და არ იციან ბერძნული კითხვა. ამიტომ საჭიროა ეს ტიპიკონი შესრულებული იყოს ქართულადაც და სომხურადაც» [4].

რაც შეეხება მაშენებლის ხელის მოწერას, იგი ასეთია: «მე, გრიგოლ ბაკურიანი, პატიოსანი [5] და დიდი დომესტიკოსი [6] დასავლეთისა, ხელს ვაწერ საკუთარი ხელით პეტრიწონის ღვთისმშობლის სახელობის წმინდა მონასტრის ტიპიკონს».

ჯ ე რ ე რ თ ი: უცნაურია აქ «გრიგოლ ბაკურიანი», ანუ, როგორც ბერძნულ ტექსტშია, «გრიგორიოს პაკურიანოს», რადგანაც გრიგოლი ბაკურიანი კი არ იყო, არამედ ძე ბაკურიანისა, როგორც ეს გარკვევით არის ნათქვამი თავშივე ქართულადაც და ბერძნულადაც:

ქ ა რ თ უ ლ ა დ: «რომელი-ესე აღიწერა და დაემტკიცა ბრძანებითა ჩემ გრიგოლისითა, ნებითა ღმრთისაჲთა სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა

---

[1] ის გარემოება, რომ ეს შედარებით ახალი ხელნაწერის ნომერი უშუალოდ მოსდევს ქართულ-ბერძნულისას, იმის მაჩვენებელია, რომ ისინი ერთსა და იმავე დროს მიუღიათ ხიოსის კუნძულზე და ერთად ჩაუწერიათ ბიბლიოთეკის ქონების წიგნში (В. Николаев. Сѫдбата, 292).

[2] თარგმანი ს. ყაუხჩიშვილისა (აქაც და ქვემოთაც).

[3] სჯობს, ასე ითარგმნოს: გრიგოლ სევასტოსის (როგორც ტიპიკონის დასაწყისშია ეგევე სიტყვები ნათარგმნი).

[4] აქ ერთი ულოღიკობაა, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ნათქვამია :«ამ მონასტრის მონაზვნები ქართველებია და არ იციან ბერძნული წერა-კითხვა. ამიტომ საჭიროა, ეს ტიპიკონი დაიწეროს სომხურადაც და ქართულადაც». თუ ბერები ქართველები იყვნენ, განა საკმარისი არ იქნებოდა, რომ ტიპიკონი მხოლოდ ქართულად ყოფილიყო დაწერილი?

ქართულ ტექსტში უფრო გარკვევით არის აღნიშნული, რომ მონაზვნები ეროვნებით ქართველები არიანო («მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან»).

[5] აქაც აჯობებდა, რომ «პატიოსნის» ნაცვლად ყოფილიყო «სევასტოსი», რომელიც ტიტულია.

[6] ქართულ რედაქციაში ყველგან «დომესტიკოსის» ნაცვლად «დემესტიკოსი» იკითხება (ასიმილაციის ძალით).

ყოვლისა დასავალეთისაჲთა, ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა ბაკურიანისაჲთა» (0, 2).

ბერძნულად[1]: «ახლახან აშენებულ მონასტერში, რომელიც აღვაშენე მე გრიგოლმა ღვთის ნებით სევასტოსმა და მთელი დასავლეთის დომესტიკოსმა, ღვიძლმა შვილმა ნეტარი ბაკურიანისა, ბრწყინვალე ერისთავთ-ერისთავისა».

ტიპიკონში ბაკურიანი სხვაგანაც არის დასახელებული გრიგოლის მამად; ბერძნულში იკითხება: «დიდი ხუთშაბათის პატიოსანსა და წმიდა დღეს აღესრულოს სახსენებელი ნეტარისა და სახელოვანისა მამისა ჩვენისა ბაკურიანისა, ერისთავთ-ერისთავისა» (21, 11), ქართულადაც იგივეა: «დღესა დიდისა ხუთშაბათისასა საჴსენებელი აღესრულებოდის მამისა ჩვენისა ერისთავთა-ერისთავისა ბაკურიანისათჳს». იგივეა გამეორებული 31, 2-ში, ბერძნული ტექსტით: «ნეტარი მამაჲ ჩუენი ბაკურიანი», ქართულით: «მამისა ჩემისა ბაკურიანისათჳს»[2].

ამ მოწმობათა შემდეგ საკითხავია: როგორ, გრიგოლ სევასტოსსა და დიდ დომესტიკოსს თავისი აგებული მონასტრის წესდების ხელის მოწერისას დაავიწყდა ვითომ, რომ ბაკურიანი მას კი არ ერქვა, არამედ მის მამას? მართალია, იმ დროს გრიგოლი უკვე მოხუცებული ყოფილა, მაგრამ სიბერე იმდენად როგორ მოერია, რომ ზუსტად ვერ აღნიშნა, თუ რა ნათესაური კავშირი იყო მას და ბაკურიანს შორის? მაშინ როგორ მოხდა, რომ ამის შემდეგ იგი კიდევ მთავარსარდლობდა სამი წლის განმავლობაში, ვიდრე ომში დაიღუპებოდა 1086 წელს? თუ კი ტიპიკონის დასაწყისში და აგრეთვე სხვაგანაც ამ დოკუმენტში გრიგოლმა ბაკურიანი მამად გაგვაცნო, ხელის მოწერისას როგორღა მოუვიდა, რომ ეს გარემოება პირდაპირ არ აღნიშნა? მართალია, ბაკურიანი ბერძნებში გვარის სახელად ქცეულა, მაგრამ ხელი ხომ გრიგოლმა მოაწერა და მან როგორ ვერ დაიცვა ზედმიწევნილობა იურიდიულ დოკუმენტში?

მეორე: ბერძნულში მოთავსებული ხელის მოწერის ტექსტი სულ არ ჰგავს სათანადო ტექსტს, რომელიც ქართულს შემოუნახავს ამგვარად: «მტკიცე არიან ზემო წერილნი ესე ნებითა ღმრთისაჲთა». დოკუმენტის დამტკიცებისათვის სწორედ ასეთი სიტყვები იყო საჭირო.

ყველა ამის გამო უნდა გარკვევით ითქვას, რომ ბერძნული ტექსტით მოღწეული ხელის მოწერა გრიგოლ ბაკურიანის-ძისა დიდად საეჭვოა, საეჭვოა, რადგანაც იგი არსებითად გამეორებაა იმისა, რაც ზემოთ ითქვა: «ხელმოწერილია თვითონ ჩემ მიერ, ე. ი. გრიგოლ სევასტოსისა და დასავლეთის დიდი დომესტიკოსის ბაკურიანის მიერ სომხური ასოებითო».

ეს «სომხური» ხელის მოწერა არ შემონახულა. ის კი, რაც შემოინახა და

---

[1] მოგვყავს ს. ყაუხჩიშვილის თარგმანი. ქართული და ბერძნული ტექსტი ამ ნაწილში მთლად არ ემთხვევა ერთმანეთს.

[2] აღსანიშნავია, რომ ბაკურიან-ი ქართული ფორმაა, სომხურად კი ბაკურან ითქმოდა (*Բակուրան*). მსგავსადვე ქართულად მირიან-ი ითქმის, სომხურად კი — მიჰრან (*Միհրան*, რომელიც მიღებულია სპარს. Mihrān-ისაგან).

ჩვენამდე მოაღწია, ნამდვილად გრიგოლის ხელის მოწერა კი არ არის, არამედ 1083 წლის დედნიდან მე-13 საუკუნეში ვითომც და სწორად ნათარგმნი «სომხურად» დაწერილი სიტყვები და ისიც არა პირვანდელი სახით შემონახული, არამედ მე-18 საუკუნეში გადმოწერილი!

გრიგოლ სევასტოსმა და დასავლეთის დიდმა დემესტიკოსმა უთუოდ ბერძნულ ტექსტებსაც ქართულად მოაწერა ხელი და იმგვარადვე, როგორც ეს ქართულ ტექსტშია: «მტკიცე არიან ზემო წერილნი ესე ნებითა ღმრთისაჲთა». ამ დამტკიცების ფორმულას ბერძნულ წიგნში შეიძლება მოსდევდა თავის დასახელებაც: «გრიგოლ ძე ერისთავთა ერისთავისა ბაკურიანისაჲ». დამტკიცების ფორმულა ქართულ ტექსტში არის, ბერძნულში — არა.

თუ განვიხილავთ ძველი პერიოდიდან (XI—XII ს.-თაგან) იშვიათად შემორჩენილი საბუთების დამტკიცების ფორმულას, დავრწმუნდებით, რომ იგი წარმოდგენილია ასეთი ვარიანტებით: ვამტკიცებ, მტკიცე არს (მტკიცეა, მტკიცე არიან), დამამტკიცებელი ვარ, დამიმტკიცებია, ჴელითა ჩემითა დამიმტკიცებია და მისთ. ერთი სიტყვით, «მტკიცე» უნდა იყოს ამა თუ იმ სახით, სახელისა თუ ზმნისა. ამასთანავე საბუთის მბოძებელი ზოგჯერ ახსენებს თავის სახელს, ზოგჯერ კი — არა. მაგ., დავით დიდისაგან შიომღვიმის მონასტრისათვის დაწერილ ანდერძს თვით მეფე იწყებს მხედრული ხელით («მე დავითს მიწყიეს»), შემდეგ მწიგნობარი განაგრძობს ხუცურად და ბოლოს თავად მეფე ათავებს ისევ მხედრულად: «სიმტკიცეო ყოველთაო ღმერთო, მტკიცე მტკიცედ უქციე»[1].

თამარ მეფის სიგელს, ბოძებულს შიომღვიმის მონასტრისათვის მისი მეფობის მე-18 წელს, შემოუნახავს, ანტონი ჭყონდიდლის სიტყვით რომ ვთქვათ, «თჳთ საუფლოჲთა ჴელითა» დაწერილი, ხოლო თ. ჟორდანიას დახასიათებას თუ გავიმეორებთ, «წარჩინებულის ხვეულის ასოებით» დაწერილი წინადადება: «ქ. მტკიცე იყოს ღმერთმან შეუცვალებად»[2].

დავით ნარინისაგან მისი მეფობის 32-ე წელს ხეფინისჴეველთა და წაქუელთათვის ბოძებული სიგლის ბოლოს იკითხება: «ქ. მტკიცეა ნებითა ღმრთისაჲთა»[3].

ამის გამო წერდა ი. ჯავახიშვილი: «მეფის ხელრთულობა დამტკიცების ნიშანი და მომასწავებელი იყო, თუნდაც ეს გარემოება ხელრთულობაში საგანგებოდ აღნიშნული არც კი ყოფილიყო»[4].

სწორედ ასეთი ვითარებაა პეტრიწონის მონასტრის გუჯარში. გრიგოლ ბაკურიანის-ძე, როგორც ეს ნათლად ჩანს ტიპიკონის ქართული რედაქციიდან,

[1] თ. ჟორდანია, Завещание грузинского царя Давида Возобновителя, данное Шио-Мгвимской лавре, 1895. მისივე ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, 1896, 14—19; ს. კაკაბაძე, ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისათვის დაწერილი; 1912; ა. შანიძე, დავით აღმაშენებლის მიერ შიო მღვიმისათვის დაწერილი ანდერძის დასაწყისი სიტყვები («ჩვენი მეცნიერება», 8 იანვარი, 1924, 47—48).

[2] თ. ჟორდანია, ისტორიული საბუთები, 25—28; ს. კაკაბაძე, შიომღვიმის სამი სიგელი, 1912, 7—8 (ფოტოსურათითურთ).

[3] პალეოგრაფიული ალბომი. დამატება «საქართველოს სიძველეთა» II ტომისა, რვ. I, 1909.

[4] ი. ჯავახიშვილი, ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. 1926, გვ. 115.

ამტკიცებს, მაგრამ თავს არ ასახელებს. მწერალმა გადმოწერა გრიგოლის ხელით დაწერილი ფორმულა «მტკიცე არიან ზემო წერილნი ესე ნებითა ღმრთისაჲთა» და, როგორც მეტად მნიშვნელოვანი, მან ეს სიტყვები წითურად გამოიყვანა და სიტყვებს შორის ორ-ორი წერტილი დასვა, ბოლოს კი სამწერტილით დაამთავრა.

ამგვარად ირკვევა, რომ გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა ტიპიკონის ქართული რედაქციის ტექსტზე ნამდვილია, მაგრამ ნამდვილია იმ მხრივ, რომ იგი სწორად და უკლებლივ გადმოწერილი ჩანს დედნიდან, ხოლო ბერძნული რედაქციის ტექსტზე გრიგოლის ხელის მოწერა გააზრებული თარგმანია ვითომც და «სომხური» სიტყვებისა და აშკარად არ შეეფერება დამტკიცების ნამდვილ ვითარებას.

6. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ხელნაწერები

საბერძნეთში, ხიოსის კუნძულზე, კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში, დაცულია ქართულ-ბერძნული ხელნაწერი № 1598, რომელიც შეიცავს პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონს ორ ენაზე: ქართულად და ბერძნულად. ხელნაწერში ჯერ ქართული ტექსტია მოთავსებული (გვ. 1—145) და შემდეგ ბერძნული (გვ. 147—298). ხელნაწერი წინათ (1888 წლამდე?) თვით პეტრიწონის მონასტერში იყო დაცული, თანახმად ამ მონასტრის დამაარსებლის გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ბრძანებისა. შემდეგ იგი ბერძენთა ეროვნული განთავისუფლების მოძრაობის მეთაურის კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკისთვის გადაეცათ კუნძულ ხიოსზე, რომელიც ბალკანეთის ომებამდე (1912-13 წწ.) ოსმალეთის ფარგლებში იყო, შემდეგ კი საბერძნეთს მიეკუთვნა.

როგორც კი გავიგე დანამდვილებით, რომ პეტრიწონის ტიპიკონის ძველი ხელნაწერი (როგორც მაშინ შეცდომით ვფიქრობდი, დედანი) დაცული ყოფილა ხიოსის კუნძულზე, გადავდგი საჭირო ნაბიჯი მისი ფოტოპირების მისაღებად. ხიოსისთვის რომ უშუალოდ მიგვემართნა, ან ათინის მეცნიერებათა აკადემიის საშუალებით, ეს მაშინ ვერ მოხერხდა; ვერ მოხერხდა ხიოსთან საქმიანი ურთიერთობის დამყარება ვერც საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის საზღვარგარეთის განყოფილების საშუალებით. მერმე ამ საქმის მოგვარება თავს იდვა საქ. მეცნ. აკადემიის ცენტრალურმა ბიბლიოთეკამ, რომელმაც შუამდგომლობა აღძრა იმავე საქმის შესახებ საბჭოთა კავშირის მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის წინაშე და მან დაავალა თავის «წიგნის განყოფილებას» (Книжный отдел-ს) ამ საქმის გაკეთება. «წიგნის განყოფილებამ» გამოითხოვა, სათანადო წესით და Международная книга-ს მეშვეობით, ჩვენთვის საჭირო ორი ხელნაწერის ფოტოსურათი: ქართულ-ბერძნულისა (№ 1598-ისა) და ახალ-ბერძნული თარგმანისა (№ 1599-ისა). ვერ ავსცდით გაუგებრობას და საქმის შეფერხებასაც: იმის გამო რომ ქართულ-ბერძნული ხელნაწერი (№ 1598) დასახელებულ წიგნსაცავში ჩაწერილი ყოფილიყო სომხურ-ბერძნულად, მოსკოვიდან შემოგვეკითხნენ (1955 წლის მაისში): «თანახმანი ხართ, რომ მიიღოთ 1—73 ფურცლების ფო-

ტოებიო?» აქედან უპასუხეს მოსკოვს: დანამდვილებით ვიცით, რომ № 1593 ხელნაწერის პირველი ნაწილი ქართულია და არა სომხური, მაგრამ, чтобы не смущать библиотекарей на о. Хиос, можно написать им, что нам нужна и «армянская» часть. ეს იყო 1955 წლის აგვისტოში. შემდგომი მიწერ-მოწერის შედეგად [1], რომელიც, რა თქმა უნდა, ეხებოდა სათანადო თანხის გადახდასაც უცხოური ვალუტით, ჯერ მივიღეთ არა მთელი ხელნაწერის ფოტოები, არამედ ბერძნული ნაწილისა, ქართულისა კი მხოლოდ ერთი გვერდი. იძულებული გავხდით, ხელახლა გამოგვეთხოვა (1957 წ. სექტემბერში) ქართული ნაწილის ყველა ფურცლის ფოტოები. ბოლოსდაბოლოს ქართული ნაწილის მიღებასაც ვეღირსეთ.

ძველი ხელნაწერის ფოტოების მიღების შემდეგ (1958 წ.) შევუდგი მისი ტექსტის შედარებას სოფიის ხელნაწერის ტექსტთან, რომელიც გადმოწერილი მქონდა, თავები დაყოფილი მუხლებად [2] და შესწავლილი. გამოირკვა, რომ ხიოსის ხელნაწერი არ არის დედანი, ე. ი. გრიგოლ ბაკურიანის-ძის დროს დაწერილი და მისგან საკუთარი ხელით დამტკიცებული გუჯარი, როგორც ამას წინათ ვფიქრობდი, არამედ მისგან გადმონაწერი, შესრულებული მე-13 საუკუნეში. ისიც გამოირკვა, რომ მასაც აკლია ცოტა და ტექსტი ბოლოში არეულად არის გადმოწერილი. მაგრამ აბა რა შედარებაა იმ ტექსტთან, რომელიც სოფიის ხელნაწერმა მოგვაწოდა და რომელიც სწორედ ამ ძველი ხელნაწერიდან ყოფილა გადმოწერილი მრავალი შეცდომით და სტრიქონების გამოტოვებით!

ა) ხიოსის ხელნაწერი

ხელნაწერის ზომას ვიგებთ იმის საშუალებით, რომ ფოტოგადაღების დროს მეორე ფურცლის წინა გვერდის ქვემო აშიაზე დაუტანებიათ სანტიმეტრიანი საზომი, რომლის მიხედვით დაწერილი გვერდის სიმაღლეა 24 სმ., სიგანე კი 12,5—13 სმ., ზემო და ქვემო აშიის სიფართე, აგრეთვე გარეთასი, სულ ცოტა, ორ-ორი სანტიმეტრი უნდა ვივარაუდოთ, ამდენივე შიგნითა აშიისაც, რომელიც ფოტოზე ნაკლებად არის ასახული. ასე რომ ხელნაწერის ფურცლის ზომა ყოფილა დაახლოებით: სიმაღლით 25 სმ. და სიგანით 17 სმ. (ან ცოტა მეტი ორივე განზომილებით). კ. ამანტოსის ცნობით, იგია 18×26 სმ. და ნაწერისა 12×20 სმ. [3].

აშიებზე მხოლოდ რვეულების ნომრებია მოთავსებული (რვეულის თავსა და ბოლოში) და ტიპიკონის თავთა ნომრები როგორც შესავალში (გვ. 6—12,), სადაც აღნუსხულია ოცდა ცამეტი თავი, ისე თავ-თავის ალაგას (Ⴀ 12, Ⴁ 19 და სხვაგან). რვეულების ნომრის აღმნიშვნელ ასოებს ზემოდან ხაზი არ აზის, თავების ნომრებისას კი აზის (ნიშანი ისეთივეა, როგორიც შემოკლებათათვის იხმარება).

———————

1 მიწერ-მოწერიდან ირკვევა, რომ ხიოსის ბიბლიოთეკას საბერძნეთის განათლების სამინისტროსაგან 1954 წ. აგვისტოში მიუღია ნებართვა, რომ ჩვენთვის ხელნაწერის ფოტოები გადაეღო.

2 ამ დაყოფის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილმაც დაყო მუხლებად მისი გამოცემული ბერძნული ტექსტი.

3 В. Николаев, Съдбата, 287.

ხელნაწერი ზოგან დალაქავებულია, უთუოდ, სინესტისაგან. სინესტეს გაუტანებია რამდენიმე ფურცელში და ლაქა ფურცლის წინა მხარეს მარჯვნივ არის, იმავე ფურცლის უკანა მხარეს კი — მარცხნივ. დალაქავება არსად არ არის ისეთი, რომ ასოების ამოკითხვას, ორიოდე შემთხვევის გარდა, ხელს უშლიდეს. იგი უფრო გარეთა აშიებზეა და აშიასთან ახლო ნაწერ ადგილებში, უფრო მარჯვენა მხარეს (წინა გვერდისთვის), თანაც ზოგან მეტად, ზოგან ნაკლებად. 1—7 გვერდების ფარგლებში დალაქავებულა გარეთა აშიის მხარე ზემოდან თითქმის ქვემომდე, აგრეთვე 10—13 გვერდებზე და რამდენადმე შემდეგაც, განსაკუთრებით ფ. 6 (გვ. 11—12); 21—25 გვერდებზე ლაქები ზემო მარჯვენა მხარის კუთხეშია, ეგევეა ზემო მხარეს სხვაგანაც (მაგალითად, გვ. 38—45).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ლაქები მე-6 რვეულის ორ წინა ფურცელზე და ორ უკანასკნელზე ნაწერის ზემო მარჯვენა კუთხეში (წინა გვერდისთვის). ამ ლაქების გამო 91—92 გვერდებზე ზოგი ასო არ იკითხება, ხოლო 45 ფურცელზე (89—90 გვერდებზე) ეს კუთხე ჩამოტეხილი აქვს და მცირეოდენი ნაწერი თან გაუყოლებია. ამ გზით დაღუპული ასოები და სიტყვები (საბედნიეროდ, ცოტა) გამოცემაში აღდგენილია და კავებშია ჩასმული.

ზემო კუთხეში დალაქავება შემდგომაც არის (გვ. 93—98). იგი უფრო მეტი ზომით იწყება კვლავ 105-იდან 112-მდე და მერმეც, უფრო კი 121—130-ზე, ზოგან მეტად, ზოგან ნაკლებად.

რამდენადაც შეიძლება იმსჯელოს კაცმა ფოტოების მიხედვით, ეტრატის ფურცლები აქა-იქ ჭიისაგან არის გაჭმული, უფრო ზემო და გარეთა აშიების მხარეს.

ტექსტი ნაწერია შავი მელნით, სათაურები კი წითურით, რომელიც ფოტოზე მკრთალად გამოსულა. წითურადვეა ნაწერი აბზაცის დასაწყისი ასოები და ზოგჯერ მომდევნო სიტყვისაც ან, იშვიათად, მთელი მომდევნო სიტყვაც.

ტექსტი ნაწერია ლამაზი გაკრული ხელით. მთელი წიგნი ერთი გაწაფული მწიგნობრის მიერაა დაწერილი. ქარაგმა ხშირად იხმარება სიტყვათა შესამოკლებლად.

განკვეთილობის ნიშნებად ნახმარია წერტილები: ერთი, ორი და სამი. ერთი წერტილი ზოგჯერ დღევანდელი მძიმის მნიშვნელობითაა ნახმარი, მაგრამ ამ მნიშვნელობით უფრო ორწერტილი იხმარება, რომელიც აგრეთვე წინადადებასაც აბოლოვებს. სულ ბოლოს, აბზაცის (ან ფრაზის) დასასრულს, სამწერტილი ზის.. სანიმუშოდ ნაჩვენებია რამდენიმე გვერდი ტაბულებზე (ტაბ. 3—9).

ხელნაწერის სამკაული, პირველ ყოვლისა, ის არის, რომ წიგნი ორ ფერად უწერიათ: სათაურებისა და აბზაცების დასაწყისი ასოები — წითურად, დანარჩენისა კი — შავად. ამას გარდა, პირველ გვერდზე, ზემო თავში, კამარა ახურავს ტექსტს. კამარა წარმოადგენს წნულს, რომელიც შედგება ირიბად ამავალ-დამავალისა და ერთმანეთში მონაცვლეობით გაყრილი ზოლებისაგან. იგი მოთავსებულია ორ ხაზს შორის. კამარის დაშვებული მოკლე ბოლოები პირველი სტრიქონის ბოლომდე დადის და მარჯვნივ და მარცხნივ აშიებზე გადადის. მისი სიგრძეა 14,8 სმ., სიფართე წნულისა — 1,8 სმ. (ტაბ. 3).

თვითეულ გვერდზე 22 სტრიქონია. არ შემინიშნავს, რომ სადმე დარღვეული იყოს ეს წესი, გარდა სამი შემთხვევისა: 1-ლ გვერდზე, დასაწყისში, კამარის ქვა-

მო 19 სტრიქონია დატეული, 142-ზე ანდერძი თავდება და იქ მხოლოდ 12 სტრიქონია დაწერილი (შემდეგ მოსდევს მერმინდელი მინაწერები დოსითეოს პატრიარქისა და ახალციხელი მღვდლის იოანე მარკოზისშვილისა), ხოლო 145 გვერდზე საერთოდ თავდება ქართული ტექსტი და იქ მხოლოდ 13 სტრიქონია დაწერილი. თუ სტრიქონი სათაურის ან აბზაცის ბოლოს არ არის სრული, იგი ამოვსებულია სამწერტილოვანი ნიშნებით, რომელთაგანაც ერთი ნიშანი შავია, მეორე წითელი და ფერების მიხედვით ენაცვლებიან ერთმანეთს: გვ. 1, 15, 37, 47, 53, 64, 71, 104, 105, 130, 136, 138, 139, 142, 144 (ორჯერ), 145. მე-12 გვერდზე სტრიქონის ამოსავსებად ჯერ სამი წერტილია (შავად) და შემდეგ ჩამწკრივებულია 10 ნიშანი, რომლებიც გაკეთებულია თავ-ბოლო წერტილიანი ხაზისაგან, რომელსაც ზემოთ და ქვემოთ თითო წერტილი აქვს დასმული შუაზე. ასეთი ნიშნები, რიცხვით 21, ერთ სტრიქონზე (ფერების მონაცვლეობით ჩამწკრივებული) ამთავრებს ტიპიკონის ტექსტს სულ უკანასკნელ გვერდზე (გვ. 145).

ხელნაწერის სამკაულადვე უნდა ვიცნოთ აგრეთვე ხერხი ერთ ასოში მეორის ჩასმისა აბზაცის დასაწყისში: Ⴇⴒ 22, 48 (ორჯერ), 50; Ⴚⴃ 1, 45; Ⴍⴤ 75, 79[1]. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მოკლე ფეხზე შეყენებული მთავრული Ⴗ ასოს თავი, რომელიც კიბის საფეხურებივით არის გამოყვანილი ისე, რომ ეს თავი გაშლილია ზემოთ და ვიწროვდება ძირისკენ (გვერდი 8, 9, 71). ნახე ტაბულაზე გვ. 71.

პალეოგრაფიული თვალსაზრისით აღსანიშნავია, აგრეთვე, რომ მთავრული Ⴋ-ანის ზემო ხაზი მოკლეა: (Ⴋივეც 21); მთავრულ Ⴂ-ანის ფეხი ორ-საფეხურიანია და ოდნავ დაქანებული მარჯვნივ. უ-ნის ნიშანი ერთი ასოა, იგი ოთხ-ხაზიანია, რომელთაგანაც უკანასკნელი ოდნავ მაღალია დანარჩენებზე და მოხრილად ჩამოდის ქვეშ.

წინ გამოშვერილი ხაზები ასოებს წერტილით ეწყება, როგორიცაა: ⴒ ⴅ ⴄ ⴇ ⴈ ⴍ ⴓ ⴗ ⴕ ⴄ ⴕ ⴟ ⴍ, მაგრამ, თუ ისინი სხვა ასოებზეა გადაბმულად დაწერილი, წინა წერტილები ეკარგებათ.

ⴃ ასოს, თუ წინას გადაება, ეკარგება ზემო ხაზი (აღსრულებად 18, 18); უდაბნოჲ (30, 13), ზიარად (95, 18). ⴌ ასოს ზემო ხაზი ოდნავ ირიბად აუდის და ბოლო ძირს დაშვებულ მსხვილ წერტილად უთავდება.

ძალიან ჰგავს ერთმანეთს ბ და შ (ⴁ ⴘ) და ძნელი გასარჩევია. მართალია, საერთოდ ბ ასოს უფრო გამობერილი აქვს მუცელი, მაგრამ მათ გასარჩევად გვშველის სიტყვის მნიშვნელობის დადგენა, მაგ., შ და ბ თითქმის ერთნაირადაა გამოყვანილი «აღშენებულსა» სიტყვაში (გვ. 1, სტრ. 14) ან «ქსენადოშებითა»-ში (გვ. 24, უკანასკნელი სტრიქონი).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია მერვე ასო, რომელსაც მარჯვენა ფრთა ზემოთ აუდის, ხაზს ოდნავ ასცილდება და რამდენადმე ⴣ-ანს მოგვაგონებს[2]. ეს მერვე ასო იხმარება, ჯერ ერთი, თავებისა და რვეულების სათვალავში და, მერმე, უე ჯგუფის გადმოსაცემად: უკუⴓ, წუⴓრითა, აღმოკუⴓთილი, უჩუⴓნებდენ, შუⴓნი-

[1] სათანადო ლიგატურების უქონლობის გამო სტამბაში, წინა ასოში ჩაწერილი მომდევნო ასო აქ გარეთ არის გამოტანილი.

[2] ეს თავისებურება სოფიის ხელნაწერშიც არის გამეორებული, რის გამოც მ. თარხნიშვილს «ჰⴓ და» (2, 16, იკითხე «ჰე და») ჰ ხ დ ა-დ წაუკითხავს (Ⴈ 15, 15).

ერად, გუჱგულების, განსუჱნებაჲ და სხვ. ერთად-ერთი გამონაკლისია «სათუენი» (34ა, 36).

ამ პალეოგრაფიულისა და ორთოგრაფიული ნიშნების მიხედვით მგონია, რომ ხელნაწერი მე-13 საუკუნეში უნდა იყოს გადმოწერილი დედნიდან.

წიგნი რვა-რვა ფურცლიანი რვეულებისაგან არის შემდგარი და მისი ფურცლები აღრიცხულია რვეულებრივ, ფურცლობრივ და გვერდობლივ. პირვანდელია რვეულებრივი აღრიცხვა. რვეულს რიცხვის ნიშანი მთავრული ასოებით აქვს გაკეთებული პირველი ფურცლის წინა გვერდის ზემო აშიაზე, შუაში, და იგივე რიცხვი გამეორებულია მერვე ფურცლის უკანა გვერდის ქვემო აშიაზე, ისიც შუაზე. რვეულის ნომრის აღმნიშვნელი ასოები ლიტონად არის დაწერილი, უხაზოდ თავზე, მაშინ როდესაც ბერძნულ ნაწილში (რამდენადაც კი რვეულების ნუმერაცია აქა-იქ გადარჩენილა რვეულის უკანასკნელი ფურცლის უკანა მხარის ქვედა აშიაზე ფოტოფურცლების აკინძვის დროს აშიების ჩამოჭრის გამო) ასოებს ხაზი აქვს თავზე ქარაგმისებრ.

ფურცლობრივი ნუმერაცია არაბული ციფრებით არის შესრულებული, ალბათ, მე-19 საუკუნეში. ნომრის აღმნიშვნელი ციფრები მოთავსებულია ზედა და გარეთა აშიის შესაყარს ადგილას, პირველი სტრიქონის ოდნავ ზემოთ წინა გვერდზე. ციფრები მკრთალი მელნით (თუ ფანქრით) არის დაწერილი და ფოტოზე ზოგჯერ არც კი ჩანს. ქართული ტექსტის ფარგალში აღრიცხულია 73 ფურცელი. ეს აღრიცხვა რომ გაუკეთებიათ, მე-6 რვეულის 1-ლი და მე-2 ფურცელი (და აგრეთვე მათი განაკეცი ცალები: მე-8 და მე-7) თავ-თავის ადგილას ყოფილა. ეს ფურცლობრივი აღრიცხვა განგრძობილია ბერძნულ ნაწილშიც (74, 75, 76, 77 და შემდგომი).

ფოტოგადაღების დროს თვითეული გვერდი აღურიცხავთ მექანიკურად (სანუმერაციო საბეჭდავით) ზემო აშიის შუა ადგილას: 01, 02, 03, 04, 05 და შემდგომი. ნულები რიცხვებს უძღვის ასამდე, მერმე კი არა: 098, 099, 100, 101, 102 და შემდგომი.

ქართული ტექსტი მთავრდება 73 ფურცლის წინა (145-ე) გვერდზე და მეორე გვერდი თავიდან ცარიელი ყოფილა, მაგრამ შემდეგ ბერძნებს გამოუყენებიათ მონასტრის თანამდებობის პირთა სიის ჩამოსაწერად. მას ფოტოზე ნომრად აზის 146. შემდეგ კი ბერძნული ტექსტი იწყება და პაგინაცია იმავე წესით არის განგრძობილი: 147, 148, 149, 150 და შემდგომი.

ამ გამოცემაში ტექსტი ნაჩვენებია ამ პაგინაციის მიხედვით და ირკვევა, რომ პირველი რვეული ნაკლულია. მას ორი წინა ფურცელი აკლია და ტექსტი მესამე ფურცლიდან იწყება. იმ ორ დაკარგულ ფურცელზე შეიძლება მოთავსებული იყო სურათები მონასტრის მაშენებლის გრიგოლ ბაკურიანის-ძისა და მისი ძმის აბაზ მაგისტროსისა, ან პეტრიწონის მონასტრის სურათი, ან კიდევ ისიც და ესეც: ბაკურიანის-ძეებისაცა და მონასტრისაც [1].

---

[1] მონასტრის ნაცვლად შეიძლება ყოფილიყო ღვთისმშობელი, რომლის სახელზედაც იყო აშენებული მთავარი ეკლესია. არაა გამორიცხული იოანე ნათლისმცემლისა და წმიდა გიორგის სურათიც.

ორი წინა ფურცლის კლების გამო პირველი რვეული მე-6 ფურცლით თავდება: ოვეულის აღსანიშნავი ნომერი Ⴀ მე-12 გვერდის ქვედა აშიაზეა დასმული. შემდგომი რვეულები სრულია მეცხრემდის: Ⴁ 13—28, Ⴂ 29—44, Ⴃ 45—60, Ⴄ 61—76, Ⴅ 77—92, Ⴆ 93—108, Ⴇ 109—124. აღსანიშნავია ოღონდ, რომ მე-Ⴅ რვეულის ორი წინა ფურცელი (მათი უკანა განაკეცებითურთ) ერთი მეორის ადგილას ყოფილა ფოტოგადაღების დროს, აი აგრე: ფ. 40, 39 და 46, 45 (გვერდები სათანადოდ: 79/80, 77/78 და 91/92, 89/90). ეს ფურცლები გადავსვი და ტექსტი სათანადოდ გავმართე, რის გამოც მივიღეთ: 39, 40, 45, 46 (გვერდები სათანადოდ: 77/78, 79/80, 89/90, 91/92).

მე-Ⴈ რვეულს აკლია ორი ფურცლის შემდეგ (ე. ი. 128-სა და 129 გვერდებს შორის), ყოველ შემთხვევაში, ერთი ფურცელი, მესამე, და ალბათ მისი განაკეციც, მეექვსე. მესამე ფურცელზე უნდა ყოფილიყო მოთავსებული შეწირულებათა სიის განგრძობა, სადაც ჩამოთვლილი იქნებოდა სამღვდელო შესამოსლები, შანდლები, დროშები და ოთხფეხი ცხოველები, რაც ბერძნულ ტექსტში მოიპოვება (ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემით გვ. 245, 9—246, 20) და რაც ამ ნაწილის სათაურიდანაც იგულისხმება, რომელიც 125 გვერდზეა მოყვანილი. ტექსტს აკლია, აგრეთვე, შემდგომი სიის სათაური («ოქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაცვულ არიან სამეუფოსა ქალაქსა, დიდსა შინა ეკლესიასა») და ამ სიის პირველი ნომერი (სამი ოქრობეჭედი: ანისისა, ტაოსა და ჩორმერისის პრასტინთათჳს).

შემდეგ მოდის სამი ფურცელი: 129/130, 131/132, 133/134 და ტექსტიც უწყვეტელია. ამის შემდეგ კი არეულია ტექსტი, რაც უთუოდ იმის ბრალია, რომ დედანი, საიდანაც გადმოიწერეს, უკვე წესრიგში არ იყო. აქ 135/136 ფურცლის წინა გვერდის მესამე სტრიქონზე იწყება და უწყვეტლად მიდის ორსავე გვერდზე ტიპიკონის დამტკიცების ტექსტი, ხოლო შემდგომ განგრძობას ორი ფურცლის გამოტოვებით ვიპოვით 141/142 ფურცელზე, სადაც მთავრდება დამტკიცების ტექსტი და მოსდევს მინაწერები იერუსალიმის პატრიარქების დოსითეოსისა და ხრისანთესი და ახალციხელი მღვდლის იოანე მარკოზისშვილისა.

შემდგომი სამი გვერდი 143, 144 და 145 უკავია დღესასწაულების გადახდის ტექსტის დასასრულს, მისი სათაური და დასაწყისი კი მოიპოვება 140 გვერდის ბოლოს, სადაც თავდება შეწირული ჭიქების სია, და გადადის 137/138-ზე. ასე რომ დღესასწაულების გადახდის ტექსტი და ტიპიკონის დამტკიცების ტექსტი ერთმანეთშია გარეული, რაც უთუოდ იმის გამოა, რომ დედანი, საიდანაც ტექსტი გადმოიწერეს, ბოლო ნაწილში ფურცლებ-არეული ყოფილა. მოღწეული ტექსტის მიხედვით ისე გამოდის, რომ ჯერ უნდა იყოს დამტკიცების ტექსტი და შემდეგ კი, თუ როგორ უნდა გადაიხადონ დღესასწაულები, რადგანაც ბერძნული ტექსტი სწორედ უკანასკნელს მოსდევს. მაგრამ თავდაპირველად შეიძლება დღესასწაულების ამბები წინ იყო და მას მოსდევდა დამტკიცება. ამ საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა თვით ხელნაწერის გაუშინჯველად ძნელია.

ტიპიკონის ტექსტში საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ დღესასწაულების გადახდის წესი ამ ტიპიკონის ბოლოს («დასასრულსა ამის ტიბიკონისასა») არის მოთავსებულიო: „«ეგრეთვე დიდ-დიდთაცა მოწამეთა და წმიდათა საჴსენებელი და იგივე გლახაკთა მიმართ ქველის საქმისა მიცემაჲ, რომელი განთჳსებულად ყო-

ველთა დღესასწაულთა განგჳწესებიეს, თჳთოეულსა დღესასწაულსა ნუმცა დაიხრწევის, რომლისა საზომი დ ა ს ა ს რ უ ლ ს ა ამის ტიბიკონისასა დაგჳწერიეს სახელ-დებით თჳთოეულისა დღესასწაულისაჲ» (11, 2). მაგრამ «დასასრული» გუჯრის დამტკიცების წინაც შეიძლება ვიგულისხმოთ და მის შემდეგაც.

აღსანიშნავია, რომ ეს მითითება ბერძნულ ტექსტშიც მოიპოვება და სავარაუდებელია, რომ გრიგოლ ბაკურიანის-ძის დადგენილი 15 დღესასწაულის შესრულების წესი თავდაპირველად ბერძნულ რედაქციაშიც იქნებოდა, მაგრამ მას ჩვენამდე არ უნდა მოეღწიოს[1]. იგი მხოლოდ ქართული ტექსტით არის შემონახული.

აქ ერთი საკითხია გასარკვევი: ანდერძის ბოლოს იკითხება: «რვეულნი ყოველნი რვითა ფურცლითა არიან და არა არს მათ შინა აღმოკუეთილი და ნუცაღა ვინ იკადრებს აღმოკუეთად» (გვ. 142). საკითხავია: რას მიეკუთვნება ეს სიტყვები, მოღწეულ ხელნაწერს, თუ დედანს, საიდანაც იგი გადმოწერეს? მე მგონია, აქ იგულისხმება დედანი, რომელსაც გრიგოლ ბაკურიანის-ძემ მოაწერა ხელი[2] და რომელშიც ასეთი სიტყვები უნდა წერებულიყო.

რვა-ფურცლიანობა და ფურცლის ამოუკვეთლობა მოღწეულ ხელნაწერსაც შეეხება, რადგანაც იგიც რვა-რვა ფურცლიანი რვეულებისაგან არის შემდგარი. დედანში «აღმოკუეთილი» ფურცელი, რა თქმა უნდა, თავიდან არ იქნებოდა, მაგრამ ამ გადმონაწერში, როგორც ვთქვით, წინა ორი ფურცელი უთუოდ ამოკვეთილია. ამას გარდა, ბოლო ნაწილშიც აკლია მას რამდენიმე ფურცელი.

ამ გამოცემაში შეწირულებათა შემდეგ ჯერ დამტკიცების ტექსტს ვათავსებთ და შემდეგ — დღესასწაულთა გადახდისას.

რვეულთა ვითარების ცნობის შემდეგ ხიოსის ხელნაწერში მოიპოვება იერუსალიმის დოსითეოს პატრიარქის ხუთ-სტრიქონიანი ბერძნული მინაწერი (1669 წლისა), რომელსაც მეექვსე სტრიქონად ქართული ხელმოწერა აქვს:

ქ. იეროსოლიმონ: დოსითეოს:

[ნახე სურათი, ტაბ. 9].

ამის შემდგომ არის იოვანე ახალციხელი მღვდლის მინაწერი ქართულად (ნუსხური ხელით), ხოლო ამავე გვერდის შიგნითა აშიაზე ზემოდან ქვემოთ ერთ სტრიქონად ხრისანთე პატრიარქს აღუნიშნავს თავისი ყოფნა პეტრიწონის მონასტერში (მინაწერი 1720 წ. აპრილში).

უნდა ვიფიქროთ, რომ დედნის ქართული ტექსტი ცალკე წიგნი იყო და ბერძნულისა—სხვა ცალკე წიგნი. შეიძლებოდა ერთ ყდაში მოექციათ ორივე, როგორც

---

[1] ბულგარულ ლიტერატურაში მოიპოვება ცნობა, რომ მეორე მაშენებელმა (გრიგოლმა თუ გიორგიმ), რომელმაც მე-17 საუკუნის დასაწყისში განაახლა პეტრიწონის მონასტერი, ტიპიკონის ბერძნულ ნაწილში აღნიშნა, რომ მან ეკლესიისა და მონასტრის განახლებასთან ერთად შეცვალა წესდება, დააწესა ახალი სამონასტრო დღესასწაული, შეუცვალა მონასტერს სახელი (ალბათ, პეტრიწონის ნაცვლად ბაჩკოვოსი უწოდა. ა. შ.) და ახალი სარგო გაუჩინა ბერებს და სხვ. იმავე ხელნაწერში საუბარია, რომ რამდენიმე გვერდი ამ ახალ წესდებაში ჩაწერილია ორიგინალისაგან განსხვავებით (В. Николаев. Съдбата, 293). მაგრამ ამ გვერდების ფოტოპირები თბილისში არ მოსულა.

[2] რაც შეეხება თვით ხელის მოწერას, ამაზე ზემოთ არის საუბარი (გვ. 33—40).

მოღწეული გადმონაწერებია ერთ ყდაში, მაგრამ რვეულთა რაოდენობა ცალ-ცალკე უნდა ყოფილიყო აღნუსხული ორსავე რედაქციაში, როგორც ახლაც არის ორივე რედაქციის გადმონაწერში. ბერძნული რედაქციის რვეულები ხიოსურ ხელნაწერში ქართული ასოებით ყოფილა დანომრილი, მაგრამ ნომრები აქა-იქ გადარჩენილია (ისიც მხოლოდ ქვედა აშიაზე, რვეულის უკანასკნელ გვერდზე), რადგანაც ფოტოპირების ყდაში ჩასმის დროს აქ, თბილისში, როგორც ვთქვით, ფართო აშიები ჩამოუჭრიათ. გადარჩენილი ნომრებია: Ⴃ 193, Ⴈ 209, Ⴉ 225, Ⴁ 241. მიკვირს, რად მოხვდა ეს ნომრები კენტ გვერდებზე (და არა წყვილებზე). საქმის ვითარების გარკვევა ძნელია, რადგანაც ხელნაწერი ხელთ არა გვაქვს.

პირვანდელი ქართული დედნის შესახებ ერთი ვარაუდი შეიძლება გამოვთქვათ: თითქო იქ უნდა წერებულიყო «შირნიმოქსესტი», რომელიც გადმომწერს შეცდომით «შრინიდოქსესტად» გადმოუღია (140, 2), რაც ნუსხახუცური ẟ და ẟ ასოების მსგავსებით აიხსნება. ეს შეცდომა სოფიის ხელნაწერშიც არის გამეორებული (129, 12). ნ. ლექსიკონში გვ. 220.

რა შეიძლება ითქვას მოღწეული ხელნაწერის ბოლო რვეულების შესახებ? — საქმის ვითარება დღეს ასეთია: 64 ფურცლის (ანუ 128 გვერდის) შემდეგ ტექსტი წყდება, დაწყებულია შეწირული სამღვდელო შესამოსლების ჩამოთვლა, მაგრამ თვით შესამოსლები აღარ არის. აქ უთუოდ აკლია ერთი ფურცელი მაინც, რომლის წინა გვერდის ზემო აშიაზე უნდა ყოფილიყო რვეულის ნომერი Ⴇ და ამ ნომრითვე უნდა აღნიშნულიყო მისი განაკეციც (ე. ი. მერვე ფურცელი) უკანა გვერდის ქვემო აშიაზე. ეს ნომერი (Ⴇ) თითქო მოიპოვება 142 გვერდზე მღვდელ იოვანე მარკოზისშვილის მინაწერის მეოთხესა და მეხუთე სტრიქონს შუა, «კალენიკე» სახელის თავზე [1]. მაშასადამე, იგი მე-9 რვეულის უკანასკნელი გვერდია. მეათე რვეულის პირველი ფურცლის ნომერი Ⴈ 139 გვერდზეა, მისი განაკეცი კი არ ჩანს. საერთოდ, მე-9 და მე-10 რვეულისაგან მოღწეულია სულ 9 ფურცელი, რომლებზედაც ტექსტი არეულად არის გადმოწერილი. ჩვენ ეს ტექსტი ასე დავაწყვეთ ამ გამოცემისთვის: შესამოსლების ხსენების შემდეგ ჩავრთეთ 139/140-ზე მოთავსებული შეწირულებანი: 1) «და რომელი სხუაჲ მივეცით პატიოსანსა და წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა», 2) «მივსცენ ჭიქისაცა ჭურჭელნი პატიოსანნი», რის შემდეგ აკლია ფურცელი, სადაც «ოთხფერჴთათჳს» უნდა ყოფილიყო მოთავსებული და მერე მივაყოლეთ «ოქრობეჭედთათჳს», რომელსაც თავში ცოტა აკლია (გადარჩენილია პირველი მუხლის უკანასკნელი სიტყვის ბოლო). მისი განგრძობა იწყება 129-ზე და უწყვეტლივ მიდის შვიდი გვერდის მანძილზე და თავდება მერვეზე მეორე სტრიქონით (129/130, 130/131, 132/133, 134/135, 1—2).

135-ის მესამე სტრიქონზე კი იწყება ტიპიკონის დამტკიცება, რომლის ტექსტი უკლებლივ არის შემონახული ორ ფურცელზე ასეთი თანამიმდევრობით 135/136, 141/142.

რაც შეეხება დღესასწაულების გადახდის ტექსტს, იგიც სრულია და ხელნაწერში ასეთი თანამიმდევრობით არის წარმოდგენილი: 140, 18—22 (ე. ი. ამ გვერდზე მას უკავია ხუთი უკანასკნელი სტრიქონი, ოთხი მათგანი წითურად), 137/138, 143/144, 145, სულ ხუთი სრული სტრიქონი და ხუთი სრული გვერდი.

[1] ეს ნომერი სოფიის ხელნაწერშიც გადაუტანიათ იმავე ადგილას!

ხიოსის ქართული ტიპიკონის მინაწერები

1669 წლის ოქტომბერში პეტრიწონს სწვევია იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოს, რომელსაც ქართული წერა-კითხვაც სცოდნია. მას ტიპიკონის ქართული ტექსტის ბოლოს 142 გვერდზე შემდეგი მიუწერია ექვს სტრიქონად[1] (მეექვსე სტრიქონი ქართულია):

Δοσίθεος ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης Ἱεροσολύμων ἐνταῦθα ἀφιχθεὶς ἀποφαίνομαι ἐν ἁγίῳ πνεύματι, εἴ τις ὅποιος καὶ ἂν εἶναι, τὰ βιβλία ταῦτα τὰ τυπικὰ τῆς μονῆς ἀποξενώσει ἀπεντεῦθεν, νὰ εἶναι ἀσυγχώρητος καὶ ἀφωρισμένος καὶ ἀναθεματισμένος(;) 1669 'Οκτ. 15. [ტაბ. 9].

ქ იეროსოლიმონ:. დოსითეოს:

ბერძნული ამას ნიშნავს:

«დოსითეოს, წყალობითა ღმრთისაჲთა პატრიარქი იერუსალიმისაჲ, აქა მოსრული განვაცხადებ[2] სულითა წმიდითა: უკუეთუ ვინ და რამანცა გუარმან კაცმან წიგნნი ესე ტიპიკონნი მონასტრისანი განაჴუნეს ამიერ, იყავნ შეუნდობელ, მოკუეთილ და წყეულ! 1669 ოკტ. 15».

საინტერესოა, რომ დოსითეოს პატრიარქი ქართულად აწერს ხელს, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ იერუსალიმის საპატრიარქოს არსებობა ბევრად იყო დამოკიდებული საქართველოსაგან, სადაც მას მეფეთაგან შეწირული მამულები ჰქონდა. პატრიარქის სადაურობა აქ ბერძნული ფორმითაა მოცემული (იეროსოლიმონ).

ხოლო 1720 წლის აპრილში პეტრიწონს სწვევია იერუსალიმისავე პატრიარქი ხრისანთე, რომელსაც იმავე გვერდზე შიგნითა აშიაზე (ზემოდან ქვემო მიმართულებით) მიუწერია ერთ სტრიქონად თავისი დასტური დოსითეოს პატრიარქის გამოთქმული აზრისა:

Ὁ Ἱεροσολύμων ἐλέῳ Θεοῦ πατριάρχης Χρύσανθος συναποφαινόμεθα 1720 μηνὶ 'Απριλίῳ ζ.

ეს ნიშნავს:

«წყალობითა ღმრთისაჲთა პატრიარქი იერუსალიმისაჲ ხრისანთე თანაგანვაცხადებთ. 1720 თუესა აპრილსა ზ».

დოსითეოსის მინაწერს მოსდევს მარკოზისშვილის მინაწერი ნუსხური ხელით. იოვანე მღვდელი ქარაგმებს ხმარობს, რომლებიც აქ გახსნილია:

«ქ. და მე ფრიად ცოდვილმან და ყოვლისა კაცისა უარესმან და ცოდვილმან იოვანე მღდელმან მარკოზის შვილმან ახალციხელმან მოვ[ე]ლ და წიგნები წავიკითხე თვესა აღვსტოსა, ამ წ[ე]ლსა რომ კალენიკე პატრიაქი რომ მოკუდა, გაბრიელ დაჯდა პატრიაქად. ვინცა შენდობა გვითხრათ, თქვენცა შეგინდნეს ღმერთმან. ამინ».

ამ მინაწერს მ. თარხნიშვილი გაეცნო სოფიის ხელნაწერის მიხედვით და დაასკვნა, რომ აქ მოხსენებულია კალენიკე II. რომლის გარდაცვალების შემდეგ იერუსალიმის საპატრიარქო საყდარი გაბრიელ III-მ 1702 წელს დაიპყრა. მა-

---

[1] ბერძნული მინაწერები მოგვყავს იმ სახით, როგორც მას კითხულობს კ. ამანტოსი (*Χειρόγραφα, 236*). [2] = გამოვთქვამ ჩემს აზრს.

შასადამე, მარკოზისშვილის მინაწერი ამ წელს ეკუთვნისო. მან ისიც დასძინა, რომ, რაკი მინაწერი იმავე ხელითაა შესრულებული, რომლითაც დაწერილია მთელი სოფიის ხელნაწერი პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონისა, თვით ეს სოფიის ხელნაწერი 1702 წელს არის გადაწერილიო [1]. ეს უკანასკნელი კი შეცდომაა, რომელიც ჯერ ვ. ნიკოლაევმა გაიმეორა [2] და შემდეგ -- ს. ყაუხჩიშვილმა [3].

1-ლი გვერდის ქვემო აშიაზე გვიანდელი საუკუნის ხელით: ***Ես(ս) քըրրիցի արու-թի՛ գեսեմ***(?) ***որդի խաչում*** (მე ქურიელი (?) არუთინ გესემ (?) ძე ხაჩუმ(ისა)». ეს უთუოდ ახლო ხანში(მე-17—მე-18 ს.?) მიუწერია ვიღაც უცნობ პირს, რომელიც ალბათ სალოცავად იყო მისული მონასტერში.

შეწირულებათა ნაწილის სია, რომელიც ქართულ ტექსტს აკლია

რადგანაც პეტრიწონის წესდების ქართულ ტექსტს აკლია ფურცლები, აქ მოვიყვანთ ბერძნული ტექსტიდან შეწირულებათა სიის დანაკლისს, რაც დაკარგულ ფურცლებზე უნდა ყოფილიყო მოთავსებული, როგორც ეს ს. ყაუხჩიშვილმა თარგმნა:

სამღდელოჲ შესამოსელი [1]: 1) სამი ომოფორი, რომელთაგან ერთზეა ხატი მარგალიტებიანი. 2) სხვა ომოფორი სიმენტისა. 3) აგრეთვე სხვა სამი ომოფორი აბრეშუმისა.

[**სხუანი საჭმარნი**]: 1) სპილენძის შანდლები დიდი თორმეტი და სხვა პატარა ორი. 2) კანკელის მთლიანი შანდალი ერთი თავის შანდლებითურთ და სხვა პატარა ორი მათი ხელტარებითურთ. 3) კამაროვანი შანდალი, ორი. 4) ცხრა დრაკონტარი (დროშა) მათი ტარებითურთ. 5) სხვა დრაკონტარი ათი, უტარო. 6) ქორაკანდელი ჩვიდმეტი მათი ტარებითურთ. 7) ჯამი პატარა წყალკურთხევისა (τῶν Φώτων), ერთი. 8) კაწინი ერთი. 9) ხერნიბოქსესტი და სელიონი ერთი. 10) მახრუტი სასმისი ჩვიდმეტი. 11) აგრეთვე ერთი ქსესტიონი. 12) აგრეთვე ერთი ჯამი. 13) სხვა ქსესტიონი ბროლისა (? κρύον).14) სხვა ქსესტიონი მწვანე, ეგრეთ წოდებული მინა. 15) სხვა ჭიქის სასმისები. 16) და სხვადასხვანაირი კანდელები.

ცხოველთათჳს [2]: 1) ცხენი ულაყი და ფაშატი მათი კვიცებითურთ, ორივე ას ათი. 2) ვირი მამალი და დედალი მათი მუტრუკებით თხუთმეტი. 3) ფურკამეჩი ოთხი. ხბო ორი. 4) მუშა საქონელი მონასტრის ყველა მამულებში მყოფი ორმოცდაშვიდი უღელი. 5) ძროხა და ხარი სამოცდათორმეტი. 6) მეწველი ცხვარი ორას ოცდა თვრამეტი. 7) ვერძი ოთხმოცდა თოთხმეტი. 8) და თხა ორმოცდა თორმეტი.

უნდა შევნიშნოთ, რომ ზოგი ჭურჭელი, რომელიც აქ არის ჩამოთვლილი, ქართულშიც მოიპოვება. ბერძნულ ტექსტში ნაჩვენებია საერთო რაოდენობა სპილენძის შანდლებისა, დროშებისა და ქორაკანდლებისა, ქართულში კი, მგონია, საითითოოდ იქნებოდა აწერილი თვითეული მათგანი თუ არა, გარკვეული ნიშნების მიხედვით გაერთიანებული ნივთები მაინც.

---

[1] Typicon, p. II. [2] В. Николаев. Съдбата, 293. [3] ს. ყაუხჩიშვილი. ახალი წიგნი პეტრიწონის შესახებ («მნათობი», 1966, № 1, გვ. 178).

[1] ეს ორი სიტყვა («სამღდელოჲ შესამოსელი») სათაურია და 128 გვერდზე იკითხება. შემდეგ ფურცელი აკლია და ტექსტი წყდება. [2] ქართულში სათაურად უნდა ყოფილიყო «ოთხფერჴთათჳს».

ბ) სოფიის ხელნაწერი

ბულგარეთის დედაქალაქის სახელმწიფო ბიბლიოთეკაში (Народна библиотека-ში) დაცულია პატარა ტანის ხელნაწერი ქაღალდზე. იგი გადმოწერილია ზემოთ აღწერილი ხიოსური ხელნაწერისგან, ალბათ, წარსული საუკუნის 70-80-იან წლებში, ვიდრე ტიპიკონის ძველი ხელნაწერი ჯერ კიდევ პეტრიწონში იყო. ამ ხელნაწერს ადგილობრივ გავეცანით ქართული სამეცნიერო ექსპედიციის წევრები 1949 წლის მარტში და არმალნად წამოვიღეთ ბიბლიოთეკის დირექციისაგან ნაბოძები მიკროფილმი ამ ხელნაწერისა. მიკროფილმი აქ გადავაღებინეთ გადიდებული სახით ფოტოქაღალდზე.

ხელნაწერი ქაღალდისაა, ჩასმულია მკვიდრ ყდაში. ზომა 21 სმ.×16,5 სმ. პროფ. ბ. ცონევის შედგენილს სოფიის სახელმწიფო წიგნთსაცავის «ხელნაწერების და ძველი ნაბეჭდი წიგნების აღწერილობაში» ამ ხელნაწერის შესახებ იკითხება: «581 (167) ხელნაწერი წიგნი უცნობ ენაზე ახალი დროისა. გვერდების რაოდენობა[1] 132,4°. ნაწერი სომხურს ჰგავს, მაგრამ არ არის ასეთი (писмото прилича на арменско, ала не е таково). ბოლოს მოიპოვება რაღაც ტაბულის მსგავსი ქარტაზე (хартия), ჩასმულია მუყაოს ყდაში, მთელი»[2].

ხელნაწერს აქვს ორმაგი პაგინაცია, ძველი და ახალი. პირვანდელი პაგინაცია მელნითაა შესრულებული, ახალი — ფანქრით (ძველი პაგინაციის რიცხვები შიგნითა ანუ ყუის აშიებისაკენ აქვს, ახლისა კი — გარეთა აშიებისაკენ).

ძველი პაგინაციის მიხედვით ცხადია, რომ ხელნაწერს აკლია ორი ფურცელი (გვ. 43—46), რაც ტექსტის ვითარებიდანაც ჩანს. ამით უნდა იყოს გამოწვეული შემდეგ ხელახალი დანომრვა გვერდებისა ფანქრით, რასაც შედეგად ის მოჰყოლია, რომ 42 გვერდის შემდეგ ფანქრით დანომრილი გვერდი მელნისას ოთხით ჩამორჩება: 43 (47), 115 (119), 130 (134). ასე რომ უნდა ყოფილიყო 134 გვერდი, არის კი 130.

ამას გარდა, თავში აქვს ერთი ცარიელი ფურცელი, ბოლოში კი 12 ცარიელი. დაწერილი ფურცლები დახაზულია, დაუწერელი — არა.

ბიბლიოთეკის ქონების წიგნში აღნიშნულია, რომ არ არის ცნობილი, ვინ მოიტანა.

რაღაც ტაბულის მსგავსზე რომ არის ორიოდე სიტყვა პროფ. ვ. ცონევის აღწერილობის წიგნში, ეს არის 1311 წელს მოჭედილი პეტრიწონის ხატის წარწერა, გადმოღებული უცნობი პირის მიერ და ჩაკერებული ხელნაწერის ბოლოს. ქაღალდის ფილიგრანია გვირგვინიანი ფარი ზედ სამი ვარსკვლავითურთ და ზემოთ ნახევარ რკალზე დაყრდნობილი მცხრალი მთვარე ზემოთ აშვერილი ბოლოებით. როგორც ეს ჭვირნიშანი გვიჩვენებს, იგი, რ. პატარიძის ცნობით, მე-19 საუკუნეში უნდა იყოს შესრულებული.

ბულგარულ სამეცნიერო ლიტერატურაში მოიპოვება ცნობა, რომ სოფიის ხელნაწერი პეტრიწონის (ბაჩკოვოს) მონასტერში ყოფილა 1892 წლამდი, როცა

[1] შეცდომით ფურცლების რაოდენობაა ნაჩვენები.

[2] Описъ на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека въ София. Състави проф. Б. Цоневъ. София 1910, стр. 517.

მონასტერი ჯერ კიდევ ბერძნების ხელში იყო. რადგანაც მოსალოდნელი იყო, რომ მონასტერი ბულგარლებს დარჩებოდათ და ეშინოდათ, ვაი თუ ბერძნებმა იქიდან რაიმე გაიტაცონო, სახალხო განათლების სამინისტროს აუწერია მონასტრის ქონება და პლოვდივის გუბერნატორს მანოლოვს გადაუცია 1892 წელს სოფიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკისთვის 26 ხელნაწერი და ძველი ნაბეჭდი წიგნი სიის მიხედვით. ეს სია დაუბეჭდავს ვ. იორდანოვს 1930 წ. და იქ 26 ნომრად აღნიშნული ყოფილა: «საეკლესიო სომხური წიგნი. ცნობილი არ არის, როდის დაიწერა» [1].

პეტრიწონის მონასტრის წესდების გადმონაწერი, რომელზედაც აქ საუბარია, გადმოუღია ასო-ასოდ ქართული ენისა და მწერლობის უცოდინარ პირს უთუოდ იმ მიზნით, რომ გაეყიდა და კარგი სასყიდელი მიეღო. რადგანაც მას არა გაეგებოდა რა ტექსტისა, მან იგი გადმოწერა დიდი მიმსგავსებით, შავი მელნით თავიდან ბოლომდე. წითური აქა-იქაა ნახმარი სათაურებში (მაგ., გვ. 101, 102). პირველი გვერდის სამკაულად თავში მოთავსებული კამარა არ გადმოუღია, მაგრამ სხვაფრივ დაუცავს დედნის ვითარება: მთავრული ასოები, ქარაგმები, წერტილები (ერთი, ორი თუ სამი), ასოს ასოში ჩასმა, მთავრული Ⴗ-ს ზემო ნაწილის კიბისებრი სახე და სხვა. დედნისაგან განსხვავებით, გადმომწერს გვერდიდან გვერდზე გადასვლისას ბოლოში ცალკე სტრიქონად აღუნიშნავს მომდევნო გვერდზე დაწყებული სიტყვები ან მათი ნაწილები, ე. წ. კუსტოსები.

აგრეთვე დედნისაგან განსხვავებით, სოფიის ნუსხაში სტრიქონთა რაოდენობა გვერდებზე სხვადასხვაა: 18, 19, 20, 21, 22, 23.

ხელი ერთია ყველგან, თუმცა ზოგან მსხვილად არის ნაწერი, ზოგან — წვრილად. პირველ გვერდებზე ასოები უშნოა და ტლანქი, მაგრამ გადმომწერი თანდათან შესჩვევია ქართულ წერას და შემდეგ და შემდეგ გვარიანად გამოუყვანია. დედნის დაზიანებული ადგილები (ჩამომტვრეული ყური 89/90 ფურცლისა და ნესტისაგან გაფუჭებული ადგილი 92 გვერდისა, 46-ე ფ.-ისა) სოფიის ხელნაწერში დაუწერლად არის დაგდებული.

გადმომწერი დედანს არ მისდევს სტრიქონ-სტრიქონ, არამედ რამდენიც დაუტევია სტრიქონზე, იმდენი დაუწერია და სხვა კი შემდგომზე გადაუტანია. შეცდომები მრავალია და სხვადასხვა გვარისა. აი მაგ., 1-ლ გვერდზე: «მხოლოდ შობილსა» სიტყვაში (1, 2) ი გამოუტოვებია, თუმცა იგი დედანში კარგად ჩანს მომდევნო ლ-სთან გადაბმული (შობილსა); შემდეგ რომ უნდა დაეწერა «სიტყუასა», დაუწერია «სიხუასა», და რომ უნდა გამოეყვანა «ერთ ს̄ლ ქმნულთა», დაუწერია «ერთ ს» და შემდგომი ლ ისე გამოუყვანია, რომ უფრო ი ა იკითხება; «ქმნულთა» რომ დაუწყია (1, 9) და პირველი ასო (ქ) დაუწერია, თვალი დასცურებია და შემდგომი სტრიქონის «მყოფ არიან» მიუყოლებია («ქმყოფ არ»), მაგრამ ჯერ კიდევ არ ჰქონია დასრულებული «არიან» (რაეს ფრთა არ აქვს მიბმული მარჯვნივ), შეცდომა შეუნიშნავს, მაგრამ არ წაუშლია და ისევ მიუყოლებია «ქმნულთა» (1, 9); დდფლისა-ს ნაცვლად იკითხება მდფლისა (1, 11); «ბრძანებითა» სიტყვის უკანასკნელი ასო დედანში გადატანილია შემდეგ სტრიქონზე; გადმომწერს იგი მომდევნო სიტყვისთვის შეუერთებია. «ბრძანებით აჩემ» (1, 15); «ნებითა»

---

[1] В. Николаев. Съдбата, გვ. 264.

ვერ ამოუკითხავს და «ნეთთა» გადმოუწერია (1, 15); დედნის «დასავალეთი-საჲთა» მის გადმონაწერში «დასავალეთიათა» გამხდარა (1, 17). ეს ერთ გვერდზეა. ასეთი და სხვაგვარი შეცდომები მრავალია წიგნში. საზოგადოდ არეულია ერთმანეთში ⴍ და ⴄ, ⴃ და ⴚ, ⴌ და ⴙ, ⴋ და ⴘ; გამოტოვებულია ასოები და სხვა. მოვიყვან ზოგიერთ შეცდომას: ფუფუნებით] ფუენებით 3, 16, რ⁻ი] ს⁻ი 4, 13; საკუთრად] სასუთრად 7, 1; ჯერ არს] ჯეთძ არს 10, 15; რაჲვე რაჲთურთით] რაჲ ვერათუ რთით 10, 3; ყოფისა] შოფისა 11, 9; ჰაეროვანნი] პაეროვანნი 17, 12; პეტრიწონ] აეტრიწონ 17, 18; სიყრმისა] სიერმისა 18, 3; აგარაებითა] აგარაგითა 20, 1; სამეუფონი] სამიუფონი 28, 4; სჯულად] სტულად 91, 5; სამკაულთა] სამსაულთა 92, 4; ვაფუცებ] ვახუცებ 32, 2 ქვ.; უწესოებაჲ] უწესოებაპ 81, 3 ქვ.; ძმათა] ძდათა 95, 2; განჩინებით] განწნებით 113, 11; დაშთეს] დაშაეს 107, 13 და სხვა.

ბევრგან აკლია შემოკლების ნიშნები (ქარაგმები). მოვიყვანდი მთელ სიას გადმომწერის შეცდომებისას, მაგრამ აბა რა აზრი აქვს, როცა ჩვენ ხელთ გვაქვს მისი დედანი! უნდა აღინიშნოს მხოლოდ, რომ ბევრი შეცდომა გაუსწორებია მ. თარხნიშვილს თავის გამოცემაში და მცდარი დაწერილობა სქოლიოში ჩაუტანია. ოღონდ მ. თარხნიშვილი ვერ მიმხვდარა (ან როგორ უნდა მიმხვდარიყო!) ერთ რასმე: დედნის 142 გვერდზე რომ მოთავსებულია იოვანე ახალციხელი მღვდლის მინაწერი, რომელიც დედანში—ხიოსის ხელნაწერში) სულ სხვა ხელითაა დაწერილი, ვიდრე მთელი ტექსტი, სოფიის ნუსხის გადმომწერს თავისი ხელით, ე. ი. იმავე მოხაზულობის ასოებით გადმოუღია, როგორც ტიპიკონის ტექსტი. ამიტომ სოფიის ხელნაწერში წაიშალა განსხვავება ტიპიკონის ტექსტის ასოებსა და ახალციხელი იოანე მღვდლის მინაწერის ასოებს შორის. აი ამას შეუყვანია შეცდომაში მ. თარხნიშვილი, რომელმაც დაასკვნა, რომ სოფიის ხელნაწერი 1702 წელს არის გადმოწერილი იოანე მარკოზის-შვილის მიერო. სოფიის ხელნაწერის ტექსტი რომ ახალციხელ ქართველ მღვდელს გადმოეწერა, მას, რა თქმა უნდა, ისეთი შეცდომები არ მოუვიდოდა, რომლებიც შიგ მრავლად მოიპოვება. მაგრამ მთავარია მაინც მთელი სტრიქონების გამოტოვება. გადამწერს ხშირად დასცურებია თვალი და უნებლიეთ შემდგომ სტრიქონზე გადასულა და ვერ შეუნიშნავს. აი ეს გამოტოვებული სტრიქონები, რომლებიც აქ კავებშია ჩასმული. დანაკლისს წინ უძღვის და შემდეგ მოსდევს ერთი ან მეტი სიტყვა, რომ ნათელი იყოს, თუ რა და სად არის გამოტოვებული[1].

1) 0, 2 ღმრთის მშობელისა მარიამისსა და [მისისა მის სახელ-განთქმულისა და] შუენიერად შეზავებულისა (Ⴒ 2, 10—Ⴑ 7/8).

2) 0, 3. წინამძღუარიცა ჩემისა [მონასტრისაჲ და მღდელნიცა] და სხუანიცა ძმანი ყოველნივე (Ⴒ 3, 11—Ⴑ 3, 9).

3) 0 (შესავალი), თ. 21. აღაპისა [ქმნაჲ და საფასისა განყოფაჲ დღესა] ჴსენებისა (Ⴒ 10, 5—Ⴑ 10, 11).

———————

[1] Ⴒ—ძველი ხელნაწერი პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონისა, რომელიც ხიოსზეა დაცული. (ადგილი ნაჩვენებია თავებისა და მუხლების მიხედვით, როგორც ამ გამოცემაშია წარმოდგენილი, ხოლო გამოტოვებული სიტყვები — ხელნაწერის გვერდებისა და სტრიქონების მიხედვით).

Ⴑ—სოფიის გადმონაწერი ამავე ტიპიკონისა (ნაჩვენებია ხელნაწერის გვერდებისა და სტრიქონების მიხედვით).

4) 0 (შესავალი), თ. 30. თუ ვითარ ჯერ-არს შემდგომად [მიცვალებისა მისისა ყოფად ჴსენებაჲ] მისი (U 11, 4-3 ქვ.—Ს 12, 6).

5) თ 1, 4. აღმოსავალეთს [გინა დასავალეთს საზერძნეთის]ა სარგე[ბე]ლსა და მსახურებასა (U 18, 7—Ს 18, 8).

6) თ. 1, 5. ყოველივე მხოლოდ ჩემისაგ[ან ნაქონებისა და სამართლად მონაგ]ებისაგან ქმნილ არს (U 19, 9-10—Ს 19, 7).

7) თ. 5, 4. პირველისა მის წინა[მძღურისა მერმეღა აქუნდეს მეორესა] მას ჴელმწიფებაჲ (U 39, 3-2 ქვ.—Ს 39, 2).

8) თ. 5, 5. რომელი ვთქუთ ახლად [დაყენებისათჳს წინამძღურისა და ახლად] დადგინებული იგი (U 49, 15—Ს 39, 17).

9) თ. 6, 22. გინა ურჩ ბრძ[ანებასა მამასახლისისასა, რასაცა ეტყოდის სარ]გებელისათჳს ეკლესიისა (U 51, 2-3—Ს 49, 2). გადმომწერს გადაუბამს: ბრძგებელისათჳს!

10) თ. 12, 5. და იქმნები[სმცა დღესასწაულობაჲ ყოველი შუენიერად გალობი]თა და ფსალმუნებითა (U 65, 2 ქვ.—Ს 64, 9).

11) თ. 13, 1. და ნუგეშინის-სცემდეს [და განჰმართებდეს ცთომათაგან და განსწმედდეს] სულთა მათთა (U 69, 1-2—Ს 67, 10).

12) თ. 15, 13. რაოდენიცა ვინ დაიმდაბლოს [თავი თჳსი, ეგოდენცა აღმაღლდეს და მსგავსად სი]მრავლისა წყალთა ზღჳსა უფსკრულთაჲსა (U 79, 13-14—Ს 76, 2).

13) თ. 26, 1. დიდი იკონო[მოსი გაიკითხვიდეს სხუათა იკონომო]სთა და მსახურთა და ლოღარიასსა უქმოდის (U 109, 2 ქვ.—Ს 106, 5).

14) შეწირულებათა სია (თ. 34ა, 51). სკარამანგნი მძიმენი ხუთნი. [სტავრაჲ ერთი დურანგი გაუკუეთელი]. სტავრაჲ ერთი სხუაჲ ტრივლატი (U 128, 14-15—Ს 120, 5).

15) ანდერძი (თ. 36, 1). დაიწერა ბერძულად და ქართუ[ლად რამეთუ მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუ]არად ქართველნი არიან (U 136, 4-5—Ს 126, 9).

ამგვარად, თხუთმეტიოდე სტრიქონია გამოტოვებული სხვადასხვა ადგილას. ზოგი მათგანი დედანში ერთი სრული სტრიქონია, ზოგი გადადის ერთი სტრიქონიდან მეორეზე. გადამწერს შეცდომა იმიტომ მოსვლია, რომ მსგავს სიტყვას ან ასოს ხედავდა ქვემო სტრიქონზე და, სიტყვების აზრის უცოდინარობის გამო, ადვილად გადადიოდა შემდგომზე.

მ. თარხნიშვილს მხოლოდ სოფიის ხელნაწერი ჰქონდა ხელთ და ეს ადგილები უველა აკლია მის გამოცემას. მის გამოცემას აკლია აგრეთვე მთლიანად იმ ორი ფურცლის ტექსტი, რომლებიც სოფიის ხელნაწერს საზოგადოდ აკლია (გვ. 43—46) და რომლებზედაც საუბარი იყო ზემოთ, ამ ხელნაწერის აღწერისას.

როგორც ვნახეთ ზემოთ, ხიოსის ხელნაწერის აღწერისას, ამ ძველ ხელნაწერს ჰკლებია ფურცლები 128 გვერდის შემდეგ და ზოგი მათგანი არეული ყოფილა. ეს კლება სოფიის ხელნაწერშიც არის, ხოლო არევა კიდევ მეტია შიგ. არეულ ტექსტში გარკვევა და რიგზე დაწყობა ამჟამად ადვილია ძველი ხელნაწერის ტექს-

ტის მოპოვების გამო, მანამდე კი ამ მხრივ ერთგვარ დახმარებას ბერძნული ტექსტი იძლეოდა.

გასაკვირველი როდია, რომ სოფიის ხელნაწერში შეცდომით გადმოწერილი სიტყვები, ან გამოტოვებული სიტყვა, თუ მისი ნაწილი მსგავსადვე ასახული იყოს მ. თარხნიშვილის გამოცემაშიც და აქედან ი. დოლიძისაშიც. აღვნიშნავთ ზოგიერთს:[1]

მ ტ ი ლ ი თ ა გუარად-გუარადითა (Ⴇ 3, 2), მ ხ ლ ი თ ა გუარად-გუარადითა (Ⴃ 3, 2).

მ ო პ ა პ რ ა კ ე ბ ი თ ა (Ⴇ 1, 4), მ ო პ ა ჰ რ ა კ ე ბ ი თ ა (Ⴃ 19, 29).

რომელი ახსართანის ძმასა (Ⴇ 13, 1), რომელი ა ბ ა ზ ს ახსართანის ძმასა (Ⴃ 2, 7).

ჰ ხ დ ა (Ⴇ 15, 15), ჰ ე დ ა (Ⴃ 2, 16) (ხელნაწერში: ჰჱ და).

მონამან ქრისტესმან ძ ე გ ლ ყოფად (Ⴇ 18, 13), მონამან ქრისტესმან გ რ ი-გ ო ლ ყოფად (Ⴃ 4, 1).

და არა საჭამადთა (Ⴇ 20, 5), და არა რ ა ჲ თ ა საჭამადთა (Ⴃ 4, 6) (სოფიის ხელნაწერშია არ̄ა. გადმომწერს შეუერთებია ორი სიტყვა: არა რ̄ა).

ტ რ ა ჲ პ ე ზ ს ა (Ⴇ 19, 13), ტ რ ა პ ე ზ ს ა (Ⴃ 4, 4). სოფიის ხელნაწერის გადმომწერს უ-ს ნაცვლად ჲ გამოუყვანია, რასაც შეცდომაში შეუყვანია მ. თარხნიშვილი, რომელსაც «ჩავარდნილი» ასო პ ფრჩხილებში აღუდგენია.

წმიდისა საკურთხეველისა (Ⴇ 23, 31), წ ი ნ ა შ ე წმიდისა საკურთხეველისა (Ⴃ 5, 7).

შემოვი დ ი ს (Ⴇ 26, 2), შემოვი დ ო დ ი ს (Ⴃ 6, 10).

ორ კრასოვოლი (Ⴇ 30, 13), ორ-ო რ ი კრასოვოლი (Ⴃ 8, 8).

ქველის მ ე ხ უ ჱ ლ ე ბ ი თ ა მოცემულ ჰარს (Ⴇ 51, 29), ქველის მ ე ტ-უ უ ჱ ლ ე ბ ი თ ა (გამოცემაში მ ე ტ უ უ ე ლ ე ბ ი თ ა) მოცემულ არს (Ⴃ 18, 9). სოფიის ხელნაწერში «არს» ზმნის წინ ႸႨ სწერია, რომელიც შეიძლება მის წინ მდგომი Ⴇ ასოს გამეორება იყოს, მიტოვებული. მ. თარხნიშვილს იგი Ⴇ-დ მიუღია.

რაოდენნი ჟამის მწირველნი ი ყ ვ ნ ე ნ მ ღ დ ე ლ ნ ი (Ⴇ 55, 29-30), რაოდენნი ჟამის მწირველნი მ ღ დ ე ლ ნ ი ი ყ ვ ნ ე ნ (Ⴃ 21, 1). ხიოსის ხელნაწერშიც პირველად ისევეა დაწერილი, როგორც სოფიისაში, მაგრამ ორი უკანასკნელი სიტყვა (ი ყ ვ ნ ე ნ მ ღ დ ე ლ ნ ი) დანომრილია: «იყვნენ»-ს თავზე ｂ აწერია, «მღდელნი»-ს ა— ეს ნიშნავს, რომ ჯერ «მღდელნი» უნდა, შემდეგ კი «იყვნენ»; ეს ნომრები სოფიის ტექსტის გადმომწერს ვერ შეუნიშნავს და არ გადმოუღია.

ამასცა ყ ო ვ ლ ა დ მცნებად (Ⴇ 64, 29), ამასცა კ უ ა ლ ა დ მცნებად (Ⴃ 27, 1). შემოკლებით დაწერილი კ̄დ («კუალად») სოფიის ხელნაწერში უხეიროდ არის გამოყვანილი (ყ̄დ).

სამღდელოჲ შესამოსელი რ ი ზ ი ს ა ჲ (Ⴇ 75, 9). აქ სოფიის ხელნაწერში

---

[1] მ. თარხნიშვილის გამოცემა ნაჩვენებია Ⴇ ნიშნით და გვერდებისა და სტრიქონების აღნიშვნით, წინამდებარე გამოცემისა კი — Ⴃ ნიშნით და თავებისა და მუხლების მიხედვით.

(120, 13) უფრო რ ი ს ი ს ა ჲ სწერია, მაგრამ მას შესამოსელთან არავითარი კავშირი არა აქვს. იგია თავ-ნაკლული «ოქრობეჭედთათჳს» სიის პირველი მუხლის უკანასკნელი სიტყვის ბოლო: [და სხუაჲ ჩ ო რ მ ე]რ ი ს ი ს ა ჲ (35ა, 1). ხიოსის ხელნაწერის 128 გვერდიდან, სადაც ტექსტი წყდება, სოფიის ტექსტის გადმომწერი პირდაპირ 129-ზე გადასულა და უშუალოდ მიუყოლებია ამისი ტექსტი: «რისისაჲ, სხუაჲ ოქრო ბეჭედი ორი ჩემთა პრასტინთათჳს, რომელნი არმენაკთა მქონდეს» და შემდგომი.

ჰ ა რ ბ ე ვ ი ს ა თ ჳ ს (Ს 76, 29), ჰ ა რ შ ი ვ ი ს ა თ ჳ ს (Ƕ 35ა, 12).

პ ა ნ ა ქ უ რ ი ლ თ ა ჲ (Ს 79, 11), პანაქურელთაჲ (Ƕ 35გ, 9).

დ ა მ ე ს ტ ი კ ო ს ა დ (Ს 79, 16), დემესტიკოსად (Ƕ 35გ, 11). (Ს-ში კორექტურული შეცდომაც არის: «მე» მარცვალი გამეორებულია: დ ა მ ე მ ე ს ტ ი კ ო ს ა დ).

აქედან ჩანს, თუ რამდენად სანდოა მ. თარხნიშვილის გამოცემა. მაგრამ მ. თარხნიშვილი მაინც მადლობის ღირსია, რადგანაც კარგი ხელნაწერი ვერ იშოვა და რა ექნა? რაც იშოვა, იმის მიხედვით გამოსცა ქართული ტექსტი და მისი ლათინური თარგმანი, რომელიც ქართულის შინაარსობლივ შეცდომებს იმეორებს.

გ) კ ვ ი პ რ ო ს ი ს ხ ე ლ ნ ა წ ე რ ი

როდესაც მეორე მსოფლიო ომი გათავდა და საქართველოდან 1921 წელს საფრანგეთში გატანილი სამუზეუმო ნივთები (ხელნაწერები და სხვა) დაგვიბრუნდა (1945 წ. აპრილში), რაც ი. სტალინისა და მოსკოვს 1944 წ. ჩასული საფრანგეთის პრეზიდენტის დე გოლის შეთანხმების ძალით მოხდა [1], მათ მოჰყვა მათი თავდადებული მცველი პროფ. ექვთიმე თაყაიშვილი, რომელმაც თან მოიტანა ცნობა, თითქო კვიპროსის ბერძენთა მონასტერში დაცული ყოფილიყოს პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონი. საქ.-ს სსრ-ის მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების XXIV სამეცნიერო სესიაზე 11 აპრილს 1947 წ. მან წაიკითხა მოხსენება ამ სათაურით: «ევროპაში ნახული ქართული ძეგლები და იქვე შეკრებილი ცნობები სხვა ქართულ სიძველეთა შესახებ». ტიპიკონის შესახებ მომხსენებელმა შემდეგი შინაარსის ცნობები მოგვაწოდა მსმენელებს: «პ ე ტ რ ი წ ო ნ ი ს მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ტ ი პ ი კ ო ნ ი ს ქ ა რ თ უ ლ ი ტ ე ქ ს ტ ი ს ა ღ მ ო ჩ ე ნ ა. ამდენ ხანს ცნობილი იყო ამ ქართული მონასტრის ტიპიკონის (ე. ი. წესდების) ბერძნული ტექსტი. მეორე მსოფლიო ომის წინ ერთს კვიპრის ბერძენთა მონასტერში აღმოჩენილა ქართული ხელნაწერი ამ მონასტრის ტიპიკონისა, რომლის პირველი გვერდის ფოტოგრაფიული სურათი მივიღე და გადმოვწერე. ცნობილია, რომ კვიპრის კუნძულზე იყო ქართული მონასტერი ღალია. იქ უნდა იყოს ნაპოვნი ხსენებული ხელნაწერი» [2].

---

[1] შ. ა მ ი რ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, როგორ გადარჩა ეროვნული განძი («კომუნისტი» 15 დეკ. 1970 წ.).

[2] საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების XXIV სამეცნიერო სესია (1947 წლის 11 და 12 აპრილს). მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები. 1947, გვ. 67.

ფოტოსურათის მოპოვების ისტორიის შესახებ ე. თაყაიშვილმა შემდეგი გვიამბო:

«პ ე ტ რ ი წ ო ნ ი ს მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ქ ა რ თ უ ლ ი ტ ი პ ი კ ო ნ ი ს პ ი რ ვ ე ლ ი გ ვ ე რ დ ი. როგორც ცნობილია, გრიგოლ ბაკურიანმა (✝ 1086) 1083 წელს ბულგარეთში, სოფელ პეტრიწონში (ეხლა ბაჩკოვო), ქართველი ბერებისათვის ააშენა მონასტერი და მასთან სემინარია, რომელიც ჩვენი მწერლობისა და ფილოსოფიის ცენტრად იქცა. ამ სკოლის პირველი რექტორი იყო ფილოსოფოსი იოანე, პეტრიწად წოდებული[1]. გრიგოლ ბაკურიანი დიდად დამსახურებული მოხელე იყო ბიზანტიაში. ის იყო დიდი დომესტიკოსი საბერძნეთის დასავლეთ ნაწილისა, ხელმძღვანელობდა ბიზანტიის ჯარებს ამ მხარეში. მან 1084 წელს დაუწერა წესდება ანუ ტიპიკონი თავის მიერ დაარსებულს მონასტერს ბერძნულად, ქართულად და სომხურად. დღემდის ცნობილი იყო მხოლოდ ბერძნული ტექსტი, რომელიც ლუი პტიმ (Luis Petit) გამოსცა 1904 წელს[2].

მეორე მსოფლიო ომის წინ ერთ ბერძენ ინტელიგენტს ენახა ქართული ტექსტის ხელნაწერი კუნძულ კვიპროსის ერთ-ერთ მონასტერში და პირველი გვერდის ფოტოგრაფიული სურათი წერილითურთ გამოეგზავნა აკაკი პაპავასა და მისი მეუღლის თამარისათვის ბერლინში, ხოლო ამ უკანასკნელთაგან მე მივიღე ფოსტით ლევილში. ეტყობოდა, ის ბერძენი შეგნებული ადმიანი იყო და საგნის ლიტერატურას იცნობდა, მაგრამ იგი თხოულობდა ფოტოსა და წერილის საჩქაროდ დაბრუნებას. მეც დავუბრუნე და ვთხოვე პაპავებს ყოველი ზომა მიეღოთ, რომ წერილის ავტორს გადმოეღო ფოტოთი ტიპიკონის მთელი ხელნაწერი (რა თქმა უნდა, ჩვენის ხარჯით) და მოეწოდებინათ ჩემთვის. ამასობაში ომიც დაიწყო და ეს საქმე ჩაიშალა, მაგრამ მე მაინც მივიღე ზომები და იმ პირველი გვერდის ტექსტი გადმოვიწერე, მაგრამ ფოტოგრაფიული სურათის ერთი ზედა კუთხე გასვრილი იყო და ზოგი სიტყვა და ფრაზა არ იკითხებოდა.

ჩემთვის გამოგზავნილ წერილში არ იყო ნაჩვენები, თუ კვიპროსის რომელ მონასტერში აღმოჩნდა ხსენებული ტიპიკონი. ცნობილია მხოლოდ, რომ ამ კუნძულზე იყო ქართული მონასტერი «ღალია» და ალბათ იქ ინახებოდა ეს ხელნაწერი. კარგი იქნებოდა, რომ ჩვენი მთავრობა ზომებს მიიღებდეს, მოიკითხავდეს ამ წიგნს — თუ იგი ომის დროს არ დაიღუპა და ფოტოგრაფიულად გადაიღებდეს ტიპიკონის ყველა ფურცელს, რასაც დიდი მნიშვნელობა ექნება ჩვენი კულტურის ისტორიისათვის».

მე მგონია, რომ კვიპრული ხელნაწერის ამბავი მოგონილია. მეორე მსოფლიო ომის წინ, 17 თებერვალს 1938 წ. ათინის მეცნიერებათა აკადემიაში ისტორიკოსს კ. ამანტოსს (K. 'Αμάντος) მოხსენება წაუკითხავს გრიგოლ პაკურიანის მონასტ-

---

[1] დაწვრილებითი ცნობები მის შესახებ იხ. კ. კეკელიძის «ქართული ლიტერატურის ისტორიაში», I, 1941, გვ. 96—98.

[2] Византийский временник, т. XI, 1904.

რის ხელნაწერების შესახებ და ეს მოხსენება შემდეგ დაუბეჭდავს (Θρακικά. τ. 10, 1938, pp. 234—252) [1]. უთუოდ ამის შემდეგ გაგზავნეს ბერლინში ფოტოსურათები ამ ხელნაწერისა, მაგრამ არ აცნობეს, თუ სად იყო ეს ხელნაწერი. უთუოდ გზა-კვალის ასაბნევად ხიოსის ნაცვლად კვიპროსი დაუსახელეს ბერლინელ ადრესატს. ე. თაყაიშვილმა რომ ფოტოსურათი მიიღო საფრანგეთში, მან ეს დაიჯერა. რომ აგრეა, იქედან ჩანს, რომ მე მაქვს ე. თაყაიშვილისაგან გადმოცემული მისი საკუთარი ხელით გადმოწერილი ტექსტი კონვერტში, რომელსაც მისივე ხელით აწერია: «პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ქართული ტექსტის დასაწყისი ფოტოგრაფიული სურათიდან. ხელნაწერი აღმოჩენილია ერთ-ერთ კვიპრის კუნძულის ბერძნების მონასტერში, ალბათ ძველ ქართულ ღალიაში».

ე. თაყაიშვილის გადმოწერილი ტექსტის განხილვა გვარწმუნებს, რომ იგია არა მარტო დასაწყისი, როგორც ეს ექვთიმე თაყაიშვილს ჰგონებია, არამედ აგრეთვე ერთი ნაწილი ანდერძისაც. ცხადია, მისთვის მიუწოდებიათ არა ერთი გვერდი, არამედ ორი (1-ლი და 136-ე ხიოსის ხელნაწერის მიხედვით). ე. თაყაიშვილს ეს გვერდები გადმოუწერია სტრიქონ-სტრიქონ და პირველი გვერდის შემდეგ წერტილები დაუსვამს (ვითომ ტექსტი წყდებაო) და შუაში გამყოფი ხაზი დაუწერია. პირველ გვერდზეა 19 სტრიქონი, 136-ეზე—22, სწორედ ისე, როგორც ეს არის ხიოსის ხელნაწერში. რომ ტექსტი ხიოსის ხელნაწერის ფოტოსურათიდან არის გადმოწერილი, ეს იქედანაც ჩანს, რომ გადმოწერილი სტრიქონები ემთხვევა სრულებით ხიოსის ხელნაწერისას. აღსანიშნავია, რომ ხიოსის ხელნაწერში 136-ე გვერდის მე-13 სტრიქონზე მოთავსებული უკანასკნელი სიტყვა («უპყრიეს») გაწყვეტილია და გადატანილია შემდეგ სტრიქონზე (უ პ ყ რ - ი ე ს). ე. თაყაიშვილს ეს სიტყვა ჯერ მთლიანად დაუწერია მეცამეტე სტრიქონზე, მაგრამ, რომ შეუნიშნავს სტრიქონ-სტრიქონ გადმოწერის წესის დარღვევა, წაუშლია ი ე ს და შემდგომ სტრიქონზე რ ი ე ს გადაუტანია. რომ შეუნიშნავს, რომ აქაც შეცდომა მოსვლია, წაუშლია რ და ამგვარად დედნის ვითარება სავსებით აღუდგენია. ამ ნიშნების მიხედვით უეჭველია, რომ ე. თაყაიშვილს პეტრიწონის ტიპიკონის ტექსტი გადმოუწერია ხიოსის კუნძულზე კორაისის სახელობის ბიბლიოთეკაში დაცული ქართული ხელნაწერის ორი ფოტოგრაფიული გვერდიდან [2]. ხელნაწერის ნამდვილი ადგილ-სამყოფელი იმისთვის დაუმალავს იმ ბერძენ «ინტელიგენტს» და «შეგნებულ ადამიანს», რომ როგორმე თვითონ მოეთბო ხელი ამ საქმეზე.

P. S. ეს წერილი აწყობილი იყო და დამზადებული დასაბეჭდად, რომ 14 ივნისს 1971 წ. სოფიიდან პროფ. Н. Дилевски-საგან მივიღე ჩემი თხოვნის თანახმად გამოგზავნილი მიკროფილმი კ. ამანტოსის გამოკვლევისა, რომელიც ეხება პეტრიწონის მონასტრის ხელნაწერებს, დაცულს კუნძულ ხიოსზე. როცა მიკროფილმი აქ

---

[1] В. Николаев, Сьдбата, 287.

[2] ე. თაყაიშვილს რომ ერთი გვერდი ჰგონებია, ეს ალბათ იმიტომ, რომ ფოტოზე ორი გვერდის ტექსტი შეერთებული იქნებოდა.

ფოტოქაღალდზე გადავაღებინე გადიდებული სახით, გამოირკვა, რომ კ. ამანტოსის გამოკვლევაში სწორედ იმ ორი გვერდის სურათია მოთავსებული, რომლებიც ე. თაყაიშვილისთვის გაუგზავნიათ. მაშასადამე, საბოლოოდ დადასტურდა, რომ «კვიპრული ხელნაწერი» მოგონილი ამბავია და რომ ე. თაყაიშვილის იმ ორი გვერდის ფოტოსურათის წყარო კ. ამანტოსის გამოკვლევა ყოფილა.

ႮႤႲႰႨႼႭႬႨႱ
ႵႠႰႧႥႤႪႧႠ ႫႭႬႠႱႲႰႨႱ
ႲႨႮႨႩႭႬႨ

ქართული რედაქციის ტექსტი

[ძ ი ც ხ უ ნ ი თ ა ვ თ ა ნ ი]

1. Ⴃიდებაჲ მაცხოვარსა, მხოლოსა ღმერთსა ჩუენსა, — Ⴋამასა დაუსაბამოსა და Ⴛესა მისსა მხოლოდშობილსა და ცხოველს-მყოფელსა ყოვლად წმიდასა სულსა მისსა, — რომელი-იგი მისცემს სიტყუასა მახარებელთა ძალითა მრავლითა.

2. Ⴀწ უკუე ვიწყოთ ჩუენ აღწერად ღმრთისა მიერ განსაზღვრებაჲ ესე საკრებულოჲ და მცნებაჲ კანონისაჲ ერთ-სულ ქმნულთა მათთჳს მონაზონთა, რომელნი მყოფ არიან სახელსა ზედა ყოვლად წმიდისა დედოფლისა ჩუენისა Ⴖმრთისმშობლისასა აღშენებულსა ქართველთა მონასტერსა Ⴎეტრიწონისასა, რომელი-ესე აღიწერა და დაემტკიცა ბრძანებითა ჩემ Ⴂრიგოლისითა, ნებითა ღმრთისაჲთა სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა[1] ყოვლისა Ⴃასავალეთისაჲთა, [2] ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა Ⴁაკურიანისაჲთა, აღმოსავალელისა და ქართველისაჲთა, რომელი-ესე მებრ მაშენებელი ვარ პირველ ჴსენებულისა მის ახალ-შენებულისა მონასტრისა და მას შინა სამარხოჲსა მის განსასუენებელისა ჩემისა, რომელიცა სახელ-დებით წოდებულ არს სახელსა ზედა ყოვლად წმიდისა Ⴖმრთისმშობელისა Ⴋარიამისსა და მისისა მის სახელ-განთქუმულისა და შუენიერად შეზავებულისა წმიდისა ტაძრისა და ჭეშმარიტად კარვისა დიდებისა ღმრთისა, რომელი-ესე აღემართა მას შინა შემწედ და შესავედრებელად და საჴსრად ჩემდა, ცოდვითა განფრდილისა ამის, და თანა-მეღჳძლისა ძმისა ჩემისა სანატრელისა Ⴀბაზ მაგისტროსისა.

3. Ⴈინაჲთგან უკუე მაქუნდა სიყუარული და ძმობაჲ სულიერი პატიოსნისა მონასტრისა Ⴎანაგიისაჲ, რომელი-იგი არს შინაგან ღმრთივ დაცვულისა ქალ[3]აქისა Ⴉონსტანტინოპოლისა, ახლისა მის Ⴐრომისა[2], და ფრიად მთნდა და ჯეროვან მიჩნდა მათი იგი წესი და განგებაჲ სამონაზუნოჲ და საკრებულოჲ და Ⴋოქალაქობაჲ, რომელი აქუნდა მათ, ამისთჳსცა ვინებე, რაჲთა ეგრევე სახედ მითვე წესითა და განგებითა დაემტკიცოს ჩემიცა ესე მონასტერი და ეკლესიაჲ ყოვ-

---

[1] დემესტლიკოსისა. აქედან გადავიდა, უთუოდ, მეწიეთის მარხვანში გრიგოლ ბაკურიანის-ძის დემესტლიკოსობით მოხსენება. სხვაგან ტიპიკონში ყველგან დემესტიკოსი იკითხება.

[2] ჰრომისაჲ.

ლითავე საეკლესიოჲთა განგებითა და რაჲთა ეგრეთვე მოქალაქობდენ წინამძღუარიცა ჩემისა მონასტრისაჲ და მღდელნიცა და სხუანიცა ძმანი ყოველნივე, ვითარ-იგი არიან ზემო ჴსენებულისა მონასტრისა Ⴑანაგიისანი, ყოვლისაებრ წესისა მათისა, რომლისა აღწერაჲ ამისსა შემდგომად გუეგულების.

4. Ⴐამეთუ უკუეთუ იგინი, რომელნი ბუნებით მოქალაქენი ყოფილ არიან ოდესმე და ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა და აღზრდილნი ფუფუნებით, და ესევითარსა მას შორის დიდსა და ერ-მრავალსა ქალაქსა დაჯერებულ არიან ეგევითარსა მაშენებლისა მათისა და-დ[4]ებულსა წესსა და უცთომელად უპყრიეს მათდა მიცემული იგი ნამარხევი დადებულისა მის წესისა მათისაჲ, და აწ ჩუენცა, ჵ მამანო და ძმანო, რომელნი-ესე მკჳდრ ვართ მონასტერსა ამას შინა, ვინაჲთგან ქართველნი ვართ ნათესავით მჴნენი და მჴედრობით აღზრდილნი და მარადის ჭირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი ვიდრელა-იგი სოფელსა შინა ვიყვენით, და მოსრულ ვართ აწ სამონაზუნოსა ამას წესსა და გარეგან ქალაქისა არს ყოფაჲ ჩუენი, შორს სოფელთაგან და მსოფლიოთა, ესევითარსა ამას შუენიერსა უდაბნოსა, რომელი აღსავსე არს ყოვლითა კეთილითა, ესე-იგი არს მრავლითა და ტკბილითა წყლითა და წყაროებითა და მათ შინა მრავლითა და გულის-სათქუმელითა თევზითა და თითო-სახითა ნაყოფითა, ხილითა და ვენაჴებითა და მხლითა გუარად-გუარადითა [5] და სხჳთა ყოვლითავე, რომელიცა უჴმს მონაზონთა, ვითარ უკუე არა უფროჲსად თავს-ვიდვათ და დავიმარხოთ წესი მცნებისა მის მათისაჲ?

5. Ⴞოლო და უკუეთუ ეგრეთ რაჲმე არს,—რომელ რაჲ-იგი მე არა მწადის, — და უმეტეს ჩუენ მიერ დაწესებულისა ამის წესისა პატიოსნისა მონასტრისა Ⴑანაგიისა უფართესი და უმდიდრესი ცხორებაჲ ვისმე ენებოს და უფროჲსი განსუენებაჲ უნდეს, წარვიდენ კეთილად, ვინაჲცა პოონ გულის-თქუმაჲ გულისა მათისაჲ, რამეთუ არცა თუ ნეტართა მათ იწროჲ რაჲმე ცხორებაჲ უქადაგებიეს, არამედ საშუვალსა ოდენ გზასა სლვაჲ.

6. Ⴀწ უკუე წესი ესე განგებისა სამონაზუნოჲსა მის წიგნისაჲ, რომელი-ესე გამოვარჩიეთ და გარდავთარგმნეთ ზემო ჴსენებულისა პატიოსნისა მონასტრისა Ⴑანაგიისა განგებისაგან და სხუაჲ მცირედი, რომელ ჩუენ შევსძინეთ და შთავწერეთ მას შინა, ესე არიან, რომელსა თჳთ[6]ოეულად გამოაჩინებენ თავსა ზედა გამოსახულნი ესე

Ⴐიცხუნი თავთანი

Ⴐამეთუ ესე ესრეთ განვაწესეთ, რაჲთა ყოველმანვე გამომეძიებელმან რომლისავე პირისამან ქამსა თჳსსა ადვილად პოოს საძიებელი თჳსი.

7. Ⴇ ა ვ ი Ⴆ. Ⴇუ ვითარსახედ აღიშენა, ანუ ვითართა მიერ საჴმართა პატიოსანი ესე მონასტერი ქართველთაჲ.

8. Ⴇ ა ვ ი Ⴡ. Ⴇუ რაულნი ანუ ვითარსახენი შესაწირავნი და ადგილნი მიეცნეს წმიდასა ამას ეკლესიასა ჩემთაგან მონაგებთა და ძმისა ჩემისა Ⴀბაზისთაგან, რომელ არიან მოძრავნი და უძრავნი და თჳთძრვადნი.

9. Ⴇ ა ვ ი Ⴇ. Ⴀზნაურებისათჳს მონასტრისა ჩემისა ყოველთაგან სამეუფოთა და სამღდელთმთავროთა ხარკთა და მისაჴდელთაგან გამოსავალთა.

10. Ⴇ ა ვ ი Ⴈ. Ⴄრთობისათჳს და ზოგებით ცხორებისა ძმათა კრებულისათა და დაყენებისათჳს მათისა მოსენაკეობისაგან და თავისა თჳსისათჳს საკუთრად რაჲსამე ზრ[7]უნვისა, გინა სენაკსა შინა თჳსსა საზრდელთა შემზადებისა.

11. Ⴇ ა ვ ი ႨႠ. Ⴜინამძღურისათჳს მონასტრისა, თუ ვითარ ჯერ-არს გამორჩევაჲ და დამტკიცებაჲ და თუ შემდგომად პირველისა ვითარ ჯერ-არს მეორისა დაყენებაჲ მასვე სამსახურებელსა მონასტრისასა.

12. Ⴇ ა ვ ი ႨႡ. Ⴐავდენობისათჳს მონაზონთაჲსა და რიცხჳსა, რომელნი დავაწესენით, რაჲთა არა დააკლდენ, არცა ამათგან საჴმარი პურის ფასად გინა ძღუნად იძიოს, და თუ რავდენთაჲ ჯერ-არს ამათგან მსახურად და ჴელისუფლად დაყენებაჲ, ანუ ვითარსახედ.

13. Ⴇ ა ვ ი ႨႢ. Ⴋღდელთათჳს ჟამის მწირველთა, თუ ვითარ ჯერ-არს გამორჩევაჲ და დაწესებაჲ მათი, ანუ თუ მსგეფსსა შინა რავდენი დღე ჯერ-არს, რაჲთა სასეფოდ ჟამი წირონ.

14. Ⴇ ა ვ ი ႨႣ. Ⴒაბლისა დაგებისათჳს და მსახურთა დუმილით და სიმშჳდით მსახურებისათჳს.

15. Ⴇ ა ვ ი ႨႤ. Ⴘესამოსელთათჳს გინა სამოსლისა ფასისა, თუ ვითარ ჯერ-არს ანუ რომელსა [8] ჟამსა განყოფაჲ, რაჲთა განუყოს წინამძღუა[რ]მან ძმათა.

16. Ⴇ ა ვ ი ႨႥ. სამთავე მარხვათა სიწმიდით მარხვისათჳს და მარადღე გლახაკთა ღუწისათჳს ქველის საქმითა.

17. Ⴇ ა ვ ი ႨႦ. Ⴃღესასწაულისათჳს წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა და სხუათათჳს საუფლოთა დღესასწაულთა და საჩინოთა წმიდათა, რომელ ბრწყინვალედ აღესრულებოდიან.

18. Ⴇ ა ვ ი ႨჁ. Ⴘემკობისათჳს და განათლებისა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა სანთელთა მიერ და კანდელთა, თუ ვითარ ჯერ-არს ყოფაჲ, და განკრძალულად ლოცვისათჳს, ვითარმედ ჯერ-არს, რაჲთა გულს-მოდგინებით იქმნებოდის და მოწიწებით.

19. Ⴇ ა ვ ი ႨႧ. Ⴅითარმედ ჯერ-არს, რაჲთა ყოველთა დღეთა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა გულის სიტყუათა და საქმეთა და ყოველსავე ბრალსა, რაჲცა შეჰმთხუეოდის მათ.

20. Ⴇ ა ვ ი ႨႣ. Ⴞელთსაქმრისათჳს და შრომისა და ვითარმედ ჯერ-არს ყოვლადვე ფსალმონებაჲ შრომასა შინა.

21. Ⴇ ა ვ ი ႨႤ. Ⴛმათათჳს, რაჲთა არა ჳანვიდოდიან, [9] არცა იქცეოდიან გარეგან მონასტრისა თჳნიერ წინამძღურისა ბრძანებისა; და მათთჳს, რომელნი ორგულთაებრ მაჩუენებლობით ილოცვიდენ შორის კრებულისა.

22. Ⴇ ა ვ ი ႨႥ. Ⴞელისუფალთათჳს მონასტრისათა, რომელ არიან კონომოსნი[1] და აბარმადნი.

23. Ⴇ ა ვ ი ႨႦ. Ⴋცნებაჲ განკრძალვისათჳს საჭურისთაგან, რომელ არიან ყუერულნი, და სხუათაგან, ჭაბუკთა ჰასაკითა.

24. Ⴇ ა ვ ი ႨႡ. Ⴀზნაურებისათჳს მონასტრისა და თავისუფლად ყოფისა ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა, შორიელთა და მახლობელთა, და სხუათა ვიეთგანცა, რაჲთა არავის აქუნდეს ზიარებაჲ რაჲვე რაჲთურთით.

25. Ⴇ ა ვ ი ႨႧ. Ⴅითარმედ, უკუეთუ ეცრუვოს[2] წინამძღუარი ანუ სხუაჲ ვინ ჴელისუფალი აღთქუმასა თჳსსა და იპაროს მონასტრისაჲ გინა ეკლესიისაჲ რაჲმე, აღიჴოცოს ეგევითარი იგი.

26. Ⴇ ა ვ ი Ⴉ. Ⴋათჳს, რომელნი საჴმარსა შემოსწირვენ მონასტერსა ქამის საწირავად მიცვალებულთა მათთათჳს; სწავლაჲ, თუ ვი[10]ეთგან ჯერ-არს მოღებაჲ ესევითარისაჲ.

27. Ⴇ ა ვ ი ႩႠ. Ⴋცნებაჲ ძმათა მიმართ, თუ ვითარ ჯერ-არს ყოფად საჴსენებელი ჩემი და მიცვალებულთა ჩემთაჲ და აღაპისა ქმნაჲ და საფასისა განყოფაჲ დღესა ჴსენებისა ჩუენისასა და წყალობისა ყოფად გლახაკთა მიმართ.'

28. Ⴇ ა ვ ი ႩႡ. Ⴋიცვალებულთათჳს წინამძღუართა და ძმათა მონასტრისათა, თუ ვითარ ჯერ-არს ჴსენებაჲ მათი წმიდითა ქამისწირვითა და ლოცვითა.

29. Ⴇ ა ვ ი ႩႢ. Ⴀრა შესლვისათჳს მონასტრად ჩუენდა დედაკაცისა, არცა სადედოჲსა მონასტრისა შენებად ოდესმე საზღვართა მისთა.

30. Ⴇ ა ვ ი ႩႣ. Ⴀრა დაწესებისათჳს შინაგან მონასტერსა ჩუენსა ბერძნისა ხუცისა მონაზონისა და თუ რაჲ არს მიზეზი ამისი.

31. Ⴇ ა ვ ი ႩႤ. Ⴌათესავთა და მსახურთა ჩუენთა ქართველთათჳს, რომელნი წესსა მონაზონებისასა მოვიდენ, თუ ვითარ ჯერ-არს შეწყნარებაჲ მათი მამასახლისისაგან და ძმათა, ანუ თუ მათ ვითარ უჴმს [11] ყოფაჲ და მსახურებაჲ კრებულისათა თანა.

32. Ⴇ ა ვ ი ႩႥ. Ⴆოლარიას ქმნისათჳს და ანგარიშის ყოფისა კონომოსთა[3] და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან და წინამძღურისაჲ ძმათაგან.

---

[1] ასეა! [2] ეცროვოს.

[3] ასეა!

33. Ⴇ ა ვ ი ႩႦ. Ⴞსენებისა ყოფისათჳს ზოგად მიცვალებულთა ყოველთა ძმათათჳს, რაჲთა დაუცადებელად იჴსენებოდიან სულნი მიცვალებულნი ლოცვითა და ჟამის წირვითა.

34. Ⴇ ა ვ ი ႩႡ. Ⴋონასტერსა შინა სასნეულოჲსათჳს; თუ ვითარ ჯერ-არს ფუფუნებით და განსუენებით მსახურებაჲ მათი.

35. Ⴇ ა ვ ი ႩႧ. Ⴇუ რაჲსათჳს აღშენებულ არიან ჩემ მიერ ქსენადოშნი[1], — რომელ არიან უცხოთა სადგურნი, — Ⴑტენიმახისაჲ, Ⴋარმარისაჲ და Ⴎრილონგისაჲ, — და თუ ვითარ განიწესნეს იგინი.

36. Ⴇ ა ვ ი Ⴊ. Ⴙემ მიერ დადგინებულისათჳს პირველისა წინამძღურისა Ⴂრიგოლ Ⴈანელისა; თუ ვითარ ჯერ-არს შემდგომად მიცვალებისა მისისა ყოფად ჴსენებაჲ მისი ანუ რომელსა დღესა.

37. Ⴇ ა ვ ი ႪႠ. Ⴋოყმეთათჳს დიაკონთა, თუ სადა იყვნენ, ანუ ვითარ [12] განისწავლნენ და მერმელა შევიდენ მონასტრად; და მღდელისათჳს, რომელი იყოს Ⴌიკოლწმიდას.

38. Ⴇ ა ვ ი ႪႡ. Ⴑაკარგავისა არა მიცემისათჳს წინამძღურისაგან ძმათაგანსა, ანუ თუ სხუასა ვისმე, რაჲთა არა აქუნდეს ჴელმწიფებაჲ არცა [განიჭებად, არცა] განსყიდად მონაგებთაგანი რაჲ ეკლესიისათაჲ.

39. Ⴇ ა ვ ი ႪႢ. Ⴉრძალულად დამარხვისათჳს წიგნისა ამის განსაგებელისა, რომელ არს Ⴂუჯარი Ⴒიბიკონისაჲ, და თუ ვითარ ჯერ-არს წარკითხვაჲ ამისი.

40. Ⴉურთხეულ არს Ⴕრისტე ღმერთი
ჩუენი ყოლადვე[2], აწ და მარადის
და უკუნითი უკუნისამდე. Ⴀმინ[3].

41 (Ⴇ ა ვ ი ႪႣ. შესაწირავთათჳს, რომელნი მიგჳცემიან და დაგჳმტკიცებიან ეკლესიისადა).

ა) Ⴑიწმიდისა სამსახურებელთათჳს და ხატთა და ჯუართათჳს და ყოველთავე პატიოსანთა სამკაულთათჳს, რომელნი მიგჳცემიან და დაგჳმტკიცებიან და დაგჳსხმან პირველ თქუმულსა ეკლესიასა და მონასტერსა ჩუენსა, და ეგრეთვე ოთხფერჴთათჳს და ყოვლისა ფერისა თჳთო-სახეობისათჳს, რომელნი მივსცენით წმიდასა ამას მონასტერსა.

ბ) Ⴃა რომელი სხუაჲ მივეცით პატიოსანსა და წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა.

გ) Ⴋივსცენ ჭიქისაცა ჭურჭელნი პატიოსანნი.

დ) Ⴍთხფერჴთათჳს, რომელნი მივსცენით მონასტერსა ჩუენსა].

42. Ⴇ ა ვ ი ႪႤ. Ⴍ ქ რ ო ბ ე ჭ ე დ თ ა თ ჳ ს, და ს ხ უ ა თ ა წ ი გ ნ თ ა თ ჳ ს, რ ო მ ე ლ ნ ი დ ა ი ს ხ ნ ე ს ს ა მ უ ფ ო ს ა ქ ა ლ ა ქ ს ა და Ⴎ ე ტ რ ი წ ო ნ ს და Ⴑ ო ფ ი ა წ მ ი დ ა ს.

---

[1] ქესენადოშნი.

[2] ასეა (სრულად არის დაწერილი).

[3] ა̄ნ (ქარაგმით).

ა) Ⴍქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაცვულ არიან სამეუფოსა ქალაქსა დიდსა შინა ეკლესიასა.

ბ) Ⴍქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაისხნეს ნამარხევად მონასტერსა ჩუენსა.

გ) Ⴋოსაჴსენებელი წიგნი და აპოტიქსი ოქრობეჭედთა ჩუენთაჲ და სხუათა სასამართლოთა ნაწერთაჲ, რომელნი ნამარხევად სხენან სოფიაწმიდას].

43. [Ⴇ ა ვ ი ႫႢ. Ⴃამტკიცებისათჳს წესისა ამის განგებისა].

44. [Ⴇ ა ვ ი ႫႣ. Ⴀთორმეტთა საუფლოთა და სამთა სხუათა საჩინოთა დღესასწაულთათჳს, თუ ვითარ დღესასწაულობდენ].

*

Ⴇ ა ვ ი Ⴀ

ს ი ტ ყ უ ა ჲ[1] შ ე ს ა ვ ა ლ ი ა ღ შ ე ნ ე ბ ი ს ა თ ჳ ს წ მ ი დ ი ს ა ა მ ი ს მ ო ნ ა ს ტ რ ი ს ა

1. Ⴐამეთუ ნანდჳლვე ჯერ-არს და სამართალ ზოგად ყოველთათჳს ქრისტეანეთა მართლმადიდებელთა, რომელნიცა ნათელ-ღებულნი არიან სახელითა Ⴋამისაჲთა და Ⴛისაჲთა და Ⴑულისა წმიდისაჲთა, მარადის მოლოდებად ზოგადსა [13] მას ყოველთა კაცთა აღსასრულსა და ზრუნვად დღისათჳს სიკუდილისა მათისა სასოებითა მით მკუდრეთით აღდგომისაჲთა და მოგონებად საშინელი იგი და შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ სამართალთა მათ სასჯელთა Ⴕრისტეს ღმრთისა და Ⴋაცხოვრისა ჩუენისათაჲ და თითოეულისა[2] ჩუენისა საქმეთა თჳსთაებრ სამართლად მიგებაჲ, რომლისათჳსცა თანა-გჳაც ყოველთა ყოვლითა ძალითა ჩუენითა ამათ ესევითართათჳს ზრუნვაჲ და ღუწოლაჲ, ვიდრეღა ცხორებასა ამას შინა ვართ ყოფით, რაჲთა ყოვლითა ძალითა ჩუენითა მოსწრაფებით ვიღუაწოთ განრინებად საშინელთა მათგან საუკუნეთა სატანჯველთა და ცეცხლისა მისგან გეჰენიისა და ჴმისა მისებრ და სწავლისა წმიდისა სახარებისა მიცემად აქა და მივასხებად ღმრთისა საჴსრისა კეთილისა თავთა თჳსთათჳს, რაჲთა იყოს იგი ღმრთისა მიმართ ვითარცა მცირედი ნუ რაჲ მიზეზი მიცემული მისდა, რომლითა ღირს [14] ვიქმნეთ მიმთხუევად მიუწდომელთა მათ კაცთ მოყუარებისა მისისა კეთილთა და ამით სახითა ქმნად ჩუენდა ყოვლადვე საქმეთა კეთილთა ძალისაებრ თითოეულსა, და ესრე სახედ მოღუაწებითა მოგებად ჩუენდა [ნაცვალად] მამონაჲსა ამისგან სიცრუვისა[3] მეგობართა საცნაურთა სახიერებით შემწყნარებელთა ჩუენთა მერმესა მას საუკუნესა [შდრ. Ⴊუკ. 16, 9], რაჲთა ამის ყოვლისა ესრეთ წარმართებითა მათ თანა მებრ ღირს ვიქმნნეთ საღმრთოსა მას მკჳდრობასა მიმთხუევითა Ⴕრისტეს მიერ მოტევებასა ბრალთასა.

2. Ⴐომლისათჳსცა მე Ⴂრიგოლ, ზემო ჴსენებულმან სევასტოსმან და დიდმან დემესტიკოსმან, ფრიად ცოდვილმან და უღირსმან მო-

---

[1] და სიტყუაჲ. [2] თითუმეულისა. [3] სიცროვისა.

ნამან Ⴕრისტესმან, ვიხილე[1] თავი ჩემი სიყრმით ჩემითგან და ვიდრე სიბერედმდე ამაოდ და ცარიელად ყოველთაგან საქმეთა კეთილთა, ოდენ ღირს[2]-ქმნულად ჭეშმარიტსა და მართლმადიდებელსა ქრისტეანეთა სარწმუნოებასა [15] ქართველთასა, რომელთა-იგი სწორად აქუს და განუყოფელად მტკიცესა თანა სარწმუნოებასა და აღსარებასა ჭეშმარიტთა ბერძენთა ნათესავისასა. Ⴃა დაღაცათუ წადიერებაჲ მაქუნდა პირველითგან და განვიზრახევდ Ⴀღმოსავალეთსვე ყოფასა ჩემსა და ვიდრე Ⴃასავლეთს დამკჳდრებადმდე აღშენებასა ეკლესიისასა და მონასტრისასა სამარხოდ და განსასუენებელად ბრალეულთა ძუალთა ჩემთა, გარნა მრავალთა მიერ ცოდვათა ჩემთა და ცვალებისაგან ამის სოფლისა საქმეთაჲსა და ჩემისაგან საწუთროჲსა ზრუნვათა შექცევისა და სიყუარულისაგან ვერ ღირს ვიქმენ აღსრულებად გულის ზრახვასა ჩემსა ვიდრე აქამომდე.

3. Ⴞოლო აწ, ჟამსა სიბერისა ჩემისასა, არა თუ მე ჩემითა სიბრძნითა და მეცნიერებითა, გინა თუ გულისჴმის-ყოფითა, არამედ უფროჲსღა აურაცხელითა და გამოუთქუმელითა კაცთმოყუარისა ღმრთისა ჩუენისა სახიერებითა[3] და მოწყალებით მოხედვითა უღირსსა ამას [16] და ყოვლად უნდოსა მონასა მისსა ზედა, მცირედ რაჲმე განვიფრთხვე საწუთროჲსა ამის ზრუნვათაგან და, მოვიჴსენე რაჲ დღე აღსასრულისა ჩემისაჲ და წინამდებარე იგი საქმეთა ჩემთა მოსაგებელისა ზარი და შიში და, ვითარცა პირველ ვთქუ, განვიცადე თავი ჩემი, რამეთუ ცუდ ვარ და ცარიელ ყოველთაგან საქმეთა ღმრთისა სათნოთა, ამისთჳს უკუე შევვედრე მე ჩემსა მას და ყოველთავე შეცოდებულთა სასოსა და შემდგომად ღმრთისა შესავედრებელსა და მჳსნელსა ქრისტეანეთასა უმეტეს კურთხეულსა დედასა Ⴕრისტეს ღმრთისა ჩუენისასა მარადის ქალწულსა Ⴋარიამს, ყოვლად წმიდასა ღმრთისმშობელსა, და მის თანა ზეშთა საკჳრველად დიდებულსა დიდსა მას წინამორბედსა და ნათლის-მცემელსა Ⴕრისტესსა, ნაშობთა შორის დედათაჲსა უმეტეს უაღრესსა წმიდასა Ⴈოვანეს, და ეგრეთვე თავადსა მას ელვარედ მბრწყინვალესა მთავარ-მოწამესა და თავსა Ⴕრისტეს მარტჳლთასა ახოვნად მოღუაწესა წმიდასა Ⴂიორგის და ვყვენ ესენი წინამძღუარ [17] ჩემდა ცხორებისა და მეოხად Ⴕრისტეს მიმართ ღმრთისა ჩუენისა დღესა მას განკითხვისასა ყოველთა თანა წმიდათა სათნოთა და საყუარელთა Ⴕრისტესთა, და აღვაშენენ ყოვლითა გულს-მოდგინებითა და დიდითა წარსაგებელითა ეკლესიანი ტაძრად სამკჳდრებელად დიდებისა ერთბამად სახელსა ზედა სამთა ამათ ზეშთა საკჳრველთასა ჰაეროვანნი და დიდად შუენიერნი, ძალისაებრ ჩემისა და ქცეულებისა დაუდგრომელთა მათ და დაუმტკიცებელთა ჟამთა ამის საწუთროჲსათა, თემსა შინა Ⴔილიპუპოლისასა, მიღმართ სამხრით კერძო ჴევსა შინა ერთსა ფრიად

[1] ვიხილ. [2] ღირ· [3] სხ̄რებითა.

მაგარსა, საზღვართა შინა სოფლისა მის, რომელსა Ⴎეტრიწონ ეწოდების, რომელი-იგი Ⴁასილიკოსობად ჩინებულ არს.

4. Ⴐომელიცა წმიდათა და თჳთმპყრობელთა მეფეთა ჩუენთა თჳსითა წმიდითა სარწმუნოჲთა და თაყუანის-საცემელითა ოქრობეჭდებითა მოუნიჭებიეს ჩემდა ნაცვალად ჩემთა მათ მრავლითა სისხლითა სარწმუნოებით მსახურებათა, რომელი-ესე ჰასაკითგან სიყრ[18]მისა ჩემისაჲთ და ვიდრე სიბერედ ჩემდამდე არაოდეს უდებ ვიქმენ დათხევად სისხლთა ჩემთა და თჳსთა ჩემთასა და მრავლისა მის ერისა ჩემისასა სათნო-ყოფისათჳს მეფობისა მათისა, ვინაჲცა ვიბრძანე მსახურებად Ⴀღმოსავლეთს გინა Ⴃასავლეთს საბერძნეთისა სარგებელსა და მსახურებასა. Ⴑე, ნანდჳლვე და ვიდრე ტყუეობათა შთავრდომადმდეცა თავით ჩემით და ჩემ თანა არა მცირედთა ნათესავთა ჩემთა ჴელსა წარმართთასა მიცემადმდე მიმსახურებია საბერძნეთისადა. Ⴃა უკუეთუ ვთქუა, თუ მცირედნიღა ვინ ჩუენგანნი მომკუდარ არიან სარეცელსა ზედა თჳსსა მშჳდობით, რომელნი არა ჴელთაგან საბერძნეთისა და ძელისა ცხორებისა მტერთაჲსა მახჳლითა მომწყდარ არიან, არა ვტყუვი.

5. Ⴞოლო აწ რამეთუ ღირს მყო მე ღმერთმან აღსრულებად გულის-თქუმასა გულისა ჩემისასა და განსრულდეს წმიდანი ესე ეკლესიანი გარე მოზღუდვილით მონასტრით და სენაკებითურთ ჩემთა მრ[19]ავალთა საფასეთა წარგებითა. რომლისათჳს ვიკადრო და ვთქუა, ვითარმედ არავის სხჳსა მიკნინადმდე საჴმრისა, გინა ვინაჲვე მონახუეჭისა ანუ თუ გლეხთა ჩემთა უსასყიდლოდ მოპაჰრაკებითა რასავე მსახურებასა შინა, გინა ჭირვებითა მათითა ქმნილ არს შენებაჲ წმიდისა ამის ეკლესიისა და მონასტრისა ჩემისაჲ, არამედ ყოვლივე მხოლოდ ჩემისაგან ნაქონებისა და სამართლად მონაგებისაგან ქმნილ არს.

Ⴇავი Ⴂ

Ⴘესაწირავთათჳს და ძღუენთა და ადგილთა, რომელნი მიეცნეს და დაისხნეს ეკლესიასა ამას

1. Ⴋივეც უკუე და დაუმტკიცე წმიდასა ეკლესიასა ჩემსა მე, Ⴂრიგოლ, ნებითა ღმრთისაჲთა სევასტოსმან და დიდმან დემესტიკოსმან ყოვლისა Ⴃასავალეთისამან, ძემან სულ-კურთხეულისა Ⴁაკურიანისამან, ოქრობეჭდებითა ჩემდა მონიჭებულისაგან მონაგებისა და მამულისა ჩემისა, რომელნიცა მაქუნდეს ჴელმწიფებით სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა, ლოგისქმნილ[20]ითა ოქრობეჭდებითა:

Პირველად თავითგანვე თემსა Ფილიპოპოლისასა ციხედ წოდებული სოფელი Პეტრიწონისაჲ, რომელი Ვასილიკოსობად[1] წოდებულ არს, სრულად ყოვლითა აგარაებითა თჳსითა,
Ივანოვა აგარაკი, რომელსა შინა აწ მონასტერი აღიშენა,
Პეტრიწონი აგარაჲ და
Ვაჩქოვა აგარაჲ,
Დობროლონგი აგარაჲ,
Დობროსტანი აგარაჲ,
Მოსინაჲ აგარაჲ,
Ზაშკოვა აგარაჲ,
Იავორროვა აგარაჲ.
Ესე ყოველნი თავიეთ ზღვრითა და სინორითა, და ყოვლითა სამართალითა და პირველითგანვე ქონებულითა ნაქონებითა მათითა და შემოსავალითა მათდა ქმნილისა მისებრ პერიერეზმონისა.
2. Ეგრეთვე მივეც დამოკიდებით მისსა ჩემი დიდი სოფელი Სტენიმახი, ჩემ მიერ აგებულითა ორითავე ციხით მისითურთ და ეგრეთვე მსგავსად აგარაებითურთ:
Ზიპიწონით და
აგარაჲთ Ბარბარეწმიდითურთ, რომელი-იგი Ფრენაკსა ახლავს,
და სოხასტრებით მი[21]სით:
Ნიკოლწმიდით,
Ელიაწმიდით,
ზემოჲთ Გიორგიწმიდითურთ და
ქუემოჲთ, რომელი სოფელსა ახლავს, მითვე სახითა სრულებით თავისა ყოვლითავე პირველითგან გარე-შემოწერილითა ზღვრითა და ჩემ მიერ დადებულითა სინორითა შორის მისსა და მეორისა ციხისა Ვოტინაჲსა.
3. Მივეც კუალად ციხეცა Ვანსკაჲ ახალ-ციხითურთ Ვრისით და სხჳთა ყოვლითა სოფლებითა და აგარაებითა მისითა და პლანინაებითა და ყოვლითავე ზღვრითა და პირველითგანითა ნაქონებითა მისითა.
4. Ეგრეთვე მივეც Თოფოლიწონთა Პრეტორად სახელ-დებული სოფელი, რომელსა Ბელოვა ეწოდების, თავისა ყოვლითა შემოწერილებითა და ზღვრითა და ყოვლითა ნაქონებითა სრულებით.
5. Მივეც მაგასვე ზემო ჴსენებულსა ეკლესიასა ჩემსა თემსა შინა Ვოლერონისასა ვანდსა Მოსინოპოლისასა პრასტინი ჩემი Ზაუწი თავისა ყოვლითა ზღვრითა და პირველითგანითა ნაქონებითა სრულებით. Და ციხესა Მოსინოპოლისასა შიგნით ჩემ მიერ განძითა ნასყიდნი სასახლენი ადგილნი და ჩემგანვე აღგებულნი სახლნი მას შინა და ეგრ[22]ეთვე ყმისა ჩემისა Ვარდან პრონოიტისისა ჴელითა გან-

[1] ვასილისკოსობად.

ძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი მასვე ციხესა შინა Ⴔილიპოპოლისასა; და ციხესა გარეგნით მონასტერი Ⴂიორგიწმიდისაჲ, რომელი-იგი არს Ⴑაპიკისა მთის ძირსა, თავისა ვენაჴებითა და ყანებითა და მტილებითა და ყოვლითა სამართალითა და ნაქონებითა.

6. Ⴃა მასვე თემსა შინა ვანდსა Ⴑერითორისასა მივეც პრასტინი ჩემი სახელით Ⴔინა ზედა ნართაულით მიწით და ყანებით მისითურთ, ვითარ-იგი საპარადოდიკოსა პრახტიკონსა შინა სწერია.

7. Ⴄგრეთვე Ⴑერითორისა ციხესა შიგნით ავლინი, რომელი Ⴀბაზს, Ⴀხსართანის ძმასა, სიძესა ჩუენსა, ჰქონდა[1], მითვე ყოვლითა შენებულებითა და ნაქონებითა.

8. Ⴄსე უკუე ყოველნი, რომელნი სახელ-დებით ზემოჲთ სწერიან, მიმიცემიან ზემო ჴსენებულისა მონასტრისა ჩემისა ქართველთა Ⴖმრთისმშობელისა Ⴎეტრიწონისადა, ვითა ზემო ვთქუ, თავიეთ ყოვლითავე ზღვრითა და პირველითგანვე ქონებულითა ჭამულებითა და სამართალითა და თავიეთ ულლებითა ყოვლითა და თესულებითა [23] და ყოვლითა ალაგითა და შემოსავალითა.

9. სანატრელსა უკუე ძმასა ჩემსა Ⴀბაზ მაგისტროსსა ესრეთ დაეწესა ანდერძსა შინა მისსა, ვითარმედ: სადაცა ინებოს ძმამან ჩემმან Ⴂრიგოლ აღშენებაჲ ეკლესიისა და საფლავისაჲ, მე მუნ დამმარხეთ. Ⴃა სხუათა თანა საჴმართა დაეწერა და დაეწესა ნაწილად სულისა თჳსისა[2] თავისა სოფელი Ⴑრილონგი თემსა შინა სოლონიკისასა, რომელ არს საარხონდოსა სტეფანიანისასა, რომელი-იგი აქუნდა მას პატიოსნითა და თაყუანის-საცემელითა სარწმუნოითა[3] ოქრობეჭდითა მინიჭებულად მისდა ნაცვალად პრასტინთა მისთა, რომელნი დაეტევნეს Ⴀნტიოქიას.

10. Ⴃა კუალად ესეცა დაეწესა ანდერძსა შინა თჳსსა, ვითარმედ: უკუეთუ ვერ ეწიფოს ძმასა ჩემსა შენებად ეკლესიისა და მონასტრისა, მაშა სადაცა დავიმარხო, მუნ მიეცეს ესე სოფელი.

11. Ⴂარნა ვინაჲთგან წინამძღურებითა ღმრთისაჲთა, აღიშენა ჩემ მიერ ზემო თქუმული ესე ეკლესიაჲ და მონასტერი ჩემი, ვყავთ ჩუენ ბრძანებისაებრ მისისა და მოვიყვანე ლარნაკი მისი აქა, [24] მონასტერსა და ეკლესიასა სამარხოსა ჩემსა, და მუნ დავდევით საფლავსა შინა გუამი მისი. Ⴃა ვითარ-იგი ჯერ-იყო და შეჰგვანდა ჩემისა მისგან დიდისა და მრავლისა შეურვებისა და მჴურვალედ შემწუველისა სურვილისა, რომელი მაქუნდა მისა მიმართ, ეგრეთ პატივით და ღირსებით ვიღუაწეთ იგი და განვაწესეთ ყოველივე სარგებელი სულისა მისისაჲ და ფრიადიცა გასაყოფელი მივეც ჴელითა ჩემითა საჴმართა და საფასეთა ჩემთაგან, პირველ, ოდეს-იგი ვიყავ მე Ⴇეოდოსოპოლისს, და აწცა კუალად, Ⴃასავლეთს მოსლვასა ჩემსა.

12. ႠႼ უკუე, ვითარცა ვთქუ, სოფელი იგი Ⴑრილონგი, მისი-

---

[1] ჰქუნდა. [2] თჳსსა. [3] ასეა.

საებრ განწესებისა, მივეცით მონასტერსა ჩუენსა და სამარხოსა მისსა და განვაწესეთ ყოფად მისთჳს ლოცვისა მრავლისა და ჟამის წირვისა, ვითარ ესერა ქუემოჲთ სწერია. Ⴋიგჳცემიეს უკუე სოფელი ესე Ⴎრილონგი მონასტრისა ჩუენისადა თავისა ძუელითა ციხებითა და აგარაებითა, ქსენადოშებითა და ყოვლითა [25] ზღვრითა მისითა და პირველითგანითა ნაქონებითა და სამართალითა მისითა.

13. Ⴄგრეთვე დაეწერა ანდერძსა შინა თჳსსა სანატრელსა ძმასა ჩემსა და მოეცა ლეღატად ნაწილად ჩემდა ეგრევე სახედ ოქრობეჭდითა მისდა მინიჭებულთა ადგილთაგან სოფელი Ⴞრავიკი Ⴉესაროპოლიითურთ, რომელ არს თემსა Ⴑერაჲსასა, ვანდსა შინა Ⴆავალტონისასა სათევზითა ტბითა მისითა და აგარაჲთა, რომელსა Ⴂლავავა ეწოდების, და მე ვიქმენ[1] უფალ და ჴელმწიფე ამის სოფლისა და ციხისა. Ⴂარნა მე პ ი რ ვ ე ლ ა დ სურვილისათჳს მისისა და მოწლედ სიყუარულისა და მ ე რ მ ე რამეთუ არარაჲ მაქუნდა ხუეჭაჲ ამის სოფლისა საჴმართათჳს, რამეთუ ნებითა ღმრთისაჲთა და ბედითა წმიდათა და თჳთმპყრობელთა მეფეთაჲთა და ჩემითა მოსწრაფებითა და მოჭირვებითა არარაჲ მაკლდა, არცა მაქუნდა ხუეჭაჲ რაჲსავე, რომლისათჳსცა პირველ თქუმული ესე სოფელი და ციხე, რომელი ლეღატად ჩემდა დაეტევა მას, განვაწესე და მივეც [26] კუალად იგიცა ამასვე ზემო ჴსენებულსა ეკლესიასა და მონასტერსა ჩემსა და სამარხოსა მისსა.

14. Ⴀწ უკუე სახელ-დებით ზემო თქმულნი ესე ციხენი და სოფელნი და პრასტინნი ყოველნივე, რომელნიცა შევწირენით და მივსცენით წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა და მონასტერსა ქართველთასა Ⴎეტრიწონისასა, ყოველთავე სახელები პატიოსანსა შინა და სარწმუნოსა სიმტკიცისა ოქრობეჭედსა, რომელი შეიქმნა ამის მონასტრისათჳს, თითოეულად წერილ არიან.

15. Ⴋრავალი უკუე სხუაჲცა საჴმარი განეწესა პირველ თქუმულსა სანატრელსა ძმასა ჩემსა მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან ჴელითა ჩემითა მიცემად სულისათჳს მისისა, ესე-იგი არს განძისაგან, ვეცხლის ჭურჭელთაგან, შესამოსელთაგან და სხჳსა ყოვლისავე საჴმრისაგან და ეგრეთვე ოთხფერჴთაგან და ყოვლისაგანვე ჰასაკისა პირთაჲსა, რამეთუ ნებითა ღმრთისაჲთა მდიდარი იყო და აქუნდა ყოველივე საჴმარი უკლებად.

16. Ⴠე[2] და ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა საფასე მის თანა ნამარხევად დადე[27]ბული, რომელიმე ჴელითა ჩემითა მიცემული მისდა და სხუაჲ რომელიმე, შემდგომად Ⴀღმოსავლეთს განმგებელად წარ-

[1] ვექმენ (თუ «ვექმენ» ფორმას დავტოვებდით, მაშინ მომდევნო ობიექტები მიცემით ბრუნვაში დადგებოდა: ვექმენ უფალ და ჴელმწიფე ამას სოფელსა და ციხესა).

[2] ჰე.

სლვისა ჩემისა Ⴇეოდოსოპოლისს, ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალსა ამათ წელთასა ბრძანებითავე ჩემითა აიღებდა და დაჰმარხვიდა, რამეთუ არავინ მესუა მე სხუაჲ ვინ უფროჲს მისსა მისანდობელი სულისათჳს ჩემისა, ვითარ-იგი არცა მას ვინ ესუა უფროჲს ჩემსა მისთჳს მისანდობელი. Ⴃა რომელი-იგი იყო ჩემი მის თანა, ყოველივე ძუელი განძი იყო: რომანატი, მონამახატი[1], დუკატი, ექუსთაველი და მიხაილატი, რომლისაგან, Ⴀღმოსავლეთით რაჲ მოვიქეც შემდგომად ძმისა ჩემისა დალევნისა, არცა ერთი რაჲ ვჰპოვე გინა თუ ჩემისაგან, გინა თუ მისისაგან საფასისა, რომელიცა მას სულისა თჳსისათჳს დაეწესა მიცემად.

17. Ⴞოლო ზემო ჴსენებულნი ეგე მონაგებნი ყოველნი, რომელთაცა სახელები თჳთოეულად ზემოჲთ სწერიან, ესრე სახედ მიგჳცემიან სრულებით ყოვლითა საჴმრითა მათითა, სეფითა ულლებითა და [28] ეგრეთვე გლეხებითა, მთითა და ბარითა, ტყითა და პლანინაებითა და საძოვრითა[2] ადგილებითა, ვენაჴებითა და ხილნარებითა, წისქჳლებითა და სახლებითა, ზღჳთა და ჴმელითა, ციხებითა და ყოვლითა შენებულებითა მათითა და ყოვლითა ქონიერებითა მათითა და შემოსავალითა შინა და გარე, ძრვადითა და უძრავითა და თჳთმოძრავითა ყოვლითა.

18. Ⴀმას თანა შევწირენით და მივსცენით ხატნი პატიოსანნი მრავალნი და ჯუარნი საუფლონი, სავსენი ნაწილითა ძელისა ცხოვრებისაჲთა და სახარებანიცა ქართულნი და ბერძულნი. Ⴀმათგანნი უმრავლესნი დიდძალითა წარსაგებელითა შემკულ არიან თუალებითა პატიოსნითა და მარგალიტითა, მინაჲთა და შემეფტონითა. Ⴃა სხუაჲ სამკაული მრავალი ფერი ეკლესიისაჲ, რომელ არიან ბარძიმ-ფეშხუმები და საცეცხურები ვეცხლისაჲ და ქორაკანდელნი ვეცხლისანი და ჭიქანი ბრწყინვალედ პატიოსანნი და ეგრეთ[29]ვე სამეუფონი შესამოსელნი პატიოსანნი თჳთ მებრ წმიდისა მეფისა კირუ Ⴀლექსისა Ⴉომნიანოსისა, თჳსისა წმიდისა ტანისაგან წარმოცემული ჩემდა ჟამსა მას, ოდეს-იგი ღმერთმან დიდითა ძალითა თჳსითა და შეწევნითა ძლიერისა მარჯუენისა თჳსისაჲთა და ეგრევე მსგავსად ბედითა წმიდისა და თჳთმპყრობელისა მეფისა ჩუენისაჲთა, დაამჴუა ჩუენ მიერ უშჯულოჲ და ფრიად მძლავრი მტერი ქრისტეანეთა და საბერძნეთისაჲ ნათესავი პეწინაგთაჲ, რომელთაცა ძლეულებაჲ და მოსრვაჲ წიგნითა აღწერად ვერ ძალ-მიც, რომელთასა ვჰგონებ, რომელ შემდგომად აღსრულებისა ჩემისა მრავალთა შინა ჟამთა იჴსენებოდის მაშინ ყოფილი იგი ღმრთისა მიერ საკჳრველებაჲ.

19. Ⴄგრეთვე იგიცა შესამოსლები მივეც, რომელ, ოდეს კუმანთა ტყუეობისაგან გამომიჴსნა ღმერთმან წყალობითა თჳსითა, წარმო-

---

[1] მონამახი. [2] სასაძოვრითა.

ეცნეს ჩემდა წმიდასა მეფესა და ძლიერსა სევასტოკრატორსა, ძმასა მეფობისა მისისასა.

20. Ⴋივსცენით კუალად სხუანიცა სამოსელნი უკერველნი დიდ-ფასისანი და სხუანიცა ხატნი ფიც[30]რისანი, ოქროპეტალოჲთა და წამლითა შუენიერად დაწერილნი, საჴმარად და სამკაულად ეკლესი-ისა და ეგრეთვე საკანდლენი რვალისანი ჯაჭუებითურთ და სასანთლენი კელაპტარნი მრავალნი.

21. Ⴃა ამათ ყოველთა საზომი და სახე ამისსა შემდგომად წიგნსა ამას შინა წულილ-წულილად ქუემო შთაგჳწერია, რომელნიცა მი-გჳცემიან წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისადა[1].

Ⴇავი Ⴂ

Ⴀზნაურად ყოფისათჳს მონასტრისა ჩუენისა ყოვლისაგანვე სახისა სახარკოჲსა და მსახურებისა

1. Ⴘემდგომად ყოვლისა ამის განვაწესე წმიდაჲ ეკლესიაჲ ჩემი და სამოღუაწეოჲ სენაკები და უდაბნოჲ ესე და მონასტერი საკრებულოჲ ყოფად თჳნიერ ყოვლისა მსახურებისა, სამეუფოჲსა და სამთავროჲსა, ყოვლითა ამით ზედა წერილით მონაგებითურთ, რომელი დაგვიწე-რიეს და მიგჳცემიეს ამის მონასტრისადა, ზემავალითა და ქუემდებარითა და თჳთმავალითა ყოვლითა, რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვ-ლითურთ, აზნაურ და თჳთჴელმწიფე, თჳთმფლობელ და და[31]უმო-ნებელ[2] და რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეუფოსა და საპატრიაქოსა, სამიტროპოლიტოსა და საებისკოპოსოსა და სამამა-სახლისოსა ყოველსა.

2. Ⴃა უფროჲსღა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოლელთაჲსა[3] არს აზნაურ და შეუვალ მიმუნადმდე, ვიდრე არცაღა თუ კუერექსსა შინა იჴსენებოდის სახელი მისი, გარნა ამას ხოლო იტყოდიან, ვითარმედ: «მოიჴსენენ, უფალო, ყოველნი ეპისკოპოსნი მართლმადიდებელნი» და შემდგომი ამისი.

3. Ⴃა ეგრეთვე ყოველთაგან მთავართა და ჴელმწიფეთა მსოფ-ლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი, დიდთაგან და ვიდრე მიმ-ცირეთადმდე, ვითარ-იგი სარწმუნოთა მიერ სამეუფოთა ოქრობე-ჭედთა არს დამტკიცებულ[4] ესე ყოველი.

---

[1] მხედველობაში აქვს 34-ე და 35-ე თავებში ჩამოთვლილი ნივთები. [2] და-ომონებელ.

[3] ასეა. [4] დამტკიცებუ.

Ⴇავი Ⴄ

ზოგად მცხორებელთათჳს კრებულისა ძმათა და განყენებისათჳს მათისა მოსენაკეობისაგან

1. Ⴌებითა ღმრთისაჲთა, განწესებისაებრ წმიდათა პირველთა მამათაჲსა, ვინებე მეცა, უნდომან და უღირსმან მონამან Ⴕრისტესმან Ⴂრიგოლ, ყოფად მონასტრისა ჩემისა და მას [32] შინა დამკჳდრებულთა ძმათა, რაჲთა იყვნენ ყოველნი იგი ზოგად მცხორებელ ერთობით, წინამძღუარიცა და ძმანიცა; ბრძენმცა არიან და გულისჴმის-მყოფელ საღმრთოთაცა საქმეთა შინა და კაცობრივთა, ერთ-გულ და ერთ-სიტყუა ყოვლით კერძო მყუდროსა მას შინა და დაწყნარებულსა ცხორებასა.

2. Ⴃა იყავნ ტაბლაჲ მათი საზოგადო და საერთადო, რამეთუ არა მნებავს რაჲთურთიით, რაჲთა ორი გუარი პური, გინა საჭმელი ანუ სხუაჲ რაჲმე სანოვაგეთაგანი შეიქმნებოდის, ანუ თუ ორი გუარი ღჳნოჲ იწდეოდის, რამეთუ სადაცა ზოგად მცხორებელნი იყვნენ, არა ჯერ-არს, რაჲთა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იჴუმევდეს, არცაღა თჳთ მებრ მამასახლისი, რამეთუ უფროჲსღა მისა ჯერ-არს ქონებად უმეტესისა სიმდაბლისა და წესიერებისა, რაჲთა ესრეთ შეუძლოს მან სხუათა მათ დამჭირვად და პყრობად განწესებულსა ამას ქუეშე.

3. Ⴂანვაყენებ ამისგანცა, რომელ არს საკუთრად თავისა თჳსისათჳს ალაგისა რაჲსამე [33] ღუწოლაჲ ძმისაჲ, ანუ თუ ნაშრომისა, ანუ ოთხფერჴისა მოგებაჲ, ანუ სენაკთა შინა მათთა რაჲსაცა დამარხვაჲ, რამეთუ ამას ყოველსა გარე განვსდევნით — მარტოდ ჭამასა და სუმასა ფარულად გინა ცხადად, გინა თუ სხუასა თანა. Ⴐამეთუ რომელი ამას იქმოდის, იგი წინა-აღუდგების აღთქუმასა მას და მცნებასა, რომელი-იგი წინაშე ღმრთისა და კაცთა არა კაცთა, არამედ ანგელოზთა აღუწერიეს ცათა შინა, რომლისათჳს სიტყჳსა მიცემაჲ მიგუეჴადების წინაშე საშინელთა საყდართა Ⴕრისტესთა.

4. Ⴄგრეთვე არცა სადუღარისა ჭურჭლისა ჯერ-არს ქონებად, არცა წუენისა ქმნად, გინა კიდეგნად ტაბლისა შემზადებად, ანუ თუ მოღებად რაჲსამე საზიაროსა მას ტრაპეზსა და მუნ შეჭმად, რაჲთა არა პატიოსნისა ტაძრისა წილ და სამოციქულოჲსა ტაბლისა საფარდულ იქმნას ადგილი ესე.

5. Ⴞოლო უკუეთუ უძლურებისათჳს, გინა სიბერესა დიდსა მიწევნისა მიზეზითა ნუგეშინის-ცემაჲ ჴმდეს ვისიმე, ჯერ-არს, გარნა კნინოდენ.

6. Ⴞოლო უკუეთუ მთავართაგანი ვინ, გინა თუ შუებ[34]ულად ცხორებულთაჲ მოსრულ იყოს მონაზონებად და ესევითარნი იგი მსახურისა გინა მოწფისა საკუთრად დადგინებასა ინუკევდენ, არა ვსცემთ მიშუებასა. Ⴐამეთუ უკუეთუ მიუშუას ვინ და ადგილ-სცეს მათ, არა ხოლო თუ უსწორებლობაჲ და განყოფილებაჲ შეიქმნების ამის მიერ შორის ძმათა და საზიაროჲსა მის ცხორებისა წესისა შეცვალებაჲ, არამედ დიდიცა სავნებელი და ახალ-სახეობაჲ არა სულიერი ოდენ შორის შემოვალს, არამედ მონაგებთაცა ადგილისათა სარგებელისა წილ სავნებელი ფრიადი შეემთხჳოს და ევნოს მას შინა მყოფთა მათ თჳთრჩულობითა მით [1] და შეძინების-მოყუარებითა. Ⴐამეთუ განთჳსებით საკუთრად წესისა ძიებითა ზოგად საცხორებელსა მას წესსა და საქმესა უწესოებად და ორგულებად შესცვალებენ და, — რაჲთა ესრეთცა ვთქუა, ვითარმედ, — საჯმარსა მას უჯმრად გამოაჩინებენ თავჯერდობით. Ⴀრამედ უფრჲსღა თანა-აც ესევითართა მათ, რაჲთა ღმრთის მოშიშებით და სიბრძნით სხუათაცა მსახურების განგებაჲ თ[35]ავს-იდვან და არა რაჲთა საჭამადთა და სასუამადთა სენაკთა შინა თჳსთა დაჰმარხვიდენ და გინა ცხადად, გინა ფარულად ჭამად გული უთქუმიდეს, რამეთუ ამას ყოველსა გარე-განვაშორებთ ქონებად ვისსამე.

7. Ⴃა არა გუნებავს, რაჲთა ძმათა საჯმარი რაჲმე აქუნდეს განთჳსებულად, ცხადად გინა ფარულად, დიდი გინა მცირე; არცა სხუათაგან მოღებად რაჲსამე, გინა მიცემად ვისამე ქველის საქმედ, დაღაცათუ გლახაკცა იყოს. Ⴃა ნუმცა ვინ არს უმეცარ ესევითართა, ვითარმედ არა საქებელ არიან, რამეთუ საეშმაკო არს ესე და გარეგან შჯულისა, და კანონისა მის მოძღურებისა დამჴსნელ.

8. Ⴐამეთუ ოდესღა-იგი არავის აქუნდეს ჴელმწიფებაჲ თავისა თჳსისა უფლებად, ვითარ უკუე ეუფლოს სხჳსა საჯმართა ვითარცა თჳსთა? და რომელსა-იგი [2] თჳსთაგან საჯმართა ყოველთა ეჯმნას, ვითარ განაგებდეს სხჳსასა მას და ვითარცა თჳსსა მისცემდეს მოქენეთა მათ?

9. Ⴐამეთუ რომელსა თავიცა თჳსი უარ-ეყოს ერთ გზის და ნებაჲცა და სიმართლისადა იყოს დამონებულ და მერმე [36] თავ-მოთნებით განაგებდეს რასმე, რასამცა სხუასა იქმოდა ეგევითარი თჳნიერ, რამეთუ სიმართლესა განეყენების და მონა ცოდვისა ჰყოფს თავსა თჳსსა?

10. Ⴃა რაჲმცა უკუე სასყიდელი მისცა Ⴕრისტემან ესევითარსა მას, რომელი სიმართლესა თჳსსა ეძიებდეს დამტკიცებად და სიმართლესა ღმრთისასა არა დაემორჩილოს?! Ⴂინა რომელიმცა საქმე წყა-

---

[1] მ̄თ.

[2] რ̄ლი-იგი.

ლობისა, გინა უცხოთ მოყუარებისა იყო ესე, რაჟამს-იგი არცა თუ მცირედი ზღვევაჲ თავს-იდვას ვინ, არამედ ნაცვალად მისსა, რომელი-იგი გლახაკსა მისცა, სხუასა საჭმარსა ითხოვდეს წინამძღურისაგან და ძუელისა წილ ახალსა ინებებდეს და უჭმრისა წილ საჭმარსა ბორროტად მოვაჭრებითა?

11. Ⴅითარ უკუე არა ცხად არს, ვითარმედ იჭირვი შენ, რომელი-ეგე ამას ჰყოფ, არა თუ სტუმართ მოყუარეობისათჳს, გინა გლახაკთ მოწყალებისა, არამედ საფარდულისა შეძინებითა და ანგაჰრებითა, ოდესღა-იგი მათსა მას ზღვევასა რეცა ლმობიერად იჩქურებ და სიცივისა და სიშიშულისა თავს-დებად ჰმარჩუენებ[37]ლობ სიყუარულისათჳს მოყუსისა, რაჲთამცა ესრე სახედ არა მიემთხჳე მეცნიერებით დასჯილებასა?

12. Ⴟერ-არს უკუე და სამართალ განკრძალვად ყოველთა და უფროჲსღა წინამძღურისა სწავლათა შედგომად და იგი ოდენ ცნობად შჯულად და მცნებად და საღმრთოდ ბრძანებად, რომელი-რაჲ მან უბრძანოს, და არა შთავრდომად რეცა გონება-ტკბილობით მპარვობასა და არა უმეცრებად, ვითარმედ ზიარი არს და ზოგადი ყოველთათჳს უცხოთ მოყუარებაჲ იგი და ქველის საქმე, რომელი იქმნების მნეთა მიერ და განმგეთა ეკლესიისათა.

13. Ⴜწ უკუე რომელი წესსა ამას ზედა არა დაადგრეს[1], არამედ უმეტესსა რასმე ჴელ-ჰყოფდეს და ზეცაიერსა მას მორჩილებასა ზაკულებით აღაშფოთებდეს, უკუეთუ არა ინებოს განმართებად თავისა თჳსისა და მოსლვად სიმართლესა, ეგევითარი იგი, ვითარცა ჴუებული შვილებისაგან, უცხოდ შეირაცხენ ძმობისა ამისგან და იჯმენინ და განვარდინ საღმრთოჲსა ამისგან სამკჳდრებელისა.

Ⴇავი Ⴅ

Ⴜინამძღურისათჳს მონასტრისა, ვითარ [38] ჯერ-არს გამორჩევაჲ და დამტკიცებაჲ ანუ შემდგომად პირველისა წინამძღურისა ვითარ ჯერ-არს მეორისა დაყენებაჲ მასვე მსახურებასა მონასტრისასა

1. Ⴝეშმარიტად უკუე და სამართლად პირველ ყოვლისა წინა მდებარეთა მათ განწესებათაჲსა ჯერ-არს წინამძღურისა ძმათა მონასტრისათა ყოფად ურჩეულესი და უფრო უწესიერესი, რომელი უმეტეს ყოვლისა სასწრაფო არს ჩუენდა ფრიად და რომლისათჳს ყოველი მოგონებაჲ და გულს-მოდგინებაჲ ჩუენი აღვძართ და განვიკითხეთ ურთიერთარს გამოცნობით და ესე ვპოვეთ წრფელი და ყოვლისა შფოთისაგან თავისუფალი გზაჲ: რაჲთა ვიდრე მე, მაშენებელი ზემო

[1] დაადრგეს.

ჴსენებულისა მის მონასტრისაჲ, ცოცხალ ვიყო, რომელიცა მე დავაწესო წინამძღურად მონასტრისა, იგი იყავნ, და უკუეთუ დაადგრეს[1] წესიერად და სიწრფოებით განწესებულისა ამისებრ მცნებისა, ეგოს იგი წინამძღურობასა მას შინა ვიდრე დღედმდე აღსასრულისა მისისა.

2. Ⴞოლო შემდგომად მისსა დაყენებადი იგი, წესისაებრ ჟამისა, [39] წინამძღუარი ჟამსა მიცვალებისა მისისასა მანვე პირველმან გამოარჩიოს მეორედ წინამძღურად ყოფადი იგი მწყემსად ძმათა, გარნა არა თჳსებისა, გინა მეგობრობისა მიზეზითა, არამედ ძმათა ყოველთა წამებითა და დამტკიცებითა ყოს, და რომელი-იგი შემძლებელ იყოს ჟამსა მას შინა და ურჩეულესი, უფროჲს ყოველთა გულისჴმის-მყოფელი და თუალ-უხუავი.

3. Ⴞოლო მისდა ესრე ჯერ-არს ქონებად ჴელმწიფებისა ჴელთდებულისა მის მამობისასა[2], რომელი-იგი ძმათა წინამძღუარ ყოფად იყოს, რაჲთა არა იყოს ნეფსით თჳსით მოსწრაფე წოდებასა მას, არამედ, ვითარცა ზემო ვთქუ, გამორჩევასა მას და ბრძანებასა მოელოდის ზედამდგომელისასა, რამეთუ ესრე მნებავს ყოფად ყოველთა მათ, უფროჲსღა, რაჲთა ესევითარი იგი ჴელ-ყოფაჲ ესრე სახედ ყონ, გარნა არა თჳნიერ ნებისა გინა დაჯერებისა აღსრულებადისა მის წინამძღურისა.

4. Ⴞოლო შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველისა მის წინამძღურისა მერმეღა აქუნდეს მეორესა მას ჴელმწიფებაჲ მთავრობისაჲ მის თანა-განზრახვითა მოღუაწეთა და [40] ჴელისუფალთა მონასტრისათა და რომელნი-იგი მოურნე სულისა მიცვალებულისაჲ მის იყვნენ.

5. Ⴉუალად ამასცა ვიტყჳ: შემდგომად მიცვალებულისა მის წინამძღურისა, რომელი ჩემ მიერ გამორჩეულ და დაწესებულ იყოს წინამძღურად, უკუეთუ ესრეთ რაჲმე დახუდეს, რომელ ანასდეულად მიიცვალოს და ვერ ეწიფოს ესრეთ განგებად და დაყენებად ვისამე წინამძღურად სამწყსოჲსა მის, მაშინ უკუე გამორჩევითა და გამოძიებითა უმჯობესთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა და სულისა მოურავთაჲთა დაიწესოს ძმათაგანი წინამძღურად. Ⴃა ესე კუალად წესისაებრ პირველ ჩემ მიერ განჩინებულისა, რომელი ვთქუთ ახლად დაყენებისათჳს წინამძღურისა. Ⴃა ახლად დადგინებული იგი დგეს და ეგოს ეგრევე სახედ, ვითარმცა მიცვალებულისა მისგან იყო გამორჩეულ და დადგინებულ.

6. Ⴞოლო დადგინებასა და წარმართებასა მას წინამძღურისასა ესრეთ განვაგებთ, რაჲთა მიიცვალებოდის რაჲ პირველი წინამძღუარი, ესე იგი არს უფლისა რაჲ [41] ვიდოდის, ვიდრეღა ჯერეთ იყოს-

---

[1] დაადრგეს. [2] ასეა (მოსალოდნელი იყო: მამობისაჲსა). შდრ. შუენიერებასა სახლისა ღმრთისასა (21,3).

და იგი ცხორებასა ამას, შემოკრიბნეს ძმანი ყოველნი ერთად და
წარმოადგინონ, რომელი-იგი შემდგომად მისსა წინამძღუარ ყო-
ფად იყოს, და ამცნონ მას დამარხვად ყოველივე ჩუენ მიერ პირველ
განსაზღვრებულისა მის განგებისა წესი, რაჲთა მას ზედა მოქალა-
ქობდეს, და არა აქუნდეს ჴელმწიფებაჲ თავით თჳსით განგებად
რაჲსამე.

7. Ⴃა მერმე შემდგომად დაფლვისა მიცვალებულისა მის მესამე-
სა დღესა ესე ჯერ-არს ყოფად ახლისა მის წინამძღურისა: რაჲთა
აღასრულონ ღამის თევაჲ და პანაშჳდი და სამხრად, აღასრულონ რაჲ
საღმრთოჲ საიდუმლოჲ, წინაშე წმიდისა საკურთხეველისა დაადგი-
ნონ და ძმათა ყოველთა წესისაებრ თჳთოეულმან ყოველმან მუჴლნი
მოუდრიკნეს და ამბორს-უყონ და მერმეღა, შემდგომად ამისსა, გან-
მხიარულებულნი ერთბამად ყოველნი ტრაპეზად იწოდნენ უფლისა
მიერ და უხუებით ტაბლაჲ დაეგოს და ჰმადლობდენ ღმერთსა.

8. Ⴐომლისათჳსცა ვაფუცებ და ამასვე ვეტყჳ პირველსა მას წი-
ნამძღუარსა და შემდგომთა მისთა, რაჲთა წარმართებულად და
სიწრფ[42]ოებით ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა და სიმართ-
ლით იქცეოდის ძმათა მიმართ და თავადისა Ⴕრისტეს Ⴈესუჲს მიერ
უფლისა ჩუენისა, თუალ-უხუავისა მის, განმკითხველისა გულთა და
თირკუმელთაჲსა და განმკუეთელისა უფროჲს ყოვლისა მახჳლისა
ორპირისა, რომელი ვიდრე განსაყოფელადმდე სამშჳნველისა და ნა-
წევართა მიიწევის და განჰვლის და მიაგებს თჳთოეულსა საქმეთაებრ
(Ⴂამოცხ. 2, 23, Ⴄბრ. 4, 12); და რაჲთა არა-რაჲ ულირსებით და სავ-
ნებელად წმიდასა მას ზედა სამწყსოსა ძმობისასა განიზრახოს, რო-
მელთათჳს არცა ერთი რაჲ შრომაჲ გინა ჭირი თავს-უც, არცა
თჳსითა შრომითა მოუგიეს, ვითარ-იგი დიდისა მოციქულისა Ⴎავ-
ლესებრ ჯერ-არს თქუმად განკანონებით, ვითარმედ: რომელი-იგი
არა იქმოდის, ნუცაღა ჭამნ! [II თესალ. 3, 10]. Ⴀმისთჳს რასაცა
იქმოდის, ესრეთმცა ჰყოფს, ვითარცა წინაშე თუალთა Ⴛისა ღმრთი-
სათა სახილველად მისა.

9. Ⴃა მის თანა ყოველნი ესრეთვე იქმოდინ წესსა მას და განგე-
ბასა თჳსსა მართლად და უბიწოდ, რამეთუ კმა არს მათდა მადლი
ესე, რამეთუ [43] რომელსა შინა არა დაშურეს, სხუათა შრომილსა და
ნაოფლავსა შინა იშუებენ, რომელი-იგი სხუათა დიდითა მოსწრა-
ფებითა და მრავლითა ღუაწლითა და რუდუნებითა შემოუკრებიეს,
რომელსა იგინი ხოლო იცნობენ, რომელთა გამოცდილებით უწყიან.
Ⴃა ამის ყოვლისა უშრომელად და თჳნიერ ზღვევისა მშუებელ და მჴმა-
რებელ იქმნეს! Ⴀმისთჳს თანა-აც, რაჲთა მარადის ღმერთსა ჰმად-
ლობდენ ჯერისაებრ და ჩუენ გუაჴსენებდენ კეთილად, ვითარცა მი-
ზეზსა[1] ქმნულთა მათდა ესევითართა მათ კეთილთასა.

---

[1] მიზეზ.

10. Ⴃა ვითარმცა უკუე არა სამართლად თანა-ედვა ყოველსავე სიმართლით მავალსა ყოველსა შინა ცხორებასა მისსა მადლობაჲ მჴსნელისა და ღმრთისა ჩუენისაჲ, რომელსა-იგი არცა თუ მცირედ რაჲთამე დამაშურალ არს რჩეულისა ამის და ნუყიერისა ადგილისა ძიებასა! Ⴙუენ ვართ უკუე, რომელთა თავს-ვიდევით ესევითარი ზრუნვაჲ ზე და ქუე სლვითა ჩუენითა და ყოვლისავე ადგილისა მონაგებთა ჩუენთაჲსა მიმოხილვითა და გამოკითხვითა და განსასუენებელისა ძიებითა სამკჳდრებელად [44] ძმათა, რომლისა უფროჲს უმჯობესი და შემსგავსებული ვერსადა ვპოვეთ.

11. Ⴃა ამან ესოდენმან ჩუენმან საქმისა ამის თანა-შემწეობამან ესრე სახედ ერთად შეკრებულსა ამას კეთილთა სიმრავლესა მიმამთხჳნა ჩუენ, რომელ არს პირველად სადგური ესე ყოვლითურთ შუენიერი და განსასუენებელი და აღვსებული მხიარულებითა და სიტკბოებითა და არა ესე ხოლო, არამედ ყოველთა საჴმართა უხუებით და უვნებელად ქონებითა, რომელსა შინა ყოველივე საჴმარი სულიერი და ჴორციელი ურთიერთას შეზავებულად აქუს.

12. Ⴐომლისათჳს მინდობილ ვარ თქუმად, ვითარმედ მსგავს არს ესე ძალისაებრ სამოთხისა ღმრთისა და პირველისა მის კაცისა საშუებელისა, რამეთუ უხუად აქუს და უჴირველად და უზრუნველად ყოველი საშუებელი მას შინა დამკჳდრებულთა მათ, უფროჲსღა ოდეს ვინ შუენიერებასა ეკლესიისასა მიხედნეს და სიკეთესა სამკაულთა და შესამოსელთა მისთასა და მას შინა სულნელებასა მადლითა სულისაჲთა აღსავსესა და ჴმა-ტკბილობასა მას გალობისა ფსალმუნთაჲსა და სულთა [45] სარგებელსა მას წესიერებასა და სამეუფოჲსა მის გზისა სასუფეველისა ჩუენებასა და სხუასა მას ყოველსა მადლითა ღმრთისაჲთა შემკობილებასა.

13. Ⴀწ უკუე ამის ყოვლისა ესრეთ უნაკლულოდ ყოფითა და ყოვლისა კეთილისა უშრომელად პოვნითა ვითარ არა უზრუნველად და სიხარულით ცხონდებოდის ყოველი, რომელი აქა მკჳდრობასა ღირს იქმნას და მარტივითა გულის-სიტყჳთა უღელვოდ ჰმართებდეს ნავსა თჳსსა დაწყნარებულსა ამას შინა ჰაერსა, მსგავსად საყდართა ღმრთისათა მხილველისა მის წინაწარმეტყუელისა [შდრ. Ⴄსაია 6, 1] და მოციქულებრ მოქალაქობითა, ვითარცა-იგი იტყჳს Ⴈობ საკჳრველი: «ეცინოდის ამბოხებასა ქალაქთასა და ჴმასა მოხარკეთასა შეურაცხ-ჰყოფდის» [Ⴈობ 39, 7].

14. Ⴞოლო უპირატეს ყოველთასა, ზეშთა ყოვლისა, წინამძღუარსა უჴმს ყოველსა შინა განმართებაჲ თავისა თჳსისაჲ, რაჲთა სახე კეთილი ყოველთა ექმნას; უფროჲსღა, რაჲთა არაჲ მოიგოს თავისა თჳსისათჳს საკუთრად, რამეთუ ყოველივე მისი არს, და რაჲთა ლოცვისათჳს მოცალე იყოს და სიტყჳთა მოძღურებისაჲთა და სწავლისაჲთა ფრთხილ, ღუწოლისა[46]თჳს ძმათაჲსა მოსწრაფე და უპატიოსნეს ყოვლისა შეჰრაცხოს ესევითარი განგებაჲ და უაღრეს, ვი-

თარცა იტყჳს საღმრთოჲ მოციქული: «სდევდეს სიმართლესა მარ-
ჯუენითცა და მარცხენით, დიდებითა და გინებითა, ქებითა და გმო-
ბითა, ვითარცა მაცთურნი და ჭეშმარიტნი» [II კორ. 6, 7-8]. და
სხჳთა ყოვლითა ესევითართა მცნებათა სახითა ჰმწყსიდეს და უძღო-
დის მისდა რწმუნებულთა მათ სამწყსოთა, მიწევნად ნეტარებასა მას
მოსალოდებელსა. Ⴞოლო სულ-გრძელებასა და სიმშჳდესა და სახიე-
რებასა ყოველთა მიმართმცა აჩუენებს, დიდთა და მცირეთა, და და-
უთმობდეს სულ-მოკლეთა და უდებთა სიყუარულითა Ⴕრისტესითა.
Ⴃა ჯერ-არს თქუმად, ვითარმედ მდრტჳნველთა მათ ზედაცა მებრ
ჯერ-არს ჩუენებად სულ-გრძელებისა, რომელთა დათმობაჲ უძნელეს
და უმძიმეს არს უფროჲს ყოვლისა. Ⴂარნა რომელნი თავს-იდებდენ
მათსა, მრავალი სასყიდელი მოიღონ ღმრთისაგან, რამეთუ მსგავს
ღმრთისა იყვნენ.

15. Ⴃა შემდგომად ამის ყოვლისა ამასცა ვამცნებ კუალად, რაჲთა
არა იყოს მონასტერსა ჩემსა წინამძღუარი, რომელსა თჳს[47]ნი და
ნათესავნი მრავალნი ესხნენ. Ⴃავაყენებ ამისგანცა, რაჲთა არა და-
აყენოს წინამძღუარმან თჳსთა მისთაგანი ჴელადად გინა მსახურად
მონასტერსა შინა, გინა გარე სოფელთა ანუ პრასტინთა.

Ⴇავი Ⴅ

Ⴐიცხჳსათჳს მონაზონთაჲსა რომელნი დავაწესენით, რაჲთა არა დააკლდენ, და მათგანთა ჴელისუფლად დაყენებისათჳს

1. Ⴟერ-არს უკუე რიცხჳსათჳსცა ძმათაჲსა განსაზღვრებად ესრე
სახედ, ვითარ-იგი ქველის მოქმედმან ღმერთმან ჩუენმან პირველ
დასაბამსა შემოსლვაჲ კაცთაჲ სოფლად განაწესა უწინარეს და არა-
რაჲსაგან არსებად მოიყვანნა იგინი წესიერად და ზომიერად, ვითარ-
იგი არავის აქუნდა იჭჳ.

2. Ⴀწ უკუე მნებავს მეცა, რაჲთა იყოს რიცხჳ ზოგად ცხორებულ-
თა მათ ძმათაჲ ორმეოცდა ათამდინ[1], თჳნიერ მამასახლისისა. Ⴞოლო
არიანმცა წმიდათა და მოღუწეთაგანნი[2] და მადლითა ღმრთისაჲთა
შემკულნი სათნოებითა. Ⴃა არა მნებავს, რაჲთა დააკლდეს რიცხჳსა
ორმეოცდა ათთასა თჳნიერ მამისა.

3. Ⴅაფუცებ უფლისა მიმართ და თანა [48] კანონსა დავსდებ არა
შთამოყვანებად რიცხჳ ერგასისთაჲ მათ. Ⴀრამედ უკუეთუ შე-
ემთხჳოს დაკლებაჲ ამის რიცხჳსაჲ გინათუ სიკუდილითა ვისითა, ანუ
სხჳთა მიზეზითა რაჲთმე, კუალადმცა შეემატების და განსრულდების
რიცხჳ ორმეოცდა ათთაჲ მათ, რაჲთა დიდების მეტყუელებასა

---

[1] ასეა. [2] ასეა.

ღმრთისასა და ლოცვასა არა მოაკლდეს და მსახურებაჲცა ადვილად იქმნებოდის და წესიერად და დაუკლებლად. Ⴃა ამის ორმეოცდაათერთმეტისა რიცხჳსაგან:

4. Ⴄრთი იყოს წინამძღუარ და მწყემს მონასტრისა და ძმათა, რჩეული და განსრულებული სულიერითა მეცნიერებითა ყოვლითავე და მოღუწებითა.

5. Ⴃა ორნი იყვნენ იკონომოსად ზედა სოფელთა: ერთი Ⴔილიპოპოლისა კერძისათა და ერთი Ⴑისინოპოლისასათა და სხუათა მათ ქუემოთა სოფელთასა.

6. Ⴃა ერთი დეკანოზად იყოს, წმიდაჲ მოქალაქობითა და მეცნიერ ყოველსა განგებასა ეკლესიისასა, რაჲთა წესისაებრ სჳნაქსარისა აღასრულებდეს ყოველსავე.

7. Ⴃა იყვნენ მღდელნი ჟამის მწირველნი ექუსნი,

8. Ⴃა მთავარ-დიაკონნი ორნი, რომელნი [49] საკურთხეველსა ჰმსახურებდენ და სხუაჲ რაჲცა ებრძანოს მათ.

9. Ⴃა სხუანი კერძოდიაკონნი ორნი წიგნის მკითხველად და კანანარხად.

10. Ⴞოლო ერთი, რომელიცა იყოს მისანდობელი და მოშიში ღმრთისაჲ, დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად ეკლესიისა, სამკაულთა და სიწმიდეთა[1] და საჭმართა და განძისა მცველად, რაჲთა სადაჲთცა შემოვიდოდის, წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს.

11. Ⴃა ერთი იყოს მნათედ-კანდელაკად, რომელ ბრძანებისაებრ დეკანოზისა იმჭირვიდეს ეკლესიისა საკუმეველსა და ზეთსა და სანთელსა, ზედაშესა და მხჳმელსა და შიშითა ღმრთისაჲთა წარაგებდეს ჯეროვნად. Ⴃა დიდთა დღესასწაულთა, ოდეს მსახურებაჲ ეკლესიისაჲ განმრავლდეს, სხუათაცა ძმათა მისცემდეს მამასახლისი თანაშემწედ მნათისა.

12. Ⴃა ერთი იყოს[2] კელრად, რომელ არს ოსტიგანი, წესისაებრ მონასტრისა, უზაკუველი და ერთგული, რომელსა ჰქონდის ჭელსა თჳსსა პური და უჭდური და საწუნე და ზეთი, თაფლი და სხუაჲ ყოვლივე საზრდელი და თჳთ წარაგებდეს შიშითა ღმრთისაჲთა.

13. Ⴃა [50] ერთი იყოს მემარნედ-ვაქინრად, მოშიში ღმრთისაჲ მსახურებასა თჳსსა,

14. Ⴃა ერთი იყოს მეტრაპეზედ,

15. Ⴄრთი მესტუმრედ,

16. Ⴍრნი მეუძლურედ — მოხუცებულთა და სნეულთა ზედამხედველად და მფუფუნებელად,

17. Ⴃა ერთი რჩეული და ღმრთის მოშიშთაგანი იყავნ იპიტირიტად — ძმათა ზედამხედველად, რაჲთა იქცეოდის მონასტერსა შინა, და რომელნიცა ძმათაგან არა მოსრულ იყვნენ ეკლესიად ჟამსა ცის-

---

[1] სიწმედეთა. [2] იყო.

კრისა გალობისასა პირველ დაწესებულთა წართქუმისა, მათ სწავლიდეს და ასწრაფობდეს წარსლვად ეკლესიად, რაჲთა არა უდებ იყვნენ და სხუასა მისდა დაწესებულსა წინამძღუართაგან წესსა აღასრულებდეს;

18. Ⴃა ერთი იყოს მეპურედ,

19. Ⴃა ერთი მზარაულად,

20. Ⴃა ერთი მეკარედ,

21. Ⴃა სხუანი იყვნენ მგალობელად და მემჴრედ და მეფსალმუნედ.

22. Ⴃა ესე ყოველნი იყვნედ ერთ-სულ და ერთ-ზრახვა, ნებასა და შიშსა შინა ღმრთისასა და ურთიერთას სიყუარულსა, და მორჩილებასა და მსმენელობასა წინამძღურისა მათისასა, შენებასა შინა და სარგებელსა მონასტრისასა. Ⴃა ნუმცა [51] ვინ არს ამათგანი წინააღმდგომ, გინა ურჩ ბრძანებასა მამასახლისისასა, რასაცა ეტყოდის სარგებელისათჳს ეკლესიისა, გინა სწავლისათჳს და მოძღურებისა სულიერისა, გინა ჴორციელისათჳს მსახურებისა მონასტრისა.

Ⴇავი Ⴆ

Ⴋღდელთათჳს ჟამის მწირველთა, თუ ვითარ ჯერ-არს გამორჩევაჲ მათი, ანუ მათ ვითარ უჴმს ჟამას წირვაჲ

1. Ⴌირს არს წინამძღურისა და ძმათა ფრიადითა გამოძიებითა გამორჩევაჲ მღდელთაჲ და რომელნიცა წმიდად და სათნოდ და ღირსად იპოვნენ და განსრულებულად შიშითა ღმრთისაჲთა აღსრულებად საღმრთოსა მას საჲდუმლოსა, იგინი დააყენნენ ჟამის მწირველად, რამეთუ მათ მიერ მოგუცემს კაცთ-მოყუარე ღმერთი და Ⴋაცხოვარი ჩუენი მჴსნელი Ⴈესუ Ⴕრისტე ჴსნასა სულთა ჩუენთასა.

2. Ⴞოლო უკუეთუ წარმდები ვინმე იპოოს მათგანი და სცთეს წესსა მას შინა მღდელობისასა, დადუმენინ ეგევითარი იგი მღდელობისაგან და მის წილ სხუაჲ დაეწესოს[1] ღირსი კაცი რიცხუსა მას შინა მღდელთასა აღმასრულებელად საღმრთოსა მას საიდუმლოსა. ხოლო ცთომილი იგი [52] გარეგან მონასტრისა სოხასტერთა შინა დაიწესოს[1] და მიცემულისაებრ მისდა მამასახლისისა მიერ კანონისა ინანდეს და შენდობასა და წყალობასა ღირს იქმნას და ეგრეთღა დაეწესოს[1] დასსა მას თანა ძმათასა, რომელთა-იგი არა აქუნდეს მღდელობაჲ,

3. Ⴐომლისათჳს გაფუცებ ღმერთსა ცხოველსა და უბიწოსა დედასა მისსა, მამანო და ძმანო, რაჲთა არავის მიუშუათ უღირსებით ჟამის წირვად ეკლესიასა შინა ჩემსა. Ⴗუალად ნუცა შურისა მიერ

---

[1] ასეა (დაეწესოს, დაიწესოს).

შესმენითა, ნუცა სხჳთა რაჲთმე საეშმაკოჲსა მტერობისა მჴრის ზრახვითა განაძებთ ვის მღდელთაგანსა მონასტრით, არამედ ჭეშმარიტითა გამოძიებითა სცნობდით ცთომასა მღდელისასა და ესრეთ განაძებდით.

4. Ⴃა ვინაჲთგან ყოველსავე საჴმარსა თჳსსა ჴორციელსა ეკლესიისაგან აღიღებს მღდელი, ჯერ- ესრეთ -იყო, რაჲთა ყოველთა დღეთა წელიწდისათა სასეფოდმცა წირვიდა; გარნა ჩუენ, უმეტესისა სარგებელისა მათისათჳს, ესრეთ განვაწესეთ, რაჲთა ყოველთა საუფლოთა და სახელოვანთა დღესასწაულთა სასე[53]ფოდ წირვიდენ და მათთჳს წირვიდენ, რომელთათჳს განსაგებელსა ამას შინა ჩუენსა განგჳწესებიეს, და სხუათა მათ მსგეფსისა დღეთა სამსა დღესა სასეფოდ წირვიდენ: ოთხშაბათსა, პარასკევსა და შაბათსა. Ⴐომელი ჩუენთჳს განგჳწესებიეს, ჩუენთჳს იწირვოდის, და რომელი არა, ვისგანცა ეკლესიასა საწირავად საჴმარი აღოს და წინამძღუარმან და ეკლესიისა მნეთა უბრძანონ და განაწესონ, მათთჳს წირვიდენ.

5. Ⴉჳრიაკე დღე თჳთ საუფლოჲ არს, ხოლო სხუანი დღენი მღდელთანი არიან, — ვისიცა ენებოს, მათთჳსცა წირვიდენ.

Ⴇავი Ⴈ

Ⴒრაპეზისა შემზადებისათჳს და მსახურთა[1] დუმილით და სიმშჳდით მსახურებისა

1. Ⴄგრეთვე ტრაპეზისაცა საქმე და მსახურთაჲ კეთილად აღესრულებოდენ საზომსა მას ზედა, რომელიცა საზრდელთათჳს განგჳსაზღვრებიეს და ვითარ-იგი აწ ჩუენგან აღესრულების და აქა განჩინებით დაგჳწერიეს. Ⴂარნა წუთლა უპირატეს მსახურთათჳს გუნებავს განცხადებულად თქუმად და რომელნი იმსახურებიან, — ესე იგი არს რომელნი დასხდებიან ტ[54]აბლასა და რომელნი ზე დგანან მსახურებად, — და ზედამდგომელთა და განმგეთა კეთილად წესიერებისათჳს და სიმტკიცისა, რაჲთა რომელნი ზე-დგომით ჰმსახურებდენ, მიმოსლვასა მათსა მყუდროდ იქმოდინ თჳნიერ რეხუებისა ფერჴთაჲსა; და რომელთა ინაჴ-ედგას ტაბლასა, დაწყნარებულად მიიღებდენ საზრდელსა მათსა, რაჲთა ყოველივე სადიდებელად ღმრთისა იყოს და მარილითა მადლისაჲთა კეთილად შეზავებულ.

2. Ⴞოლო პირველობაჲ და უკუანაჲსკნელობაჲ, რომელ არს ერთმანერთისა ზემო ჯდომაჲ გინა ქუემო ჯდომაჲ, არა აქა საძიებელ არს, არამედ თავადმან ღმერთმან განაგოს მერმესა მას ესევითარი განკრძალულად, რაჲთა არა შფოთი და უწესოებაჲ შორის შემოვიდეს.

3. Ⴃა-ნუცა შეურაცხ-ჰყოფენ ურთიერთას უცხოჲთა რაჲთმე

[1] მსა...რთა.

განზრახვითა გარეგან წესისა სამონაზუნოჲსა სავნებელად სულთა თჳსთათჳს და ურთიერთასმცა პატივ-სცემენ სიტყჳსაებრ მოციქულისა, ვითარმედ «თჳთოეული თქუენი ნუ ხოლო თავისა თჳსისა სარგებელსა ეძიებნ, არამედ მოყუსისასაცა» (I Ⴉორ. 10, 24). Ⴃა ესრე სა[55]ხედ ამაღლდეს სიმდაბლითა მით ბრძანებისა მისებრ საუფლოჲსა, ვითარმედ «რომელმან დაიმდაბლოს თავი თჳსი, იგი ამაღლდეს» (Ⴋათ. 23, 12).

4. Ⴄგრეთვე წესსაცა წიგნის კითხვისასა ჟამსა ჭამისასა მტკიცედმცა იპყრობენ და შუენიერად დუმილსა და სმენასა; და ნუმცა ამას შინა ოდენ აჩუენებენ მტკიცედ წესიერებასა, არამედ ყოველსავე საქმესა შინა და ადგილსა, შინა და გარე, და ყოველსავე საქმესა მათსა განკრძალულად მოქალაქობითა.

5. Ⴃა ნუმცა იქმნების პურისა გინა ღჳნისა და სხუათა მათ სანოვაგეთა, რომელ განწესებულ არიან, შეცვალებაჲ უგულებელს-ყოფითა და ჭელჭობითა, რაჲთა არა მიზეზ ექმნას მონაზონთა ამის მიერ შეცვალებად წესსა ამას ზოგად ცხორებისასა და ჩუენ მიერ განწესებულისა ამის პირველ თქუმულისა წესისა სხუად წესად ცვალებად. Ⴐომლისათჳს განწესებულსა ამას უჭდურისასა და ყველსა ხუთთა მათ დღეთა შინა მსგეფსისათა, ვითარ-იგი თავითგანვე განგებულ არს, ნუმცა დააკლებენ, გინა სრულიად გარდასწყუედენ თჳნიერ მარხვათაჲსა.

6. Ⴃა ეგრევე ოთხსა საჯეროსა [56] ნუმცა დააკლებენ. Ⴃა სამი საჭმელი იქმნებოდის, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს. Ⴃა ოთხი კრასოვოლი სრულად მიეცემოდის.

7. Ⴋნებავს, რაჲთა კჳრიაკესა დღესა უმბრწყინვალესი დაეგებოდის ტაბლაჲ, ვიდრე სხუათა მათ დღეთა, რამეთუ მაშინ ღამესა ათევენ ძმანი და დაშურებიან საუფლოჲსა აღდგომისა გალობასა შინა და ფსალმონებასა.

8. Ⴃა ეგრეთვე ზატიკთა შინა Ⴀღვსებისათა და ათორმეტთა მათ დღეთა Ⴕრისტეს Ⴘობისათა[1] სამისა საჭმლისაჲ ჯერ-არს ქმნაჲ, გინა ოთხისაჲცა, რაჲცა ღმერთსა მოენიჭოს. Ⴃა მწუხრსა ყველი დაეგოს და თუ სხუაჲ რაჲმე დასაგებელი იყოს. და ორ-ორი კრასოვოლი იწდიოს მათ დღეთა შინა.

9. ႭႳკუეთუ კულა წინამძღუარმან ჟამისამან დახედნეს და სხუაჲცა რაჲმე შესძინოს და ჯერ-იჩინოს ესრეთ განგებად, მიშუებაჲ აქუს ჩუენგან ყოფად ამისა, რაჲთა დაიჴსნას ჭუვილი მათი, რომელნი უნაყროვნეს-რე იყვნენ.

10. Ⴃა უკუეთუ პრასტინთაგან ანუ საცხოვართა, გინა თუ ღმრთის მოყუარეთა ვიეთგანმე, ანუ თუ თჳსთაგან მამასახლისისათა გინა

[1] ასეა. მოსალოდნელი იყო: ათორმეტთა მათ დღეთა განგებულებისა Ⴕრისტესთა

ძმათაჲსა, ანუ მეგო[57]ბართაგან მათთა რაჲცა გუარი ნუგეშინის-საცემელი, — საჭამადი გინა სასუამადი, — შემოვიდეს მონასტრად, ჯერ-არს, რაჲთა ყოველი იგი კელარსა მიეცეს და მან, ჯერისაებრ განწესებულისა ამის წესისა, წარაგოს საჴმრად ძმათა. Ⴀნუ თუ თჳთ მებრ ძღუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა და ზოგად იჴუმიონ. Ⴃა ესე ამისთჳს, რაჲთა არა დაიჴსნას საკრებულოჲ წესი.

11. Ⴃა მომრთუმელი იგი ძღუნისაჲ მის და თუ სხუაჲ ვინმე სტუმარი ესტუმროს, ანუ თუ ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს თჳსთა მათთაგანი, გინა უცხოთაჲ, ანუ მეგობართაგანი, ჯერ-არს ძმისა მის, რომლისაცა თანა მოსრულ იყოს, რაჲთა, — უკუეთუ ტაბლისა დაგებისა ჟამსა ესტუმროს, — მის თანავე საზიაროსა მას ტრაპეზსა მიიყვანოს და, ვითაცა[1] ენებოს, მუნ პატივ-სცეს[2] და სიყუარული აჩუენოს.

12. Ⴞოლო უკუეთუ არა იყოს ჟამი ტაბლის დაგებისაჲ, ანუ სტუმარი იგი ისწრაფდეს და არა ელოდის, წარიყვანოს იგი ძმამან მან კელარსა თანა და მუნ პატივს-სცეს[2] ჯერისაებრ. Ⴇუ არა, არა ჯერ-არს ძმისა წარ[58]ყვანებად სტუმარი სენაკსა თჳსსა და მუნ სიყუარულისა ყოფად.

13. Ⴃა უკუეთუ მონაზონი ვისსამე სტუმრად მოვიდეს, ჯერ-არს მისა[3] სამ დღე განსუენებად და მეოთხესა დღესა საგზლისა ჩადებად და წარგზავნად გზასა თჳსსა.

14. Ⴞოლო უკუეთუ უძლურებაჲ შეემთხჳოს მას, ჯერ-არს დამჭირვად მისა და ფუფუნებად ვიდრე სრულიად[4] განმრთელებადმდე.

15. Ⴃა უკუეთუ მონასტერსა შინა მიიცვალოს, ჯერ-არს მისი ლოცვითა და ფსალმუნებითა დამარხვაჲ წესისაებრ, რაჲთა სასყიდელი მიიღოს ღმრთისაგან.

Ⴇ ა ვ ი Ⴇ

Ⴗესამოსლისათჳს ანუ სამოსლისა ფასისა, თუ ვითარ ჯერ-არს განყოფად მამასახლისისაგან ძმათა, და საჴამრობლისათჳს

1. Ⴗემდგომად ამისა შესამოსლისა ფასისათჳს ვიზრუნეთ აღწერად და ჴამლთათჳს და საფარველთა ჴორცთაჲსა და სხჳსა საჴმრისა ყოვლისა. Ⴃა გუენება, რაჲთამცა არა იქმნებოდა ესე გაროქვითა, დაღაცათუ წარსაგებელი ფრიად უჴმდა, არამედ რაჲთა მიეცემოდის ესე ყოველი თჳთოეულსა წელიწადსა შინა უკლებად ყოველთავე, წე-

[1] ასეა (სრულად სწერია). [2] ასეა. [3] მისსა. [4] ს῀დ. [5] ჯერ მისსა.

სის[59]აებრ თჳსისა, რაჲთა არა აქუნდეს ძმათა მიზეზი განსლვად მონასტრისაგან ამათ ესევითართა საჭმართათჳს მოსყიდად რაჲსამე, ანუ ჭამლთა ძიებითა კარითი-კარად რორინებად ანუ მეჭამლეთა რუდუნებად ანუ სხუაგან სადმე წარსლვად და ამათ მიზეზთაგან ვნებისა შემთხუევად და ძმათაგან კიდე-ყოფად, არამედ რაჲთა უფროჲსად უცთუნებელად დაადგრენ მსახურებასა ეკლესიისასა და მსახურთა მისთასა თანა-ნადებისა აღსრულებითა.

2. Ⴃა თუმცა შესაძლებელ იყო ჩუენგან ზემო თქუმულისა[1] მის აღსრულებად, რაჲთამცა წესისაებრ პატიოსნისა მონასტრისა Ⴑანაგიისა ვჰყოფდითმცა განყოფასა შესამოსელთასა, არა რაჲმცა უჯეროვნეს და უმჯობეს ამისსა იყო. Ⴂარნა, შეცვალებისაებრ და მომართებისა ჟამთა ამათ და უმტკიცებლობისა, განვაწესეთ ყოფად ესრეთ, რაჲთა იყვნენ ძმანი სამ დასად განყოფილ და როქსა აიღებდენ:

Ⴜ ი ნ ა მ ძ ღ უ ა რ ი მონასტრისაჲ აიღებდეს დრაჰკანსა ორმეოცსა.

Ⴃა ჟ ა მ ი ს მ წ ი რ ვ ე ლ ნ ი მღდელნი და ო რ ნ ი იგი დ ი დ ნ ი ი კ[60]ო ნ ო მ ო ს ნ ი და დ ე კ ა ნ ო ზ ი და დ ო მ ი ა რ ი და სხუათა უთავესთა ძმათაგანნი, რომელთაგან შეიქმნას რიცხჳ პ ი რ ვ ე ლ ი ს ა დ ა ს ი ს ა ჲ, ათხუთმეტი სული; და აიღებდეს თითოეული ამათგანი დრაჰკანსა ოცსა;

Ⴞოლო მ ე ო რ ე დ ა ს ი იყავნ ეგრეთვე ათხუთმეტი სული; და აიღებდეს თჳთოეული ამათგანი დრაჰკანსა ათხუთმეტსა;

Ⴞოლო მ ე ს ა მ ე დ ა ს ი იყავნ რიცხჳთ ოცი სული და თჳთოეული ამათგანი აიღებდეს დრაჰკანსა ათსა.

Ⴃა ყოველივე განძი როქისაჲ იყავნ სტამილონი სრული.

3. Ⴃალაცათუ შემოსავალი ყოველი ფერი მონასტრისაჲ სეკდენბერისა თუესა შეკრბების და აპეტის იქმნების და მაშინ ჭმდა, რაჲთამცა აიღეს ძმათა თავიეთ შესამოსლისა ფასი, გარნა ამისთჳს, რაჲთა არა უნდეს ძმათა ვაჭრობისა გზითა მისლვაჲ ქალაქად და განშორებად სამსახურებელისაგან მონასტრისა და გამოჭუებად ლოცვისაგან, განვაწესეთ, რაჲთა აიღებდენ განწესებულსა მას შესამოსლისა ფასსა დიდებულსა Ⴕრისტეს Ⴀღდგომისა დღესა, Ⴃიდსა Ⴉჳრიაკესა, რომელ არს Ⴀ[61]ღვსებაჲ, რაჲთა, რაჟამს-იგი ჩუენ მიერ განსაზღვრებული პანაგირი შეიქმნას პატიოსნისა მონასტრისა ჩუენისაჲ, მაშინ თჳთოეულმან მათმან ვაჭრობაჲ[2] თჳსი ქმნას და პანაგირსა მას იყიდოს, რაჲცა უჭმდეს.

4. Ⴃა ვინაჲთგან როქითა იქმნა დაწესებაჲ შესამოსლისა მათისაჲ, ამისთჳს ჯერ-არს მიშუებისა მიცემად, რაჲთა ჭელ-ეწიფებოდის როქსა მათსა და ნაძუელავსა ზედა ყოფად, ვითარცა ენებოს.

---

[1] თქულისა. [2] ვაჭობაჲ.

5. ႭႳკუეთუ კულა ჟამთა ცვალებითა გინა თუ რომელსამე ჟამსა წინამძღუარმან ეგრეთ ჯერ-იჩინოს, რომელ როჟისა წილ შესამოსელსა მისცემდეს ძმათა, იპყარნ კუალად ზემო დაწერილი წესი პანაგიელთაჲ, რომელი სწერია მეოთხესა თავსა, რაჲთა არა აქუნდეს ძმათა ჴელმწიფებაჲ ნაძუელავსა განცემად ვისსაცა, გარნა მამასახლისსავე შეუქციოს.

Ⴇავი Ⴈ

სამთა მათ ორმეოცთა მარხვათა წმიდად მარხვისათჳს და გლახაკთა მიმართ წყალობისა ყოფისათჳს ყოველთა დღეთა

1. Ⴞოლო სამთა მათ წმიდათა ორმეოცთა მარხვისა დღეთა უღჳნოდ და უზეთოდ ჯერ-არს მარხვაჲ თჳნიერ შაბათ-კჳრიაკეთაჲსა, რომელსა შინა ნუგე[62]შინის-საცემელად ძმათა ჟამსა ჭამისასა სასუმელი განწესებულ არს და თჳთოეულსა დღესა საზრდელისა განყოფაჲ კარსა ზედა მონასტრისასა მყოფთა ძმათა Ⴕრისტესთა, რომელ არიან გლახაკნი, რამეთუ იგინი არიან მიზეზნი ჴსნისა ჩუენისანი და მომატყუებელნი მერმეთა მათ კეთილთანი.

2. Ⴃიდთა უკუე მარხვათა შაბათ-კჳრიაკეთა შინა იგივე ზომი სამარხოჲ სანოვაგე დაეგებოდის, თჳნიერ თევზისა, და კრასაული სრულად მიეცემოდის. Ⴞოლო ხუთთა მათ დღეთა თჳნიერ ზეთისა იმარხვიდენ. Ⴞოლო სამშაბათსა და ხუთშაბათსა თჳთო კრასაულსა სუმიდენ.

3. Ⴞოლო Ⴕრისტეს შობისა მარხვათა ერთ გზის ჭამდენ დღესა შინა და იგიცა მეცხრესა ჟამსა. Ⴃა დღესა, რომელსა შინა «ღმერთი უფალი» ითქუმოდის, ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად, და თითოსა — მწუხრი. Ⴂარნა სამთა მათ დღეთა მსგეფსსა შინა განვაყენებთ ზეთისაგან.

4. Ⴄგრეთვე ამითვე სახითა წმიდათა Ⴋოციქულთა მარხვასა იმარხვიდენ სამთა მათ დღეთა უზეთოდ, და ზოგად ყოველნი ჭამდენ ერთ გზის [63] დღესა შინა, მეშჳდესა ჟამსა, და სუმიდენ ორ-ორსა კრასაულსა, და თჳთო კრასაულსა — მწუხრი სერობასა.

Ⴇავი ႨႠ

Ⴃღესასწაულისათჳს ეკლესიისა ჩუენისა და სხუათათჳს საუფლოთა დღესასწაულთა და სახელოვანთა წმიდათასა, რაჲთა ბრწყინვალედ დღესასწაულობდენ

1. Ⴂანვაწესეთ ყოფად დღესასწაული ეკლესიისა ჩუენისაჲ დღესა მიცვალებისა ყოვლად წმიდისა Ⴖმრთისმშობელისასა და მნებავს, რაჲთა ყოველნი საუფლონი დღესასწაულნი ესრეთ მოწიწებით და ბრწყინვალედ იქმნებოდენ[1], ვითარცა ჰშუენის დიდსა მას და სახელ-განთქუმულსა ეკლესიასა ჩუენსა.

2. Ⴀგრეთვე დიდ-დიდთაცა მოწამეთა და წმიდათა საჴსენებელი და იგივე გლახაკთა მიმართ ქველის საქმისა მიცემაჲ, რომელი განთჳსებულად ყოველთა დღესასწაულთა განგჳწესებიეს, თჳთოეულსა დღესასწაულსა ნუმცა დაიხრწევის, რომლისა საზომი განთჳსებულად დასასრულსა ამის ტიბიკონისასა დაგჳწერიეს სახელ-დებით თჳთოეულისა დღესასწაულისაჲ.

3. Ⴞოლო უფროჲსღა უმეტესად პატივ-იცემებოდენ დღესასწ[64]აული Ⴋიცვალებისა ყოვლად წმიდისა Ⴖმრთის მშობელისაჲ, რომლისათჳს ვაფუცებ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა, რაჲთა არარაჲთა სახითა არა დააკლებდენ, არამედ, შესაძლებელ თუ იყოს მათგან, უმეტეს და უმბრწყინვალეს აწინდელისა ამის ჩუენ ზე ყოფილისა პატივ-სცემდენ და დღესასწაულობდენ. Ⴐამეთუ დღესასწაულის მოყუარენი და რომელნი დღესასწაულობდენ, დიდთა ნიჭთა მიიღებენ ღმრთისაგან და წარუვალთა კეთილთა დაიმკჳდრებენ და საღმრთოთა მადლთა მიემთხუევიან.

4. Ⴀგრეთვე სხუათაცა წმიდათა დღესასწაულსა ჰყოფდენ ბრწყინვალედ.

Ⴇავი ႨႡ

Ⴉანდელთა მიერ და სანთელთა განბრწყინვებისათჳს წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა, თუ ვითარ ჯერ-არს, და ლოცვისათჳს, რაჲთა არარას შეექცეოდინ ლოცვასა შინა

1. Ⴟერ-არს უკუე, რაჲთა მარადღე ყოველთა დღეთა და ღამეთა წინაშე ხატსა წმიდისა Ⴖმრთისმშობელისასა სამნი კანდელნი დაუვსებლად ენთებოდინ და ერთი — დიდსა საკურთხეველსა, და ერთი — წინა კანკელსა Ⴔუარცუმისა ხატსა წინაშე, და ერთი — Ⴙათ[65]ლის-

[1] ასეა.

მცემლისა ხატსა წინაშე, ეგუტრისა მისისა კარსა, და ერთი — წმიდისა გიორგისსა, და ზედა საფლავსა სამარხოსა ჩუენსა — სამი კანდელი.

2. და ყოველთა დღეთა წელიწდისათა ცისკრისა ლოცვისა ჟამსა და სამხრისა და მწუხრისასა ამათ ზემო თქუმულთა კანდელთა თანა თჳთო სანთელი ენთებოდის ვიდრე ლოცვისა გასრულებადმდე. და რაჲ ლოცვაჲ გაასრულონ, სანთელნი დაივსნენ, ხოლო კანდელნი დაუვსებელადმცა ენთებიან.

3. ეგრეთვე ყოველთა დღეთა სამთა მათ ჟამთა ლოცვისათა საუფლოთა მათ ათორმეტთა დღესასწაულთა წინაშე კანდელნი ენთებოდინ ვიდრე ლოცვისა გასრულებადმდე.

4. და ეგრეთვე სახელოვანთა მათ საუფლოთა დღესასწაულთა რაოდენნიცა კანდელნი ეკიდნენ ეკლესიასა შინა, აღენთნენ და რავდენნიცა სასანთლენი იყვნენ, სანთლითა აღივსნენ[1].

5. და დღესასწაულსა ეკლესიისა ჩუენისასა უმეტესადღა იქმნებოდის აღნთებაჲ, და სხუათაცა საუფლოთა დღესასწაულთა. და იქმნებისმცა დღესასწაულობაჲ ყოველი შუენიერად გალობითა და ფსალმუნებითა და სულნელებითა. [66] და ბრწყინვალედ აღსავსე ტრაპეზი დაეგოს, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს.

6. ხოლო დიდების მეტყუელებისათჳს ღმრთისა და ლოცვისა ვითარ-იგი განგებულ არს და განწესებულ, რად საჭმარ არს თქუმად, ვითარმედ ვითარცა ხარკსა და თანა-ნადებსა საღმრთოსა, ესრეთ ჯერ-არს გარდაჭდაჲ თანა-წარუვალად და ვითარცა ღმრთისა მცნებათა აღსრულებაჲ და საუკუნოდ უცთომელად დამარხვაჲ, რაჲთა ურთიერთას მოჰჭდიდენ და მტკიცედ დაიმარხვიდენ პირველ ყოვლისა წესსა წმიდისა მის დიდების მეტყუელებისა ღმრთისასა კანონისაებრ და შჯულის-დებისა, ვითარ-იგი უპყრიეს ძმათა პატიოსნისა მონასტრისა საბაწმიდისათა, ჟამსა ცისკრისასა და სამხრისასა, მწუხრისა და სერობისასა და ღღისაცა განწესებულთა ჟამთა შემდგომებით მათითურთ და უფროჲს-ღა საღმრთოჲსა მის საჲდუმლოჲსა შეწირვასა.

7. გარნა ნუმცა ჰყოფენ ურთიერთას სწრობით ფსალმუნებასა მას, ნუცა პირველ განსრულებისა ერთისა კერძისა მეჴრეთა მიერ გალობისა მეორისა კერძისანი დაიწყებენ, არამედ ჯეროვნად წესსა ზედა მათ[67]და[2] განწესებულსა.

8. და აქა მებრ საცნაურ იქმნას: გარდამავალი მცნებათაჲ და შევარდეს წყევასა ქუეშე მამათასა ვითარცა შეურაცხის-მყოფელი ბრძანებათა და შინებათა ღმრთისათაჲ, რამეთუ არა ხოლო თუ ჩუენისაგან ოდენ, არამედ შჯულისაგან და მცნებისა ღმრთისა გამოჩნდეს უცხო ქმნული.

9. ხოლო ამას ვიტყჳთ არა მათთჳს, რომელნი მიზეზითა რაჲთ-

---

[1] აღავსნენ. [2] მათ მიერ.

მე ჯეროვნითა საქმესა რასმე შექცეულ იყვნენ, ანუ უძლურებასა ანუ ნუგეშინის-ცემასა ძმათასა, ანუ სტუმართა შეწყნარებასა, გინათუ ღუწოლასა გლახაკთასა, არამედ განვაფრთხობთ უდებთა და განვაშორებთ მცონარებისაგან, ვითარცა სრულიად გარდამავალთა შჯულისათა.

10. Ⴞოლო შემსგავსებულად მცნებისა ამის ვამცნებთ მონაზონთაცა, რაჲთა იმარხვიდენ წესიერად დუმილსა ყოველსა ჟამსა, და უფროჲსად ჟამსა წმიდისა ლოცვისასა, რაჲთა არავის მიეშუას უბნობად ერთი ერთისა, ჯეროვნად გინა უჯეროდ, ანუ სიცილად ვიდრე მიგანღიმებამდეცა[1], გინათუ ჴმა-მაღლობად რაჲმე უწესოდ და ამის მიერ განრყუნად შუენიერსა მას გალობი[68]სა ჴმასა და სმენისა მყუდროებასა და თანა-შეჰწე ეშმაკთა ყოფად, რამეთუ მათი არს მებრ ესე საქმე.

11. Ⴌუცაღა კუალად შეექცევიან სხუასა რას ლოცვასა შინა, არამედ ჯეროვნად და შეუძრველად სულით და ჴორცით საღმრთოსა მას მსახურებასა შექცეულნი შესწირვენმცა ღმრთისა მიმართ სულიერსა მას გალობასა.

12. Ⴞოლო უკუეთუ ვინ რაჲთურთით ამას მცნებასა შეურაცხჰყოფდეს, კანონსა მას ქუეშე იყავნ შევრდომილ და წმიდათა მამათა მიერ დადებულითა წესითა განიკანონნენ[2].

13. Ⴜმას თანა ჯერ-არს კჳრიაკისა ძალთა ღამის თევაჲ ლოცვითა და ფსალმუნებითა[3] და წიგნის კითხვითა.

Ⴇავი ႨႢ

Ⴅითარმედ ჯერ-არს ყოველთა დღეთა აღსაარებად ძმათა წინამძღუარსა თანა გულის-სიტყუათა და საქმეთა და ყოველთა ცთომათა მათთა, რაჲცა ექმნას

1. Ⴔრიად ჯეროვან და სათანადო არს წინამძღურისა, რაჲთა განიკითხვიდეს ყოვლადვე გულის-სიტყუასა ძმათასა და არავის მათგანსა შეურაცხ-ჰყოფდეს, რომელნი-იგი შეურვებულ და შეიწრებულ იყვნენ გულის-სიტყუათაგან, არამედ გამოჰკითხვიდეს მარადღე [69] და ნუგეშინის-სცემდეს და განჰმართებდეს ცთომათაგან და განსწმედდეს სულთა მათთა ყოვლისაგან შებღალვისა სულიერისა და ჴორციელისა.

2. Ⴖა ეგრეთვე ძმათა თანა-აც სარწმუნოებით შემუსრვილითა გულითა და სულითა წრფელითა გამოცხადებად მისა ყოველთა ცთომათა და წყლულებათა თჳსთა და არა წარსლვად და აღსაარებად სხუაგან სადა, ვითარცა უცხონი და არა შვილნი მამისანი, და ესრეთ

[1] ვ̄ემი გ̄ნმღიმებამდეცა. [2] განიკანონნნენ. [3] ფ̄ნითა.

სივერაგით ზაკულებად აღსაარებისა მიმართ, რამეთუ წინამძღურისა ჯერ-არს, რაჲთა იცოდნის ყოველთა გულის-სიტყუანი და სხუაჲ ყოველი სიმტკიცე საქმისა მათისაჲ, და არა სხუასა ვის თანა ჯერ-არს გამოცხადებად გულის-სიტყუათა თჳნიერ წინამძღურისა ხოლო.

3. Ⴃა კუალად ნუვინ ძმათაგანი თავით თჳსით თჳნიერ ნებისა და გამორჩევისა წინამძღურისა ჴელ-ჰყოფს სამსახურებელსა რასაცა, რაჲთა არა მომატყუებელ სიკუდილისა ექმნას თავსა თჳსსა და სხუათა სახე ურჩებისაჲ მისცეს, ვინაჲთგან-იგი არა უწყოდის წინამძღუარმან ნებაჲ გულის ზრახვათა მისთაჲ.

4. Ⴐამეთუ არა უწყის თავით თჳსით გამომრჩეველმან უმჯობესი თჳსი, რამეთუ რომელსამე ესრ[70]ეთ სათნო რაჲმე უჩნს, და რომელსამე—ეგრეთ, და არა უწყინ გამორჩევაჲ კეთილისაჲ; ვინაჲთგან-იგი მას ვისმე ესე-ესე ვინმე ჰშუენინ თანა-შემწედ საქმისა, და ამას ვისმე — სხუაჲ ვინმე. Ⴃა ამას ყოველსა სიბრძნე უჴმს და საწინამძღუროჲ განკითხვაჲ, რამეთუ მან უწყის ყოვლისავე კეთილად განგებაჲ.

5. Ⴀწ უკუე ოდეს-იგი ურჩ ვინმე იპოვნენ ძმათაგანნი და ნებისა თჳსისა გამორჩევისა მოყუარე, ვითარ უკუე აზნაურად შვილად იწოდნენ სულიერისა მის მამისა, ვინაჲთგან თჳთ ნეფსით თჳსით უცხო ჰყოფენ თავთა თჳსთა მამულისაგან სამკჳდრებელისა და მტყუვრად გამოჩნდებიან აღთქუმათა თჳსთა ღმრთისა მიმართ. რამეთუ «რომელი მცირესა ზედა ურწმუნო იყოს, იგი დიდთაცა მცნებათა ზედა მცთომ და ურწმუნო იქმნების» (შდრ. Ⴋუკ. 16, 10) და მის ზედა სათქუმელ არს ჟამსა თჳსსა სიტყუაჲ მოციქულისაჲ, ვითარმედ «ურწმუნოჲ იგი გან-თუ-ეყენებოდის, განეყენენ» (I Ⴉორ. 7, 15), მსგავსად იგავისა ღეღჳსა მის, ვითარმედ: «და ადგილიცა რაჲსათჳს დაუჰყრიეს უქმად ცუდითა უნაყოფოებითა»?! (Ⴋუკ. 13, 7).

6. Ⴐამეთუ არა რაჲ არს უბო[71]როტესი, ვითარ-იგი ოდეს ურჩ ექმნებოდის ვინ უხუცესსა თჳსსა და უჯეროთა მეტყუელებდეს წინა-აღმდგომად[1] მისა. Ⴄსევითარი-იგი აღიჴოცენ შორის ძმათა, რაჲთა არა მოყუასთა თჳსთა სახე ბოროტისა ექმნას და მოძღუარ ურჩებისა, ოდეს-იგი არაოდეს იქმოდის ნებისაებრ წინამძღურისა, არამედ ნებასა ხოლო თჳსსა აღირჩევდეს.

7. Ⴞოლო უკუეთუ წინამძღუარი არა იყოს მღდელი, გარნა ლიტონი მონაზონი იყოს და უმეცარი შჯულსა მას კანონთასა, და რამეთუ ჴელსა შინა მღდელისასა არს შეკრვაჲ და განჴსნაჲ, ჯერ-არს წინამძღურისა, რაჲთა გამოირჩიოს მღდელთაგან უმჯობესი და მოღუაწე და მეცნიერი შჯულსა მას კანონთასა და იგი განაჩინოს სულიერად მოძღურად ყოველთა ძმათა, რაჲთა წინამძღურისა წილ მას უთხრობდენ და აღუარებდენ ყოველთა ცთომათა და გულის-სიტყუათა თჳსთა.

---

[1] აგრეა ხელნაწერში, მაგრამ მგონია, «წინა-აღდგომად» უნდა.

Ⴇავი ႨႣ

Ⴤელთსაქმრისათჳს და შრომისა და ვითარმედ ჯერ-არს ფსალმუნებაჲ შრომასა შინა

1. Ⴃა მათცა [1], რომელნი-იგი ჴორციელად შურებოდინ, თანა-აც ფსალმუნებისა არა დაცადებაჲ, არამედ რაჲთა ჴელთ[72]საქმარსა მას შინა თანა-ილოცვიდენ ყოვლადვე პირითა, რამეთუ იგი არს საკუმეველი საჲდუმლოდ შეწირული ღმრთისა ბრძანებისაებრ Ⴃიდისა Ⴅასილისა და მომხდელ თანა-შემწეობასა მას ანგელოზთასა.

2. Ⴐამეთუ სახლსა შინა სამეუფოსა მრავალი ჭურჭელი არნ, რომელიმე ოქროჲსა და ვეცხლისაჲ და რომელიმე კეცისაჲ (შდრ. II Ⴒიმ. 2, 20). Ⴀმისთჳს ფრიადი სიბრძნე უჯმს წინამძღუარსა ჩუენებად მათ-და გზასა ჭეშმარიტებისასა. Ⴐამეთუ მრავალ-სახეთა მიერ გზათა ჯერ-არს ჩუენდა შესლვად სასუფეველსა ცათასა, რამეთუ რომელიმე ამას წარჰმართებს სათნოებასა, და სხუაჲ — სხუასა, და სხუაჲ რომელიმე — ყოველსავე.

3. Ⴐამეთუ რომელთაჲმე [2] შერისხვაჲ ჯერ-არს უხუცესისაჲ, და რომელთამე [2] — შერჩულვაჲ, და რომელთამე [2] — წყლულებისა განკუეთაჲ მხილებისა მახჳლითა. Ⴃა ყოველსავე საზომისაებრ ჯერ-არს ქმნად და ჟამსა ჯეროვანსა.

4. Ⴃა რომელთამე საქმესა და შრომასა ჴორციელსა ჯერ-არს დადგინებაჲ, რომელნი-იგი გონებითა დაუმტკიცებელ და ულმობელ იყვნენ, რაჲთა ნეფსით და უნებლიაჲთ შრომითა მიეახლნენ ღმრთისა. Ⴐამეთუ სული შრომის მოყუარე მახლობელ არს ღმრთისა და ადრე მიიღებს კურ[73]ნებასა.

Ⴇავი ႨႤ

Ⴀრა განსლვისათჳს ძმათაჲსა მონასტრით თჳნიერ ბრძანებისა უხუცესისა

1. Ⴞოლო რომელნი დაუდგრომელ იყვნენ ძმათაგან, არა მიუშუას მათ წინამძღუარმან ნებისაებრ მათისა განსლვად და რორინებად, ვინაჲცა ენებოს ცნობისა სისუბუქითა, არამედ რომელნი წარმდებობდენ ესევითარითა ჩუეულებითა, ჯერ-არს დაყენებაჲ მათი ბრძანებისაებრ წმიდათა მათ და ღმრთივ დადებულთა კანონთაჲსა.

2. Ⴃა არა ამას შინა ხოლო ჯერ-არს წურთაჲ მათი, არამედ სხუა-

---

[1] მათდაცა. [2] ასეა.

სა ყოველსავე შინა საქმესა ურჩებისა და უსმენელობისასა, რაჲთა ჯეროვნად და სამართლად იქცეოდინ წესისაებრ მონაზონთაჲსა.

3. Ⴐამეთუ ხარკად ზედა-აც ყოველთა მწყემსთა კრებულისათა არა გარდასლვად მათდა დადებულსა ამას საზღვარსა, არამედ რაჲთა ამით წესითა ჰმწყსიდენ სულიერთა მათ სამწყსოთა მათდა რწმუნებულთა, ესე იგი არს შეცოდებულთა მათ განკანონებად სინანულითა და ზრუნვად მათთჳს თანა-მოლმეობით ყოვლითა გულითა და ყოვლითა გონებითა ვითარცა ასოჲს მოდგმათა თჳსთა, რაჲთა არა შევარდეს სა[74]სჯელსა ღმრთისასა.

4. Ⴐამეთუ ყოველი ბრძანებული წინამძღურისაჲ შჯული არს თანა-წარუვალი, და ვითარცა შჯულსა ღმრთისასა, ესრეთ ჯერ-არს შეწყნარებაჲ მორჩილთა კრებულსა ყოველსავე მის მიერ ბრძანებულსა და რაჲთა არა რაჲთა უდარესად შეჰრაცხონ ღმრთივ დადებულსა შჯულსა. Ⴐამეთუ არა ჯერ-არს გამოწულილვაჲ ბრძანებათა მისთაჲ, არცა წინა-აღდგომაჲ, გინა ჴდომაჲ, რომელ-ესე უწინამძღრობისა და თავჴედობისაჲ არს სასწაული და უწესოებაჲ, რომელიიგი აღაშფოთებს და დაჰჴსნის ყოველსავე კეთილსა. Ⴐომელთაცა ზედა სასჯელი ღმრთისაჲ სამართალ არს ესევითარისა მოქმედთა ზედა.

5. Ⴀმისთჳს უკუე ამასცა ვიტყჳ და განვაჩინებ ნებისაებრ ღმრთისა: არავის სხჳსა მნებავს მთავრობად გინა ჴელმწიფებად მათ ზედა, არცა წესსა მას მორჩილებისასა მნებავს დაჴსნად ოდესვე. Ⴐამეთუ არა ჯერ-არს მონაზონისათჳს სხუაჲ რაჲმე სიტყუაჲ რქუმად წინამძღუარსა[1], გარნა ესე ხოლო, ვითარმედ: «ვცოდე, მომიტევე». Ⴐამეთუ რომელნი ესრე სახედ მონაზონებდენ და ამას წესსა ზედა ერთობით ეგნენ, მშჳდობაჲ იყავნ მათ ზედა და [75] წყალობაჲ ღმრთისა მიერ!

6. ႭჃკუეთუ კულა ემხილოს ვისმე ძმათაგანსა და არა ინებოს ყოფად კანონსა მას ქუეშე განსაზღვრებულსა, არამედ წინა-აღუდგებოდის და უმეტესად ფიცხოოდის და ურგებად შეჰრაცხოს მხილებაჲ იგი უხუცესისაჲ და არა უფროჲსღა შესაძინელად და სარგებელად თჳსად გულისჴმა-ყოს შერისხვაჲ მისი და წინა-განეწყვებოდის მწყემსსა მას და მკურნალსა და მხილებასა მისსა არა თავს-იდებდეს და ამისთჳს ცხადად გინა თუ ფარულად უჴდებოდის მას მტერობით,— რომელი-ესე მე არა მნებავს, რამეთუ სენითა საეშმაკოჲთა არნ სნეულ ესევითარი, რომელი ასუმიდეს მოყუასსა თჳსსა მრღჳესა, რომლისა ძლით განბძარვაჲ და განყოფაჲ მრავალ გზის შეემთხუევის გუამსა მას ეკლესიისასა, — ესევითარი იგი, უკუეთუ შემდგომად ერთ გზის გინა ორ გზის და სამ გზისცა შერჩულვისა და განკანონებისა განუმართებელად ეგოს თჳსსავე ზედა თავჴედობასა, ვითარცა ასოჲ

———

[1] წინამძღ̄რისა.

დამპალი განიკუეთენ და განეშორენ სამწყსოჲსა მისგან საღმრთოჲსა!

7. Ⴉუალად ამისსა შემდგომად თანა-აც ცნობად მნესა მას სულიერსა, რომელ [76] არს წინამძღუარი, მოსწრაფებისა[1] ჩუენებად ჟამსა და უჟამოსა და, სიტყჳსაებრ სამოციქულოჲსა, ყოვლითა სულგრძელებითა გამოცდად ყოვლისა (II Ⴒიმ. 4, 2) და გამორჩევად კეთილისა და განშორებად ყოვლისაგან საქმისა ბოროტისა (შდრ. I Ⴇეს. 5, 22—23) და არა უგულებელს-ყოფად მცირეთა ცთომათა ვიეთთამე, «რაჲთა არა მცირემან მან ცომმან ყოველი აღსუარული აღაფუვნოს სიბოროტედ» (I Ⴉორ. 5, 6).

8. Ⴃა კუალად: ႭჃკუეთუ დიდ-დიდთა ვინ მოღუაწებათა ჴელ-ყოს თავით თჳსით გამორჩევითა და შეურაცხ-ყოს მამათა მიერ დადებული ესე წესი, რომელი-იგი პირველითგან გამოცადეს და გამოირჩიეს და მომცეს ჩუენ საღმრთოდ ნამარხევად ვითარცა ჭეშმარიტად უცთომელი და საშუვალი სამეუფოჲ გზაჲ, რომელ არს განშორებაჲ თჳთრჩულობისაგან, [არა შესაწყნარებელ არს], რამეთუ თჳთრჩული ყოველი მარადის მცთომ არს და გამოუცდელ და დაუმტკიცებელ. Ⴀმისთჳს უკუე საცნაურ არს, ვითარმედ, ვითარცა-იგი მორჩილი სიტყჳსა და საქმისა მიერ გამოცდილ არს ყოველსავე შინა და შეურყეველ, ეგრეთვე არა შესაწყნარებელ არს საქმე მათი, რომელნი-იგი გარეგან წესისა ჰყოფდენ რასაცა.

9. მათთჳს, რომელნი-იგი მა[77]ჩუენებლობით ილოცვენ შორის კრებულისა, ვითარცა-იგი ორგულნი. ႭჃკუეთუ იყვნენ ვიეთნიმე, რომელნი გარეგან ნებისა ზოგად ცხორებულთაჲსა და თჳნიერ სწავლისა წინამძღურისა შორის კრებულისა სახესა მოღუწებისასა აჩუენებდენ ლოცვისა მიზეზითა, რაჲთამცა დაარწმუნეს[2] მხილველთა, ვითარმედ იგინი არიან უპირატესნი და მოღუაწენი ძმათა შორის და ესრეთ მოიპარვიან ცთუნებულნი სულთაგან ბოროტთა, რომელთა მიმართ არს ბრძოლაჲ ჩუენი სიტყჳსაებრ მოციქულისა: «რომელი-იგი ბნელი არს და ნათელსა იჩემებს». Ⴃა ესე სიტყუაჲ კმა არს სახისა მოცემად ჩუენდა, რაჲთა განვეკრძალნეთ. Ⴃა კუალად, რამეთუ წმიდისა მის და ყოვლად პატიოსნისა მონასტრისა Ⴑანაგიისა წესისაგან განსწავლულ ვართ განცხადებულად, და მათგან ჯერ-არს სახისა მოღებად, რომელთა სრულ ყოფაჲ გუნებავს.

10. Ⴃა კუალადცა ვთქუა: ყოველსავე შინა ჯერ-არს გამოცნობაჲ და ყოვლითა სახითა შერჩულვაჲ და კეთილისა მიმართ წარმართებაჲ და გონებისა აღმაღლებაჲ ქუეყნიერთა ზრუნვათაგან, რაჲთა გამოწულილვისა და ბრძანებისაებრ წინამძღურისა იქმნებოდის ყოველივე, [78] რამეთუ მის მიერი განწესებაჲ და გამორჩევაჲ ღმრთისა მი-

[1] დამოსწრაფებასა. [2] დაარწმუნა.

მართ თჳსებაჲ არს, ვითარცა-იგი მისგან განშორებაჲ ცუდ არს და ამაო.

11. Ⴃა ამას ამისთჳს ვიტყჳ, რამეთუ გონებისაჲ ჯერ-არს მარადის დაცვაჲ გულის-სიტყუათაგან ბოროტთა, რამეთუ მის გამო იქმნების წარმართებაჲ ბოროტისა მიმართ და კეთილისა. Ⴀმისთჳს თანა-აც განშორებაჲ ბოროტისაგან და კეთილისა მიმართ მოსწრაფებაჲ, რომლისა მიერ ესოდენი ნაყოფი სიწმიდისაჲ და სიმართლისაჲ იქმნების, ვითარცა-იგი ღაღადებს დიდი იგი ჴმაჲ Ⴆარსუნელისა მის ნესტჳსა [1] — Ⴎავლესი, და გუაუწყებს, თუ რაჲა [2] ნაყოფი სულისაჲ, რომელ არს სიყუარული, სიხარული, მშჳდობაჲ, სულ-გრძელებაჲ, სიტკბოებაჲ და შემდგომი ამისი [Ⴂალ. 5, 22].

12. Ⴞოლო თჳთრჩულობით მოღუაწებასა და საჩუენებელად ქმნილსა, რომელსაცა სახილველად კაცთა მაჩუენებლობით იჩემებდენ, შეუდგს მარადის საცთური და აღმოცენებაჲ სიცრუვისაჲ, რამეთუ გარეშეთა მიმართ ეჩუენების ცუდისა დიდებისა შედგომითა, რომელთა აღსასრული საშჯელსა შინა არნ, რომელნი-იგი დიდ-დიდთა განიზრახვენ თავთა თჳსთათჳს, რომელ-ესე უძჳრეს არს უფრ[79]ოჲს ყოვლისა, რამეთუ მხილველთა ოდენ მოიმადლებს მტყუვარითა მით და არა ჭეშმარიტითა მოღუაწებითა, რომელსა-იგი გარეგან მცნებისა მამათაჲსა იქმოდინ, ვითარცა იტყჳს წინაწარმეტყუელი, ვითარმედ: «უკუეთუ მოიდრიკო ქედი შენი ვითარცა გრკალი და შთაიცუა ძაძაჲ, ანუ თუ ნაცარი დაირეცო ქუეშე შენსა, არცა ესრეთ ვისმინო შენი, რამეთუ არა ესევითარი მარხვაჲ გამოვირჩიე, იტყჳს უფალი, არამედ დაუნეცუე მშიერთა პური შენი, შეიყვანენ გლახაკნი სართულსა შენსა, შემოსენ შიშუელნი და სახლეულთაგან შენთა თუალსა შენსა ნუ გარე-მიიქცევ, და ესრეთ სათნო-გიყო [3] შენ» [Ⴄსაია 58, 5—7].

13. Ⴐამეთუ რაოდენცა ვინ დაიმდაბლოს თავი თჳსი, ეგოდენცა ამაღლდეს [Ⴋათ. 23, 12] და მსგავსად სიმრავლისა წყალთა ზღჳსა უფსკრულთაჲსა მყუდროებით გარდაჰმატოს შრომათა სიმართლისათა, რამეთუ რაოდენცა ვინ წარჰმართოს თავი თჳსი მოღუაწებითა, ეგოდენცა ამაღლდეს ზეცად მიმართ და მსგავსად არწივისა მაღლად მფრინვალისა სიმაღლედ ზეცისად აღვიდეს. Ⴐამეთუ სიმდაბლე მარადის საქმეთა თავისა თჳსისათა გამოეძიებს და თავსა ხოლო თჳსსა მიხე[80]დავს და მას დაშჯის. Ⴐამეთუ ესრეთ არს მებრ შჯულისდებაჲ წმიდათა მამათა ჩუენთაჲ და მიზეზი შესავალთა მათ სასუფეველისათაჲ, რომელი მიმიყვანებს ჩუენ განმზადებულთა მათ ადგილთა განსუენებისათა, რომელთაცა არა ხოლო თუ შჳდთა მათ ამის საწუთროჲსა ჟამთა, არამედ მერვისა მისთჳსცა საუკუნოჲსა მიეცეს ნაწილი სიტყჳსაებრ Ⴑოლომონისა [Ⴄკლ. 11, 2].

---

[1] ნესჳტისა (იკითხე: ნესუტისა). [2] ასეა. [3] სათნო-გიყოს.

14. Ⴃა კუალად ამას თანა საუფლოჲცა იგი მაცხოვრისა ბრძანებაჲ, ვითარ-იგი გუასწავლის და იტყჳს: «ისწავეთ ჩემგან, რამეთუ მშჳდ ვარ და მდაბალ გულითა, აღიღეთ უღელი ჩემი თქუენ ზედა, რამეთუ ტკბილ არს და ტჳრთი ჩემი მცირე და ჰპოოთ განსუენებაჲ სულთა თქუენთაჲ» (Ⴋათ. 11, 29—30).

15. Ⴐამეთუ არა ხოლო თუ მერმეთა მათ კეთილთა მოგუცემს ჩუენ ღმერთი, არამედ ამასცა ცხორებასა მოგუმადლებს და წარგჳმართებს, უკუეთუ ვჰყოფდეთ ნებასა მისსა, რომელთა-ესე თანა-გუაც, რაჲთა ყოველსავე კეთილსა ნიჭსა და განმარჯუებასა ჩუენსა ღმრთისა მივაჩემებდეთ და მას შევჰვედრებდეთ თავთა ჩუენთა და მას ვიგონებდეთ მარადის. «Ⴃა იყოს ადგილი ჩუენი მშჳდობით და სამკჳდრებელი ჩუენი Სიონს, რამეთუ მუნ შემუსრნეს უფალმან ძალნი მშჳ[81]ლდთანი, საჭურველი, მახჳლი და ბრძოლაჲ» (Ⴔს. 75, 2—3), «Ⴋუნ არს სარწმუნოებაჲ, სასოებაჲ და სიყუარული» (I Ⴉორ. 13, 13). Ⴋუნ საღმრთოჲსა მის სიყუარულისა ტრფიალებაჲ და განათლებაჲ, რამეთუ განმანათლებელ არს იგი საკჳრველად მთათაგან საუკუნეთა (Ⴔს. 75, 5).

16. Ⴀწ უკუე ტრაპეზისა სანოვაგეთათჳს და სისწორისათჳს მსახურთაჲსა და ზოგად ყოველთა ძმათა კეთილად წესიერებისათჳს და სიმტკიცისა და სხჳსა ყოვლისა განგებისათჳს აქამომდე აღიწერა და განიწესა ჩუენ მიერ.

17. Ⴞოლო საეკლესიოთა წესთათჳს, ვინაჲთგან ცხად არს ყოველთათჳს[1], შემოკლებულად ვთქუა, ვითარმედ ჯერ-არს მსახურებისა მის ფსალმონებისა შეწირვაჲ მარადის გულს-მოდგინედ, მღჳძარებით და სიყუარულით, თჳნიერ ყოვლისა მცონარებისა, დღე და ღამე, მადლისა მისებრ ღმრთისა მიერ მაცხოვრისა მონიჭებულისა თჳთოეულისა ენისა ჴმობად გალობისა თავადისა Ⴕრისტე Ⴈესუჲს მიერ[2] უფლისა ჩუენისა, რომლისაჲ არს დიდებაჲ უკუნითი უკუნისამდე. Ⴀმინ.

Ⴇავი ႨႥ

Ⴋოურნეთათჳს და მოღუაწეთა მონასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი და ეპიტროპოსნი

1. Ⴉუალად შემდგომად თქუმულთა ამათ [82] ამას ვამცნებ და დაშჯილებით ვასწავლი და განუსაზღვრებ ძმათა ჩუენთა, რომელნი უდაბნოსა ჩუენსა მკჳდრ არიან, რაჲთა არაოდეს დაუტეონ პატიოსანი ესე სამოწესეოჲ ჩუენი თჳნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა, რომელ არიან განმგენი და აბარმადნი, არამედ რჩეულთამცა და გა-

[1] ყოველთა მიერ (ყ̄თა მ̄რ). [2] მ̄რ (მიერ).

მოცდილთა დააწესებენ ზედამხედველად და განმგებელად შინა და გარე; და შემდგომად აღსრულებისა მათისა სხუათა გამოარჩევდენ ეგრეთვე ღმრთის მოშიშთა და წესიერთა, გინათუ საეკლესიოთაგანნი იყვნენ, ანუთუ მსოფლიოთაგანნი ღმრთის მოყუარენი, და ნაცვალად პირველთა მათ დააყენებდენ განმგედ და მოურნედ მონასტრისა და თავთა თჳსთა, რომელნიცა უპირატესნი იყვნენ პატივითა და შემძლებელნი განმგეობად.

2. Ⴃა არაოდეს მნებავს ყოფად მონასტრისა თჳნიერ წინამძღურისა და განმგეთაჲსა, რამეთუ არა ხოლო თუ სულიერთა წესთა ჯერ-არს დამარხვაჲ, ვითარ-ესე ჩუენ მიერ შჯულდებულ არს, არამედ ჴორციელთათჳსცა ჯერ-არს ზრუნვაჲ, რაჲთა მტკიცედ დაჰმარხონ მას შინა მყოფთა მათ [83] მსახურთათჳს, რაჲთა არცა ერთიითა რაჲთ იყვნენ მოქენე საჭიროთა მათ საჴმართათჳს.

Ⴇავი ႨႦ

Ⴋცნებაჲ კრძალვისათჳს საჭურისთაგან და მოყმეთა ჭაბუკთა

1. Ⴞოლო საჭურისთათჳს, რომელნი ყუერულად სახელ-დებულ არიან, და უსაკოთათჳს ჭაბუკთა არა ხოლო თუ ჩუენგან, არამედ პირველთაგანცა წმიდათა მამათა დახრწეულ არს დასაბამითგან ყოფაჲ მათი მონასტერსა შინა, ვითარცა დასაბრკოლებელი საქმე. Ⴃა ჩუენცა შეუდეგით განსაზღვრებულსა მათსა, რაჲთა ეგრეთვე დაადგრეს საუკუნოდ. Ⴃა არცა მიზეზითა სამსახურებელისაჲთა ვწამებთ ვის შეწყნარებად მათგანსა მონაზონთა თანა და არცა სხჳთა რაჲთმე მიზეზითა, რამეთუ უწესოებაჲ არს ესე და უშუერებაჲ.

2. Ⴃა, რაჲთა უჯეროვნესად ვთქუა, მსგავსად წმიდათა მათ მამათა სკიტელთა, ვითარმედ: ნუ შემოიყვანებთ აქა ყრმათა ჭაბუკთა, რამეთუ ოთხნი ეკლესიანი მათ მიერ აღოჴრდეს[1], და ამისთჳს არა დაუტეობთ ჩუენ სახესა დაბრკოლებისასა მათთჳს, რომელნი-იგი შემდგომად ჩუენსა მომავალ არიან [84] წინამძღუარნი, არცა რაჲთურთიით რაჲთაცა მიზეზითა მიუშუებთ მათ ესევითართა მათ შეწყნარებად, რომელთა მიერ იჭჳ საგმობელი შეიქმნებოდეს, რაჲთა არა ვსცეთ გზაჲ შესავალი სიბოროტესა.

3. Ⴐამეთუ დაღაცათუ წინაჲსწარვე განწესებათა მათ შინა ჩუენთა განთჳსებულად განვაგეთ ესევითართა საქმეთათჳს, გარნა არა ხოლო ჩუენ მიერ დადებულ არს ესე შჯულად, ვითარცა ზემო ვთქუთ,

---

[1] აღაოჴრდეს (მ. თარხნიშვილმა აღნიშნა, თუ საიდან არის მოყვანილი ეს სიტყვები: ეს ყოფილა Apophthegmata patrum. Isaac Celliorum, 5. (PG, 65, 225).

არამედ საქალაქოთა მათ და საერისკაცოთაცა შჯულთა ეგრევე სახედ კეთილად აღუჩნდა ამისი შჯულად დამარხვაჲ, ვითარცა დიდი და საჭმარი საქმე. Ⴞოლო საცნაურ არს, ვითარმედ გარეგან კანონთაჲსა შორის შემოსრული და კანონთაგან განგდებული საქმე არა ჯერ-არს შეწყნარებად ჩუენდა სახედ უკეთურებისა.

4. Ⴀმისთჳს უკუე ვამცნებ განკანონებით ყოველთა, რომელნი შემდგომად ჩუენსა წინამძღუარნი ყოფად არიან და მნენი, და ყოველსავე ძმობასა, და ვაფუცებ თავადსა უფალსა ჩუენსა Ⴈესუ Ⴕრისტესა და უხრწნელსა დედასა მისსა, რაჲთა არაოდეს თავს-იდვან გარეგან განსაზღვრებულისა ამის ჩუენისა კ[85]ანონისა და მამათა მოცემულისა მცნებისა განგებად რაჲმე, რაჲთაცა მიზეზითა და სახითა, რაჲთა არა სულთა თჳსთა ხოლო წარწყმედისა, არამედ მონასტრისაცა სრულიად[1] დაქცევისა და წარწყმედისა მიზეზ არა იქმნენ შეურაცხებითა საუფლოთა ამათ სიტყუათაჲთა და დაწესებულისა ამის ჩუენისა და საშინელითა განკანონებისა დათრგუნვითა.

Ⴇავი ႨႡ

Ⴀზნაურად ყოფისათჳს მონასტრისა ჴელმწიფებისაგან თჳსთა და ნათესავთა ჩუენთაჲსა და სხჳსა ყოვლისაგან სახარკოჲსა

1. Ⴌებავს უკუე განსაზღვრებად პატიოსანი მონასტერი ჩემი, რაჲთა იყოს იგი აზნაურ და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა და ნათესავთა ჩემთა, გინა ტომად ჩემდა სახელ-დებულთა, რომელნი აწ არიან და რომელნი ყოფად არიან, და სულისა ჩემისა მოურავთაგანცა და ყოველთავე ამას სოფელსა შინა მყოფთა კაცთაგან: არავის აქუს ნაწილი არცა ზიარებაჲ რაჲთურთით, დიდი ანუ მცირე, გინათუ განთჳსებული რაჲმე ზემო ჴსენებულსა მონასტერსა ჩემსა და ეკლესიასა თანა, [86] გინათუ საჭმართა და მონაგებთა მისთა თანა.

2. Ⴀრავის მივსცემ მიშუებასა, არცა ჴელმწიფებასა რაჲთურთით, რაჲთამცა ნათესავთა ჩემთა გინა მსახურთა ღელატისა ამღებელთაგანი[2] მიზეზითა ჩემგან მათდა ღელატისა დატეობისაჲთა ჴელ-ყოს და ეცადოს[2] მკჳდრად გამოჩინებად გინა თუ ყოფად მონასტრისა ჩემისა. Ⴞოლო უკუეთუ გამოჩნდეს ვინ და იტყოდის, ვითარმედ: «არა მაქუს ღელატი», აღიღოს ათორმეტი ფოლი ღელატად მისა, და სხუაჲ სამართალი არარაჲ აქუნდეს.

3. Ⴐამეთუ მე მკჳდრად ჩემდა ჩემი ეკლესიაჲ მაქუს და მონას-

---

[1] ს̃დ.

[2] ამღებელთაგანი... ჴელ-ყოს და ეცადოს (სუბიექტი შეწყობილია მეორე შემასმენელთან).

ტერი, რომელი-იგი ყოვლითა ნაქონებითა მისითა, რომელი მივეც და დაუმტკიცე მას უღირსებისა ჩემისაგან, ძღუნად შემიწირავს ღმრთისა და საჴსრად ცოდვილისა სულისა ჩემისა. Ⴃა ნუ იყოფინ, ვითარმცა აქუნდა ვის ჴელმწიფებაჲ ჴელთ-დებად მისა[1], ნუცა ერთსა ვის მათგანსა დამორჩილებულ არს მონასტერი ჩემი! Ⴐამეთუ ესევითარი ესე სამკჳდრებელი მონაზონთათჳს ხოლო განმისაზღვრებიეს საყოფლად საუკუნოდ და მარადის თავისუფლად და თჳთმფლობელად [87] მათითურთ, რომელნი-იგი ჟამითი-ჟამად წინამძღუარნი და ჴელისუფალნი იყვნენ მას შინა და განმგებლობაჲ ეპყრას განწესებისაებრ ჩუენისა.

4. Ⴐამეთუ არათუ ვითარ-იგი ვიეთნიმე იქმან, რომელ მონასტერთა დაამყარებენ, ანუ თუ სხუასა რასმე პატიოსანთაგანსა მოიგებენ და ნათესავთა თჳსთა ჴელმწიფებასა ქუეშე ჰყოფენ შემდგომად სიკუდილისა მათისა მენაცვალეობითა, ჟამთა ცვალებისაებრ, ეგრეთვე ჩუენცა ვჰყოფდითმცა, გინა განვაწესეთ! ნუ იყოფინ ჩუენდა ამისა[2] ესრეთ ყოფად! Ⴐამეთუ მრავალი სავნებელი და ურთიერთარს ჴდომისა და წინა-აღდგომისა[3] მიზეზი შორის მათსა შემოჴდების და მტერობაჲ და განდგომილებაჲ, ოდეს-იგი თჳთოეული მათი თავსა თჳსსა უწოდდეს უფლად ყოვლისა, ვითარ-იგი მებრ მრავალ გზის სამსჯავროთა შინა ვიხილე ჰე თუალითა ჩემითა. Ⴃა ესე ფრიად უჯერო არს და უჴმარ, რამეთუ მრავალ გზის უღირსი უფროჱს წარემატების ბჭობასა შინა, ვიდრეღა ღირსი, და უსამართლოჲ მართალსა წარჰჴდის. Ⴐომლისათჳს არა მნე[88][ბავს ამის ადგ]ილისა[4] ღმრთისა[5] ნათესავთა ჩემთა[გან]სა ვ[ის ჴელთ-დე]ბად[6] გინა უცხოსა.

5. ႠႼ[7].... უკუეთუ გამოჩნდეს გინა მტკიცეთა და ჭეშმარიტთა თჳსთა ჩემთაგანი, ანუ თჳსად ჩემდა სახელ-დებულთაგანი ვინმე, ანუ მსახურთა და ყრმათა ჩემთაგანი წინა-აღმდგომად ეკლესიისა[8], გინა მონასტრისა ჩემისა, ანუ სოფელთა გინა აგარაკთა მისთა, ანუ ციხეთა, რაჲთამცა ანუ სახლი იშენა ამათ შინა, ანუ სახიზნავად თჳსად შექმნა, ანუ დამკჳდრებად მას შინა ინებოს, გინა უფლებად მისა[9], ანუ რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა თუალახუნეს და მიიხუეჭოს, ანუ შეძინების-მოყუარეობდეს რასაცა ზედა საჴმარსა, დიდსა გინა მცირესა, ანუ მებრ ლიტონითა სიტყჳთა ერთითა ხოლო მიტაცებად მოიგონოს, პირველად წყეულ იყავნ და შეჩუენებულ სამას ათრვამეტთა წმიდათა მამათაგან, რომელნი ჩი-

---

[1] მისსა. [2] ამისსა. [3] წინა-აღმდგომისა. [4] ფრჩხილებში ჩასმული ასოების ადგილი დაზიანებული ყოფილა დედანში. [5] ღ̄ჲ. [6] ფრჩხილებში ჩასმული ასოების წაკითხვა საეჭოა (შდრ. 108, 6: ნუ იყოფინ მათდა ჴელთ-დებად ესევითარისა ამის ადგილისა). [7] ამას მოსდევს ერთი სიტყვა, რომელიც კარგად არ იკითხება (უკუჵ?). [8] აქ კიდევ იკითხება «გამოჩნდეს». [9] მისსა.

კეას შეკრბეს, და განგდებულ იყავნ ყოვლისაგან წესისა და სარწმუნოებისა ქრისტეანეთაჲსა და ნაწილი მისი Ⴈუდას თანა იყავნ Ⴈსკარიოტელ[89]სა!

6. Ⴃა მერმე რაჲცა მისდა ლეღა[ტად მიმე]ცეს ზემავალი ანუ ქუემ[დე]ბარ[ე ანუ] თჳთმოძრავი, ჭელმწიფებაჲ აქუნ[დეს ეკ]ლესიასა ჩემსა გამოღებად ყოვლისა მის და უფ[ლებ]ად[1] დამტკიცებით.

7. Ⴐომლისათჳს არა ვეჭუ, თუმცა ესოდენ უმადლო და კეთილის მოვიწყე ვინ იქმნა ჩემთაგან და გარდაჰჴდა მცნებულსა ჩემსა, რამეთუ ყოველთა თანა კეთილის მოქმედი ყოფილ ვარ: აღმიზრდიან და საზომად მომიწიფებიან არა თუ ამისთჳს, ვითარმცა სამართალი რაჲმე ვისმე ჰქონებოდა ჩემ თანა მამულისა სამკჳდრებელისა ძლით, არამედ მცნებისათჳს ხოლო ღმრთისა და ჩემისა მათდა მიმართ მოწლედ გულის ქონებითა.

8. Ⴐამეთუ ნეტარი მამაჲ ჩუენი ვინაჲთგან ადრე მიიცვალა და ჩუენ მცირენი დაგჳტევნა და ჰასაკად ვერ მოწიფებულნი, ამისთჳს ყოველი მონაგები და საჭმარი მამისა ჩუენისაჲ დედამან ჩუენმან დედობრივისა ჭირვეულობასა მიხედვითა სხუათა მათ შვილთა თჳსთა დათა ჩუენთა ზითვად მისცა და ჩუენ შიშუელნი დაგჳტევნა ყოვლისაგან მამულისა და დედულისაგანცა საჭმრისა. Ⴃა დანი ჩუენნი [90] [ზითვითა] მათითურთ წარვიდეს ქმართა [მათთა და] განიბნინეს სხუათა და სხუათა შინა [სოფელთა და მ]უნ წარაგეს ყოველი.

9. Ⴄგრეთვე მე[ცა მსახუ]რებითა[2] და რუდუნებითა ჩემითა Ⴑ[ომხე]თს შინა და Ⴑაქართველოს და Ⴑასარკი[ნ]ოზეთს მებრ და მერმე Ⴑაბერძნეთს მოსლვითა საცხორებელსა ჩემსა ვეძიებდი და მოვირეწდი. Ⴃა მრავალთა შინა ჟამთა ვიქცეოდე ესრეთ. Ⴃა ესე ყოველი — გინათუ მონაგები, გინა საჭმარი, ანუთუ პატივი მთავრობისაჲ მომიგიეს, — ყოველივე შეწევნითა ღმრთისაჲთა ქმნილ არს ჩემდა და მშობელთა[3] ჩემთა ლოცვითა და თჳთ ჩემითა მრავლითა ტანჯვითა და მოჭირვებითა და სისხლთა დათხევითა, და არათუ სხჳსა ვისითაცა თანა-შეწევნითა, გინა ქველის მეტყუელებითა მოცემულ არს. ႭႳფროჲსღა ყოველნივე თჳსნი და ნათესავნი და ყრმანი ჩემნი ჩემითა მოსწრაფებითა და მსახურებითა და ჩემდა მომართ საყუედურისა [არ][4] დადებითა არიან მიმთხუეულ დიდებასა და კეთილის მოქმედებასა წმიდათა მეფეთა ჩუენთაგან. Ⴃა რომელი-რაჲ მათდა მიმიცემია, გინა ლე[91]ღატად დამიც, და რომელი მე მაქუს და რომელი ეკლესიისა ჩემისადა მიმიცემია და რომელი სხუაჲ მიცემად მეგულების, ჩემი არს ყოველი და [ჩემ]თა სისხლთა ფასი, და ჩემისაგან მიმიცემია, რაჲცა-რაჲ ვისდა მიმიცემია და ჩემისა სულისათჳს მიმი-

[1] ხელნაწერში იმდენი ადგილი არ არის, რომ «უფ[ლად მის]ად» აღვადგინოთ.

[2] აღდგენილი ნაწილის წაკითხვა საეჭვოა.

[3] მშობლთა. [4] ეს ნაწილაკი დედანში არ არის.

ცემია, სხჳსა მის ყოვლისა თანა, რომელი-იგი მკუდართა და ცოცხალთა ჩემთა თანა მიქმნია კეთილი, და არა სხჳსა ვისისაცა ნაწილისა გინა ხუედრებულისაგან მქონებია, გინა მიმიცემია.

10. Ⴃა ამის ყოვლისათჳს ვინებე მე, რაჲთა მონასტერი ჩემი აზნაურად ეგოს ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა და უცხოთა და სამეუფოჲსაგანცა[1] კერძისა და საპატრიაქოჲსა და ყოვლისა საჴელმწიფოჲსა და სამთავროჲსა, ვითარ-იგი სარწმუნოთა და თაყუანის-საცემელთა ოქრობეჭედთა მიერ დამტკიცებულ არს, რომელთა ზედა არა საჭმარ იყო ჩემდა სხჳსა ოქრობეჭდისა აღებაჲ მონაგებთა ჩემთათჳს, გარეშე პირველთა მათ ოქრობეჭედთა, რომელნი მაქუნდეს. Ⴂარნა ამისთჳს ვითხოვე და ავიღე წმიდათა მეფეთა ჩუენთაგან საკუთრად სხუაჲ ახალი ოქრობეჭედი, რაჲთა ჩემ მიერ განგებუ[92]ლი და განწესებული ყოველი მონასტრისა ჩემისათჳს შ[ეუძრ]ველად და უზრუნველად [მტკი]ცე[დ დამა]რხულ იქმნას ვიდრე აღსას[რუ]ლადმდე სოფლისა.

11. Ⴃა უკუეთუ წინამძღუარ[თა]განი ვინმე მონასტრისათაჲ, გინათუ ძმათაგანი ვინმე გამოჩნდეს, რომელმან გარდასლვაჲ ინებოს მოწევნულისა ამისგან ტიპიკონისა და მოიგონოს განზრახვაჲ ზაკუვისაჲ და ისწრაფოს შედგომად[2] ნათესავთაგანსა ვისმე ჩემსა, გინათუ სხუასა ვისმე უცხოსა დაკლებად რაჲსამე, გინა მიცემად ვისამე თითოეულთა ამათგან, რომელიცა-რაჲ მივეცით და დაუმტკიცეთ წმიდასა ეკლესიასა და მონასტერსა ჩუენსა, ანუთუ უფლებად ვინმე ინებოს მას ზედა, გინა ფერჴისა შედგმად მას შინა, იგივე ზემო წერილი წყევაჲ მიიღენ და განიძენ მონასტრისაგან, და ვითარცა შინა-განმცემელი და მზაკუვარი დაისაჯენ, ვითარცა გარდამავალი ტიპიკონისა ამის ჩუენისაჲ!

Ⴇავი ႨႧ

Ⴋისთჳს, ვითარმედ უკუეთუ შესცთეს წინამძღუარი და ეცრუოს[3] აღთქუმასა გინათუ სხუაჲ ვინ ჴელისუფალთაგანი და წა[93]რაგოს საჭმარი მონასტრისაჲ, ჯერ-არს ესევითართა მათ გარდადგი[ნებაჲ]

1. Ⴞოლო უკუეთუ იქმნას სადა, — რომელსა-იგი მე ა[რა ვ]ეჭუ, არცა მოველი, — და შეურ[ა]ცხ-ყო[ნ წინა]მძღუართა ჩემ მიერ დადებული ესე სჯული [და ს]არგებელისა წილ მავნებელ ძმათა ექმნენ, მიშუებაჲ აქუს ბრძანებისაჲ დამორჩილებულთა მათ ძმათა, რომელ-

---

[1] სამეოფოჲსაგანცა. [2] შეგომად.
[3] ეცროუს.

ნიცა უპირატესნი იყვნენ და მოხუცებულნი ძმათა შორის, მოღუაწენი და მეცნიერნი ჟამსა მას შინა, ჴელისუფალთა და მნეთა თანაგანზრახვითა, რომელთა-იგი თანა-აც ყოვლითა მოსწრაფებითა წარმართებად ესევითართაჲ მათ და არა მიშუებად, რაჲთა დაირღუას და აღოჴრდეს [1] ესევითარი ესე შუენიერი სამოწესეოჲ სამკჳდრებელი, ანუთუ უჴმარ იქმნეს. Ⴞოლო უკუეთუ დაუთმოს ვინ ეგევითართა მათ მავნებელთა და მიუშუას, არა მცირე დასასჯელი მიიღოს ღმრთისაგან და წმიდისა Ⴖმრთისმშობელისა, ვითარ-იგი ზემოცა ვთქუთ.

2. Ⴃაღაცათუ მცირედცა რაჲმე სავნებელი მონასტრისაჲ უგულებელს-ყოს და არა იზრუნოს, და რაჲთაცა მიზეზითა სც[94]თეს და მჴურვალითა გულითა არა იღუაწოს დამარხვად საჴმარი ეკლესიის[აჲ] უგულებელს-ყოფითა და საჴმართა ეკლესიისათა უჯეროდ და ურიდად წარაგებდეს, და სამკაულთა და საფასეთა ეკლესიისათა წარწყმედად მიუშუებდეს და საქმესა მჴეცისასა იქმოდის, პირველად უკუე სიტკბოებით და შიშითა ღმრთისაჲთა ჯერ-არს სწავლად მისა მათ მიერ და, შემდგომად ჯეროვნისა ამის სწავლისა, უკუეთუ არა მოვიდეს განმართებად, წმიდისა მის ადგილისაგან განეშორენ ერთობითითა წამებითა და განსჯითა ზოგადითა ყოველთა მიერ. Ⴃა მერმე ამისა შემდგომად ნაცვალად მისა სხუაჲ ღირსი დაიდგინოს ადგილსა მისსა ყოველთა მიერ განზრახვით გამორჩევითა.

3. Ⴄსე ძალისაებრ ჩუენისა კმა-იყავნ აწ თქუმად ამის ჯერისათჳს, რომელი-ესე კაცობრივისაებრ გონებისა განვაგეთ და დავამტკიცეთ. Ⴐამეთუ ვინმცა კაცთაგანმან უძლო ყოვლისავე უცთომელად წარმოთქუმად და განგებად, ვინაჲთგან წინამდებარე მომავალი ყოველი უცნაურ არს კაცთაგან? არამედ თჳთ მებრ მსახურთა [95] და ჴელისუფალთა ადგილისათა ვაფუცებ ღმრთისა მიმართ ცხოველისა, რაჲთა არცა ერთითა რაჲთ სახითა და მიზეზითა არა უგულებელსყონ ჩუენ მიერ განწესებული ესე.

4. Ⴃა უკუეთუ სადა რაჲთაცა მიზეზითა განცხადებულად შესცთეს წინამძღუარი და არა იქცეოდის უმჯობესისა გამორჩევითა, არამედ მწყემსობისა წილ მგელ ექმნეს სამწყსოთა მათ ზედა [2] და საჴმარსა მონასტრისასა განჰლევდეს და მონაგებთა მისთა წარჰსწყმედდეს და საქმეთა მგლისათა იქმოდის, არა დაუთმონ მას მონასტრისა მყოფთა, არამედ პირველად უკუე სიმშჳდით და სიტკბოებით ღმრთის მოყუარებრ ასწაონ და ამხილონ ძმებრივად, და უკუეთუ არა ინებოს განმართებად, თავი თჳსი და სახე არა განაგოს, გარდაიგდოს და განშორებულ იქმნას ესევითარი-იგი ჴელმწიფებისაგან თჳსისა ზოგად ყოველთა წამებითა და ჴელისუფალთა თანა-დგომითა. Ⴃა

[1] აღაოჴრდეს.

[2] «ზედა» ზედმეტი ჩანს. ან «მგელ ექმნეს სამწყსოთა მათ», ან «მგელ იქმნეს სამწყსოთა მათ ზედა».

მერმე ამისა შემდგომად ყოველთა ზიარად გამორჩევითა და ჴელი-სუფალთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა წამებითა რომელიცა ღირსი იყოს, შორის შემოიყვანონ და ნა[96]ცვალად მისა განაწესონ.

Ⴇავი Ⴉ

Ⴋათთჳს, რომელნი საჴმართა მისცემდენ ჟამის საწირავად მიც[ვ]ალებულთა მათთათჳს, და სწავლაჲ, [თ]უ ვიეთგან ჯერ-არს აღებაჲ

1. Ⴋის ხოლო საჴმრისა ჯერ-არს აღებაჲ და შეწყნარებაჲ ჟამის მწირველთა, რომელი-იგი არა იყოს მიზეზ მონასტრისა ვნებისა, არცა ახალ-სახეობად რაჲმე, არამედ სიმტკიცედ წინამდებარეთა საქ-მეთათჳს და სისრულედ ღმრთის მსახურებისა, უფროჲსღა რაჲთა არა დასამძიმებელად, არამედ გულს-მოდგინებად წინამდებარისა მის საქ-მისა და სარგებელად სულისა შემწირველთაჲსა და რომელთათჳს შე-იწირვოდის.

2. Ⴐამეთუ ესე არს მებრ სათნოჲ ღმრთისაჲ ნაყოფიერებაჲ, რო-მელსა უდიდებულესი ყოვლისაჲ აქუს ნაცვალისა მიგებაჲ, და არა მო-ვაჭრებაჲ სულიერისა ვნებისაჲ ესევითარისა მის მიერ საქმისა, არა-მედ შეწირვაჲ სათნოდ სრულებათა საღმრთოთაჲ, რომელნი-იგი აღ-წერილ და განსაზღვრებულ არიან ამათ საქმეთათჳს. Ⴐომლისათჳს ჯერ-არს და სამართალ სრულებით-რე თქუმად დასასრულსა ამის წიგნისასა და აღწერად მტ[97]კიცესა ამას შინა განწესებასა, რაჲთა ცხად იყოს და უმტკიცეს თქუენდა დღესაჴსენებელი ზოგად ცხორე-ბულთაჲ ჟამსა მიცვალებისა მათისასა.

Ⴇავი ႩႠ

Ⴋცნებაჲ კუალად ძმათა მიმართ ჩემისა და თჳსთა ჩემთა დღესაჴსენებელისათჳს და ძმათა მიმართ სიყუარულისა ყოფისა და საფასეთა განყოფისათჳს დღესა ჴსენებისა ჩუენისასა გლახაკთა მიმართ

1. Ⴂანვაწესეთ უკუე საჴსენებელი ნეტარისა და კეთილად ჴსენებუ-ლისა ძმისა ჩემისა Ⴀბაზ მაგისტროსისაჲ ყოფად დღესა, რომელსა შინა მიიცვალა იგი, — თუესა სეკდენბერსა ოცსა წმიდისა მოწამისა Ⴄვსტათის დღესასწაულსა, რაჲთა დაეგოს მას დღესა შინა ტაბლაჲ ბრწყინვალე და შუენიერი და აღსავსე ყოვლითა კეთილითა, რომე-

ლიცა მოეცეს ღმერთსა: მწუხრსა სუან ძმათა ორ-ორი კრასაული, სამხრად — ოთხ-ოთხი; და რაოდენნი ჟამის მწირველნი მღდელნი იყვნენ მონასტერსა შინა და გარე სოხასტერთა და სოფელთა შინა მას დღესა, ყოველთა მისთჳს წირონ ჟამი. Ⴃა მიეცეს მას დღესა გასაყოფელად გლახაკთა დრაჰკანი სამეოცდა ათორმეტი, და შემდგომად ღამის თევისა და ჟამის წირ[98]ვისა კუალად განეყოს[1] დრაჰკანი ოცდა ოთხი ძმათა მათ მოსრულთა დღესა ჴსენებისა მისისასა.

2. Ⴋნებავს კუალად თქუმად ჩემთჳსცა. Ⴐამეთუ, ვითარცა-იგი წერილ არს: «კაცად-კაცადი თჳსისაებრ შრომისა მიიღებს სასყიდელსა» [I კორ. 3, 8], არამედ დაღაცათუ სიქადული ჯერ-არს, გარნა არადვე სარგებელ არს, ხოლო «რომელი-იგი იქადოდის, უფლისა მიერ იქადოდენ» [I კორ. 1, 31]. Ⴐამეთუ თქუენ თჳთ მებრ, რომელნი-ეგე დასაბამითგან მიცნობთ მე, უწყით კეთილად ყოველი ხარკებაჲ და სწრაფაჲ და ოფლითა მრავლითა შრომილებაჲ ჩემი, და ნიჭნი ღმრთისანი, რომელნი-იგი არა მე, არამედ მადლმან ღმრთისამან ქნა[2] ჩემ თანა. Ⴃა ვიცი სიყუარული თქუენი, რომელ, დაღაცათუმცა არა გამცენ და მოგაჴსენე, თქუენ არა დაივიწყებთ, არცა უდებჰყოფთ საჴსენებელსა ჩემსა, რომლისაჲ თანა-გაც ყოფად, არამედ ჰყოფდეთ უეჭუელად. Ⴂარნა მნებავს, რაჲთა უჰატიოსნესადღა ჰყოფდეთ და გულს-მოდგინედ, და სარწმუნოებით მომიჴსენებდეთ მე ყოველსა ჟამსა. Ⴃა რომელნი-იგი შემდგომად ჩუენსა მომავალ არიან, ვევედრები მათ ყოველთა, ვითარცა მამათა და ძმათა, რაჲთა არა[99]ოდეს დამივიწყონ ჩუენ.

3. Ⴞოლო ჯერ-არს დღესა მას ჴსენებისა ჩუენისასა გულისჴმისყოფად ძმათა, რომელნიცა ხედვიდენ ესოდენსა მას შუენიერებასა სახლისა ღმრთისასა, რომელ არს წმიდაჲ ეკლესიაჲ, და წლითიწლადთა მათ შემოსავალთა მისთა და სხუათა მათ საჴმართა, რომელთა-იგი შემდგომად ღმრთისა ჩუენ ქმნილ ვართ მიზეზ მოგებისა ყოველთა მათ კეთილთაჲსა, და ნუმცა დამივიწყებთ ჩუენ, არამედ რომელსაცა დღესა ინებოს ღმერთმან ბრძანებითა მისითა ყოფად აღსასრული ჩემ[3] გრიგოლისი, მას დღესა ჰყოფდით ჩემსაცა საჴსენებელსა.

4. Ⴃა მისცენ გასაყოფელად გლახაკთა დრაჰკანი სამოცდა ათორმეტი და ნუგეშინის-სცენ[4] ძმათა უხუად დაგებულითა ტრაპეზითა საჭმელთა მიერ და სასუმელთა. Ⴃა ეგრეთვე რომელნიცა მოსრულ იყვნენ დღესასწაულობად ჴსენებასა ჩუენსა, მათცა ნუგეშინის-სცენ. Ⴃა შემდგომად ღამის თევისა და ჟამის წირვისა კუალად განუყონ ძმათა მათ მოსრულთა დღესა ჴსენებისა ჩუენისასა დრაჰკანი ოცდა ოთხი. Ⴃა უკუეთუ მის დღისათჳს განწესებუ[100]ლთა ამათ დრაჰკანთაგან ანუ შემზადებულთა მათ საზრდელთაგან და- რაჲ -ჰმატდეს

---

[1] განიყოს. [2] ასეა. [3] ჩ̄ი. [4] ნუგეშინისცენ.

სიმცროჱსაგან მოსრულისა მის ერისა, იგიცა მეორესა დღესა გლახაკთა განეყოს და სხუად რად ნუ იჴმარების.

5. Ⴃა ეგრეთვე რაჲცა-რაჲ ყოვლისაგან შემოსავალისა წელიწდისა დაჰმატდეს, ოდეს ყოველივე საჴმარი ეკლესიისაჲ და ძმათაჲ განწესებისაებრ ჩუენისა მიცემულ იყოს, და სხუაჲ ყოველივე სათანადოჲ და საჭიროჲ წარსაგებელი ქმნილ იყოს, მის ყოვლისა ნამეტნავისა, რომელი დაშთომილ იყოს, ნახევარი კუალად ეკლესიასავე საჴმრად დაეტეოს საწინაოთა მოულოდებელთა რათმე ჭირთა და წარსაგებელთათჳს, ხოლო ნახევარი ყოვლისა მის ნამეტნავისაჲ ეგრევე მსგავსად ჟამსა ჴსენებისა ჩემისასა განეყოს კეთილად მსახურთა მიმართ[1] ძმათა ქრისტესთა, გლახაკთა და დავრდომილთა და მსახურთა და მუშაკთა[2] მონასტრისათა და გლეხთა მისთა. Ⴃა ყოველივე წინამძღუარმან და განმგეთა განუყონ თანა-განზრახვითა და მეცნიერებითა აბარმადთა და იკონომოსთაჲთა.

6. [101] Ⴞოლო შიშითა ღმრთისაჲთა და წმიდითა გონებითა და უბრალოჲთა ნებითა ჰყოფენმცა განყოფასა მას, და უწყიანმცა, თუ ვითარსა სასჯელსა ღირს იპოვა, რომელსა-იგი გუადრუცი საუფლოჲ ეტჳრთა და მპარავ და მრეხველ და განმცემელ უფლისა თჳსისა იქმნა (Ⴈოვ. 12, 6; 18, 2—3). Ⴃა კუალად თუ ვითარ დაისაჯა Ⴂეეზი კეთროვნებითა ვეცხლის მოყუარებისა მისისათჳს (IV Ⴋეფ. 5, 27). Ⴃა ეკრძალებიანმცა, რაჲთა არარაჲ ესევითარი შეემთხჳოს განმყოფელთა მათ.

7. Ⴀწ უკუე ამის ყოვლისა უკლებად და უცთომელად მნებავს დამარხვად ყოველთა მიერ, რაჲთა არცა ერთითა რაჲთ მიზეზითა დაეხრწიოს რაჲ ამათგანი.

8. Ⴞოლო უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა ანუ სხუათა ვიეთმე მიერ მოძლუანებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი, არა ჯერ-არს ნამეტნავისაჲ მის სულისათჳს ჩუენისა წარგებად, გარნა დამარხვაჲ ჯერ-არს ძმათავე საჴმრად, და შემოსავალისაგან მონასტრისა ყოფად ყოველივე საჴმარი ჴსენებისა ჩუენისაჲ.

9. Ⴄგრეთვე განვაწესეთ, რაჲთა ყოველთა შინა დღეთა წელიწდისათა საღმრთოსა მას შინა საჲდუმლოსა ჟამის წირვისასა [102] თანა-შეწირულ იქმნას ჴსნისათჳს სულთა ჩუენთაჲსა სამი სეფისკუერი უდიდროვნესი, რომელსა ანაფორაჲ ეწოდების, და ამოკუეთილ იქმნას ერთი სულისათჳს ჩემისა, და ერთი ძმისათჳს ჩემისა და ერთი მამისა ჩემისა Ⴁაკურიანისათჳს. Ⴃა ორი იგი აღმოკუეთილი განეყოს გლახაკთა და უძლურთა, კართა ზედა მონასტრისათა მყოფთა, და ერთი იგი ძმათა ევლოგიად განეყოს. Ⴃა ეგრეთვე ყოველთა შინა ეკლესიათა სოხასტრისათა ერთი სეფისკუერი აღმოკუეთილ იქმნას საჴსრად სულთა ჩუენთათჳს თჳნიერ ყოვლისა ცილობისა. Ⴃა ამას გან-

[1] მ̄რთ. [2] მოშაკთა.

კანონებით და დაშჯილებით ვამცნებ დამარხვად ყოველსა ძმობასა ჴსენებისათჳს ჩუენისა და სარგებელისათჳს სულთა ჩუენთაჲსა, რაჲთა ესრე სახედ ჰპოონ წყალობაჲ ღმრთისაგან.

10. Ⴟერ-არს კუალად, რაჲთა დღესასწაულსა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისასა ყოველთავე მღდელთა ჩუენთჳს წირონ ჟამი: ჩემთჳს და ძმისა ჩემისათჳს და მიცვალებულთა ჩუენთათჳს; და ეგრეთვე წმიდასა და დიდებულსა ბრწყინვალესა დღესა Ⴕრისტეს Ⴀღდგომისასა — Ⴀღვსებასა,—და წმიდასა Ⴀმა[103]ღლებისა დღესა, და Ⴑულისა წმიდისა მოსლვასა, და Ⴞარებასა, და Ⴕრისტეს შობასა, და Ⴂანცხადებასა, — ამათ წმიდათა დღესასწაულთა ყოველივე ჟამის წირვაჲ ჩუენთჳსმცა იქმნების. Ⴃა ეგრეთვე წელიწდისა ყოველნი შაბათნი ჩუენთჳსმცა იწირვიან: ერთი შაბათი ჩემთჳს და ერთი ძმისა ჩემისათჳს. Ⴃა ყოველთა დღეთა დიდსა შინა ეკლესიასა, ოდეს ზედა მწირველმან საჲდუმლოჲ აღასრულოს და ერი აზიაროს და სიწმიდესა ზე-უკუმოიყვანებდეს, მას ჟამსა მღდელმან მოგჳჴსენნეს ჩუენ სახელ-დებით, მე და ძმაჲ ჩემი, და შენდობაჲ ითხოვოს ცოდვათა ჩუენთათჳს და ძმანი ყოველნი თანა-ეწამნენ მას. Ⴃა ეგრეთვე ცისკრისა და მწუხრისა ლოცვისა აღსასრულსა მოგჳჴსენებდენ მღდელნი და ძმანი ყოველნი მე და ძმასა ჩემსა და ითხოონ ღმრთისაგან და თქუან, ვითარმედ: «შეუნდვენ ღმერთმან ბრალნი მაშენებელთა ჩუენთანი!»

11. Ⴞოლო დღესა Ⴃიდსა Ⴞუთშაბათისსა საჴსენებელი აღესრულებოდის სანატრელისა და კეთილად მსახურისა მამისა ჩუენისა ერისთავთა ერისთავისა Ⴁაკურიანისათჳს ლოცვითა და ჟამის წირვითა, და ძმა[104]თათჳს ბრწყინვალე და ჯეროვანი ტაბლაჲ განემზადოს. Ⴃა განეყოს მას დღესა დრაჰკანი ოცდა ორი გლახაკთა.

12. Ⴛმანო, მოიჴსენებდით ჭირთა და რუდუნებათა და შრომათა ჩემთა, რომელ თქუენისა სიყუარულისათჳს დავშუერ, რომლისათჳს სასყიდელიმცა კეთილი გჳპოვნიეს თქუენ მომჴსენებელთა და ჩუენ ჴსენებულთა Ⴕრისტე Ⴈესუჲს მიერ უფლისა ჩუენისა!

Ⴇავი ႩႡ

Ⴐუ ვითარ ჯერ-არს ჴსენებისა ყოფად მიცვალებულთა წინამძღუართა მონასტრისათა და სხუათა მათ ძმათა ჟამის წირვითა და ლოცვითა

1. Ⴍდეს წინამძღუარი მონასტრისაჲ აღესრულოს, ჯერ-არს ყოველთა მღდელთა და ძმათა ღირსებით და დიდებით პატივის-ცემაჲ მისი სანთლითა და საკუმეველითა, ფსალმუნებითა[1] და გალობითა

[1] ფსალმ҃ნითა.

აღსრულებად მის ზედა ყოველივე წესი სამკუდროჲ. Ⴇუ მღდელთაგანი იყოს, სამღდელოჲთა წესითა დაჰმარხონ; და თუ ლიტონი მონაზონი იყოს, მონაზონთა წესითა; და წარაგონ გასაყოფლად საფლავსა მისსა ზედა ათორმეტი [105] დრაჰკანი. Ⴃა ნუგეშინის-სცენ ძმათა და უმატონ საჭამადსა და სასუამადსა. Ⴃა მესამესა დღესა ყონ მისთჳს პანაშჳდი და ღამის თევაჲ და მღდელთა ყოველთა ჟამი მისთჳს წირონ და ეგრეთვე ცხრასა და ორმოცსა და წელიწდისა აღსრულებასა საეკლესიოჲსა წესისაებრ.

2. Ⴞოლო ოდეს ძმათაგანი ვინმე აღესრულოს, ესრევე ლოცვითა და გალობითა წესისაებრ დაჰმარხონ იგი და იქმნას მისთჳს პანაშჳდი და ღამის თევაჲ სამსა, ცხრასა, ორმეოცსა და წელიწდისა აღსრულებასა.

Ⴇ ა ვ ი ႩႢ

Ⴐ ა ჲ თ ა ა რ ა შ ე ვ ი დ ე ს დ ე დ ა კ ა ც ი ე კ ლ ე ს ი ა ს ა ჩ უ ე ნ ს ა, ა რ ც ა ს ა დ ე დ ო ჲ მ ო ნ ა ს ტ ე რ ი ა ღ ე შ ე ნ ო ს ო დ ე ს ც ა ს ა ზ ღ ვ ა რ თ ა შ ი ნ ა მ ი ს თ ა

1. Ⴀრა მნებავს უკუე რაჲთურთით შესლვაჲ დედაკაცისაჲ ეკლესიასა ჩემსა გინა მონასტერსა რაჲთაცა მიზეზითა, არცა ცოლოსნისა კაცისა დამკჳდრებაჲ საზღვართა მისთა, გინათუ მოყმისა ვისიმე უწუერულისაჲ, რაჲთა არასადა დასაბრკოლებელ იქმნას, არამედ კიდე ხოლო სოფელთა შინა და აგარათა [106] იყვნენ.

2. Ⴃავაყენებ აღშენებისაგანცა სადედოჲსა მონასტრისა საზღვართა შინა მონასტრისათა და ნუმცა იქმნების ესე ოდესვე მიზეზითა იოვანეს[1] დედისა და ეფრემის დისაჲთა. ႭჃფროჲსღა მათიცა ჯერ-არს სხუაგან მიცვალებაჲ მიერ, რამეთუ დაუთრგუნველად ყოვლითურთ დედათაგან განვაწესეთ ყოფად ადგილი ესე, ვითარ-ესე მებრ სიცოცხლესავე შინა ჩუენსა განვაგეთ, რომელ ოდენ დღესასწაულსა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისასა მოვიდოდინ ლოცვად და დაჰყოფდენ ვიდრე ჟამის წირვისა ჟამადმდე და მყის ხოლო მსწრაფლ განვიდოდინ მიერ. Ⴃა ამის ჯერისათჳს ვაფუცებ განკანონებით, რაჲთა სხუასა არა რომელსა შინა ჟამსა იქმნას ესე.

———

[1] ი̄ნეს.

Ⴇავი. ႩႣ

რაჲთა არაოდეს დაიკარგოს მონასტერსა შიგნით ბერძენი ხუცესი ანუ მონაზონი და თუ რაჲ არს[1] ამისი მიზეზი

1. Ⴉუალად ვამცნებ ამასცა და შჯულ-დებით დავამტკიცებ, რაჲთა არაოდეს იყოს მონასტერსა შინა ჩემსა მკჳდრობით ბერძენი ხუცესი ანუ მონაზონი, თჳნიერ ერთისა ხოლო მონაზუნისა, რომელმან ჴელით წ[107]ერილი იცოდის და მწიგნობრობასა იქმოდის და თავადსა თანა მიივლინებოდის[2] წინამძღურისაგან და მონასტრისა საქმეთა იურვოდის.

2. Ⴞოლო ამას ამისთჳს განვაწესებ ესრეთ დამტკიცებით, რომელ ვითა არიან ბუნებით მძლავრნი და ანგაჰარნი და ჴელოვანნი, მეშინის, თუ ნუთუ სავნებელი და დასაკლებელი რაჲმე შეამთხჳონ მონასტერსა, ანუ თუ წინა-აღმდგომცა ადგილისა იქმნენ და სრულიად უფლებად მისა[3] ეცადნენ მამასახლისობად ჴელ-ყოფითა, ანუ სხჳსა რაჲსმე მიზეზისა სახითა, და თავისდა[4] შექმნად ინებონ მონასტრისა. Ⴐომელი-ესე მრავალ გზის გჳხილავს მათგან ქმნილად ჩუენისა ნათესავისა უმანკოებისა და გულ-მარტიობისაგან. Ⴇუ არა, ნებითა ღმრთისაჲთა, ჭეშმარიტისა მართლმადიდებლობისა მათისა მიმდგომნი ვართ და აღმსაარებელნი და მოწაფენი მათნი.

Ⴇავი ႩႤ

Ⴇჳსთა და ნათესავთა ჩუენთა და ყმათა ჩუენთათჳს ქართველთა, რომელნიცა მონაზონებისა წესსა მოვიდოდინ, თუ ვითარ ჯერ-არს შეწყნარებაჲ მათი

1. Ⴓკუეთუ იყვნენ სადა [108] მახლობელთა თჳსთა ჩუენთა ცოცხალთაგანნი, — მათ ვიტყჳ, რომელნი აღრაცხილებისა წესითა მახლობელ ჩუენდა იყვნენ თჳსებით, — და წესსა შინა მონაზონებისასა წურთილ და შესწავებულ იყვნენ და გონიერ და მეცნიერ განმგებელად მონასტრისა და შემძლებელ, ჯეროვნად და სამართლად შემირაცხიეს თავ ყოფაჲ მათი საწინამძღუროდ, ვიდრე უცხოჲ ვინმე და გარეგანი.

2. Ⴓკუეთუ კულა უცხო იყვნენ იგინი სამღდელოჲსაგან წესისა და მოღუაწებისა და არა ხოლო მოღუაწებასა შინა იყვნენ უძლურნი, არამედ შეუძლებელნიცა და უჴმარნი საერისკაცოჲსაებრ განგებისა

---

[1] არ. [2] მივლინებოდის. [3] .მისსა. [4] ან: თავისად (ხელნაწერში სწერია: თავისდად).

და არცა თუ გულ-სავსებით მსახურებაჲ იცოდიან, ნუ იყოფინ მათდა ჴელთ-დებად ესევითარისა ამის ადგილისა, რამეთუ სამკჳდრებელი ესე ზოგად ცხორებულთათჳს და წესიერთა განმისაზღვრებიეს საყოფლად, რაჲთა აზნაურად ეგოს უკუნისამდე ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა და ნათესავთა ჩემთა, და არცა ერთსა ვის მათგანსა დაემო[109]რჩილოს, არამედ მარადის იყოს თჳთჴელმწიფე და თჳთმფლობელ ყოვლით კერძო.

3. Ҁოლო უკუეთუ ზემო თქუმულთა ამათ ნათესავთა და ყრმათა ჩუენთაგან უსწავლელნი ლიტონნი ხოლო ვინმე იყვნენ ქართველთაგანნი და აღკუეცაჲ ინებონ და განწესებულისა მის რიცხჳსაგან ძმათაჲსა დაკლებულ ვინმე იყოს, მაშა ჯერ-არს მათი უფროჲს პატივცემაჲ და შეწყნარებაჲ და ადგილსა მას დაკლებულისასა დაწესებაჲ აღმავსებელად რიცხუსა ძმათა რავდენობისასა. Ҁოლო იგინი იყვნენ, წესისაებრ მონასტრისა და ერთობისა მის ძმათაჲსა, მორჩილებასა ქუეშე წინამძღურისასა. Ӡა რიცხუსა მას ძმათასა ნუმცა დააკლდების ნუ ოდეს.

Თავი ႩႨ

Ზოღარიას ქმნისათჳს იკონომოსისა და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან და წინამძღურისაჲ ეპიტროპოსთაგან და ძმათა

1. Ჯერ-არს და სამართალ, რაჲთა წელიწადსა შინა ორ გზის დიდი იკონომოსი გაიკითხვიდეს სხუათა იკონომოსთა და მსახურთა და ლოღარიასსა უქმო[110]დის: ერთჯერ სეკდენბერსა და მეორედ Ⴀღვსებასა შიშითა ღმრთისაჲთა და სამართალითა. Ӡა რაჲცა შემოსავალი იყოს, აიღებდეს მათგან და აპოტიქსსა შეუქმოდის დიდი იკონომოსი და მამასახლისსა მისცემდეს.

2. Ӡა მისგან იქმნებოდის ლოღარიასად და აპოტიქსსა აიღებდეს.

3. Ⴋამასახლისი ეგრეთვე შიშითა ღმრთისაჲთა ეპიტროპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს შემოსავალსა საჴმრად ეკლესიისა და მონასტრისა და დანაშთომსა, რომელი არა წარგებულ იყოს სარგებელად და ჴამსად მონასტრისა, მისცემდეს მეჭურჭლესა და დოშიარსა და მისგან აპოტიქსსა აიღებდეს. Ӡა ყოველთა Ⴀღვსებათა მამასახლისი იქმნებოდის ლოღარიასად იკონომოსთაგან და მეგანძურისა და სხუათაგან ძმათა.

4. Ӡა ეგრეთვე მეგანძური, რომელ არს დოშიარი, გაიკითხვოდის ლოღარიასობით წელიწადსა შინა ორგზის მამასახლისისაგან და სხუათაგან ძმათა.

5. Ӡა უკუეთუ ამათგანსა ვისმე მოეხუეჭოს ანუ ცუდად წარეგოს

სა[111]ჴმართაგან ეკლესიისათა, ჯერ-არს, რაჲთა დაკლებული იგი და შეჭმული ეკლესიასავე შეუქციოს და თჳთ განიძოს მსახურებისაგან თჳსისა.

6. Ⴃა რომელი-რაჲმე დაჰმეტდეს ეკლესიისა შემოსავალთაგან, გარეშე ჩუენ მიერ განწესებულისა მის წარსაგებელისა და სხჳსა მის ჯეროვნად წარგებულისა, რომელიცა საჴმრად და სარგებელად ეკლესიისა ქმნილ იყოს, იგი ყოველი დამარხულ იყავნ, რაჲთა სხუასა შინა ჟამსა ოდესმე საჴმრად და სარგებელად ეკლესიისა წარევგოს.

7. Ⴀმასცა განვაწესებ, რაჲთა არა ოდეს დააკლდეს ვიდრე ათად ლიტრადმდე განძი საფასე მონასტერსა, რაჲთა საწინავროდ საჴმრად ეგოს მონასტრისათჳს მომავალსა შინა ჟამსა. Ⴃა სხუაჲ, რაჲცა ამისსა უმეტესი დაშთეს, მისცენ და ადგილი მოუყიდონ ეკლესიასა.

Ⴇავი ႩႦ

Ⴐაჲთა ჴსენებასა ჰყოფდენ ყოვლადვე მიცვალებულთასა ჟამის წირვითა და სამღდელოთა შინა საჲდუმლოთა მოიჴსენებდენ სულსა შესუენებულთასა დაუცხრომელითა ლოცვითა

[112] 1. Ⴀმასცა კუალად მცნებად ნამარხევად[1] მიგცემ თქუენ, მამანო და ძმანო ყოვლითა დამოწმებითა და სიმტკიცითა და კანონებით დაშჯითა და აღვსწერ მტკიცედ, რაჲთა ყოვლადვე და მარადის დაუხრწეველად აღასრულებდეთ საჲდუმლოსა საღმრთოჲსა მის მსხუერპლისასა; და მარადის იჴსენებიანმცა ჩუეულებისაებრ სულნი შესუენებულთა ყოველთა ქრისტეანეთა[2] Ⴕრისტეს მიერ ძმათა ჩუენთანი; ვითარ-იგი მებრ დასაბამითგან წესად მოგჳლებიეს ზეგარდამო და ვიდრე მოაქამდე მადლითა ღმრთისაჲთა დამარხულ არს ყოველთა შინა ეკლესიათა, ეგრევე სახედ თქუენცა დაჰმარხეთ, რამეთუ ესე არს საქმე შუენიერი და სათნოჲ უფლისაჲ და თანა-აც ყოველთა მორწმუნეთა შეურყეველად დაცვაჲ ამის ესევითარისა მცნებისაჲ და უფროჲსღა მონაზონთაგან, რამეთუ ამის მიერ ყოველი ძალი წინა-აღმდგომისა ჩუენისა ეშმაკისაჲ დაიჴსნების.

2. Ⴃა ეგრეთვე ეგუტერსა შინა წმიდისა Ⴈოვანე Ⴙათლის-მცემელისასა მღდელი ერთი დაიკარგოს, რაჲთა მარადის დაუცხრომელად ჴსენებათა ჰყოფდეს შეს[113]უენებულთასა.

3. Ⴃა კუალად აღესრულებოდენ ყოველთა ძმათა საჴსენებელი

---

[1] ეს სიტყვა წვრილი ასოებით არის დამატებული სტრიქონს ზემოთ.

[2] ქ¯ნეთა.

ღამის თევითა და ჰანაშჳდითა და ჟამის წირვითა, ვითარცა ზემო წერილ არს.

4. Ⴃა არა ესოდენ, არამედ უკუეთუ მორწმუნეთაგანმან ვინმე გარეთ მოღმართ ძღუენი შემოწიროს და საჴმართა მიერ ქველის საქმითა ჰმსახუროს მონასტერსა ამას და გინათუ ლოცვითა მოჴსენებისა მისისათჳს ყოს ესე, ანუთუ წლითი-წლად ჴსენების ყოფისათჳს, ჯერ-არს, რაჲთა ყოველთა ულოცონ მას ჴელ-აპყრობით და ჩუენისა ამისებრ დამცნებისა მოიჴსენებდენ წმიდათა შინა ჟამის წირვათა.

5. Ⴃა ამის ყოვლისა დაუხრწეველად და უქცეველად ჰყრობად ვამცნებ ყოველთა, რომელნიცა შემდგომად ჩუენსა მომავალ არიან, ვიდრე აღსასრულადმდე ამის საწუთროჲსა.

Ⴇავი ႩႡ

Ⴋოუძლურებულთა და მოხუცებულთა ძმათათჳს, თუ ვითარ ჯერ-არს განსუენებაჲ და ფუფუნებაჲ მათი

1. Ⴞოლო რომელნი-იგი მოუძლურდენ ძმათაგან ჭირვეულნი სნეულებითა, გინა თუ სიბერითა, ანუ სხჳთა [114] რაჲთმე მიზეზითა სენთაჲთა, მათი ჯერ-არს უმეტესად ღუწოლაჲ და ფუფუნებაჲ საზრდელითა და სასუმელითა. Ⴃა ეგრეთვე მათ თანა-აც მოთმინებაჲ და არა სულ-მოკლებით დრტჳნვაჲ და რაჲთა თჳთ მათ თავადთა და რომელნი-იგი ჰმსახურებდენ მათ, ზოგად სასყიდელი მიიღონ მართლმსაჯულისა მის მიერ Ⴕრისტეს ღმრთისა ჩუენისა. Ⴀმეთუ ესე არს ნანდჳლვე ნებაჲ ღმრთისაჲ, რომელ არს მოყუასთა მიმართ კეთილის ყოფაჲ და სიყუარული მათი და სიტკბოებისა ჩუენებაჲ.

2. Ⴃა არა ხოლო ესე ოდენ თანა-აც წინამძღუარსა, რაჲთა ჴორცთათჳს ხოლო ზრუნვიდეს, არამედ სულთაცა მათთა[1] უჴმს გამოზრდაჲ სიტყჳთა მით მოძღურებისაჲთა; და არა სიტყჳთა ხოლო, არამედ საქმითაცა, რაჲთა მსგავსად მკურნალისა ჴელოვნისა ჰკურნებდეს სულთა მათთა.

3. Ⴀმეთუ ესე არს მებრ საძიებელი ჩუენი, რომლისათჳს ყოველი სიტყუაჲ და საქმე მოღუაწებისაჲ სრულ იქმნების და რომლისა უმეტეს სათნო ღმრთისა არა რაჲ არს, ესე იგი არს უწესოთა და ლირწთა წესიერებად მოყვანებაჲ, მომთრ[115]ვალეთა მარხვითა განმჴნობაჲ, მრისხანეთა[2] სიმშჳდისა და სულ-გრძელებისა სწავლაჲ, ამპარტავანთა სიმდაბლითა განშუენებაჲ.

---

[1] მათთაჲ. [2] მრისხანეთაჲ.

4. Ⴐამეთუ ესე არს სიბრძნე პირველი, ესე არს სიბრძნის მოყუარებაჲ საღმრთოჲ, ესე არს ხატი და მსგავსებაჲ ღმრთისაჲ კაცობრივისაებრ ძალისა და ბაძვაჲ მისი, რომელმან-იგი «უძლურებანი ჩუენნი იტჳრთნა და სნეულებანი ჩუენნი განკურნნა» (Ⴄს. 53, 4; Ⴋათ. 8, 17). Ⴐამეთუ რაჲღამცა სხუაჲ იყო ეგევითარი-იგი, გარნა პირი ღმრთისაჲ, ვითარცა იტყჳს წინაწარმეტყუელი, ვითარმედ «რომელმან გამოიყვანოს პატიოსანი უპატიოებისაგან, პირ ჩემდა იწოდოს» (Ⴈერ. 15, 19) და ხატ — ხატიერებისათჳს პირმშოსა მას სახესა მიმსგავსებითა.

Ⴇავი ႩႧ

სამთა მათ ჩემ მიერ აღშენებულთა ქსენადოშთათჳს, რომელ არიან უცხოთ სადგურნი

1. Ⴞოლო რომელ-იგი სოფლისა სტენიმახისა ქუემო კერძო, ორთა მათ გზათა ზედა აღვაშენეთ ქსენადოში ერთი, განუწესებ და განუსაზღვრებ მას მისვე სოფლისა სტენიმახისა შემოსავალისაგან, რაჲთა მიეცემოდის მგზავრთათჳს და გლახაკთა ყოველთა შინა დღეთა წელიწდისათა:

ა) დიკაჲ [116] ორი მოდი,

ბ) ღჳნოჲ ორი მეტროჲ და

გ) საწუნე, — რაჲცა ღმერთსა მოეცეს ცერცუთაგან [1] და მხალთა.

დ) Ⴂანუწესე წისქჳლიცა ერთი სასეფოთა წისქჳლთაგან, რომელ არიან სტენიმახს, რაჲთა საფქავსა დაუფქვიდეს,

ე) და გლეხი ერთი ულლისა უფალი თავისუფლად სხჳსა ყოვლისა სამსახურებელისა და ჭირისაგან მასვე სოფელსა შინა, რაჲთა ოდენ სამწიროსა მას ჰმსახურებდეს შეშისა მოღებითა და წყლისაჲთა და სხუაჲ რაჲცა უჴმდეს სამსახურებელი;

ვ) და კაცი ერთი სარწმუნოჲ [2] მემწირედ მონაზონთაგანი, რომლისა ჴელითა განეყოფვოდის [3] დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა. Ⴃა იყავნ იგი წმიდა გონებითა და მოშიში ღმრთისაჲ, რაჲთა შიშითა ღმრთისაჲთა ჰყოფდეს განყოფასა მას შეურგულებელად [4] და აღიღებდეს ძმათა თანა მონასტრისათა წესთასა თჳსსა და როქსა, ვითარცა ერთი მესამისა დასისაგანი.

2. Ⴃა იყვნენ ქსენადოშსა მას შინა ცხედარნი მრავალნი და ფურნე და თორნე, განჭურვებულნი ზამთრისა დღეთა სტუმართათჳს სატფობლად და გასაჴმ[117]ობლად და განსასუენებლად.

3. Ⴃა უკუეთუ დაუძლურდეს ვინ მოსრულთა მგზავრთა და სტუ-

---

[1] ცერცოთაგან. [2] სარწმონოჲ. [3] განიყოფვოდის. [4] შეოურგულებელად.

მართაგანი, ჯერ-არს მათი განსუენებაჲ სამ დღე და ეგრეთ წარგზავნაჲ. ႭჃკუეთუ კულა სრულიად მოუძლურდეს და ვერ ეძლოს სლვად, ჯერ-არს მუნამდის დამჭირვაჲ მისი და განსუენებაჲ, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს.

4. Ⴀღიშენის უკუე სამწიროჲსა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი, რაჲთა საჭმარი რაჲცა იყოს, მას შინა დაიმარხოს და არავის ჴელ-ეწიფოს მძლავრთა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად.

5. Ⴞოლო ქსენადოში Ⴘარმარისაჲ, რომელ არს ჴიდსა ზედა, და მეორე ქსენადოში Ⴌიკოლწმიდისაჲ, რომელ არს ზღჳს კიდესა, რომელნი აღვაშენენით საჴსრად სულისა ნეტარისა ძმისა ჩუენისა, განვაწესე ეგრეთვე, რაჲთა იყვნენ მსახურად მათ შინა მონაზონნი ორნი — ერთი მუნ და ერთი მუნ, — და აღიღებდენ იგინიცა როქსა, ვითარ-იგი აიღებს სტენიმახელი.

6. Ⴃა მიეცემოდის სასტუმროსა Ⴘარმარისასა სოფლისა Ⴆრავიკისა შემოსავალისაგან ყოველთა დღეთა:

ა) დიკაჲ მოდი ერთი

ბ) და ღჳნოჲ მეტროჲ ერთი

გ) და გლეხი ერთი [118] გაუთავისუფლონ მფქველად და მრეშუელად და მერწყულად და სხუაჲ რაჲცა უჴმდეს ქსენადოშსა მსახურად.

7. Ⴃა ეგრეთვე მიეცემოდის ქსენადოშსა Ⴌიკოლწმიდისასა შემოსავალისაგან სოფლისა Ⴓრილონგისა ყოველთა დღეთა:

ა) დიკაჲ მოდი ერთი და

ბ) ღჳნოჲ საწყაული ერთი და

გ) სხუაჲ საწუნე, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს, — გინა თუ ცერცჳ, გინა თუ მხალი.

დ) და გლეხი ერთი მუნითცა გაუთავისუფლონ, რომელ საფქავსა უფქვიდეს და შეშასა მოართუმიდეს და სხუაჲ რაჲცა სამსახურებელი იყოს ქსენადოშისაჲ, იქმოდის.

8. Ⴐომლისათჳს ვაფუცებ ყოველთა ღმერთსა ცხოველსა და უბიწოსა დედასა მისსა, რაჲთა არაოდეს დაიხრწიოს განწესებაჲ ესე სასტუმროთაჲ ამათ, არცა რაჲ დააკლდეს ჩუენ მიერ განჩინებულისა ამისგან მისაცემლისა, დიდი გინა მცირე, კნინოდენიცა. Ⴃა მრწამს მე ღმრთისაჲ და წმიდათა მისთაჲ, რომელ, დაღაცათუ სხჳსა არარაჲსათჳს, გარნა ამისთჳს მებრ, უკუეთუ ვინ დაჰმარხოს წესი ესე, ღმერთმანცა, მიზეზმან კეთილთამან, დაუჴსნელად და შეუხებელად ყოველთაგან ბოროტთა დაიცვას ადგილი ესე.

9. [119] Ⴃა უკუეთუ[1] უმეტესად და უდიდესად აღემატოს შემოსავალი მონასტრისა ჩუენისაჲ, თანა-აღემატებოდენ სტუმართ მოყუარებისაცა ესე წესი. Ⴃა უკუეთუ არა, მაშა რომელი ესე განვაჩი-

---

[1] უკ͞თუ.

ნეთ, ნუმცა ოდეს დააკლდების, არამედ უფროჲსღა შეურყეველად და მტკიცედ ეგენ ყოვლადვე.

10. Ⴀⴜკუეთუ კულა ინებოს ვინ შემდგომად ჩუენსა დაჴსნად ესევითარისა ამის სტუმართ მოყუარებისა წესი, ბრალად დიდად შეერაცხენ მას და ცოდვათამცა ჩუენთა მზღველი არს წინაშე ღმრთისა!

Ⴇავი Ⴊ

Ⴙუენ მიერ პირველ წინამძღურად დადგინებულისა Ⴂრიგოლ Ⴃანელისა საჴსენებელისათჳს

1. Ⴎირველ ადრით ჟამითგან შეყუარებულ იყო ჩუენ მიერ მონაზონი ესე სანატრელი Ⴂრიგოლ და მასცა სარწმუნოებით და მჴურვალითა გულითა ემსახურა ჩუენდა და გჳლოცვიდა. Ⴃა უფროჲსღა აწინდელსა ამას ჩუენ მიერ დადებულსა მისდა მსახურებასა და ზედამდგომელობასა შინა ეკლესიისა[1] და მონასტრისა შენებისასა კეთილად წარმართებითა, და უცონილად, მისდა რწმუნებულისა მსახურებისაჲთა უმეტესსა მიემთხჳა [120] ჩუენ მიერ სიტკბოებასა და სიყუარულსა.

2. Ⴀმისთჳს ჩუენცა მისდა მიმართ მოწლეობითა სიყუარულისაჲთა განჩინებით დავაწესეთ დღე ჴსენებისა მისისაჲ, რაჲთა დღესასწაულსა წმიდისა Ⴂრიგოლ Ⴖმრთისმეტყუელისასა აღესრულებოდის საჴსენებელი მისი. Ⴃა თანა-აც ყოველთა მღდელთა და ძმათა ბრწყინვალედ დღესასწაულობაჲ ყოვლითა განგებითა და მისთჳს ჟამის წირვითა და ნუგეშინის-ცემად ძმათა უმეტესთა საზრდელთა მიერ და სასუმელთა. Ⴃა მიეცეს მას დღესა შინა წარსაგებელი გასაყოფლად გლახაკთა ექუსი დრაჰკანი და ჟამსა მიცვალებისა მისისასა, მესამესა დღესა, და მეცხრესა, და მეორმოცესა, და წელიწდისა აღსრულებასა, ვითარცა ზემო წერილ არს სხუათათჳს მიცვალებულთა წინამძღუართა, ეგრეთვე მის ზედა აღესრულოს ყოველივე.

3. Ⴃა უკუეთუ ზემო ჴსენებულმან ამან მამამან[2] დაიცვას ყოველივე, რაჲცა მოწევნულსა ამას ტიპიკონსა სწერია, სრულებით შეურყეველად და არა მაოჴრებელ იპოოს მონასტრისა ჩუენისა, დიდითა რაჲთ გინა მცირითა, იყავნ [121] იგი კურთხეულ! Ⴞოლო უკუეთუ იპოვოს ცხორებასა შინა თჳსსა გინა შემდგომად სიკუდილისა

---

[1] ეკლესიისასა.

[2] მამან.

ცთომასა რას შინა, საჴსენებელისა წილ წყევაჲ მიიღენ და უცხო იქმენინ წმიდისა ამის მონასტრისაგან და ძმობისაგან მისისა!

Ⴇავი ႪႠ

Ⴋოყმეთათჳს დიაკონთა, თუ სადა იყვნენ, ანუ ვითარ განისწავლნენ

1. Ⴂანვაწესეთ უკუე ყოფად მოყმეთა მოსწავლეთა Ⴌიკოლწმიდას, რომელ არს მახლობელად ციხისა სოხასტერი. Ⴃაიკარგოს მას შინა მღდელი ერთი წმიდაჲ და მოღუაწე მოხუცებულთაგანი, ღირსად ჟამის მწირველი, და აიღებდეს როქსა და საზრდელსა და სხუასა ყოველსა საჴმარსა სწორად სხუათა მათ მღდელთა, რომელნი იყვნენ დიდსა მონასტერსა, და ჰმსახურებდეს წმიდასა მას ტაძარსა გალობითა და კურთხევითა.

2. Ⴃა მსგეფსსა შინა სამსა დღესა სასეფოდ ჟამსა წირვიდეს: ერთსა დღესა — მამისა ჩემისა Ⴁაკურიანისათჳს და ერთსა დღესა — მამის ძმისა ჩემისა Ⴞუასროვანისათჳს და ერთსა — მამის ძმის წულისა ჩემისა Ⴁაკურიანისათჳს.

3. Ⴃა განეწესოს დიდისა ეკლესიისაგან და [122] წინამძღურისაგან მიცემად საკუმეველი, ზეთი და სანთელი და მხჳმელი და ზედაშე, ვითარცა შეჰგვანდეს ზემო თქუმულსა მას ეკლესიასა და ტაძარსა წმიდისა Ⴌიკოლაოზისსა.

4. Ⴃა იყვნენ წმიდასა მას ეკლესიასა Ⴌიკოლწმიდისასა მღდელსა მას თანა სასწავლოდ ყრმანი ექუსნი. Ⴃა აიღებდენ მონასტრისაგან საზრდელსა თჳსსა და სამოსელსა, ვითარ-იგი შეჰგვანდეს, ვიდრემდის დაისწავლონ სრულიად ყოველი წესი სამღდელოჲ.

5. Ⴃა ოდეს ჰასაკად მოიწინენ და წუერითა გასრულდენ, მაშინღა რომელნიცა ღირს მღდელობისა იყვნენ მათგანნი, ხუცად იკურთხნენ და შეწყნარებულ იქმნენ დიდსა მონასტერსა და ჟამსა წირვიდენ სხუათა თანა მღდელთა, თუცა თუ არა დაჰკლებოდის რიცხუსა პირველ განწესებულთა მღდელთასა. Ⴃა აიღებდენ[1] იგინიცა ყოველსა მისაცემელსა ვითარ სხუანი იგი ჟამის მწირველნი.

6. Ⴞოლო რომელნი არა ღირს იყვნენ მათგანნი მღდელობასა, განისხნენ მიერ, გარნა რიცხუსა ყრმათასა ნუმცა ოდეს დაკლებულა Ⴌიკოლწმიდას სწავლისაგან.

---

[1] და იღებდენ.

[123] Ⴇავი ႪႢ

საკარგავისა არავისდა მიცემისათჳს, არცა განსყიდისა

1. Ⴂანვაყენებ ამისგანცა და რაჲთურთით არა მივსცემთ მიშუ-ბასა [1], ვითარმცა, Ⴀღმოსავალეთისა გინა Ⴃასავალეთისა მონასტერ-თა წესისაებრ, წინამძღუარმან საკარგავი მისცა ვის ძმათაგანსა მო-ნაგებთაგან მონასტრისათა: ანუ გლეხი, ანუ მიწაჲ, ანუ ვენაჴი, ანუ ბოსტანი, გინა თუ სხუაჲ რაჲცა-რაჲ ესევითარი, რაჲთა არა დაიჴსნას ერთობაჲ ძმათაჲ.

2. Ⴄგრეთვე განსყიდასა და განიჭებასა ვისსაცა პირსა არა უწა-მებთ და ამას ყოვლითა სიმტკიცითა ვამცნებთ, რომელი-ესე ნუ იყო-ფინ ყოფად ოდესვე. Ⴂარნა გლეხთა ხოლო მიეცემოდის საკარგავი, რომელნი ეკლესიასა ჰმსახურებდენ და თანა-ნადებსა თჳსსა გარ-დაიჴდიდენ.

Ⴇავი ႪႡ

ჴრძალვით დამარხვისათჳს გუჯარისა ამის განსაგებელისა, რომელ არს ტიპიკონი, და რაჲთა ეკლესიისა ჩუენისა დღესასწაულსა და სამთავე წმიდათა მარხვათა შემოსლვასა წარიკითხვოდის ტიპიკონი ესე [124] საეროდ სრულებით

1. Ⴀაფუცებ უფლისა მიმართ და სიტყუასა დავსდებ ყოველთა თანა, რაჲთა არაოდეს [2] დააკლოს ვინ ჩუენ მიერ დადებულთა ამათ წესთაგან, არცა გარდაჰჴდეს კანონთა ამათ. Ⴀჵკუეთუ კულა ინებოს ვინ დაჴსნად სჯულის-დებაჲ ესე, ანუ მცნებაჲ განწესებულისაჲ ამის შეცვალოს, ანუ და-რაჲ-აკლოს ამისგანი, ანუ თუ იოტაოდენი ერთი რქაჲ გამოიღოს ამისგან [შდრ. Ⴋათ. 5, 18], გინა თუ ყოვლითურთ მებრ სრულიად მოჰპარვაჲ ანუ წარწყმედაჲ და გამოჴუებაჲ მონასტ-რისა ამისგან მოიგონოს წინამძღუარმან ანუ ძმათაგანმან ვინმე, ანუ-თუ სხუამან რამანცა გუარმან კაცმან, დასჯილ იყავნ ღმრთისაგან და ყოველთა წმიდათა მისთაგან და ბრალთა და ცოდვათა ჩუენთა თანა-მდებ იყავნ წინაშე ✝რისტესა.

2. Ⴞოლო რომელთა განკრძალულად და შიშით დაიცვან წმიდათა

---

[1] მიშუბასა. [2] არაჲოდეს.

მამათაგან განწესებული ესე ტიპიკონი, და ჩუენ მიერ დამტკიცებული ესე განსაზღვრებაჲ, ბრალობისა ჩუენისაგან თავისუფალ და კურთხეულ იყავნ[1] უფლისა ჩუენისა Ⴈესუჲს Ⴕრისტეს მიერ, რომლისა თანა Ⴋამასა Ⴑულით წმიდითურთ შუენის დიდებაჲ, მთა[125]ვრობაჲ და პატივი აწ და მარადის და უკუნითი უკუნისამდე, ამინ[2].

Ⴇავი ႪႣ

სიწმიდისა სამსახურებელთათჳს და ხატთა და ჯუართათჳს და ყოველთავე პატიოსანთა სამკაულთათჳს, რომელნი მიგჳცემიან და დაგჳმტკიცებიან და დაგჳსხმან პირველ თქუმულსა ეკლესიასა და მონასტერსა ჩუენსა, და ეგრეთვე ოთხფერჭთათჳს და ყოვლისა ფერისა თჳთო სახეობისათჳს, რომელნი მივსცენით წმიდასა ამას მონასტერსა, რომელ არიან ესე:

Ⴀ

1) Ⴞატნი ოქროჲსანი შემეფტონითა, ორნი, რომელთა შინა სუენებიან ნაწილნი ძელისა ცხორებისანი.

2) Ⴃა სხუაჲ ხატი ერთი დიდი, შემეფტონითავე, Ⴔერისცვალებისა უფლისაჲ.

3) Ⴃა სხუაჲ ხატი ერთი დიდი შემეფტონითა, რვა-კედლოვანი.

4) Ⴃა სხუაჲ ხატი ერთი მცირაჲ, კარედი, წმიდისა Ⴖმრთისმშობლისაჲ, შემეფტონითავე.

5) Ⴟუარი პატიოსანი ერთი დიდი შემეფტონითა და თუალებითა, წმიდისა საკურთხეველისაჲ.

6) Ⴃა სხუაჲ ჯუარი ერთი ვეცხლისაჲ, სადროშაე, წითლითა თუალებითა.

7) Ⴃა ჯუარი ერთი სხუაჲ შეშისაჲ ოქროჲთა მოჭედილი, და ზედა ხუთი თუალი მჴიე იაგუნდი[3].

8) Ⴃა სხუაჲ ხატი [126] ერთი ქვისაჲ, ექუს-კარედი, Ⴟუარცუმისაჲ.

9) Ⴑხუაჲ ხატი ერთი დიდი შეშისაჲ, პეტალოჲთა ვეცხლითა შემოჭედილი, წმიდისა Ⴂიორგისი.

10) Ⴑხუაჲ ხატი ერთი წმიდისა Ⴂიორგისი და Ⴇევდორესი, სარუთითა და ვეცხლითა მოჭედილი.

---

[1] ასეა. მოსალოდნელი იყო: იყვნედ. [2] ა̄ნ. [3] იაგონდი.

11) Ჵა სხუაჲ ხატები შეშისაჲ, ოქროპეტალოჲთა შეკაზმული, რიცხჳთ ოცდა შჳდი.

12) Ჵა კანკელი დიდისა კონქისაჲ, რომელსა აქუს გამოსახულად ათორმეტი საჲდუმლოჲ განგებულებისა ქრისტესი.

13) Ⴁარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ, ოქროჲთა ცურვებული, თუალებითა, რომელთაგან აკლს თუალი ათერთმეტი.

14) Ⴁარძიმი ერთი იასპი, ოქროჲთა და შემეფტონითა შეკაზმული.

15) Სხუაჲ ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ, ხატოვანი, სამი წყვილი.

16) Ⴉოვზი ვეცხლისაჲ ერთი.

17) Საცეცხურნი ვეცხლისანი სამნი.

18) Სასაკუმევლე ვეცხლისაჲ ერთი.

19) Ჵურჯი ვეცხლისაჲ, სანაწილე სიწმიდისაჲ, ერთი [1].

20) Ⴕორაკანდელნი ვეცხლისანი ორნი, თავიეთ ჯაჭუებითა, — ერთი მათგანი ოქროჲთა ცურვებული არს.

21) Სახარებაჲ ერთი ბერძული, ოქროჲთა და შემეფტონითა შეკაზმული, რომელსა ზედა სხენან [127] თუალნი დიდფასისანი.

22) Სხუაჲ სახარებაჲ ერთი, ქართულად წერილი ოთხთავი, ვეცხლითა შეჭედილი, ოქრო-ცურვებული.

23) Სხუაჲ სახარებაჲ ერთი მცირე, ოთხთავი ვეცხლითა მოცუარული.

24) Სხუაჲ სახარებაჲ დიდი, მრგულად წერილი ოთხთავი, ეგრეთვე ვეცხლითა მოცუარული.

25) Სხუაჲ სახარებაჲ ერთი გამოკრებული, ვეცხლითა შეკაზმული და ოქროჲთა ცურვებული.

26) Სხუაჲ სახარებაჲ ერთი, გამოკრებული, ლიტონად შემოსილი.

27) Ⴜიგნი ერთი Ⴇარგმანებაჲ სახარებისა Ⴈოვანეს თავისაჲ.

28) Ⴜიგნი ერთი Ⴖმრთისმეტყუელი.

29) Ⴜიგნი ერთი წმიდისა Ⴁასილის Ⴈთიკაჲ.

30) Სხუაჲ წიგნი ერთი დიდი, Ⴇრავალთავი.

31) Სხუაჲ წიგნი ერთი, Ⴚხორებაჲ წმიდისა Სჳმეონისი.

32) Სხუანი ორნი წიგნნი წმიდისა Ⴋაქსიმესნი.

33) Სხუანი ორნი წიგნნი Ⴉლემაქსნი.

34) Სხუანი ორნი წიგნნი, წმიდისა Ⴖმრთის მშობლისა [2] ცხორებაჲ.

35) Სხუაჲ წიგნი ერთი, Სტოდიელი.

---

[1] ხელნაწერში იკითხება: დურჯი ერთი ვეცხლისაჲ, სანაწილე სიწმიდისაჲ ერთი. რადგანაც დურჯი სანაწილედ უნდა ყოფილიყო გამოყენებული (როგორც ამას ბერძნული ტექსტი მიგვითითებს), ისინი გავაერთიანე პირველი «ერთის» გამოტოვებით.

[2] ასეა (ღ̄თის მშობლისა).

36) სხუანი წიგნნი, სათუენი, სამნი.
37) სხუაჲ წიგნი ერთი, საგალობელი Ⴐვათა ჴმათაჲ.
38) სხუაჲ წიგნი ერთი, სჳნაქსარი.
39) სხუაჲ წიგნი ერთი [128] Ⴉურთხევათაჲ.
40) სხუანი ორნი წიგნნი, გამოკრებულნი Ⴎავლენი.
41) სხუაჲ წიგნი ერთი, Ⴍცდა ოთხთა ჟამთაჲ.
42) სხუაჲ წიგნი ერთი, Ⴄკლესიისა კურთხევაჲ, ვეცხლითა მოცუარული.
43) სხუაჲ წიგნი, Ⴎარაკლიტონი Ⴍთხთა ჴმათაჲ.
44) სხუაჲ წიგნი ერთი წმიდისა Ⴈსაკისი.
45) სხუაჲ წიგნი ერთი, გამოკრებული Ⴂადგარი.
46) Ⴃავითნი ერთნი.
47) Ⴃურაჲ სამეუფოჲ ოქსიკასტორი ოთხი; ერთი მათგანი ოქროქსოილი არს.
48) სუდარაჲ ოთხი ოქრო-წერილითა ალმითა.
49) სტავრაჲ სამოსელი უკერავი, ოქსიკასტორი, ორი.
50) სკარამანგნი მძიმენი, ხუთნი.
51) სტავრაჲ ერთი — დურანგი გაუკუეთელი.
52) სტავრაჲ ერთი სხუაჲ ტრივლატი.
53) სხუაჲ საკურთხეველისა საბურავი, შეკერული სკარამანგი დურანგი, თავისა წესითა ყოვლითა.
54) სხუაჲ საბურავი საკურთხეველისაჲ ორთა ეგუტერთაჲ სრულებით.
55) სხუაჲ საკურთხევლისა საბურავი ერთი, თეთრი ექსამიტონი, რომელსა აქუს ხატი წმიდისა Ⴖმრთისმშობლისაჲ მარგალიტოვანი.
56) სამღდელოჲ შესამოსელი . . . .
. . . .
. . . .

[აკლია]

ⴃ

(139) Ⴃა რომელი სხუაჲ მივეცით პატრონსანსა და წმიდასა ეკლესიასა ჩუენსა

1) Ⴋიხაელ მეფისა მოცემული ყელსა სასუენებელი ჯუარი პატრონნისაგან Ⴛელისა ცხორებისა.

2) Ⴃა ეგრეთვე Ⴞოთათორისა მოცემული ჩემდა ლედატად ყელსა სასუენებელი ჯუარი პატიოსნისაგან ძელისა ცხორებისა.

3) Ⴃა სხუაჲ მისგანვე დატეობილი ჩემდა მცირე ხატი, რომელსა შინა სუენებიან ცხოველს-მყოფელისა სისხლისაგან Ⴕრისტეს ღმრთი-სა ჩუენისა.

Ⴃა ესენი დაისხნეს ვეცხლისა ბუდეთა ოქროვანთა შინა, ვითა სხუანი იგი პატიოსანნი ჯუარნი, რაჲთა არავისი ჴელი შეეხებოდის და ზაკულებაჲ რამე[1] შეემთხჳოს.

4) Ⴋიჳეც საზოლავროჲ ჯუარი ერთი სხუაჲ ვეცხლისაჲ ოქროჲთა ცურვებული.

5) Ⴋიჳეც ვეცხლისა კაწინი ერთი, დიდი, თეთრი.

6) Ⴃა სხუაჲ მიჳეც მცირე კაწინი ერთი ვეცხლისაჲ, ოქრო-ცურვებული და კანინი მისი.

7) Ⴋივსცენ ვეცხლისა აპალარნი სამნი, რაჲთა შექმნენ ზემო თქუმულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი და სამწერობელნი და [140, 1-17] სხუაჲ სამსახურებელი ეკლესიისაჲ, რაჲცა ჴმდეს.

8) Ⴋიჳეც ვეცხლისა შრინიმოქსესტი[2], წყვილი ერთი.

Ⴂ

Ⴋივსცენ ჭიქისაცა ჭურჭელნი პატიოსანნი

1) Ⴁროლისა ლუდედიკი ერთი, გამოქანდაკებული.
2) Ⴝიქაჲ ბროლისაჲ ფსკერედი, სადაგი, დიდი, ერთი.
3) Ⴑხუანი ბროლისა ჭიქანი ფსკერედნი, გამოჭრილნი, ორნი.
4) Ⴑხუაჲ ჭიქაჲ ბროლისაჲ მცირაჲ, ერთი.
5) Ⴑხუაჲ ბროლისა მცირე კეფი ერთი, გამოქანდაკებული.
6) Ⴑხუაჲ ბროლისა წყლის სასუმელი, პირ-ცხავი კუტალი, ერთი.
7) Ⴋუჴამი კეფი ერთი, ძუძოანი.
8) Ⴋახრუდი ყელ-იწროჲ კუტალი ორი.
9) Ⴋახრუდივე ჭიქაჲ დიდი, ერთი.
10) Ⴋუჴამი ჭიქაჲ დიდი, ერთი.
11) Ⴋახრუდი ორ-ბაგედი ნავის-სახე ჭიქაჲ ერთი.
12) Ⴋახრუდი კეფი ერთი, სხუაჲ.
13) Ⴋწუანე მინაჲ, კეფი ერთი.

Ⴃ

[Ⴍთხფერჴთათჳს]

. . . .

. . . .

[1] ასეა. [2] შრინიდოქსესტი.

[Ⴇავი 35]

[Ⴍქრობეჭედთათჳს]

Ⴀ

[Ⴍქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაცვულ არიან სამეუფოსა ქალაქსა, დიდსა შინა ეკლესიასა]

1. [Ⴍქრობეჭედნი სამნი ჩემთა პრასტინთათჳს, რომელნი Ⴀღმო-სავალეთს მქონდეს, ესე იგი არს ერთი Ⴀნისისაჲ, სხუაჲ Ⴒაოჲსაჲ და სხუაჲ Ⴞორმე[129]რისისაჲ.

2. სხუაჲ ოქრობეჭედი ორი ჩემთა პრასტინთათჳს, რომელნი Ⴀრმენაკთა მქონდეს, — ერთი Ⴆავაკაჲსაჲ არს და ერთი -- Ⴀრნასაკი-სა და Ⴋარტისპაჲსაჲ.

3) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი, მონასტრისა კიურა Ⴄვფროსინე-სი[1], რომელ არს Ⴈრუსოლივადსა.

4) სხუანი ოქრობეჭედნი სამნი Ⴋიხაელ მეფისანი Ⴋისინოპოლი-სა პრასტინთათჳს.

5) სხუაჲ ოქრობეჭედი ოთხი Ⴔილიპოპოლისა პრასტინთათჳს.

6) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი უბრალოებისათჳს Ⴗარს თავადო-ბისა ჩემისა.

7) სხუაჲ ოქრობეჭედი ორი განუკითხველობისათჳს Ⴗარნუქა-ლაქს მთავრობისა ჩემისა.

8) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი თავისუფლად ყოფისათჳს პრასტინ-თა ჩემთაჲსა, რომელ არიან Ⴔილიპოპოლისს და Ⴋისინოპოლისს[2] შინა.

9) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი სოფლისა Ⴕსანთიისათჳს.

10) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი Ⴋარღონაჲსა, ჭილსა ზედა წერი-ლი, რომელი-იგი წინდად მაქუს.

11) Ⴆიველონნი ორნი, — ერთი მათგანი არს Ⴄფდუკიმოჲსთჳს, და ერთი — სოფლისა Ⴗოტრიაჲსათჳს.

12) სიმიოსინი ერთი [130] Ⴋიხაელ მეფისაჲ Ⴎეწინაგისა ჰარში-ვისათჳს.

13) Ⴄგრეთვე სიმიოსინი ერთი სხუაჲ მისვე მეფისაჲ Ⴔილიპოპო-ლისა მიტროპოლიტისა საქმისათჳს.

14) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი Ⴁოტანიატისაჲ, რომელსა შინა არს სიმოისინი პრასტინთათჳს Ⴔილიპოპოლელთა.

———

[1] ევფოსინესი.

[2] მისინოპოპოლისს.

15) სამეუფოჲ წიგნები, რომელნი კატასტროს-ქმნილ არიან სიკრიტონთა შინა; და სხუაჲ წიგნები თჳთო-სახეთა პირთათჳს, სამოცდა ექუსი.

16) Ⴃა სამთა ოქრობეჭედთა სწორნი Ⴀღმოსავლეთისა პრასტინთათჳს.

4

Ⴍქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაისხნეს ნამარხევად მონასტერსა ჩუენსა და არიან ესე

1) Ⴍქრობეჭედი ორი უბრალოებისათჳს მთავრობისა ჩემისა დიდსა შინა დემესტიკოსობასა.

2) Ⴍქრობეჭედი ერთი სხუაჲ ციხისა Ⴏანსკაჲსათჳს და სოფლისა Ⴈრვენაჲსა.

3) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი ველტიოს-ქმნისათჳს პრასტინთა ჩემთაჲსა და მათ შინა ციხის გებისა და სოფლისა და მონასტრისა შენებისაჲ.

4) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი მაგისვე პირისათჳს და ვითარმედ, უკუეთუ [131] განმრავლდეს შემოსავალი პრასტინთა ჩემთაჲ, უურაობაჲ გუაქუნდის მე და ყოველთა ჩემთა შემდგომად ჩემსა.

5) Ⴍქრობეჭედი ოთხი მონასტრისა ჩუენისა Ⴎეტრიწონისაჲ, უფლებისათჳს და თჳთმფლობელობისა და მაგისვე მონასტრისა[1] ყოვლადვე აზნაურად ყოფისათჳს, და პრასტინთა ჩემთათჳს, რომელნი დაუმტკიცენ მონასტერსა მაგას.

6) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი სპაზმაჲსა და Ⴎანკალიწისათჳს.

7) სხუაჲ ოქრობეჭედი ორი უბრალოდ ყოფისათჳს და ულოღარიასოდ დადგრომისა ჩუენისაჲ სამეუფოჲსა განძისათჳს, რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა.

8) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი უბრალოებისათჳს თემისა Ⴆმოლინაჲსა.

9) სხუაჲ ოქრობეჭედი ორი Ⴀკრიტონისა პრასტინთა ჩემთა: Ⴗიკონისა და Ⴕართფრთიკისათჳს.

10) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი სამკაულთათჳს პატიოსნისა მონასტრისა Ⴞახულისაჲ.

11) სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი, რაჲთა ჴელმწიფებაჲ მაქუნდეს პრასტინთა ჩემთა[. . .][2], ვინაჲცა მენებოს, ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა, დაღაცათუ [132] სომეხნი იყვნენ სარწმუნოებითა.

---

[1] მონასტრისაჲ.

[2] ერთი სიტყვა უნდა აკლდეს (წარცემად? მიცემად? განიჭებად?) ან აქ, ან მესამე «ჩემთა»-ს შემდეგ, «დაღაცათუ»-ს წინ.

12) Ⴍქრობეჭედისა სწორი ერთი, პრასტინთათჳს Ⴁოლერონისა და Ⴋისინოპოლისათა.

13) Ⴑხუაჲ ოქრობეჭედისა სწორი ერთი, Ⴔილიპოპოლისა პრასტინთა ჩემთათჳს.

14) Ⴑხუანი ოქრობეჭედთა სწორნი სამნი, Ⴔილიპოპოლისა პრასტინთა ჩემთათჳს.

15) Ⴑხუაჲ ოქრობეჭდისა[1] სწორი ერთი, Ⴉარნუქალაქს განგებისა ჩემისათჳს.

16) Ⴑამეუფოჲ პიტაკი ერთი, ლოგის-ქმნისათჳს ყოველთა პრასტინთა ჩემთაჲსა.

17) Ⴑხუაჲ სამეუფოჲ პიტაკი სამი აპოსკედეფსობისათჳს.

18) Ⴑხუაჲ პიტაკი ერთი, თემისა Ⴆმოლინაჲსათჳს.

19) Ⴀპოდიქსი Ⴋიხაელ მეფისაჲ სამისა კენტინარისაჲ და ოცდა შჳდისა ლიტრისაჲ, რომელ ავიღეთ სამეუფოჲთა ბრძანებითა Ⴉრტისისაგან Ⴉილიკიელისა და მისაგან Ⴎარაფშაფისა.

20) Ⴑხუაჲ აპოდიქსი აპეტისინისა[2] თემისა Ⴆმოლინაჲსაჲ.

21) Ⴀპოტიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ, რომელი ფილოტიმიად აიღეს ფრანგთა.

22) Ⴋაგისვე პირისათჳს პიტაკი ერთი.

23) და სხუაჲ მრავალ-სახე პიტაკები.

24) Ⴑიმეონისი ხარტოფილაკისაჲ [133] და წიგნი მისი თემისა მის მსაჯულისა მიმართ.

25) Ⴎიტაკი Ⴁოტანიატისაჲ, რომელი გარდაიწერა სიკრიტონსა შინა, მიწერილი იკონომოსსა თანა Ⴋისინოპოლისასა პრასტინთა ჩემთათჳს, რომელ, დაღაცათუ ეპისკევტობისაგან იყვნეს[3] პრასტინნი, და ბრძანებაჲ გამოვიდა მისვე მეფისაგან, რომელ ვისცა ვისდა ეპისკევტობისაგან მიცემულ იყოს, კუალად ეპისკევტობასავე მიექცეს, გარნა ჩუენნი შეურყეველად დაშთენ. Ⴃა ესე პიტაკი Ⴑოფიაწმიდას არს, სხუათა თანა სასამართლოთა ნაწერთა.

Ⴂ

Ⴋოსაჯსენებელი წიგნი და აპოტიქსი ოქრობეჭედთა ჩუენთაჲ და სხუათა სასამართლოთა ნაწერთაჲ, რომელნი ნამარხევად სხენან Ⴑოფიაწმიდას

1) Ⴈსოკოდიკონი Ⴆრავიკისაჲ და ჴელით წერილები მისვე სოფლისაჲ.

2) Ⴈსოკოდიკონი სოფლისა Ⴎრილონგისაჲ.

[1] ასეა (ზემოთ, 12 და 13, ოქრობეჭედისა). [2] ასეა. [3] იყვნენ.

3) Ⴙასყიდის ნაწერები Ⴅარდანისი ავლინისათჳს, რომელი Ⴋისინოპოლს არს და Ⴂიორგიწმიდისათჳს, რომელი Ⴎაპიკს არს.

4) Ⴎრახტიკონი და პერიერეზმონი Ⴔილიპოპოლისა პრასტინთათჳს.

5) [134] Ⴎრახტიკონი და პერიერეზმონი Ⴋისინიპოლისა პრასტინთა ჩემთაჲ.

6) Ⴃა ეგრეთვე აპოტიქსები კონომისაჲ — დიმოსისაჲ და [ლი]ველიკობისათჳს [1].

7) Ⴊოგისიმონობისა [2] წიგნი Ⴋისინოპოლისა პრასტინთა ჩემთათჳს.

8) Ⴎრახტიკონი და პარადოდიკონი Ⴆავაკაჲსაჲ.

9) Ⴤელით წერილები და აპოტიქსები Სტენიმახისა პანაქურელთაჲ.

10) Ⴣპომნიმაჲ, რომელი შექმნა Ⴋისოპოტმელმან სამეუფოჲთა [3] ბრძანებითა Ⴔრენაკსა შორის და Ⴆაქარიაჲს სოფელსა.

11) Ⴎრახტიკონი [4] მისვე პირისათჳს, რომელი შეიქმნა ბრძანებითა წმიდისა მეფისა ჩუენისა Ⴀლექსისაჲთა, ვიდრელა ჯერეთ დიდად დემესტიკოსად იყო.

12) Ⴎრახტიკონი და პერიერეზმონი Ⴎეტრიწონისაჲ, ყოველთა ადგილთაჲ, შექმნილი Ⴍფიდოფაისაგან ბრძანებითა წმიდისა და თჳთმპყრობელისა მეფისა ჩუენისაჲთა.

13) Ⴃა ესე ყოველი ოქრობეჭდები და სასამართლოჲ წიგნები, რომელნი სოფიაწმიდას ნამარხევად არიან და რომელნი მონასტერს არიან, ყოველნივე იყვნედ ჩუენსა მონასტერსა და ეკლესიასა შინა ჰელსა ქუეშე მამასახლისისასა, [135] რაჲთა მომავალსა შინა ჟამსა, ოდესცა საჭმარ იყოს, გამოიღებდენ და უჩუენებდენ.

[Ⴇავი ႪႥ]

[Ⴃამტკიცებისათჳს და დამარხვისათჳს წესისა ამის განგებისა]

1. Ⴃაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ ამის პატიოსნისა მონასტრისა ჩუენისა.[5] Ⴖმრთისმშობლისა Ⴎეტრიწონისაჲ ბრძანებითა ჩემ Ⴂრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა Ⴃასავალეთისა მიდამოჲსა, ძისა Ⴔაკურიანისაჲთა, მაშენებლისა ზემო თქუმულისა ამის მონასტრისა და ეკლესიისა, წერილითა ბერძულითა და ქართულითა, თუესა [6] დეკენბერსა, მეშჳდესა ინდიკ-

[1] ეს ადგილი შერყვნილი ჩანს. აქ იკითხება: აპოტიქსები კონომისაჲ დიმოსისაჲ და ველიკობისათჳს. [2] ლოგისი მონობისა. [3] სამეოფოჲთა. [4] აქ იკითხება: «რომელი შექმნა», რაც ზედმეტი ჩანს, და ამოვიღე. [5] ჩუენისაჲ. [6] თ̄ა.

ტიონსა, დასაბამითგანთა წელთა ექუს ათას ხუთას ოთხმეოცდა
მეათორმეტესა.

2. Ⴃა ქუემოჲთ წარიწერნეს[1] ჴელითა ჩემითა ზემო ჴსენებულისა
Ⴂრიგოლისითა ყოველნივე ესე ტიპიკონნი, ხოლო ბერძულნი ორნი-
ვე წარიწერნეს შემდგომად ჩემისა დაწერილისა წმიდისა პატრიაქი-
სა Ⴈერუსალემელისა[2] ღირსისა Ⴄფთჳმესითა დასამტკიცებელად და
სარწმუნო ყოფად ყოვლისავე, რომელიცა ტიპიკონსა ამას შინა წე-
რილ არს, დახუდომითა მისითა ჩუენ თანა, რამეთუ სამეუფოჲთა
ბრძანებითა Ⴇესალონიკედ მოსრულ იყო [136] მშჳდობისა და სი-
ყუარულისა ყოფად შორის ფრანგთა და მოქცევასა მისსა ჩუენ თანა
წარმოვიდა Ⴔილიპოპოლისა პრასტინთა ჩუენთა.

3. Ⴃა ამისთჳს დაიწერა ბერძულად და ქართულად, რამეთუ მო-
ნაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან და არა
იციან ბერძული წარკითხვაჲ, და ჯერ-არს, რაჲთა ქართულად წე-
რილსა აღმოიკითხვიდენ და გულისჴმა-ჰყოფდენ აღწერილსა გან-
საზღვრებულსა ამას შინა ტიპიკონსა. Ⴞოლო სიმტკიცისა
ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა, რა-
მეთუ დასასრულსა საქმისასა ქუემო წარწერილი მას უპყრიეს.

4. Ⴃა შეიქმნა სწორი ამისი და დაიწერა ეგრევე სახედ და და-
იდვა პატიოსანსა მონასტერსა Ⴑანაგიისასა, რომელ არს ღმრთივ
დაცვულსა Ⴕალაქსა სამეუფოსა, რაჲთა უკუნისამდე მუნ დაიმარხოს
მასვე მონასტერსა შინა.

5. Ⴃა უკუეთუ სადა, — ვითარ-იგი მე არა მწადის,—წინამძღუარ-
თაგანი ვინმე მონასტრისა ჩუენისათაჲ, ანუ სხუაჲ ვინმე ძმათა-
განი მაოჴრებელად ზემო ჴსენებულისა ამის მონასტრისა, [141] გინა
პრასტინთა მისთა ანუ საჴმართა იპოოს და შეურაცხ-ყოფად ეცა-
დოს, რომელი-რაჲ ტიპიკონსა ამას შინა წერილ არს, ანუ თუ მებრ
დაჴსნად ამისა, გინა წარწყმედად ისწრაფოს, ტიპიკონი იგი, რომელი
Ⴑანაგიისა [მონასტერსა][3] ნამარხევად ძეს, გამოიჩინოს და ემხილოს
ესევითარსა მას, რომელმან ეგევითარი იგი უსამართლოებაჲ ყოფად
იკადროს და ქმნას, და ჯეროვნად განიწუართოს. Ⴃა რაჲცა დაეკ-
ლოს, ეზღვიოს მას და თჳთ განიძოს მონასტრისაგან. Ⴃა კუალად
ტიპიკონი იგი დაიდვას მონასტერსა Ⴑანაგიისასავე, და არა მნებავს
რაჲთურთიით გარეგან მონასტრისა გინა სამეუფოჲსა Ⴕალაქისა გან-
სლვაჲ ამისი, ანუ თუ დამალვაჲ.

6. Ⴐომლისათჳს ვაფუცებ მამასახლისთა, რომელნი ყოფად არიან
მონასტერსა ჩუენსა და მის თანა ძმათა ყოველთა თავადსა წმიდასა
Ⴖმრთისმშობელსა, რაჲთა დაიმარხოს მათ მიერ ნებაჲ ჩუენი და
შჯულის-დებაჲ ესე და ამასვე მონასტერსა შინა დამარხულ იქმნას

---

[1] წარიწერენ. [2] ი͞ჱლემელისა.

[3] მონასტერსა] ეს სიტყვა არ მოიპოვება დედანში.

ტიპიკონი ესე მონასტრისა ჩუენისაჲ. Ბა თუ ვისმე უჴმდეს გარე გან-
ღებაჲ [142] ამისი სასარჩლოჲსა რაჲსამე საქმისათჳს, ამისგან, რო-
მელ არს მონასტერსა ჩუენსა, სწორი მისი დაიწეროს და დაიმტკიცოს
წინამძღურისა და ძმათაგან და წარიცეს ვითა თავადივე ტიპიკონი და,
ვითარცა ვთქუთ, ნუოდეს ნუმცა განსრულ არს მონასტრისაგან ჩუე-
ნისა თავადი ტიპიკონი.

7. Ⴆ ტ კ ი ც ე: ა რ ი ა ნ: ზ ე მ ო: წ ე რ ი ლ ნ ი: ე ს ე: ნ ე-
ბ ი თ ა: ღ მ რ თ ი ს ა ჲ თ ა:.

8. Ⴕვეულნი ყოველნი რვითა ფურცლითა არიან და არა არს მათ
შინა აღმოკუეთილი და ნუცაღა ვინ იკადრებს აღმოკუეთად!

[Ⴐ ა ჲ ი ᲖᲖ]

[Ⴇ ო რ მ ე ტ თ ა ს ა უ ფ ლ ო თ ა დ ა ს ა მ თ ა ს ხ უ ა თ ა ს ა ჩ ი ნ ო თ ა დ ღ ე ს ა ს წ ა უ ლ თ ა თ ჳ ს, თ უ ვ ი თ ა რ დ ღ ე ს ა ს წ ა უ ლ ო ბ დ ე ნ] [1]

1. [140, 18] Ⴂანვაწესებთ უკუე და ვამცნებთ ყოველთა შემდგო-
მად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა და სულისა ჩუენისა მოურავ-
თა, მკჳდრთა მონასტრისა ჩუენისათა, რაჲთა წმიდათა ამათ ათორ-
მეტთა [137] ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა განგებულებისა საუფლო-
თა დღესასწაულთა უბრწყინვალესად დღესასწაულობდენ: ღამის
თევითა, გალობითა, ეკლესიისა შემკობითა ბრწყინვალედ სანთელთა
მიერ და კანდელთა და საკუმეველთა მიერ სულნელთა განშუენებითა,
უხუად ტრაპეზისა დაგებითა და ძმათა კრებულისათა კეთილად ნუგე-
შინის-ცემითა, გლახაკთა ღუწოლითა და ქველის-საქმისა მიცემითა
საჴსრად სულთა ჩუენთათჳს და ყოველთა მიცვალებულთა ჩუენთა.
Ⴄსრეთ ჰყოფდენ:

2. Ⴜ ა რ ე ბ ა ს ა დღესა ყოველთა ჟამი ჩემთჳს წირონ. Ⴋას
დღესა ტრაპეზი დაეგოს უხუებით და გლახაკთა უღონოთა განეყოს
დრაჰკანი ათი და მღდელთა ჟამის მწირველთა ექუსთა, ვითა ზემო
დაგჳწერია და განგჳწესებიან, სამთა და სამთა თჳთო დრაჰკანი.

3. Ⴕ რ ი ს ტ ე ს Ⴘ ო ბ ა დ ყოველთა მღდელთა ჟამი ჩემთჳს
წირონ. Ⴋას დღესა ტაბლაჲ დაეგოს ბრწყინვალე და გლახაკთა უღო-
ნოთა განეყოს დრაჰკანი ათი და ექუსთა ჟამის მწირველ[138]თა
მიეცეს დრაჰკანი ორი.

4. Ⴌ ი გ ე ბ ე ბ ა დ ყოველთა მღდელთა ჟამი ჩემთჳს წირონ.
Ⴒრაპეზი დაეგოს უხუებით მას დღესა და გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი
ათი და ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი ორი.

---

[1] სათაური არ მოიპოვება, სამაგიეროდ ოთხი სტრიქონი (Ⴂანვაწესებთ....
ჩ‾ნისათა») წითურადაა დაწერილი.

5. Ⴂ ა ნ ც ხ ა დ ე ბ ა დ ყოველთა მღდელთა ქამი ჩემთჳს წირონ. Ⴋას დღესა ტაბლაჲ დაეგოს ბრწყინვალე, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი და ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი Ⴁ.

6. Ⴔ ე რ ი ს ც ვ ა ლ ე ბ ა დ ყოველთა მღდელთა ქამი ჩემთჳს წირონ. Ⴋას დღესა ტრაპეზი დაეგოს უხუებით და გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი და ხუცესთა ექუსთა მიეცეს დრაჰკანი ორი.

7. Ⴁ ზ ო ბ ა დ ყოველთა მღდელთა ქამი ჩემთჳს წირონ. Ⴋას დღესა ტაბლაჲ დაეგოს უხუებით, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი და ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი ორი.

8. Ⴄსე ექუსნი საუფლონი დღესასწაულნი ჩემ Ⴂრიგოლისთჳს, ზემო ჴსენებულისა ამის მონასტრისა მაშენებლისათჳს განმიჩენიან, რაჲთა ჩემთჳს ალაპსა ჰყოფდენ ამით სახითა.

[143] Ⴃ ა კ უ ა ლ ა დ ა მ ა ს ვ ე პ ი რ ს ა ზ ე დ ა გ ა ნ ვ ა- წ ე ს ე ბ დ ა დ ა ვ ა მ ტ კ ი ც ე ბ ს ა ნ ა ტ რ ე ლ ი ს ა ძ მ ი ს ა ჩ ე მ ი ს ა Ⴀ ბ ა ზ მ ა გ ი ს ტ რ ო ს ი ს ა თ ჳ ს[1]:

9. Ⴃ ი დ ს ა Ⴎ ა რ ა ს კ ე ვ ს ა ტაბლაჲ დაეგოს ჯერისაებრ და გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი. Ⴃა დაღაცათუ მას დღესა ქამის წირვაჲ არა აღესრულების, არამედ ႵႡსისხლოჲსა მის Ⴋსხუერპლისა Ⴂანახლებაჲ იქმნების, ჯერ-არს, რაჲთა ექუსთა ქამის მწირველთა ორი დრაჰკანი მიეცეს.

10. Ⴃ ი დ ს ა Ⴘ ა ბ ა თ ს ა მღდელთა ქამი ძმისა ჩემისა Ⴀბაზისთჳს წირონ. Ⴋას დღესა ტაბლაჲ დაეგოს უხუებით, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი, ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი ორი.

11. Ⴀ ღ ვ ს ე ბ ა ს ა დ ღ ე ს ა ყოველთა ქამი ძმისა ჩემისათჳს წირონ, ტრაპეზი დაეგოს ბრწყინვალე, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი, ექუსთა ხუცესთა — დრაჰკანი ორი.

12. Ⴀ მ ა ღ ლ ე ბ ა დ ყოველთა ძმისა ჩემისათჳს წირონ. Ⴒრაპეზი დაეგოს უხუებით, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი, ქამის [144] მწირველთა — დრაჰკანი ორი.

13. Ⴑ უ ლ ი ს ა Ⴜ მ ი დ ი ს ა მ ო ს ლ ვ ა დ ყოველთა ძმისა ჩემისათჳს ქამი წირონ. Ⴒაბლაჲ დაეგოს ბრწყინვალე, გლახაკთა განეყოს დრაჰკანი ათი, ექუსთა ხუცესთა — დრაჰკანი ორი.

14. Ⴃ ი დ ი Ⴞ უ თ შ ა ბ ა თ ი ზემო დაიწერა სანატრელისა მამისა ჩუენისა Ⴁაკურიანისათჳს[2]. Ⴃა [რაჲ მ]ათთჳს[3] დაგჳწესებია გასაყოფელად გლახაკთა, კუალად მუნითცა[4] მიეცეს ქამის მწირველთა ორი დრაჰკანი.

15. Ⴃ ა Ⴋ ი ც ვ ა ლ ე ბ ა ს ა Ⴜ მ ი დ ი ს ა Ⴖ მ რ,თ ი ს მ შ ო- ბ ე ლ ი ს ა ს ა, რომელ არს დღესასწაული წმიდისა ეკლესიისა ჩუე-

---

[1] ეს სიტყვები (და კუალად... მაგისტროსისათჳს) წითურადაა ნაწერი.

[2] ნახე ზემოთ თ. 21, 11; 31, 2. [3] სამი ასო არ ჩანს და თითქო ასე უნდა წავიკითხოთ: [რ̄ჲ მ]ათთჳს. შეიძლება რაღაც გამოტოვებული იყოს. [4] მონითცა.

ნისაჲ, და Ⴇავის კუეთასა წმიდისა Ⴈოვანე Ⴌათლისმცემლისასა და Ⴂიორგიწმიდობად ძმათა მონასტრისათა განეყოს თორმეტ-თორმეტი დრაჰკანი. Ⴋათ სამთავე დღესასწაულთა ოცდა ათექუსმეტი დრაჰკანი მონასტრისა ჩუენისა მონაზონთა განეყოს, ჟამის მწირველთა და ყოველთა ძმათა ერთობით სწორად: ათორმეტი Ⴖმრთისმშობლისა Ⴋიცვალებად, ათორმეტი Ⴇავის კუეთად, ათორმეტი Ⴂიორგიწმიდობად.

16. [145] [Ⴟე]რ-არს უწყებად: უკუეთუ Ⴞარებაჲ Ⴃიდსა Ⴞუთშაბათსა მიხუდეს, ექუსთა მღდელთა ჟამის მწირველთა სამთა მამისა ჩუენისათჳს წირონ და სამთა — ჩემთჳს; ხოლო მათი განწესებული არა დააკლდეს, არცა რომელ ვითარ გლახაკთათჳს განგჳწესებია თითოეულისა დღესასწაულისაჲ, არამედ წარსაგებელი ყოველი განეყოს.

Ⴄგრეთვე Ⴃიდსა Ⴎარასკევსა და Ⴃიდსა Ⴘაბათსა და Ⴀღვსებასა უკუეთუ Ⴞარებაჲ მიხუდეს, ესრეთ ჰყოფდენ.

Ⴃიდებაჲ ღმერთსა სრულმყოფელსა
ყოველთა კეთილთასა!

Ⴃა დიდებაჲ ყოვლად წმიდასა Ⴖმრთისმშობელსა!

ტიპიკონის ენა

NB

ტიპიკონის ენაში (ორთოგრაფიულ-გრამატიკულ მიმოხილვაში, ლექსიკონში), შესავალსა და საძიებლებში ტექსტი დამოწმებულია თავებისა და მუხლების მიხედვით; მაგ. ზ ღ უ ა-ჲ 2, 17; ვ ა ნ დ ი 2, 5; 2, 17; კ ა ნ დ ე ლ-ი 12, 1; 34ა, 12; მ ო ქ ე ნ ე 4, 8 და მისთ.. ტიპიკონის შესავალი თავი აღნიშნულია ნულით (0-ით), მაგ., ზ ო გ ე ბ ი თ 0, 10. ხოლო, თუ სიტყვა სათაურში გვხვდება, ასეა ნაჩვენები: **სათ.;** მაგ., ს ა ხ ა რ კ ო ჲ 3, სათ.

დამოწმებისას, ადგილის მოგების მიზნით, ზოგჯერ სიტყვებია გამოტოვებული, მაგრამ გამოტოვება საგანგებოდ აღნიშნული არ არის; მაგ., მ კ ჳ დ რ ი: ვამცნებთ ყოველთა მკჳდრთა მონასტრისა ჩუენისათა 37, 1. დედანში არის: ვამცნებთ ყოველთა **შემდგომად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა და სულისა ჩუენისა მოურავთა,** მკჳდრთა მონასტრისა ჩუენისათა.

ორთოგრაფიულ-გრამატიკული მიმოხილვა ტიპიკონის ენისა ლექსიკონში ამგვარად არის დამოწმებული: **მიმოხ.**

ნ. = ნახე.

შესავალი

1. ტიპიკონი დაწერილია XI საუკუნეში, 1083 წელს, და მასში ასახულია ამ საუკუნის სამეცნიერო სალიტერატურო ენის თავისებურებანი. ეს არის ძირითადად ძველი ქართული ენის ძეგლი, მაგრამ შიგ საკმაოდ გარეულია ახალი მოვლენებიც, რომლებიც საშუალი ქართულისათვის არის დამახასიათებელი. ძნელია იმის თქმა, რა შესძინა გადამწერმა XIII საუკუნეში ძველ ტექსტს, მაგრამ ზოგი რამ რომ მის მიერ უნდა იყოს შიგ შეტანილი, ეს უეჭველია. მაგრამ ეს არ გვიშლის ხელს, რომ ძეგლის ენა XI საუკუნისად მივიჩნიოთ.

2. **გადამწერის ლაფსუსები.** ტექსტის გადამწერი გაწაფული მწერალია და საზოგადოდ კარგად გამოჰყავს სიტყვები, ოღონდ აქა-იქ აკლებს ცალკეულ ასოებს (დაკლებული აქ ფრჩხილებშია ჩასმული): ვიხილ(ე) 1, 2; ღირ(ს) 1, 2; დამტკიცებუ(ლ) 3, 3; იყო(ს) 6, 12; თქუ(მუ)ლისა 9, 2; ვაჭ(რ)ობაჲ 9, 4; შე(დ)გომად 18, 11; რაჲ არ(ს) 24, სათ.; მიშუ(ჳ)ბასა 32, 1.

ასო ან სიტყვა რომ გამორჩენია, თავზე დაუწერია წვრილი ასოებით: მო-
ს ბ
ნატერსა 2, 11; განძარვაჲ 27, 1 და, შეცდომით რომ გადაუსვამს სიტყვები, მათ
ყ г
თავზე დაუწერია რიგის მაჩვენებელი ასოები: ჟამის მწირველნი იყვნენ მღდელნი (21, 1). მაშასადამე, უნდა ვიკითხოთ: ჟამის მწირველნი მღდელნი იყვნენ[1].

ორთოგრაფიული თავისებურებანი

3. ⴡ ასო ძეგლში იხმარება რიცხვის აღსანიშნავად. იგი ზის მერვე რვეულზე (თავსა და ბოლოში, გვ. 109 და 124) და აგრეთვე სათანადო თავთა აღრიცხვისას გარეთა აშიებზე: ⴡ (8), ⴈⴡ (18), ⴉⴡ (28).

ჱ იხმარება დადასტურების ნაწილაკში ერთხელ (ჰჱ და ჩემიცა 2, 16), მეორე შემთხვევაში მას იმავე ნაწილაკში **ე** ენაცვლება (ჰე, ნანდჳლვე 1, 4).

სხვა შემთხვევაში ჱ ასოს მხოლოდ ორთოგრაფიული დანიშნულება აქვს

---

[1] სოფიის ხელნაწერის გადმომწერს ეს თავზე დასმული ნიშნები კერ შეუნიშნავს და არც გადმოუღია და მათ მიხედვით სიტყვები არ გადაუსვამს. ამიტომ მ. თარხნიშვილის გამოცემაში (და აქედან ი. დოლიძისაშიც) „იყვნენ მღდელნი“ იკითხება.

და იხმარება ჱ-ს გადმოსაცემად უმარცვლო უ-ს შემდეგ: უკუჱ, უკუჱთუ, შუჱნიერი, გუჱგულების 0, 3; ჩუჱულნი 0, 4; . საჩუჱნებლად 16, 12; უშუჱრებაჲ 17, 4; უეჭუჱლად[1] 21, 2; აღმოკუჱთად 36, 8 და მისთ.. ეს ორთოგრაფიული წესი ხელნაწერში მტკიცედ არის დაცული ყველგან. ერთადერთი გამონაკლისი, რომელიც შევნიშნეთ, არის „სათუენი“ 34ა, 36. გამოცემაში კი ეს ორთოგრაფიული თავისებურება გასწორებულია: უჱ ჯგუფის ნაცვლად ყველგან უე არის დაბეჭდილი: უკუე, უკუეთუ, შუენიერი, გუეგულების, ჩუეულნი, საჩუენებლად, უშუერებაჲ, უეჭუელად, აღმოკუეთად და მისთ.

4. ჵ ასოც (ოჰ) ორთოგრაფიული დანიშნულებისაა და მხოლოდ ერთხელ გვხვდება წოდებითში დაყენებულ სახელთან: ჵ მამანო და ძმანო 0, 4. ამ შემთხვევაში მისი ფუნქციაა, გააძლიეროს ამ ბრუნვის შინაარსი.

5. **გრაფიკული მონაცვლეობა.** ძეგლში მოიპოვება ო და უ-ს გრაფიკული მონაცვლეობის შემთხვევები:

ა) ო არის დაწერილი და უნდა ვიკითხოთ უ: ეცროვის 0, 25 (ეცრუვის); სიცროვისა 1, 1 (სიცრუვისა); სამეოფოჲსაგანცა 18, 15 (სამეუფოჲსაგანცა); მოშაკთა 21, 5 (მუშაკთა); ცერცოთაგან 29, 1 (ცერცუთაგან); სარწმონოდ 29, 1 (სარწმუნოდ); მონითცა 37, 14 (მუნითცა).

ბ) უ არის დაწერილი და უნდა ვიკითხოთ ო: ჰქუნდა 2, 7 (ჰქონდა).

გ) გადმომწერს მიყოლებით უნდა დაეწერა უო ან ოუ, მაგრამ მან შებრუნებით დაწერა: ეცროუს 19, სათ. (ეცრუოს); შეოურგულებელად 29, 1 (შეუორგულებელად).

დ) მიჭირს თქმა, იმავე რიგის მოვლენა გვაქვს „ნუყიერისა“ სიტყვაშიც (5, 10), თუ არა (დღეს „ნოყიერს“ ვამბობთ) და აგრეთვე იაგონდ-ში (34ა, 7).

6. **ჳ ასო.** ეს ასო გვხვდება ტიპიკონში ყველგან, სადაც უი დიფთონგია მოსალოდნელი. ამ მხრივ გამონაკლისი არ არის და ცხადია, რომ ძეგლის შემდგენელი ათონური სკოლის წარმომადგენელია, ისე როგორც მისი გადამწერი. მაგალითები: თჳსი, -თჳს (ბაკურიანისათჳს, რავდენობისათჳს და მისთ.), თჳთმპყრობელი 2, 18; დაგჳწერიეს და მიგჳცემიეს 3, 1; განგჳსაზღვრებიეს 8, 1 და მისთ..

საყურადღებოა, რომ ერთმანეთს ენაცვლება თითოეული 1, 1; 18, 11 და თჳთოეული 2, 17; 5, 7; 8, 3; 9, 2 (არის აგრეთვე თითოეულად 2, 14), თითო და თჳთო: ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად და თითოსა — მწუხრი 10, 3; თჳთო კრასაულსა მწუხრი სერობასა სუმიდენ 10, 2; თჳთო კრასაულსა მწუხრი სერობასა 10, 4; თჳთო სანთელი 12, 2; თჳთო-სახეთა 35ა, 15.

7. **ჲ ასო.** ეს ასო გვხვდება დიფთონგის მეორე ნაწილად: დიდებაჲ, ასოჲ, სამწყსოჲსა, იესუჲსა, მაგრამ იგი არ გვხვდება ე-ს შემდეგ (არც ეჲ-ს და არც ჱ-ს სახით).

საყურადღებოა, რომ „საიდუმლოჲ“ უმეტესად „საჲდუმლო“-ჲს ფორმით გვხვდება: საჲდუმლოჲ 21, 10; საჲდუმლოსა 7, 1; საჲდუმლოთა 27, სათ.; საჲდუმლოდ 14, 1 და სხვაგან.

---

[1] ამ სიტყვაში პირველი უ მარცვლიანია, მეორე — უმარცვლო.

ფ ო ნ ე ტ ი კ უ რ ი   მ ო ვ ლ ე ნ ე ბ ი

8. **ბგერათა განვითარება. უა კომპლექსში ჩნდება ვ: აღუარებდენ 13, 7, მაგ**რამ: აღუვარებდენ 0, 19. შეიძლება იგივე ყოფილიყო სხვა მსგავს შემთხვევაშიც, მაგრამ გვაქვს: უაღრეს 5, 14; უარ-ეყო 4, 9.

9. **ბგერათა დაკარგვა.** გარკვეულ ვითარებაში იკარგება თანხმოვნები: **ვ მ რ ლ ნ ჰ**, აგრეთვე უმარცვლო **უ**.

ა) პოვნა ზმნისაგან გვაქვს ვპოვეთ (5, 1), მაგრამ ამასთანავე: პოოს 0, 6, ჰპოოთ 15, 14; პოონ 0, 5. ხოლო **ქსოვა** ზმნისაგან გვაქვს ქსოილი (ოქროქსოილ-ში 34ა, 47).

ბ) ვ, როგორც პირველი სუბ. პირის ნიშანი, ძველი ქართულის წესის თანახმად, ამ ძეგლშიც დაკარგულია უ-ს წინ (დაუმტკიცე 2, 1), მაგრამ შენახულია დაცვულ-ში (ღმრთივ დაცვულისა ქალაქისა 1, 3).

გ) ვ დაკარგულია სისტემებრ „ცხოვრება"-სა და მისი ფუძისაგან ნაწარმოებ სიტყვებში: ცხორებაჲ 0, 5; ზოგად მცხორებელთათჳს 4 სათ.; ზოგად ცხორებულთაჲ 6, 2; საცხორებელსა 18, 9.

დ) **ყოველ** სიტყვისაგან ვითარებითში უნდა გვქონდეს **ყოვლად**, მაგრამ ეს სიტყვა ჩვეულებრივ შემოკლებულად იწერება (ყ̄დ). ერთხელ სრულად არის დაწერილი **ყოლადვე** (0, 40) და ამის მიხედვით შეიძლებოდა, რომ ამ გამოცემაში ყველგან **ყოლად** და **ყოლადვე** გაგვეტარებინა ქარაგმის გახსნისას, მით უმეტეს, რომ **ყოლად**-ისაგან **ყოლა** წარმოდგა, რომელიც „ვეფხის ტყაოსანში" იხმარება, მაგრამ ერთ მაგალითს ვერ დავეყრდენ და ვამჯობინე, ყველგან **ყოვლად** ყოფილიყო.

ე) **ივო** კომპლექსში რომ ვ იკარგება, ეს საყოველთაოდ ცნობილია „პატიოსან" სიტყვით. ასეთივეა ამ ძეგლის გულ-მარტიობა-ც 24, 2.

ვ) **მბრწყინვალე.** „ბრწყინვა" ზმნისაგან მიმღეობის ფორმაა **მბრწყინვალე**, რომელიც ვხვდება ამ ძეგლში (ელვარედ მბრწყინვალესა მთავარმოწამესა გიორგის 1, 3). მიმღეობის **მ** დაცულია უფროობითი ხარისხის ფორმაშიც (მნებავს, რაჲთა კჳრიაკესა დღესა უმბრწყინვალესი დაეგებოდის ტაბლაჲ 8, 7), რადგანაც აქ მანის წარმოთქმას წინ დართული **უ** აადვილებს, მაგრამ საერთოდ ეს **მ** იკარგება თანხმოვანთა თავმოყრის გამო და მომდევნო **ბ**-ანის გავლენით: ტაბლაჲ დაევოს ბრწყინვალე 37, 3; 37, 5; 37, 11; 37, 13; ბრწყინვალედ 0, 17; 11, სათ..

ზ) უმარცვლო **უ** სისტემებრ დაკარგულია **შრომა**-ში და ზოგიერთს მისი ფუძის სიტყვაში (ნაშრომსა 4,3; შრომილსა 5, 9; უშრომელად 5, 13), თუმცა იგი შენახულია პირიან ფორმებში: დავშუერ 21, 12; დაშურეს 5, 9; დაშურებიან 8, 7; შურებოდინ 14, 1.

წინამძღუარ სიტყვისაგან გვაქვს წინამძღურისა, წინამძღურობასა 5, 1 და სხვა, მაგრამ აგრეთვე **უწინამძღრობისა 15, 4.**

ზ) **ჰ** გვხვდება ჰე-ში (1, 4; 2, 16), რომელიც დადასტურების სიტყვაა. როგორც პირის ნიშანი, ის კარგად შენახულია მეორე სუბ. პირისთვისაც (ჰპოოთ 15, 14) და მესამე ობიექტურისთვისაც (რაჲცა შეჰმთხუეოდის 0, 19).

სახელთაგან კი **ჰ** გვხვდება ძველად ნასესხებ სიტყვებში, სადაც იგი ტრადი-

ციულად არის შემონახული. ესენია: გეჰენია (1, 1), ანგაჰარნი (24, 2); მოჰაჰრაკებითა (1, 5), ჰასაკი, ჰაეროვანი 1, 3; ჰარშივი 35ა, 12; დრაჰკანი 21, 1. ამათგან **ჰ**ასაკი (1, 3; 18, 8) კარგავს თავკიდურ **ჰ**აეს, თუ მას თავში ხმოვანი დაერთო და ამის გამო ხმოვნებს შორის აღმოჩნდა: უასაკოჲ (17, 1). **ჰ**რომ-ში **ჰ** ბერძნულისაგან მოდის დასაწყისი თანხმოვნის წარმოთქმის თავისებურებათა გამო.

თ) გამარტივებულია ზოგჯერ **გან** და **აღ** ზმნისწინები ბოლოკიდური თანხმოვნის ჩამოკვეცით: გან-კითხვაჲ 1, 1, მაგრამ გაიკითხვოდის 26, 4; გასაყოფლად 30, 2; გაუთავისუფლონ 29, 7.

აღმოკუეთილი 21, 9; აღმოკუეთად 36, 8, მაგრამ: ამოკუეთილ იქმნას 21, 9; ამაღლდეს 8, 3; ავიღე 18, 11; აიღებდეს 26, 1 (აღიღებდეს 29, 1); აიღებდენ 9, 3 (აღიღებდენ 29, 5) და სხვ.

10. **კუმშვა.** ძეგლი დაწერილია ტაოელ ქართველთა წრეში და არ არის გასაკვირველი, რომ ზოგიერთი სახელი არ იკუმშებოდეს ან ნაკლებად იკუმშებოდეს.

ა) პირველ ყოვლისა, აქ უნდა დავასახელოთ ქვეყნის საპირისპირო მხარეთა აღმნიშვნელი ორი სახელი — **აღმოსავალეთი** და **დასავალეთი**, რომლებიც უმეტესად არ იკუმშება: აღმოსავალეთისა გინა დასავალეთისა 32, 1; აღმოსავალეთისა პრასტინთათჳს 35ა, 16; დიდმან დემესტიკოსმან ყოვლისა დასავალეთისამან 2, 1. ასეთივეა: აღმოსავალელისა 0, 2. შეკუმშული ფორმაც გვხვდება: აღმოსავლეთით 2; 16; დასავლეთს 2, 11.

ბ) **ლუაწ** ფუძისაგან საყოველთაოდ ცნობილია ლუწოლაჲ, ლუწაჲ და სხვა. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია, რომ გვხვდებოდეს მოლუწე და მოლუწებაჲ: მოლუწეთაგანნი 6, 2; მოლუწებითა 6, 4, თუმცა გვაქვს აგრეთვე შეუკუმშავი ფორმები მოლუაწეთა 5, 4; 5, 5.

გ) **მოწაფე-ც** იკუმშება: მოწფისა 4, 6.

დ) **მონაზონ** ფუძე, ნასესხები ბერძნულისაგან, ზოგჯერ იკუმშება (სამონაზუნოჲ 0, 3; სამონაზუნოსა 0, 4), ზოგჯერ კი — არა: მონაზონისა 0, 30; მონაზონისათჳს 15, 5; მონაზონებად 4, 6; წესსა მონაზონებისასა 0, 31.

ე) **თუალ** სიტყვა არ იკუმშება მაშინაც კი, როდესაც იგი ძვირფას მინერალს აღნიშნავს: თუალებითა პატიოსნითა 2, 18; თუალებითა 34ა, 6; 34ა, 13.

ვ) **ოქრობეჭედი** ჩვეულებრივ იკუმშება (ოქრობეჭდისა, ოქრობეჭდები), მაგრამ უკუმშველი ფორმაც გვხვდება: ოქრობეჭედისა 35ბ, 12; 35ბ, 13.

ზ) **საკურთხეველ**-იც ეგეთია: არის პარალელური ფორმები, შეუკუმშველიცა და შეკუმშულიც: საკურთხეველისა 34ა, 53; 34ა, 54. მაგრამ: საკურთხევლისა 34ა, 55.

Ⴇ) **მპარავ** სიტყვისაგან (21, 5) გვაქვს მპარვობაჲ 4, 12.

თ) **ღმრთისმშობელ**-ი და **ნათლისმცემელ**-ი არც ერთი არ იკუმშება ჩვეულებრივ, მაგრამ გამონაკლისის სახით გვხვდება შეკუმშული ფორმაც: ღმრთისმშობლისა 34ა, 34; ნათლისმცემლისა 12, 1. შეიძლება ეს იმის ბრალი იყოს, რომ შემოკლების ნიშნის დასმა დაავიწყდათ.

ი) საერთოდ ძეგლში ხშირია შეუკუმშავი ფორმები, რომელთაგანაც აქ ზოგს დავასახელებთ: მოსაგებელისა 1, 3; სამკჳდრებელად 1, 3; დაუცადებე-

ლად 0, 39; სამართალითა 2, 5; შემოსავალითა 2, 8; მგალობელად 6, 21; წუენისა 4, 3 (მაგრამ საწუნე 6, 12; 29, 7, რადგანაც თავშიც დაერთო კუმშვის გამომწვევი აფიქსი და ბოლოშიც), სარგებელისა 7, 4; სეკდენბერისა თჳესა 9, 3; გასაყოფელად 1, 2; სარგებელისა წილ 4, 6 და სხვა.

11. **ასიმილაცია. დომესტიკოს**-ისაგან მიღებულია **დემესტიკოს**-ი, რომელიც ერთხელ შეცდომით **დემესტლიკოს**-ის სახით არის დაწერილი ტიპიკონის დასაწყისშივე (0, 2), არ ვიცი, რად მოუვიდა გადამწერს ასეთი კალმის შეცდომა, რადგანაც სხვაგან ყველგან დემესტიკოსია: 1, 2; 35ბ, 1; 35გ, 11; 36, 1. ის კი უეჭველია, რომ აქედან მოდის გრიგოლ ბაკურიანის-ძის „დიდ დემესტლიკოსად" მოხსენება ამილახორის სახლის კრებულის მოსახსენებელსა და მეწიეთის „მარხვანის" მოსახსენებელში (სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები. გამოცემა ქრისტინე შ ა რ ა შ ი ძ ი ს ა, 1961, გვ. 18 და 21).

12. **დისიმილაცია** (გადასხვაგვარება) იყო მოსალოდნელი წულილ-წულილად-ში (2, 21), მაგრამ არ მომხდარა. სამაგიეროდ, **საზორავრო**-ს ნაცვლად მიღებულია **საზოლავრო** 34ბ, 4. დისიმილაციური გამჟღერების წესის თანახმად, გვაქვს **ტიპიკონ**-ის გვერდით (30, 3; 33, 2; 36, 2) **ტიბიკონი**-ც (0, 39; 11, 2; 33, სათ.).

მ ო რ ფ ო ლ ო გ ი უ რ ი ს ა კ ი თ ხ ე ბ ი

ს ა ხ ე ლ ე ბ ი

ბ რ უ ნ ე ბ ა

13. **სახელობითი.** სახელობითი ბრუნვის ნიშანი ყველგან არის შემონახული, გარდა **ე**-ზე გათავებულ ფუძიანი სახელებისა: ამ მხრივ ძეგლში გამონაკლისი არ გვხვდება. მაგალითი: საქმე შუენიერ-ი და სათნო-ჲ უფლისა-ჲ 27, 1; სიბრძნე პირველ-ი 28, 4 და სხვ.

14. **ებ**-იანი მრავლობითის ფორმები უფრო გვხვდება მოქმედებით ბრუნვაში: „სოფელი ესე პრილონგი თავისა ძუელითა **ციხებითა** დ **აგარაებითა, ქსენადოშებითა** და ყოვლითა ზღვრითა მისითა 2, 12. ამ მხრივ მეტად დამახასიათებელია ტიპიკონის მეორე თავის ბოლო: ზემო ჴსენებულნი ეგე მონაგებნი ყოველნი, რომელთაცა **სახელებ**ი ზემოჲთ სწერიან, ესე სახედ მიგჳცემიან სრულებით ყოვლითა საჴმრითა მათითა, სეფითა **ულლებითა** და ეგრეთვე **გლეხებითა,** მთითა და ბარითა, ტყითა და **პლანინაებითა** და საძოვრითა **ადგილებითა, ვენაჴებითა** და **ხილნარებითა, წისქჳლებითა** და **სახლებითა,** ზღჳთა და ჴმელითა, **ციხებითა** და ყოვლითა **შენებულებითა** მათითა. ამ წინადადებაში **შენებულებითა** შეიძლება **შენებულ**-ის მრ. რიცხვის ფორმადაც გავიგოთ და **შენებულება**-ს მხ რიცხვის ფორმადაც. მე უფრო პირველი მგონია.

15. ბრუნების თავისებურებათაგან აღსანიშნავია შემდეგი:

ა) ძეგლში ძველი **აგარაკი**-ც გვხვდება (ივანოვა აგარაკი 2, 1; ანუ სოფელთა, გინა აგარაკთა მისთა 18, 5) და მისგან მიღებული ახალი **აგარაჲ**-ც. იმის გამო, რომ ეს უკანასკნელი წარმომდგარია თანხმოვანზე ფუძე-გათავებული სახელი**საგან** (კანის ჩავარდნის გამო), ჯერ კიდევ ბოლო-უკვეცელია: სათევზითა ტბითა მისითა და აგარაჲთა 2, 13; აგარაებითა 2, 12. როგორც ვხედავთ, **ტბა-ჲ** შეიკვეცა, **აგარა-ჲ** — არა. ფუძე-უკვეცელია აგრეთვე **მინა:** მინაჲთა 2, 18. **ამას უნდა მიეთვალოს აგრეთვე „პლანინა“: პლანინაებითა 2,17.**

ბ) პირთა სახელებს, საზოგ. სახელებთან გათანაბრების გამო, გასჩენიათ ნათ. ბრუნვაში **ა:** ბაკურიანისა-თჳს 21, 11; 31, 2 (ორჯერ!), 37, 14; ძისა ბაკურიანისა-ჲთა 36, 1; ხუასროვანისა-თჳს 31, 2.

გ) **ხუცეს** სიტყვის ნათ.-ის და ვით.-ის ფორმებია: **ხუცისა** და **ხუცად** (ბერძნისა ხუცისა 0, 30; ხუცად ეკურთხნენ 31, 5), რაც ადრევე მიღებულია ისტორიულად სიტყვის შეკუმშვით და ამის გამო სანი უშუალოდ მოხვდა ც-ს მეზობლად (*ხუცს-ისა, *ხუცს-ად), ეს პირველად ვ. თოფურიამ ახსნა.

დ) მოსალოდნელი **ჲ** არ მოიპოვება რამე-ში: ზაკულებაჲ რამე 34ბ, 3.

16. **რიცხვით სახელებში** აღსანიშნავია, რომ:

ა) **ორმეოცდაათი**-ც გვხვდება (6, 2) და ძველი **ერგასისი**-ც 6, 3.

ბ) დამახასიათებელია, რომ ათმეტეულებში შენახულია თავკიდური **ხ**მოვანი: ათერთმეტი 6, 3; ათორმეტი 8, 8; 21, 7; 37, 15; ათხუთმეტი 9, 2; ათექუსმეტი 37, 15; ათრვამეტი 18, 5. მაგრამ პარალელურად გვხვდება აგრეთვე უანო ფორმაც: თორმეტ-თორმეტი 37, 15.

გ) ოცეულების სახელთა **მე**-ში ხმოვანი ზოგჯერ ამოღებულია: გვაქვს როგორც ორმეოცსა 22, 2 და ორმეოცთა 10, სათ., ისე ო რ მ ო ც ს ა 22, 1. ამგვარივეა აგრეთვე სამეოცდა ათორმეტი 21, 1 და ს ა მ ო ც დ ა ათორმეტი 21, 4.

17. **ნაცვალსახელთაგან** შეიძლება აღინიშნოს, რომ

ა) გვხვდება როგორც ძველისძველი ურთიერთას 5, 11; 6, 22; 8, 3; და ურთიერთარს 5, 1; 18, 4, ისე მერმინდელი ერთმანერთისა 8, 2.

ბ) აგრეთვე აღსანიშნავია **ვინ** და **ვინმე**-ს მრავლ. რიცხვის ფორმები: ვიეთნიმე 15, 9; 18, 4; ვიეთ-გან 20, სათ.; ვიეთმე 21, 7 და ვიეთთამე 15, 7.

გ) უკუქცევითი კუთვნილებითი ნაცვალსახელის მნიშვნელობით იხმარება როგორც **თჳსი** (აგარაებითა თჳსითა 2, 1) და **თავისა** (პრასტინი ჩემი ზაუწი **თავისა** ყოვლითა ზღვრითა 2, 5; მონასტერი გიორგი წმიდისაჲ **თავისა** ვენაჴებითა და ყანებითა და მტილებითა 2, 5), ისე **თავიეთ.** ეს უკანასკნელი **(თავიეთ)** მიემართება მრავლობითში დასმულს (ან ნაგულისხმევ) სახელს: ესე ყოველნი **თავიეთ** ზღვრითა და სინორითა 2, 1; ესე ყოველნი მიმიცემიან **თავიეთ** ყოვლითა ზღვრითა დ **თავიეთ** ულლებითა 2, 8; რაჲთამცა აიღეს ძმათა **თავიეთ** შესამოსლისა ფასი 9, 3; ქარაკანდელნი **თავიეთ** ჯაჭუებითა 34ა, 20. ამ **თავიეთ**-ისაგან მოდის დღევანდელი **თავიანთ-ი.**

დ) „მავანის“ მნიშვნელობით იხმარება **იგი ვინმე** და **ესე ვინმე: მას ვისმე** ე ს ე-ე ს ე ვინმე ჰშუენინ თანაშემწედ საქმისა და **ამას ვისმე** — ს ხ უ ა ჲ ვ ი ნ-მ ე 13, 4.

18. **სახელთა წარმოქმნის** სფეროდან აღსანიშნავია, რომ

ა) **დროშა** სიტყვისაგან ნაწარმოებია **სადროშაე** (34ა, 6). მაშასადამე, **დროშა**-ს ბოლო არ ეკვეცება, რადგანაც იგი **დროშაკ**-ისაგან მოდის (ისე როგორც აგარაჲ — აგარაკისაგან).

ბ) კნინობითის ფორმათაგან გვხვდება **მცირაჲ** (34ა, 4; 34გ, 4).

გ) **სა—ეთ** აფიქსებით ნაწარმოებია არა მარტო სა-ბერძნ-ეთ-ი (მიმსახურებაა საბერძნეთისადა 1, 4; მერმე საბერძნეთს **მოსლვითა** 18, 9), არამედ სა-სარკინოზ-ეთ-იც (18, 9), რომლის ბადლად ბერძნულ ტექსტში (**Συρία** „ასურეთი") იკითხება.

დ) **ფერად-ფერად**-ისა და **კაცად-კაცად**-ის მსგავსად გაორკეცებით არის ნაწარმოები **გუარად-გუარადი**: მხლითა გუარად-გუარადითა 0, 4.

ზ მ ნ ე ბ ი

უღლების საკითხთაგან შეიძლება შემდეგი აღინიშნოს:

19. **ოდ**-იან **ზმნათა თავისებურება.** სამ მწკრივთაგან, სადაც **ოდ**-სავრცობიანი ზმნები თავისებურებას იჩენენ და განსხვავდებიან **დ**-სავრცობიანთაგან, **უწყვეტელი** იშვიათია ტიპიკონის სპეციფიკური ხასიათის გამო, მაგრამ მაინც გვხვდება და იგი ძველი ქართული ენის წესის მიხედვით არის გაკეთებული: მრავალთა შინა ჟამთა ვიქცეოდე ესრეთ 18, 9. სამაგიეროდ ხშირად გვხვდება **I ბრძანებითის** მწკრივისა და **I კავშირებითის** ფორმები და აქაც ძველი წარმოება ძალაშია, განსაკუთრებით მხოლობით რიცხვში. განვიხილოთ ამ ზმნათა ფორმები ორსავე მწკრივში.

20. **I კავშირებითის მწკრივი.** I კავშირებითის (ანუ I მყოფადის) მწკრივის მხოლობით რიცხვში **ოდ** სავრცობიან ზმნათა უღლებაში საერთოდ ძველი წარმოების ფორმებია წარმოდგენილი: უკუეთუ გამოჩნდეს ვინ და **იტყოდის** 18, 2; სამკაულთა და საფასეთა ეკლესიისათა წარწყმედად მიუშუებდეს და საქმესა მგლისასა **იქმოდის** 19, 2; რაჲთა ლოღარიასსა **უქმოდის** და რაჲცა შემოსავალი იყოს, აიღებდეს მათგან და აპოტიქსსა **შეუქმოდის** 26, 1. მწიგნობრობასა **იქმოდის** და თავადსა თანა **მიივლინებოდის** და **იურვოდის** 24, 1 და მისთ. გამონაკლისს შეადგენს „შეიქმნებოდეს" (რომელთა მიერ იჳ საგმობელი შეიქმნებოდეს 17, 2), რომელიც შეიძლება გადამწერს უნებლიედ გაეპარა.

მრავლობით რიცხვში კი ძველი წარმოების ფორმებიც არის და გარდამავალი საფეხურისაც:

ა) **ძველი წარმოება:** ძმათათჳს, რაჲთა არა განვიდოდიან, არცა იქცეოდიან გარეგან მონასტრისა 0, 21; და არცა თუ გულ-სავსებით **მსახურებაჲ** იცოდიან 25, 2.

ბ) **გარდამავალი საფეხურის (ოდ-ინ-იანი) ფორმები.** ძეგლში უმეტესად გარდამავალი საფეხურის ფორმები გვხვდება, რაც XI საუკუნის ძეგლთათვის არის დამახასიათებელი:[1] რაჲთა არარას შეექცეოდინ ლოცვასა შინა 12; სათ.;

---

[1] ამ გარდამავალი საფეხურის შესახებ ნახეთ ჩემი „გიორგი მთაწმიდლის ენა" (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3). 1946. გვ. 27—78.

სამნი სანთელნი დაუვსებლად ენთებოდინ 12, 1; კჳნდელნი ენთებოდინ 12, 3; რომელნი იგი კორციელად შურებოდინ 14, 1; რაჲთა ჯეროვნად და სამართლად იქცეოდინ 15, 2; რომელსა-იგი გარეგან მცნებისა მამათაჲსა იქმოდინ 15, 12; რომელნი მონაზონებისა წესსა მოვიდოდინ 25, სათ.. კარგი მაგალითია 23-ე თავის ბოლო, სადაც იკითხება: სიცოცხლესავე შინა ჩუენსა განვაგეთ, რომელ (დედაჲ იოვანესი და დაჲ ეფრემისი) ოდენ დღესასწაულსა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისასა **მოვიდოდინ** ლოცვად და დ ა ჰ ყ ო ფ დ ე ნ ვიდრე ჟამის წირვისა ჟამადმდე და მყის ხოლო მსწრაფლ **განვიდოდინ** მიერ 23,2.

21. **ბრძანებითის მწკრივი.** ტიპიკონში საკმაოდ მოიპოვება საკუთარი მწკრივის ფორმები მე-3 პირისათვისაც, რაც ამ ძეგლის ზმნათა უღლებას ძველი ქართული ზმნის უღლების სისტემასთან აახლოვებს. მაგალითები: იპყარნ კუალად ზემო დაწერილი წესი პანაგიელთაჲ 9, 5; საჴსენებელისა წილ წყევაჲ მიიღენ და უცხო იქმენინ წმიდისა ამის მონასტრისაგან 30, 3; იგივე ზემო წერილი წყევაჲ მიიღენ და განიძენ მონასტრისაგან 18, 11; კუალად აღესრულებოდენ ყოველთა ძმათა საჴსენებელი 27, 3; ტრაპეზისაცა საქმე და მსახურთაჲ კეთილად აღესრულებოდენ 8, 1; მეორე დასი იყავნ 9, 2; ესევითარი იგი ალიჴოცენ შორის ძმათა 13, 6 და მისთ.

მაგრამ ხშირად საკუთარი მწკრივის ფორმას იმავე მნიშვნელობით კავშირებითის ფორმა ენაცვლება. ხშირია შემთხვევა, რომ თანწყობილსა თუ შერწყმულ წინადადებაში ერთი ზმნა საკუთარი მწკრივის ფორმით იყოს, მეორე კი — კავშირებითისაგან ნასესხებით: **დადუმენინ** ეგევითარი იგი მღდელობისაგან და მის წილ სხუაჲ **დაეწესოს** 7, 2; წმიდისა ამის ადგილისაგან **განეშორენ** და მერმე ამისა შემდგომად ნაცვალად მისა სხუაჲ ღირსი **დაიდგინოს** 19, 2.

ტიპიკონის მე-6 თავში ერთისა და იმავე მნიშვნელობით ერთიმეორეს ცვლიან ბრძანებითი კილოს საკუთარი და ნასესხები ფორმები: **იყავნ** და **იყოს**, **იყვნედ** და **იყვნენ**, მაგრამ უმეტესად კავშირებითია (**იყოს, იყვნენ**). სათანადო მოწმობა: ერთი რჩეული და ღმრთის მოშიშთაგანი **იყავნ** იპტირიტად 6, 17. მაგრამ ამ ერთ საკუთარ **იყავნ** ფორმას გვერდში უდგას შვიდი **იყოს:** ერთი იყოს წინამძღუარ 6, 4; ერთი დეკანოზად იყოს 6, 6; ერთი იყოს მნათედ-კანდელაკად 6, 11; ერთი იყოს კელრად 6, 12; ერთი იყოს მემარნედ-ვაჟინრად 6, 13; ერთი იყოს მეტრაპეზედ 6, 14; ერთი იყოს მეპურედ 6, 18.

სათანადო ფორმები მრავლობითში: და ესე ყოველნი **იყვნედ** ერთ-სულ და, ერთ-ზრახვა 6, 22. ამ ერთ **იყვნედ**-ს პირისპირ უდგას სამი **იყვნენ:** ორნი იყვნენ იკონომოსად 6, 5; და იყვნენ მღდელნი ჟამის მწირველნი ექუსნი 6, 7; და სხუანი იყვნენ მგალობელად და მემკრედ და მეფსალმუნედ 6, 21.

ზემოთ მე-7 თავიდან დავიმოწმეთ **დაეწესოს** (**დადუმენინ** ეგევითარი იგი მღდელობისაგან და მის წილ სხუაჲ **დაეწესოს** 17, 2), მაგრამ მე-6-ში იმავე მნიშვნელობით **დაეწესენ** იკითხება: ხოლო ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად. სხვა მაგალითები კავშირებითის მწკრივის ფორმათა გამოყენებისა ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად: მას ჟამსა მღდელმან მოგჳჴსენნეს ჩუენ 21, 10; ტიპიკონი იგი გამოიჩინოს და ემხილოს ესევითარსა მას და ჯეროვნად

განიწუართოს და, რაჲცა დაეკლოს, ეზღვიოს მას და განიძოს მონასტრისაგან და ტიპიკონი იგი დაიდვას მონასტერსა პანაგიისასავე 36, 5.

ამგვარად, ცხადია, რომ ბრძანებითი კილოს გამოსახატავად საკუთარი მწკრივის ფორმებიც იხმარება, მაგრამ მათ ბევრად სჭარბობს კავშირებითის მწკრივისაგან ნასესხები ფორმები.

22. **პირდაპირ-ობიექტური პირის ნიშანი I სერიის ფორმებში.** როგორც ცნობილია, გარდამავალ ზმნებს I სერიის ფორმებში პირდაპირ ობიექტად მიცემითში დაყენებული სახელი შეეწყობა, ძველ ქართულში ასეთი ზმნები, თუ ისინი ორპირიანებია და ფუძე თანხმოვნით ეწყებათ, პირის ნიშანსაც მიიღებენ მსგავსად ირიბ-ობიექტიანი ზმნებისა, რომელთაც ირიბი ობიექტი ყოველთვის მიცემითში უდგას, I სერიის მწკრივებშიც და II-ისაშიც. ტიპიკონის ტექსტში ეს მოვლენა საკმაო სიცხადით არის წარმოდგენილი: ორპირიან ზმნათა II სერიის უნიშნო ფორმებს აქ უპირისპირდება I სერიის ნიშნიანები: შევწირენით 2, 14; 2, 18; ძღუენი შემოწიროს 27, 4, მაგრამ: რომელნი საჭმარსა შემოსწირვენ 0, 26; შესწირვენმცა 12, 11. მსგავსი მაგლითებია: ჰყოფს 4, 9; ჰყოფენ 18, 4; ვჰყოფდითმცა 9, 2; აღვსწერ მტკიცედ 27, 1 (მაგრამ: შთავწერეთ 0, 6); კანონსა დავსდებ 6, 3; სიტყუასა დავსდებ 33, 1; საჭმართა ეკლესიისათა განჰლევდეს და მონაგებთა მისთა წარჰსწყმედდეს 19, 4 (აქ პირის ნიშნად **ჰს** არის **ნახმარი**); ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8; ჰმწყსიდენ სულიერთა მათ სამწყსოთა 15, 3; განჰვლის 5, 8; შესცვალებენ 4, 6; ჰკურნებდეს სულთა მათთა 28, 2; სცნობდით 7, 3 და მისთ.

ჴელვიდენ-ში (21, 3) **ჰაე** დაკარგულია თავკიდური **ჴანის** გამო. „წირვიდეს“ და „წირვიდენ“ ფორმებში (7, 4; 7, 5) არ არის ობ. პირის ნიშანი, შეიძლება იმიტომ, რომ ამ ზმნას პირდაპირი ობიექტი არსებითად არ მოეპოვება.

23. **I თურმეობითის ფორმებში** მოქმედებითი გვარის ზმნებს, რომელთაც პირდ. ობიექტი მხოლობით რიცხვში აქვთ შეწყობილი, ბოლოში ძველი **იეს**-ი.კ მოუდის და მერმინდელი **ია**-ც:

იეს: მომიგიეს 18, 9; დაგჳწერიეს და მიგჳცემიეს 3, 1; აღუწერიეს 4, 3; შემოუკრებიეს 5, 9; გჳპოვნიეს 21, 12; მიგჳღებიეს 27, 1; განმისაზღვრებიეს 18, 3; 25, 2; განგჳსაზღვრებიეს 8, 1; უქადაგებიეს 0, 5. მსგავსივე ფორმა აქვს სტატიკურსაც აწმყოში: უპყრიეს 12, 6.

ია: მიმსახურებია 1, 4; დაგჳწერია 37, 2; (სტატ.) სწერია 2, 12; 9, 5; 30, 3; მქონებია 18, 9.

24. **სტატიკური ვნებითის** ფორმებად მიდის: სუენებია 34ბ, 3 და სუენებიან 34ა, 1. ამათ ნაცვლად დღეს ვამბობთ: ასვენია.

25. **ვნებითი გვარის წარმოება.** ყურადღებას იქცევს **ი** და **ე** პრეფიქსთა მონაცვლეობა ვნებითი გვარის ზმნათა ფორმებში: **აღიშენა** და **აღეშენა**, **დაიწესოს** და **დაეწესოს**, **დაიმტკიცოს** და **დაემტკიცოს** მაგალითებჲ: ივანოვა აგარაკი, რომელსა შინა აწ მონასტერი აღიშენა 2, 1; აღიშენა ჩემ მიერ ზემო თქუმული ესე ეკლესიაჲ 2, 11. არცა სადედოჲ მონასტერი აღეშენოს ოდესცა საზღვართა შინა მისთა 23, სათ.; გარეგან მონასტრისა სოხასტერთა დაიწესოს 7, 2; ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად 6, 10; და მის წილ სხუაჲ დაეწესოს ღირსი კა-

ცი 7, 2. დაიწეროს და დაიმტკიცოს 36, 6. აღიწერა და დაემტკიცა 0, 2. ასეთია აგრეთვე: **დაიხრწიოს** 29, 8 და დაეხრწიოს 21, 7. აღსანიშნავია აგრეთვე ვნებითი გვარის წარმოება **ი** პრეფიქსით **კრებ** ფუძისაგან: შემოიკრიბოს 21, 8 (მაგრამ შეკრბების 9, 3; შეკრბეს 18, 5).

26. **ტმესის** მაგალითებია: ანუ და- რაჲ -აკლოს ამისგანი 33, 1; და- რაჲ -ჰმატდეს 21, 4 (**შდრ.** გაუკვეთლად ხმარება ამავე ზმნისა ცოტა ქვემოთ იმავე თავში: და რაჲცა-რაჲ ყოვლისაგან შემოსავალისა წელიწდისა დაჰმატდეს 21, 5), ჯერ -ესრეთ -იყო 7, 4; ურწმუნოჲ იგი გან- თუ -ეყენებოდის, განეყენენ 13, 5 (ეს არის მოწმობა, მოყვანილი კორინთელთა მიმართ ეპისტოლედან). საყურადღებო ის არის, რომ ამ წიგნის ძველ რედაქციებში ზმნა გაუკვეთლად არის ნახმარი: უკუეთუ ურწმუნოჲ იგი განეყენებოდის, განეყენენ (I კორ. 7, 15).

27. გვხვდება III კავშირებითის ფორმა გარდაუვალ ზმნათაგან: ჯერ-არს, რაჲთა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა გულის სიტყუათა და საქმეთა და ყოველსავე ბრალსა, რაჲცა **შეჰმთხუეოდის** მათ 0, 19. თუცა თუ არა **დაჰკლე-ბოდის** 31, 5.

28. **თავისებურ ზმნათაგან** შეიძლება აღინიშნოს:

ა) **აქუნდა,** რომელსაც ძველი ქართულისთვის დამახასიათებელი ფორმებიც მოეპოვება: მაქუნდა 2, 13; აქუნდა 2, 15; აქუნდეს (არავის აქუნდეს ზიარებაჲ 0. 24); გუაქუნდის (უურაობაჲ გუაქუნდის 35ბ, 4), მაგრამ ამათ გვერდით არის ჰქონდა 2, 7 ;ჰქონდის 6, 12.

ბ) უცნაურია **აღაოჭრდეს** ფორმა, რომელიც ორჯერ გვხვდება ხელნაწერში: ოთხნი ეკლესიანი მათ მიერ აღაოჭრდეს 17, 2; რაჲთა დაირღუას და აღაოჭრდეს ესევითარი ესე სამოწესეოჲ სამკჳდრებელი 19, 1. უთუოდ ინდივიდუალურია, მაგრამ აშკარა შეცდომა მგონია და გამოცემაში გავასწორე.

გ) **დარღუევა** ზმნისაგან II კავშირებითის ფორმად მოსალოდნელია **დაირ-ღუეს,** მაგრამ გვაქვს: რაჲთა დაირღუას 19, 1.

დ) გვხვდება ერთი მაგალითი არს ზმნის შემოკლებისა: რაჲ-ა ნაყოფი სუ-ლისაჲ 15, 11. შეიძლება ამას დავსძინოთ „დაკლებულ-ა“ (გარნა რიცხუსა ყრმა-თასა ნუმცა ოდეს დაკლებულა სწავლისაგან 31, 6).

ა) **უნდა** ზმნა ძველებური წესით აწარმოებს I კავშირებითს: უფროსი გან-სუენებაჲ უნდეს 0, 5. [თანა 21, 2.

ვ) **ქმნა** ზმნისაგან გვხვდება წყვეტილში „ქნა“: ძალმან ღმრთისამან ქნა ჩემ

უ დ ე ტ რ ე ბ ი

29. **კავშირთაგან** აღსანიშნავია **რაჲ,** რომელიც დროის დამოკიდებულ წინა-დადებაში გვხვდება: მოვიჴსენე რაჲ დღე აღსასრულისა ჩემისაჲ 1, 3; მიიცვა-ლებოდის რაჲ პირველი წინამძღუარი 5, 6: აღასრულონ რაჲ საღმრთოჲ საჲ-დუმლოჲ 5, 7.

30. **მო** და **მი.** ესენი კარგად ცნობილი ზმნისწინებია, მაგრამ წინდებულის ფუნქციითაც გვხვდება სახელთან და ზმნიზედასთანაც: ვიდრე მოაქამდე 27, 1;

მიმუნადმდე 3, 2; მიკნინადმდე 1, 5; დიდითგან და ვიდრე მიმცირეთამდე 3, 3; ვიდრე მიგანლიმებამდეცა 12, 10.

31. **თანდებულთაგან**

ა) **მდე** ერთხელ **მდინ** ფორმით გვხვდება: რაჲთა იყოს რიცხჳ ზოგად ცხორებულთა მათ ძმათაჲ ორმეოცდაათამდინ 6, 2.

ბ) **-და** თანდებული: მიმსახურებია საბერძნეთისადა 1, 4; მიცემული მისდა 2, 16; მიგჳცემიეს უკუე სოფელი ესე პრილონგი მონასტრისა ჩუენისადა 2, 2.

გ) **ებრ** თანდებული ნათესაობითში დასმულ სახელს დაერთვის: წესისაებრ, ჯერისაებრ, ჩუეულებისაებრ, ჩუენისა ამისებრ დამცნებისა 27, 4 და მისთ., მაგრამ გვხვდება აგრეთვე: ღმრთის მოყუარებრ 19, 4; ძმებრ-ივ-ად 19, 4.

სინტაქსის საკითხები

32. **პირდაპირი ობიექტის შეწყობა სახელზმნებთან.** ზმნის საწყისს შეუძლია პირდაპირი ობიექტი შეიწყოს სახელობითსა და მიცემითში:

ა) **სახელობითში:** წარყვანებად სტუმარი 8,12; ყოფად დღესასწაული 11, 1; მიცემად საკუმეველი, ზეთი და სანთელი 31, 3; უკუეთუ ინებოს ვინ დაჴსნად ესევითარისა ამის სტუმართმოყუარებისა წესი 29, 10; დაჴსნად სჯულის-დებაჲ ესე 33, 1; ყოფად **საჴსენებელი** ჩემი 0, 27; მოგონებად საშინელი იგი და შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ 1, 1 და მისთ.

ბ) **მიცემითში:** ჩუენებად მათდა გზასა ჭეშმარიტებისასა 14, 2; ყოველსავე საზომისაებრ ჯერ-არს ქმნად 14, 3 და მისთ.

საყურადღებოა, რომ მიმღეობასა და მიმღეობის ტიპის სახელსაც შეუძლია შეიწყოს ობიექტი (პირდაპირი თუ ირიბი) მიცემითში: მარადის ჭირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი 0, 4; უმეცარი სჯულსა მას კანონთასა 13, 7; მეცნიერი სჯულსა მას კანონთასა (იქვე).

შეიძლება, რომ ერთმა და იმავე ფორმამ პირდ. ობიექტი შეიწყოს სახელობითშიც და მიცემითშიც: ჯერ-არს ფსალმუნებითა და გალობითა **აღსრულებად** მის ზედა ყოველივე **წესი** სამკუდროჲ 22, 1; ვერ ღირს ვიქმენ **აღსრულებად გულის-ზრახვასა** ჩემსა 1, 2; ღირს მყო მე ღმერთმან **აღსრულებად გულის-თქუმასა** გულისა ჩემისასა 1, 5.

რა თქმა უნდა, ასეთ შემთხვევაში ხშირია პირდაპირი ობიექტის ნაცვლად უბრალო დამატების შეწყობაც ნათესაობითის ფორმით: და განვაწესეთ ყოფად მისთჳს ლოცვისა მრავლისა და ჟამის წირვისა (2, 12); არცა სადღესასწაულისა ჭურჭლისა ჯერ-არს ქონებად, არცა წუენისა ქმნად, გინა კიდეგნად ტაბლისა შემზადებად ანუ თუ მოღებად რაჲსამე საზიაროსა მას ტრაპეზსა 4, 4.

33. **მცა** ნაწილაკს ჩვენს ძეგლში ყველგან შენახული აქვს თავისი სინტაქსური ძალა: წინადადებაში იგი ზმნას შეიწყობს თხრობით კილოში და აძლევს მას კავშირებითის მნიშვნელობას. ასეთი ფორმა შეიძლება ბრძანებითის მნიშვნელობითაც იყოს გამოყენებული. მაგრამ, თუ **მცა** ნაწილაკი შერწყმულ წინადადებაშია ნახმარი და რამდენიმე ზმნას ემსახურება, შეიძლება ყველას არ გასწვდეს მისი ძალა. ამის მაგალითია: **რაჲთამცა** ანუ სახლი **იშენა** ამათ შინა, ანუ სა-

ხიზნავად თჳსად **შექმნა** ,ანუ დამკჳდრებად მას შინა **ინებოს**, გინა უფლებად მი-სა, ანუ რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა **თუალ-ახუნეს** და **მია-ხუეჭოს**, ანუ **შეძინების-მოყუარებდეს** რასაცა ზედა·**საჭმარსა, დიდსა გინა მცი-**რესა, ანუ მებრ ლიტონითა სიტყჳთა ერთითა ხოლო მიტაცებად **მოიგონოს** 18, 5. აქ მოყვანილ ზმნის ფორმათაგან მხოლოდ პირველი ორია თხრობითი კილოსი (იშენა, შექმნა), რომლებზედაც ვრცელდება **მცა** ნაწილაკის გავლენა, მომდევნო-ები კი ყველა კავშირებითის ფორმებია. არ ვიცი, დედანშიც ეგრე იყო, თუ გადმომწერმა გადააკეთა უნებლიეთ. ამ საკითხს სხვა ძეგლების მიხედვით უნდა შესწავლა.

34. **შედგენილ შემასმენელში შემავალი სახელის ბრუნვა.** შედგენილი შე-მასმენლის სახელი ჩვეულებრივ წრფელობითში დგას: და მე ვიქმენ უფალ და ჴელმწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13. აქ წრფელობითია როგორც **უფალ**, ისე **ჴელმწიფე** და მათთან შეწყობილი **სოფლისა** და **ციხისა**[1]. სხვა მაგალითი: ბრძენმცა არიან და გულისჴმის მყოფელ, ერთ-გულ და ერთ-სიტყუა 4, 1; და იყავნ ტაბლაჲ მათი საზოგადო და საერთადო 9, 2; და უკუეთუ... არა მაოჴრებელ იპოოს მონასტრისა ჩუენისა, იყავნ იგი კურთხეულ 30, 3; რაჲთა არა მოყუასთა თჳსთა სახე ბოროტისა ექმნას და მოძღუარ ურჩებისა და მისთ.

ხშირად წრფელობითის ნაცვლად ვითარებითი იხმარება: ერთი იყოს წინა-მძღუარ და მწყემს მონასტრისა და ძმათა 6, 3, მაგრამ იქვე: ორნი იყვნენ იკო-ნომოსად 6, 5; ერთი დეკანოზად იყოს 6, 6; ერთი იყოს კელრად 6, 12 და სხვ. ასეთივე მაგალითებია: ვყვენ ესენი **წინამძღუარ** ჩემდა ცხორებისა და **მეოხად** ქრისტეს მიმართ 1, 3; რომელი-იგი არა იყოს **მიზეზ** მონასტრისა **ვნებისა, არცა ახალ-სახეობად** რაჲმე, არამედ **სიმტკიცედ** **წინამდებარეთა საქმეთათჳს და ხის-რულედ ღმრთის მსახურებისა 20, 1.**

არის, რა თქმა უნდა, სახელობითი ბრუნვის ფორმის ხმარების შემთხვევე-ბიც: მდიდარი იყო 2, 15 და სხვ.

სხვადასხვა

35. **სტილისტიკის** თვალსაზრისით აღსანიშნავია, რომ გრიგოლ ბაკურია-ნის-ძე ხან მხოლობითი რიცხვის ფორმით მოგვითხრობს თავის ნაქნარ საქმე-ებს, ხან მრავლობითით. მაგალითი: გარნა ვინაჲთგან, წინამძღურებითა ღმრთი-საჲთა, აღიშენა **ჩემ მიერ** ზემო თქუმული ესე ეკლესიაჲ და მონასტერი **ჩემი, ვყავთ ჩუენ** ბრძანებისაებრ მისისა და **მოვიყვანე** ლარნაკი მისი აქა, მონასტერსა და ეკლესიაჲსა სამარხოსა **ჩემსა**, და მუნ **დავდევით** საფლავსა შინა გუამი მისი 2, 11; აწ უკუე, ვითარცა **ვთქუ**, სოფელი იგი პრილონგი, მისისაებრ **განწესები-**სა, **მივეცით** მონასტერსა **ჩუენსა** და სამარხოსა მისსა და **განვაწესეთ** ყოფად მისთჳს ლოცვისა მრავლისა და ჟამის წირვისა.

36. აგრეთვე აღსანიშნავია სინონიმური გამოთქმები: დამჭირვად და პყრო-

---

[1] **სოფლისა** და **ციხისა** ნათესაობითის ფორმაა, ფუძედ გამოყენებული სხვა **სახელის გან-**საზღვრებისას და ამ შემთხვევაში ნათესაობით-წრფელობითია.

ხად 7, 2; ჯერ-არს და სამართალ 4, 12; 20, 2; 26, 1; დღეს და ეგოს 5, 5; მორჩილებასა და მსმენელობასა 6, 22; უჯეროვნეს და უმჯობეს 9, 2; ყოველსავე შინა საქმესა ურჩებისა და უსმენელობისასა 15, 2; განბძარვაჲ და განყოფაჲ 15, 6; შერჩულვაჲ და განკანონებაჲ 15, 6; ყოვლადვე და მარადის 27, 1; განუწესებ და განუსაზღვრებ 28, 1 და სხვ.

ბერძნულიდან ნასესხებ სიტყვებში ყურადღებას იქცევს:

37. პირველ ყოვლისა, **კომნიანოს**-ი (2, 18). ამ სამეფო გვარის ასეთი ფორმა ცნობილია აგრეთვე სხვა ქართული წყაროებიდანაც: „მოვიდა ოდესმე ანდრონიკე კომნიანოსი“ (ისტორიანი და აზმანი. ქ. ცხ. II, 16); „მოიყვანეს ასული კომნიანოსისა“ (ჟამთა აღმწერელი, ქ. ცხ. II, 274).

ბერძნული ანბანის მერვე ასო (η) რომ **ია**-დ იყოს გადმოცემული ქართულში, ამის მაგალითია კიდევ **სკლიაროს**-ი („მას ჟამსა შინა იქმნა განდგომილებაჲ სკლიაროსისაჲ“ (ცხორ. იოვანესი და ეფთჳმესი, 16). ჩვეულებრივ η ასო ამ დროს **ი**-დ გადმოდის (დიმოსი, იპოტირიტ-ი, იპომნიმა-ჲ). უკანასკნელ ორ სიტყვაში მხედველობაში გვაქვს ის **ი**, რომელიც **რი** და **მნი** მარცვლებშია შესაბამისად.

38. χ ასო ვიწრო ჴმოვნების წინ **შ**-ინად არის გადმოცემული: დოშიარი, პანაშჳდი, ქსენადოში, შემეფტონი, შერნიმოქსესტი (ნ. თავ-თავის ადგილას ლექსიკონში). პანაშჳდ-ის ნაცვლად უნდა გვქონოდა **პანიშიდი**, მაგრამ ჴმოვანთა ასიმილაცია მომხდარა (**პანა-**) და შემდეგ რიცხვითი **შუიდ**-ის გავლენით უმარცვლო **უ** ჩართულა სიტყვაში (პანაშუიდი, პანაშჳდი).

χ რომ **შ**-დ იყოს ქცეული, ეს ცნობილია სხვა წყაროებიდანაც: ქუათაჴევის და ვლაშერნის ღმრთის მშობელსა შემოგწირეთ (ს. კაკაბაძე, ისტ. საბ. III, 76, 10); ანდიოშისა, რაც ამას უდრის: ანტიოხიისა, ანტიოქიისა (მცნება სარჯული, 1470—1474 წ., ს. კაკაბაძის გამოც. 1913); ეს ფართოდ გავრცელებული ფონეტიკური მოვლენა ცნობილია ჭანურიდანაც, სადაც იმავე ბერძნულიდან **შილიდონი** („მერცხალი“) და **შილია** („ათასი“) შემოსულა (ნ. მ ა რ ი, ჭანური გრამატიკა, 205).

39. γ ასო რომ **ღ** იყო ა-ს წინ XI საუკუნის ბერძენთა გამოთქმაში, ეს გიორგი მთაწმიდლის ანდერძიდანაც ვიცით, რომელიც მან მის ნარედაქციევ ფსალმუნთა წიგნს დაურთო[1]. ამის მაგალითები ტიპიკონშიც არის: აღაპი 36, 1; ღეღატად დამიც 18, 10; ლოღარიასობით 26, 4 და სხვ., მათ შეიძლება **დაემატოს** ამ ასოს **ღ**ანად გამოთქმა **ო**-ს წინაც (კაცის სახელი მარღონა 35ა, 10), მაგრამ იგი **გ**-დ რჩება **ლოგის-ქმნილ**-სა (2, 1) და **პანაგირ**-ში (9, 3) და **ჟ**-დ გვევლინება პანაჟურელთა-ში (35გ, 9), ვაჟინარ-ში (6, 21) და ჟელოვა სოფლის სახელში (6, 2).

---

[1] ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები. გამოსცა მზ. შანიძემ, I ტექსტი. 1960 (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 11). აქ იკითხება: უკუეთუ ვინმე ამას ჩუენსა შრომით და რუდუნებით ქმნილსა და ყოვლითა ჭეშმარიტებითა სავსესა ნაშრომსა და აღწერილსა არა ჯერ-იყოს და კე იცოდის, ანუ **ღარ**, გინა **ოტი**, ანუთუ **ღმერთი** და **უფალი**, მაშა ჩუენსა ნაშრომსა ზედა ნუ ბრძნობს“ (გვ. 027). აქ **ღარ** = γάρ.

40. ბერძნული **σμ**, **σρ** და **χτ** კომპლექსი გადმოცემულია **ზმ**, **ზრ** და **ხტ**-ს სახით (შესაბამისად): ზმოლინა (35ბ, 8, 18, 20), ზრავიკი (2, 13; 29, 6), პრახტიკონი (35ბ, 30, 31, 34).

41. ბერძნულს არა აქვს შიშინა ბგერები **შ** და **ჩ** (რა თქმა უნდა, არც სათანადო ნიშნები ანბანში), ამიტომ მათ ნაცვლად სისინა ბგერებს გამოთქვამენ. მაგრამ ქართველის ყურს რომ **შ** და **ჩ** ესმოდა ბულგართაგან სოფლის სახელებში, მას არ გაუჭირდა სწორად დაეწერა: შიკონი (35ბ, 9) და ჩრვენა (35ბ, 2).

42. ზოგი სახელი, წარმოშობით სლაური ან სლაური გზით შესული ბერძნულში, ტიპიკონის ქართულ რედაქციაში გადმოცემულია იმდროინდელი ბერძნული გამოთქმის მიხედვით. ეს ეხება **ჩ** ბგერას, რომლის საპირისპირო სისინა ბგერაა **ც** (უფრო ზედმიწევნით რომ ვთქვათ, სლაური ч ბგერის შესატყვისი საპირისპირო სისინა ბგერაა **ц**). მის გადმოსაცემად მარტო ζ არ ყოფილა საკმარისი და წინ **τ**-ს უწერდნენ, ალბათ, სიყრუვის გასაძლიერებლად: **τζ**. ეს კი ქართველის ყურს უფრო **წ**-დ ესმოდა, ვიდრე **ც**-დ. ამიტომაა, რომ გვაქვს გეოგრაფიული სახელები: პეტრიწონი, ლიპიწონი, ზაუწი და ეთნიკური პეწინაგი.

* *

II. ლექსიკონი

Ⴀ

აბარმად-ი (0, 22; 16, 1; 21, 5). ს. ორბელიანის ლექსიკონის მიხედვით **აბარმად**-ი ჰქვია (ს. ორბელიანს **აბრამად**-ი აქვს) ეზოს მოძღვარს ან კანდადატს (!). ხოლო „ნაზირ“ სიტყვასთან ლექსიკოგრაფი შენიშნავს, რომ „სალაროს ნაზირს აბრამადი ჰქვიან, ქარხნის ნაზირს კი — ეზოსმოძღვარიო“, მაგრამ არ ჩანს, საიდან აქვს მას დამოწმებული ეს სიტყვა. სულხანის ლექსიკონიდან **აბრამადი** გადასულა დ. ჩუბინაშვილისაში, სადაც იგი ასეა ახსნილი: „ნაზირი, дворецкий“ და ნაჩვენებია წყარო **გჯ.** 15, 20 (ე. ი. გუჯარი?). პეტრიწონის ტიპიკონში ეს სიტყვა სამჯერ გვხვდება, მაგრამ ისე, რომ მასთან ერთად დასახელებულია ან იკონომოსი, ან განმგე. ბერძნულ ტექსტში კი სათანადო ადგილას ორივე ქართული სიტყვის შესაბამისად ან ეპიტროპოსია ნახსენები, ან იკონომოსი: ჴელისუფალთათჳს მონასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი და აბარმადნი 0, 22 **περὶ τῶν ἐπιτρόπων**: რაჲთა არაოდეს დაუტეონ პატიოსანი სამოწესეოჲ ჩუენი თჳნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა (**ἄνευ ἐπιτρόπων**), რომელ არიან განმგენი და აბარმადნი 16, 1; და ყოველივე წინამძღუარმან და განმგეთა განუყონ თანაგანზრახვითა და მეცნიერებითა აბარმადთა და იკონომოსთაჲთა 21, 5 **διὰ τῶν καθηγουμένων καὶ οἰκονόμων.**

მოყვანილი ადგილების მიხედვით ცხადია, რომ აბარმადი მონასტრის ხელისუფალთაგანია.

სეტის გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატის წარწერაში მოხსენებულია აბარმადი იონა და ნაცვალი მიქელა-ჭურა: „მოიჭედა აბარმადობასა ინასსა (იკითხე: იონაისასა), ნაცლობასა მქელაჭურასასა“) [ეს ხატი, ე. თაყაიშვილის აზრით, უნდა ეკუთვნოდეს მე-12-13 საუკუნეს: არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. პარიზი 1937, გვ. 267—268]. ამ წარწერის მიხედვით აბარმადი მონასტრის წინამძღვარი ჩანს.

თამარ მეფისაგან გელათისათვის ბოძებულ სიგელში აჯამეთის აბარმადი იკითხება: „აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაჲ და სიგელი ესე ჩემი შემდგომითი შემდგომად მომავალთა მეფეთა, ერისთავთ-ერისთავთა, ერისთავთა, აზნაურთა, ოთხმიზდურთა, ნაცვალთა, აჯამეთის აბარმადთა[1], ტყისმცველთა, გოგნისა ციხის[ა ც]იხისთავთა, ჴელი-

[1] თ. ჟორდანიას მოჰყავს კითხვის ნიშნით: აჯამეთის აბრმდათა (?), ტყის მცველთა (ქრონიკები, II, 74). ალბათ, სიტყვა დედანში შემოკლებულად არის დაწერილი (აბრმადთა) და უნდა წავიკითხოთ „აბარმადთა“.

სუფალთა, გზირთა და ყოველთა საქმი[ს მოქმედ]თა ჩუენთა, დიდთა და მცირეთა, დაუმტკიცეთ და ნუვინ [უშალავთ] ბრძანებასა ამას ჩუენსა (თ. ჟორდანია, ქრონიკები II, 73—74; С. Какабадзе. Грамота царицы Тамары Великой на имя Гелат от 1193 г.: Известия Кавказского историко-археологического Института. III. (1925), გვ. 116. მ. თარხნიშვილით აბარმადი — dispensator („გამგე“, „ეკონომოსი“), ს. ყაუხჩიშვილით — კელარი (Georgica V, 85).

[**აბრაგ-ი.** ნ. ტაშტ-აბრაგი].

აგარაკ-ი, აგარა-ჲ [გვხვდება ორივე ფორმა]: სახნავ-სათესი ადგილი: ანუ სოფელთა, გინა აგარაკთა მისთა, ანუ ციხეთა 18, 5; აგარაებითა 2, 3; 2, 12; აგარაებითურთ 2, 2. (მიმოხ. 15ა).

ადგილ-ი: ნუჟიერისა ადგილისა 5, 10; ადგილი მოუყიდონ ეკლესიასა 26, 7; მისდა მინიჭებულთა ადგილთაგან 2, 13; ყოველსავე საქმესა შინა და ადგილსა 8, 4; მონაგებთაცა ადგილისათა 4, 6. ნახე ალაგი.

ადგილ-ცემა-ჲ: უკუეთუ მიუშუას ვინ და ადგილ-სცეს მათ 4, 6.

ადვილად 0, 6; 6, 3.

ავლინ-ი (αὐλή) ეზო, კარ-მიდამო: პერითორისა ციხესა შიგნით ავლინი 2, 7; ნასყიდის ნაწერები ვარდანისი ავლინისათჳს 35გ, 3.

აზნაურ-ი თავისუფალი: მნებავს, რაჲთა იყოს იგი აზნაურ და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა და ნათესავთა ჩემთა 18, 1; რაჲთა აზნაურად ეგოს 18, 10; 25, 2; რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თჳთ-ჴელმწიფე და უფროჲსღა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოლელთაჲსა არს აზნაურ და შეუვალ 3, 1-2.

აზნაურებაჲ თავისუფლება: აზნაურებისათჳს 0, 9.

ათორმეტ-ი: აღიღოს ათორმეტი ფოლი 18, 2; საუფლოთა მათ ათორმეტთა დღესასწაულთა წინაშე 12, 3; აქ იგულისხმება უთუოდ ხატები 12 საუფლო დღესასწაულისა კანკელზე.

ათრვამეტ-ი: სამას ათრვამეტთა წმ. მამათაგან 18, 5.

ალაგ-ი მიწის ნაკვეთი. საკუთრად თავისა თჳსისათჳს ალაგისა რაჲსამე ღუწოლაჲ ძმისაჲ 4, 3; ყოვლითა ალაგითა და შემოსავლითა 2, 8. ნახე ადგილი.

ალამ-ი ზეწრის კუთხე (?): სუდარაჲ ოთხი ოქროწერილითა ალმითა 34ა, 49 (არაბ. علم დროშა).

ამიერ განსლვაჲ მიცვალება, მოკვდომა: შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველისა მის წინამძღურისა 5, 4 (შდრ.: შემდგომად მიცვალებისა მის წინამძღურისა 5, 5).

ამოკუეთა-ჲ. ნ. აღმოკუეთაჲ.

ანასდეულად 5, 5 უეცრად.

ანაფორა-ჲ: სამი სეფისკუერი უდიდროვნესი, რომელსა **ანაფორაჲ** ეწოდების 21, 9 (αἱ ἀναφοραί).

ანგარიშ-ი (სპ. انگارش): ლოღარიას ქმნისათჳს და ანგარიშის ყოფისა 0, 32.

ანგაჰარ-ი: ანგაჰარნი და ჴელოვანნი 24, 2; **ანგაჰრება-ჲ:** ანგაჰრებითა 4, 11 (მიმოხ. 9, ც).

ანდერძ-ი: ანდერძსა შინა მისსა 2, 9; 2, 13.

აპალარ-ი (ἀπαλαρία, ლათ. epularis-აგან) ლანგარი: მივსცენ ვეცხლისა აპალარნი სამნი, რაჲთა შექმნენ ზემო თქუმულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი, სამწერლობელნი და სხუაჲ, რაჲცა ჰმდეს 34ბ, 7.

აპეტის-ი, აპეტისონ-ი: დალაცათუ შემოსავალი ყოველი ფერი მონასტრი-

საჲ სეკდენბერისა თუესა შეკრბების და აპეტის იქმნების (καὶ ἀπαιτήσεις γίνονται) 9,3; სხუაჲ აპოდიქსი აპეტისინისა თემისა ზმოლინაჲსაჲ 35ბ, 20 (ἀπαίτησις, მრ. ἀπαιτήσεις) „მოთხოვნა“, „გადახდევინება“.

აპოდიქს-ი, აპოტიქს-ი ხელწერილი (ἀπόδειξις): აპოდიქსი მიხაელ მეფისაჲ... ოცდაშჳდისა ლიტრისაჲ 35ბ, 19; სხუაჲ ჲპოდიქსი აპეტისინისა თემისა ზმოლინაჲსაჲ 35ბ, 20; აპოტიქსსა შეუქმოდის 26, 1; აპოტიქსსა აიღებდეს 26, 2; 26, 3; აპოტიქსები 35გ, 9. „საბუთი“ (ყაუხჩ. 287).

აპოსკედეფსობა-ჲ: სხუაჲ სამეუფოჲ პიტაკი, აპოსკედეფსობისათჳს 35ბ, 17 **ἕτερα πιττάκια τρία ἀποσχιδευμοῦ.** გადასახადის „გაშვება“, „ამოკვეთა“, „გადასახადისაგან განთავისუფლება“ (ყაუხჩ. 287).

არცა თუ: რამეთუ არცა თუ ნეტართა მათ იწროჲ რაჲმე ცხორებაჲ უქადაგებიეს 0, 6.

არწივ-ი: მსგავსად არწივისა მაღლად მფრინვალისა 15, 13.

არხონდ-ი. ნ. საარხონდოჲ.

ასაკ-ი, უასაკოჲ. ნ. ჰასაკ-ი (მიმოხ. 9 Ⴇ).

ასო-ჲ ვითარცა ასოჲ დამპალი 15, 6.

ასოჲს მოდგამ-ი სახლეული, თავისიანი: ხარკად ზედა-აც ყოველთა მწყემსთა კრებულისათა, რაჲთა ჰმწყსიდენ სულიერთა მათ სამწყსოთა მათდა რწმუნებულთა, ვითარცა ასოჲს მოდგამთა თჳსთა 15, 3 ὡς οἰκείοις.

აღაპ-ი (ἀγάπη) მკვდრის სულის მოსახსენებლად დაგებული ტრაპეზი: აღაპისა ჴსენებაჲ 0, 21; რაჲთა ჩემთჳს აღაპსა ჰყოფდენ 37, 8 **любовная вечеря, поминальная трапеза по умершим.**

აღ-არ. ნ. აღსაარებაჲ.

აღგება-ჲ: ჩემგანვე აღგებულნი სახლნი 2, 5.

აღება-ჲ, აღღება-ჲ: რაჲთა წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს 6, 9; მის ხოლო საჭმრისა ჯერ-არს აღებაჲ და შეწყნარებაჲ 20, 1; ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალსა აიღებდა და დაჰმარხვიდა 2, 16; აპოტიქსსა აიღებდეს 26, 2; 26, 3; რაჲთამცა აიღეს ძმათა თავიეთ შესამოსლისა ფასი 9, 3; ყოველსავე საჭმარსა თჳსსა კორციელსა ეკლესიისაგან აღიღებს მღდელი 7, 4.

აღვსება-ჲ: დიდებულსა მას ქრისტეს აღდგომისა დღესა, დიდსა კჳრიაკესა, რომელ არს აღვსებაჲ 9, 3; წმიდასა და დიდებულსა ბრწყინვალესა დღესა ქრისტეს აღდგომისასა — აღვსებასა 21, 10; ერთ-ჯერ სეკდენბერსა და მეორედ აღვსებასა 26, 1; ზატიკთა შინა აღვსებისათა 8, 8 აღდგომის დღესასწაულებზე.

აღზრდილ-ი: აღზრდილნი ფუფუნებით 0, 4; მჴედრობით აღზრდილნი 0, 4.

აღთქუმა-ჲ: უკუეთუ ეცრუვოს წინამძღუარი, ანუ სხუაჲ ვინ ჴელისუფალი აღთქუმასა თჳსსა 0, 25.

აღკუეცაჲ ბერად შედგომა, пострижение в монахи: უკუეთუ აღკუეცაჲ ინებონ 25, 3.

აღმართვა-ჲ: რომელი-ესე აღემართა მას შინა 0, 2.

აღმოკუეთა-ჲ, ამოკუეთა-ჲ: რვეულნი ყოველსი რვითა ფურცლითა არიან და არა არს მას შინა აღმოკუეთილი, და ნუცაღა ვინ იკადრებს აღმოკუეთად 36, 8; ყოველთა შინა ეკლესიათა ერთი სეფისკუერი აღმოკუეთილ იქმნას 21, 9; სამი სეფისკუერი... და ამოკუეთილ იქმნას ერთი 21, 9.

აღმოსავალეთ-ი, აღმოსავლეთ-ი. ნ. გეოგრ. სახელებში.

აღნთება-ჲ. ნ. ნთებაჲ.

აღოჴრება-ჲ: ამ ზმნისაგან ვნებითი გვარის ფორმა წყვეტილის მე-3 პირის მრავლ. რიცხვსა და I კავშირებითის (Iმყოფადის) მე-3 პირის მხოლ. რიცხვში იქნება: აღოჴრდეს 17, 2 (წყვ.); 19, 1 (I კავშ.). ხელნ.-ში: აღაოჴრდეს (აქ გასწორებულია). [მიმოხ. 28 ბ].

აღრაცხილებისა წესი: უკუეთუ იყვნენ ,სადა მახლობელთა თჳსთა ჩუენთა ცოცხალთაგანნი,—მათ ვიტყჳ, რომელნი აღრაცხილებისა წესითა მახლობელ ჩუენდა იყვნენ თჳსებით 25, 1. აღრაცხილებისა წესითა — **κατὰ βαθμόν** „საფეხურებრივ“ (ე. ი. ნათესაობის ხარისხის მიხედვით).

აღსაარება-ჲ, აღსარება-ჲ: ჯერ-არს აღსაარებად 13, სათ.; ძმათა თანა-აც არა წარსლვად და აღსაარებად სხუაგან სადა და ესრეთ სივერაგით ზაკულებად აღსაარებისა მიმართ 13, 2; მტკიცესა თანა სარწმუნოებასა და აღსარებასა ჭეშმარიტთა ბერძენთა ნათესავისასა 1, 2.

ი/უ: ჯერ-არს, რაჲთა ყოველთა დღეთა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა გულის სიტყუათა და საქმეთა და ყოველსა ბრალსა 0, 19; მას უთხრობდენ და აღუარებდნენ ყოველთა ცთომათა 13, 7.

აღსავსე: რომელი აღსავსე არს ყოვლითა კეთილითა 0, 4. შდრ. სავსე.

აღსარება-ჲ. ხ. აღსაარებაჲ.

აღსასრულ-ი სიკვდილი: ჯერ-არს და სამართალ მარადის მოლოდებად ზოგადსა მას ყოველთა კაცთა აღსასრულსა 1, 1; ვიდრე დღედმდე აღსასრულისა მისისა 5, 1.

ნ. აღსრულებაჲ, აღსრულებადი.

აღსრულება-ჲ: ოდეს ზედა მწირველმან საიდუმლოჲ აღასრულოს 21, 10; დღესასწაულისათჳს წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა და სხუათათჳს საუფლოთა დღესასწაულთა და საჩინოთა წმიდათა, რომელ ბრწყინვალედ აღესრულებოდიან 0, 17.

აღსრულებად-ი რომელიც უნდა აღესრულოს, მოკვდეს: გარნა არა თჳნიერ ნებისა გინა დაჯერებისა აღსრულებადისა მის წინამძღურისა 5, 3.

აღსუარულ-ი 15, 7 ცომი.

აღფუვნება-ჲ. ნ. ცომი.

აღჩენა-ჲ ი/უ—დ: კეთილად აღუჩნდა ამისი შჯულად დამარხვაჲ 17, 3.

აღშენება-ჲ (ვნებითი ინითაც არის ნაწარმოები): ივანოვა აგარაკი, რომელსა შინა აწ მონასტერი აღიშენა' 2, 1; აღიშენა ჩემ მიერ ზემო თქუმული ესე ეკლესიაჲ 2, 11; აღიშენოს უკუე სამწიროჲსა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი 29, 4 (მიმოხ. 25).

აღშფოთება-ჲ: რომელი ზეციერსა მას მორჩილებასა ზაკულებით აღაშფოთებდეს 4, 13.

ახალ-სახეობა-ჲ (*καινοτομία*): დიდიცა სავნებელი და ახალ-სახეობაჲ არა სულიერი ოდენ შორის შემოვალს 4, 6; რომელი-იგი არა იყოს მიზეზ მონასტრისა ვნებისა ,არცა ახალ-სახეობად რაჲმე 20, 1.

ახალ-შენებულ-ი: ახალ-შენებულისა მონასტრისა 0, 2

ახალი ციხე: ახალ ციხითურთ ვრისით 2, 3.

ახლავს: რომელი ფრენკსა ახლავს 2, 2; რომელი სოფელსა ახლავს 2, 2.

ახოვან-ი: ახოვნად მოღუაწესა წმ-დასა გიორგის 1, 3.

Ⴁ

ბარ-ი: მთითა და ბარითა, ტყითა და პლანინაებითა 2, 17.

ბარძიმ-ი (ποτήριον): ბარძიმი ერთი იასპი 34ა, 14 ბერძნულშია δίσκος ἴασπις, მაგრამ დისკოსი ქართულად არის ფეშხუემი; ბარძიმ-ფეშხუემი (δισκοποτήρια) ვეცხლისაჲ 34ა, 13; 34ა 14; ბარძიმ-ფეშხუმები 2, 18.

ბედ-ი: ნებითა ღმრთისაჲთა და ბედითა მეფეთაჲთა 2, 13; ბედითა მეფისა ჩუენისაჲთა 2, 18.

ბოსტან-ი (κῆπος ბაღი): ანუ ვენაჴი ანუ ბოსტანი 32, 1. შდრ. მტილი.

ბრალ-ი: რაჲთა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა ყოველსავე ბრალსა 0, 19; ბრალთა და ცოდვათა ჩემთა თანა-მდებ იყავნ წინაშე ქრისტესა 33, 1.

ბრალობა-ჲ: ბრალობისა ჩუენისაგან თავისუფალ და კურთხეულ იყავნ 33, 2.

ბროლ-ი: ბროლისა ლუდედიკი ერთი 34გ, 1. ბროლი ბერძნულად κρύος. ამის შესახებ ნახეთ ყაუხჩ. 290.

ბრძენ-ი: ბრძენმცა არიან და გულისჴმის-მყოფელ 4, 1.

ბრწყინვა-ჲ. ამისგან მიმღეობის ფორმაა „მბრწყინვალე“ (ელვარედ მბრწყინვალესა 1, 3), მაგრამ პირველი თანხმოვანი ჩვეულებრივ დაკარგულია და შემონახულია უფროობითი ხარისხის ფორმაში (წინ ხმოვნის დართვის წყალობით): ბრწყინვალედ 0, 17; 10, 1; 11, 4; 37, 1; **უმბრწყინვალესი** ტაბლაჲ 8, 7; უმბრწყინვალეს 11, 3 (მაგრამ: უბრწყინვალესად 37, 1). (მიმოხ. 9გ).

ბუდე: ესენი დაისხნეს ვეცხლისა ბუდესა ოქროვანთა შინა 34ბ, 3; რაჲთა შექმნენ ზემო თქუმულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი 34ბ, 7.

ბუნება-ჲ: რომელნი ბუნებით მოქალაქენი ყოფილ არიან ოდესმე 0, 4.

ბჭობა-ჲ: უღირსი უფროჲს წარემატების ბჭობასა შინა, ვიდრჱლა ღირსი 18, 4.

Ⴂ

გ, ჰგიეს — ეგოს (სტატ. ვნებ.): დგეს და ეგოს 5, 5; რაჲთა აზნაურად ეგოს ყოველთაგან 25, 2; ეგოს იგი წინამძღურობასა მას შინა 5, 1; განუმართებელად ეგოს თჳსსავე თავჴედობასა 15, 6; რომელნი ამას წესსა ზედა ერთობით ეგნენ 15, 5.

გათავისუფლება-ჲ, ი/უ: გლეხი ერთი გაუთავისუფლონ მეჭველად 29, 6; გლეხი ერთი მუნითცა გაუთავისუფლონ 29, 7.

გაკითხვა-ჲ ლოღარიასობით: და ეგრჱთვე მეგანძური, რომელ არს დოშიარი, გაიკითხვოდის ლოღარიასობით წელიწადსა შინა ორ გზის მამასახლისისაგან 26, 4. ნ. ლოღარიას. შდრ. განკითხვაჲ.

გამობერილ-ი: სხუანი ბროლისა ჭიქანი ფსკერედნი, გამობერილნი, ორნი 34გ, 3. შდრ. სადაგი.

გამოზრდა-ჲ: სულთა მათთაჲ უქმს გამოზრდაჲ 28, 2.

გამოკითხვა-ჲ: ყოვლისავე ადგილისა მონაგებთა ჩუენთაჲსა მიმოხილვითა და გამოკითხვითა და განსასუენებელისა ძიებითა 5, 10.

გამოკრებულ-ი: სახარებაჲ ერთი გამოკრებული 34ა, 25; 34ა, 26 (εὐαγγέλιον

καθημερινόν); გამოკრებული იადგარი 34ა, 45; გამოკრებულნი პავლენი 34ა, 40.

გამომეძიებელ-ი: რაჲთა ყოველმანვე გამომეძიებელმან რომლისამე პირისამან ჟამსა თჳსსა ადვილად პოოს საძიებელი თჳსი 0, 6.

გამორჩევა-ჲ: ფრიადითა გამოძიებითა გამორჩევაჲ მღდელთაჲ 7, 1; გამორჩევაჲ და დაწესებაჲ (მღდელთაჲ) 0, 13; წინამძღურისათჳს მონასტრისა, თუ ვითარ ჴერ-არს გამორჩევაჲ და დამტკიცებაჲ 0, 11.

ა—2: რომელი-ესე გამოვარჩიეთ და გარდავთარგმნეთ 0, 6.

ი: ესე წესი, რომელი-იგი პირველითგან გამოცადეს და გამოირჩიეს 15, 8.

გამოსავალ-ი: აზნაურებისათჳს მონასტრისა ჩუენისა ყოველთაგან სამეუფოთა და სამღდელთმთავროთა ხარკთა და მისაჴდელთაგან გამოსავალთა 0, 9.

გამოსახულ-ი: გამოსახულნი (რიცხუნი) 0, 6.

გამოქანდაკებულ-ი: ბროლისა ღუდედიკი ერთი, გამოქანდაკებული 34გ, 1; სხუაჲ ბროლისა მცირე კეფი ერთი, გამოქანდაკებული 34გ, 5.

გამოყვანება-ჲ: რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7.

გამოჩინება-ჲ· ტიპიკონი იგი გამოიჩინოს 36, 5.

გამოცდა-ჲ: წესი, რომელი-იგი პირველითგან გამოცადეს 16, 8. **გამოცდილ-ი:** მორჩილი სიტყჳსა და საქმისა მიერ გამოცდილ არს 15, 8; რჩეულთამცა და გამოცდილთა დააწესებენ 16, 1; **გამოუცდელ-ი:** თჳთრჩული ყოველი მარადის მცთომ არს და გამოუცდელ 15, 8.

გამოცდილება-ჲ: რომელთა გამოცდილებით უწყიან 5, 9.

გამოცნობა-ჲ 15, 10.

გამოძიება-ჲ: ფრიადითა გამოძიებითა გამორჩევაჲ 7, 1; ჭეშმარიტითა გამოძიებითა სცნობდით ცთომასა მღდელისასა 7, 3. ნ. გამომეძიებელი 9, 8.

გამოწულილვა-ჲ: არა ჴერ-არს გამოწულილვაჲ ბრძანებათა მისთაჲ 15, 4; გამოწულილვისა და ბრძანებისაებრ 15, 10.

გამოჴსნა-ჲ, ი: კომანთა ტყუეობისაგან გამომიჴსნა 2, 19.

გამოჴუება-ჲ: გამოჴუებად ლოცვისაგან 9, 3; მოპარვაჲ ანუ წარწყმედაჲ და გამოჴუებაჲ მონასტრისა ამისგან მოიგონოს 33, 1. ნ. ჴუებული.

განათლება-ჲ: შემკობისათჳს და განათლებისა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა სანთელთა მიერ და კანდელთა 0, 18.

განახლება-ჲ: უსისხლოჲსა მის მსხუერპლისა განახლებაჲ (37, 1), ანუ **სიწმიდისა განახლებაჲ**—**литургия преждеосвященных даров**, missa praesanctificatorum, შემდგომში მას ეწოდება „პირველ შეწირული“ (კ. კეკელიძე **Иер. канонарь**, 338).

განბრწყინვება-ჲ: კანდელთა მიერ და სანთელთა განბრწყინვებისათჳს წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა 12 სათ.

განბძარვა-ჲ: რომლისა ძლით განბძარვაჲ და განყოფაჲ მრავალ გზის შეემთხუევის გუამსა მას ეკლესიისასა 15, 6.

განგება-ჲ. ა—2: არამედ თავადმან ღმერთმან განაგოს 8, 2; რომელსა-იგი თჳსთაგან საჴმართა ყოველთა ეჴმნას, ვითარ განაგებდეს სხჳსასა მას 4, 8; და მერმე თავ-მოთნებით განაგებდეს რასმე 4, 9; ვითარ იგი თავითგანვე **განგებულ** არს 8, 5; თანა-აც ესევითართა მათ სხუათაცა მსახურებისა **განგებაჲ** თავსიდვან 4, 6; არა აქუნდეს თავით თჳსით განგებად რაჲსამე 5, 6; სხუაჲ ოქრობეჭდისა სწორი ერთი კარნუ-ქალაქს განგებისა ჩემისათჳს 35ბ, 15.

განგება-ჲ (ნაზმნარი სახელი) **1.** წესდება: წესი და განგებაჲ სამონაზუ-ნოჲ და საკრებელოჲ... მითვე წესითა და განგებითა დაემტკიცოს 0, 3. **2.** სა-ეკლესიო წესები სვინაქსარის მიხედ-ვით შესასრულებელი: მეცნიერ ყოველ-სა განგებასა ეკლესიისასა წესისაებრ სჳნაქსარისა 6, 6. (ნახე გვ. 17—18).

განგებულება-ჲ 1. მაოკრებელ ამის მონასტრისა ჩუენისა განგებულებისა იპოოს 36, 5 (ნ. განგებაჲ ა—2). **2.** კან-კელი დიდისა კონქისაჲ, რომელსა აქუს გამოსახულად ათორმეტი საჲდუმლოჲ განგებულებისა ქრისტესი 34ა, 12 იგუ-ლისხმება თორმეტი საუფლო დღესას-წაულის თითო მომენტის დასურათება (ხატი).

განთავისუფლება-ჲ. ნ. გათავისუფ-ლებაჲ.

განთჳსება-ჲ: განთჳსებით საკუთ-რად წესისა ძიებითა 4, 6. **განთჳსებუ-ლ-ი:** რომელი განთჳსებულად ყოველ-თა დღესასწაულთა განგჳწესებიეს, რო-მლისა საზომი განთჳსებულად დასას-რულსა ამის ტიპიკონისასა დაგჳწე-რიეს 11, 2.

განიჭება-ჲ (←განნიჭება-ჲ) გაჩუქე-ბა: განსყიდასა და განიჭებასა არა უწა-მებთ 32, 2.

განკანონება-ჲ სასჯელის დადება სა-მონასტრო წესების მიხედვით: ჴერ-არს თქუმად განკანონებით 15, 8; ვაფუცებ განკანონებით 23, 2; ამას განკანონებით და დაშჯილებით ვამცნებ დამარხვად ყო-ველსა ძმობასა 21, 9; შეცოდებულთა მათ განკანონებად სინანულითა 15, 3.

განკითხვა-ჲ: მოგონებად საშინელი იგი და შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ 1, 1. **ი:** განვიკითხეთ ურთიერთარს გა-მოცნობით 5, 1. **განმკითხველ-ი:** თუალ--უხუავისა მის, განმკითხველისა გულთა და თირკუმელთასა 5, 8.

განუკითხველობა-ჲ კაცს რომ ბრა-ლი არაფერში ედება: სხუაჲ ოქრო-ბეჭედი ორი განუკითხველობისათჳს კარნუ-ქალაქს მთავრობისა ჩემისა 35ა, 7. ნ. გაკითხვაჲ.

განკრძალვა-ჲ გარიდება, მორიდება: განკრძალვისათჳს საჭურისთაგან 0, 23; განკრძალვად ყოველთა 4, 12. **განკრძა-ლულად:** განკრძალულად ლოცვისათჳს 0, 18; განკრძალულად მოქალაქობითა 8, 4; რაჲთა განკრძალულად და შიშით დაიცვან 33, 2.

განკუეთა-ჲ: წყლულებისა განკუე-თაჲ მხილებისა მახჳლითა 14, 3. **გან-მკუეთელისა** უფროჲს ყოვლის მახჳლი-სა ორ-პირისა 5, 8.

განმართება-ჲ გასწორება: უკუეთუ არა ინებოს განმართებად თავისა თჳსი-სა 4, 13; უკუეთუ **განუმართებელად** ეგოს თჳსსავე ზედა თავჴედობასა 15, 6 (გაუსწორებლად).

განმართლება-ჲ: განმართლებად თა-ვისა თჳსისა 4, 13; და უკუეთუ არა მო-ვიდეს განმართლებად 19, 2.

განმგე-ჲ: თჳნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა, რომელ არიან განმგენი და აბარმადნი 16, 1; და ყოველივე წი-ნამძღუარმან და განმგეთა განუყონ თა-ნა-განზრახვითა და მეცნიერებითა აბარ-მადთა და იკონომოსთაჲთა 21, 5; არა-ოდეს მნებავს ყოფად მონასტრისა თჳნიერ წინამძღურისა და განმგეთაჲსა 16, 1; უცხოთ-მოყუარებაჲ იგი და ქვე-ლის საქმე, რომელი იქმნების მნეთა მი-ერ და განმგეთა ეკლესიისათა 4, 12; ზე-და-მდგომელთა და განმგეთა 8, 1. **განმ-გეობა-ჲ:** რომელნიცა უპირატესნი იყვ-ნენ პატივითა და შემძლებელნი განმ-გეობად 16, 1.

განმგებელ-ი 1. მთავარი, თავადი (ორივე ძველი გაგებით): შემდგომად აღმოსავლეთს განმგებელად წარსვლი-

სა ჩემისა 2, 16. შდრ. მთავარი, თავადი. 2. გამგე საზოგადოდ: განმგებელად მონასტრისა 25, 1.

განმზადება-ჲ: ჯეროვანი ტაბლაჲ განემზადოს 21, 11. შდრ. შემზადებაჲ.

განმრთელება-ჲ განკურნება, მორჩენა: ჯერ-არს დამჭირვად მისა და ფუფუნებად ვიდრე სრულიად განმრთელებადმდე 8, 14; ჯერ-არს მუნამდის დამჭირვაჲ მისი და განსუენებაჲ, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს 29, 3.

განრინება-ჲ გადარჩენა: რაჲთა ვილუაწოთ განრინებად საშინელთა მათგან საუკუნეთა სატანჯველთა 1, 1.

განსაგებელ-ი: კრძალულად დამარხვისათჳს წიგნისა ამის განსაგებელისა, რომელ არს გუჯარი ტიბიკონისაჲ 0, 39; რომელთათჳს განსაგებელსა ამას შინა ჩუენსა განგჳწესებიეს 7, 4.

განსაზღვრება-ჲ: აწ უკუე ვიწყოთ ჩუენ აღწერად ღმრთისა მიერ განსაზღვრებაჲ ესე საკრებულოჲ 0, 2; 0—2: საზომსა მას ზედა, რომელიცა საზრდელთათჳს განგჳსაზღვრებიეს 8, 1; ი/უ: ამას ვამცნებ და დამჯილებით ვასწავლი და განუსაზღვრებ ძმათა ჩუენთა 16, 1. რაჲთა გულისკმა-ჰყოფდენ აღწერილსა **განსაზღვრებულსა** ამას შინა ტიპიკონსა 36, 3.

განსასუენებელ-ი: გამოკითხვითა და განსასუენებელისა ძიებითა სამკჳდრებელად ძმათა 5, 10; მონასტრისა და მას შინა სამარხოჲსა მის განსასუენებელისა ჩემისა 0, 2.

განსაყოფელ-ი: რომელი ვიდრე განსაყოფელადმდე სამშჳნელისა და ნაწევართა მიიწევის და განჰვლის 5, 8.

განსრულება-ჲ, გასრულება-ჲ, ღ: განსრულდების რიცხჳ 6, 3; ვიდრე ჰასაკად მოიწინენ და წუერითა გასრულდენ 31, 5. **განსრულებულ**-ი совершенный: რომელნიცა წმიდად და სათნოდ და ღირსად იპოვნენ და განსრულებულად 7, 1.

განსუენება-ჲ: ფუფუნებით და განსუენებით მსახურებაჲ მათი 0, 34; უკუეთუ უფროჲსი განსუენებაჲ უნდეს 0, 5; ჯერ-არს მისა სამ დღე განსუენებად 8, 13; ჯერ-არს მათი განსუენებაჲ სამ დღე 29, 3; ჯერ-არს მუნამდის დამჭირვაჲ მისი და განსუენებაჲ, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს 29, 3; სტუმართათჳს განსასუენებლად 29, 2.

განსყიდა-ჲ: ეგრეთვე განსყიდასა და განიჭებასა არა უწამებთ 32, 2; არცა განსყიდად 0, 38.

განსწავლა-ჲ, ი ვნ.: თუ სადა განისწავლნენ 0, 37; 31, სათ.

განსხმა-ჲ გარეკა, გაგდება (პირდ. ობ. მრ.-ში), ი ვნ.: განისხნენ მიერ 31, 6. ნ. განძებაჲ

განფრდა-ჲ ცოდვითა განფრდილი 0, 2.

განფრთხობა-ჲ: განვაფრთხობთ უდებთა და განვაშორებთ მცონარებისაგან 12, 9. ი ვნ.: განვიფრთხვე საწუთროჲსა ამის ზრუნვათაგან 1, 3.

განლიმება-ჲ: ვიდრე მიგანლიმებამდეცა 12, 10.

განყენება-ჲ (მოითხოვს გან-დართულ ნათესაობითს): განყენებისათჳს მათისა მოსენაკეობისაგან 4 სათ.; განვაყენებთ ზეთისაგან 10, 3; განვაყენებ ამისგანცა 4, 3. ე: სიმართლესა განეყენების 2, 9. ნ. დაყენებაჲ 2.

განყოფა-ჲ: განბძარვაჲ და განყოფაჲ 15, 6; საფასეთა განყოფისათჳს 21, სათ.; განყოფასა შესამოსელთასა 9, 2; განყოფად შესამოსლისა 3, სათ. ი/უ: რაჲთა განუყოს წინამძღუარმან ძმათა 0, 15; კუალად განუყონ ძმათა მათ მოსრულთა 21, 4. ე: რომლისა კელითა განეყოფვოდის დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა, რაჲთა შიში-

თა ღმრთისაჲთა ჰყოფდეს განყოფასა მას; იგიცა მეორესა დღესა გლახაკთა განეყოს 21, 4; გლახაკთა უღონოთა განეყოს დრაჰკანი ათი 37, 1; რაჲთა არარაჲ ესევითარი შეემთხჳოს განმყოფელთა მათ 21, 6. **განყოფილ-ი:** რაჲთა იყვნენ ძმანი სამ დასად განყოფილ 9, 2; არა ხოლო თუ უსწორებლობაჲ და **განყოფილებაჲ** შეიქმნების ამის მიერ 4, 6; **გასაყოფელ-ი** დასარიგებელი საჩუქარი: ფრიადი გასაყოფელი მივეც 2, 11. ნ. განსაყოფელი.

განშუენება-ჲ: ამპარტავანთა სიმდაბლითა განშუენებაჲ 28, 3.

განჩინება-ჲ [განჩენა-ჲ], **ა—2:** დაწესება: ესე ექუსნი საუფლონი დღესასწაულნი ჩემ გრიგოლისთჳს განმიჩენიან 37, 8; და აქა განჩინებით დაგჳწერიეს 8, 1; ჩუენცა განჩინებით დავაწესეთ დღე ჴსენებისა მისისაჲ 30, 2; და ესე კუალად წესისაებრ პირველ ჩემ მიერ **განჩინებულისა** 5, 5.

განცდა-ჲ, ი: შეხედვა, დანახვა: განვიცადე თავი ჩემი 1, 3.

განცხადებულად: წუთლა უპირატეს მსახურთათჳს გუნებავს განცხადებულად თქუმად 8, 1.

განძ-ი (λογάριον) ფული (მონეტა) და სხვა საფასე: განძი როქისაჲ 9, 2 (τὸ λογάριον τῆς ῥόγας); ყოველივე განძი როქისაჲ იყავნ სტამილონი სრული 9, 2; რაჲთა არაოდეს დააკლდეს განძი საფასე (λογάριον) ვიდრე ათად ლიტრადმდე მონასტერსა 26, 7; სამეუფოჲსა განძისათჳს, რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7; განძითა ნასყიდნი სასახლენი ადგილნი 2, 5; აპოტიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ 35ბ, 21; ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად ეკლესიისა, სამკაულთა და სიწმიდეთა და ჱაკმართა და განძისა მცველად 6, 10; განძითა ჩემითა (ἐξ ἡμετέρου λογαρίου) ნასყიდნი სახლნი 2, 5; მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან ჴელითა ჩემითა მიცემად სულისათჳს მისისა, ესე იგი არს განძისაგან (ἀπό τε νομισμάτων), ვეცხლის ჭურჭელთაგან, შესამოსელთაგან და სხჳსა ყოვლისავე საჴმრისაგან 2, 15; ძუელი განძი (παλαιὸν λογάριον): რომანატი, მონომახატი, დუკატი, ექუს-თავედი, მიხაილატი 2, 16. აქედან ჩანს, რომ განძი პირველ ყოვლისა ფულია (მონეტის სახით).

აქ ჩამოთვლილი მომენტებისაგან:

1) **რომანატი** უნდა იყოს რომანოზ II-ის მოჭრილი დრაჰკანი (959—963), უფრო კი რომანოზ III არგიროზისა (1028-34). ათონის ქართვ. მონასტრის ალაპებში ეს მონეტა **ჰრომანატ** ფორმით არის მოყვანილი: „დრაჰკანი ჰრომანატი **რ**“ (№ 51).

2) **მონომახატ-ი** კონსტანტინე მონომახის მოჭრილი დრაჰკანი (1042—1054).

3) **დუკატ-ი** კონსტანტინე დუკას მოჭრილი დრაჰკანი (1059—1067).

4) **ექუს-თავედ-ი** იგივე უნდა იყოს, რაც ათონის ქართველთა მონასტრის **ექუს-თავი** („მისცა მონასტერსა სტამენონი ექუს-თავი **ფ**“, № 111), ე. ი. რომანოზ დიოგენისა და მისი მეუღლის ევდოკიას მოჭრილი დრაჰკანი, რომელზედაც ექვსი თავია გამოხატული: წინ რომანოზ, იესო ქრისტე და ევდოკია, უკან ევდოკიას შვილები: მიხაილი, კონსტანტინე და ანდრონიკე. ეს მონეტა ბერძნულ ტექსტში „სკიპტრატად“ არის მოხსენებული (σκηπτράτον) და არა „ექსაკეფალად“, მსგავსად „ტრიაკეფალისა“, რომელიც ალაპებში გვხვდება (№№ 128, 143, 158).

ეს მონეტა საქართველოს სახ. მუ-

ზეუმის ნუმიზმატიკურ განყოფილებასაც მოეპოვება: თ. აბრამიშვილი. საქ. სახელმწიფო მუზეუმის ბიზანტიური მონეტები. 1965, გვ. 105 (აღწერილობა 442-ის ქვეშ), ტაბ. XXV (სურათი № 444-ისა)[1].

5) **მიხაილატ-ი.** პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის დაწერამდე საბერძნეთში ბარე შვიდი მიხაილი იყო იმპერატორის ტახტზე, მაგრამ აქ დასახელებული მონეტა უნდა ეკუთვნოდეს მიხაილ VII-ს (1071—1078), კონსტანტინე დუკას და ევდოკიას უფროს ვაჟს, რომლის მონეტას ათონის ქართველთა მონასტრის აღაპებში „დუკატ-მიხაილატი" ეწოდება (№№ 43, 44, 97)[2].

განძება-ჲ გაძევება, გაგდება: ნუცა განაძებთ ვის მღდელთაგანსა მონასტრით 7, 3; და ესრეთ განაძებდით 7, 3; განიძენ მონასტრისაგან 18, 6; განიძოს მონასტრისაგან 36, 5; და თჳთ განიძოს მსახურებისაგან თჳსისა 26, 5. ნ. განსხმაჲ.

განწესება-ჲ წესის დადება, განსაზღვრა, დადგენა: განწესებისაებრ ჩუენისა 21, 5; განწესებისაებრ წმიდათა-პირველთა მამათაჲსა 4, 1; **სოფელი იგი პრილონგი**, მისისაებრ განწესებისა (**κατὰ τὴν ἐκείνου διάταξιν**) მივეცით მონასტერსა ჩუენსა 2, 12.

ა—2: ესე ესრეთ განვაწესეთ 0, 6; განვაწესებთ უკუე და ვამცნებთ 37, 1; განვაწესებ და დავამტკიცებ 37, 8; განვაწესე წმიდაჲ ეკლესიაჲ ჩემი 3, 1; სოფელი და ციხე განვაწესე და მივეც 2, 13; მრავალი უკუე სხუაჲცა საქმარი განეწესა სანატრელსა ძმასა ჩემსა მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან ჴელითა ჩემითა მიცემად 2, 15.

ი ვნ.: თუ ვითარ განიწესნეს იგინი (სასნეულონი) 0, 35.

ე: და განეწესოს დიდისა ეკლესიისაგან საკუმეველი 31, 3.

განწესებულ-ი: უკუეთუ მის დღისათჳს განწესებულთა ამათ დრაჰკანთაგან 21, 4; ჩუენ მიერ განწესებულისა ამის წესისა სხუად წესად ცვალებად 8, 5; ჯერისაებრ განწესებულისა ამის წესისა 8, 10; სხუათა მათ დამჭირვად და პყრობად განწესებულსა ამას ქუეშე 4, 2. ნ. დაწესებაჲ.

განწურთვა-ჲ. იოვანე და ეფთჳმეს ცხორების მიხედვით, **წურთნა** არის მიწაზე გართხმა და ცემა ლვედით (ნ. წურთნის აღწერილობა დასახელებული თხზულების 68-ე პარაგრაფში).

ი ვნ.: ჯეროვნად განიწუართოს 36, 5. ნ. წურთაჲ.

განქურვებულ-ი: ფურნე და თორნე განქურვებულნი ზამთრისა დღეთა სტუმართათჳს 29, 2.

გარდათარგმნა-ჲ ერთი ენიდან სხვა ენაზე გადაღება (წიგნისა, სიტყვისა): წესი ესე განგებისაჲ გამოვარჩიეთ და

[1] კონსტანტინე დუკას სიკვდილის შემდეგ მას დაჰრჩა შვილები: მიხაილი, ანდრონიკე და კონსტანტინე, რომლებსაც მამამ სიცოცხლეში სახელმწიფოს მართვა-გამგეობა გაუზიარა და გვირგვინი დაადგა. მისი სიკვდილის შემდეგ მისმა ქვრივმა ევდოკიამ შეირთო რომანოზ დიოგენი, რომელიც „ერთ წუთსაც არ ყოყმანობდა, აესრულებინა ვალდებულება, რომელიც მას მოსთხოვეს: დაეცვა ტახტის მემკვიდრეთა უფლება და სახელმწიფო საქმეები განეგო მეფის წულებთან ერთად: მიხაილთან, ანდრონიკესთან და კონსტანტინესთან ერთად, რომლებიც ხელს აწერდნენ ხოლმე ყველა სახელმწიფო აქტს" (**Ф. И. Успенский**, გვ. 66).

[2] ამ ბიზანტიური მონეტების შესახებ ნახეთ **R. P. Blake, Some byzantine accounting practices illustrated from georgian sources: Harvard Studies in Classical Philology. Vol, 51, pp. 11—33.**

გარდავთარგმნეთ ზემო ჴსენებულისა მონასტრისა პანაგიისა განგებისაგან 0, 6

გარდასლვა-ჲ წესის, მცნების დარღვევა: რომელმან გარდასლვაჲ ინებოს მოწევნულისა ამისგან ტიპიკონისა 18, 11; **გარდამავალ-ი:** გარდამავალი მცნებათაჲ 12, 7.

გარდაწყუედა-ჲ გადაგდება, გაუქმება: განწესებულსა მას უჴდურისასა ნუმცა დააკლებენ, გინა სრულიად გარდასწყუედენ თჳნიერ მარხვათაჲსა 8, 5.

გარდაჴდა-ჲ: ვითარცა ხარჯსა და თანა-ნადებსა, ესრეთ ჴერ-არს გარდაჴდაჲ თანა-წარუვალად 12, 5; და თანა-ნადებსა თჳსსა გარდაიჴდიდენ 32, 2.

გარე: შინა და გარე 8, 4; 16, 1. **გარე განდება-ჲ:** და თუ ვისმე უჴმდეს გარე განდებაჲ ამისი 36, 5. **გარე განდევნა-ჲ:** ამას ყოველსა გარე განვსდევნით 4, 3. **გარე განშორება-ჲ:** ამას ყოველსა გარე განვაშორებთ ქონებად ვისსამე 4, 6. **გარე შემოწერილითა ზღვრითა** 2, 2; **გარეთ მოლმართ** 27, 4 со стороны(?). **გარე-მიქცევა-ჲ:** სახლეულთაგან შენთა თუალსა შენსა ნუ გარე-მიიქცევ 15, 13.

გარეგან (მოითხოვს .ნათესაობითს) **1.** გარეთ: გარეგან მონასტრისა 0, 21; 7, 2; 36, 5; გარეგან ქალაქისა 0, 4, **2.** გარეშე: გარეგან შჯულისა 4, 7; გარეგან წესისა სამონაზუნოჲსა 8, 3. **გარეგნით:** ციხესა გარეგნით 2, 5 (შდრ. ციხესა მისინოპოლისასა შიგნით 2, 5).

გარეგან-ი გარეშე, посторонний: ვიდრე უცხოჲ ვინმე და გარეგანი 25, 1.

გარეშე გარდა: გარეშე პირველთა მათ ოქრობეჭედთა 18, 12; გარეშე ჩუენ მიერ განწესებულისა 26, 6.

გარნა 5, 2; 7, 4 მაგრამ.

გაროქვა. ნ. როქი.

გასაყოფელ-ი. ნ. განყოფაჲ.

გასაჴმობლად გასამშრალებლად: ფურნე და თორნე განჴურვებულნი ზამთრისა დღეთა სტუმართათჳს სატფობლად და გასაჴმობლად 29, 2.

გასრულება-ჲ: თჳთო სანთელი ენთებოდის ვიდრე ლოცვისა გასრულებადმდე. ა—**2:** და, რაჲ ლოცვაჲ გასრულიან, სანთელი დაივსნენ 12, 2. **დ:** ოდეს ჰასაკად მოიწინენ და წუერითა გასრულდენ 31, 5.

გაცემა-ჲ: რაჲთა წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს 6, 9.

გაჴმობა-ჲ. ნ. გასაჴმობლად.

გეჰენია-ჲ ჯოჯოხეთი: ცეცხლისა მისგან გეჰენიისა 1, 1.

გზა-ჲ: ვაჭრობისა გზითა 9, 2 ვაჭრობის გამო.

გზის: უკუეთუ შემდგომად ერთ გზის, ორ გზის და სამ გზისცა შერჩულდეს 15, 6.

გლახაკ-ი მათხოვარი: 0, 16; 0, 27; 4, 7; 37, 1.

გლეხ-ი (πάροικος): გლეხი ერთი გაუთავისუფლონ 29, 6, 7; მსახურთა და მუშაკთა მონასტრისათა და გლეხთა მისთა 21, 5; გლეხთა უსამართლოდ მოპაჲრაკებიდა 1, 5; გლეხთა ხოლო მიეცემოდის საკარგავი, რომელნი ეკლესიასა ჰმსახურებდენ და თანა-ნადებსა თჳსსა გარდაიჴდიდენ 32, 2; მონაგებთაგან მონასტრისათა: ანუ გლეხი, ანუ მიწაჲ, ანუ ვენაჴი, ანუ ბოსტანი 32, 1; ეგე მონაგებნი ყოველნი მიგჳცემიან სრულებით ყოვლითა საჴმრითა მათითა: სეფითა ულებითა და ეგრეთვე გლეხებითა, მითითა და ბარითა 2, 17; და გლეხი ერთი ულისა უფალი 29, 1.

გონება-ჲ 1. სინდისი: შიშითა ღმრთისაჲთა და წმიდითა გონებითა (**καθαρᾷ** συνειδήσει) და უბრალოჲთა ნებითა ჰყოფენმცა განყოფასა მას 21, 6; **2.** აზრი, ზრახვა: და იყავნ იგი წმიდა გონებითა (**ἐν καθαρᾷ γνώμῃ**) 29, 1.

გონება-ტკბილობა-ჲ: რეცა გონება-ტკბილობით 4, 12.

გრკალ-ი: უკუეთუ მოიდრიკო ქედი შენი ვითარცა გრკალი 15, 13.

გუადრუც-ი (γλωσσόκομον) კოლოფი, ყუთი: რომელსა გუადრუცი ეტჳრთა 21, 6.

გუარ-ი: 1. მოდგმა, ტომი, ეროვნება: მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან 36, 3. შდრ. ტომი. **2.** ნაირი: რაჲცა გუარი ნუგეშინის-საცემელი — საჭამადი, გინა სასუამადი 8, 10; ორი გუარი პური 4, 2 ორნაირი პური; რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა თუალ-ახუნეს 18, 5.

გუარად-გუარად-ი ნაირ-ნაირი: მხლითა გუარად-გუარადითა 0, 4.

გულება-ჲ, ე: რომლისა თქუმაჲ ამისა შემდგომად გუეგულების 0, 3.

გულის თქუმა-ჲ ძლიერი სურვილი: გულის თქუმაჲ 0, 5. **ი/უ:** ჭამად გული უთქუმიდეს 4, 6, **გულის-სათქუმელი** 0, 4.

გულისჴმის-მყოფელი 5, 2.

გულ-მარტიობა-ჲ გულუბრყვილობა: ჩუენისა ნათესავისა უმანკოებისა და გულ-მარტიობისაგან 24, 2.

გულ-სავსება-ჲ გულ-სავსებით მხურებაჲ 25, 2.

გულს-მოდგინება-ჲ მეტად მონდომება, მთელი ძალ-ღონის მოკრეფა: ყოველი მოგონებაჲ და გულს-მოდგინებაჲ ჩუენი აღვძართ 5, 1; გულს-მოდგინებით 0, 18.

გუჯარ-ი: გუჯარი ტიბიკონისაჲ 0, 39; კრძალვით დამარხვისა გუჯარისა ამის ტიპიკონისაჲ 33, სათ. (**τόμος,** რომელიც სოფოკლეს მიხედვით არის: 1) გრაგნილი (**τόμος sc. χάρτου scroll; roll; 2) libellum, volume, document**).

გუჯარი დ. ჩუბინაშვილს არაბ حجة-სგან მიღებული ჰგონია (ქართულ-რუსულ-ფრანციცული ლექსიკონი 1840; ქართ. ქრისტომატია I, 1846, გვ. XIII—XIV), რაც შეცდომაა, რადგანაც ეს არაბული სიტყვა გუჯარს ვერ მოგვცემდა. ამ შეცდომას იმეორებს დ. ბაქრაძე (**Статьи по истории и древностям Грузии. СПб. 1887, стр. 25**). სიტყვა მოდის საშუალი სპარ. **vičār**-ისაგან, რამაც ახალ. სპარსულში **guzār** მოგვცა. (گزارش „ახსნა“, განმარტება“): (მ ზ ი ა ა ნ დ რ ო ნ ი კ ა შ ვ ი ლ ი, ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, 1966, გვ. 305).

Ⴃ

დაგება-ჲ საჭმელ-სასმლის მოტანა სუფრაზე: ტაბლისა დაგებისათჳს 0, 14; ტაბლისა დაგებისა ჟამსა 8, 11. **ე** (2)1: დაეგებოდის ტაბლაჲ 8, 7; ტაბლაჲ (ტრაპეზი) დაეგოს უხუებით (ან: ბრწყინვალედ), ჯერისაებრ 37 (ბევრგან). **დასაგებელ-ი:** მწუხრსა ყველი დაეგოს და თუ სხუაჲ რაჲმე დასაგებელი იყოს 8, 8.

დადგინება-ჲ, ი ვნ. დაყენება: ნაცვალად მისა სხუაჲ ღირსი დაიდგინოს ადგილსა მისსა 19, 2; ჩემ მიერ დ ა დ გ ი ნ ე ბ უ ლ ი ს ა თ ჳ ს პირველისა წინამძღურისა 0, 36.

დადგრომა-ჲ, დადრგომა-ჲ, დადგომა: რომელი ამას წესსა ზედა დაადრგეს 4, 13; უკუეთუ დაადრგეს წესიერად 5, 1; მაგრამ: ულოღარიასოდ დადგრომისა 35ბ, 7; რომელნი დაუდგრომელ

იყვნენ ძმათაგან 15, 1. გამოცემაში გასწორებულია „დადგრომად“.

დადება-ჲ: კანონსა დავსდებ 6, 3; დადებული წესი 0, 4; დადებულსა წესსა 0, 4; ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა მისთანა ნამარხევად დადებული 2, 16. ლელატად დამიც ნ. ლელატთან.

ი ვნ. დაიდვა მონასტერსა 36, 4. ნ. დაისხნეს (დასხმა-სთან).

დადუმება-ჲ: დადუმენინ ეგევითარი იგი მღდელობისაგან 7, 2.

დავითნ-ი 34ა, 46.

დავსება-ჲ დაქრობა; **დაუვსებელ-ი** დაუქრობელი. **ი** ვნ.: სანთელნი დაივსნენ, ხოლო კანდელნი დაუვსებელადმცა ენთებიან 12, 1; სამნი კანდელნი დაუვსებელად ენთებოდინ 12, 1.

დათმობა-ჲ, ი/უ: უკუეთუ დაუთმოს ვინ ეგევითართა მათ მავნებელთა 19, 1; არა დაუთმონ მას 19, 4 (არ მოუთმონონ).

დათრგუნვა-ჲ ფეხის დადგმა გასრესა, გადატ. არად ჩაგდება: განკანონებისა დათრგუნვითა 17, 4; **დაუთრგუნველ-ი** ფეხ-დაუდგმელი: დაუთრგუნველად ყოვლითურთ დედათაგან განვაწესეთ ყოფად ადგილი ესე 23, 2.

დაკარგვა-ჲ დაწესება, მონასტრის ძმობაში ჩარიცხვა. **ი** ვნ.: რაჲთა არაოდეს დაიკარგოს მონასტერსა შიგნით ბერძენი ხუცესი ანუ მონაზონი 24, სათ.; ეგუტერსა შინა მღდელი ერთი დაიკარგოს 27, 2; დაიკარგოს მას შინა მღდელი ერთი 31, 7. შდრ. საკარგავი.

დაკლება-ჲ, ა—3: ნუმცა დააკლებჱ 8, 5; 8, 6; ანუ და- რაჲ -აკლოს ამისგანი 33, 1; რაჲცა დაეკლოს, ეზღვიოს მას 37, 5. **დაკლებაჲ** ამის რიცხჳსაჲ 6, 3. **დაკლებულ-ი:** დაკლებული იგი და შეჭმული ეკლესიასავე შეუქციოს 26, 5; **დასაკლებელ-ი:** სავნებელი და დასაკლებელი რაჲმე 24, 2; **დაუკლებელად** 6, 3.

დალევნა-ჲ (τελευτή) სიკუდილი: შემდგომად ძმისა ჩემისა დალევნისა 2, 16 (გურიაში ეხლაც იციან წყევლა: შენი დალევა იქნა!).

დამალვა-ჲ: არა მნებავს რაჲთურთით გარეგან მონასტრისა განსლვაჲ ამისი, ანუ თუ დამალვაჲ 36, 5.

დამარხვა-ჲ 1. შენახვა, დაცვა: სენაკთა შინა მათთა (საზრდელისა) რაჲსაცა დამარხვაჲ 4, 3; კრძალულად დამარხვისათჳს წიგნისა ამის განსაგებელისა 0, 39; ამცნოს მას დამარხვად წესი 5, 6.

0—(3)2: ეგრევე სახედ თქუენცა დაჰმარხეთ, ვითარ-იგი დამარხულ არს ყოველთა შინა ეკლესიათა 27, 1; უკუეთუ ვინ დაჰმარხოს წესი ესე 29, 8; ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალსა აიღებდა და დაჰმარხვიდა 2, 16; რაჲთა არა საჭამადთა და სასუამადთა სენაკთა შინა თჳსთა დაჰმარხვიდენ 4, 6.

ი: ვითარ უკუე არა უფროჲსად თავს-ვიდვათ და დავიმარხოთ წესი მცნებისა მისისაჲ 0, 4.

ი ვნ.: რაჲთა დაიმარხოს მათ მიერ ნებაჲ ჩუენი 36, 6; საქმარი რაჲცა იყოს, მას შინა დაიმარხოს 29, 4; რაჲთა უკუნისადმდე მუნ დაიმარხოს (სწორი ამისი) 36, 4. **დამარხულ-ი:** და ამასვე მონასტერსა შინა დამარხულ იქმნას ტიპიკონი ესე 36, 6.

2. დაფლვა, მიწას მიბარება (მიცვალებულისა): უკუეთუ წინამძღუარი მონასტრისაჲ აღესრულოს, თუ მღდელთაგანი იყოს, სამღდელოჲთა წესითა დაჰმარხონ 22, 1; ხოლო ოდეს ძმათაგანი ვინმე აღესრულოს, ესრევე ლოცვითა და გალობითა წესისაებრ დაჰმარხონ იგი 22, 2.

ი ვნ.: კუალად ესეცა დაეწესა ანდერძსა შინა თჳსსა (ძმასა ჩემსა): სადაცა დავიმარხო, მუნ მიეცეს ესე სოფელი 2, 10.

დამატება-ჲ, დამეტება-ჲ, 0—2—**დ,** ზედმეტი იყოს: უკუეთუ მის დღისათჳს განწესებულთა ამათ დრაჰკანთაგან ანუ შემზადებულთა მათ საზრდელთაგან დარაჲ -ჰმატდეს 21, 4 ზედმეტი იყოს რამე, გადაჰრჩეს რამე, მორჩეს რამე: რაჲცა-რაჲ ყოვლისაგან შემოსავალისა წელიწდისა დაჰმატდეს 21, 5 რაც რამ ზედმეტი იყოს მთელი წლიური შემოსავლისაგან; და რომელი რაჲმე დაჰმეტდეს ეკლესიისა შემოსავალთაგან, იგი ყოველი დამარხულ იყავნ 26, 6.

დამიც. ნ. ლღლატიდ დამიც.

დამკჳდრებულ-ი: და შას შინა დამკჳდრებულთა ძმათა 4, 4.

დამოკიდებით მისსა: ეგრეთვე მივეც დამოკიდებით მისსა ჩემი დიდი სოფელი სტენიმახი 2, 2 (მასთან ქვემოთ მდებარე).

დამონება-ჲ, დამონებულ-ი, დაუმონებელ-ი: სიმართლისადა იყოს დამონებულ 4, 9; რაჲთა იყოს **დაუმონებელ** და რასჳვე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ 3, 1.

დამპალ-ი: ვითარცა ასოჲ დამპალი 15, 6.

დამტკიცება-ჲ: წინამძღურისათჳს მონასტრისა, ვითარ ჯერ-არს გამორჩევაჲ და დამტკიცებაჲ 0, 11.

ა—2: განვაწესებ და დავამტკიცებ 7, 2; 37, 8.

ი ვნ.: სწორი მისი დაიწეროს და დაიმტკიცოს 36, 6.

ე: რომელი-ესე აღიწერა და დაემტკიცა ბრძანებითა . ჩემ გრიგოლისითა 0, 2; დაიწერა უკუე და დაემტკიცა წესი ესე განგებისაჲ 36, 1 (მიმოხ. 25). **დასამტკიცებელად** და სარწმუნო ყოფად 36, 2. **დამტკიცებულ-ი:** ვითარ-იგი სარწმუნოთა მიერ სამეუფოთა ოქრობეჭედთა არს დამტკიცებულ ესე ყოველი 3, 3.

დამყარება-ჲ დაფუძნება: არა თუ ვითარ-იგი ვიეთნიმე იქმან, რომელ მონასტერთა დაამყარებენ 18, 4.

დამცნება-ჲ: ჩუენისა ამისებრ დამცნებისა 27, 4.

დამძიმება-ჲ: არა დასამძიმებელად 20, 1.

დამჭირვა-ჲ 1. ხელში დაჭერა: რაჲთა ესრეთ შეუძლოს მან სხუათა მათ დამჭირვად და პყრობად განწესებულსა ამას ქუეშე 4, 2. ნახე მჭირვაჲ.

2. დაკავება, არ გაშვება, задержать: ჯერ-არს მუნამდის დამჭირვაჲ მისი და განსუენებაჲ, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს 29, 3; ჯერ-არს დამჭირვად მისა და ფუფუნებად 8, 14.

დამქობა-ჲ: ოდეს-იგი ღმერთმან დაამქუა ჩუენ მიერ უშჯულოჲ ნათესავი პეწინაგთაჲ 2, 18.

დამქსნელ-ი: საეშმაკო არს ესე და გარეგან სჯულისა, და კანონისა მის მოძღურებისა დამქსნელ 4, 7.

დანაშთომ-ი 26, 3.

დანეცუვა-ჲ: დაუნეცუე მშიერთა პური შენი 15, 12.

დარეცვა-ჲ: ანუ თუ ნაცარი დაირეცო ქუეშე შენსა 15, 12.

დას-ი (τάξις), **დასისაგან-ი:** განვაწესეთ ყოფად ესრეთ, რაჲთა იყვნენ ძმანი სამ დასად განყოფილ და როქსა აიღებდენ... პირველი დასი... მეორე დასი... მესამე დასი 9, 2; დაიწესოს დასსა მას თანა ძმათასა, რომელთა-იგი არა აქუნდეს მღდელობაჲ 7, 2; აღიღებდეს როქსა, ვითარცა ერთი მესამისა დასისაგანი 29, 1.

დასაბამ-ი: პირველ დასაბამსა 6, 1. **დასაბამითგან-ი:** დასაბამითგანთა წელთა 36, 1.

დასაგებელ-ი ნ. დაგებაჲ.

დასავალეთ-ი: დასავალეთს მოსლვასა ჩემსა 2, 11; ბრძანებითა დიდისა დემესტიკოსისა დასავალეთისაჲთა 0, 2; დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავალეთისა მიდამოჲსა 36, 1 (მიმოხ. 10 ა).

დასამტკიცებელ-ი. ნ. დამტკიცებაჲ.

დასწავლა-ჲ, ი: ვიდრემდის დაისწავლონ სრულიად ყოველი წესი სამღდელოჲ 31, 4. ნ. სწავლაჲ.

დასხმა-ჲ (პირდ. ობ. მრ.-ში) დადება: რომელნი დაგჳსხმან ეკლესიასა და მონასტერსა ჩუენსა 34, სათ.

ი ვნ.: და ესენი დაისხნეს ვეცხლისა ბუდეთა შინა 34ბ, 3; ოქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაისხნეს ნამარხევად 35ბ, სათ.

დასჯა-ჲ, დასჯილება-ჲ. ნ. დაშჯაჲ, დაშჯილებაჲ.

დატევება-ჲ, ი/უ—(3)2: და ჩუენ მცირენი დაგჳტევნა 18, 8; ამისთჳს არა დაუტეობთ 17, 2; ლეღატად ჩემდა დაეტევა 2, 13; რომელნი დაეტევნეს ანტიოქიას 2, 9. **ე:** ნახევარი კუალად ეკლესიასავე საკმრად დაეტეოს 21, 5. **დატეობილ-ი:** მისგანვე დატეობილი ჩემდა მცირე ხატი 34ბ, 3.

დაუდგრომელ-ი: რომელნი დაუდგრომელ იყვნენ ძმათაგან 15, 1. ნ. დადგრომაჲ.

დაუმტკიცებელ-ი: თჳთრჩული მარადის მცთომ არს და გამოუცდელ და დაუმტკიცებელ 15, 8. **ნ.** უმტკიცებლობაჲ.

დაუსაბამო-ჲ: მამასა დაუსაბამო-[სა 0, 1.

დაუცადებელად განუწყვეტლივ: რაჲთა დაუცადებელად იქსენებოდიან 0, 33.

დაუცხრომელ-ი შეუნელებელი: დაუცხრომელითა ლოცვითა 27, სათ.; რაჲთა მარადის დაუცხრომელად კსენებასა ჰყოფდეს შესუენებულთასა 27, 2.

დაუხრწეველ-ი შეუფერხებელი, ხელ-შეუშლელი: რაჲთა ყოლადვე და მარადის დაუხრწეველად აღასრულებდეთ საჲდუმლოსა საღმრთოჲსა მის მსხუერპლისასა 27, 1; და ამის ყოვლისა დაუხრწეველად და უქცეველად პყრობად ვამცნებ ყოველთა 27, 5. ნ. დახრწევაჲ.

დაფქვა-ჲ: რაჲთა საფქავსა დაუფქვიდეს 29, 1. ნ. ფქვაჲ.

დაღაცათუ 1. თუნდაც: გინა მიცემად ვისამე ქველის საქმედ, დაღაცათუ გლახაკცა იყოს 4, 7; ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა, დაღაცათუ სომეხნი იყვნენ სარწმუნოებითა 35ბ, 11.

2. თუმცაღა: დაღაცათუ მას დღესა ჟამის წირვაჲ არა აღესრულების 37, 9.

დაყენება-ჲ 1. დადგინება, დანიშვნა: ვითარ ჴერ-არს მეორისა დაყენებაჲ 0, 11; მსახურად და ქელისუფლად დაყენებაჲ 0, 12. **დაყენებად-ი:** შემდგომად მისსა დაყენებადი იგი წინამძღუარი 5, 2.

ა—2: და რომელნიცა წმიდად და სათნოდ და ღირსად იპოვნენ, იგინი დააყენენ ჟამის მწირველად 7, 1.

2. აკრძალვა, არ დაშვება: დაყენებისათჳს მოსენაკეობისაგან 0, 10, სათ.; რომელნი დაუდგრომელ იყვნენ ძმათაგან, ჴერ-არს დაყენებაჲ მათი 15, 1.

ა—2: დავაყენებ აღშენებისაგანცა სადედოჲსა მონასტრისა 23, 2. ნ. განყენებაჲ.

დაყოფა-ჲ დარჩენა: მოვიდოდინ ლოცვად და დაჰყოფდენ ვიდრე ჟამის წირვისა ჟამადმდე 23, 2.

დაშთომა-ჲ, 0—1: სხუაჲ, რაჲცა ამისსა უმეტესი დაშთეს 26, 7; გარნა ჩუენნი [პრასტინნი] შეურყეველად დაშთენ 35ბ, 25.

დაშურომა-ჲ 1. შრომის გაწევა: კმა არს მათდა მადლი ესე, რამეთუ რომელსა შინა არა დაშურეს, სხუათა შრომილსა

და ნაოფლავსა შინა იშუებენ 5, 9; არცა თუ მცირედ რაჲთამე **დამაშურალ** არს (=შრომა გაუწევია) რჩეულისა ამის და ნუყიერისა ადგილისა ძიებასა 5, 10.

2. დაღლა: მაშინ ღამესა ათევენ ძმანი და დაშურებიან აღდგომისა გალობასა შინა და ფსალმუნებასა 8, 7.

დაშჯა-ჲ, დასჯა-ჲ: მცნებად მიგცემ თქუენ ყოვლითა დამოწმებითა და სიმტკიცითა და კანონებით დასჯითა 27, 1 (კანონებით დასჯაჲ იგივე უნდა იყოს, რაც „განკანონებაჲ და დაშჯილებაჲ“). **დასჯილ-ი** გასამართლებული: დასჯილ იყავნ ღმრთისაგან 33, 1.

დაშჯილება-ჲ, დასჯილება-ჲ: და ამას განკანონებით და დაშჯილებით ვამცნებ 21, 9; კუალად შემდგომად თქუმულთა ამათ ამას ვამცნებ და დაშჯილებით ვასწავლი 16, 1; რაჲთამცა ესრე სახედ არა მიემთხჳე მეცნიერებით **დასჯილებასა** 4, 11.

დაცადება-ჲ: თანა-აც ფსალმუნებისა არა დაცადებაჲ 14, 1.

დაცვულ-ი: შინაგან ღმრთივ დაცვულისა ქალაქისა კოსტანტინოპოლისა 0, 3; ღმრთივ დაცვულსა ქალაქსა სამეუფოსა 36, 4.

დაწერა-ჲ 1. დახატვა: სხუანიცა ხატნი ფიცრისანი, ოქროპეტალოჲთა და წამლითა დაწერილნი 2, 20.

2. ხელის მოწერა; **დაწერილ-ი** ხელის მონაწერი: შემდგომად ჩემისა დაწერილისა 36, 2.

დაწესება-ჲ, ა—2: რავდენობისათჳს მონაზონთაჲსა და რიცხჳსათჳს, რომელნი დავაწესენით 0, 12; რომელიცა მე დავაწესო წინამძღურად 5, 1; დაგჳწესებიეს გასაყოფლად გლახაკთა 37, 14; ესრეთ დაეწესა ანდერძსა შინა მისსა 2, 9; და კუალად ესეცა დაეწესა ანდერძსა შინა თჳსსა 2, 10. **ი** ვნ.: დაიწესოს წინამძღურად 5, 5; ეგრეთღა დაიწესოს დასსა მას თანა ძმათასა 7, 2. **ე:** მის წილ სხუაჲ დაეწესოს ღირსი კაცი 7, 2; ხოლო ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად 6, 9 (მიმოხ. 25).

გამორჩევაჲ და **დაწესებაჲ** (მღდელთაჲ) 0, 13; არა დაწესებისათჳს ბერძნისა ხუცისა 0, 30; ჩუენ მიერ **დაწესებული** წესი 0, 5; სხუასა მისდა დაწესებულსა წესსა 6, 16.

დაწესებულ-ნ-ი: პირველ „დაწესებულთა“ წართქუმისა 6, 17. „დაწესებულნი“ სიტყვა-სიტყვით: узаконения, правила, канон. „ძველ ძეგლებში აგრე ეწოდებოდა ექვსფსალმუნებას (шестопсалмие-ს). ეს ჩანს შიომღჳმის მონასტრის 1270 წლის ტიპიკონიდან, სადაც ეს აგრეა ახსნილი: „ექუსფ̄ნ ცისკრისა დ ა წ ე ს ე ბ უ ლ თ ა უწოდენ ბერძენნი, ვითარ არიანცა ჭეშმარიტებით“. „ექვსფსალმუნებას ასეთი სახელი დაერქვა (ქართულად) იმიტომ, რომ იგი წარითქმის ცისკრის დაწყებისას. ცისკარს ძველად კანონი ეწოდებოდა“ (კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, Иерусалимский канонарь VII века, გვ. 326). „ყოველგვარ საღვთისმსახურებას (ქართულად) სახელი ეწოდება დღის იმ დროის მიხედვით, როდესაც ის უნდა სრულდებოდეს. გამონაკლისია ცისკარი, რომელსაც ძველ ძეგლებში ჰქვია კანონი, რომელიც შემდეგში ექვსფსალმუნებას (шестопсалмие-ს) შეჰრჩა. ეს გარემოება გვეუბნება, რომ ქართული ლიტურღიკული მწერლობა ადრეა წარმოშობილი, რადგანაც ცისკარს კანონი ჰქვია“ (იქვე, გვ. 322—323).

დაწყნარებულ-ი: მყუდროსა მას შინა და დაწყნარებულსა ცხორებასა 3, 1.

დახედ-ნ-: უკუეთუ წინამძღუარმან ჟამისამან დახედნეს და სხუაჲცა რაჲმე შესძინოს 8, 9.

დახრწევა-ჲ, ი ვნ. (ან ე) მოშლა, გა-

უქმება: ნუმცა დაიხრწევის 11, 2; არაოდეს დაიხრწიოს განწესებაჲ ესე სასტუმროთაჲ 29, 8; რაჲთა არცა ერთითა რაჲთ მიზეზითა დაეხრწიოს რაჲ ამათგან 21, 7. ნ. დაუხრწეველი.

დახუდომა-ჲ მოხდომა: დახუდომითა მისითა ჩუენ თანა 37, 2 რომ მოხდა ისე, რომ ის ჩვენთან იყო; უკუეთუ ესრე სახედ დახუდეს, რომელ ანასდეულად მიიცვალოს 5, 5 ისე რომ მოხდეს, რომ უეცრად მოკვდეს.

დაქსნა-ჲ დარღვევა, გაუქმება, მოშლა, ი ვნ.: რაჲთა დაიქსნას ჩუეული მათი 8, 9; რაჲთა არა დაიქსნას საკრებულოჲ წესი 8, 11. ნ. დამქსნელი.

დაჯერება-ჲ თანხმობა, კმაყოფილება; **დაჯერებულ-ი** თანახმა, კმაყოფილი: გარნა, არა თჳნიერ ნებისა გინა დაჯერებისა აღსრულებადისა მის წინამძღურისა 5, 3; უკუეთუ იგინი დაჯერებულ არიან ეგევითარსა მაშენებლისა მათისა დადებულსა წესსა 0, 4.

დედა-ჲ 1. დედა, მშობელი: ნუმცა იქმნების ესე ოდესვე მიზეზითა იოვანეს დედისა და ეფრემის დისაჲთა 23, 2. **2.** დედაკაცი, ქალი. აქედან: **სადედოჲ მონასტერი**: დავაყენებ აღშენებისაგანცა სადედოჲსა მონასტრისა საზღვართა შინა მონასტრისათა, რამეთუ დაუთრგუნველად ყოვლითურთ დედათაგან განვაწესეთ ყოფად ადგილი ესე 23, 2.

დედაკაც-ი: არა შესლვისათჳს მონასტრად ჩუენდა დედაკაცისა 0, 29; რაჲთა არა შევიდეს დედაკაცი ეკლესიასა ჩუენსა 23, სათ.; არა მნებავს უკუე რაჲთურთით შესლვაჲ დედაკაცისაჲ ეკლესიასა ჩემსა 23, 1.

დედობრივ-ი ქალური, დედაკაცური: დედამან ჩუენმან დედობრივისა პირველულობასა მიხედვითა 18, 8.

დედულ-ი: ჩუენ შიშუელნი დავჳტევნა ყოვლისაგან მამულისა და დედულისაგანცა საჭმრისა 18, 8.

დეკანოზ-ი 6, 6; 6, 11 მთავარი მღვდელი ეკლესიაში (**ἐκκλησιάρχης**): ბრძანებისაებრ დეკანოზისა 9, 2. დეკანოზი პირველ დასს ეკუთვნოდა და წელიწადში 20 დრაჰკანი ჰქონდა როქად (6, 6). ამჟამად დეკანოზი იმასვე აღნიშნავს, რასაც რუსული протоиерей, მაგრამ ძველად ეს იყო პირი, რომელსაც მეორე ადგილი ეჭირა წინამძღვრის შემდეგ მონასტერში. იგი სხვა მღვდლებისა და მგალობლების მეთაური იყო (თავდაპირველად ალბათ ათის უფროსი). ეს თანამდებობა ამჟამადაც არის კათოლიკურ ეკლესიაში, სადაც დეკანოზი მეორე პირია აბატის შემდეგ (კ. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, Литург. груз. пам., 479; მისივე Иерус. канонарь, 327). გვხვდება **ეკლესიარქ**-იც (მარჯუენესა ხოროსა აწუევს და ჰმართებს ეკლესიარქი, ხოლო მარცხენესა — სხვა ვინმე: იერუსალიმის მონასტერთა საეკლესიო განწესებაში: A—186, თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, Описание рукописей I, გვ. 194).

დეკენზერ-ი: თუესა დეკენზერსა 36, 1.

დემესტიკოს-ი (δομέστικος ლათ. domesticus-ისგან), **დიდი დემესტიკოსი** — მთავარსარდალი, ამირსპასალარი (0, 2; 1, 2; 36, 1); ვიდრე-ღა ჯერეთ დიდად დემესტიკოსად იყო 35გ, 11. **დემესტიკოსობა-ჲ:** დიდსა შინა დემესტიკოსობასა 35ბ, 1 (მიმოხ. 11).

დიაკონ-ი (διάκονος): მოყმეთათჳს დიაკონთა 0, 37. ნ. კერძოდიაკონი, მთავარდიაკონი.

დიდ-ი: დიდი ანუ მცირე 18, 1; დიდთაგან და ვიდრე მიმცირეთადმდე 3, 3; დიდი ხუთშაბათი 37, 14: დღესა დიდსა ხუთშაბათისასა 21, 11; დიდსა პარასკევ-

სა 37, 9; დიდსა შაბათსა 37, 10; დიდთა დღესასწაულთა 6, 10.

დიდების მეტყუელებაჲ 6, 3.

დიდროვან-ი крупный. ნ. უდიდროვნესი.

დიდფას-ი: სამოსელნი დიდფასისანი 2, 20; თუალნი დიდფასისანი 34ა, 21.

დიდძალ-ი: დიდძალითა წარსაგებელითა 2, 18.

დიკა-ჲ (σῖτος): დიკაჲ ორი მოდი 29, 1; დიკაჲ მოდი ერთი 29, 6.

დიმოს-ი: აპოტიქსები იკონომოსისაჲ — დიმოსისაჲ 35გ, 6 [შდრ. ,,ბაგრატის დედამან ლიტრაჲ ერთი სოლიმნი შეგჳქმნა და ბაგრატ დიმოსი მოგჳწყჳდა“, ალაპები, № 15; ,,თუესა იანვარსა **ვ** ნათლისღებაჲ კონსტანტი მონომახისა ალაპად განგჳწესებიეს: სოლიმნი ჩუენი ყოველი მან შეგჳქმნა და დიმოსი მოგჳწყჳდა“, ალაპები № 27]. **τὸ δημόσιον** გადასახადი, ბეგარა (ყაუხჩ. 288).

[**დომესტიკოსი.** ნ. დემესტიკოსი].

დოქ-ი. ნ. დოშიარი.

დოშიარ-ი (δοχειάριος, δοχειάρης) მეგანძური: და ეგრეთვე მეგანძური, რომელ არს დოშიარი, გაიკითხვოდის ლოღარიასობით 26, 4; მამასახლისი ნაშთომსა მისცემდეს მეჭურჭლესა და დოშიარსა 26, 3; ერთი, რომელიცა იყოს მისანდობელი და მოშიში ღმრთისაჲ, დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად 6, 9 (მიმოხ. 38). როგორც ჩანს, პეტრიწონში მეჭურჭლე (σκευοφύλαξ) და დოშიარი ერთი კაცი იყო; დოშიარი პირველი დასისა ყოფილა და წელიწადში როქად 20 დრაჰკანი ჰქონებია დანიშნული (9, 2) [შდრ.: ,,სადოშიაროს რომელ მივათუალეთ პერპერაჲ **მ**, ტრიაკეფალი **ჩ** და სხუანი შჳდას სამოცი“: ალაპები, № 158]. დოშიარი — დოქის მზრუნველი მონასტერში; ხოლო დოქი (δοχεῖον) — სურსათის საწყობი მონასტერში (ყაუხჩ. 223, დიმიტრაკის ლექსიკონის მიხედვით). მაგრამ სურსათის საწყობი, პეტრიწონის ტიპიკონის მიხედვით, ოსტიგნის ანუ კელრის ხელშია.

დრაჰკან-ი 1. ფულის ერთეული ოქროსი (ეტიმოლოგიურად: დარეჰული, ანუ დარიოს მეფის მოჭრილი), ბერძნულში მას ჩვეულებრივ νόμισμα შეესატყვისება. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის მიხედვით, წინამძღვარს წელიწადში როქად 40 დრაჰკანი ჰქონებია დანიშნული (ბერძნული ტექსტის მიხედვით — 36 დრ.), დანარჩენი მონაზვნები სამ დასად იყვნენ გაყოფილი: პირველ დასში შედიოდნენ: ორი დიდი იკონომოსი, დეკანოზი, დოშიარი და სხვა ,,უთავესნი ძმათაგანნი“ (სულ 15 კაცი), რომელთაც სარგოდ წელიწადში ოცოცი დრაჰკანი ჰქონდათ; მეორე დასის მონაზვნებს (აგრეთვე 15 კაცს) 15-15 დრაჰკანი, მესამე დასისას კი (რიცხვით 20 კაცს) დანიშნული ჰქონდა 10-10 დრაჰკანი (თავი 9).

აბაზ მაგისტროსის ხსენების დღეს (20 სექტემბერს) გლახაკებისთვის უნდა გაეყოთ 72 დრაჰკანი, ხოლო (სტუმრად) მოსული ხალხისათვის—24 დრაჰკანი (21, 1); ეგევე უნდა გამეორებულიყო თვით გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხსენების დღეს (21, 4); პეტრიწონის მონასტრის პირველი წინამძღვრის გრიგოლ ვანელის სულის ხსენების დღეს გლახაკთათვის უნდა დაერიგებინათ ექვსი დრაჰკანი (30, 2); ორი დრაჰკანი ეძლეოდა ჟამის მწირველ ექვს მღვდელს ხარებას, შობას, მიგებებას, განცხადებას, ფერისცვალებას და ბზობას (37, 2-6), თითო დრაჰკანი სამ-სამს.

2. ფული საზოგადოდ: უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა ანუ სხუათა ვიეთმე

მიერ მოძღუანებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი, არა ჯერ-არს ნამეტნავისაჲ მის სულისათჳს ჩუენისა წარგებად 21, 7. ბიზანტიურ დრაჰკანში 4, 55 გრამი ოქრო იყო (Успенский, История Визант. империи III. 1949, გვ. 132).

დროშა-ჲ. ნ. სადროშაე.

დუკატ-ი 2, 16 კონსტანტინე დუკას მიერ მოჭრილი დრაჰკანი (1057—1067). ნ. განძი.

დურა-ჲ: დურაჲ სამეუფოჲ (ἐπιλώρικα βασιλικά) ოქსიკასტორი ოთხი 34ა, 41. დურა ამჟამად მთის კილოებში ცხვრის ტყავისაგან გაკეთებულ უსახლო ბეწვიან მოსასხამს ნიშნავს, ქურქს, რომელსაც საბნადაც ხმარობენ.

დურანგ-ი: სტავრაჲ ერთი — დურანგი გაუკუეთელი 34ა, 51; შეკერული სკარამანგი დურანგითა 34ა, 53 (სპარს. دورنگ „ორფერა“?).

დურჯ-ი (სპ. درج დურჯ „კოლოფი“): დურჯი ვეცხლისაჲ 34ა, 19.

დღესასწაულ-ი, დღესასწაულობა-ჲ: საუფლოთა დღესასწაულთა 0, 17. რაჲთა ამათ საუფლოთა დღესასწაულთა უბრწყინვალესად დღესასწაულობდენ 37, 1; დიდთა დღესასწაულთა 6, 10; ბრწყინვალედ დღესასწაულობაჲ 30, 2.

დღე საჴსენებელ-ი 20, 2; 21, სათ.

Ⴄ

ებისკოპოს-ი, საებისკოპოსო-ჲ. ნ. ეპისკოპოსი.

ებრ (მოითხოვს ნათ.-ს): ყოვლისაებრ წესისა მათისა 0, 3; ბრძანებისაებრ დეკანოზისა 6, 10; წესისაებრ მონასტრისა 6, 11; ძალისაებრ ჩუენისა 19, 3; კაცად-კაცადი თჳსისაებრ შრომისა მიიღებს სასყიდელსა 21, 2 (=I კორ. 3, 8); ნებისაებრ წინამძღურისა 13, 6 (მიმოხ. 31გ).

ეგევითარ-ი იგი 0, 25; 4, 13.

ეგრევე მსგავსად 2, 18.

ეგრევე სახედ 0, 3. [0, 5.

ეგრეთ: უკუეთუ ეგრეთ რაჲმე არს

ევუტერ-ი (εὐκτήριον) ეკლესიაზე მიშენებული (ან ცალკე აშენებული) მცირე სამლოცველო: ევუტერსა შინა 27, 2; ევუტრისა მისისა კარსა 12, 1; სხუაჲ საბურავი საკურთხეველისაჲ ორთა ევუტერთაჲ სრულებით 34ა, 54.

ევლოგია-ჲ: ერთი იგი (სეფისკუერი) ევლოგიად განეყოს გლახაკთა და უძლურთა 21, 9.

ეკლესიარქ-ი. ნ. დეკანოზი.

ეპისკევტობა-ჲ: დალაცათუ ეპისკევტობისაგან იყვნეს პრასტინნი და ბრძანებაჲ გამოვიდა მისვე [ვოტანიატ] მეფისაგან, რომელ, ვისცა ვისდა ეპისკევტობისაგან მიცემულ იყოს, კუალად ეპისკევტობასავე მიექცეს, გარნა ჩუენნი შეურყეველად დაშთენ 35ბ, 25 (სათანადო ადგილი აკლია ბერძნულს).

ეპისკოპოს-ნ-ი 3, 2.

ეპიტირიტ-ი. ნ. იპიტირიტი.

ეპიტროპოს-ი: ლოღარიას ქმნისათჳს წინამძღურისა ეპიტროპოსთაგან და ძმათა 26, სათ. ნ. კიდევ აბარმადთან.

ერ-ი ხალხი: დიდსა და ერ-მრავალსა ქალაქსა 0, 4; დათხევად სისხლთა ჩემთა და თჳსთა ჩემთა და მრავლისა მის ერისა ჩემისა 1, 4; საჲდუმლოჲ ალასრულოს და ერი აზიაროს 21, 4; სიმცროჲსაგან მოსრულისა მის ერისა 21, 4. **საეროდ** 33, სათ. საჯაროდ, публично. ნ. ერისთავი.

ერგასის-ი: რიცხჳ ერგასისთაჲ 6, 3.

ერთბამად ერთად: აღვაშენენ ეკლესიანი ერთბამად სახელსა ზედა სამთა

ამათ ზეშთა საკჳრველთასა 1, 3; შემდგომად ამისსა განმხიარულებულნი ერთბამად ყოველნი ტრაპეზად იწოდნენ 5, 7.

ერთ-გულ-ი (1) ერთი აზრისა: ბრძენმცა არიან და გულისჭმის-მყოფელ, ერთ-გულ და ერთ-სიტყუა 4, 1.

ერთგულ-ი (2): და იყოს ერთი კელრად, უზაკუველი და ერთგული 6, 11;

ერთ-ზრახვა-ჲ 6, 22.

ერთი მეორე: არა ჯერ-არს, რაჲთა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა იჭუმევდეს 4, 2.

ერთ-სიტყუა-ჲ. ნ. ერთ-გული (1).

ერთ-სულ-ი: ერთ-სულ ქმნულთა მათთჳს მონაზონთა 0, 2; ესე ყოველნი იყვნედ ერთ-სულ და ერთ-ზრახვა 6, 22.

ერთიერთ-ი: უბნობად ერთიერთისა 12, 11.

ერთმანერთ-ი: ერთმანერთისა ზემო ჯდომაჲ და ქუემო ჯდომაჲ 8, 2.

ერთობა-ჲ: ერთობისათჳს და ზოგებით ცხორებისა ძმათა კრებულისათა 0, 10; რაჲთა იყვნენ იგინი ზოგად მცხორებელ ერთობით 4, 1.

ერთობით-ი: ერთობითითა წამებითა და განშჯითა ზოგადითა 19, 2.

ერისთავ-ი, ერისთავთა მთავარ-ი, ერისთავთა ერისთავ-ი: ძისა სანატრელისა ერისთავთა მთავრისა ბაკურიანისაჲთა 0, 2; დღესა დიდსა ხუთშაბათისასა საჴსენებელი აღესრულებოდის მამისა ჩუენისა ერისთავთა ერისთავისა ბაკურიანისათჳს 21, 11.

ერისკაც-ი. ნ. საერისკაცოჲ.

ესევითარ-ი: ესევითარსა მას შორის დიდსა და ერ-მრავალსა ქალაქსა 0, 4; ესევითარსა ამას შუენიერსა უდაბნოსა 0, 4; თანა-გუაც ყოველთა ამათ ესევითართათჳს ზრუნვაჲ 1, 1.

ესე-ვინმე. ნ. იგი-ვინმე.

ესრე სახედ 6, 1.

ესუა. ნ. მესუა.

ექსამიტონ-ი (ἑξάμιτος аксамит, оксамит) ქსოვილი, რომელიც ექვსი ძაფისაგან იყო მოქსოვილი: თეთრი ექსამიტონი 34ა, 55 (Дьяченко, 9, ყაუხჩ. 289).

ექუს-თავედ-ი: 2, 16 დრაჰკანი, მოჭრილი რომანოზ დიოგენისა (1067-1071) და ევდოკიას მიერ. ნ. განძი.

ექუს-კარედ-ი: ხატი ექუს-კარედი 34ა, 8.

ექუსფესალმუნნი: ნ. დაწესებულნი.

ეშმაკ-ი, საეშმაკო-ჲ: საეშმაკო არს ესე 4, 7; ნუცა სხჳთა რაჲთმე საეშმაკოჲსა მტერობისა ძჳრის ზრახვითა განაძებთ ვის მღდელთაგანსა მონასტრით 7, 3. [ლად 21, 2.

ეჭუა-ჲ: მე არა ვეჭუ 19, 1; უეჭუე-

Ⴅ

ვანდ-ი თემში შემავალი სამხედრო ადმინისტრაციული ერთეული, თემის განყოფილება (βάνδον): გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ერთი პრასტინი, ზაუწი, იყო „თემსა შინა ვოლერონისასა, ვანდსა მისინოპოლისასა“ 2, 5; სხვა პრასტინი ჰქონდა „მასვე თემსა შინა, ვანდსა პერითორისასა“ 2, 6; აბაზ მაგისტროსს ეკუთვნოდა სოფელი ზრავიკი კესაროპოლითურთ, რომელიც მდებარეობდა „თემსა სერაჲსასა, ვანდსა შინა ზავალტონისასა“ 2, 13. სოფოკლე ამ სიტყვას ტევტონური წარმოშობისად თვლის (ლათინურის გზით), მისი პირვანდელი მნიშვნელობა არისო „დროშა“ (Banner).

ვაჟინარ-ი მემარნე, ღვინის მწდე: და ერთი იყოს მემარნედ — ვაჟინრად 6, 12

(აქ უთუოდ „მემარნე“ და „ვაჲინარი“ სინონიმებია). იოვანეს და ეფთჳმეს ცხორებაში, რომელშიც ათონის ქართველთა მონასტრის წესდების ნაწილებია შეტანილი, „ვაჲინარ“-ის ნაცვლად „მევაჲინე“ იკითხება: „კელარნი სამხრად ყოვლადვე სატრაპეზოს მივიდიან და ეგრეთვე მევაჲინენი“ (96, 5); „დაეუბნის მევაჲინესა: უკუეთუ სუბუქი ღჳნოჲ იყოს, ყოლა ნუ ურთავ წყალსა, და უკუეთუ საშუალი იყოს, ჯერისაებრ ურთე, და უკუეთუ უმჯობესი-რე იყოს, ვითარცა ჯერ-იყოს (70, 6-10). ს ა ვ ა ჲ ი ნ რ ო-ჲ: [მამამან პავლე] აღაშენა ეკლესიაჲ მელინძათა ყოვლად წმიდისაჲ... და მეტოქი როდოვილს ს ა ვ ა ჲ ი ნ რ ო ჲ თ ვიდრე სამზარევლოდმდე“: აღაპები, № 165.

სიტყვა წარმომდგარია βαγενάρι-საგან; იგი ნაწარმოებია ბიზანტიურსა და ახალ ბერძნულში ხმარებული βαγένι სიტყვისაგან, რომელიც „ქვევრს“, „კოკას“ „ღვინის ჭურჭელს“ აღნიშნავს (ს. ყაუხჩიშვილი, ახალი წიგნი პეტრიწონის შესახებ; „მნათობი“ 1956 წ. № 1, გვ. 177; Georgica, V, 155).

ვასილიკოსობა-ჲ: რომელსა პეტრიწონ ეწოდების, რომელი-იგი ვასილიკოსობად ჩინებულ არს 1, 3; სოფელი პეტრიწონისაჲ, რომელი ვასილიკოსობად წოდებულ არს 2, 1 (**βασιλικίς**). ვასილიკატის შესახებ ნ. Литаврин, 138-141.

-ვე (ნაწილაკი): რასავე მსახურებასა შინა 1, 5; რაჲთა ყოველმანვე გამომძიებელმან რომლისავე პირისამან 0, 6.

ველიკობა-ჲ. ნ. ლიველიკობაჲ.

ველტიოს-ქმნა-ჲ (βελτίωσις „გაუმჯობესება“): სხუაჲ ოქრობეჭედი ველტიოს-ქმნისათჳს პრასტინთა ჩემთაჲსა 35ბ, 3.

ვენაჴ-ი: ხილითა და ვენაჴებითა 0, 4; თავისა ვენაჴებითა და ყანებითა და მტილებითა 2, 5; ანუ მიწაჲ, ანუ ვენაჴი, ანუ ბოსტანი 32, 1.

ვერაგ-ი, სივერაგე: სივერაგით ზაკულებად 13, 2.

ვეშაპაკ-ი. ეს სიტყვა პეტრიწონის ტიპიკონის ქართულ ტექსტში უნდა ყოფილიყო, მაგრამ არ გვხვდება, რადგანაც სათანადო ადგილის შემცველმა ფურცელმა ჩვენამდე ვერ მოაღწია. სამაგიეროდ იგი გვხვდება იოვანე და ეფთჳმეს ცხორებაში: „და მისცეს იკონომოსსა საშოალისასა ლიტრაჲ ერთი განძი საშოალისათჳს წასაგებელად: სასყიდლად ქორაკანდელთა, ვეშაპაკთა და ჯაჭუთა და კელაპტართა“. ეს უნდა შეესატყვისებოდეს ბერძნულ **δρακοντάριον**-ს, რომელიც გვხვდება ტიპიკონის ბერძნულ რედაქციაში და „დროშას“ ნიშნავს. დროშაზედ ეხატა ვეშაპი ანუ დრაკონი.

ვეცხლ-ი: ჯუარი ერთი ვეცხლისაჲ 34ა, 6; ხატი შეშისაჲ ვეცხლითა შემოჭედილი 34ა, 9; სარუთითა და ვეცხლითა მოჭედილი 34ა, 10; პეტალოჲთა ვეცხლითა შემოჭედილი 34ა, 9.

ვეცხლისმოყუარება-ჲ: თუ ვითარ დაისაჯა გეეზი კეთროვნებითა ვეცხლისმოყუარებისა მისისათჳს 21, 6.

ვიდრე, ვიდრელა: დიდითგან და ვიდრე მცირეთადმდე 3, 3; ვიდრე-ღა ჯერეთ დიდად დემესტიკოსად იყო 35გ, 11; ვიდრელა-იგი სოფელსა შინა ვიყვენით 0, 4; ვიდრელა ცხორებასა ამას შინა ვართ ყოფით 1, 1.

ვი-ეთ. ნ. ვინ.

ვითა: სწორი მისი დაიწეროს და დაიმტკიცოს და წარიცეს ვითა ზემო დაგჳწერია 36, 1; ვითა თავადივე ტიპიკონი 36, 6.

ვითარ სახედ როგორ 0, 7; ვ ი თ ა რ-ს ა ხ ე ნ ი შესაწირავნი 0, 8.

ვი-ნ, ვი-ნ-მე: ანუ სხუაჲ ვინ 0, 25; სხუაჲ ვინ 2, 16; ოდესლა-იგი არა ვის აქუნდეს ჴელმწიფებაჲ თავისა თჳსისა უფლებად 4, 8. ვ ი ე თ (ნათ. მრ. რიცხვისა): აზნაურებისათჳს მონასტრისა და თავისუფლად ყოფისათჳს ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა და სხუათა ვიეთგანცა 0, 24; უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა ანუ სხუათა ვიეთმე მიერ მოძღუანებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი 21, 7; არა უგულებელს-ყოფად მცირეთა ცოომათა ვიეთთამე 15, 7.

ვინაჲვე: არავის სხჳსა მიკნინადმდე საჴმრისა, გინა ვინაჲვე მონახუეჭისა 1, 5 (საიდანმე?). [4 რადგანაც

ვინაჲთგან: ვინაჲთგან-იგი 13, 3; 13,

ვინაჲცა სადაც (где, куда): ვინაჲცა პოონ 0, 5; განსლვად და რონინებად, ვინაჲცა ენებოს 15, 1; ვინაჲცა მენებოს 35 ბ, 11.

ვიწყ. ნახე მოვიწყე.

ვნება-ჲ: ვნებისა შემთხუევად 9, 1.

ზ

ზაკუვა-ჲ: განზრახვაჲ ზაკუვისაჲ 18, 11. **ზაკულება-ჲ:** ზაკულებით აღაშფოთებდეს 4, 13; სივერაგით ზაკულებად 13, 2. **უზაკუველ-ი:** და იყოს ერთი ჴელრად, უზაკუველი და ერთგული 6, 12. **მზაკუვარ-ი:** ვითარცა შინა-განმცემელი და მზაკუვარი დაისაჯენ 18, 11.

ზარ-ი: ზარი და შიში 1, 3.

ზატიკ-ი: ზატიკთა შინა აღვსებისათა 8, 8 აღდგომის დღესასწაულებზე.

ზე 1. საპირისპიროა ქუე-სი: ზე და ქუე სლვითა ჩუენითა 5, 10; ზე დგანან მსახურებად 8, 1;

2. დროს: უმბრწყინვალეს აწინდელისა ჩუენ-ზე ყოფილისა 11, 3.

ზედა: ყოვლითა ამით ზედა წერილით მონაგებითა 3, 1; ზედა სოფელნი 6, 5; ოდეს ზედა მწირველმან საჲდუმლოჲ აღასრულოს 21, 10.

ზედა-აც. ნ. ზედა-დებაჲ.

ზედა-დება-ჲ: ხარკად ზედა-აც ყოველთა მწყემსთა კრებულისათა 15, 3.

ზედა-მდგომელ-ი: 1. ზედამდგომელთა და განმგეთა 8, 1; ბრძანებასა მოელოდის ზედამდგომელისასა 5, 3. **2.** პეტრიწონის მონასტრის შენებისას ზედამდგომელი ყოფილა გრიგოლ ვანელი: ზედამდგომლობასა შინა ეკლესიისა და მონასტრისა შენებისასა 30, 1.

ზედა მწირველ-ი 21, 10 პირველი მწირველი; იგივეა, რაც უპირატესი (Кекелидзе, Иерус. канонарь, 328).

ზედამხედველ-ი: ერთი რჩეული იყავნ იპტირიტად — ძმათა ზედამხედველად 6, 17; მოხუცებულთა და სნეულთა ზედამხედველად და მფუფუნებელად 6, 16.

ზედა-ნართაულ-ი: ზედა-ნართაულით მიწით და ყანებით მისითურთ 2, 6.

ზედაშე ზიარების შესამზადებლად საჭირო ღვინო: ზეთი და სანთელი და მჴმელი და ზედაშე 31, 3; ზედაშესა 6, 11.

ზეთ-ი: 6, 11; 6, 12; თჳნიერ ზეთისა 10, 2; განვაყენებთ ზეთისაგან 10, 3; **უზეთოდ** 10, 4.

ზემავალ-ი: ზემავალი ანუ ქუემდებარე ანუ თჳთმოძრავი 18, 6; ზემავალითა და ქუემდებარითა და თჳთმავალითა ყოვლითა 3, 1.

ზემო: დიდი ხუთშაბათი ზემო დაიწერა 37, 14; ვითარცა ზემო წერილ არს 27, 3; ვითარ-იგი ზემოცა ვთქუთ 19, 1; ჴელითა ჩემითა, ზემო ჴსენებულისა

გრიგოლისითა 36, 2; ზემო ქსენებული-სა მონასტრისა პანაგიისანი 0, 3; ზემო ჯდომაჲ და ქუემო ჯდომაჲ 8, 2; ზემო ქსენებულნი ეგე მონაგებნი ყოველ-ნი 2, 17.

ზემოჲთ: ზემოჲთ გიორგიწმიდი-თურთ 2, 2; რომელთაცა სახელები ზე-მოჲთ სწერიან 2, 17.

ზე-უკუმოყვანება-ჲ: სიწმიდესა ზე-უკუმოიყვანებდეს 21, 10.

ზეშთა: ზეშთა საკჳრველად დიდე-ბულსა დიდსა მას წინამორბედსა და ნათლისმცემელსა ქრისტესსა 1, 3; ერთ-ბამად სახელსა ზედა სამთა ამათ ზეშთა საკჳრველთასა 1, 3.

ზიარ-ი: ზიარი არს და ზოგადი 4, 12. ნ. საზიაროჲ.

ზიარება-ჲ: **1.** საერთო: რაჲთა არა-ვის აქუნდეს ზიარებაჲ რაჲვე რაჲ-თურთით 0, 24. **2.** 0—2: ერი აზიაროს 21, 10.

ზითევ-ი: ყოველი მონაგები და საქ-მარი მამისა ჩუენისაჲ დედამან ჩუენ[illegible] 5 დათა ჩუენთა ზითვად მისცა და ჩუენ შიშუელნი დაგჳტევნა 18, 8.

ზოგად ერთად, ერთობით, საერთოდ: ზოგად მცხოვრებელთათჳს 4, სათ.; რაჲ-თა იყვნენ ყოველნი იგი ზოგად მცხო-რებელ 4, 1; ზოგად ცხორებულთა 6, 2; ზოგად საცხორებელსა წესსა 4, 6; ქსე-ნებისა ყოფისათჳს ზოგად მიცვალე-ბულთა ყოველთა ძმათათჳს 0, 33; ჯერ-არს და სამართალ ზოგად ყოველ-თათჳს ქრისტიანეთა მართლმადიდე-ბელთა მოლოდებად ზოგადსა მას ყო-ველთა კაცთა აღსასრულსა 1, 1; ძღუნი-სა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა ტაბლასა და ზოგად იჭუმიონ. ნ. ზოგა-დი, ზოგებით.

ზოგად-ი: ზიარი არს და ზოგადი ყო-ველთათჳს უცხოთ მოყუარებაჲ იგი და ქველის საქმე 4, 12; ერთობითითა წა-მებითა და განშჯითა ზოგადითა 19, 2. ნ. ზოგად.

ზოგებით: ერთობისათჳს და ზოგე-ბით ცხორებისა ძმათა კრებულისათა 0, 10.

ზოლავარ-ი. ნ. საზოლავროჲ.

ზომ-ი, ზომიერ-ი: იგივე ზომი სა-მარხოჲ სანოვაგე 10, 2; წესიერად და ზომიერად 6, 1. შდრ. საზომი.

ზრახვა-ჲ: ძჳრის ზრახვითა 7, 3.

ზრუნვა-ჲ: თავს-ვიდევით ესევითა-რი ზრუნვაჲ 5, 10; ჯერ-არს ზრუნვად დღისათჳს სიკუდილისა 1, 1; თანა-გუაც ყოველთა ამათ ესევითართათჳს ზრუნ-ვაჲ და ღუწოლაჲ 1, 1. **ო:** შესამოსლისა ფასისათჳს ვიზრუნეთ აღწერად 9, 1.

ზღვარ-ი: თავიეთ ზღვრითა 2, 1; ყოვლითა ზღვრითა მისითა 2, 12; თავისა ყოვლითა შემოწერილებითა და ზღვრი-თა 2, 4; თავისა ყოვლისა ზღვრითა 2, 5. შდრ. საზღვარი.

ზღვევა-ჲ (ὑστέρημα) გაჭირება: არ-ცა თუ მცირედი ზღვევაჲ თავს-იდვას ვინ 4, 10; მათსა მას ზღვევასა რეცა ლმობიერად იჩქურებ 4, 11; ამის ყოვ-ლისა თჳნიერ ზღვევისა მშუებელ და მჭმარებელ იქმნნეს 4, 9. **ე:** ჯეროვნად განიწუართოს და, რაჲცა დაეკლოს, ეზღჳოს მას 36, 5 (სამაგიერო გადაჰ-ხდეს).

ზღუა-ჲ: ზღჳთა და ჴმელითა 2, 17.

Ⴇ

თავ-ი: **1.** ერთი ოთხ სახარებათაგა-ნი: თარგმანებაჲ სახარებისა იოვანეს თავისაჲ 34ა, 27. **2.** კარი (წიგნში): რი-ცხუნი თავთანი 0, 6. თ ა ვ ს ა ზედა თავში(?): რომელსა თჳთოეულად გამო-აჩინებენ თავსა ზედა გამოსახულნი ესე

რიცხუნი თავთანი 0, 6; **3.** მთავარი: **თავი მარტჳლთაჲ:** მთავარმოწამესა და თავსა მარტჳლთასა ახოვნად მოღუაწესა წმ. გიორგის 1, 3. უ თ ა ვ ე ს-ი უმთავრესი: ჟამის მწირველნი მღდელნი და ორნი იგი იკონომოსნი და დეკანოზი და დოშიარი და სხუათა უთავესთა ძმათაგანნი 9, 2.

თავად-ი 1: თვითონ: თავადმან ღმერთმან განაგოს 8, 2; თავადსა წმიდასა ღმრთისმშობელსა 36, 6; თავადსა მას წმიდასა გიორგის 1, 3; რაჲთა თჳთ მათ თავადთა და რომელნი-იგი ჰმსახურებენ მათ 28, 1; და წარიცეს ვითა თავადივე ტიპიკონი და ნუოდეს ნუმცა განსრულ არს მონასტრისაგან ჩუენისა თავადი ტიპიკონი 36, 6.

2. მხარის გამგე, **ἄρχων**: რომელმან ჴელით წერილი იცოდის, მწიგნობრობასა იქმოდის და თავადსა თანა მიივლინებოდის 24, 1. შდრ. მთავარი, მთავრობაჲ, განმგებელი.

თავადობა-ჲ გამგებლობა: სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი უბრალოებისათჳს კარს თავადობისა ჩემისა [კარს (ე. ი. ყარსში) რომ თავადად ანუ გამგებელად ვიყავით]. ნახე თავადი 2; შდრ. მთავარი, მთავრობაჲ.

თავის კუეთა-ჲ: თავის კუეთასა წმ. იოვანეს ნათლისმცემელისასა 37, 15; ათორმეტი [დრაჰკანი განეყოს] თავის კუეთად 37, 16.

თავიეთ თავიანთი: ესე ყოველნი თავიეთ ზღვრითა და სინორითა 2, 1; თავიეთ ყოვლითავე ზღვრითა 2, 8; თავიეთ უღლებითა ყოვლითა და თესულებითა 2, 8; რაჲთამცა აიღეს ძმათა თავიეთ შესამოსლისა ფასი 9, 3; ქორაკანდელნი ვეცხლისანი ორნი თავიეთ ჯაჭუებითა 34ა, 20 (მიმოხ. 17გ).

თავითგანვე 8, 5; პირველად თავითგანვე 2, 1.

თავისა: სრულებით თავისა ყოვლითავე პირველითგან შემოწერილითა ზღვრითა 2, 2; თავისა სოფელი პრილონგი 2, 9 (მიმოხ. 17გ).

თავისუფალ-ი: რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თჳთ-ჴელმწიფე 3, 1; და ეგრეთვე ყოველთაგან მთავართა და ჴელმწიფეთა მსოფლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი 3, 3; სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი თავისუფლად ყოფისათჳს პრასტინთა ჩემთაჲსა 35ა, 8.

თავ-მოთნებით სხვის უკითხავად, თავის ნებისაებრ: თავ-მოთნებით განაგებდეს რასმე 4, 9.

თავს-დება-ჲ, ი: თავს-ვიდევით ესევითარი ზრუნვაჲ 5, 10; არცა თუ მცირედი ზღვევაჲ თავს-იდვას ვინ 4, 10; ვითარ უკუე არა უფროჲსად თავს-ვიდვათ და დავიმარხოთ 0, 4; რაჲთა არაოდეს თავს-იდვან განგებად რაჲმე 17, 4; სიცივისა და სიშიშულისა თავს-დებად ჰმაჩუენებლობ 4, 11. **თავს-უც** (თავს-მიც, თავს-გიც): რომელთათჳს არცა ერთი რაჲ შრომაჲ გინა ჭირი თავს-უც 5, 8.

თავ-ყოფაჲ: ჯეროვნად და სამართლად შემირაცხიეს თავ-ყოფჳსაჲ მათი საწინამძღუროდ 25, 1.

თავჴედობა-ჲ: საჴმარსა მას უჴმრად გამოაჩინებენ თავჴედობით 4, 6; უწინამძღურობისა და თავჴედობისაჲ არს სასწაული 15, 4.

თანა-ალმატება-ჲ: და უკუეთუ უმეტესად და უდიდესად ალემატოს შემოსავალი მონასტრისა ჩუენისაჲ, თანა-ალემატებოდენ სტუმართ მოყუარებისაჲცა ესე წესი 29, 9.

თანა-განზრახვა-ჲ ბჭობა, ერთად მოლაპარაკება: თანა-განზრახვითა მოღუაწეთა და ჴელისუფალთა მონასტრისათა 5, 4.

თანა-დება-ჲ: თანა-გაც-ყოფად 21, 2; უფროჲს-ღა თანა-აც ესევითართა მათ 4, 6; თანა-აც ყოვლითა მოსწრაფებითა წარმართებად 19, 1; თანა-აც ყოველთა მორწმუნეთა 27, 1; თანა-გუაც ყოველთა ამათ ესევითართათჳს ზრუნვაჲ 1,1. ნ. თანა-ნადები.

თანა-დგომა-ჲ: ზოგად ყოველთა წამებითა და ქელისუფალთა თანა-დგომითა 19, 5 (დახმარებით).

თანა-მეღუძლე ღვიძლი: შესავედრებელად და საყსრად ჩემდა და თანა-მეღუძლისა ძმისა ჩემისა სანატრელისა აბაზ მაგისტროსისა 0, 2.

თანა-მოლმეობა-ჲ: ზრუნვად მათთჳს თანა-მოლმეობით ყოვლითა გულითა 15, 3.

თანა-ნადებ-ი ვალი: ვითარცა ხარკსა და თანა-ნადებსა საღმრთოსა 12, 6; გარნა გლეხთა ხოლო მიეცემოდის საკარგავი, რომელნი ეკლესიასა ჰმსახურებდენ და თანა-ნადებსა თჳსსა გარდაიჴდიდენ 32, 2; თანა-ნადებისა აღსრულებითა 9, 1.

თანა-შემწე: დიდთა დღესასწაულთა სხუათაცა ძმათა მისცემდეს მამასახლისი თანა-შემწედ მნათისა 6, 11; **თანა-შემწეობა-ჲ:** საქმისა ამის თანა-შემწეობამან 5, 10.

თანა-შეწევნა-ჲ: და არა თუ სხჳსა ვისიმე თანა-შეწევნითა 18, 10. ნ. თანა-შემწე.

თანა-შეწირვა-ჲ: საღმრთოსა მას შინა საჲდუმლოსა ჟამისა წირვისასა თანა-შეწირულ იქმნას სამი სეფისკუერი 21, 9.

თანა-წამება-ჲ: ძმანი ყოველნი თანა-ეწამნენ მას 21, 10.

თანა-წარუვალად: ვითარცა ხარკსა და თანა-ნადებსა საღმრთოსა, ესრეთ ჴერ-არს გარდაჴდაჲ თანა-წარუვალად 12, 6.

თაფლ-ი 6, 12.

თაყუანის-საცემელ-ი: თაყუანის-საცემელითა და სარწმუნოჲთა ოქრობეჭდითა 2, 9.

თევა-ჲ: ღამესა ათევენ ძმანი 8, 7.

თევზ-ი: თჳნიერ თევზისა 10, 2. ნ. სათევზე.

თემ-ი (θέμα) სამხედრო-ადმინისტრაციული ერთეული, რომელიც ვანდებად იყოფოდა; პეტრიწონი მდებარეობდა ფილიპუპოლისის თემში: (მონასტერი ავაშენეო, ამბობს გრიგოლი,) თემსა შინა ფილიპუპოლისასა, საზღვართა შინა სოფლისა მის, რომელსა პეტრიწონ ეწოდების 1, 3; სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი უბრალოებისათჳს თემისა ზმოლინაჲსა 35 ბ, 8. სხვა მოწმობები ნახე ვანდთან.

თესულ-ი (ნათესი, თუ სახნავ-სათესი ადგილი?): თავიეთ უღლებითა ყოვლითა და თესულებითა და ყოვლითა ალაგითა და შემოსავლითა 2, 8.

თითო, თჳთო: ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად და თითოსა — მწუხრი 10, 3; სამშაბათსა და ხუთშაბათსა თჳთო კრასაულსა სუმიდენ 10, 2; თჳთო კრასაულსა — მწუხრი სერობასა 10, 4 (მიმოხ. 6).

თითოეულ-ი, თჳთოეულ-ი: აიღებდეს თითოეული ამათგანი ღრაჰკანსა ოცსა 9, 2; ძალისაებრ თითოეულისა 1, 1; თითოეულისა ჩუენისა საქმეთა 1, 1; თითოეულად წერილ არიან 2, 14; მიცემად ვისამე თითოეულთა ამათგან 18, 6; თჳთოეული ამათგანი 9, 2 (ორჯერ); ძმათა ყოველთა წესისაებრ თჳთოეულმან ყოველმან მუკლნი მოუდრიკნეს 5, 7. **თჳთოეულად:** თ. გამოაჩინებენ 0, 6; რომელთაცა სახელები თჳთოეულად ზემოჲთ სწერიან 0, 17 (მიმოხ. 6).

თითო-სახე სხვადასხვა: გულის-სათ-

ქუმელითა თევზითა და თითო-სახითა ნაყოფითა 0, 4.

თირკუმელ-ი: გულთა და თირკუმელთაჲსა 5, 8.

თნება-ჲ: ფრიად მთნდა და ჯეროვან მიჩნდა მათი იგი წესი და განგებაჲ 0, 3.

თორნე: ფურნე და თორნე განქურვებულნი 29, 2.

თუალ-ი ძვირფასი ქვა: ამათგანნი უმრავლესნი შემკულ არიან თუალებითა პატიოსნითა 2, 18; ჯუარი წითლითა თუალებითა 34ა, 6; სახარებაჲ ერთი ბერძული, რომელსა ზედა სხენან თუალნი დიდფასისანი 34ა, 21; ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ თუალებითა, რომელთაგან აკლს თუალი ათერთმეტი 34ა, 13; და ზედა ხუთი თუალი მჭიე იაგონდი 34ა, 7. (მიმოხ. 10ე).

თუალ-ხუმა-ჲ, ა—(ვ)ჲ (უპირდაპიროდ) თვალის დადგმა, თავისად მოწადინება: ანუ რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა თუალ-ახუნეს და მიიხუეჭოს 18, 5 თვალი დაადგას.
თუალ-უხუავი პირუთვნელი: თვალ-უხუავისა მის 5, 8.

თუ რომ: მეშინის, თუ ნუთუ სავნებელი და დასაკლებელი რაჲმე შეამთხჳონ მონასტერსა 24, 2. ნ. ანუთუ, გინათუ, თუცათუ.

თუე: თუესა სეკდენბერსა ოცსა 21, 1; თუესა დეკენბერსა 36, 1. ნახე სათუენი.

თუცა თუ თუნდაც რომ: თუცა თუ არა დაჰკლებოდის რიცხუსა 31, 5.

თჳთმავალ-ი, თჳთმოძრავ-ი, თჳთძრვად-ი: ზემავალითა და ქუემდებარითა და თჳთმავალითა ყოვლითა 3, 1; მოძრავნი და თუ უძრავნი და თჳთძრვადნი 0, 8; ძრვადითა და უძრავითა და თჳთმოძრავითა ყოვლითა 2, 17; ზემავალი ანუ ქუემდებარე ანუ თჳთმოძრავი 18, 6.

თჳთმოძრავი. ნ. თჳთმავალი.

თჳთმპყრობელ-ი: ბედითა წმიდათა და თჳთმპყრობელთა მეფეთაჲთა 2, 13; ბედითა წმ. და თჳთმპყრობელისა მეფისა ჩუენისაჲთა 2, 18; ბრძანებითა წმ. და თჳთმპყრობელისა მეფისა ჩუენისაჲთა 35გ, 12.

თჳთმფლობელ-ი: რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თჳთქელმწიფე, თჳთმფლობელ და დაუმონებელ 3, 1.

თჳთმფლობელობა-ჲ: ოქრობეჭედი ოთხი მონასტრისა ჩუენისა პეტრიწონისაჲ უფლებისათჳს და თჳთმფლობელობისა 35ბ, 5.

თჳთო: თჳთო სანთელი 12, 2; თჳთო დრაჰკანი 37, 2; თჳთო კრასაულსა 10, 2.

თჳთოეულ-ი. ნ. თითოეული.

თჳთო-სახე სხვადასხვა: და სხუაჲ წიგნები თჳთო-სახეთა პირთათჳს სამოც და ექუსი 35ა, 15. **თჳთო-სახეობა-ჲ:** ყოვლისა ფერისა თჳთო-სახეობისათჳს 34, სათ.

თჳთრჩულ-ი თავის ნებით მოქმედი. **თჳთრჩულობა-ჲ** თავის ნებაზე მოქმედება: განშორებაჲ თჳთრჩულობისაგან (რამეთუ თჳთრჩული ყოველი მარადის მცთომ არს და გამოუცდელ და დაუმტკიცებელ) 15, 8; და ევნოს მას შინა მყოფთა მათ თჳთრჩულობითა მით 4, 6; ხოლო თჳთრჩულობით მოღუაწებასა და საჩუენებელად ქმნილსა შეუდგს მარადის საცთური 15, 12.

თჳთძრვად-ი. ნ. თჳთმავალ-ი.

თჳთქელმწიფე: რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თჳთქელმწიფე, თჳთმფლობელ და დაუმონებელ 3, 1.

თჳნიერ: თჳნიერ ყოვლისა მსახურებისა 3, 1; თჳნიერ ზეთისა იმარხვიდენ

10, 2 (შდრ. უზეთოდ 10, 4); თჳნიერ თევზისა 10, 2; თჳნიერ ბრძანებისა უხუცესისა 15, სათ.; თჳნიერ მამასახლისისა, თჳნიერ მამისა 6, 2.

-თჳს: უკუეთუ სიბერისათჳს (=სიბერის გამო), გინა სიბერესა დიდსა მიწევნისა მიზეზითა 4, 5.

თჳს-ი: ყოველნივე თჳსნი და ნათესავნი და ყრმანი ჩემნი 18, 9; აზნაურებისათჳს მონასტრისა და თავისუფლად ყოფისა ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა, შორიელთა და მახლობელთა 0, 24; აზნაურად ყოფისათჳს მონასტრისა ჴელმწიფებისაგან თჳსთა და ნათესავთა ჩუენთაჲსა 18, სათ.; რაჲთა იყოს იგი აზნაურ და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა და ნათესავთა ჩემთა 18, 1; ჩემისა და თჳსთა ჩემთა დღესაჴსენებელისათჳს 21, სათ.; უკუეთუ გამოჩნდეს გინა მტკიცეთა და ჭეშმარიტთა თჳსთა ჩემთაგანი, ანუ თჳსად ჩემდა სახელ-დებულთაგანი ვინმე 18, 5; ანუ თუ თჳსთაგან მამასახლისისათა 8, 10.

თჳსება-ჲ ნათესაობა: მანვე პირველმან გამოარჩიოს მეორედ წინამძღურად ყოფადი იგი მწყემსად ძმათა, გარნა არა თჳსებისა გინა მეგობრობისა მიზეზითა, არამედ ძმათა ყოველთა წამებითა 5, 2.

Ⴈ

იაგონდ-ი: და ზედა ხუთი თუალი მჴიე იაგონდი 34 ა, 7.

იადგარ-ი: გამოკრებული იადგარი 34ა, 45 (μηναῖον ἐκλογάδιον). სიტყვა წარმოშობით სპარსულია (یادگار ხსოვნა; სახსოვარი).

იასპ-ი: ბარძიმი ერთი იასპი 34ა, 14 (ἴασπις яшма, драгоц. зеленый камень).

იგი ვინმე მავანი: მას ვისმე ესე-ესე ვინმე ჰშუენინ თანა-შემწედ საქმისა, და ამას ვისმე — სხუაჲ ვინმე.

ითიკა: წიგნი ერთი წმ. ბასილის ითიკა (τὰ Ἠθικά) 34ა, 29.

იკონომოს-ი, კონომოს-ი მონასტრის სამეურნეო ნაწილის გამგე: მოურნეთათჳს და მოღუაწეთა მონასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი და ეპიტროპოსნი 16, სათ.; თჳნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა 16, 1; ჴელისუფალთათჳს მონასტრისათა, რომელ არიან კონომოსნი და აბარმადნი 0, 22; ლოღარიას-ქმნისათჳს და ანგარიშის ყოფისა იკონომოსთა და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან 0, 32. [აქედან ჩანს, რომ იკონომოსი „მსახურია“]. პიტაკი ვოტანიატისაჲ, მიწერილი იკონომოსსა თანა მისინოპოლისისასა 35ბ, 25; **დიდი იკონომოს-ი** ეპიტროპოსი: ჯერ-არს და სამართალ, რაჲთა წელიწადსა შინა ორ გზის დიდი იკონომოსი გაიკითხვიდეს სხუათა იკონომოსთა და მსახურთა და ლოღარიასსა უქმოდის 26, 1; აპოტიქსსა შეუქმოდის დიდი იკონომოსი და მამასახლისსა მისცემდეს 26, 1. დიდი იკონომოსი ორი ყოფილა პეტრიწონში; ისინი პირველ დასს ეკუთვნოდნენ და წელიწადში 20 დრაჰკანს იღებდნენ (9, 2). ბერძნულ რედაქციაში დიდი იკონომოსის ნაცვლად ეპიტროპოსი არის. ეპიტროპოსივეა საზოგადოდ იკონომოსის ნაცვლად იმავე ბერძნულ რედაქციაში (6, 5). ს. ყაუხჩიშვილი ბერძნ. „ეპისტროპოსს“ იკონომოსად თარგმნის (გვ. 161). **კონომოსი** (0, 22; 0, 32) რომ შესაძლებელი ფორმაა, იქედან ჩანს, რომ ათონის ივერთა მონასტრის ალაპებში

კონომოსი და **საკონომოსოჲ** გვხვდება (№ 158). [ტაბლისა 8, 1.

ინაჭ-დგმა-ჲ: რომელთა ინაჭ-ედგას

ინდიკტიონ-ი: მეშჳდესა ინდიქტიონ-სა 36, 1 [ინდიქტიონი პირველ სექტემბერს იწყებოდა: ალაპები № 144]. [1]

იოტაოდენ-ი მცირეოდენი: ანუ თუ იოტაოდენი ერთი რქაჲ გამოილოს ამისგან 33, 1.

იპიტირიტ-ი (ἐπιτηρήτης): იპიტირიტად — ძმათა ზედამხედველად 6, 17.

იპომნიმაჲ (ὑπόμνημα) 35გ, 10 ((იგივე უნდა იყოს, რაც მოსაჴსენებელი წიგნი 35გ, სათ.). მოხსენება; გადაწყვეტილება (ყაუხჩ. 298).

ისოკოდიკონ-ი (ἰσοκώδικον) 35გ, 1 საგადასახადო დავთარი: ისოკოდიკონი სოფლისა პრილონგისაჲ 35გ, 2. „აღწერის დავთარი, საგადასახადო დავთარი, писцовая книга, податная книга. თვით სიტყვა გვიჩვენებს, რომ ეს უნდა იყოს არა დედანი, არამედ პირი (ἴσον) დავთრისა“ (ყაუხჩ. 289).

იწრო-ჲ: იწროჲ რაჲმე ცხორებაჲ 0, 5; მახრუდი ყელ-იწროჲ. კუტალი 34გ, 8.

იჭუ-ი: ვითარ-იგი არავის აქუნდა იჭჳ 6, 1; რომელთა მიერ იჭჳ საგმობელი შეიქმნებოდეს 17, 2. ნ. ეჭუაჲ.

ⴉ

კადრება-ჲ: რომელმან ეგევითარი იგი უსამართლობაჲ ყოფად იკადროს 37, 5.

კანანარხ-ი (←კანონარხ-ისაგან): და სხუანი კერძოდიაკონნი ორნი წიგნის მკითხველად და კანანარხად 6, 9 (τῷ κανοναρχεῖν). Κανονάρχης — კანონის დამწყები, ე. ი. პირი, რომელიც წამოიწყებდა პირველ მუხლს საგალობლისას, რომელიც უნდა მგალობლებს ეგალობათ. იგივე უჩვენებდა, რომელ ხმაზე უნდა ეგალობათ. „Это вроде уставщика (კ. კეკელიძე Иер. канонарь, 320). ამ სიტყვისაგან მოდის **კანანახება** („აქა მღვდელ-მონაზონი ნემსაძე მიკანანახებდა: მინაწერი A — 186-ზე; Ф. Жордания, Описание I, 198—199) და დღევანდელი „კარნახი“.

კანდელ-ი (κανδήλα ლათ. candela-საგან) ზეთის სანათური (ე. ი. სანათური, რომელსაც საწვავ მასალად ზეთი აქვს), лампада, светильник: სანთელთა მიერ და კანდელთა 0, 18; 36, 1; კანდელთა მიერ და სანთელთა 12, სათ.; სამნი კანდელნი 12, 1; სამი კანდელი 12, 1.

კანდელაკ-ი: და ერთი იყოს მნათედ-კანდელაკად 6, 11. ბერძნ. κανδηλάπτης სიტყვამ პირველად **კანდელაფტ-ი** მოგვცა (საბაწმიდის ტიპიკონი A—158: ჟორდანია, Описание I, გვ. 193), შემდეგ იგი **კანდელაკ**-ად იქცა[2], ე. ი. **ფტ** კომპლექსის ნაცვლად **კ** მივიღეთ. შდრ. ტიმოთესაგან მიღებული კიმოთე.

კანინ-ი. ნ. კაწინი.

[1] 15-წლიანი ინდიკტიონებით წელთაღრიცხვას საბერძნეთში საფუძვლად დაედო გადასახადების დავთრების გადასინჯვა, რაც ყოველ 15 წელიწადში ერთხელ ხდებოდა (Ф. Успенский, 810).

[2] ჩვენში მიღებული იყო წესად, რომ თუ ერთ ჩამომავლობაში პაპა, მამა და შვილი მღვდლები იყვნენ, შემდგომი თაობა გვარად კანდელაკს ირქმევდა. მაგ., საჯავახოს კანდელაკები წარმოშობით ქორიძეები არიან, სამტრედიისა კი—ნიკურაძეები. ცნობილმა ლოტბარმა და მუსიკის მცოდნემ ფილიმონმა გვარის გამოცვლა არ ინება და ქორიძედ დარჩა. მისი ახლო ნათესავები კი კანდელაკებად იწერებიან.

კანკელ-ი (*καγκέλλοι* საკურთხევლის ტიხარი): კანკელი დიდისა კონქისაჲ 34ა, 12 (*τέμπλον*); წინა კანკელსა (*ἐν τοῖς καγκέλλοις*) 12, 1.

კანონ-ი საეკლესიო წესით დადებული სასჯელი: კანონსა დავსდებ 6, 3; ხოლო ცთომილი იგი გარეგან მონასტრისა დაიწესოს მიცემულისაებრ მისდა მამასახლისისა მიერ კანონისა 7, 2; მცნებაჲ კანონისაჲ 0, 2; კანონებით დაშჯითა 27, 1; განკანონებით და დაშჯილებით 21, 9.

კარითი-კარად: კარითი-კარად რორინებად 9, 1.

კარავ-ი: კარავი დიდებისა ღმრთისაჲ 0, 2.

კარედ-ი: ხატი კარედი 34ა, 4.

კატასტროს-ქმნა-ჲ აღნუსხვა საფინანსო უწყების დავთარში, სახაზინო დავთარში შეტანა: სამეუფოჲ წიგნები, რომელნი კატასტროს-ქმნილ არიან (*καταστρωθέντα* რომლებიც აღრიცხულია) სიკრიტონთა შინა 35ა, 15 [*κατεστρώθη* ნიშნავს, რომ სათანადო საბუთი აღნუსხულია (საფინანსო) უწყების დავთრებში. (ყაუხჩ. Georgica, 8, 235. დამოწმებულია Dölger).

კაცობრივ-ი: საღმრთოთაცა საქმეთა შინა და კაცობრივთა 3, 1.

კაწინ-ი (*κανίσκιον* „კალათი"?): მივეც ვეცხლისა კაწინი ერთი დიდი თეთრი 34ბ, 5; და სხუაჲ მივეც მცირე კაწინი ერთი ვეცხლისაჲ, ოქრო-ცურვებული და კანინი მისი 34ბ, 6 (ს. ყაუხჩიშვ. *κανίσκιον*-ს „კაწინად" თარგმნის, 243).

კედელ-ი, რვა-კედლოვან-ი: და სხუაჲ ხატი ერთი შემეფტონითა, რვა-კედლოვანი 34ა 3 (*ὀκτάγωνος*).

კეთილ-ი 1. (ზედსართ.): ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა 0, 4; კეთილად აღესრულებოდენ 8, 1; კეთილად შეზავებულ 8, 1; კეთილად მსახურნი ძმანი ქრისტესნი 21, 5 благочестивые братья во Христе.

2. (არსებ.): ყოვლითა კეთილითა 0, 4.

კეთროვნება-ჲ: თუ ვითარ დაისაჯა გეეზი კეთროვნებითა 21, 6.

კელაპტარ-ი: სასანთლენი კელაპტარნი მრავალნი 2, 20.

კელარ-ი (ლათ. cellarius, აქედან ბერძ. *κελλάριος* ან *κελλαρίτης*): და ერთი იყოს კელრად, რომელ არს ოსტიგანი 6, 12; რაჲცა გუარი ნუგეშინის-საცემელი, — საჭამადი ანუ სასუამადი,— შემოვიდეს მონასტრად, ჯერ-არს, რაჲთა ყოველი იგი კელარსა მიეცეს და მან ჯერისაებრ განწესებულისა ამის წესისა წარაგოს საჭმრად ძმათა 8, 10.

კენტინარ-ი (*κεντηνάριον*, centenarium-ისაგან) „ასიანი", ე. ი. ას-ლიტრიანი: აპოდიქსი მიხაილ მეფისაჲ სამისა კენტინარისაჲ და ოცდა შჳდისა ლიტრისაჲ 35ბ, 19; აპოდიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ 35ბ, 21. ნახეთ კიდევ **კენდინარი** ჩემს ნაშრომში, რომელ-ა „გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების მიხედვით" (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3), 1946, გვ. 108.

კერვა-ჲ. ნ. უკერავი, შეკერული.

კერძ-ი 1. რაჲთა მონასტერი ჩემი აზნაურად ეგოს ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა და უცხოთა და სამეუფოჲსაგანცა კერძისა და საპატრიაქოჲსა 18, 10. **2.** მხარე (ეკლესიის მგალობლებისა): ნუმცა ჰყოფენ ურთიერთას სწრობით ფსალმუნებასა მას, ნუცა პირველ განსრულებისა ერთისა კერძისა მემკრეთა გალობისა მეორისა კერძისანი დაიწყებენ 12, 7; ფილიპოპოლისა კერძისათა 6, 5. ნ. მკარი, მემკრე.

კერძო: სამხრით კერძო 1, 1.

კერძოდიაკონ-ი (ὑποδιάκονος): და სხუანი კერძოდიაკონნი ორნი წიგნის მკითხველად და კანანარხად 6, 8.

კეფ-ი ჭიქის ჭურჭელი, ბოთლი (?): სხუაჲ ბროლისა მცირე კეფი ერთი, გამოქანდაკებული 34გ, 5; მუჭამი კეფი ერთი ძუძოანი 34გ, 7; მახრუდი კეფი ერთი 34გ, 12; მწუანე მინაჲ კეფი ერთი 34გ, 12 (ყაუხჩ. 291-2). **კეფი** გრაგნილის ფურცელს ერქვა (ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი. ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. 1949, გვ. 63), მაგრამ აქ სხვა მნიშვნელობითაა ნახმარი. „ხრონოღრაფში“ იკითხება: სიავნიცა და სამსხვერპლონი და კეფანი და ფიალნი ოქროჲსანი და ვეცხლისანი და რვალისანი“. სათანადო ადგილას ბერძნულ დედანში (ს. ყაუხჩიშვილის თანახმად) „კეფანი“ სიტყვის ბადლად **τὰ πυρεῖα** ყოფილა (**τὸ πυρεῖον**—სასაკმევლე, საცეცხური: ლევიტ. 10, 1). არც ეს მნიშვნელობა უდგება აქ. შდრ. ყაუხჩ. 291-2.

კიდე: რაჲთა დედაკაცი არასადა დამაბრკოლებელ იქმნას, არამედ კიდე ხოლო სოფელთა შინა და აგარათა იყვნენ 23, 1. **კიდე-ყოფა-ჲ:** ძმათაგან კიდე-ყოფად 9, 1.

კიდეგნად განკერძოებით: არცა სადუღარისა ჭურჭლისა ჯერ-არს ქონებად, არცა წუენისა ქმნად, გინა კიდეგნად ტაბლისა შემზადებად 4, 4.

კირუ: მეფისა კირუ ალექსისა 2, 18 (βασιλέως **κυρίου** Ἀλεξίου; შდრ. **τοῦ κυροῦ Μιχαήλ** 35ა, 12-ის შესატყვის ბერძნულ ტექსტში).

კიურა: მონასტრისა კიურა ევფროსინესი 35ა, 3 (**κυρᾶς Εὐφροσύνης**).

კლება-ჲ: რომელთაგან აკლს თუალი ათერთმეტი 34ა, 13.

კლემაქს-ნ-ი: სხუანი ორნი წიგნნი, კლემაქსნი 34ა, 33 (**Κλίμακες**).

კმა: კმა არს მათდა 5, 9.

კნინ-ი: არავის სხჳსა მიკნინადმდე საკმრისა 1, 5. **კნინოდენ-ი:** დიდი გინა მცირე, კნინოდენიცა 29, 8; ჯერ-არს, არამედ კნინოდენ 4, 5.

კოვზ-ი: კოვზი ვეცხლისაჲ ერთი 34ა, 16.

კონომოსი. ნ. იკონომოსი.

კონქ-ი: კანკელი დიდისა კონქისაჲ 34ა, 12.

კოშკ-ი: აღიშენოს უკუე სამწიროჲსა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი 29, 4.

კრასაულ-ი, კრასოვოლ-ი (κρασοβόλιον) ღვინის სასმისი, კათხა 8, 6; 8, 8; 10, 2; 10,3; 10, 4.

კრებულ-ი მონასტრის პირადი შედგენილობა (სოხასტრებში მყოფი პირების გამოკლებით): ზოგად მცხორებელთათჳს კრებულისა ძმათა 4, სათ.; ერთობისათჳს და ზოგებით ცხორებისა ძმათა კრებულისათა 0, 10; ძმათა კრებულისათა კეთილად ნუგეშინის-ცემითა 37, 1; შორის კრებულისა 0, 21. **კრებულისა-ჲ** 0, 32 მონასტრის კრებულის წევრი. ნ. საკრებულოჲ.

კრძალვით, კრძალულად: კრძალვით დამარხვისათჳს გუჯარისა ამის განსაგებელისა 33, სათ.; კრძალულად დამარხვისათჳს წიგნისა ამის განსაგებელისა 0, 39.

კუერექს-ი (κήρυξις „ქადაგება“) ერთი წყება მოკლე-მოკლე ლოცვებისა, რომელთაც მღვდელი (ან დიაკონი) ამბობს და რომელთაც მოსდევს მგალობელთაგან: „უფალო შემიწყალენ“ (ან შეგჳწყალენ), რომელიც მეორდება რამდენიმე, „მოგუმადლენ უფალო“, „შენ უფალო“, და, უკანასკნელ, „ამინ“,

არცაღა თუ კუერექსსა შინა იკსენებო-დის სახელი მისი 3, 2 (ბერძნულად, და აქედან სლაურად, მას ჰქვია **ეკტენია**).

კულა (უმარცვლო უნით) ხოლო, კი: უკუეთუ კულა ჟამთა ცვალებითა 9, 5; უკუეთუ კულა სრულიად მოუძლურდეს 29, 3 (აქ მას უძღვის სხვა „უკუეთუ“: „უკუეთუ დაუძლურდეს ვინ მოსრულ-თა მგზავრთაგანი“); უკუეთუ კულა ინე-ბოს ვინ დაჴსნად სჯულისდებაჲ ესე 33, 1.

კურთხევათა-ჲ, კურთხევა-ნ-ი: სხუაჲ წიგნი ერთი, კურთხევათაჲ 34ა, 39.

კუტალ-ი: დოქივით გამოყვანილი ჭურჭელი წყლისათვის: პირ-ცხავი კუ-ტალი 34გ, 6; ყელ-იწროჲ კუტალი 34გ, 8.

კჳრიაკე დღე: კჳრიაკე დღე თჳთ სა-უფლოჲ არს 7, 4. **კჳრიაკისა ძალთა** კვი-რაძალებში, в воскресные навечерия.

Ⴊ

ლარნაკ-ი (λάρναξ, — κος) კუბო: ვყავთ ჩუენ ბრძანებისაებრ მისისა და მოვიყვანე ლარნაკი მისი აქა მონასტერ-სა და ეკლესიასა სამარხოსა ჩემსა და მუნ დავდევდით საფლავსა შინა გუამი მისი 2, 11.

ლეღატ-ი: (ლ. legatum. სიტყვა ლა-თინურია, მაგრამ მოდის ბერძნულის გზით. ამიტომაა შიგ **ღ**): რაჲთამცა ნა-თესავთა ჩემთა გინა მსახურთა ჩემთა ლეღატისა დატეობისათჳს... უკუეთუ გამოჩნდეს ვინ და იტყოდის, ვითარ-მედ: „არა მაქუს ლეღატი“, აიღოს ათორმეტი ფოლი ლეღატად მისა (**λόγῳ λεγάτου**) და სხუაჲ სამართალი არაჲ აქუნდეს 18, 2; და რომელი-რაჲ მათდა მიმიცემია, გინა **ლეღატად დამიც** 18, 10 (**κἄν τε λεγάτον τινὶ δώδεκά ἢ ἔτι δώσω**); და ხოთათორისა მოცემული ჩემდა ლე-ღატად ყელსა სასუენებელი ჯუარი 34ბ, 2; ეგრეთვე დაეწერა ანდერძსა ში-ნა თჳსსა სანატრელსა ძმასა ჩემსა და მოეცა ლეღატად ნაწილად ჩემდა სო-ფელი ზრავიკი კესაროპოლითურთ... ესე სოფელი და ციხე, რომელი ლეღატად ჩემდა დაეტევა მას 2, 13.

ლეღატის ამღებელ-ი 18, 2 (**legatarius, ληγατάριος** მემკვიდრე). „ამ ტერ-მინით აღინიშნებოდა მოხელე, **ჩვენს** შემთხვევაში სამნეო დარგის მოურავი“ (ყაუხჩ. 197). მაგრამ ამ ადგილს ასეთი მნიშვნელობა შეეფერება კი?

[ლი]ველიკობა-ჲ: აპოტიქსები კონო-მისაჲ დიმოსისაჲ და ლიველიკობისათჳს 35გ, 7 **περὶ τοῦ δημοσίου τοῦ λιβελλικοῦ** შესახებ სახელმწიფო გადასახადებისა. Georg. 8, 239.

ლიველონ-ი (libellus, λίβελλος) სი-გელი (?): ლიველონნი ორნი (λιβέλλοι δύο). ერთი მათგანი არს ეფდუკიმოჲს-თჳს, და ერთი — სოფლისა კოტრაჲსა-თჳს 35ა, 11. „წიგნი, განაცხადი“ (ყა-უხჩ. 290). ს. ორბელიანს შეტანილი აქვს თავის ლექსიკონში „ლიველლიო-სი“ (წერილთან): წიგნაკი (**ეწოდების**) ცუდსა წიგნსა (+ლიველიოსი), მაგრამ ახსნა არ არის სწორი.

ლირწ-ი: უწესოთა და ლირწთა წე-სიერებად მოყვანებაჲ 28, 3.

ლიტონ-ი (λιτός) უბრალო: სახარე-ბაჲ ლიტონად შემოსილი 34ა, 27; უკუ-ეთუ ზემო თქუმულთა ამათ ნათესავთა და ყრმათა ჩუენთაგან უსწავლელნი ლი-ტონნი ხოლო ვინმე იყვნენ ქართველ-

თაგანნი 25, 3; თუ ლიტონი მონაზონი იყოს 22, 1; უკუეთუ წინამძღუარი არა იყოს მღდელი, გარნა ლიტონი მონაზონი და უმეცარი სჯულსა მას კანონთასა 13, 7.

ლიტრა-ჲ (λίτρα, ლათ. libra) საწყაოს ერთეული (დაახლოვებით ერთი გირვანქა, 400 გრამი), რომელიც ფულის საანგარიშო ერთეულად იყო მიჩნეული. უფრო დიდი ერთეული იყო კენტინარი (100 ლიტრა): აპოდიქსი მიხაელ მეფისაჲ სამისა კენტინარისაჲ და ოცდაშჳდისა ლიტრისაჲ 35ბ, 19; რაჲთა არა ოდეს დააკლდეს ვიდრე ათ ლიტრამდე განძი საფასე მონასტერსა 26, 7.

ლმობა-ჲ, ულმობელ-ი: გონებითა დაუმტკიცებელ და ულმობელ 14, 3.

ლოგის-ქმნა-ჲ გადასახადებისაგან გათავისუფლება, **ლოგის-ქმნილ-ი, ლოგისიმონობა-ჲ:** სამეუფოჲ პიტაკი ერთი ლოგის-ქმნისათჳს (περὶ τοῦ λογισθῆναι საგადასახადო სიებიდან ამორიცხვისათვის, Georg. 8, 235 Dölger-ის დამოწმებით) ყოველთა პრასტინთა ჩემთაჲსა 35ბ, 16; ოქრობეჭდებითა ჩემდა მონიჭებულისაგან მონაგებისა და მამულისა ჩემისა, რომელნიცა მაქუნდეს ჭელმწიფებით სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა ლოგის-ქმნილითა ოქრობეჭდებითა 2, 1 (λογίσιμα γεγονότα). ლოგისიმონობის წიგნი (τὸ λογίσιμον πιττάκιον) მისინოპოლისა პრასტინთა ჩემთათჳს 35გ, 7. (ყაუხჩ. 269—270).

ლოღარიას-ქმნა-ჲ, ლოღარიასად ქმნა-ჲ, ლოღარიასისა ქმნა-ჲ, ლოღარიასობით გაკითხვა-ჲ ანგარიშის მოთხოვნა: ლოღარიას ქმნისათჳს (περὶ τοῦ λογαριαζέσθαι) და ანგარიშის ყოფისა იკონომოსთა და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან და წინამძღურისაჲ ძმათაგან 0,32; ლოღარიას ქმნისათჳს (περὶ τοῦ λογαριασθῆναι) იკონომისისა და სხუათა მსახურთაჲსა წინამძღურისაგან და წინამძღურისაჲ ეპიტროპოსთაგან და ძმათა 26, სათ.; რაჲთა წელიწადსა შინა ორ გზის ლიდი იკონომოსი გაიკითხვიდეს სხუათა იკონომოსთა და მსახურთა და ლოღარიასსა უქმოდის 26, 1 (λογαριάζῃ); და მისგან იქმნებოდის ლოღარიასად (λογαριαζέσθω) 26, 2; ყოველთა აღვსებათა მამასახლისი იქმნებოდის ლოღარიასად (λογαριαζέσθω) იკონომოსთაგან, მეგანძურისა და სხუათაგან ძმათა 26, 3; ეგრეთვე მეგანძური გაიკითხვოდის ლოღარიასობით (λογαριαζέσθω) წელიწადსა შინა ორ გზის მამასახლისისაგან და სხუათაგან ძმათა 26, 4; **ულოღარიასობით დადგრომა-ჲ:** სხუაჲ ოქრობეჭედი ორი უბრალოდ ყოფისათჳს და ულოღარიასოდ დადგრომისა ჩუენისაჲ განძისათჳს, რომელ წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7.

მ

მაგისტროს-ი (μαγίστρος, ლათინურიდან): თანა-მეღჳძლისა ძმისა ჩემისა სანატრელისა აბაზ მაგისტროსისა 0, 1; აბაზ მაგისტროსისათჳს 36, 2.

მამა-ჲ 1. მშობელი: მამისა ჩემისა ბაკურიანისათჳს 31, 2. **2.** წმიდა მამა: შევარდეს წყევასა ქუეშე მამათასა 12, 8. **3.** მონასტრის წინამძღვარი, მამასახლისი: და თუ სხუაჲ ვინმე სტუმარი ესტუმროს, ანუ ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს 8, 11 (აქედან ჩანს, რომ წინამძღვარი არის „მამა“, ხოლო სხუა ბე-

რები — ,,ძმანი"). აქედან მ ა მ ო ბ ა-ჲ წინამძღვრობა, მამასახლისობა: მისდა ესრე ჯერ-არს ქონებად ჴელმწიფებასა ჴელთ-დებულისა მის მამობისასა 5, 3. ნ. მამასახლისი. **4.** მამაკაცი: მ ა მ ა თ ა ს ი ს ხ ლ თ ა ფ ა ს ი ძნელად საშოვნელი რამ, ძვირად მოსაპოებელი, ,,მამასისხლად" ნაშოვნი: რაჲ-იგი სხუაჲ მიცემად მეგულების, ჩემი არს, მამათა სისხლთა ფასი, და ჩემისაგან მიმიცემია 18, 9 (შეიძლება იგულისხმებოდეს, რომ ომებში დაეღუპა თავისი ხალხი, რომელთაც სისხლი დაღვარეს).

მამასახლის-ი 1. მონასტრის წინამძღვარი, მამა: არა ჯერ-არს, რაჲთა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იჴუმევდეს, არცაღა თჳთ მამასახლისი 4, 2; დიდთა დღესასწაულთა სხუათაცა ძმათა მისცემდეს მამასახლისი თანაშემწედ მნათისა 6, 10; რაჲთა აპოტიქსსა შეუქმოდის დიდი იკონომოსი და მამასახლისსა მისცემდეს 26, 1, მამასახლისი ეგრეთვე ეპიტროპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს შემოსავალსა საჴმრად ეკლესიისა, ყოველთა აღვსებათა მამასახლისი იქმნებოდის ლოღარიასად იკონომოსთაგან 26, 3; თუ ვითარ ჯერ-არს შეწყნარებაჲ მათი მამასახლისისაგან და ძმათა 0, 31; თუ ვითარ ჯერ-არს განყოფად მამასახლისისაგან 9, სათ.; ანუ თუ თჳსთაგან მამასახლისისათა 8, 10; ვაფუცებ მამასახლისთა, რომელნი ყოფად არიან მონასტერსა ჩუენსა 36, 6. მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ო ბ ა-ჲ: ანუ თუ წინა-აღმდგომცა ადგილისა იქმნენ და სრულიად უფლებად მისა ეცადნენ მამასახლისობად ჴელ-ყოფითა 24, 2. **2.** ადგილობრივი ხელისუფალი, ერისთავი, მთავარი, არხონდი. აქედან: **სამამასახლისო-ჲ:** რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეუფოსა და საპატრიაქოსა, სამეტროპოლიტოსა და საებისკოპოსსა და სამამასახლისოსა, ყოველსა 3, 1.

მამის ძმა-ჲ: მამის ძმისა ჩემისა ხუასროვანისათჳს 31, 2; მამის ძმის წულისა ჩემისა ბაკურიანისათჳს 31, 2.

მამონა-ჲ: მამონაჲსაგან ამის სიცრუვისა 1, 1 (ლუკ. 16, 9; 16, 11).

მამულ-ი: ოქრობეჭდებითა მონიჭებულისაგან მონაგებისა და მამულისა ჩემისა 1, 1 (სხვა მოწმობა ნ. დედულთან). ამის მიხედვით, **მამული** მემკვიდრეობით მიღებული ქონებაა, რომლის საპირისპიროა **მონაგები,** ე. ი. პირადად შეძენილი ქონება.

მანკ-ი, ნ. უმანკოებაჲ.

მაოჴრებელ-ი: მაოჴრებელად ამის მონასტრისა იპოოს 36, 5.

მარადის, მარადღე: მარადის მოლოდებად ზოგადსა მას ყოველთა კაცთა აღსასრულსა 1, 1; 5, 9; რაჲთა ყოვლადვე და მარადის აღასრულებდეთ 27, 1; მარადღე გლახაკთა ლუწისათჳს 0, 16; რაჲთა მარადღე ყოველთა დღეთა და ღამეთა სამნი კანდელნი დაუვსებლად ენთებოდინ 12, 1.

მარგალიტ-ი: შემკულ არიან თუალებითა პატიოსნითა და მარგალიტითა 2, 18; **მარგალიტოვანი** 34ა, 55.

მართალ-ი: უსამართლოჲ მართალსა წარჰკლის 18, 4.

მართლიად: მ. და უბიწოდ 5, 9.

მართლ-მადიდებელ-ნ-ი 3, 2; მართლ-მადიდებელთა 1, 1; **მართლ-მადიდებლობისა** 24, 2.

მარილ-ი: მარილითა მადლისაჲთა კეთილად შეზავებულ 8, 1.

მარტივ-ი, ნ. გულ-მარტიობაჲ.

მარტჳლ-ი (ბერძნ.): თავსა ქრისტეს მარტჳლთასა 1, 3. ნ. მოწამე.

მარხვა-ჲ (1. საწყისი): უღჳნოდ და უზეთოდ ჯერ-არს მარხვაჲ 10, 1; მო-

მთრვალეთა მარხვითა განმჴნობაჲ 28, 3; სამთა მათ წმ. ორმეოცთა მარხვისა დღეთა 10, 1. **2. მარხვა-ნ-ი** (არს. სახ.): დიდთა უკუე მარხვათა 10, 2; ქრისტეს შობისა მარხვათა 10, 3; წმ. მოციქულთა მარხვათა 10, 4; აქედან: **სამარხო-ჲ**: სამარხოჲ სანოვაგე 10, 2 საჭმელი, რომელიც ნება-დართულია მარხვაში.

მატება-ჲ: ნუგეშინის-ცემ ძმათა და უმატონ საჭამადსა და სასუამადსა 22, 1.

მაშა იმ შემთხვევაში, მაშინ, ТО: უკუეთუ ვერ ეწიფოს ძმასა ჩემსა შენებად ეკლესიისა და მონასტრისა, მაშა სადაცა დავიმარხო, მუნ მიეცეს ესე სოფელი 2, 10; და უკუეთუ არა, მაშა რომელი ესე განვაჩინეთ, ნუმცა ოდეს დააკლდების 29, 9.

მაშენებელ-ი 0, 2; 0, 4; ამის მონასტრისა მაშენებლისათჳს 37, 1.

მაჩუენებლობა-ჲ ფარისევლობა, ფორმალურად შესრულება: რომელნი-იგი მაჩუენებლობით ილოცვენ, ვითარცა ორგულნი 15, 9; მათთჳს, რომელნი ორგულთაებრ მაჩუენებლობით ილოცვიდენ შორის კრებულისა 0, 21; სიცივისა და სიმშილისა თავს-დებად ჰმაჩუენებლობ სიყუარულისათჳს მოყუსისა 4, 11. უკანასკნელ ფრაზაში, ს. ყაუხჩიშვილის აზრით (Georgica V, 259), მცდარად არის გადმოცემული ბერძნ. **ἐδέδεξο**, რომელიც საზიარო ფორმაა პლუსქვამპერფექტის მე-2 პირისათვის **δείκνυμι** ზმნისა („ჩვენება“), და **δέχομαι**-სა, რომელსაც რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს: ვღებულობ, ვიწყნარებ, ვ ი ტ ა ნ, მოთმინებით ვხვდები. მისი აზრით, აქ უნდა ყოფილიყო არა ჰ მ ა ჩ უ ე ნ ე ბ ლ ო ბ, არამედ ი ტ ა ნ. ქართულში, მე მგონია, ეს არის ნათქვამი: შენ სიცივისა და სიმშილის შეწყნარებას ფარისევლურად უჩვენებ (ხალხს) მოყვასის სიყვარულის გამოო, ე. ი. გარეგნულად ისე იქცევი, როგორც ფარისეველი („ჰმაჩუენებლობ“) და სიცივესა და შიმშილს ურიგდები, იტან, „თავს-იდებ“ ვითომც მოყვასის სიყვარულის გამოო.

მახარებელ-ი: რომელი-იგი მისცემს სიტყუასა მახარებელთა ძალითა მრავლითა 0, 1.

მახჳლ-ი: განმკუეთელისა უფროჲს ყოვლისა მახჳლისა ორ-პირისა 5, 8; წყლულებისა განკუეთაჲ მხილებისა მახჳლითა 14, 3; მახჳლითა მომწყდარ არიან 1, 4.

მახლობელ-ი: შორიელთა და მახლობელთა 0, 24; 18, 1.

მახრუდ-ი (არაბ. مخروط) მოხარატული, ფიგურებით გამოყვანილი: მახრუდი კუტალი 34გ, 8; მახრუდი ჭიქაჲ 34გ, 9; 34გ, 11; მახრუდი კეფი 34გ, 12. (ბერძნულ ტექსტში იგივე სიტყვა „მახრუტ“-ის ფორმით გვხვდება: **μαχρούτια ποτήρια** „მ ა ხ რ უ ტ ი ფეშხუმები“). **მახრუტი** გვხვდება არსენ კათალიკოზის წერილში, რომელიც მისწერა აბუსერს 1218—1233 წლებში: „ანუ ვინ სადა მჯდომარემან აღსავსესა ტრაპეზსა ურქუა გხ̃ნი[1], ხოლო გლახაკისა უბეთაგან სასოებდა განძღომასა? ანუ სამეფონი საწდევნი ტაკუკნი და ფიალნი აღსავსენი და-ვინმე-უტევნა ოდესმე და გული უთქუმიდა მახრუტსა პერეღრინთასა შთაწრედად“ (თ. ჟორდანია, ქრონიკები II, 109). ს. ორბელიანის მიხედვით „მ ა ხ რ უ ტ ი“ ჭიქა არს ღრმად კოდილი და სითხით ჭრელებული“. „მახრუტი“ აგრეთვე „კონუსსაც“ ნიშნავს,

[1] თ. ჟორდანია ამას ასე კითხულობს: „გიხაროდენი“.

და ეგების ამ სიტყვით ზოგჯერ კონუსი-სებრ გამოყვანილი სურა იგულისხმე-ბოდეს, მაგრამ პეტრიწონის ტიპიკონში **მახრუდი** უფრო გამოხარატულს უნდა ნიშნავდეს.

მბრწყინვალე: ელვარედ მბრწყინვა-ლესა 1, 3. ნ. ბრწყინვაჲ.

მგზავრ-ი: არავის ჴელ-ეწიფოს მძლავრსა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად 29, 4. შდრ. მოგზაური.

მებრ (ნაწილაკი) ...ც კი, (სწორედ, же, даже, именно. იგი ხშირად მოს-დევს „თჳთ"-ს): შევწირენით შესამო-სელნი პატიოსანნი თჳთ მებრ წმ. მეფი-სა კირუ ალექსისა კომნიანოსისა 2, 18; არა ჯერ-არს, რაჲთა ერთი მეორისა უმ-ჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იჴუმევდეს, არცაღა თჳთ მებრ მამასახ-ლისი 4, 2; ანუ თუ თჳთ მებრ ძლუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა და ზოგად იჴუმიონ 8, 11; არა-მედ თჳთ მებრ მსახურთა და ჴელისუ-ფალთა ვაფუცებ 19, 3; თქუენ თჳთ მებრ, რომელნი-ეგე მიცნობთ მე 21, 2; მათ თანა მებრ ღირს ვიქმნნეთ 1, 1; ანუ მებრ ლიტონითა სიტყჳთა ერ-თითა ხოლო მიტაცებად მოიგონოს 18, 5; ვითარ-იგი მებრ მრავალ გზის სამს-ჯავროთა შინა ვიხილე მე თუალითა ჩე-მითა 18, 4; მათი არს მებრ ესე საქმე 12, 10; აქა მებრ საცნაურ იქმნას 12, 8; სომხეთს შინა და საქართველოს და სასარკინოზეთს მებრ და მერმე საბერძ-ნეთს მოსლვითა საცხორებელსა ჩემსა ვეძიებდი 18, 9; ანუ თუ მებრ დაჴსნად ამისა გინა წარწყმედად ისწრაფოს 36, 5; რამეთუ ესე არს მებრ სათნოჲ ღმრთი-საჲ 20, 2; ვითარ-ესე მებრ სიცოცხლე-სავე შინა ჩუენსა განვაგეთ 23, 2; უკუე-თუ ვინ გინა ყოვლითურთ მებრ სრუ-ლიად მოპარვაჲ ანუ წარწყმედაჲ და გა-მოჴუებაჲ მონასტრისა ამისგან მოიგო-ნოს 33, 1; დაღაცათუ სხჳსა არა რაჲ-სათჳს, გარნა ამისთჳს მებრ, უკუეთუ ვინ დაჰმარხოს წესი ესე 29, 8; რომელი ესე მებრ მაშენებელი ვარ 0, 2; რამეთუ ესე არს მებრ საძიებელი ჩუენი 28, 3; ვითარ-იგი მებრ დასაბამითგან წესად მოგჳლიეს 27, 1.

მგალობელ-ი: და სხუანი იყვნენ მგა-ლობელად და მემჴრედ და მეფსალმუ-ნედ 6, 21.

მეგანძურ-ი: და ეგრეთვე მეგანძუ-რი, რომელ არს დოშიარი, განიკითხვო-დის ლოღარიასობით 26, 4.

[**მევაჟინე.** ნ. ვაჟინარი].

მეკარე: და ერთი (იყოს) მეკარედ 6, 20.

მემარნე: და ერთი იყოს მემარნედ-ვაჟინრად 6, 13.

მემწირე: და კაცი ერთი სარწმუნოჲ (იყოს) მემწირედ, მონაზონთაგანი, რომ-ლისა ჴელითა განეყოფვოდის დაწესე-ბული ესე საზრდელი გლახაკთა და მო-გზაურთა 29, 1.

მემჴრე: და სხუანი იყვნენ მგალო-ბელად და მემჴრედ და მეფსალმუნედ 6, 21. „**მემჴრე-ნ-ი** — стоящие на кли-росах, т. е. певцы и чтецы; по сла-вянски — ликостоятели" (К. Кеке-лидзе. Иерус. канонарь, 332). ნ. მჴარი.

მენაცვლეობა-ჲ: შემდგომად სიკუ-დილისა მათისა, მენაცვლეობითა ჟამთა ცვალებისაებრ 18, 4.

მეპურე: და ერთი იყოს მეპურედ 6, 18.

მერმე 1. (ზედსართავი): მერმესა მას საუკუნესა 1, 1; მომატყუებელნი მერ-მეთა მათ კეთილთანი 10, 1.

2. (ზმნიზ.) ა) შემდეგ: მოყმეთათჳს დიაკონთა, თუ სადა იყვნენ, ანუ ვითარ განისწავლნენ, და მერმე-ღა შევიდენ მონასტრად 0, 37. ბ) во-вторых: გარნა

მე პ ი რ ვ ე ლ ა დ სურვილისათჳს მი-სისა... და მ ე რ მ ე, რამეთუ არარაჲ მაქუნდა ხუეჭაჲ ამის სოფლისა საჭმარ-თათჳს 2, 13.

მერწყულ-ი: და გლეხი ერთი გაუთა-ვისუფლონ მფქველად და მრეშუელად და მერწყულად 2Ϛ, 6.

მესტუმრე: ერთი იყოს მესტუმრედ 6, 15.

მესუა, ესუა მყავდა; ჰყავდა (ითქმის ადამიანზე): არავინ მესუა მე სხუაჲ ვინ უფროჲს მისსა მისანდობელი სული-სათჳს ჩემისა, ვითარცა-იგი არცა მას ვინ ესუა უფროჲს ჩემსა მისანდობე-ლი 2, 16.

მეტრაპეზე (τραπεζάριος) ვინც ტრა-პეზის საქმეს განაგებს (ე. ი. ტრაპეზის „დაგებას“), მონასტრის სასადილოს გამ-გე 6, 14.

მეტრო-ჲ საწყაული, საწყაოს ერ-თეული (μέτρον): ღჳნოჲ ორი მეტროჲ 29, 1; ღჳნოჲ მეტროჲ ერთი 29, 6 (შდრ. ღჳნოჲ საწყაული ერთი 29, 7. აქედან ჩანს, რომ „მეტრო“ და „საწყაული“ ერთი და იგივეა). იოვ. და ეფთჳმეს ცხორებაში იგივე სიტყვა „მეტრა“ ფორ-მით გვხვდება.

მეტროპოლიტ-ი. ნ. მიტროპოლიტი, სამეტროპოლიტოჲ.

მეტყუელება-ჲ. ნ. ქველის მეტყუე-ლებაჲ.

მეუფე. ნ. სამეუფოჲ.

მეუძლურე 6, 16 უძლურთა და სნე-ულთა მომვლელი.

მეფე: მიხაილ მეფისა 34ბ, 1; მეფი-სა კირუ ალექსისა კომნიანოსისა 2, 18. შდრ. სამეუფოჲ.

მეფობა-ჲ: ძმასა მეფობისა მათისა-სა 2, 19.

მეფსალმუნე: მგალობელად, მემჭ-რედ და მეფსალმუნედ 6, 21.

მეღჳძლე. ნ. თანა-მეღჳძლე.

მეცნიერ-ი მცოდნე: გამოძიებითა უმჯობესთა და მოღუაწეთა და მეცნიერ-თა ძმათა 5, 5; ჴელისუფალთა და მო-ღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა წამები-თა 19, 4; უკუეთუ იყვნენ წესსა შინა მონაზონებისასა წურთილ და შესწავე-ბულ იყვნენ და გონიერ და მეცნიერ განმგებელად მონასტრისა 25, 1.

მეცნიერება-ჲ: მამასახლისი ეპიტ-როპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს შემოსავალსა საჭმრად ეკლესიისა 26, 3 (ისე, რომ ეპიტროპოსებმა იცოდნენო, с ведома епитропов); რაჲთამცა არა მიემთხჳე მეცნიერებით დასჯილებასა 4, 11 намеренно, сознательно (?).

მეჭურჭლე: ხოლო ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად 6, 10; მის-ცემდეს მეჭურჭლესა და დოშიარსა 26, 3.

მეჭამლე. ნ. ჭამლი.

მზაკუვარ-ი: ვითარცა შინა-განმცე-მელი და მზაკუვარი 18, 11.

მზარაულ-ი 6, 19.

მთა-ჲ: მთითა და ბარითა 2, 17.

მთავარ-ი ქალაქის ან მხარის გამგე-ბელი: და ეგრეთვე ყოველთაგან მთა-ვართა და ჴელმწიფეთა მსოფლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი 3, 3; უკუეთუ მთავართაგანი ვინ მოსრულ იყოს 4, 6; ძისა სანატრელისა ერისთავ-თა მთავრისა ბაკურიანისაჲთა 0, 2. **სამ-თავრო-ჲ:** ყოფად თჳნიერ ყოვლისა მსა-ხურებისა სამეუფოჲსა და სამთავროჲსა 3, 1; რაჲთა მონასტერი ჩემი აზნაურად ეგოს ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა და უცხოთა და სამეუფოჲსაგანცა კერძისა და საპატრიაქროჲსა და ყოვლისა საჴელ-მწიფოჲსა და სამთავროჲსა 18, 10.

მთავრობა-ჲ **1.** მეუფება: რომელ-სა შუენის დიდებაჲ, მთავრობაჲ და პა-ტივი 33, 2. **2.** მთავრად ყოფნა, გამგებ-ლობა, მართვა-გამგეობა: ოქრობეჭედი

ორი უბრალოებისათჳს მთავრობისა ჩემისა (**τῆς πράξεώς μου**) დიდსა შინა დემესტიკოსობასა 35ბ, 1; სხუაჲ ოქრობე-**ჭედი ორი განუკითხველობისათჳს კარ-ნუ-ქალაქს მთავრობისა** ჩუენისა 35ა, 7 (ἐν τῷ Θεοδοσιουπόλει πράξεώς μου) [**შდრ.:** სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი უბრა-ლოებისათჳს კარს თ ა ვ ა დ ო ბ ი ს ა ჩემისა 35ა, 6 **τῆς ἐν τῷ Καρσε πράξε-ώς μου.** აქედან ჩანს, რომ თ ა ვ ა დ ო-ბ ა და მ თ ა ვ რ ო ბ ა ერთი და იგივეა].

3. ჴელმწიფებაჲ მთავრობისა-ჲ უფლე-ბა მართვა-გამგეობისა საზოგადოდ, კერ-ძოდ მონასტრისა: შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველისა მის წინამძღური-სა მერმელა აქუნდეს მეორესა მას ჴელ-მწიფებაჲ მთავრობისაჲ მის 5,4.

მთავარ-დიაკონ-ი: და მთავარ-დია-კონნი ორნი, რომელნი საკურთხეველსა ჰმსახურებდენ და სხუაჲ, რაჲცა ებრძა-ნოს მათ 6, 8 (ბერძნულში აქ მას შე-ესატყვისება **διάκονοι δύο**).

მი (წინდ.): არავის სხჳსა მიკნინად-მდე საჭმრისა 1, 5; დიდითგან და ვიდრე მიმცირეთადმდე 3, 3; მიმუნადმდე 3, 2 (მიმოხ. 30).

მიგება-ჲ, ა—3: მიაგებს თჳთოეულსა საქმეთაებრ 5, 8; თითოეულისა ჩუენისა საქმეთა თჳსთაებრ სამართლად მიგებაჲ 1, 1; ნაცვალისა მიგებაჲ 20, 2.

მიდამო-ჲ: დიდისა დემესტიკოსისა ყოვლისა დასავლეთისა მიდამოჲსა 36, 1.

მიერ იქედან: რომელნი არა ღირს იყვნენ მათგანნი მღდელობასა, განისხ-ნენ მიერ 31, 6; უფროჲსლა მათიცა ჯერ-არს სხუაგან მიცვალებაჲ მიერ 23, 2.

მივასხება-ჲ: მივასხებად ღმრთისა 1, 1.

მიზეზ-ი: მცირედი ნუ რაჲ მიზეზი 1, 1; რაჲთაცა მიზეზითა 17, 4; მიზეზი განსლვად მონასტრისაგან 9, 1; **მიზეზნი** ქსნისა ჩუენისანი 10, 1.

მიმდგომ-ი: მართლმადიდებლობისა მათისა მიმდგომნი ვართ 24, 2.

მიმთხუევა-ჲ: რაჲთა ღირს ვიქმნნეთ მიმთხუევად მიუწდომელთა მათ კეთილ-თა 1, 1; რაჲთა ღირს ვიქმნნეთ საღმრ-თოსა მას მკჳდრობასა მიმთხუევითა მი-ტევებასა ბრალთასა 1, 1.

ე: რაჲთამცა ესრე სახედ არა მიემ-თხჳე დასჯილებასა 4, 11. უმეტესსა მი-ემთხჳა ჩუენ მიერ სიტკბოებასა და სი-ყვარულსა 30, 1.

მიმოხილვა-ჲ: ყოვლისავე ადგილისა მონაგებთა ჩუენთაჲსა მიმოხილვითა და გამოკითხვითა 5, 10.

მიმუნადმდე: არს აზნაურ და შეუ-ვალ მიმუნადმდე, ვიდრე 3, 2.

მიმცირეთადმდე: დიდთაგან და ვიდ-რე მიმცირეთადმდე 3, 3.

მინა-ჲ 1. ემალი: ამათგანნი უმრავ-ლესნი დიდძალითა წარსაგებელითა შემ-კულ არიან თუალებითა პატიოსნითა და მარგალიტითა, მინაჲთა და შემეფტო-ნითა 2, 18 (აქ **მინა** და **შემეფტონი** ერ-თი და იგივე ჩანს).

2. ჭიქის ჭურჭელი (?): მწუანე მი-ნაჲ, კეფი ერთი 34გ, 13 (ყაუხჩ. 291—292).

მინდობა-ჲ: მინდობილ ვარ თქუმად 5, 12. ნ. მისანდობელი.

მინიჭება-ჲ ბოძება, წყალობა: რო-მელი-იგი აქუნდა მას ოქრობეჭდითა მინიჭებულად მისდა 2, 8; ოქრობეჭდი-თა მისდა მინიჭებულთა ადგილთაგან 2, 13. ნ. მონიჭებაჲ.

მისაგებელ-ი. ნ. მოსაგებელი.

მისანდობელ-ი სანდო, ვისაც ენდო-ბი: ხოლო ერთი, რომელიცა იყოს მი-სანდობელი და მოშიში ღმრთისაჲ, და-ეწესენ მეჭურჭლედ 6, 10; გრიგოლ ბა-კურიანის-ძე ამბობს თავის ძმაზე, აბაზ

მაგისტროსზე: არავინ მესუა მე სხუაჲ ვინ უფროჲს მისსა მისანდობელი სულისათჳს ჩემისა, ვითარ-იგი არცა მას ვინ ესუა უფროჲს ჩემსა მისთჳს მისანდობელი 2, 16.

მისაცემელ-ი: და აიღებდენ იგინიცა ყოველსა მისაცემელსა ვითარ სხუანი იგი ჟამის მწირველნი 31, 5.

მისაჴდელ-ი: აზნაურებისათჳს მონასტრისა ჩუენისა ყოველთაგან სამეუფოთა და სამღდელთმთავროთა ხარკთა და მისაჴდელთაგან გამოსავალთა 0, 9 (შდრ.: აზნაურად ყოფისათჳს მონასტრისა ჩუენისა ყოვლისაგანვე სახარკოჲსა და მსახურებისა 3, სათ.).

მიტაცება-ჲ: ანუ მებრ ლიტონითა სიტყჳთა ერთითა ხოლო მიტაცებად მოიგონოს 18, 5; არავის ჴელ-ეწიფოს მძლავრთა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად 29, 4.

მიტროპოლიტ-ი (ბერძნ.): და უფროჲსღა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოლისა არს აზნაურ და შეუვალ 3, 2; სიმიოსინი ერთი სხუაჲ მისვე [მიხაელ] მეფისაჲ ფილიპოპოლისა მიტროპოლიტისა საქმისათჳს 35ა, 13. ნ. სამეტროპოლიტოჲ.

მიუწდომელ-ი: მიმთხუევად მიუწდომელთა კეთილთა 1, 1.

მიქცევა-ჲ, ე: კუალად ეპისკევტობასავე მიექცეს 35ბ, 25 დაუბრუნდეს.

მიღმართ: თემსა შინა ფილიპოპოლისასა, მიღმართ სამხრით კერძო ჴევსა შინა ერთსა ფრიად მაგარსა 1, 1. ნ. მოღმართ (გარე-სთან).

მიშუება-ჲ ნებართვა: მიშუებაჲ აქუს ჩუენგან ყოფად ამისა 8, 9.

ი/უ: არა ვსცემთ მიშუებასა, რამეთუ უკუეთუ მიუშუას ვინ და ადგილ-სცეს მათ 4, 6; გაფუცებ ღმერთსა, რაჲთა არავის მიუშუათ უღირსებით ჟამის წირვად 7, 3. **ე:** რაჲთა არავის მიეშუას უბნობად ერთიერთისა 12, 10.

მიცვალება-ჲ **1.** გადაადგილება, სხვაგან წასვლა: მათიცა ჯერ-არს მიცვალებაჲ მიერ 23, 2. **2.** გარდაცვალება, მოკვდომა: შემდგომად მიცვალებისა მის წინამძღურისა 5, 5.

მიცვალებულ-ი: მიცვალებულთათჳს წინამძღუართა და ძმათა მონასტრისათა 0, 28. მიმღეობაა, არსებითად ქცეული: ჟამის საწირავად მიცვალებულთა მათთათჳს 0, 26; საჴსენებელი ჩემი და მიცვალებულთა ჩემთაჲ 0, 27.

მიწა-ჲ მიწის ნაკვეთი: ანუ გლეხი, ანუ მიწაჲ, ანუ ვენაჴი, ანუ ბოსტანი 32, 1; მივეც პრასტინი ჩემი სახელით **მინა** ზედა ნართაულით მიწით და ყანებით მისითურთ 2, 6.

მიწერილ-ი: პიტაკი ვოტანიატისაჲ, მიწერილი იკონომოსსა თანა 35ბ, 25.

მიხაილატ-ი 2, 16 მიხაილ მეფის მოჭრილი დრაჰკანი (მიხაილ VII, 1071—1078). ნ. განძი.

მიხედვა-ჲ: დედობრივისა ჭირვეულობასა მიხედვითა 18, 8.

მიხუდომა-ჲ დამთხვევა: უკუეთუ ხარებაჲ დიდსა ხუთშაბათსა მიხუდეს 37, 16.

მიხუეჭა-ჲ, ი: თუალ-ახუნეს და მიიხუეჭოს 18, 5. ნ. ხუეჭაჲ, მოხუეჭაჲ.

მიჴდა-ჲ: სიტყჳსა მიცემაჲ მიგუეჴადების 4, 3 პასუხის-გება მოგვეთხოვება. ნ. მისაჴდელი.

მკითხველ-ი: წიგნის მკითხველად 6, 3.

მკობა-ჲ. ნ. სამკაული, შემკობაჲ.

მკუდარ-ი, სამკუდრო-ჲ: ყოველივე წესი სამკუდროჲ 22, 1. **მკუდრეთით:** სასოებითა მით მკუდრეთით აღდგომისაჲთა 1, 6. ნ. მოკუდომაჲ.

მკჳდრ-ი **1.** რომელნი-ესე მკჳდრ ვართ მონასტერსა ამას შინა 0, 4; ვამც-

ნებ ყოველთა მკჳდრთა მონასტრისა ჩუენისათა 37, 1. **2.** მემკჳიდრე: მე მკჳდრად ჩემდა ჩემი ეკლესიაჲ მაქუს და მონასტერი 18, 2. ნ. დამკჳდრებული, სამკჳდრებელი.

მნათე: და ერთი იყოს მნათედ-კანდელაკად 6, 11; თანაშემწედ მნათისა 6, 11.

მნე: რომელნი შემდგომად ჩუენსა წინამძღუარნი ყოფად არიან და მნენი 17, 4; მნეთა მიერ და განმგეთა ეკლესიისათა 4, 12; ქელისუფალთა და მნეთა თანა-განზრახვითა 19, 1; მნესა მას სულიერსა 15, 7; წინამძღუარმან და ეკლესიისა მნეთა უბრძანონ და განაწესონ 7, 4.

მოგება-ჲ: სხუასა რასმე მოიგებენ 18, 4; არცა თუ თჳსითა შრომითა მოუგიეს 5, 8. ნ. **მონაგები.**

მოგზაურ-ი: გლახაკთა და მოგზაურთა 29, 1. შდრ.: მგზავრი.

მოგონება-ჲ: ყოველი მოგონებაჲ და გულს-მოდგინებაჲ ჩუენი აღვძართ 5, 1; ჯერ-არს და სამართალ მოგონებად საშინელი იგი და შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ 1, 1. **ი:** ანუ წარწყმედაჲ და გამოჴუებაჲ მონასტრისა ამისგან მოიგონოს 33, 1.

მოდ-ი (mŏdius, ქართულში ბერძნულიდან: μόδιος) საწყაოს ერთეული: დიკაჲ მოდი ერთი 29, 6; დიკაჲ ორი მოდი 29, 1.

მოდგამ-ი. ნ. ასოჲს მოდგამი.

მოვაჭრება-ჲ: ბოროტისა მოვაჭრებითა 4, 10.

მოვიწყე: ესოდენ უმადლო და კეთილის მოვიწყე ვინ იქმნა 18, 8.

მოკუდომა-ჲ: მცირედნი-ღა ვინ ჩუენგანნი მომკუდარ არიან სარეცელსა ზედა მშჳდობით 1, 4.

მოლოდება-ჲ: ჯერ-არს და სამართალ მარადის მოლოდებად **ზოგადსა** მას ყოველთა კაცთა აღსასრულსა 1, 1.

ე: გამორჩევასა და ბრძანებასა მოელოდის ზედამდგომელისასა 5, 3.

მომავალ-ი: ვაფუცებ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა 11, 3; ვამცნებთ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა 37, 1.

მომართება-ჲ: შეცვალებისაებრ და მომართებისა ჟამთა ამათ 9, 2.

მომატყუებელ-ი: იგინი არიან მიზეზნი ქსნისა ჩუენისანი და მომატყუებელნი მერმეთა მათ კეთილთანი 10, 1; რაჲთა არა მომატყუებელ სიკუდილისა ექმნას თავსა თჳსსა 13, 3.

მომთრვალე: მომთრვალეთა მარხვითა განმქმობაჲ 28, 3.

მომრთუმელ-ი: მ. იგი ძღუნისაჲ 8, 11.

მომხდელი: იგი არს მომხდელ თანა--შემწეობასა მას ანგელოზთასა 14, 1.

მონაგებ-ი 1. პირადად შეძენილი ქონება [ამ მნიშვნელობით იგი უპირისპირდება **მამულსა და დედულს** (ნ.): მონაგებისა და მამულისა ჩემისა 2, 1]. **2.** ქონება საზოგადოდ: მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან 2, 15; ჩემთაგან მონაგებთა და ძმისა ჩემისა აბაზისთაგან 0, 8; მონაგებთაგანი რაჲ ეკლესიისათაჲ 0, 38; ყოვლითა ამით ზედა წერილითა მონაგებითურთ 3, 1; ჩემდა მონიჭებულისაგან მონაგებისა 2, 1.

მონაზონ-ი (ბერძ.): მონაზონისა 0, 30; მონაზონთაჲსა 0, 12; **მონაზონებისასა** 0, 31; **სამონაზუნო-ჲ:** განგებისა სამონაზუნოჲსა მის წიგნისაჲ 0, 6; სამონაზუნოსა ამას წესსა 0, 4.

მონასტერ-ი (ბერძ.): ქართველთა მონასტერი 0, 2 (და სხვაგან, ნ. ქართველი).

მონახუეჭ-ი: გინა ვინაჲვე მონახუეჭისა 1, 5.

მონიჭება-ჲ: ჩემდა მონიჭებულისაგან მონაგებისა 2, 1. ა—3: რაჲცა ღმერთსა მოენიჭოს 8, 8. ნ. მინიჭებაჲ.

მონომახატ-ი (2, 16) კონსტანტინე მონომახის მიერ მოჭრილი ფული (1042—1054). ნ. განძი.

მოპარვა-ჲ, ი ვნ.: მოიპარვიან ცთუნებულნი სულთაგან ბოროტთა 15, 9.

მოპაჰრაკება-ჲ ძალის მიტანა, დაძალება, ძალის საშუალებით გაკეთებინება: ანუ თუ გლეხთა ჩემთა უსასყიდლოდ მოპაჰრაკებითა რასავე მსახურებასა შინა 1, 6. (შდრ. **პაჰრაკად წარიყვანეს** მარკ. 15, 21).

მორეწა-ჲ, ი: საცხორებელსა ჩემსა ვეძიებდი და მოვირეწდი 18, 9.

მორჩილ-ი 15, 4; 15, 8. **მორჩილება-ჲ** 6, 22; 15, 5.

მოსაგებელ-ი: მოვიქსენე რაჲ დღე აღსასრულისა ჩემისაჲ და წინამდებარე იგი საქმეთა ჩემთა მოსაგებელისა ზარი და შიში 1, 3.

მოსაჴსენებელ-ი: მოსაჴსენებელი წიგნი 35გ, სათ.

მოსენაკეობა-ჲ განკერძოებით ცხოვრება ცალკე სენაკში: დაყენებისათჳს მათისა მოსენაკეობისაგან 0, 10; განყენებისა მათისა მოსენაკეობისაგან 4, სათ. (იოვ. და ეფთ. ცხორებაში **მოსენაე** არის).

მოსრვა-ჲ: ნათესავი პეწინაგთაჲ, რომელთაცა ძლეულებაჲ და მოსრვაჲ წიგნითაცა აღწერად ვერ ძალ-მიც 2, 18.

მოსყიდა-ჲ: რაჲთა არა აქუნდეს ძმათა მიზეზი განსლვად მონასტრისაგან ამათ ესევითართა საჴმართათჳს მოსყიდად რაჲსამე 9, 1. **ი/უ:** ადგილი მოუყიდონ ეკლესიასა 26, 7.

მოსწავლე: განვაწესეთ უკუე ყოფად მოყმეთა მოსწავლეთა ნიკოლწმიდას 31, 1.

მოსწრაფე ძალიან მონდომებული: რაჲთა არა იყოს ნეფსით თჳსით მოსწრაფე წოდებასა მას 5, 3. **მოსწრაფება-ჲ** ცდილობა, ძალიან მონდომება, старание: რაჲთა ყოვლითა ძალითა ჩუენითა მოსწრაფებით ვიღუაწოთ განრინებად საშინელთა მათგან საუკუნეთა სატანჯველთა 1, 1; ჩემითა მოსწრაფებითა და მოჭირვებითა 2, 13; რომელი-იგი სხუათა დიდითა მოსწრაფებითა და მრავლითა ღუაწლითა და რუდუნებითა შემოუკრებიეს 5, 9.

მოულოდებელ-ი: საწინაოთა მოულოდებელთა რათმე ჭირთა და წარსაგებელთათჳს 21, 5.

მოურავ-ი სულისა-ჲ, მოურნე სულისა-ჲ: გამორჩევითა და გამოძიებითა უმჯობესთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა და სულისა მოურავთაჲთა დაიწესოს ძმათაგანი წინამძღურად 5, 5; რაჲთა იყოს იგი (მონასტერი) აზნაურ და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა და ნათესავთა ჩემთა და სულისა ჩემისა მოურავთაგანცა 18, 1; ვამცნებთ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა და სულისა ჩუენისა მოურავთა 37, 1; შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველისა წინამძღურისა აქუნდეს მეორესა მას ჴელმწიფებაჲ მთავრობისაჲ მის თანა--განზრახვითა მოღუაწეთა და ჴელისუფალთა მონასტრისათა და რომელ-იგი მოურნე სულისა მიცვალებისაჲ მის იყვნენ 5, 4.

მოურნე: მოურნეთათჳს და მოღუაწეთა მონასტრისათა 16, სათ. **მოურნე სულისაჲ.** ნ. მოურავი სულისაჲ.

მოუძლურება-ჲ, დ: რომელნი-იგი მოუძლურდენ ძმათაგან 28, 1; მოუძლურებულთა და მოხუცებულთა ძმათათჳს 28, სათ.

მოქალაქე ქალაქის მცხოვრები: უკუეთუ იგინი, რომელნი ბუნებით მოქალა-

ქენი ყოფილ არიან ოდესმე და ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა და აღზრდილნი ფუფუნებით 0, 4; **მოქალაქობა-ჲ** ცხოვრება, ყოფაქცევა, მოღვაწეობა: ფრიად მთნდა და ჯეროვან მიჩნდა მათი იგი წესი და განგებაჲ სამონაზუნოჲ და საკრებულოჲ და მოქალაქობაჲ, რომელი აქუნდა მათ. ამისთჳს ვინებე, რაჲთა ეგრევე მოქალაქობდენ წინამძღუარიცა მონასტრისა ჩემისაჲ და სხუანიცა ძმანი ყოველნივე 0, 3; რაჲთა მას ზედა მოქალაქობდეს 5, 6; წმიდაჲ მოქალაქობითა 6, 6; განკრძალულად მოქალაქობითა 8, 4.

მოქენე ვინც იხვეწება, მახვეწარი: მისცემდეს მოქენეთა მათ 4, 8; რაჲთა არცა ერთითა რაჲთ იყვნენ მოქენე საჭიროთა მათ საქმართათჳს 16, 2.

მოქცევა-ჲ მობრუნება: მოქცევასა მისსა ჩუენ თანა წარმოვიდა ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩუენთა 36, 2 რომ ბრუნდებოდა, აქეთ მობრუნებისას.

მოღება-ჲ მიღება, получать: სწავლაჲ, თუ ვითარ ჯერ-არს მოღებაჲ ესევითარისაჲ 0, 26.

მოღმართ. ნ. გარეთ მოღმართ, (გარე-სთან). ნ. მიღმართ.

მოღუაწე, მოღუწე: დაიკარგოს მას შინა მღდელი ერთი მოღუაწე მოხუცებულთაგანი 31, 1; თანა-განზრახვითა მოღუაწეთა და კელისუფალთა მონასტრისათა 5, 4; გამორჩევითა და გამოძიებითა უმჯობესთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა 5, 5; კელისუფალთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა წამებითა 19, 4; მოღუწეთაგანნი 6, 2; **მოღუაწება-ჲ, მოღუწება-ჲ:** თჳთრჩულობით მოღუაწებასა 15, 12; უკუეთუ უცხო იყვნენ იგინი სამღდელოჲსაგან წესისა და მოღუაწებისა, და არა ხოლო მოღუაწებასა შინა იყვნენ უძლურნი, არამედ 25, 2. განსრულებული მოღუწებითა 6, 4; სახესა მოღუწებისასა 15, 9 (უქარაგმოდ). **სამოღუაწეოჲ** სენაკები 3, 1 (მიმოხ. 10ბ).

მოყვანა-ჲ: მოვიყვანე ლარნაკი მისი 2, 11 („მოვიყვანე“ და არა „მოვიღე“, რადგანაც ლარნაკში აბაზ მაგისტროსის ნეშტი იყო, ამას გარდა, „მოყვანა“ ალბათ ეტლის საშუალებით მოხდა).

მოყმე ახალგაზრდა, ჭაბუკი: მოყმეთათჳს დიაკონთა 0, 37; 31, სათ.; არა მნებავს ცოლოსნისა კაცისა დამკჳდრებაჲ საზღვართა მისთა, გინა თუ მოყმისა ვისიმე უწუერულისაჲ 23, 1; განვაწესეთ უკუე ყოფად მოყმეთა მოსწავლეთა ნიკოლწმიდას 31, 1.

მოცემა-ჲ: რაჲცა ღმერთსა მოეცეს 8, 6.

მოცუარულ-ი: სხუაჲ სახარებაჲ ერთი მცირე ოთხთავი, ვეცხლითა მოცუარული 34ა, 24 (μετὰ ἀργυρῶν μικρῶν καρφίων); სხუაჲ სახარებაჲ დიდი, მრგულად წერილი ოთხთავი, ეგრეთვე ვეცხლითა მოცუარული 34ა, 25 (μετὰ καρφίων ἀργυρῶν); სხუაჲ წიგნი ერთი, ეკლესიისა კურთხევაჲ, ვეცხლითა მოცუარული 34ა, 43 (μετὰ καρφίων ἀργυρῶν).

მოძრავ-ი, თჳთ მოძრავ-ი: მოძრავნი და უძრავნი და თჳთ ძრვადნი 0, 8; ზემავალი ანუ ქუემდებარე ანუ თჳთმოძრავი 18, 6.

მოძღუანებულ-ი: უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა ანუ სხუათა ვიეთმე მიერ მოძღუანებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი 21, 7.

მოძღურება-ჲ: კანონისა მის მოძღურებისა დამკსნელ 4, 7.

მოწამე: დიდთაცა მოწამეთა და წმიდათა საკსენებელი 11, 2. ნ. მარტჳლი.

მოწაფე (ნათ. **მოწფისა**): მსახურისა

გინა მოწფისა საკუთრად დადგინებასა ინუკევდენ 4, 6.

მოწევნა-ჲ: და ოდეს ჰასაკად მოიწინენ და წუერითა გასრულდენ 31, 5.

მოწევნულ-ი წინამდებარე, настоящий: რაჲცა მოწევნულსა ამას ტიპიკონსა სწერია 30, 3; მოწევნულისა ამისგან ტიპიკონისა 18, 11.

მოწესე. ნ. სამოწესეოჲ.

მოწიფება-ჲ: აღმიზრდიან და საზომად მომიწიფებიან 18, 7; მამაჲ ჩუენი ადრე მიიცვალა და ჩუენ მცირენი დაგჳტევნა და ჰასაკად ვერ მოწიფებულნი 18, 8.

მოწიწებით: რაჲთა ყოველნი საუფლონი დღესასწაულნი ესრეთ მოწიწებით და ბრწყინვალედ იქმნებოდენ 11, 1; რაჲთა გულს-მოდგინებით იქმნებოდის და მოწიწებით 0, 18.

მოწლე, მოწლეობა-ჲ: ჩემისა მათდა მიმართ მოწლედ გულის ქონებითა 18, 8; ჩუენცა მისდა მიმართ მოწლეობითა სიყუარულისაჲთა 30, 2.

მოჭედილ-ი: ჯუარი ერთი სხუაჲ შეშისაჲ, ოქროჲთა მოჭედილი 34ა, 7.

მოჭირვება-ჲ: ჩემითა მოსწრაფებითა და მოჭირვებითა 2, 13; ჩემითა მრავლითა ტანჯვითა და მოჭირვებითა 18, 9.

მოხუეჭა-ჲ: უკუეთუ ვისმე ამათგანსა მოეხუეჭოს ანუ ცუდად წარეგოს 26, 5. ნ. მიხუეჭაჲ.

მოხდა-ჲ. ნ. მომხდელი.

მოქდა-ჲ: რაჲთა ურთიერთას მოჰქდიდენ და მტკიცედ დაიმარხვიდენ პირველ ყოვლისა წესსა 12, 6.

მპარავ-ი: მპარავ და მრეხველ და განმცემელ უფლისა თჳსისა იქმნა 21, 6; **მპარვობა-ჲ:** შთავრდომად რეცა გონება-ტკბილობით მპარვობასა 4, 12.

მრავალთავ-ი: სხუაჲ წიგნი ერთი დიდი, მრავალთავი 34ა, 30.

მრავალი ფერ-ი: სხუაჲ სამკაული მრავალი ფერი ეკლესიისაჲ 2, 18.

მრავალ-სახე სხვადასხვა სახისა, მრავალგვარი: სხუაჲ მრავალ-სახე პიტაკები 35ბ, 23.

მრგულად წერილ-ი მრგვლოვანი ასოებით ნაწერი: მრგულად წერილი ოთხთავი 34ა, 24.

მრეშუელ-ი: და ერთი გლეხი გაუთავისუფლონ მფქველად და მრეშუელად და მერწყულად 29, 6. ნ. რეშუაჲ.

მრეხველ-ი: მპარავ და მრეხველ და განმცემელ უფლისა თჳსისა იქმნა 21, 6 (ბერძნულში არა აქვს შესატყვისი).

მრღვე მღვრიე: რომელი ასუმიდეს მოყუასსა თჳსსა მრღჳესა 15, 6.

მსახურ-ი, მსახურება-ჲ: ნათესავთა და მსახურთა ჩუენთა 0, 31; ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა 35ბ, 11.

და ესევითარნი იგი მსახურისა გინა მოწფისა საკუთრად დადგინებასა ინუკევდენ 4, 6; ტრაპეზისა შემზადებისათჳს და მსახურთა დუმილით და სიმშჳდით მსახურებისა 8, სათ.; ტრაპეზისაცა საქმე და მსახურთაჲ კეთილად აღესრულებოდენ... წუთღა უპირატეს მსახურთათჳს გუნებავს განცხადებულად თქუმად და რომელნი იმსახურებიან, ესე იგი არს რომელნი დასხდებიან ტაბლასა, და რომელნი ზე დგანან მსახურებად 8, 1; იკონომოსთა და სხუათა მსახურთაჲსა 0, 32. **კეთილად მსახური** 21, 5 благочестивый.

0—(3)2: საქმართა და ქველის საქმითა ჰმსახუროს ეკლესიასა 27, 4. მიმსახურებია საბერძნეთისადა 1, 4; რაჲთა ოდენ სამწიროსა ჰმსახურებდეს 29, 1; თუ ვითარ უჴმს ყოფაჲ და მსახურებაჲ კრეზულისათა თანა 0, 31; ვიბრძანე მსახურებად საბერძნეთისა სარგებელსა და მსახურებასა 1, 4; ოდეს მსახურებაჲ ეკლესიისაჲ განმრავლდეს 6, 11; თჳნიერ

ყოვლისა მსახურებისა სამეუფოჲსა და სამთავროჲსა 3, 1; ნაცვალად ჩემთა მათ მრავლითა სისხლითა სარწმუნოებით მსახურებათა 1, 4;

მსაჯულ-ი: წიგნი მისი თემისა მის მსაჯულისა მიმართ 35ბ, 24.

მსგეფს-ი ერთი კვირე, შვიდეული: სხუათა მათ მსგეფსისა დღეთა სამსა დღესა სასეფოდ წირვიდენ 7, 4; მსგეფსა შინა სამსა დღესა სასეფოდ ჟამსა წირვიდენ 31, 2; სამთა მათ დღეთა მსგეფსსა შინა განვაყენებთ ზეთისაგან 10, 3; მსგეფსსა შინა რავდენი დღე ჯერ-არს, რაჲთა სასეფოდ ჟამი წირონ 8, 5; ხუთთა მათ დღეთა შინა მსგეფსისათა 8, 5.

მსმენელობა-ჲ: მორჩილებასა და მსმენელობასა წინამძღურისა მათისასა 6, 22.

მსოფლიო-ჲ 1. სოფელი: შორს სოფელთაგან და მსოფლიოთა 0, 4.

2. არა სასულიერო, საერო, СВЕТСКИЙ: ყოველთაგან მთავართა და ჴელმწიფეთა მსოფლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი 3, 3.

მტილ-ი (κῆπος ბაღი): თავისა ვენაჴებითა და ყანებითა და მტილებითა 2, 5; შდრ. ბოსტანი.

მტკიცე: მტკიცე არიან ზემო წერილნი ესე ნებითა ღმრთისაჲთა (გრიგოლ ბაკურიანის ძის ხელის მოწერა ტიპიკონის ბოლოს) 36, 7. ნ. დამტკიცებაჲ, სიმტკიცე.

მუნ იქ: მუნ დაიმარხოს 36, 4 (იქ იქნეს დაცული); მუნითცა მიეცეს 37, 14 (იქედანაც მიეცეს); ერთი მუნ და ერთი მუნ 29, 5.

მუნამდის მანამდის: ჯერ-არს მუნამდის დამჭირვაჲ მისი და განსუენებაჲ, ვიდრე სრულიად განმრთელდეს 29, 3.

მუშაკ-ი ნაქირავები მუშა (?): განეყოს მსახურთა და მუშაკთა მონასტრისათა და გლეხთა მისთა 21, 5.

მუკამ-ი: მუკამი კეფი ერთი ძუძოანი 34გ, 7; მუკამი ჭიქაჲ დიდი ერთი 34გ, 10.

მუკლ-ი: მუკლნი მოუდრიკნეს 5, 7.

მფლობელ-ი. ნ. თჳთმფლობელი.

მფქველ-ი: და გლეხი ერთი გაუთავისუფლონ მფქველად და მრეშუელად და მერწყულად 29, 6.

მღდელ-ი (არ იკუმშება: მღდელისა, სამღდელო): მღდელისათჳს, რომელი იყოს ნიკოლწმიდას 0, 37; ცთომასა მღდელისასა 7, 3; მღდელნი ჟამის მწირველნი 6, 7; თუ მღდელთაგანი იყოს, სამღდელოჲთა წესითა დაჰმარხონ 22, 1; ყოველთა მღდელთა ჟამი ჩემთჳს წირონ 37, 1. შდრ. ხუცესი.

მღდელთმთავარ-ი, სამღდელმთავრო-ჲ: აზნაურებისათჳს ყოველთაგან სამეუფოთა და სამღდელთმთავროთა ხარკთა 0, 9. ნ. პატრიაქი.

მყუდრო-ჲ: მყუდროსა მას და დაწყნარებულსა ცხორებასა 3, 1; მიმოსლვასა მათსა მყუდროდ იქმოდინ 8, 1.

მშუებელ-ი: და ამის ყოვლისა უშრომელად და თჳნიერ ზღვევისა მშუებელ და მკმარებელ იქმნეს 5, 9. ნ. შუებაჲ.

მშჳლდ-ი: ძალნი მშჳლდთანი 15, 15.

მშჳდობა-ჲ ზავის ჩამოგდება: (იერუსალიმის პატრიარქი ეფთჳმე). სამეუფოჲთა ბრძანებითა თესალონიკედ მოსრულ იყო მშჳდობისა და სიყუარულისა ყოფად შორის ფრანგთა 36, 2.

მცველ-ი: სამკაულთა და სიწმიდეთა და საკმართა და განძისა მცველად 6, 10.

მცირა-ჲ (კნინობ.): სხუაჲ ხატი ერთი მცირაჲ 34ა, 4; სხუაჲ ჭიქაჲ ბროლისაჲ მცირაჲ 34გ, 4.

მცირე: დიდთაგან და ვიდრე მიმცირეთადმდე 3, 3; არა უგულებელს-ყოფად მცირეთა ცთომათა ვიეთთამე, რაჲ-

თა არა მცირემან მან ცომმან ყოველი ალსუარული აღაფუვნოს სიბოროტედ 15, 7. ნ. მცირაჲ, მცირედი, სიმცროჲ.

მცირედ-ი: და სხუაჲ მცირედი, რომელ ჩუენ შევსძინეთ 0, 6.

მცნება-ჲ: მცნებაჲ ძმათა მიმართ 0, 27; ანუ მცნებაჲ განწესებულისაჲ ამის შეცვალოს 33, 1; მცნებაჲ კანონისაჲ 0, 2.

ა—3: ამას ყოვლითა სიმტკიცითა ვამცნებთ 32, 2; განვაწესებთ უკუე და ვამცნებთ ყოველთა 31, 1; მცნებად მიგცემ თქუენ 27, 1.

მცონარება-ჲ ზარმაცობა: თჳნიერ ყოვლისა მცონარებისა 15, 17. ნ. უცონილად.

მძიმე: სკარამანგნი მძიმენი ხუთნი 34ა, 51.

მძლავრ-ი მოძალადე: უშჯულოჲ და ფრიად მძლავრი მტერი 2, 18; არიან ბუნებით მძლავრნი და ანგაჰარნი და ქელოვანნი 24, 2; არავის ქელ-ეწიფოს მძლავრთა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად 29, 4.

მწიგნობრობა-ჲ: რომელმან ქელით წერილი იცოდის და მწიგნობრობასა იქმოდის 24, 1.

მწირ-ი. ნ. სამწიროჲ.

მწუანე: მწუანე მინაჲ, კეფი ერთი 34გ, 13.

მწუხრ-ი: მწუხრი სერობასა 10, 4; ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად და თითოსა — მწუხრი 10, 3; მწუხრსა ყველი დაეგოს 8, 8.

მწყსა-ჲ, მწყემს-ი, სამწყსო-ჲ: ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8; მწყემსად ძმათა 5, 2; მწყემსობისა წილ მგელ იქმნეს სამწყსოთა მათ ზედა 19, 4.

მჱირვა-ჲ, ი: (მნათე) იმჱირვიდეს ეკლესიისა საკუმეველსა და ზეთსა და სანთელსა, ზედაშესა და მხჳმელსა 6, 11. ნ. დამჱირვაჲ.

მხალ-ი: მხლითა გუარად-გუარადითა 0, 4; საწუნე ცერცუთაგან და მხალთა 29, 1; სხუაჲ საწუნე, გინა თუ ცერცჳ, გინა თუ მხალი 29, 7.

მხილება-ჲ, ა—(3)2: ასწაონ და ამხილონ ძმებრივად 19, 4.

ე: უკუეთუ კულა ემხილოს ვისმე ძმათაგანსა და ურგებად შეჰრაცხოს მხილებაჲ იგი უხუცესისაჲ 15, 5; წყლულებისა განკუეთაჲ მხილებისა მახჳლითა 14, 3.

მხჳმელ-ი სასეფისკვრე ფქვილი: მხჳმელი და ზედაშე 31, 3; ზედაშესა და მხჳმელსა 6, 11. ს. ორბელიანს მოჰყავს: „**მახვიმალი** — სასეფისკვრე ფქვილი" (ალბათ, შეცდომაა: „მხვიმელი" უნდა).

[**მჴარ-ი** сторона, крыло; так назывались клиросы в храмах (К. Кекелидзе, Иер. Канонарь, 334). «Клиросами называются места, устроенные в передней части храма для чтецов и певцов. Таких мест обыкновенно бывает два, по правую и левую сторону на некотором расстоянии от амвона, так что правый клирос большею частью приходится против южной алтарной двери, а левый — против северной». Дьяченко, 252. აქედანაა „მემჴრე"].

მჴედრობა-ჲ. მოწმობა ნ. მჴნე-სთან.

მჴიე რუხი: და ჯუარი ერთი სხუაჲ, შემისაჲ, ოქროჲთა მოჭედილი და ზედა ხუთი თუალი, მჴიე იაგუნდი 34ა, 7.

მჴმარებელ-ი: მშუებელ და მჴმარებელ იქმნეს 5, 9.

მჴნე: ვინაჲთგან ქართველნი ვართ ნათესავით მჴნენი და მჴედრობით აღზრდილნი 0, 4.

მჴურვალე: მჴურვალითა გულითა 19, 2; 30, 1.

ნ

ნავის სახე: მახრუდი ორ-ბაგედი ნავის სახე ჭიქაჲ ერთი 34გ, 11.

ნათელ-ღებულ-ნ-ი 1, 1.

ნათესავ-ი 1. ერი, ხალხი: სარწმუნოებასა და აღსარებასა ჭეშმარიტთა ბერძენთა ნათესავისასა 1, 2; ქართველნი ვართ ნათესავით მჴნენი და მჴედრობით აღზრდილნი 0, 4; ჩუენისა ნათესავისა უმანკოებისა და გულ-მარტიობისაგან 24, 2. **2.** ნათესავი (დღევანდელი მნიშვნელობით): ნათესავთა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა 35ბ, 11; ნათესავთა და მსახურთა ჩუენთა 0, 31; თავით ჩემით და ჩემ თანა არა მცირედთა ნათესავთა ჩემთა ჴელსა წარმართთასა მიცემადმდე მიმსახურებია საბერძნეთისადა 1, 4.

ნამარხევ-ი: რომელი-იგი (წესი) პირველითგან გამოცადეს და გამოირჩიეს და მომცეს ჩუენ საღმრთოდ ნამარხევად 15, 8; ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა საფასე მის თანა ნამარხევად დადებული 2, 16; ოქრობეჭედთათჳს, რომელნი დაისხნეს ნამარხევად მონასტერსა ჩუენსა 35ბ, სათ.; რომელნი სოფიაწმიდას ნამარხევად არიან 35გ, 13; ნამარხევად სხენან სოფიაწმიდას 35, სათ.; მათდა მიცემული ნამარხევი დადებულისა მის წესისაჲ 0, 4.

ნამეტნავ-ი ზედმეტი: ნახევარი ყოვლისა მის ნამეტნავისაჲ 21, 5.

ნანა-ჲ, ი: მიცემულისაებრ მისდა მამასახლისისა მიერ კანონისა ინანდეს 7, 2.

ნანდჳლვე 1, 1; 1, 4; 28, 1.

ნაოფლავ-ი: ნ. ოფლი.

ნართაულ-ი რომელიც ახლავს, მასთან არის: ზედა ნართაულით მიწით და ყანებითურთ 2, 6.

ნასყიდ-ი: ნასყიდის ნაწერები ვარდანისი ავლინისათჳს 35გ, 3. ნასყიდობის საბუთები.

ნაქონებ-ი: პირველითგანვე ქონებულითა ნაქონებითა მათითა 2, 1; და ყოვლითა ნაქონებითა სრულებით 2, 4; მითვე ყოვლითა შენებულებითა და ნაქონებითა 2, 7; პირველითგანითა ნაქონებითა და სამართალითა 2, 12.

ნაყოფ-ი: თითო-სახითა ნაყოფითა 0, 4; **ნაყოფიერება-ჲ** 20, 2.

ნაყროვან-ი, უნაყროვნეს-ი: რაჲთა დაიჴსნას ჭუილი მათი, რომელნი უნაყროვნეს-რე იყვნენ 8, 9.

ნაშთომ-ი: ნაშთომსა მისცემდეს მეჭურჭლესა 26, 3.

ნაშრომ-ი შრომის ნაყოფი: საკუთრად თავისა თჳსისათჳს ადგილისა რაჲსამე ღუწოლაჲ ძმისაჲ, ანუ თუ ნაშრომისა, ანუ თუ ოთხფერჴისა მოგებაჲ 4, 3.

ნაცვალ-ი: ნაცვალისა მიგებაჲ 20, 2; **ნაცვალად:** სოფელი პრილონგი, რომელი-იგი აქუნდა მას ნაცვალად პრასტინთა მისთა, რომელნი დაეტევნეს ანტიოქიას 2, 9; რომელიცა თჳთმპყრობელთა მეფეთა ჩუენთა თჳსითა ოქრობეჭდებითა მოუნიჭებიეს ჩემდა ნაცვალად ჩემთა მათ მრავლითა სისხლითა სარწმუნოებით მსახურებათა 1, 4.

ნაძუელავ-ი: რაჲთა ჴელ-ეწიფებოდის როქსა მათსა და ნაძუელავსა ზედა ყოფად, ვითარცა ენებოს 9, 4; რაჲთა არა აქუნდეს ძმათა ჴელმწიფებაჲ ნაძუელავსა განცემად ვისსაცა 10, 5.

ნაწევარ-ი: ვიდრე განსაყოფელადმდე სამშჳნველისა და ნაწევართა 5, 8.

ნაწერ-ი: ნასყიდის ნაწერები ვარდანისი 35გ, 3; სხუათა თანა სასამართლოთა ნაწერთა 35ბ, 25; და სხუათა სასამართლოთა ნაწერთაჲ 35გ, სათ.

ნაწილ-ი 1. სავსენი ნაწილთა ძელისა ცხორებისაჲთა 2, 18. ნ. სანაწილე. **2.** ნაწილად სულისა თჳსისა 2, 9;

მოეცა ლღლატად ნაწილად ჩემდა 2, 13.

ნახევარ-ი: ნახევარი კუალად ეკლესიასავე საჭმრად დაეტეოს 21, 5.

ნება-ჲ მნებავს, მენება: **უკუეთუ** უფართესი და უმდიდრესი ცხორებაჲ ვისმე ენებოს 0, 5.

ნესტჳ: ტარსუნელისა მის ნესტჳსა პავლესი 15, 11 (ხელნაწერშია ნესჳტისა).

ნეფსით: ნეფსით თჳსით 5, 3.

ნთება-ჲ, აღნთება-ჲ: ენთებოდინ 12, 1; ენთებოდიან 12, 4; აღენთნენ 12, 4; აღნთებაჲ 12, 5.

ნიჭ-ი: დიდთა ნიჭთა მიიღებენ 11, 3. ნ. მინიჭებაჲ, მონიჭებაჲ.

[**ნოყიერ-ი.** ნ. ნუყიერი].

ნუგეშინის-ცემა-ჲ გამასპინძლება ან საჭირო რამის ჩუქება: ძმათა კრებულისათა კეთილად ნუგეშინის-ცემითა 37, 1; რაჲცა გუარი ნუგეშინის-საცემელი (**სა-ჭამადი ანუ სასუამადი**) 8, 10; ნუგეშინის-ცემითა ძმათა უმეტესთა საზრდელთა მიერ და სასუმელთა 30, 2; ნუგეშინის-საცემელად ძმათა ჟამსა **ჭამისასა** სასუმელი განწესებულ არს 10, 1.

ნუთუ ვაი თუ: მეშინის, თუ **ნუთუ** სავნებელი და დასაკლებელი რაჲმე შეამთხჳონ მონასტერსა 24, 2.

ნუკევა-ჲ: მსახურისა გინა შოწფისა საკუთრად დადგინებასა ინუკევდენ **4, 6.**

ნუ ოდეს 36, 6.

ნუ რაჲ: მცირედი ნუ რაჲ მიზეზი 1, 1.

ნუყიერ-ი ნოყიერი: რჩეულისა ამის და ნუყიერისა ადგილისა ძიებასა **5, 10** (აქ **უ** ონის ნაცვლად უნდა იყოს დაწერილი და უნდა იკითხებოდეს: ნოყიერისა) [მიმოხ. 5].

ჲ

ოდენ: რაჲთა ოდენ სამწიროსა მას ჰმსახურებდეს 29, 1; საშუალსა ოდენ გზასა 0, 5.

ოდეს: ოდეს გამომიჴსნა 2, 19.

ოდესვე ოდესმე: არცა წესსა მას მორჩილებისასა მნებავს დაჴსნად ოდესვე 15, 5; ნუმცა იქმნების ესე ოდესვე 23, 2; რომელი-ესე ნუ იყოფინ ყოფად ოდესვე 32, 2.

ოდეს-იგი როდესაც: ოდეს-იგი ღმერთმან დაამჴუა ჩუენ მიერ უშჯულოჲ და ფრიად მძლავრი მტერი 2, 18. ნ. ოდესცა.

ოდესმე: რომელნი ბუნებით მოქალაქენი ყოფილ არიან ოდესმე 0, 4; არცა სადედოჲსა მონასტრისა შენებად ოდესმე 0, 29 (შდრ. ოდესცა, ოდესვე).

ოდესღა-იგი: ოდესღა-იგი არავის აქუნდეს ჴელმწიფებაჲ თავისა თჳსისა უფლებად **4, 8.**

ოდესცა: რაჲთა მომავალსა შინა ჟამსა, ოდესცა საჭმარ იყოს, გამოიღებდენ და უჩუენებდენ 35ბ, 38; არცა **სადედოჲ** მონასტერი აღეშენოს ოდესცა 23, **სათ.** ნ. ოდეს-იგი (შდრ. ოდესმე).

ოთხთავ-ი: 34ა, 23; 34ა, 24; 34ა, 25 (τετραευαγγέλιον).

ოთხთა ჴმათა-ჲ: პარაკლიტონი ოთხთა ჴმათაჲ 34ა, 44 (**τετράηχος**).

ოთხფერჴ-ი: ოთხფერჴთაგან 2, 15.

ორ-ბაგედ-ი ორპირიანი: მახრუდი ორ-ბაგედი ნავის სახე **ჰიქაჲ** 34გ, 11.

ორგულ-ი ფარისევლურად მოქმედი: რომელნი ორგულთაებრ მაჩუენებლობით ილოცვიდენ 0, 21; რომელნი-იგი მაჩუენებლობით ილოცვენ ვითარცა ორგულნი 15, 8; **ორგულება-ჲ:** მას წესსა და საქმესა უწესოებად და ორგულებად შესცვალებენ 4, 6. **შეუორგულებელად** 29, 1.

ორმეოცდაათამდინ, ორმეოცდა ათ-თაჲ 6, 3; ნ. ერგასისი. **ერმეოცდა ათ-ერთმეტისა** 6, 3.

ორ-პირ-ი: განმკუეთელისა უფროჲს ყოვლისა მახჳლისა ორ-პირისა 5, 8.

ოსტიგან-ი: და ერთი იყოს კელრად, რომელ არს ოსტიგანი 6, 12 (სიტყვის ახსნა ნ. 31—32 გვერდზე).

ოფლ-ი; ოფლითა მრავლითა შრომილებაჲ ჩემი 21, 2; **ნაოფლავ-ი** ოფლით, შრომით შეძენილი: სხუათა შრომილსა და ნაოფლავსა 5, 9.

ოქრობეჭედ-ი (**χρυσόβουλλον, χρυσοβούλλιον**) სიგელი: რომელიცა თჳთმპყრობელთა მეფეთა ჩუენთა თჳსითა სარწმუნოჲთა ოქრობეჭდებითა მოუნიჭებიეს ჩემდა 1, 4; მივეც ოქრობეჭდებითა ჩემდა მონიჭებულისაგან მონაგებისა და მამულისა ჩემისა, რომელნიცა მაქუნდეს, ჭკლმწიფებით სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა, ლოგის-ქმნილითა ოქრობეჭდებითა 2, 1; სარწმუნოსა სიმტკიცისა ოქრობეჭედსა 2, 14; ვითარ-იგი სარწმუნოთა მიერ სამეუფოთა ოქრობეჭედთა არს დამტკიცებულ ესე ყოველი 3, 3; არა საკმარ იყო ჩემდა სხჳსა ოქრობეჭდისა აღებაჲ მონაგებთა ჩემთათჳს გარეშე პირველთა მათ ოქრობეჭედთა, რომელნი მაქუნდეს 18, 10. ამას გარდა, 35-ე თავში ბევრგან არის საუბარი ოქრობეჭდებზე.

ოქროვან-ი: და ესენი დაისხნეს ვეცხლის ბუდეთა ოქროვანთა შინა 34ბ, 3.

ოქროპეტალო-ჲ ოქროს ფურცელი, ოქროს ვარაყი: მივსცენით სხუანიცა ხატნი ფიცრისანი, ოქროპეტალოჲთა და წამლითა შუენიერად დაწერილნი 2, 20. ნ. პეტალოჲ.

ოქრო-ქსოილ-ი: დურაჲ ოთხი, — ერთი მათგანი ოქრო-ქსოილი არს 34ა, 7.

ოქრო-ცურვებულ-ი, ოქროჲთა ცურვებულ-ი: 34ა, 13; 34ა, 20; 34ა, 22; 34ა, 25.

ოქრო-წერილ-ი: სუდარაჲ ოთხი ოქრო-წერილითა ალმითა 34ა, 47.

ოქსიკასტორ-ი: დურაჲ სამეუფოჲ ოქსიკასტორი ოთხი (**ἐπιλώρικα βασιλικὰ ὀξυκάστωρα τέσσαρα**) 34ა, 47; სტავრაჲ სამოსელი უკერავი ოქსიკასტორი, ორი 34ა, 49.

ოცდა ოთხთა ჟამთა-ჲ. ნ. ჟამნი.

ოჭრება-ჲ. ნ. აღოჭრებაჲ, მაოჭრებელი.

Ⴎ

პავლე-ნ-ი პავლეს ეპისტოლენი: სხუანი ორნი წიგნნი გამოკრებულნი პავლენი 34ა, 40.

პანაგირ-ი, პანაჱურ-ი (**πανάγυρις, πανήγυρις**) სახალხო დღესასწაული, ხალხის შეკრებილება; ბაზრობის დღე; ბაზრობა: რაჟამს-იგი ჩუენ მიერ განსაზღვრებული პანაგირი შეიქმნას პატიოსნისა მონასტრისა ჩუენისაჲ, მაშინ თჳთოეულმან მათმან ვაჭრობაჲ თჳსი ქმნას და პანაგირსა მას იყიდოს რაჲცა უჴმდეს 9, 3. **პანაჱურელ-ი** (**παναγυρίστος**) ბაზრობის მონაწილე: ჴელით წერილები და აპოტიქსები სტენიმახისა პანაჱურელთაჲ 35გ, 9.

პანაშჳდ-ი (**παννυχίς, —ίδος, ἡ**) ღამის თევა დაწესებული მსახურების შესრულებით, მუხლთ მოდრეკით და სხვა (ჩვეულებრივ ეკლესიის გარეთ): მესამესა დღესა ყონ მისთჳს პანაშჳდი და ღამის თევაჲ 22, 1; იქმნას მისთჳს პანაშჳდი და ღამის თევაჲ 22, 2; ღამის თევაჲ და პანაშჳდი 5, 7 (მიმოხ. 38).

პარადოდიკონ-ი: პრახტიკონი და პა-

რადოდიკონი (**παραδοτικόν**) ლავაკაჲსაჲ 35გ, 8. **საპარადოდიკო-ჲ:** ვითარ-იგი საპარადოდიკოსა პრახტიკონსა შინა სწერია 2, 6.

პარაკლიტონ-ი: პ. ოთხთა ქმათაჲ 33ა, 43 (βιβλίον τετράηχος, **παρακλιτική μία**).

პარვა-ჲ, ი: და იპაროს მონასტრისაჲ გინა ეკლესიისაჲ რაჲ 0, 25. ნ. მპარავი.

პატივის-ცემა-ჲ, პატივ-ცემა-ჲ: მუნ პატივ-სცეს 8, 11; პატივ-სცემდენ 11, 3; პატივ-იცემებოდენ დღესასწაული 11, 3.

პატიოსან-ი: რომელმან გამოიყვანოს პატიოსანი უპატიოებისაგან 28, 4. ეს სიტყვა გვხვდება სხვადასხვა რამის ეპითეტად: მონასტრისა (0, 3; 0, 5; 35ბ, 10), შესამოსლისა (2, 18), ჭიქისა (ჭიქანი ბრწყინვალედ• პატიოსანნი 2, 18), ჯვრისა (34ა,.5), ძელისა ცხორებისაჲსა (34ბ, 2), სამკაულისა (პატიოსანთა სამკაულთათჳს 34, სათ.), ოქრობეჭდისა (2, 14), **ხატისა** (2, 18). **თუალი პატიოსან-ი** ძვირფასი ქვა: შემკულ არიან თუალებითა პატიოსნითა 2, 18.

პატრიაქ-ი (ბერძნ. მამათმთავარი, მღდელთმთავარი: პ. იერუსალემელი 36, 2; **საპატრიაქო-ჲ:** რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეუფოსა და საპატრიაქოსა, სამეტროპოლიტოსა და საებისკოპოსოსა და სამამასახლისოსა ყოველსა 3, 1; სამეუფოჲსაგანცა კერძისა და საპატრიაქოჲსა 18, 10. ნ. მღდელთმთავარი.

პაჭრაკ-ი. ნ. მოპაჭრაკებაჲ [პაჭრაკად წარყვანებაჲ: მარკ. 15, 21].

პერიერეზმონ-ი (**περιορισμός**) შემოსაზღვრა, საზღვარი: პრახტიკონი და პერიერეზმონი ფილიპოპოლისა პრასტინთათჳს 35გ, 4; პრახტიკონი და პერიერეზმონი მისინოპოლისა პრასტინთა ჩემთაჲ 35გ, 5; პრახტიკონი და პერიერეზმონი პეტრიწონისაჲ 35გ, 12; მათდა ქმნულისა მისებრ პერიერეზმონისა 2, 1. „აღწერა და შემოსაზღვრა“ (ყაუხჩ. 253).

პეტალო-ჲ (**πέταλον** „ფურცელი“) ვარაყი: პეტალოჲთა ვეცხლითა შემოჭედილი 34ა, 9; სხუაჲ ხატები შეშისაჲ ოქრო-პეტალოჲთა შეკაზმული 34ა, 11.

პირ-ი 1. ჭურჭლის წამოსადინარი. **პირ-ცხავი** პირ-ნახვრეტებიანი(?): პირ-ცხავი კუტალი 34გ, 6. **2.** საქმე, საკითხი, რაიმე: გამომეძიებელმან რომლისავე პირისამან 0, 6; ამასვე პირსა ზედა 36, 2 (ამავე საქმეზე, ამავე საკითხის შესახებ); სხუაჲ ოქრობეჭედი მაგისვე პირისათჳს 35ბ, 4; მაგისვე პირისათჳს პიტაკი ერთი 35ბ; 22; სხუაჲ წიგნები თჳთო სახეთა პირთათჳს 35ა, 15; ყოვლისაგანვე ჰასაკისა პირთაჲსა 2, 15.

პირველ (ზმნიზ.) -მდის, წინ, წინათ, ადრე: მაშენებელი ვარ პირველ ხსენებულისა მონასტრისა 0, 2; პირველ დაწესებულთა წართქუმისა 6, 17 „დაწესებულთა“ წართქმამდის; პირველ ყოვლისა 12, 6.

პირველ-ი. აქედან: **პირველობა-ჲ:** პირველობაჲ და უკუანაჲსკნელობაჲ (რომელ არს ერთმანერთისა ზემო ჯდომაჲ და ქუემო ჯდომაჲ) 8, 2.

პირველად во-первых: პ ი რ ვ ე ლ ა დ სურვილისათჳს მისისა და მოწლედ სიყუარულისა, და მ ე რ მ ე რამეთუ არარაჲ მაქუნდა ხუეჭაჲ ამის სოფლისა საჴმართათჳს 2, 13; პირველად თავითგანვე 2, 1.

პირველითგან: პ. გამოცადეს და გამოირჩიეს 15, 8; პირველითგანვე ქონებულითა 2, 1. **პირველითგან-ი:** ყოვლითავე ზღვრითა და პირველითგანითა ნაქონებითა მისითა 2, 3; თავისა ყოვლითა ზღვრითა და პირველითგანითა ნაქონებითა სრულებით 2, 5; და პირველითგა-

ნითა ნაქონებითა და სამართალითა მისითა 2, 12.

პიტაკ-ი (πιττάκιον, ლათ. pittacium-ისაგან) რისამე აღსანიშნავი ნაწერი, წერილი: 35ბ, 16, 17, 18, 22, 23, 25.

პლანინა-ჲ ტყიანი მთა, საძოვარი, ВЫГОН: მიჳეც კუალად ციხეცა ვანსკაჲ ახალციხითურთ ვრისით და სხჳთა ყოვლითა სოფლებითა და აგარაებითა მისითა და პლანინაებითა 2, 3 (σὺν ταῖς πλανηναῖς); სეფითა ულლებითა, და ეგრეთვე გლეხებითა, მთითა და ბარითა, ტყითა და პლანინაებითა და საძოვრითა ადგილებითა, ვენაჴებითა და ხილნარებითა 2, 17. აქ „პლანინა" და „საძოვარი" სინონიმები მგონია (ნახე планина გვ. 336).

პრასტინ-ი (προάστειον) მამული (с усадьбой владельца, или без нее: Виз. сборник 1945, стр. 74), владение, имение: პრასტინი ჩემი ზაუწი 2, 5; პრასტინი ჩემი სახელით მინა 2, 6; ზემო თქუმულნი ესე ციხენი და სოფელნი და პრასტინნი ყოველნივე 2, 14; ნაცვალად პრასტინთა მისთა 2, 9; ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალსა ამათ წელთა ბრძანებითავე ჩემითა აიღებდა 2, 16; უკუეთუ პრასტინთაგან ანუ საცხოვართა 8, 10.

თუმცა „პრასტინი" ბერძნული სიტყვაა, მაგრამ ბერძნულ რედაქციაში მას ბევრგან κτῆμα (მრ. κτήματα) შეესატყვისება: 35ა, 2, 4-14-16; 35ბ, 9-11-12-13-14-16, ხოლო προάστειον შემდეგ ადგილებში იკითხება: 2, 5; 2, 6; 2, 14.

პრაქტიკონ-ი (35ბ, 30-31-34-37-38 πρακτικόν): ვითარცა-ივი საპარადოდიკოსა პრაქტიკონსა შინა სწერია 2, 6. საგადასახადო დავთარი: „ბიზანტიელ დიდ მოხელეთა, აღმწერთა ოქმები, სადაც აღნუსხული იყო აწერილი ადგილ-მამულის შედგენილობა, სახელი მფლობელისა და მისი ოჯახის შედგენილობა სათანადო გადასახადის აღნიშვნით" (ყაუხჩ. 293 Fr. Dölger-ის დამოწმებით). (მიმოხ. 40). ნ. პერიერეზმონი, შდრ. ისოკოდიკონი.

პრეტორ-ი (πραιτώριον): ეგრეთვე მიჳეც თოფოლიწონთა პრეტორად სახელდებული სოფელი, რომელსა ჟელოვა ეწოდების 2, 4 (აღნიშნული სოფელი ალბათ პრეტორის გამგებლობაში იყო. ცნობილია, რომ კონსტ. მონომახის დროს (1042—1054) თემებში შესუსტეს სამხედრო ხელისუფალთა (სტრატიგების) ძალა-უფლება და მათ გვერდში ამოუყენეს სამოქალაქო ხელისუფლების წარმომადგენლები, პრეტორები (Ш. Диль, Осн. проблемы, 109).

პრონოიტის-ი (προνοητής) მამულის მოურავი, იჯარისა და გადასახადის ამკრეფი: და ეგრეთვე ყმისა ჩემისა ვარდან პრონოიტისისა ჴელითა განძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი 2, 5.

პურ-ი: 6, 12; პურისა გინა ღჳნისა 8, 5; პურის ფასად 0, 12.

პყრობა-ჲ, ი: წესსაცა მტკიცედმცა იპყრობენ 8, 4. **ი/უ** (სტატიკ.): უპყრიეს 0, 4; 36, 3.

ჟ

ჟამ-ი 1. დრო: ჟამსა ჴამისასა 10, 1; ცისკრისა ლოცვისა ჟამსა 12, 2; ჟამსა თჳსსა 0, 6; თუ ვითარ ჴერ-არს ანუ რომელსა ჟამსა განწყოფაჲ 0, 15; უკუეთუ წინამძღუარმან ჟამისამან დახედნეს 8, 9 (იმ დროის, თავის დროის წინამძღვარმა); მრავალთა შინა ჟამთა 18, 9 (დიდი ხნის განმავლობაში); მენაცვლეობითა

ჟამთა ცვალებისაებრ 18, 4. **ჟამითი-ჟამად** 18, 3. **უჟამო-ჲ:** ჟამსა და უჟამოსა 15, 7. **2.** საათი: მეცხრესა ჟამსა 10, 3; მეშჳდესა ჟამსა 10, 4; სხუაჲ წიგნი ერთი ოცდაოთხთა ჟამთაჲ (=ჟამნი?) 34ა, 41. **3.** წირვა, ლიტურგია: ყოველთა მღდელთა ჟამი ჩემთჳს წირონ 36, 1; სასეფოდ ჟამი წირონ 0, 13; ჟამის წირვისა 2, 12; ჟამის მწირველი 0, 13; ჟამის საწირავად 0, 26; ღირსად ჟამის მწირველი 31, 1; მღდელნი ჟამის მწირველნი 6, 7; მღდელთა ჟამის მწირველთა 37, 2.

რ

რა-ჲ რამე, რაჲმე: რაჲთა არცა ერთითა რაჲთ მიზეზითა დაეხრწიოს რაჲ ამათგან 21, 7; არცა ერთი რაჲ ვპოვე 2, 16; არცა განიჭებად, არცა განსყიდად მონაგებთაგანი რაჲ ეკლესიისათაჲ 0, 38; ანუ და-რაჲ-აკლოს ამისგანი 33, 1; უკუეთუ იპოვოს ცთომასა რას შინა 30, 3; სხუად რად ნუ იჳმარების 21, 4. **არარა-ჲ** არაფერი: რაჲთა არარაჲ ესევითარი შეემთხჳოს განმყოფელთა მათ 21, 6. ნ. რაული.

რა-ჲ (ნაწილაკი): აღასრულონ რაჲ საღმრთოჲ საჲდუმლოჲ 5, 7.

რავდენ-ი: რავდენი დღე 0, 13. **რავდენობა-ჲ:** რავდენობისათჳს მონაზონთაჲსა 0, 12.

რაჲ-ვე: რაჲთა არავის აქუნდეს ზიარებაჲ რაჲვე რაჲთურთით 0, 24; არცა მაქუნდა ხუეჭაჲ რაჲსავე 2, 13; რასავე ხარკსა ქუეშე შევრდომილ 3, 1.

რაჲთურთით: არა მნებავს რაჲთურთით 4, 2.

რაჲ-იგი რაც: რაჲ-იგი მე არა მწადის 0, 5.

რაჲ-მე: საკუთრად რაჲსამე ზრუნვისა 0, 10; საწინაოთა მოულოდებელთა რათმე ჭირთა და წარსაგებელთათჳს 21, 5.

რაჲცა-რაჲ: 18, 10; 21, 5 რაც კი; გინა სხუაჲ რაჲცა-რაჲ ესევითარი 32, 1.

რაჟამს-იგი 4, 10 როდესაც.

რაულ-ი როგორი: თუ რაულნი ანუ ვითარ-სახენი შესაწირავნი და ადგილნი მიეცნეს 0, 8.

რე (ნაწილაკი): რომელნი უნაყროვნეს-რე იყვნენ 8, 9; სრულებით-რე თქუმად 20, 2.

რეშვა როშვა, მსხვილად ფქვა, ღერღვა: მრეშუელი 29, 6 მროშველი, მსხვილად მფქველი.

რეცა ვითომც, თითქოს: ოდესღა-იგი მათსა მას ზღვევასა რეცა ლმობიერად იჩქურებ 4, 11; და არა შთავრდომად რეცა გონება-ტკბილობით მპარვობასა 4, 12.

რეხუება-ჲ: რაჲთა რომელნი ზე--დგომით ჰმსახურებდენ, მიმოსლვასა მათსა მყუდროდ იქმოდინ, თჳნიერ რეხუებისა ფერჴთაჲსა 8, 1. შდრ. მრეხველი.

რვათა ჴმათა-ჲ: საგალობელი რვათა ჴმათაჲ 34ა, 38 (ὀκτάηχος, ОКТОИХ).

რვალ-ი: საკანდლენი რვალისანი 2, 20. შდრ. სარუთი.

რვეულ-ი: რვეულნი ყოველნი რვითა ფურცლითა არიან 36, 8.

რომანატ-ი 2, 16 რომანოზ მეფის მოჭრილი დრაჰკანი (რომანოზ II 959—963, ან რომანოზ III არგიროზი 1028-34, უფრო უკანასკნელისა). ნ. განძი.

რომელ რომ: რომელ ბრწყინვალედ აღესრულებოდიან 0, 17; უკუეთუ ესრეთ რაჲმე დახუდეს, რომელ ანასდეუ-

ლად მიიცვალოს 5, 5; და გლეხი ერთი მუნითცა გაუთავისუფლონ, რომელ საფქავსა უფქვიდეს და შეშასა მოართუმიდეს 29, 7.

რომელი-რაჲ 18, 10. **რომელი-რაჲმე** 26, 6. **რომელიცა-რაჲ 18, 6** რაც კი.

რომელნიმე... რომელნიმე ზოგი... ზოგი: რომელთაჲმე შერისხვაჲ ჯერ-არს უხუცესისაჲ, რომელთამე — შერჩულვაჲ, რომელთამე — წყლულებისა განკუეთაჲ მხილებისა მახჳლითა 14, 3.

რომლისათჳს ამიტომ: რომლისათჳს ვაფუცებ მამასახლისთა 36, 6.

რორინება-ჲ: ქამლთა ძიებად კარითი-კარად რორინებად 9, 1; ხოლო რომელნი დაუდგრომელ იყვნენ ძმათაგან, არა მიუშუას მას წინამძღუარმან ნებისაებრ მათისა განსლვად და რორინებად, ვინაჲცა ენებოს 15, 1. [შდრ.: (რომელსა ეპისკოპოსსა) „სამწყსოსა შიგან სიარულისაგან, თავი ქელთ არა ჰქონდეს და ანუ ავად არ იყოს, ანუ მისსა სამწყსოსა შიგან ქორეპისკოპოსსა გაუწყვეტლად არ **არონინებდეს** და სჯულის საქმესა მართლა არ მწყსობდეს". კათალიკოსის სამართალი, ს. კაკაბაძის გამოცემა, 1913, გვ. 6]. ნ. იოვ. და ეფთ. ცხორების ლექსიკონი.

როქ-ი (ῥόγα, руга) სარგო, ჯამაგირი (ფულად): რაჲთა იყვნენ ძმანი სამ დასად განყოფილ და როქსა აიღებდენ 9, 2; ვინაჲთგან როქითა იქმნა დაწესებაჲ შესამოსლისა მათისაჲ, ამისთჳს ჯერ-არს მიშუებისა მიცემად, რაჲთა ქელ-ეწიფებოდის როქსა მათსა და ნაძუელავსა ზედა ყოფად, ვითარცა ენებოს 9, 4; და აღიღებდეს ძმათა თანა მონასტრისათა წესთასა თჳსსა და როქსა, ვითარცა ერთი მესამისა დასისაგანი 29, 1; და აღიღებდენ იგინიცა როქსა, ვითარ-იგი აღიღებს სტენიმახელი 29, 5; დაიკარგოს მას შინა მღდელი ერთი და აიღებდეს როქსა და საზრდელსა 31, 1. აქედან **გაროქვა-ჲ** ჯამაგირის დანიშვნა, ჯამაგირის მიცემა: და გუენება, რაჲთამცა არა იქმნებოდა ესე გაროქვითა 9, 1 (**διὰ δώσεως ῥογῶν**). [შდრ.: „და გაიროქნეს მუშანი მონასტრისანი სამსა ჯერსა, რომელთა დავასხმევინეთ ვენაჴი კე-სა მოდისაჲ": აღაპები, № 145].

ῥόγα მიღებულია ლათ. erogatio-საგან (სოფოკლე); erogo „გავსცემ", „ვხარჯავ". აქედანვეა ძვ. რუს. руга. ქართ. „როქი" ფორმით უფრო ახლო დგას სომხურში ხმარებულ *ռոճ* და *ռոճիկ* ფორმებთან (ჰ. აჭარიანის ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, IV, 414—416).

[**როშვა-ჲ.** ნ. რეშვაჲ].

რუდუნება-ჲ: მრავლითა ღუაწლითა და რუდუნებითა 5, 9; ჩემითა მრავლითა მოჭირვებითა და რუდუნებითა 18, 9; მოიკსენებდით ჭირთა და რუდუნებათა და შრომათა ჩემთა 21, 12; ქამლთა ძიებითა კარითი-კარად რორინებად ანუ მექამლეთა რუდუნებად 9, 1.

რქა-ჲ: იოტაოდენი ერთი რქაჲ გამოიღოს ამისგან 33, 1 (შდრ. მათ. 5, 18).

რქუმა-ჲ: არა ჯერ-არს მონაზონისათჳს სხუაჲ რაჲმე სიტყუაჲ რქუმად წინამძღუარსა 15, 5.

რჩეულ-ი: რჩეულისა ამის და ნუყიერისა ადგილისა 5, 10.

რწმუნებულ-ი: მისდა რწმუნებულისა მსახურებისაჲთა 30, 1; სულიერთა მათ სამწყსოთა მათდა რწმუნებულთა 15, 3.

რწყ. ნ. მერწყული.

ს

საარხონდო-ჲ საარხონტო, არხონტის სახელო (ἀρχοντία): სოფელი პრილონგი თემსა შინა სოლონიკისასა, რომელ არს საარხონდოსა სტეფანიანისასა 2, 9.

საბურავ-ი: სხუა საკურთხევლისა საბურავი, შეკერული სკარამანგი დურანგითა 34ა, 53; სხუაჲ საბურავი საკურთხეველისაჲ... სხუაჲ საბურავი ერთი, თეთრი ექსამიტონი 34ა, 54-55.

საგალობელ-ი: ს. რვათა ჴმათაჲ 34ა, 37.

საგზალ-ი: საგზლისა ჩადებად 8, 13.

სადა 1. სადმე: წარსლვად და ალსაარებად სხუაგან სადა 13, 2. **2.** ოდესმე: და უკუეთუ სადა წინამძღუართაგანი ვინმე მაოჴრებელად ამის მონასტრისა განგებულებისა იპოოს 36, 5.

სადაგ-ი (სპ. ساده) უბრალო: ჰიქაჲ ბროლისაჲ ფსკერედი, სადაგი, 34გ, 2.

სადაჲთცა საიდანაც კი: რაჲთა, სადაჲთცა შემოვიდოდის, წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს 6, 10.

სადგურ-ი. ნ. უცხოთ სადგური.

სადედო-ჲ: სადედოჲ მონასტერი 0, 29 დედათა მონასტერი; დავაყენებ აღშენებისაგანცა სადედოჲსა მონასტრისა 23, 2.

[**სადოშიარო-ჲ.** ნ. დოშიარი].

სადროშაე (στρατηγικός): ჯუარი ერთი ვეცხლისაჲ, სადროშაე 34ა, 6. შდრ. საზოლავროჲ.

სადუღარ-ი: არცა სადუღარისა ჰურჰლისა ჯერ-არს ქონებად 4, 4.

საებისკოპოსო-ჲ: რასავე ხარკსა ქუეშე შევრდომილ, სამეტროპოლიტოსა და საებისკოპოსოსა 3, 1.

საერთადო-ჲ: და იყავნ ტაბლაჲ მათი საზოგადო და საერთადო 4, 2.

საერისკაცო-ჲ: საერისკაცოებისაებრ განგებისა 25, 2.

საეროდ საჯაროდ, публично: რაჲთა ეკლესიისა ჩუენისა დღესასწაულსა და სამთავე წმიდათა მარხვათა შემოსლვასა წარიკითხვოდის ტიპიკონი ესე საეროდ სრულებით 33, სათ.

საეშმაკო-ჲ. ნ. ეშმაკი.

[**სავაჟინრო-ჲ.** ნ. ვაჟინარი].

სავნებელ-ი: დიდიცა სავნებელი 4, 6; სარგებელისა წილ სავნებელი ფრიადი შეემთხჳოს 4, 6.

სავსე: ჯუარნი საუფლონი, სავსენი ნაწილითა ძელისა ცხორებისაჲთა 2, 18. შდრ. აღსავსე.

საზიარო-ჲ: საზიაროსა მას ტრაპეზსა 4, 4; 8, 11; საზიაროსა მას ტაბლასა 8, 10; საზიაროჲსა მის ცხორებისა წესისა შეცვალებაჲ 4, 6.

საზოგადო-ჲ: და იყავნ ტაბლაჲ მათი საზოგადო და საერთადო 4, 2.

საზოლავრო-ჲ სასარდლო (στρατηγικός): მივეც საზოლავროჲ ჯუარი ერთი სხუაჲ, ვეცხლისაჲ 34ბ, 4 (ზოლავარ-ი ანუ ზორავარ-ი *զաւրավար*—მხედართმთავარი, სარდალი). ზოლავარი საკუთარი სახელი უნდა იყოს ამ ადგილას: „ქრისტე, ადიდე სულითა ზოლავარი და შვილნი მისნი“ (მინაწერი 1040 წლის ხელნაწერზე: ა. ც ა გ ა რ ე ლ ი. ჯვარის მონასტრის ხელნაწერთა კატალოგი, № 144). შდრ. სადროშაე.

საზომ-ი (μέτρον): ამათ ყოველთა საზომი და სახე 2, 21; ტრაპეზისაცა საქმე და მსახურთაჲ კეთილად აღესრულებოდენ საზომსა მას ზედა, რომელიცა საზრდელთათჳს განგჳსაზღვრებიეს 8, 1; რომლისა საზომი განთჳსებულად დასას-

რულსა ამის ტიბიკონისასა დავჰწერიეს 11, 2; აღმიზრდიან და საზომად მომიწიფებიან 18, 7 (შდრ.: „იგი ყრმაჲ განსამე -ზრდილ არს, საზომსა ჰასაკისასა მიწევნულ არს“: მოქც. ქართლისაჲ, ე. თაყაიშვილის გამოც. 763, 4). შდრ. ზომი.

საზრდელ-ი საჭმელი: სხუაჲ ყოველი საზრდელი 6, 12; რაჲთა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იჴუმევდეს 4, 2; ნუვეშინის-ცემად ძმათა უმეტესთა საზრდელთა მიერ და სასუმელთა 30, 2; საზრდელთა შემზადებაჲ 0, 10; საზომსა მას ზედა, რომელიცა საზრდელთათჳს განვჰსაზღვრებიეს 8, 1.

საზღვარ-ი: საზღვართა შინა მონასტრისათა 23, 2; საზღვართა მისთა 0, 29. შდრ. ზღვარი.

სათანადო-ჲ: ფრიად ჯეროვან და სასათანადო არს წინამძღურისა 13, 1.

სათევზე: სათევზითა ტბითა მისითა 2, 13.

სათნო-ყოფა-ჲ: სათნო-გიყო შენ 15, 12.

სათუე: სხუანი წიგნნი სათუენი, (μηναῖα) სამნი 34ა, 36. ამჟამად საეკლესიო პრაქტიკაში ამ წიგნს ჩვეულებრივ „თუენი“ ჰქვია და არა „სათუე“. ძველად „სათუეო“ც გვხვდება: „ერთი დიდი მეტაფრასი და ერთნი განყოფილნი დავითნი, ორი სათუეოჲ — მარტი და აპრილი — დაწერნა და მოაჴსენნა ყოვლად წმიდასა“, აღაპები, № 5, „სათუეონი ათორმეტთა თუეთანი“ იქვე № 32.

საიდუმლო-ჲ: აღასრულონ რაჲ საღმრთოჲ საიდუმლოჲ 5, 7.

საკანდლე: საკანდლენი რვალისანი 2, 20.

საკარგავ-ი: საკარგავისა არა მიცემისათჳს წინამძღურისაგან ძმათაგანსა 0, 38; განვაყენებ ამისგანცა და რაჲთურთით არა მივსცემთ მიშუებასა, ვითარმცა, აღმოსავალეთისა გინა დასავალეთისა მონასტერთა წესისაებრ, წინამძღუარმან საკარგავი მისცა ვის ძმათაგანსა: ანუ გლეხი, ანუ მიწაჲ, ანუ ვენაჴი, ანუ ბოსტანი, გინა თუ რაჲცა-რაჲ ესევითარი, გარნა გლეხთა ხოლო მიეცემოდის საკარგავი, რომელნი ეკლესიასა ჰმსახურებდენ და თანა-ნადებსა თჳსსა გარდაიჴდიდენ 32, 1—2. შდრ. დაკარგვაჲ.

[**მოსაკარგვე** საკარგავის მქონებელი: მონაზონმან ანუ მოსაკარგვემან (თამარ მეფის 1202 წ. სიგელში შიო-მღვიმის მონასტრისათვის წყაროს წყლის საქმის თაობაზე, ანტონი ჭყონდიდლის მინაწერი: თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა. ისტორ. საბუთები 28, 13)].

საკრებულო-ჲ: მონასტერი საკრებულოჲ 3, 1; რაჲთა არა დაიჴსნას საკრებულოჲ წესი 8, 11; წესი და განგებაჲ სამონაზუნოჲ და საკრებულოჲ 0, 3; განსაზღვრებაჲ საკრებულოჲ 0,2.

საკუთრად 1. განთჳსებით საკუთრად წესისა ძიებითა 4, 6; საკუთრად თავისა თჳსისათჳს ალაგისა რაჲსამე ღუწოლაჲ 4, 3; თავისა თჳსისათჳს საკუთრად რაჲსამე ზრუნვისა 0, 10. **2.** საგანგებოდ, განსაკუთრებით: ავიღე მეფეთა ჩუენთაგან საკუთრად სხუაჲ ახალი ოქრობეჭედი 18, 10.

საკუმეველ-ი 6, 11; საკუმეველი, ზეთი და სანთელი 31, 3. ნ. სასაკუმევლე.

საკურთხეველ-ი 1. алтарь: ერთი [სანთელი ენთებოდის] დიდსა საკურთხეველსა (ἐν τῷ μεγάλῳ βήματι) 12,1; წინაშე წმიდისა საკურთხეველისა დაადგინონ 5, 7. **2.** ტრაპეზი: სხუაჲ საკურთხეველისა საბურავი 34ა, 53 ἐνδυτὴ τῆς ἁγίας τραπέζης.

საკჳრველება-ჲ 2, 18.

სამართალ-ი (იჴუმშება ვითარებით-

ში, მოქმედებითში კი—არა) სწორი, სამართლიანი: ჯერ-არს და სამართალ 1, 1; ჯერ-არს უკუე და სამართალ 4, 12; რაჲთა ჯეროვნად და სამართლად იქცეოდინ 15, 2; სამართალთა მათ სასჯელთა 1, 1; სასჯელი ღმრთისაჲ სამართალ არს ესევითარისა მოქმედთა ზედა 15, 4; ყოვლითა სამართალითა 2, 1; 2, 5; და სამართალითა მისითა 2, 12; საქმეთა თჳსთაებრ სამართლად მიგებაჲ 1, 1; ჭეშმარიტად უკუე და სამართლად 5, 1. ნ. სასამართლოჲ, უსამართლოჲ.

სამარხო-ჲ 1. ეკლესიისაგან მარხვის დღეს ნებადართული საჭმელი: დიდთა უკუე მარხვათა შაბათ-კჳრეაკეთა შინა იგივე ზომი სამარხოჲ სანოვაგე დაეგებოდის 10, 2. **2.** დასამარხავი ადგილი მიცვალებულისა, საძვალე: მაშენებელი ვარ მონასტრისა და მას შინა სამარხოჲსა მის განსასუენებელისა ჩემისა 0, 2; აღშენებასა ეკლესიისასა და მონასტრისასა სამარხოდ და განსასუენებელად ბრალეულთა ძუალთა ჩემთა 1, 2; მოვიყვანე ლარნაკი მისი აქა მონასტერსა და ეკლესიასა სამარხოსა ჩემსა და მუნ დავდევი საფლავსა შინა გუამი მისი 2, 11; მივეცით მონასტერსა და სამარხოსა მისსა 2, 12; მივეც მონასტერსა ჩემსა და სამარხოსა მისსა 2, 13; ზედა საფლავსა სამარხოსა ჩუენსა სამი სანთელი 12, 1.

სამეტროპოლიტო-ჲ: რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეტროპოლიტოსა და საებისკოპოსოსა 3, 1. ნ. მიტროპოლიტი.

სამეუფო-ჲ სამეფო, მეფისა: სამეუფონი შესამოსელნი 2, 18; დურაჲ სამეუფოჲ 34ა, 47; სამეუფოჲ წიგნები 35ა, 15; სამეუფოჲთა ბრძანებითა 35გ, 10; თჳნიერ ყოვლისა მსახურებისა სამეუფოჲსა და სამთავროჲსა 3, 1; რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეუფოსა და საპატრიაქოსა 3, 1; ყოველთაგან სამეუფოთა და სამღდელთმთავროთა ხარკთა 0, 9; **სამეუფო-ჲ ქალაქი** კონსტანტინოპოლი: არა მნებავს რაჲთურთით გარეგან მონასტრისა გინა სამეუფოჲსა ქალაქისა განსლვაჲ ამისი 36, 5. ნ. მეფე.

სამთავროჲ. ნ. მთავარი.

სამკაულ-ი: სამკაულთა და სიწმიდეთა და საჴმართა და განძისა მცველად 6, 10; სამკაულთათჳს პატიოსნისა მონასტრისა ხახულისა 35ბ, 10.

სამკუდროჲ. ნ. მკუდარი.

სამკჳდრებელ-ი: განვარდინ საღმრთოჲსა ამისგან სამკჳდრებელისა 4, 13; სამკჳდრებელი ჩუენი სიონს 15, 15. ნ. მკჳდრი.

სამონაზუნო-ჲ. ნ. მონაზონი.

სამოსელ-ი: შესამოსელთათჳს გინა სამოსლისა ფასისა 0, 15.

სამოღუაწეო-ჲ. ნ. მოღუაწე.

სამოწესეო-ჲ: ესე შუენიერი სამოწესეოჲ სამკჳდრებელი 18, 1; რაჲთა არაოდეს დაუტეონ პატიოსანი ესე სამოწესეოჲ ჩუენი თჳნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა 16, 1.

სამსახურებელ-ი 1. სამსახური: ვითარ ჯერ არს მეორისა დაყენებაჲ მასვე სამსახურებელსა ეკლესიისასა 0, 11; და სხუაჲ რაჲცა უჴმდეს სამსახურებელი 29, 1. **2.** რა ნივთებიც საჭიროა ეკლესიისთვის: და სხუაჲ სამსახურებელი ეკლესიისაჲ 34ბ, 7.

სამსჯავრო-ნ-ი სასამართლო: ვითარ-იგი მებრ მრავალ გზის სამსჯავროთა შინა ვიხილე მე თუალითა ჩემითა 18, 4.

სამღდელთმთავრო-ჲ. ნ. მღდელთმთავარი.

სამშჳნველ-ი (ψυχή): ვიდრე განსაყოფელადმდე სამშჳნველისა და ნაწევართა 5, 8.

სამწეროზელ-ი ῥιπίδιον, рипида,

опахало: რაჲთა შექმნენ სამწერო-ბელნი 34ბ, 7.

სამწირო-ჲ. ნ. სასტუმროჲ.

სამწყსო-ჲ: წინამძღუარად სამწყ-სოჲსა მის 5, 5; რაჲთა წარმართებულად და სიწრფოებით ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8.

სამხარ-ი შუადღის დრო; სადილი: ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად და თითოსა — მწუხრი 10, 3; ცისკრისა ლოცვისა ჟამსა და სამხრისა და მწუხ-რისასა 12, 2; და სამხრად, აღასრულონ რაჲ საღმრთოჲ საიდუმლოჲ 5, 7.

სანატრელ-ი ითქმის მიცვალებულის კრძალვით ხსენებისას: ძმისა ჩემისა სა-ნატრელისა აბაზ მაგისტროსისა 0, 2; სანატრელისა ძმისა ჩემისა აბაზ მაგის-ტროსისათჳს 37, 8; სანატრელისა მამისა ჩუენისა ბაკურიანისათჳს 37, 14.

სანაწილე: სანაწილე სიწმიდისაჲ 34ა, 19.

სანთელ-ი 6, 10. ნ. სასანთლე.

სანოვაგე სასმელ-საჭმელი: ნუმცა იქმნების პურისა, გინა ღჳნისა და სხუა-თა მათ სანოვაგეთა შეცვალებაჲ 8, 5; იგივე ზომი სამარხოჲ სანოვაგე დაეგე-ბოდის, თჳნიერ თევზისა 10, 2; არა მნე-ბავს, რაჲთა ორი გუარი პური, გინა საჭ-მელი ანუ სხუაჲ რაჲმე სანოვაგეთაგანი შეიქმნებოდის 4, 2.

საჲდუმლო-ჲ 21, 10; 34ა, 12; საჲ-დუმლოსა 7, 1; 21, 9; 27, 1; საჲდუმლოდ 14, 1; საჲდუმლოთა 27, 1. მაგრამ: საი-დუმლოჲ 5. 7; საიდუმლოსა 7, 2.

[**საოსტიგნე.** ნ. გვ. 31—32)].

საპარადოდიკო-ჲ, ნ. პარადოდიკონი.

საპატრიაქო-ჲ. ნ. პატრიაქი.

სარგებელ-ი: ვიბრძანე მსახურებად აღმოსავლეთს სარგებელსა და მსახუ-რებასა 1, 4; სარგებელსა მონასტრისა-სა 6, 22; სარგებელისათჳს ეკლესიისა 6, 22.

სარეცელ-ი ლოგინი: მცირედნი-ღა ვინ ჩუენგანნი მომკუდარ არიან სარე-ცელსა ზედა მშჳდობით 1, 4.

სარუთ-ი სპილენძი (? ას. სარუში-საგან?): სხუაჲ ხატი ერთი წმ. გიორგი-სი და თევდორესი, სარუთითა და ვეცხ-ლითა მოჭედილი 34ა, 10. სარუთი (ანუ საროთი) მოიპოვება მელქისედეკ კათა-ლიკოზის 1020 წლის სიგელში: და ხატი ერთი დიდი მაცხოვრისაჲ საროთითა და გარეშემო თუალითა შემკობილი; და ხა-ტი ნათლისმცემლისაჲ ერთი და თევდო-რესი ერთი და საროთითა შექმნილნი, ოქროჲთა და ვეცხლითა შეჭედილნი და სხუაჲ ხატები, საროთითა და ოქრო-ფურცლითა დაწერილნი (მელქისედეკ კათალიკოსის სიგელი: თ. ჟორდ., ქრო-ნიკები II, 32; ნ. ბერძენიშვილი, საქ. ისტორიის საკითხები, IV, 281) თ. ჟორ-დანიას და ნ. ბერძენიშვილს „ოქრო-ფურცლითა“-ს ნაცვლად „ოქროფორტ-ლითა“ ამოუკითხავთ. ს. ორბელიანი (და მასზე დაყრდნობით დ. ჩუბინაშვილი) სხვაგვარად ხსნის: „პატიოსანთა თუა-ლებთა და აღრალებთა დასთლიან და მათ შეაწყობენ ხატთა და ყვავილთა ძვირფასთა, იგი არს საროთი (ს. ორბ.); დ. ჩუბინაშვილით: „სოფიას კენჭი, სა-როთი, ხატი ან სხვა რამ მოხატული ფე-რადის კენჭებითა, мозаика“. შდრ. რვალი.

სარჩელ-ი. ნ. სასარჩლო. შდრ. სას-ჯელი.

სარწმუნო-ჲ: თაყუანის-საცემელითა და სარწმუნოჲთა ბეჭდითა 2, 9: სარწ-მუნოსა სიმტკიცისა ოქრობეჭედსა 2, 14; სარწმუნოთა მიერ ოქრობეჭედთა 3, 3; დასამტკიცებელად და სარწმუნო ყოფად 36, 2; კაცი ერთი სარწმუნოჲ მეშწი-რედ 29, 1.

სარწმუნოება-ჲ: ღალაცათუ სომეხნი იყვნენ სარწმუნოებითა 35ბ, 11.

სასაკუმევლე: სასაკუმევლე ვეცხლისაჲ ერთი 34ა, 18. ნ. საკუმეველი.

სასამართლო-ჲ: მოსაჴსენებელი წიგნი და აპოტიქსი ოქრობეჭედთა ჩუენთაჲ და სხუათა სასამართლოთა ნაწერთაჲ 35გ, სათ. καὶ λοιπῶν δικαιωμάτων; ესე ყოველი ოქრობეჭდები და სასამართლოჲ წიგნები 35გ, 13.

სასანთლე-ნ-ი 12, 4.

სასარჩლო-ჲ: სასარჩლოჲსა რაჲსამე საქმისათჳს 36, 6.

სასაძოვრე: სასაძოვრითა ადგილებითა 2, 17 (აგრეა ხელნაწერში, მაგრამ, შეიძლება აქ ერთი „სა“ ზედმეტად დაწერილი იყოს).

სასახლე: სასახლენი ადგილნი 2, 5.

სასეფო-ჲ. ამ ძეგლში ეს სიტყვა ნიშნავს საბატონოს, ე. ი. გრ. ბაკურიანისძის ოჯახის წევრების კუთვნილს, ან მათთვის განკუთვნილს. ბერძნულ რედაქციაში მას ზოგჯერ შეესატყვისება δεσποτικός: მსგეფსსა შინა რავდენი დღე ჯერ-არს, რაჲთა სასეფოდ ჟამი წირონ 0, 13; ჯერ- ესრეთ -იყო, რაჲთა ყოველთა დღეთა წელიწდისათა სასეფოდმცა წირვიდა, გარნა ჩუენ ესრეთ განვაწესეთ, რაჲთა ყოველთა საუფლოთა და სახელოვანთა დღესასწაულთა სასეფოდ წირვიდენ და სხუათა მათ მსგეფსისა დღეთა სამსა დღესა სასეფოდ წირვიდენ: ოთხშაბათსა, პარასკევსა და შაბათსა 7, 4; და მსგეფსსა შინა სამსა დღესა სასეფოდ ჟამსა წირვიდეს 32, 2; განუწესე წისქჳლიცა ერთი სასეფოთა წისქჳლთაგან 21, 1. ნ. სეფე.

სასნეულო-ჲ საავადმყოფო: სასნეულოთათჳს 0, 34.

სასოება-ჲ: სასოებითა 1, 1.

სასტუმრო-ჲ: და მიეცემოდის სასტუმროსა მარმარისასა 29, 6; არაოდეს დაიხრწოს განწესებაჲ ესე სასტუმროთაჲ ამათ 29, 8. ამავე მნიშვნელობით ამავე ძეგლში ნახმარია „სამწიროჲ“ და ბერძნ. „ქსენადოში“ (ξενοδοχεῖον), რომელიც ახსნილია „უცხო სადგურად“: სასტუმროს გამგეს ერქვა **მეშწირე. სამწიროჲ**: აღიშენოს უკუე სამწიროჲსა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი 29, 4; და გლეხი ერთი გაუთავისუფლონ, რაჲთა ოდენ სამწიროსა ჰმსახურებდეს შეშისა მოღებითა და წყლისაჲთა და სხუაჲ რაჲცა უჴმდეს სამსახურებელი 29, 1. **მეშწირე**: და კაცი ერთი სარწმუნოჲ მეშწირედ მონაზონთაგანი, რომლისა ჴელითა განეყოფვოდის დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა 29, 1. **ქსენადოშ-ი**: თუ რაჲსათჳს აღშენებულ არიან ჩემ მიერ ქსენადოშნი, რომელ არიან უცხოთა სადგურნი 0, 35; სამთა მათ ჩემ მიერ აღშენებულთა ქსენადოშთათჳს, რომელ არიან უცხოთ სადგურნი 29, სათ.; სოფლისა სტენიმახის ქუემო კერძო აღვაშენეთ ქსენადოში ერთი 29, 1; და იყვნენ ქსენადოშსა მას შინა ცხედარნი მრავალნი და ფურნე და თორნე 29, 2; ხოლო ქსენადოში მარმარისაჲ, რომელ არს კიდსა ზედა, და მეორე ქსენადოში ნიკოლწმიდისაჲ, რომელ არს ზღჳს კიდესა 29, 5; რაჲცა უჴმდეს ქსენადოშსა ნიკოლწმიდისასა 29, 6; და სხუაჲ რაჲცა სამსახურებელი იყოს ქსენადოშისაჲ 29, 7; ქსენადოშებითა 2, 12 (მიმოხ. 38).

სასუამად-ი: საჭამადი გინა სასუამადი 8, 10; და უმატონ საჭამადსა და სასუამადსა 22, 1; საჭამადთა და სასუამადთა 4, 6. შდრ. სასუმელი.

სასუენებელ-ი: ყელსა სასუენებელი ჯუარი 34ბ, 1; 34ბ, 2.

სასუმელ-ი: საზრდელითა და სასუმელითა 28, 1. ნ. წყლის სასუმელი.

სასყიდელ-ი: 4, 10; 8, 15; უსასყიდლოდ 1, 5.

სასწავლოდ: ს. ყრმანი ექუსნი 31, 4.

სასწაულ-ი ნიშანი: რომელი ესე უწინამძღრობისა და თავჴედობისა არს სასწაული 15, 4

სასწრაფო-ჲ: უმეტეს ყოვლისა სასწრაფო არს ჩუენდა ფრიად 5, 1 ყველაზე უფრო უნდა ვისწრაფდეთ.

სასჯელ-ი: სამართალთა მათ სასჯელთა ქრისტესთა 1, 1. შდრ. სარჩელი (სასარჩლოსთან).

[**სატანუტრო-ჲ**. ნ. გვ. 29, 30].

სატანჯველ-ნ-ი 1, 1.

სატფობლად 29, 2.

საუკუნე: საუკუნეთა სატანჯველთა [1, 1.

საუფლო-ჲ: კჳრიაკე დღე თჳთ საუფლოჲ არს 7, 3; საუფლონი დღესასწაულნი 11, 3; საუფლოთა დღესასწაულთა 0, 11; ყოველთა საუფლოთა და სახელოვანთა დღეთა 7, 4.

საფარდულ-ი **1.** სავაჭრო ადგილი: რაჲთა არა საფარდულ იქმნას ადგილი ესე 4, 4. **2.**˚ საქონელი(?): საფარდულისა შეძინებითა და ანგაჰრებითა 4, 11.

საფარველ-ი: შესამოსლისა ფასისათჳს ვიზრუნეთ აღწერად და კამლთათჳს და საფარველთა კორცთაჲსა 9, 1.

საფასე ფული და სხვა ფასეული რამ: რაჲთა არაოდეს დააკლდეს განძი საფასე მონასტერსა 26, 7; ჰე და ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა საფასე მის თანა ნამარხევად დადებული 2, 16; გინა ჩემისაგან, გინა თუ მისისაგან საფასისა 2, 16 (კონტექსტიდან ჩანს, რომ ფულზეა საუბარი, რაც ზემოთ „განძად“ არის ნახსენები); მონაგებთა და საფასეთა მისთაგან 2, 15; საკმართა და საფასეთა ჩემთაგან 2, 11; ჩემთა მრავალთა საფასეთა წარგებითა 1, 5; საფასეთა განყოფისათჳს 21, სათ. (შინაარსიდან ჩანს, რომ უნდა დაურიგონ ფული).

საფლავ-ი: ეკლესიისა და საფლავისაჲ 2, 9; საფლავსა შინა 2, 11.

საფქავ-ი: რომელ საფქავსა უფქვიდეს 29, 7; რაჲთა საფქავსა დაუფქვიდეს 29, 1.

საქმე: ქმნად ჩუენდა ყოლადვე საქმეთა კეთილთა 1, 1; სასარჩლოჲსა რაჲსმე საქმისათჳს 36, 6; დასასრულსა საქმისასა 36, 3; საღმრთოთაცა საქმეთა შინა და კაცობრივთა 3, 1.

საყვედურ-ი: ჩემდა მომართ საყვედურისა [არ] დადებითა 18, 9.

საშინელ-ი: საშინელი განკითხვაჲ 1, 1; საშინელთა მათგან სატანჯველთა 1, 1.

საშუვალ-ი: საშუვალსა ოდენ გზასა 0, 5.

საჩინო-ჲ: და სხუათათჳს საუფლოთა დღესასწაულთა და საჩინოთა წმიდათა 0, 17.

საჩუენებელ-ი: თჳთრჩულობით მოღუაწებასა და საჩუენებელად ქმნილსა, რომელსაცა სახილველად კაცთა მაჩუენებლობით იჩემებენ 15, 12.

საცეცხურ-ი: საცეცხურები 2, 18; საცეცხურნი ვეცხლისანი სამნი 34ა, 17;

საცნაურ-ი: მეგობართა საცნაურთა სახიერებით შემწყნარებელთა ჩუენთა 1, 1.

საცხოვარ-ი: პრასტინთაგან ანუ საცხოვართა 8, 10.

საცხორებელ-ი: საცხორებელსა ჩემსა ვეძიებდი და მოვირეწდი 18, 9.

საძიებელ-ი: რაჲთა ადვილად პოოს საძიებელი თჳსი 0, 6.

საძოვარ-ი. ნ. სასაძოვრე.

საწინავრო-ჲ: რაჲთა არაოდეს დააკლდეს ვიდრე ათად ლიტრადმდე განძი საფასე მონასტერსა, რაჲთა საწინავროდ საკმარად ეგოს მონასტრისათჳს მომავალსა შინა ჟამსა 26, 7. შდრ. საწინაოჲ.

საწინაო-ჲ: ნახევარი კუალად ეკლესიასავე საკმრად დაეტეოს საწინაოთა

მოულოდებელთა რათმე ჭირთა და წარსაგებელთათჳს 2, 15. შდრ. საწინავროჲ.

საწირავ-ი: ვისგანცა ეკლესიასა საწირავად საკმარი აღოს 7, 4.

საწუთრო-ჲ: ამის საწუთროჲსა 1, 3; 28, 5; საწუთროჲსა ამის ზრუნვათაგან 1, 3.

საწუნე წვნიანი საჭმლის გასაკეთებელი მასალა (ცერცვი, მხალი და სხვ.): პური და უქდური და საწუნე 6, 12; საწუნე, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს ცერცუთაგან და მხალთა 29, 1; საწუნე, რაჲცა ღმერთსა მოეცეს — გინა თუ ცერცჳ, გინა თუ მხალი 29, 7. ნ. წუენი.

საწყაულ-ი (μέτρον): ღჳნოჲ საწყაული ერთი 29, 7 [შდრ.: ღჳნოჲ მეტროჲ ერთი 29, 6. აქედან ჩანს, რომ „მეტრო" და „საწყაული" ერთია მნიშვნელობით; ერთია ბერძნული, მეორე — ქართული].

საჭამად-ი საჭმელი: საჭამადი გინა სასუამადი 8, 10; რაჲთა არა საჭამადთა და სასუამადთა სენაკთა შინა დაჰმარხვიდენ 4, 6; და უმატონ საჭამადსა და სასუამადსა 22, 1.

საჭმელ-ი: რაჲთა ორი გუარი პური, გინა საჭმელი ანუ სხუაჲ რაჲმე სანოვაგეთაგანი 4, 2; და სამი საჭმელი იქმნებოდის 8, 6; საჭმელთა მიერ და სასუმელთა 21, 4.

საჭურის-ი: განკრძალვისათჳს საჭურისთაგან, რომელ არიან ყუერულნი 0, 23; საჭურისთათჳს, რომელნი ყუერულად სახელ-დებულ არიან 17, 1.

სახარება-ჲ 34ა, 21-27.

სახარკო-ჲ გადასახადი: აზნაურად ყოფისათჳს ყოვლისაგანვე სახარკოჲსა და მსახურებისა 3, სათ.; და სხჳსა ყოვლისაგან სახარკოჲსა 18, სათ.

სახე: ამათ ყოველთა საზომი და სახე 2, 21; რაჲთა არარაჲთა სახითა არა დააკლებდენ 11, 3; ამით სახითა 1, 1; ესრე სახედ 1, 1; 6, 1; ვითარ სახედ 0, 7; ვითარ-სახენი შესაწირავნი 0, 8; რასაცა გუარსა სახესა შემოსავალთა მისთაგანსა 18, 5. **სახეობა-ჲ:** ყოვლისა ფერისა სახეობისათჳს 34, სათ.

სახელ-განთქუმულ-ი: სახელ-განთქუმულსა ეკლესიასა 11, 5.

სახელ-დებით სახელის აღნიშვნით, დასახელებით: რომელიცა სახელ-დებით წოდებულ არს სახელსა მარიამისასა 0, 2; რომელნი სახელ-დებით ზემოჲთ სწერიან 2, 8; სახელ-დებით ზემო თქუმულნი ესე ციხენი და სოფელნი და პრასტინნი 2, 13; სახელ-დებით თჳთოეულისა დღესასწაულისათჳს 11, 2.

სახელოვან-ი: ყოველთა საუფლოთა და სახელოვანთა დღესასწაულთა 7, 4; სახელოვანთა წმიდათა 11, სათ. (შდრ. სახჩინოჲ).

სახიერება-ჲ: სახიერებით შემწყნარებელთა ჩუენთა 2, 1.

სახიზნავ-ი: რაჲთამცა ანუ სახლი იშენა ამათ შინა, ანუ სახიზნავად თჳსად შექმნა 18, 5.

საქამრობელ-ი < საქამლობელი) ფეხსაცმელი (თუ საფეხსაცმლე მასალა?): საქამრობლისათჳს 9, სათ. ნ. **ქამლი.**

საქელმწიფო-ჲ: საქელმწიფოჲსა და სამთავროჲსა 18, 10.

საქმარ-ი 1. (ზედსართ.) საჭირო: ოდესცა საქმარ იყოს 35გ, 13; რაჲ საქმარ არს თქუმად 12, 6.

2. (არსებ., იკუმშება) ყველაფერი, რაც კი საჭიროა: ყოველსავე საქმარსა თჳსსა ქორციელსა ეკლესიისაგან აღიღებს მღდელი 7, 4; საქმარსა მას უქმრად გამოაჩინებენ 4, 6; საქმარსა შემოსწირვენ ეკლესიასა 0, 26; რაჲთა წარაგოს საქმრად ძმათა 8, 10; თუ ვითარ სახედ აღიშენა ანუ ვითართა მიერ საქმართა 0, 7; საქმართა და საფასეთა ჩემთაგან 2, 11; არარაჲ მაქუნდა ხუეჭაჲ ამის სოფლისა საქმართათჳს 2, 13; სამ-

კაულთა და სიწმიდეთა და საკმართა და განძისა მცველად 6, 10.

საკსარ-ი: საკსრად სულთა ჩუენთათჳს 37, 1; მივასხებად ღმრთისა საკსრისა კეთილისა თავთა თჳსთათჳს 1, 1.

საკსენებელ-ი: თუ ვითარ ჯერ-არს ყოფად საკსენებელი ჩემი და მიცვალებულთა ჩემთაჲ 0, 27; ჩემსაცა საკსენებელსა 21, 3; დღესაკსენებელი 20, 2.

საჯერო-ჲ: ოთხსა საჯეროსა ნუმცა დააკლებენ (ე. ი. ოთხჯერ ჭამას დღეში) და სამი საჭმელი იქმნებოდის (ე. ი. სამი თავი) 8, 6; მარხვის დღეებში ერთხელ ჭამა იყო დაწესებული ზამთარში, ქრისტეს შობის მარხვაში, ცხრა საათზე [10, 3] და ზაფხულში, მოციქულთა მარხვაში, შვიდ საათზე [10, 4].

სევასტოკრატორ-ი (σεβαστοκράτωρ): წარმოეცნეს ჩემდა მეფესა და ძლიერსა სევასტოკრატორსა[1], ძმასა მეფობისა მისისასა 2, 19.

სევასტოს-ი (σεβαστός): მე გრიგოლ, სევასტოსმან და დიდმან დემესტიკოსმან 1, 2; 2, 1; ბრძანებითა ჩემ გრიგოლისითა, სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა დასავალეთისაჲთა 0, 2; ბრძანებითა ჩემ გრიგოლ სევასტოსისა და დიდისა დემესტიკოსისა 36, 1. მნიშვნელობით უდრიდა ლათ. augustus-ს. ალექსი კომნიანოსმა იგი საპატიო ტიტულად აქციაო, ამბობს სოფოკლე. სამოხელეო იერარქიის მიხედვით სევასტოსს მეორე ადგილი ეკავა კესაროსის შემდეგ.

სეკდენბერ-ი: თუესა სეკდენბერსა ოცსა 21, 1; ერთჯერ სეკდენბერსა 26, 1.

სეკრეტონ-ი. ნ. სიკრიტონი.

სენ-ი: სენითა საუშმაკოჲთა არნ სნეულ ესევითარი 15, 6. ნ. სნეული.

სენაკ-ი ბერის ოთახი: სენაკსა შინა თჳსსა 0, 10; სამოღუაწეო სენაკები 3, 1. ნ. მოსენაკეობაჲ.

სერობა-ჲ ვახშამი: ჭამდენ ერთ გზის დღესა შინა, მეშჳდესა ჟამსა და სუმიდენ ორ-ორსა კრასაულსა და თჳთო კრასაულსა — მწუხრი სერობასა 10, 4; შდრ.: ორ-ორსა კრასაულსა სუმიდენ სამხრად (=შუადღისას) და თითოსა — მწუხრი 10, 3.

სეფე (ზედსართ.) ბატონისა, საბატონო, **δεσποτικός**: მიგჳცემიან სრულებით ყოვლითა საკმრითა მათითა: სეფითა ულლებითა და ეგრეთვე გლეხებითა, მთითა და ბარითა 2, 17, ნ. სასეფოჲ [„სეფე“ ზოგჯერ „სეფისკუერ“-საც ერქვა: „რაჲთა აღმოიკუეთებოდის ყოველთა დღეთა თჳთო სეფე“: ალაპები, № 145; „ჟამსა წირვიდენ და ტრაპეზად შევიდოდენ და ყოველთა სეფის ამოკუეთათა მოიკსენებდენ“: № 164].

სეფისკუერ-ი (προσφορά) პურის კვერი, რომელიც საჭიროა ე. წ. საიდუმლოს შესასრულებლად: სამი სეფისკუერი უდიდროვნესი, რომელსა ანაფორაჲ ეწოდების 21, 9. ყოველთა შინა ეკლესიათა სოხასტრისათა ერთი სეფისკუერი აღმოკუეთილ იქმნას 21, 9. [შდრ.: „შეიქმოდიან ორთა სეფისკუერთა დიდთა; მიეცემოდის: ერთი ბერძენთა ნათლისმცემელისასა და ერთი — დიდსა ეკლესიასა“. ალაპები, № 142].

სივერაგე: სივერაგით ზაკულებად აღსაარებისა მიმართ 13, 2.

სიკრიტონ-ი: პიტაკი ვოტანიატისაჲ, რომელი გარდაიწერა სიკრიტონსა შინა, მიწერილი იკონომოსსა თანა პრასტინთა ჩემთათჳს 35ბ, 25; სამეუფოჲ წიგნები, რომელნი კატასტროს-ქმნილ არიან სიკრიტონთა შინა 35ა, 15.

უნდა იყოს **სეკრეტონი** (ლათ. sec-

---

[1] ეს საპატიო წოდება ალექსი მეფეს შემოუღია (1081—1118). სევასტოკრატორი პირველი კაცი იყო იმპერატორის შემდეგ (Ф. Успенский. Очерки из истории Трапезунтской империи. Л. 1929, 27).

return), მაგრამ რადგანაც ადრე ეს სიტყვა σέκρετον-ადაც იწერებოდა და σήκρητον-ადაც, ხოლო უფრო მეტად σήκρητον-ად, რომლის გამოთქმა XI საუკუნეში უკვე სიკრიტონი იყო, ამიტომ ქართულში ამ ფორმით გადმოსულა. იგია სავაზირო (ი. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ., ქართ. დიპლომატიკა, 153), ან უფრო სწორად საუწყებო დავთარხანა, სამდივნო, ძვ. რუს. приказ. (შდრ. ყაუხჩ. 294-5).

სიმეოხინ-ი, სიმიოხინ-ი (σημείωσις): სიმიოხინი ერთი პეწინაგისა ჰარშივისათჳს 35ა, 12; ეგრეთვე სიმიოხინი ერთი სხუაჲ მისვე მეფისაჲ ფილიპოპოლისა მიტროპოლიტისა საქმისათჳს 35ა, 13; სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი ვოტანიატისაჲ, რომელსა შინა არს სიმიოხინი პრასტინთათჳს ფილიპოპოლისათა 35ა, 14; სიმიოხინი ხარტოფილაკისაჲ 35ბ, 24. **სიმიოხინი** — სასამართლოს განაჩენი (Georgica VIII, 235. დამოწმებულია Dölger-ის ნაშრომი).

სიმტკიცე: სარწმუნოსა სიმტკიცისა ოქრობეჭედსა 2, 14; სიმტკიცისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა 36, 3.

სიმცრო-ჲ: სიმცროჲსაგან მოსრულისა მის ერისა 21, 4.

სინორ-ი (σύνορον) ზღვარი: თავიეთ ზღვრითა და სინორითა 2, 1; ჩემ მიერ დადებულითა სინორითა 2, 2.

სისუბუქე: ნებისაებრ მათისა განსლვად და რორინებად, ვინაჲცა ენებოს ცნობისა სისუბუქითა 15, 1.

სისწორე: სისწორისათჳს მსახურთაჲსა 15, 16.

სისხლთა ფას-ი. ნ. მამათა სისხლთა ფასი.

სიტკბოება-ჲ: სიტკბოებისა ჩუენებაჲ 28, 1; პირველად სიტკბოებით 19, 2; მიემთხჳა ჩუენ მიერ სიტკბოებასა და სიყუარულსა 30, 1.

სიტყუა-ჲ: ს. შესავალი 1, სათ.; სიტყჳს მიცემაჲ მიგუეჭადების 4, 3. **სიტყჳსა დადება-ჲ:** ვაფუცებ უფლისა მიმართ და სიტყუასა დავსდებ ყოველთა თანა, რაჲთა... 33, 1.

სიქადულ-ი: დაღაცათუ სიქადული ჯერ-არს 21, 2.

სიყუარულ-ი: სიტკბოებასა და სიყუარულსა 30, 1; სურვილისათჳს მისისა და მოწლედ სიყუარულისა 2, 13; **სიყუარულისა ყოფაჲ, სიყუარულისა ჩუენებაჲ** გამასპინძლება: სიყუარულისა ყოფისათჳს 8, 12; სიყუარული აჩუენოს 8, 12.

სიწმიდე 1. სიწმიდით მარხვისათჳს 0, 16. **2.** ბარძიმში შემზადებული საზიარებელი მასალა. **3.** ეკლესიაში საჭირო ნივთები священная посуда (განსაკუთრებით, რომელიც საჭიროა საზიარებელი მასალის შესამზადებლად: ბარძიმი, ფეშხუმი, კოვზი და სხვ.): სამკაულთა და სიწმიდეთა და საკმართა და განძისა მცველად 6, 10. ამავე მნიშვნელობითაა ნახმარი **სიწმიდისა სამსახურებელი** 34, სათ.; სანაწილე სიწმიდისაჲ ერთი 34ა, 19.

სიწრფოება-ჲ: წესიერად და სიწრფოებით 5, 1; რაჲთა წარმართებულად და სიწრფოებით ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8.

სკარამანგ-ი (σκαραμάγγιον) სახიანი ქსოვილი, ოქრონემსული: შეკერული სკარამანგი დურანგი 34ა, 53; სკარამანგნი მძიმენი ხუთნი 34ა, 50. „სკარამანგი" სხვა ძეგლებშიც გვხვდება, ზოგჯერ შერყვნილი ფორმით (საკრამანგი, საკარამანგი, რომლებიც აქ გასწორებულია): ა) ჯუანშერი მოგვითხრობს, რომ ვახტანგ მეფემ ტფილისს მოწვეულს სპარსთა მეფეს უძღვნა, სხვათა შორის,

სტავრა სკარამანგი ხუთასი (ქ. ცხ. I, 182, 3). ბ) მელქისედეკ კათალიკოზის 1020 წლის გუჯარში იკითხება: „სკარამანგნი დიდნი გარე-შეოლვილნი ვეცხლისა გრგოლითა შეკაზმულნი Ⴀ და ბაგრატ კურაპალატისა ნაბოძვარი დიდი სკარამანგი ა". (ნ. ბერძენიშვილი, მცხეთის საბუთი XI საუკუნისა: საქ. ისტორიის საკითხები, IV, 282); „ამა სამარტჳლოსა შიგან საკურთხეველი ჩემი შევმოსე სკარამანგითა, მოვჭედე ვეცხლითა, დავდგი ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ და კოვზი ვეცხლისაჲ, სანაწილე, და ასაპყრობელი, და საცეცხურნი და სასაკუმევლენი ვეცხლისანი, შესამოსელი სკარამანგი ა, ზეწარი ა, და დავჭკიდე ეზოჲ სკარამანგი შეოლვილი ა" (იქვე, გვ. 284). გ) ამირან-დარეჯანიანში იკითხება: „სკარამანგისა ფლასი ზედა ეხურა" (ცხენსა) 66, 6; „მას კართა ზედა ქალაქისათა დგა ათასი კაცი შემოსილი სკარამანგითა" 311, 1; „ამირან-დარეჯანის-ძესა სკარამანგისა სასთაული დაუდგა" 364, 8; „რა გათენდა, დილასა გამოიხუნეს სკარამანგნი კარავნი ოთხნი, ორნი დიდროვანნი და ორნი შედეგნი. ორნი ერთ-კერძ დადგეს და ორნი — ერთ-კერძ: ერთი საპურობოდ და სანადიმოდ და ერთი საწოლად დადგეს ტურფასა რასმე ველსა შინა" 468-9; „ჩამოიხუნა სკარამანგნი კარავნი" 536, 6 (მოსე ხონელი, ამირან-დარეჯანიანი, ლ. ათანელიშვილის გამოცემა. 1967) **სკარამანგ**-ადვე უნდა შესწორდეს „საფრამანგი" „ხელმწიფის კარის გარიგებაში": „და შთააცვეს სკარამანგი ტანსა მათსა" (ი. დოლიძე, ქართ. სამართლის ძეგლები II, 1965, გვ. 92. ი. სურგულაძე. ქ. სამართლის ძეგლები 1970, გვ. 46, 19). გვხვდება იგი აგრეთვე ვეფხის ტყაოსნის დანართში (A 2022) და როსტომიანში (I, 1811).

ამ ამონაწერების მიხედვით „სკარამანგი" ძვირფასი ქსოვილია, სტავრაა ერთგვარი, რომელიც თოფებადაც შეიძლება იყოს და შესაკერავადაც იქნეს გამოყენებული; მისგან აკეთებდნენ კაცის შესამოსელს (წამოსასხამს), საკურთხევლის გადასაფარებელს, ცხენის გადასაფარებელს, კარავს, ბალიშს („სასთაულს") და სხვას.

ბერძნული მასალების მიხედვით **სკარამანგს** ს. ყაუხჩიშვილი ასე ხსნის: 1) „ძვირფასი წამოსასხამი, ოქრომკერდით ნაკერი; 2) ძვირფასი ქსოვილი წამოსასხამისათვის ან გადასაფარებლისასათვის" (295-6).

ს. ორბელიანი ხსნის: „**სკარამანგი**— ესე არს ძვირფასად და ყვავილოვნად ნაკერი ოქროჲს თმითა და ჩიგინითა" და იმოწმებს გრიგოლ ღმრთისმეტყველის სხოლიონს: „ტრიონ" უწოდიან (იგულისხმება **τρίβων**) თვისგანსა რასამე სამოსელსა სწავლულებათასა, ვითარ-იგი **რიტორთა** იისფერი და მეწამული ჰმოსიედ და **ფილოსოფოსთა** — შავი — ღსანიშვნელად თვითოეულისა მათისა, ვითარ-ესე აწ **პოლიტნი მოქალაქენი** სკარამანგსა შეიმოსენ".

დ. ჩუბინაშვილი იმეორებს ს. ორბელიანის ახსნას: სკარამანგი — ოქრომკედით და ჩიგინით ნაკერი რამ, шитье канителью в строчку (იმოწმებს წმიდათა ცხოვრებას). სამწუხაროდ, ასეთ ქსოვილს ან მისგან შეკერილ სამოსელს ჩვენამდი არ მოუღწევია, რომ უფრო ზედმიწევნით აიხსნას ეს სიტყვა, თუმცა იუსტინე აბულაძე „როსტომიანის" ლექსიკონში (I, 826) სკარამანგს ასე ხსნიდა: „ძვირფასი ფარჩეული, ან ბადე, მარგალიტით ნაკერი მელოგინე ქალის გადასაფარებლად" და თან მიუთითებდა: „იხილე საისტორიო და საეთნოგრაფიო საგანძურის ვიტრინა, მე-33-ე

№ ი". შემდეგ განაგრძობდა: ,,აგრეთვე ცხენის ჩული მოთვალ-მარგალიტებული მილებ-მოვლებული; საკუთრივ **საკარმანგი** ნიშნავს პერანგის გულისპირის მარგალიტის საკინძეს". არ ვიცი, რაზეა დამყარებული ასეთი ახსნა. ი. ჯავახიშვილი, მასალები მატერ. კულტურის ისტორიისათვის, III—IV, (1962), გვ. 181-2.

[სკიტ-ი Σκίτις, Σκῆτις ადგილი ეგვიპტეში ლიბიის საზღვარზე]. **სკიტელ-ი.** სკიტში დამკვიდრებული ბერი, განდეგილი: მსგავსად მათ მამათა სკიტელთა 17, 2.

სნეულ-ი: მოხუცებულთა და სნეულთა ზედამხედველად და მფუფუნებელად 6, 16; **სნეულება-ჲ, სენ-ი:** რომელნი-იგი მოუძლურდენ ძმათაგან, ჭირვეულნი სნეულებითა გინა თუ სიბერითა, ანუ სხჳთა რაჲთმე მიზეზითა სენთაჲთა 28, 1; **სასნეულოჲ** 0, 34 სავალდმყოფო,

სოფელ-ი 1. ქვეყანა: არარაჲ მაქუნდა ხუეჭაჲ ამის სოფლისა საჭმართაჲ 2, 13; შემოსლვაჲ კაცთაჲ სოფლად 6, 1. **2.** სოფელი (დღევანდელი მნიშვნელობით): სოფელი პეტრიწონისაჲ 2, 1; საზღვართა შინა სოფლისა მის, რომელსა პეტრიწონ ეწოდების 1, 3; მუნ მიეცეს ესე სოფელი 2, 10; მე ვიქმენ უფალ და ჴელმწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13; ვიდრელა-იგი სოფელსა შინა ვიყვენით 0, 4; ესე ციხენი და სოფელნი და პრასტინნი 2, 14; სოფელთა შინა და აგარათა იყვნენ 23, 1; ანუ სოფელთა გინა აგარაკთა მისთა 18, 5; სოფლებითა და აგარაებითა მისითა 2, 3; ზედა სოფელნი, ქუემონი სოფელნი 6, 5.

სოხასტერ-ი ἡσυχαστήριον სადაყუდებულო: ცთომილი იგი გარეგან მონასტრისა სოხასტერთა შინა დაიწესოს 7, 2; და სოხასტრებით მისით: ნიკოლწმიდით, ელიაწმიდით, ზემოჲთ გიორგიწმიდითურთ 2, 2.

სრულ-ი: ჴელმწიფებითა სრულითა 2, 1; **სრულად:** ოთხი კრასოვოლი სრულად მიეცემოდის 8, 6; **სრულიად:** ვიდრე სრულიად განმრთელებადმდე 8, 14.

სრულება-ნ-ი: შეწირვაჲ სათნოდ სრულებათა საღმრთოთაჲ 20, 2.

სტავრა-ჲ ძვირფასი ქსოვილი, ფარჩა. თუმცა ეს სიტყვა ბერძნულშიც გვხვდება, **σταυράκιον**, მაგრამ ტიპიკონის სათანადო ადგილას მას βλαττίον შეესატყვისება: სტავრაჲ სამოსელი უკევრავი ოქსიკატორი ორი 34ა, 50 (βλαττία **ὀξυκάστωρα δύο**); სტავრაჲ ერთი სხუაჲ ტრივლატი 34ა, 52 (βλαττὶν τριβλάττιον **ἕν**). უფრო ძველი ფორმაა **სტავრაკ-ი:** „და სახლეულნი მისნი შემოსილნი სტავრაკითა": ცხორებაჲ ევფემიანესი და ძისა მისისა ალექსისი". კიმენი I, 161, 4).

სტამილონ-ი: და ყოველივე განძი როქისაჲ იყავნ სტამილონი სრული 9, 2 (**ἱστάμενον τραχύ**). პეტრიწონის ტიპიკონის ,,სტამილონი" უთუოდ იგივეა, რაც ათონის ქართველთა მონასტრის ალაპების ,,სტამენონი": ,,დრაჰკანი სტამენონი ალექსატი ორას ოთხმოცი" (№ 42); „პერპერაჲ **მე**, სტამენონი ახალი, ლიტრაჲ **კ**" (№ 65); ,,განძი, სტამენონი ლიტრაჲ ერთი" (№ 78); „მოგუცა **ბ** ლიტრაჲ სტამენონი" (№ 84); ,,სამასი დრაჰკანი სტამენონი" (№ 106). აბაზ ბაკურიანის-ძეს სიცოცხლეშივე მიუცია ათონის ქართველთა მონასტრისათვის ,,სტამენონი ექუსთავი **ფ**" (№111); ,,განძი ლიტრაჲ ერთი სტამენონი და კუალად სხუაჲ ხუთასი დრაჰკანი სტამენონი; სხუაჲ დრაჰკანი სტამენონი ლიტრაჲ **ა**" № 120); ,,მისცა ეკლესიასა სტამენონი ექუსასი და პერპერაჲ **ჩ**" (№ 146). იგულისხმება თითქო წონით გაცემა და მიღება ფულისა (R. Blake, 28-29).

„სტამენონი (ἱστάμενον) უნდა იყოს რაღაც საზომის აღმნიშვნელი" (ყაუხჩ. 167).

სტოდიელ-ი: სხუაჲ წიგნი ერთი სტოდიელი 34ა, 35 βιβλίον τοῦ Στουδίτου.

[**სტოდიელი** ანუ, უკეთ, **სტუდიელი** — ბერი სტუდიუს კონსულის მიერ V საუკუნეში კონსტანტინოპოლს დაარსებული მონასტრისა; აქ იგულისხმება თეოდორე სტუდიელის წიგნი].

სტუმარ-ი, სტუმრება-ჲ: თუ სხუაჲ ვინმე სტუმარი ესტუმროს 8, 11; სტუმართ მოყუარეობისათჳს 4, 11. ნ. სასტუმროჲ.

სუ. ნ. მესუა.

სუბუქ-ი. ნ. სისუბუქე.

სუდარა-ჲ: სუდარაჲ ოთხი (σφιγκτούρια τέσσαρα) ოქროწერილითა ალმითა 34ა, 48. „სუდარა" კნინობითია **სუდარ**-ისა, რომელიც სახარების ენაში გვხვდება გასახვევი ან მოსახვევი ტილოს მნიშვნელობით: აჰა ვეცხლი შენი, რომელი მაქუნდა დაკრძალული სუდარსა (ლუკა 19, 20). აქაც და სხვაგანაც (იოვ. 11, 44; იოვ. 20, 7) სათანადო ბერძნულ ტექსტში ნახმარია იგივე სიტყვა (σουδάριον, გადმოსული ლათინურიდან: sudarium „ოფლის სახოცი"), მაგრამ ჩვენს ტიპიკონში მას უდრის „სფინკტური" (σφιγκτούριον ლათ. strictorium), რომელსაც Du Cange-ი მოგვიანო ბერძნულისათვის ხსნის როგორც „ტანსაცმელს, რომელიც არც ერთი მხრიდან არ არის გახსნილი და მჭიდროდ ეკვრის ტანს", ხოლო ნ. კონდაკოვს იგი მიაჩნია აღმოსავლურ სამოსლად და თარგმნის: pantalons collants: Byzantion I, p. 18. (ყაუხჩ. 298).

სუენება-ჲ (სტატიკ.): სუენებია (მხოლ.), სუენებიან (**მრავლ.**) ასვენია: მცირე ხატი, რომელსა შინა სუენებია ცხოველს-მყოფელისა სისხლისაგან ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა 34ბ, 3; ხატნი, რომელთა შინა სუენებიან ნაწილნი ძელისა ცხორებისანი 34ა, 1 (მიმოხ. 24).

სულ-ი 1. ნ. მოურავი სულისაჲ. **2.** კაცი (რაოდენობის აღსანიშნავად): რომელთაგან შეიქმნას რიცხჳ პირველისა დასისაჲ ათხუთმეტი სული 9, 2; მეორე დასი იყავნ ეგრეთვე ათხუთმეტი სული 9, 2; ხოლო მესამე დასი იყავნ რიცხჳთ ოცი სული 9, 2.

სულიერ-ი: ძმობაჲ სულიერი 0, 1; სწავლისათჳს და მოძღურებისა სულიერისა 6, 22.

სულნელ-ი არომატიანი, სასიამოვნო სუნის გამომცემელი: საკუმეველთა მიერ სულნელთა 36, 1. **სულნელება-ჲ:** სულნელებითა 12, 5.

სუმა. ნ. მესუა.

სურვილ-ი დიდი სიყვარული: მჴურვალედ შემწუველისა სურვილისა, რომელი მაქუნდა მისა მიმართ 2, 11; სურვილისათჳს მისისა და მოწლედ სიყუარულისა 2, 13.

სჳნაქსარ-ი 34ა, 38 (συναξάριον). საეკლესიო წიგნი, რომელშიც მოთავსებულია წმიდათა შემოკლებული ცხოვრებანი თვეებისა და დღეების მიხედვით: წესისაებრ სჳნაქსარისა 6, 6.

სყიდა-ჲ. ნ. განსყიდაჲ, მოსყიდაჲ, ნასყიდი.

სწავება-ჲ: პირველად უკუე სიმშჳდით და სიტკბოებით ღმრთის მოყუარებრ ასწაონ და ამხილონ 19, 4.

სწავლა-ჲ, დასწავლა-ჲ 1. სწავლა, სწავლება: მრისხანეთა სიმშჳდისა და სულგრძელებისა სწავლაჲ 28, 3; რიცხუსა ყრმათასა ნუმცა ოდეს დაკლებულა ნიკოლწმიდას სწავლისაგან 31, 6; 0—3: მათ სწავლიდეს და ასწრაფობდეს

6, 16; და იყვნენ სასწავლოდ ყრმანი ექუსნი 31, 4; **დასწავლა-ჲ, ი:** ვიდრემდის დაისწავლონ სრულიად წესი სამღდელოჲ 31, 4; **2.** მოძღვრება: სწავლაჲ, თუ ვიეთგან ჯერ-არს მოღება-ჲ ესე-ვითართაჲ 0, 26; სწავლისათჳს და მოძღურებისა სულიერისა 6, 22.

სწორ-ი 1. ნ. სისწორე, უსწორებლოიაჲ. **2.** (ἴσον) პირი, კოპიო: და შეიქმნა სწორი ამისი და დაიწერა ეგრეთვე სახედ 36, 4; ოქრობეჭდისა სწორი ერთი 35ბ, 12; 35ბ, 13; სხუაჲ ოქრობეჭდისა სწორი ერთი 35ბ, 15; სხუანი ოქრობეჭედთა სწორნი სამნი 35ბ, 14.

სწრაფა-ჲ, ი (უობ.): ისწრაფდეს და არა ელოდის 8, 12; წარწყმედად ისწრაფოს 36, 5.

სწრაფობა-ჲ, ა—2: მათ სწავლიდეს და ასწრაფობდეს 8, 6.

სწრობა-ჲ (და)სწრება: ნუმცა ჰყოფენ ურთიერთას სწრობით ფსალმუნებასა მას 12, 7 ფსალმუნების დროს ერთი მხრის მგალობლები ნუ დაასწრებენ მეორე მხრისასო.

სხენან 34ა, 31.

Ⴒ

ტაბლა-ჲ (ლათ. tabula) გაშლილი სუფრა, დალაგებული სასმელ-საჭმელი, საჭმელი: და იყავნ ტაბლაჲ მათი 4, 2; ტაბლისა შემზადებად 4, 4; ტაბლისა დაგებისათჳს 0, 14; ტაბლაჲ დაეგოს 5, 7. შდრ. ტრაპეზი.

[**ტანუტერ-ი.** ნ. გვ. 29, 30].

[**ტაშტ-აბრაგ-ი** (სპ. طشت ტაშტი და ابریق იბრი̄კ—მაღალ-ყელიანი თუნგი): „და ვეცხლისა ტაშტ-აბრაგი დიდი, წყვილი ორი, და ბერძული ტაშტ-აბრაგი ვეცხლისაჲ ოქროჲთა ცურვებული ერთი“ (მელქისედეკ კათალიკოზის გუჯარი 1020 წლისა), лохань и рукомой]. ნ. შრინიმოქსესტი.

ტაძარ-ი: ტაძრისა 0, 1. [2, 13.

ტბა-ჲ: სათევზითა ტბითა მისითა

ტიპიკონ-ი, ტიბიკონ-ი (τυπικόν) წესდება: ესე ტიპიკონი 33, 2; ტიპიკონსა ამას შინა 36, 2; რაჲცა მოწევნულსა ამას ტიპიკონსა სწერია 30, 3; ყოველნივე ესე ტიპიკონნი 36, 2; გუჯარისა ამის განსაგებელისა, რომელ არს ტიპიკონი 33, სათ.; დასასრულსა ამის ტიბიკონისასა დაგჳწერიეს 11, 2; წიგნისა ამის განსაგებელისა, რომელ არს გუჯარი ტიბიკონისაჲ 0, 39. ნახე კიდევ ამ წიგნის შესავალში გვ. 18—19.

ტკბილ-ი: მრავლითა და ტკბილითა წყლითა და წყაროებითა 0, 4 (აქ ტ კ ბ ი ლ ი — пресный?). ნ. გონება-ტკბილობაჲ.

ტომ-ი: თჳსთა და ნათესავთა ჩემთა გინა ტომად ჩემდა სახელ-დებულთა 18, 1. შდრ. გუარი.

ტრაპეზ-ი (τράπεζα): ტრაპეზი დაეგოს უხუებით 36, 1; ტრაპეზი დაეგოს ბრწყინვალე 37, 2; **უხუად ტრაპეზისა** დაგებითა 37, 1; ტრაპეზად იწოდნენ 5, 7; ტრაპეზისაცა საქმე 8, 1; საზიაროსა მას ტრაპეზსა 8, 11 [შდრ.: **ტაბლაჲ** დაეგოს უხუებით 37, 1; 37, 2; **ტაბლაჲ** დაეგოს ბრწყინვალე 37, 1. აქედან **ჩანს,** რომ „ტრაპეზი“ და „ტაბლა“ ერთი და იმავე მნიშვნელობისაა, მაგრამ ითქმის მხოლოდ: **სატრაპეზო-ჲ** (იოვ. და ეფთ. ცხორება) და **მეტრაპეზე** (6, 14)].

ტრივლატ-ი (τριβλάττιον): სტავრაჲ ერთი სხუაჲ ტრივლატი 34ა, 52.

ტფობა-ჲ. ნ. სატფობლად.

ტყუეობა-ჲ: ოდეს კუმანთა ტყუეობისაგან გამომიქსნა 2, 19.

ტყუილ-ი: არა ვტყუი 1, 4. **მტყუვარი** 15, 12.

უ

უასაკო-ჲ. ნ. ჰასაკი.

უაღრეს-ი: ნაშობთა შორის დედათაჲსა უმეტეს უაღრესსა წმ. იოვანეს 1, 3. შდრ. უდარესი.

უბიწო-ჲ: მართლიად და უბიწოდ 5, 9.

უბრალო-ჲ (ἀθῷος) ბრალის უქონელი, უდანაშაულო, მართალი. **უბრალოდ ყოფა-ჲ:** სხუაჲ ოქრობეჭედი ორი უბრალოდ ყოფისათჳს და ულოღარიასოდ დადგრომისა ჩუენისაჲ 35ბ, 7. **უბრალოება-ჲ:** სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი უბრალოებისათჳს კარს თავადობისა ჩემისა 35ა, 6; სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი უბრალოებისათჳს 35ბ, 8; ოქრობეჭედი ორი უბრალოებისათჳს ჩემისა დიდსა შინა დემესტიკოსობასა 35ბ, 1.

უგულებელს-ყოფა-ჲ: არა უგულებელს-ყოფად მცირეთა ცთომათა ვიეთთამე 15, 7; უგულებელს-ყოფითა 8, 5; რაჲთა არა უგულებელს-ყონ 19, 3.

უდაბნო-ჲ: ესევითარსა ამას შუენიერსა უდაბნოსა 0, 4.

უდარეს-ი: რაჲთა არა რაჲთა უდარესად შეჰრაცხონ ღმრთივ დადებულსა შჯულსა 15, 4. შდრ. უაღრესი.

უდებ-ი: რაჲთა არა უდებ იყვნენ 6, 16; განვაფრთხობთ უდებთა და განვაშორებთ მცონარებისაგან 12, 9.

უდიდროვნეს-ი крупнейший: სამი სეფისკუერი უდიდროვნესი 21, 9.

უეჭუელად 21, 2.

უზაკუველ-ი 6, 12. ნ. ზაკუვაჲ.

უკერავ-ი, უკერველ-ი: სტავრაჲ სამოსელი უკერავი ოქსიკასტორი 34ა, 49; სამოსელნი უკერველნი 2, 20 (ἄρραφα); შდრ. შეკერული.

უკლებად: აქუნდა ყოველივე საქმარი უკლებად 2, 15.

უკუანაჲსკნელ-ი: პირველობაჲ და უკუანაჲსკნელობაჲ 8, 2.

უკუე (ნაწილაკი, არასოდეს არ დგას თავში, როგორც ბერძნ. οὖν, რომელიც მას ზოგჯერ შეესატყვისება): აწ უკუე 0, 6 (οὖν); 0, 2; ვინაჲთგან უკუე 0, 3; ვითარ უკუე არა უფროჲსად თავს-ვიდვათ 0, 4; სანატრელსა უკუე ძმასა ჩემსა 2, 9; განვაწესებთ უკუე 37, 1; დაიწერა უკუე და დაემტკიცა 36, 1; არა მნებავს უკუე რაჲთურთით 23, 1.

უკუმოყვანება-ჲ. ნ. ზე-უკუმოყვანებაჲ.

ულოღარიასოდ. ნ. ლოღარიას ქმნაჲ.

უმადლო-ჲ უმადური: ესოდენ უმადლო და კეთილის მოვიწყე 18, 7.

უმანკოება-ჲ: ჩუენისა ნათესავისა უმანკოებისა და გულ-მარტიობისაგან 24, 2.

უმდიდრეს-ი: უმდიდრესი და უფართესი ცხორებაჲ 0, 5.

უმეტეს-ი: უმეტეს ჩუენ მიერ დაწესებულისა ამის წესისა 0, 5.

უმეცარ-ი: ნუმცა ვინ არს უმეცარ ესევითართა 4, 7. **უმეცრება-ჲ:** და არა უმეცრებად 4, 12.

უმტკიცებლობა-ჲ: შეცვალებისაებრ და მომართებისა ჟამთა ამათ და უმტკიცებლობისა 9, 2.

უმჯობეს-ი: უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა 4, 2; რომლისა უფრო უმჯობესი და შემსგავსებული ვერასადა ვპოვეთ 5, 10; უჯეროვნეს და უმჯობეს ამისსა 9, 2.

უნებლებით: უნებლებით მიტაცებად 29, 4.

უპატიოება-ჲ. ნ. პატიოსანი.

უპირატეს-ი: რომელნიცა უპირატესნი იყვნენ 19, 1; გარნა წუთლა უპირატეს მსახურთათჳს გუნებავს განცხადებულად თქუმად 8, 1.

უჟამო-ჲ. ნ. ჟამი.

ურვა-ჲ, ი: და მონასტრისა საქმეთა იურვოდის 24, 1. **უურაობა-ჲ** უზრუნველობა (***უურა(ვ)ობა-ჲ**): სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი მაგისვე პირისათჳს და ვითარმედ, უკუეთუ განმრავლდეს შემოსავალი პრასტინთა ჩემთაჲ, **უურაობაჲ** გუაქუნდის მე და ყოველთა ჩემთა შემდგომად ჩემთა 35ბ, 4 (იგულისხმება, რომ მეტი გადასახადი არ შეეწერებოდა). ნ. შეურვებაჲ.

ურთიერთას 6, 22; 8, 3; **ურთიერთარს** 5, 1.

ურიდ-ი: უჴეროდ და ურიდად წარაგებდეს 19, 2.

ურჩ-ი: წინა-აღმდგომ ანუ ურჩ 6, 22; **ურჩებაჲ** 15, 2.

ურჩეულეს-ი 4, 2; ურჩეულესი და უფრო უწესიერესი 5, 1.

უსამართლო-ჲ: მრავალ გზის უღირსი უფროჲს წარემატების ბჭობასა შინა, ვიდრე-ღა ღირსი, და უსამართლოჲ მართალსა წარჰკდის 18, 4; **უსამართლოება-ჲ** 36, 5.

უსმენელობა-ჲ 15, 2.

უსწორებლობა-ჲ: უ—ჲ და განყოფილებაჲ 4, 6. ნ. სისწორე.

უურაობა-ჲ ნ. ურვასთან [წარმოების მხრივ შეადარე: უნახავი — უნახაობაჲ, უურავი — უურაობაჲ. ამიტომ მ. თარხნიშვილი ცდება, **უურვაობა**-დ რომ ასწორებს; ცდება, რადგანაც გვაქვს **მოურავი** და **საურავი**, მაშასადამე, უნდა გვქონდეს **უურავ-იც**. **მოურავ**-ისაგან ნაწარმოებია **მოურაობა**, მსგავსადვე ნაწარმოებია აგრეთვე **უურა(ვ)ობა**.

უფალ-ი პატრონი, მფლობელი: და მე ვიქმენ უფალ . და ჳელ-მწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13; ოდეს-იგი თჳთოეული მათი თავსა თჳსსა უწოდდეს უფლად ყოვლისა 18, 4; ანუ თუ თჳთ მებრ ძლუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა 8, 11; და გლეხი ერთი ულლისა უფალი 29, 1. ნ. უფლება. [შდრ.: და მივათუალეთ მონასტერი, ეზომ გლახაჲ და ვალთა უფალი, რომელ ხუთასი დრაჰკანი იპოა გარდაუჴდელი და სოფელნი დაჭირულნი“: ალაპები, № 165].

უფართეს-ი: უმდიდრესი და უფართესი ცხორებაჲ 0, 5.

უფლება-ჲ 1. უფლად ყოფნა, ბატონ-პატრონობა: ოქრობეჭედი უფლებისათჳს და თჳთმფლობელობისა 35ბ, 5. **2.** უფლება, право: რომელნიცა მაქუნდეს ჳელმწიფებითა სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა 2, 1; ე: ოდეს-ღა-იგი არავის აქუნდეს ჳელმწიფებაჲ თავისა თჳსისა უფლებად, ვითარ უკუე ეუფლოს სხუათა საქმართა ვითარცა თჳსთა 4, 8.

უფროჲს-ი (ზედსართ.): უფროჲსი განსუენებაჲ 0, 5. **უფროჲს** (ზმნიზ.), **უფროჲსად:** უფროჲს მისსა 2, 16; უფროჲს ჩემსა 2, 16; ვითარ უკუე არა უფროჲსად თავს-ვიდვათ 0, 4; უფროჲსად უცთუნებელად 9, 1; უფროჲსღა 1, 3; და უფროჲსღა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოლელთაჲსა 3, 2 (=უფრო კი); ხოლო უფროჲსღა უმეტესად პატივ-იცემებოდენ 11, 3.

უქცეველ-ი: დ უხრწეველად და უქცეველად პყრობად 27, 5.

ულელ-ი: და გლეხი ერთი ულლისა უფალი 29, 1; თავიეთ ულლებითა ყოვლითა 2, 8 (μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ζευ-

γαρίων); სეფითა უღლებითა 2, 17 (σὺν δεσποτικῶν ζευγαρίων). „უღელი“ აქ უნდა ნიშნავდეს მიწის ფართობის ერთეულს, რომელიც უდრის ბერძნ. ζευγάριον-ს და მის მომუშავე გლეხს, რომელსაც ჰყავს ხარ-კამეჩები და სხვა. ზევგარის შესახებ აკად. თ. უსპენსკი წერდა: Рассматривая зевгарь как земельный и хозяйственный термин, свойства которого выясняются из писцовых книг, мы естественно можем искать в нем признаков измеряемости. Так и подходил уже раз к этому термину акад. В. Г. Васильевский, признавший в нем участок определенной величины и измерения [მოსდევს სქოლიო: ЖМНП, 1880, август, стр. 362]... Зевгарь нельзя рассматривать, как реальную земельную величину с определенным раз навсегда количеством модиев, ибо принималась во внимание качественность и производительность земли, чрезвычайно разнообразившая реальную величину модиев в зевгаре от 60 до 100 и свыше 300 модиев». (Ф. Успенский, История, стр. 815—816).

ულირს-ი. ნ. ღირსი.

ულონო-ჲ: გლახაკთა ულონოთა განეყოს დრაჰკანი ათი 37, 1.

უშრომელად 5, 9.

უშუერება-ჲ: უწესობაჲ არს ესე და უშუერებაჲ 17, 1.

უშჯულო-ჲ: უშჯულოჲ და ფრიად მძლავრი მტერი 2, 18.

უცთომელად: უ. უპყრიეს (წესი) 0, 4.

უცთუნებელად: რაჲთა უფროჲსად უცთუნებელად დაადგრენ მსახურებასა ეკლესიისასა 9, 1.

უცნაურ-ი გამოუცნობი: წინამდებარე მომავალი ყოველი უცნაურ არს კაცთაგან 19, 3.

უცონილად დაუზარებლად: უცონილად ყოფითა მისდა რწმუნებულისა მსახურებისაჲთა 30, 1. ნ. მცონარებაჲ.

უცხო-ჲ: ანუ თუ ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს თჳსთა მათთაგანი, გინა უცხოთაჲ, ანუ მეგობართაგანი 8, 11; **უცხოთ მოყუარება-ჲ** (φιλοξενία) 4, 10; 4, 12. **უცხოთ სადგურ-ი** სასტუმრო. (ნ. ქსენადოში სასტუმროსთან).

უძლურება-ჲ ავადმყოფობა: უკუეთუ უძლურებაჲ შეემთხჳოს მას 8, 14 თუ ავად გახდეს.

უძრავ-ი: ძრვადითა და უძრავითა და თჳთმოძრავითა ყოვლითა 2, 17; რომელ არიან მოძრავნი და უძრავნი და თჳთძრვადნი 0, 8.

უძჳრეს-ი: რომელი-ესე უძჳრეს არს უფროჲს ყოვლისა 15, 12.

უწესიერეს-ი. ნ. წესიერი.

უწესო-ჲ: უწესოთა და ლირწთა წესიერებად მოყვანებაჲ 28, 3; **უწესოება-ჲ** 15, 4; შფოთი და უწესოებაჲ 8, 2; ზოგად საცხორებელსა მას წესსა უწესოებად და ორგულებად შესცვალებენ 4, 6; უწესოებაჲ არს ესე და უშუერებაჲ 17, 1.

უწუერულ-ი: მოყმისა ვისიმე უწუერულისაჲ 23, 1.

უწყება-ჲ: ჯერ-არს უწყებად 37, 16.

უხრწნელ-ი: უხრწნელსა დედასა მისსა 17, 4.

უხუ-ი (უხჳ), **უხუება-ჲ:** უხუად ტაბლისა დაგებითა 37, 1; ტაბლაჲ (ან: ტრაპეზი) დაეგოს უხუებით 37 (ბევრგან); უხუებით ტაბლაჲ დაეგოს 5, 7.

უხუცეს-ი: ოდეს ურჩ ექმნებოდის ვინ უხუცესსა თჳსსა 13, 6; რომელთაჲმე შერისხვაჲ ჯერ-არს უხუცესისაჲ, რომელთაჲმე — შერჩულვაჲ 14,3; მხილებაჲ იგი უხუცესისაჲ 15, 6. ნ. ხუცესი.

უჴდურ-ი რძის ნაწარმი, საურწყო (ყველი, ხაჭო, ერბო, კარაქი და სხვ.):

პური და უკდური და საწუნე 6, 12; განწესებულისა ამას უკდურისასა და ყველსა ნუმცა დააკლებენ 8, 5.

უკმარ-ი: საკმარსა მას უკმრად გამოაჩინებენ 4, 6,

უჯერო-ჲ: და ესე ფრიად უჯერო არს და უკმარ 18, 4; ჯეროვნად გინა უჯეროდ 12, 10.

უჯეროვნეს. ნ. ჯეროვანი.

ფ

ფარულ-ი: ცხადად გინა ფარულად 4, 7.

ფას-ი: სამოსლისა ფასისა 0, 15; შესამოსლისა ფასისათჳს 9, 1; პურის ფასად 0, 12; თუალნი დიდფასისანი 34ა, 21. ნ. საფასე.

ფერ-ი: სამკაული მრავალი ფერი ეკლესიისაჲ 2, 18. ნ. ყოველი ფერი.

ფეშხუემ-ი. ნ. ბარძიმ-ფეშხუემი.

ფილოტიმია-ჲ (φιλοτιμία უხვად გაცემა, ხელგაშლილობა; მოსაკითხი, ძღვენი): აპოტიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ, რომელიც ფილოტიმიად აიღეს ფრანგთა 35ბ, 21 (ძღვნად, საჩუქრად?). [შდრ.: „ესე აწ, ოჲ განმგონეო, გიფილოტიმიე", ი. პეტრიწის შრომები II, 1937, 71, 5].

ფიცარ-ი: ხატნი ფიცრისანი 2, 20. შდრ. შეშაჲ.

ფიცხო(ვ)ის: წინა-აღუდგებოდის და უმეტესად ფიცხოოდის 15, 6.

ფოლ-ი (follis სპილენძის ფული, რომელიც პირველად დიოკლიტიანეს დროს მოიჭრა, 284—305 წწ.): აღიღოს ათორმეტი ფოლი ლღლატად მისა (δώδεκα φώλεις) 18, 2. ბიზანტიური ფოლი 40 ნუმს უდრიდაო (ნუმი ცალკე არ იჭრებოდა: იყო ხუთ-ნუმიანი, ათ-ნუმიანი, ოციანი, ოცდაათიანი და სრული — 40-იანი: follis თავდაპირველად პარკს ერქვა, შიგ ეყარა შავი ფული, რომელიც გარკვეული წონისა იყო და ვერცხლზე ან ოქროზე გადაიანგარიშებოდა (H. Halske. Handwörterbuch der Münzkunde. 1909).

ფსალმონება-ჲ, ფსალმუნება-ჲ: ჯერ-არს ყოვლადვე ფსალმუნებაჲ შრომასა შინა, 0, 20; დაშურებიან ძმანი გალობასა შინა და ფსალმონებასა 8, 7. მეფსალმუნე 6, 21. ნ. სწრობით ფსალმუნებაჲ.

ფსკერედ-ი ფსკერიანი (აქ კი ფეხიანი?): ჭიქაჲ ბროლისაჲ ფსკერედი 34გ, 2; სხუანი ბროლისა ჭიქანი ფსკერედნი 34გ, 3.

ფურნე: ფურნე და თორნე განკურვებულნი 29, 2.

ფურცელ-ი: რვეულნი ყოველნი რვითა ფურცლითა არიან 36, 8.

ფუფუნება-ჲ: ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა და აღზრდილნი ფუფუნებით 0, 4; თუ ვითარ ჯერ-არს ფუფუნებით და განსუენებით მსახურებაჲ 0, 34; უკუეთუ უძლურებაჲ შეემთხჳოს მას, ჯერ-არს დამჭირვად მისა და ფუფუნებად ვიდრე სრულიად განმრთელებადმდე 8, 14; ჯერ-არს უმეტესად ლუწოლაჲ და ფუფუნებაჲ საზრდელითა და სასუმელითა 28, 1. **მფუფუნებელ-ი:** მოხუცებულთა და სნეულთა ზედამხედველად და მფუფუნებელად 6, 16.

ფუცება-ჲ: გაფუცებ ღმერთსა 7, 3; ვაფუცებ ყოველთა ღმერთსა ცხოველსა 29, 8; ვაფუცებ მამასახლისთა 36, 6; ვაფუცებ თავადსა უფალსა ჩუენსა 17, 4.

ფქვა-ჲ, დაფქვა-ჲ: რომელ საფქავსა უფქვიდეს 29, 7; საფქავსა დაუფქვიდეს 29, 1.

ქალაქ-ი: ერ-მრავალსა ქალაქსა 0, 4; შორს ქალაქთაგან და მსოფლიოთა 0, 4; გარეგან ქალაქისა 0, 4.

ქანდაკება-ჲ. ნ. გამოქანდაკებული.

ქვა-ჲ: სხუაჲ ხატი ერთი ქვისაჲ 34ა, 8 (უთუოდ იგულისხმება მარმარილოსი, რომელიც ბევრგან არის პეტრიწონის მიდამოებში).

ქველის მეტყუელება-ჲ: და არა თუ სხჳსა ვისითაცა თანა-შეწევნითა გინა ქველის მეტყუელებითა მოცემულ არს **18, 9 მოწყალების** გამოთხოვით (?). შეიძლება გამოტოვებული იყოს სიტყვა ან სიტყვები გადაწერის დროს, ან შეცდომა იყოს „ქველის მოქმედებითა"-ს ნაცვლად.

ქველის საქმე ქველმოქმედება, მოწყალების გაღება: ქველის საქმისა მიცემითა 37, 1; ქველის საქმითა 0, 16; 27, 4. **ქველის მოქმედი:** ქველის მოქმედმან ღმერთმან 6, 1.

ქონებულ-ი: პირველითგანვე ქონებულითა ნაქონებითა მათითა 2, 1 (ამ შემთხვევაში „ნაქონები" არსებითია).

ქონიერება-ჲ: ყოვლითა ქონიერებითა მათითა 2, 17.

ქორაკანდელ-ი ხომლი, ლუსტრა: ქორაკანდელნი 2, 18; ქორაკანდელნი ვეცხლისანი ორნი, თავიეთ ჯაჭუებითა 34ა, 20.

ქსენადოშ-ი (ξενοδοχεῖον) სასტუმრო, სამწირო, უცხოთ სადგური (მოწმობები ნახე სასტუმროსთან). (მიმოხ. 38).

ქუე. ნ. ზე და ქუე.

ქუემდებარე: ზემავალი ანუ ქუემდებარე ანუ თჳთმძრავი 18, 6; ზემავალითა და ქუემდებარითა და თჳთმავალითა ყოვლითა 3, 1.

ქუემო-ჲ (ზედს.), **ქუემო, ქუემოჲთ** (ზმნიზ.): ქუემონი სოფელნი 6, 5. ქუემო დაგჳწერია 2, 21; ქუემო წარწერილი 36, 3; ზემო ჯდომაჲ და ქუემო ჯდომაჲ 8, 2. **ქუემო კერძო:** სოფლისა სტენიმახისა ქუემო კერძო 29, 1. **ქუემოჲთ:** ზემოჲთ გიორგიწმიდითურთ და ქუემოჲთ, რომელი სოფელსა ახლავს 2, 2; ქუემოჲთ წარიწერნეს კელითა ჩემითა 36, 2.

ქუეშე: რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ 3, 1.

ქცევა-ჲ, ი ვნ.: მრავალთა შინა ჟამთა ვიქცეოდე ესრეთ 18, 9; რაჲთა იქცეოდის მონასტერსა შინა 6, 17; რაჲთა არა განვიდოდიან, არცა იქცეოდიან გარეგან მონასტრისა 0, 21.

ქცეულება-ჲ: ძალისაებრ ჩემისა და ქცეულებისა დაუდგრომელთა მათ და დაუმტკიცებელთა ჟამთა ამის საწუთროჲსათა 1, 3.

ღ

ღა: ვიდრე-ღა ჯერეთ იყოს-ღა იგი ცხორებასა ამას 5, 6; და უფროჲს-ღა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოლელთაჲსა არს აზნაურ 3, 2; უფროჲს-ღა მონაზონთაგან 27, 1; რაჲთა უპატიოსნესად-ღა ჰყოფდეთ 21, 2.

ღამის თევა-ჲ: ღამის თევაჲ და პანაშჳდი 5, 7; პანაშჳდი და ღამის თევაჲ 22, 1; საჴსენებელი ღამის თევითა და პანაშჳდითა 27, 3; რაჲთა დღესასწაულობდენ ღამის თევითა 37, 1. **ა—2:** ღამესა ათევენ ძმანი 8, 7.

ღირს-ი, უღირს-ი: ღირს არს წინამძღურისა 7, 1 ჯერ-არს, საჭიროა: მრა-

ვალ გზის უღირსი უფროჲს წარემატე-ბის ბჭობასა შინა, ვიდრეღა ღირსი 18, 4; რომელნიცა ღირს მღდელობისა იყვნენ მათგანნი 31, 5. **უღირსება-ჲ:** რაჲთა არავის მიუშუათ უღირსებით ჟამის წირვად 7, 3; უღირსებისა ჩემისაგან 18, 2.

ღმრთისმეტყუელ-ი: წიგნი ერთი ღმრთისმეტყუელი 34ა, 28. იგულისხმება გრიგოლ ღმრთისმეტყველის წიგნი.

ღუაწლ-ი შრომა, ჯაფა: მრავლითა ღუაწლითა და რუდუნებითა 5, 9.

ღუწა-ჲ, ღუწოლა-ჲ: გლახაკთა ღუწისათჳს 0, 16; გლახაკთა ღუწოლითა 37, 1; მათი ჯერ-არს უმეტესად ღუწოლაჲ და ფუფუნებაჲ საზრდელითა და სასუმელითა 28, 1; თანა-გუაც ყოველთა ამათ ესევითართათჳს ზრუნვაჲ და ღუწოლაჲ 1, 1; საკუთრად თავისა თჳსისა ალაგისა რაჲსამე ღუწოლაჲ ძმისაჲ 4, 3.

ი: რაჲთა მოსწრაფებით ვიღუაწოთ განრინებად 1, 1; ეგრე პატივით და ღირსებით ვიღუაწეთ იგი 2, 11; მიმოხ. 10გ.

ღუდედიკ-ი: ბროლისა ღუდედიკი ერთი, გამოქანდაკებული 34გ, 1. ბერძნულში სათანადო ადგილი არ არის.

ღჳნო-ჲ: ღჳნოჲ ორი მეტროჲ 29, 1; ღჳნოჲ მეტროჲ ერთი 29, 6; ღჳნოჲ საწყაული ერთი 29, 6; ღჳნისა შეცვალებაჲ 8, 5.

ღჳძლ-ი ნ. თანა-მეღჳძლე.

Ⴗ

ყანა-ჲ: თავისა ვენაჴებითა და ყანებითა 2, 5; ზედა ნართაულით მიწით და ყანებით მისითურთ 2, 6.

ყელ-იწრო-ჲ: მახრუდი ყელ-იწროჲ კუტალი, ორი 34გ, 8.

ყველ-ი: განწესებულსა ამას უჴდურისასა და ყველსა ნუმცა დააკლებენ 8, 5.

ყმა-ჲ. ნ. ყრმაჲ.

ყოველ-ი მთელი: ყოველი აღსუარული 15, 7.

ყოველი ფერ-ი: შემოსავალი ყოველი ფერი მონასტრისაჲ სეკდენბერისა თუესა შეკრბების 9, 3; ყოვლისა ფერისა სახეობისათჳს 34, სათ. **ყოვლადვე, ყოლადვე** ყოველთვის, მარად: ყოლადვე, აწ და მარადის 0, 40; რაჲთა ყოვლადვე და მარადის დაუხრწეველად აღასრულებდეთ 27, 1; ყოვლადვე აზნაურად ყოფისათჳს 35ბ, 5; ჯერ-არს ყოვლადვე ფსალმუნებაჲ შრომასა შინა 0, 20. ეს სიტყვა სრულადაც (ე. ი. უქარაგმოდ) არის დაწერილი (ყოლადვე 0, 40), მაგრამ უმეტესად შემოკლებულად არის დაწერილი, რაც აქ **ყოვლადვე**-დ არის გაშლილი (მიმოხ. 9დ).

ყოფა-ჲ 1. ყოფნა, ცხოვრება: გარეგან ქალაქისა არს ყოფაჲ ჩუენი 0, 4; ვითარ უჴმს ყოფაჲ და მსახურებაჲ 0, 31; ვიდრე-ღა ცხორებასა ამას შინა ვართ ყოფით 1, 1.—**2.** ქმნა: თუ ვითარ ჯერ-არს ყოფად საჴსენებელი ჩემი და წყალობისა ყოფად გლახაკთა მიმართ 0, 27; ლოღარიას ქმნისათჳს და ანგარიშის ყოფისა 0, 32; მიშუებაჲ აქუნდეს ჩუენგან ყოფად ამისა 8, 9.

ყოფად-ი რომელიც უნდა იყოს: მანვე პირველმან გამოარჩიოს მეორედ წინამძღურად ყოფადი იგი მწყემსად ძმათა 5, 2.

ყრმაჲ, ყმა-ჲ 1. ბავშვი: და იყვნენ მღდელსა მას თანა სასწავლოდ ყრმანი ექუსნი 31, 4; რიცხუსა ყრმათასა ნუმცა ოდეს დაკლებულა 31, 6. **2.** კაცი, **ἄνθρωπος**: ანუ მსახურთა და ყრმათა ჩემთაგანი 18, 5 (τῶν ἀνθρώπων ἡμῶν);.

თჳსნი ნათესავნი და ყრმანი (οἱ ἄνθρωποι) ჩემნი 18, 9; თჳსთა და ნათესავთა და ყრმათა ჩუენთათჳს ქართველთა 25, სათ.; და ეგრეთვე ყმისა ჩემისა ვარდან პრონოიტისისა ჴელითა განძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლი 2, 5.

ყუერულ-ი. ნ. საჴურისი.

შ

შაბათ-ი 7, 4; დიდსა შაბათსა 37, 10; 37, 16.

შებღალვა-ჲ: ყოვლისაგან შებღალვისა 13, 1.

შეგვანება-ჲ: ვითარცა შეჰგვანდეს 31, 3; ვითარ-იგი შეჰგვანდეს 31, 4; ვითარ-იგი ჴერ-იყო და შეჰგვანდა 2, 11.

შედგომა-ჲ: ჴერ-არს წინამძღურისა სწავლათა შედგომად 4, 12.

შეზავებულ-ი: მარილითა მადლისაჲთა კეთილად შეზავებულ 8, 1; შეუნიერად შეზავებულისა ტაძრისა 0, 2.

შეკაზმვა-ჲ: სხუაჲ ხატები შეშისაჲ, ოქროპეტალოჲთა შეკაზმული 34ა, 11; ბარძიმი ერთი იასპი ოქროჲთა და შემეფტონითა შეკაზმული 34ა, 14.

შეკერულ-ი: შეკერული სკარამანგი დურანგითა 34ა, 52. შდრ. უკერავი.

შემატება-ჲ: კუალადმცა შეემატების 6, 3.

შემდგომ-ი: და შემდგომი ამისი 3, 2 и так далее; შემდგომთა მისთა. შემდგომებით მათითურთ 12, 6; **შემდგომად после:** ამისა შემდგომად 0, 3; შემდგომად პირველისა 0, 11; შემდგომად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა 37, 1.

შემეფტონ-ი. ეს სიტყვა ქართულში არსებითადაა ყველგან ნახმარი (ოქროჲთა და შემეფტონითა შეკაზმული, შემეფტონითა და თუალებითა და სხვ.), მაგრამ გადმოგვცემს ბერძნ. მიმღეობის საშ. სქესის ფორმით: χειμευτόν-ს. მოსალოდნელი იყო ,,შიმეფთონი“, მაგრამ პირველი ხმოვანი მეორეს დაჰმსგავსებია. ბერძნულ ტექსტში კიდევ გვხვდება χείμευσις. რეალურად ეს არის მინა, ემალი: შემკულ არიან თუალებითა პატიოსნითა და მარგალიტითა, მინაჲთა და შემეფტონითა 2, 18. აქ მინა (სპ. مينا) და ,,შემეფტონი“ ერთსა და იმავეს უნდა აღნიშნავდეს, რაც ბერძნულში ამნაირად არის გადმოცემული διὰ χειμεύσεως (ნახე ცოტა ქვემოთ შ. ამირანაშვილის აზრი ამის შესახებ); ხატნი ოქროჲსანი შემეფტონითა ორნი 34ა, 1; და სხუაჲ ხატი ერთი დიდი, შემეფტონითავე, ფერისცვალებისა უფლისაჲ 34ა, 2; და სხუაჲ ხატი ერთი მცირაჲ, კარედი, წმ. ღმრთისმშობელისაჲ, შემეფტონითავე 34ა, 4; და სხუაჲ ხატი ერთი დიდი შემეფტონითა, რვა-კედლოვანი 34ა, 3. ჯუარი პატიოსანი ერთი, დიდი, შემეფტონითა და თუალებითა 34ა, 5; ბარძიმი ერთი იასპი, ოქროჲთა და შემეფტონითა შეკაზმული 34ა, 14; სახარებაჲ ერთი ბერძული, ოქროჲთა და და შემეფტონითა შეკაზმული 34ა, 21; იმავე ბერძნული სიტყვისაგან მოდის ძველი რუსული финифть. ,,პეტრიწონის მონასტრის ქართული და ბერძნული ტექსტების შედარება, განსაკუთრებით იმ ადგილებისა, სადაც ორივე ტერმინი, ე. ი. ,,შემეფტონი“ და ,,მინაჲ“ იხმარება, საშუალებას გვაძლევს დავადგინოთ, რომ პირველი ტერმინი აღნიშნავს მინაქრის ნაწარმოებს, მეორე კი — მინის აფერადებულ მასას, smaltum-ს (შ. ამირანაშვილი, ქართ. ხელოვნების ისტ. 328). ,,ვეფხისტყაოსან-

ში“ გვხვდება **მინა, შემეფტონი** კი — არა. (მიმოხ. 38).

შემზადება-ჲ, განმზადება-ჲ: საზრდელთა შემზადებაჲ 0, 4; **შემზადებულთა** მათ საზრდელთაგან 21, 4; ნ. განმზადებაჲ.

შემთხუევა-ჲ, ე: უძლურებაჲ შეემთხჳოს 8, 14; რაჲთა არარაჲ ესევითარი შეემთხჳოს 21, 6; ვნებისა შემთხუევად 9, 1. შეჰმთხუეოდის 0, 19.

შემკობა-ჲ: შემკობისათჳს და განათლებისა ეკლესიისა 0, 18.

შემოკრება-ჲ, შემოკრიბნეს ძმანი ყოველნი 5, 6; რომელი-იგი სხუათა შემოუკრებიეს 5, 9. **ი** ვნ.: უკუეთუ ძმათა შემოწირულისა, ანუ სხუათა ვიეთმე მიერ მოძღუანებულისაგან შემოიკრიბოს დრაჰკანი 21, 8. (მიმოხ. 25).

შემოსავალ-ი: ჩემთა პრასტინთა ყოველსავე შემოსავალთა ამათ წელთა (ძმაჲ ჩემი აბაზ მაგისტროსი) ბრძანებითავე ჩემითა აიღებდა და დაჰმარხვიდა 2, 16; ყოვლითა სამართალითა და პირველითგანვე ქონებულითა ნაქონებითა მათითა და შემოსავალითა 2, 1; ყოვლითა ალაგითა და შემოსავალითა 2, 8; წლითი-წლადთა მათ შემოსავალთა მისთა 21, 3.

შემოსილ-ი: სახარებაჲ ლიტონად შემოსილი 34ა, 26.

შემოსლვა-ჲ: შემოსლვაჲ კაცთაჲ სოფლად 6, 1. ნ. შორის შემოსლვაჲ, შემოსავალი.

შემოწირვა-ჲ: მათთჳს, რომელნი საჭმარსა შემოსწირვენ მონასტერსა 0, 26.

შემოჭდომა-ჲ: რამეთუ მრავალი სავნებელი და ურთიერთარს ჭდომისა და წინა-აღდგომისა მიზეზი შორის მათსა შემოჭდების 18, 4. ნ.

შემსგავსებულ-ი: რომლისა უფრო უმჯობესი და შემსგავსებული ვერასადა ვპოვეთ 5, 10.

შემწე: შემწედ და შესავედრებელად და საკსრად ჩემდა 0, 2.

შემწყნარებელ-ი: ნ. შეწყნარებაჲ.

შენება-ჲ: სადედოჲსა მონასტრისა შენებად 0, 29; მონასტრისა შენებისასა 30, 1; შენებასა შინა 6, 22 (გადატანითი მნიშვნელობით).

შენებულ-ი, შენებულება-ჲ: მითვე ყოვლითა შენებულებითა და ნაქონებითა 2, 7; ციხებითა და ყოვლითა შენებულებითა მათითა 2, 17 (მიმოხ. 14).

შეორგულება-ჲ. ნ. შეუორგულებლად.

შერისხვა-ჲ: რომელთაჲმე შერისხვაჲ ჯერ-არს უხუცესისაჲ და რომელთამე შერჩულვაჲ 14, 3.

[**შერნიმოქსესტ-ი.** ნ. შრინიმოქსესტი].

შერჩულვა-ჲ დასჯა საეკლესიო კანონების მიხედვით; იგივე უნდა იყოს, რაც „განკანონებაჲ“: რომელთაჲმე შერისხვაჲ ჯერ-არს უხუცესისაჲ და რომელთამე — შერჩულვაჲ 14, 3; უკუეთუ შემდგომად ერთ გზის გინა ორ გზის და სამ გზისცა შერჩულვისა და განკანონებისა განუმართავად ეგოს თჳსსავე ზედა თავჭედობასა 15, 6; ყოვლითა სახითა შერჩულვაჲ 15, 10.

შესავალ-ი: სიტყუაჲ შესავალი 1, სათ.

შესამოსელ-ი: შესამოსლისათჳს ანუ სამოსლისა ფასისა 9, სათ.; შესამოსლისა ფასისათჳს 9, 1; სამეუფონი შესამოსელნი 2, 18.

შესაძრწუნებელ-ი: შესაძრწუნებელი განკითხვაჲ 1, 1.

შესლვა-ჲ: არა შესლვისათჳს მონასტრად ჩუენდა დედაკაცისა 0, 29.

შესმენა-ჲ: ნუცა შურისა მიერ შესმენითა 7, 3.

შესწავებულ-ი: წესსა მონაზონები-

სასა წურთილ და შესწავებულ იყვნენ 25, 1.

შეუვალ-ი: ხელ-შეუხებელი, ხარკ-დაუდებელი, გადასახადისაგან თავისუფალი: აზნაურ და შეუვალ 3, 2 (შეუვალობა — ἐξουσεία).

შეუვრდომელ-ი: რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ 3, 1.

შეუორგულებლად 29, 1.

შეურვება-ჲ: ვითარ-იგი ჴერ-იყო და შეჰგვანდა ჩემისა მისგან დიდისა და მრავლისა შეურვებისა 2, 11. ნ. ურვაჲ.

შეურყეველ-ი: კუალად ეპისკევტობასავე მიეცეს, გარნა ჩუენნი შეურყევლად დაშთენ 35ბ, 25.

შეუძრავ-ი: რომელნიცა მაქუნდეს ჴელმწიფებით სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა 2, 1.

შექმნა-ჲ, ი ვნ: და შეიქმნა სწორი ამისი 37, 4.

შექცევა-ჲ, ი/უ დაბრუნება (ი/უ): რაჲთა არა აქუნდეს ძმათა ჴელმწიფებაჲ ნაძუელავსა განცემად ვისსაცა, გარნა მამასახლისსავე შეუქციოს 9, 5; რაჲთა დაკლებული იგი და შეჭმული ეკლესიასავე შეუქციოს 26, 5.

შეშა-ჲ 1. ხე, როგორც რომელიმე საგნის დასამზადებელი მასალა: ჯუარი შეშისაჲ 34ა, 9 (ξύλινος); ხატი ერთი დიდი შეშისაჲ 34ა, 9.—**2.** ხე, როგორც საწვავი მასალა: რაჲთა სამწიროსა ოდენ ჰმსახურებდეს შეშისა მოღებითა და წყლისაჲთა 29, 1.

შეცვალება-ჲ, ცვალება-ჲ: ნუმცა იქმნების პურისა, ღჳნისა და სხვათა მათ სანოვაგეთა შეცვალებაჲ, რაჲთა არა მიზეზ ექმნას მონაზონთა ამის მიერ შეცვალებად წესსა ამას ზოგად ცხორებისასა და ჩუენ მიერ განწესებულისა ამის წესისა სხუად წესად ცვალებად 8, 5; შეცვალებისაებრ და მომართებისა ჟამთა ამათ 9, 2. 0—2: ზოგად საცხორებელსა მას წესსა და საქმესა უწესოებად და ორგულებად შესცვალებენ 4, 6.

შეძენა-ჲ, 0—3: და სხუაჲ მცირედი, რომელ ჩუენ შევსძინეთ და შთავწერეთ მას შინა 0, 6; **შეძინების-მოყუარება-ჲ:** თჳთრჩულობითა მით და შეძინების-მოყუარებითა 4, 6.

შეწყნარება-ჲ: ვითარ ჴერ-არს შეწყნარებაჲ მათი 0, 31. სახიერებით **შეშწყნარებელთა** ჩუენთა 1, 1.

შეჭედილ-ი: სახარებაჲ ვეცხლითა შეჭედილი 34ა, 22.

შეჭმულ-ი: დაკლებული იგი და შეჭმული ეკლესიასავე შეუქციოს 21, 5.

შვილება-ჲ შვილად ყოფნა: ვითარცა კუებული შვილებისაგან 4, 13; (აქ „შვილებისაგან“ **გან**-დართული ნათ. ბრუნვის ფორმაა არა „შვილ“ სიტყვის **ებ**-იანი მრავლობითის ფორმისაგან, არამედ განყენებული ცნების აღმნიშვნელი სიტყვის მხოლობითისაგან. მისი მხოლ. რიცხვი ფორმალურია): შვილება-ჲ (სახ.), შვილებისა (ნათ.).

შთამოყვანება-ჲ: შთამოყვანებად რიცხჳ ერგასისთაჲ 6, 3.

შთასასუენებელ-ი: რაჲთა შექმნენ ზემო თქუმულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი 34ბ, 7.

შიგნით (ზმნიზედა თანდებულის ფუნქციით, მოითხოვს მიცემითს): ციხესა მისინოპოლისასა შიგნით 2, 5; პერითორისა ციხესა შიგნით 2, 7; მონასტერსა შიგნით 24, სათ. შდრ. შინაგან.

შინა (ზზ.): შინა და გარე 8, 4; 16, 1.

შინაგან (ზზ. თანდებულის ფუნქციით; მოითხოვს მიცემითს ან ნათესაობითს): შინაგან ქალაქისა 0, 3; შინაგან მონასტერსა 0, 30; შდრ. შიგნით.

შინა-განმცემელ-ი: და ვითარცა შინა-განმცემელი და მზაკუვარი დაისაჯენ 18, 6.

შინება-ჲ: ბრძანებათა და შინებათა ღმრთისათაჲ 12, 8.

[**შირნიმოქსესტ-ი.** ნ. შრინიმოქსესტი აქვე და გვ. 47].

შორიელ-ი: აზნაურებისათჳს ყოველთაგან თჳსთა ჩემთა შორიელთა და მახლობელთა 0, 24; აზნაურ და თავისუფალ ყოველთაგან შორიელთა და მახლობელთა თჳსთა 18, 1.

შორის (ზზ. თანდებულის ფუნქციით; მოითხოვს მიცემითს ან ნათესაობითს): ესევითარსა მას შორის დიდსა და ერ-მრავალსა ქალაქსა 0, 4; შორის კრებულისა 0, 21; შორის ძმათა 4, 6.

შორის შემოსლვა-ჲ: დიდიცა სავნებელი და ახალ-სახეობაჲ არა სულიერი ოდენ შორის შემოვალს, არამედ 4, 6; რაჲთა არა შფოთი და უწესოებაჲ შორის შემოვიდეს 8, 2; გარეგან კანონთაჲსა **შორის შემოსრული** და კანონთაგან განგდებული საქმე 17, 3.

შრინიმოქსესტ-ი ხელსაბანი ჭურჭელი, рукомой с лоханью: მივეც ვეცხლისა შრინიმოქსესტი წყვილი ერთი 34ბ, 8. რადგანაც აქ ერთ წყვილზეა საუბარი, შრინიმოქსესტი შედგებოდა, უთუოდ, ორი საგნისაგან, რომელთაგანაც ერთი იყო წამოსასხმელი ჭურჭელი, რომელშიც წყალი იდგა, და მეორე — ტაშტი, რაზედაც ნაბანი წყალი ისხმოდა (ე. ი. ტაშტ-აბრაგი მელქისედეკ კათალიკოზის 1020 წლის სიგლისა და ამირან-დარეჯანიანისა). ბარძიმ-ფეშხუემსაც ხომ წყვილობით თვლიდნენ, რადგანაც ორი საგანია: „ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ ხატოვანი სამი წყვილი" 34ა, 15. ხელნაწერში იკითხება **შრინიდოქსესტი,** მაგრამ, მე შეცდომა მგონია, რომელიც გადმოწერის დროს მოჰსვლიათ. (Ө ამოუკითხავთ შ-დ). შრინიმოქსესტი კი თავის მხრივ წარმოადგენს **შირნივოქსესტ**ის გადაკეთებას, ან **შერნივოქსესტი**-სას (χερνιβόξεστος). χ ბგერა ვერ გადაიქცეოდა **შ**-დ **ρ**-ს შემდეგ. ასეთად იგი უთუოდ **ე**-ს წინ ან **ი**-ს წინ არის გადაქცეული (მიმოხ. 38). ს. ყაუხჩიშვილს **χερνιβόξεστον** ახსნილი აქვს, როგორც „ჯამი ნაკურთხი წყლისათვის" (295). ნ. **ტაშტ-აბრაგი.**

შრომა-ჲ: არცა ერთი რაჲ შრომაჲ გინა ჭირი თავს-უც 5, 8; ჴელთ საქმეთათჳს და შრომისა და ვითარ ჯერ-არს ყოვლადვე ფსალმუნებაჲ შრომასა შინა 0, 20; თჳსითა შრომითა მოუგიეს 5, 7; ძმანო, მოიჴსენებდით ჭირთა და რუდუნებათა და შრომათა ჩემთა 21, 12 (მიმოხ. 9ზ).

შრომილ-ი: სხუათა შრომილსა და ნაოფლავსა 5, 9; უწყით კეთილად ყოველი ხარკებაჲ და სწრაფაჲ და ოფლითა მრავლითა **შრომილებაჲ** ჩემი 21, 2. ნ. უშრომელად.

შუებულ-ი: უკუეთუ მთავართაგანი ვინ, გინა თუ შუებულად ცხორებულთა მოსრულ იყოს მონაზონებად 4, 6.

შუენ, 0—2 (გარდაუვ.); ვითარცა ჰშუენის დიდსა მას და სახელ-განთქუმულსა ეკლესიასა ჩუენსა 11, 1.

შუენიერ-ი: საქმე შუენიერი 27, 1; ტაბლაჲ ბრწყინვალე და შუენიერი 21, 1; ესევითარსა ამას შუენიერსა უდაბნოსა 0, 4; ხატნი ფიცრისანი ოქროპეტალოჲთა და წამლითა შუენიერად დაწერილნი 2, 20.

შფოთ-ი: შფოთი და უწესოებაჲ 8, 2.

შჯულის დება-ჲ: რაჲთა დაიმარხოს მათ მიერ ნებაჲ ჩუენი და შჯულის დებაჲ ესე 36, 6.

ჩ

ჩადება-ჲ: ჯერ-არს საგზლისა ჩადებად 8, 13.

ჩემება-ჲ, ი: რომელი-იგი ბნელი არს და ნათელსა იჩემებს 15, 9; რომელსაცა სახილველად კაცთა იჩემებდენ 15, 12. ა—3 მიკუთვნება (ა): რაჲთა ყოველსავე კეთილსა, ნიჭსა და განმარჯუებასა ჩუენსა ღმერთსა მივაჩემებდეთ 15, 15.

ჩინება-ჲ: რომელი-იგი ვასილიკოსობად ჩინებულ არს 1, 3. ნ. განჩინებაჲ.

ჩუენება-ჲ, ა—3: სიყუარული აჩუენოს 8, 11 გაუმასპინძლდეს.

ჩუეულ-ი: ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა და ფუფუნებით აღზრდილნი 0, 4; ქართველნი მარადის ჭირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი 0, 4.

ჩუეულება-ჲ: მარადის იჴსენებიანმცა ჩუეულებისაებრ სულნი შესუენებულთა ძმათა ჩუენთანი 27, 1.

ჩქურება-ჲ, ი: ოდეს-იგი მათსა მას ზღვევასა რეცა ლმობიერად იჩქურებ 4, 11 (ἔστεργες). შდრ.: კეთილნი ბოროტთა განრეულ არიან და იცნის და მშვდნი — **ჩქურთა** (უდაბნოს მრავალთავი, 113v); უჩნდეს მათ სიტყუანი მათნი ვითარცა **სიჩქურისანი** (ლუკ. 24, 11); ქრისტეს ჭეშმარიტისა ღმრთისა ჩუენისა ზედა **სიჩქურით** მეტყუელნი: რუის-ურბნისის კრების ძეგლის წერა: ქართ. სამართლის ძეგლები III, 1970 (ი. დ ო ლ ი ძ ი ს გამოც.). გვ. 119, 1 ქვ.; განცოფებული იგი სიბრძნე ელლენებრისა ს ი ჩ ქ უ რ ი ს ა ჲ (იქვე, 109, 6).

ც

ცდა-ჲ, ე: სრულიად უფლებად მისა ეცადნენ 24, 1; შეურაცხ-ყოფად ეცადოს 36, 5.

ცერცჳ: გინა თუ ცერცჳ· გინა თუ მხალი 29, 7; ცერცუთაგან გინა მხალთა 29, 1.

ცვალება-ჲ: ჟამთა ცვალებითა 9, 5. ნ. შეცვალებაჲ.

ცთომა-ჲ: ცთომასა მღდელისასა 7, 3: უკუეთუ იპოვოს ცთომასა რას შინა 30, 3; არა უგულებელს-ყოფად მცირეთა ცთომათა ვიეთთამე 15, 7. უკუეთუ სცთეს წესსა მას შინა მღდელობისასა, 7, 3.

ცთომილ-ი: ცთომილი იგი გარეგან მონასტრისა სოხასტერთა შინა დაიწყოს 7, 2; **უცთომელ-ი** 15, 8; **მცთომ-ი:** თჳთრჩული ყოველი მარადის მცთომ არს 15, 8.

ცილობა-ჲ: თჳნიერ ყოვლისა ცილობისა 21, 9.

ცისკარ-ი: ჟამსა ცისკრისა გალობისასა 6, 17.

ციხე: ციხისა ვანსკაჲსათჳს 35ბ, 2; მათ შინა ციხის გებისა 35ბ, 3; უფალ და ჴელწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13; ჩემ მიერ აგებულითა ორითავე ციხით მისითურთ 2, 2; ციხეცა ვანსკაჲ ახალ ციხითურთ ვრისით 2, 3; ციხედ წოდებული სოფელი პეტრიწონისაჲ 2, 1; ციხენი და სოფელნი და პრასტინნი ყოველნივე 2, 14; თავისა ძუელითა ციხებითა და აგარაებითა 2, 12; ციხებითა და ყოვლითა შენებულებითა მათითა 2, 17.

ცნობა-ჲ, ი: რომელნი-ეგე დასაბამითგან მიცნობთ მე 21, 2; რომელსა იგინი ხოლო იცნობენ 5, 9; 0—2: ჭეშმარიტითა გამოძიებითა სცნობდით ცთომასა

მღდელისასა 7, 3; ცნობისა სისუბუქითა 15, 1.

ცოლოსან-ი: არა მნებავს უკუე რაჲთურთით შესლვაჲ დედაკაცისაჲ ეკლესიასა ჩემსა გინა მონასტერსა რაჲთაცა მიზეზითა, არცა ც ო ლ ო ს ნ ი ს ა კ ა ც ი ს ა დამკჳდრებაჲ საზღვართა მისთა 23, 1.

ცომ-ი საფუარი: რაჲთა არა მცირემან მან ცომმან ყოველი აღსუარული აღაფუვნოს 15, 7.

ცონ. ნ. მცონარებაჲ, უცონილად.

ცოცხალ-ი: უკუეთუ იყვნენ სადა მახლობელთა თჳსთა ჩუენთა ცოცხალთაგანნი 25, 1.

ცრუვება-ჲ, ე: უკუეთუ ეცრუვოს წინამძღუარი აღთქუმასა თჳსსა 0, 25; 19, სათ.

ცუდ-ი: ცუდ ვარ და ცარიელ 1, 3; მოეხუეჭოს ანუ ც უ დ ა დ წარეგოს 26, 5 (საპირისპიროა ჯ ე რ ო ვ ნ ა დ: ჯეროვნად წარგებული: 26, 6).

ცურვებულ-ი: ოქროჲთა ცურვებული 34ბ, 5; ოქროცურვებული 34ბ, 6.

ცხადად: ცხადად გინა ფარულად 4, 7.

ცხავ-ი. ნ. პირ-ცხავი.

ცხედარ-ი საწოლი: და იყვნენ ქსენადოშსა მას შინა ცხედარნი მრავალნი 29, 2.

ცხოველს-მყოფელ-ი: დიდებაჲ ცხოველს-მყოფელსა სულსა მისსა 0, 1.

ცხორება-ჲ, მცხორებელ-ი, ცხორებულ-ი: უფართესი და უმდიდრესი ცხორებაჲ 0, 5; ჩუეულნი კეთილად ცხორებასა 0, 4; მარადის ჭირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი 0, 4; ვიდრე-ღა ცხორებასა ამას შინა ვართ ყოფით 1, 1; ერთობისათჳს და ზოგებით ცხორებისა 0, 10; საზიაროჲსა მის ცხორებისა 4, 6; ზოგად მცხორებელთათჳს **4,** სათ.; ზოგად ცხორებულთა 6, 2 (მიმოხ. 9გ).

ძ

ძ. ნ. ძეს, თანა-დებაჲ, თავს-დებაჲ, დამიც (ლეღატთან).

ძალ-ი 1. ღონე, შეძლება: ესე ძალისაებრ ჩუენისა კმა იყავნ 19, 3. ამის მიერ ყოველი ძალი წინააღმდეგობისა ჩუენისა ეშმაკისაჲ დაიჭსნების 27, 1. ნ. ძლით. **ძალ-მიც:** წიგნითა აღწერად ვერ ძალ-მიც 2, 18 (**ძალ-მიც**=ძალ-მიძს შემიძლია). ნახე ძლ. **2.** (მრ. რიცხვში, ჩვეულ. მიცემითის ფორმით და დროის გარემოების მნიშვნელობით) დღესასწაულის წინა დღე, განსაკუთრებით მისი მეორე ნახევარი (კვირისათვის შაბათის საღამო, ახალწლისთვის 31 დეკემბრის საღამო) навечерие, канун: ჯერ-არს კჳრიაკისა ძალთა ღამის თევაჲ 12, 3.

ძაძა-ჲ 15, 12.

ძეს: რომელი ნამარხევად ძეს 36, 5. ნ. განძებაჲ.

ძიება-ჲ: ჭამლთა ძიებითა კარითი-კარად რორინებად 9, 1. **ი** ვნ.: რაჲთა არა დააკლდენ, არცა ამათგან საჭმარი პურის ფასად გინა ძღუნად იძიოს 0, 6. **ე** (დეპ.): საცხორებელსა ჩემსა ვეძიებდი 18, 9. ნ. გამომეძიებელი, საძიებელი.

ძლ, ი/უ: ვინმცა კაცთაგანმან უძლო ყოვლისავე უცთომელად წარმოთქუმად 19, 3.

ძლეულება-ჲ: რომელთაცა ძლეულებაჲ და მოსრვაჲ წიგნითა აღწერად ვერ ძალ-მიც 2, 18.

ძლით გამო,-თვის: მამულისა სამკჳდრებელისა ძლით 18, 7.

ძმა-ჲ 1. თანა-მეღჳძლისა ძმისა ჩემი-

სა აბაზ მაგისტროსისა 0, 2; სანატრელსა ძმასა ჩემსა 2, 9; 2, 13; 2, 15; ნეტარისა ძმისა ჩემისა 21, 1; სანატრელისა ძმისა ჩემისა 37, 8. **მამის ძმა-ჲ** ბიძა: მამის ძმისა ჩემისა ხუასროვანისათჳს და მამის ძმის წულისა ჩემისა ბაკურიანისათჳს 31, .

2. მონასტერში დამკვდრებული ბერი, წევრი მონასტრის კრებულისა (საპირისპიროა ზოგჯერ მ ა მ ა ჲ ან მ ა მ ა ს ა ხ ლ ი ს ი, მონასტრის წ ი ნ ა მ ძ ღ უ ა რ ი): წინამძღუარიცა და ძმანიცა 4, 1; რაჲთა ეგრე მოქალაქობდენ წინამძღუარიცა და სხუანიცა ძმანი ყოველნივე 0, 3; ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს თჳსთა მათთაგანი 8, 11; წინამძღუართა და სხუათა მათ ძმათა 22, სათ.; ერთობისათჳს და ზოგებით ცხორებისა ძმათა კრებულისათა 0, 10; შეწყნარებაჲ მათი მამასახლისისაგან და ძმათა 0, 31; ლოღარიას ქმნისათჳს წინამძღურისა ეპიტროპოსთაგან და ძმათა 26, სათ.; წინამძღუართაგანი ვინმე ანუ სხუაჲ ვინმე **ძმათაგანი** 36, 5.

ძმობა-ჲ: ძმობაჲ სულიერი 0, 3.

ძრვად-ი: ძრვადითა და უძრავითა და თჳთმოძრავითა ყოვლითა 2, 17; მოძრავნი და უძრავნი და თჳთძრვადნი 0, 8.

ძღუენ-ი: უკუეთუ მორწმუნეთაგანმან ვინმე გარეთ მოღმართ ძღუენი შემოწიროს 27, 4; ძღუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა 8, 11; მომრთუმელი იგი ძღუნისაჲ მის 8, 11; არცა ამათგან საჭმარი პურის ფასად გინა ძღუნად იძიოს 0, 12.

Ⴜ

წად-ილ-ი: არა მწადის 0, 5.

წადიერება-ჲ: წადიერებაჲ მაქუნდა 1, 2.

წამალ-ი სურათის დასახატი მასალა: **ხა**ტნი ფიცრისანი ოქროპეტალოჲთა და წამლითა შუენიერად დაწერილნი 2, 20.

წამება-ჲ დამოწმება, დასტური: ძმათა ყოველთავე წამებითა და დამტკიცებითა 5, 2.

წარგება-ჲ, ა—2 ხარჯვა: [მნათე-კანდელაკი] იმჭირვიდეს ეკლესიისა საკუმეველსა და ზეთსა და სანთელსა, ზედაშესა და მხჳმელსა და წარაგებდეს ჯეროვნად 6, 11; მამასახლისი ეპიტროპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს შემოსავალსა საჭმრად ეკლესიისა და მონასტრისა და ნაშთომსა, რომელი არა **წარგებულ იყოს** სარგებელად და ჯამსად მონასტრისა, მისცემდეს მეჭურჭლესა 26, 3; რაჲთა ჯერისაებრ წარავოს საჭმრად ძმათა 8, 10; სამეუფოჲსა განძისათჳს, რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა 35ბ, 7. **წარსაგებელ-ი** ხარჯი: აღვაშენენ ყოვლითა გულს-მოდგინებითა და დიდითა წარსაგებელითა ეკლესიანი 1, 3; ამათგანნი უმრავლესნი დიდძალითა წარსაგებელითა შემკულ არიან 2, 18; წარსაგებელი ფრიად უქმდა 9, 1.

წარგზავნა-ჲ: მეოთხესა დღესა საგზლისა ჩადებად და წარგზავნად გზასა თჳსსა 8, 13.

წართქუმა-ჲ: პირველ დაწესებულთა წართქუმისა 6, 17.

წარკითხვა-ჲ: თუ ვითარ ჯერ-არს წარკითხვაჲ ამისი 0, 39; არა იციან ბერძული წარკითხვაჲ 36, 3.

წარმართ-ი: ქელთა წარმართთასა მიცემადმდე 1, 4.

წარმართება-ჲ: დადგინებასა და წარმართებასა მას წინამძღურისასა ესრეთ განვაგებთ 5, 6; ამის ყოვლისა ესრეთ

წარმართებითა მათ თანა მებრ ღირს ვიქმნნეთ 1, 1; ზედამდგომელობასა შინა ეკლესიისა და მონასტრისა შენებისასა კეთილად წარმართებითა 30, 1; **წარმართებულ-ი:** რაჲთა წარმართებულად და სიწრფოებით ჰმწყსიდეს სულიერსა მას სამწყსოსა 5, 8.

წარმდებ-ი უკუღმართი, თავხედი: უკუეთუ წარმდები ვინმე იპოოს მათგანი 7, 2. **წარმდებობა-ჲ:** რომელნი წარმდებობდენ ესევითარითა ჩუეულებითა 15, 1.

წარმოცემა-ჲ გამოგზავნა, ბოძება, 0—(3)2: შესამოსლები, რომელნიცა წარმოეცნეს ჩემდა 2, 19; შესამოსელნი, თჳსისა ტანისაგან წ ა რ მ ო ც ე მ უ ლ ი ჩემდა 2, 18. ნ. წარცემაჲ.

წარსაგებელ-ი. ნ. წარგებაჲ.

წარუვალ-ი: წარუვალთა კეთილთა დაიმკჳდრებენ 11, 3.

წარცემა-ჲ, ი ვნ.: სწორი ამისი დაიწეროს და დაიმტკიცოს და წარიცეს ვითა თავადივე ტიპიკონი 36, 6. ნ. წარმოცემა-ჲ.

წარწერა-ჲ: ქუემოჲთ წარიწერნეს ჴელითა ჩემითა ყოველნივე ესე ტიპიკონნი 36, 2; ქუემო **წარწერილი** მას უპყრიეს 36, 3.

წარწყმედა-ჲ: ანუ თუ მებრ დაკსნად ამისა, გინა წარწყმედად ისწრაფოს 36, 5.

წარჴდომა-ჲ წასწრება, წინ წასვლა: უსამართლოჲ მართალსა წარჰჴდის 18, 4 (წაასწრებს, აჯობებს).

წდევა-ჲ, ი ვნ.: ანუ ორი გუარი ღჳნოჲ იწდეოდის 4, 2; ორი კრასოვოლი იწდიოს 8, 8.

წელიწად-ი: წელიწდისა ყოველნი შაბათნი 21, 10; წელიწდისა აღსრულებასა 22, 1; 22, 2; 30, 2; ყოველთა დღეთა წელიწდისათა 7, 4; ყოველთა შინა დღეთა წელიწდისათა 29, 1.

წერა-ჲ: წერით აიღებდეს და წერით გასცემდეს 6, 9.

წერილ-ი ნაწერი: დაიწერა წესი ესე განგებისაჲ წერილითა ბერძულითა და ქართულითა 36, 1; რაჲთა ქართულად წერილსა აღმოიკითხვიდენ 36, 3; სიმტკიცისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა 36, 3; მტკიცე არიან ზემო წერილნი ესე 36, 7; სხუაჲ სახარებაჲ ერთი ქართულად წერილი ოთხთავი 34ა, 22; მრგულად წერილი ოთხთავი 34ა, 24; ოქრობეჭედი ერთი მარღონაჲსა, ჰილსა ზედა წერილი 35ა, 10. **ოქროწერილ-ი:** სუდარაჲ ოთხი ოქროწერილითა ალმითა 34ა, 49.

წეს-ი 1. ჯერ-არს აღსრულებად მის ზედა ყოველივე წესი სამკუდროჲ: თუ მღდელთაგანი იყოს, სამღდელოჲთა წესითა დაჰმარხონ და თუ ლიტონი მონაზონი იყოს, — მონაზონთა წესითა 22, 1; ჩუენ მიერ დაწესებულისა ამის წესისა 0, 5; მოსრულ ვართ აწ სამონაზუნოსა წესსა 0, 4; ყოვლისაებრ წესისა მათისა 0, 3; წესსა მონაზონებისასა მოვიდენ 0, 31; წესსა შინა მონაზონებისასა 25, 1; მაშენებლისა მათისა დადებულსა წესსა 0, 4. წესისაებრ სჳნაქსარისა 6, 6. ნ. უწესოჲ. **2. წესი განგებისა-ჲ, წესი და განგება-ჲ** ტიპიკონი, წესდება: წესი ესე განგებისა სამონაზუნოჲსა მის წიგნისაჲ, რომელი-ესე გამოვარჩიეთ და გარდავთარგმნეთ პანაგიისა განგებისაგან 0, 6; წესი და განგებაჲ სამონაზუნოჲ და საკრებულოჲ, რომელი აქუნდა მათ, მითვე წესითა და განგებითა დაემტკიცოს ჩემიცა ესე მონასტერი 0, 3.

წესთა-ჲ რაც წესით ეკუთვნის: აღიღებდეს წესთასა თჳსსა და როქსა 29, 1.

წესიერ-ი: წესიერად და ზომიერად 6, 1. **უწესიერესი:** ურჩეულესი და უფრო უწესიერესი 5, 1.

წესიერება-ჲ: ჯერ-არს ქონებად უმე-

ტესისა სიმდაბლისა და წესიერებისა 4, 2; უწესოთა და ლირწთა წესიერებად მოყვანებაჲ 28, 3.

წიგნ-ი: **1.** წიგნის მკითხველად 6, 9; წიგნის კითხვისასა 8, 4; წიგნისა ამის განსაგებელისა 0, 39; წიგნსა ამას შინა 2, 21; **2. ლოგისიმონობისა** წიგნი 35ბ, 33; სიმეოსინი ხარტოფილაკისაჲ და წიგნი მისი (**καὶ πιττάκιον**) თემისა მის მსაჯულისა მიმართ 35ბ, 24; და სხუაჲ წიგნები 35ა, 15. **3.** ასო(?), წერა, ნაწერი: წიგნითა აღწერად ვერ ძალ-მიც 2, 18.

წილ მაგივრად: ძუელისა წილ ახალსა ინებებდეს და უკმრისა წილ — საქმარსა **4**, 10; ტაძრისა წილ 4, 4; საქსენებელისა წილ 30, 3.

წინა-აღდგომა-ჲ, ი/უ: წინა-აღუდგებოდის 15, 6.

წინა-აღმდგომ-ი: წინა-აღმდგომ გინა ურჩ 6, 22; ყოველი ძალი წინა-აღმდგომისა ჩუენისა ეშმაკისაჲ დაიქსნების 27, 1.

წინა-განწყობა-ჲ, ე: წინა-განეწყუებოდის მწყემსსა მას 15, 6.

წინამდებარე (**προκείμενος** მომავალი, მოსალოდნელი): წინამდებარეთა საქმეთათჳს 20, 1; წინამდებარისა მის საქმისა 20, 1; წინამდებარეთა მათ განწესებათაჲსა 5, 1; წინამდებარე იგი საქმეთა ჩემთა მოსაგებელისა ზარი და შიში 1, 3; წინამდებარე მომავალი ყოველი უცნაურ არს კაცთაგან 19, 3.

წინამძღუარ-ი მონასტრის გამგე, მამა, მამასახლისი: წინამძღურისათჳს მონასტრისა 5, სათ. და სხვაგანაც. **წინამძღურობა-ჲ:** ეგოს იგი წინამძღურობასა 5, 1. **უწინამძღრობაჲ** 15, 4. ნ. მამაჲ, მამასახლისი, ძმაჲ.

წინამძღურება-ჲ: წინამძღურებითა ღმრთისაჲთა 2, 11.

წინდ-ი: ოქრობეჭედი ერთი. **მარღონაჲსა** ჭილსა ზედა წერილი, — იგი წინდად მაქუს 35ა, 10.

წირვა-ჲ, 0—2: სასეფოდმცა წირვიდა 7, 4; რაჲთა სასეფოდ წირვიდენ 7, 4. **ი** ვნ.: ჩუენთჳს იწირვოდის 7, 4.

წისქვლ-ი: განუწესე წისქვლიცა ერთი სასეფოთა წისქვლთაგან 29, 1.

წიფება-ჲ, ე: უკუეთუ ვერ ეწიფოს აღშენებად 2, 10; ანასდეულად მიიცვალოს და ვერ ეწიფოს ესრეთ განგებად 5, 5. შდრ. ჭელ-წიფებაჲ.

წლითი-წლად: წლითი-წლად ქსენებისა ყოფისათჳს 27, 4. **წლითი-წლად-ი:** წლითი-წლადთა მათ შემოსავალთა მისთა 21, 3.

წმიდა-ჲ: (ზედსართ.) **1.** სხვათა შორის, ეპითეტია მეფისა: ბედითა წმიდათა და თჳთმპყრობელთა მეფეთაჲთა 2, 13. **2.** (არს.) დღესასწაულისათჳს საუფლოთა დღესასწაულთა და საჩინოთა წმიდათა 0, 17. ითქმის ეკლესიაში სახმარებელ ნივთებზედაც (ჯვარზე და სხვ.): რაჲთა შექმნენ **ზემო** თქუმულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი 34ბ, 7.

წრფელ-ი: წრფელი გზაჲ 5,1. ნ. სიწრფოებაჲ.

წუენ-ი: არცა სადუღარისა **ჭურჭლისა** ჯერ-არს ქონებად, არცა წუენისა ქმნად 4, 4. ნ. საწუნე.

წუერ-ი: და ოდეს მოიწინენ და წუერითა გასრულდენ 31, 5.

წუთლა ჯერ: წუთლა უპირატეს მსახურთათჳს გუნებავს განცხადებულად თქუმად 8, 1.

წულ-ი ვაჟი: მამის ძმის წულისა ჩემისა 31, 2.

წულილ-ი, წულილ-წულილად დაწვრილებით: წიგნსა ამას შინა წულილ-წულილად ქუემო შთაგჳწერია 2, 21. ნ. გამოწულილვაჲ.

წურთაჲ: ჯერ-არს წურთაჲ მათი 15,

2. **წურთილ-ი:** წესსა მონაზონებისასა წურთილ და შესწავებულ იყვნენ 25, 1. ნ. განწურთაჲ.

წჲალ-ი. ნ. მერწყული.

წყარო-ჲ: ტკბილითა წყლითა და წყაროებითა 0, 4.

წყევა-ჲ: საკსენებელისა წილ წყევაჲ მიიღენ 30, 3; **წყეულ-ი:** წყეულ იყავნ 18, 5.

წყვილ-ი: ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ, ხატოვანი, სამი წყვილი 34ა, 15; ვეცხლისა შრინიმოქსესტი წყვილი ერთი 34ბ, 8.

წყლის სასუმელ-ი: სხუაჲ ბროლისა წყლის სასუმელი პირ-ცხავი კუტალი 34გ, 6.

ჭ

ჭაბუკ-ი: ჭაბუკნი ჰასაკითა 0, 23; მოყმეთა ჭაბუკთა 17, სათ.; უასაკოთათჳს ჭაბუკთა 17, 1; ნუ შემოიყვანებთ აქა ყრმათა ჭაბუკთა 17, 2.

ჭამულ-ი (ჭამულება-ჲ?): თავიეთ ყოვლითავე ზღვრითა და პირველითგანვე ქონებულითა ჭამულებითა და სამართალითა 2, 8. **ჭამულ-ი** თითქო ჭამის უფლებით მიცემულს ნიშნავს, ე. ი. სარჩოდ გამოყენების უფლებით მიცემულს, რომ თავისთვის მოიხმაროს კაცმა (მ. თარხნიშვილს გაუსწორებია: „მამულებითა“ 137, 7). ფორმის თვალსაზრისით შეადარე **შენებული.**

ჭელჭობა-ჲ: ნუმცა იქმნების ბურისა, გინა ღჳნისა და სხვათა მათ სანოვაგეთა შეცვალებაჲ უგულებელს-ყოფითა და ჭელჭობითა 8, 5. „ჭელჭობითა“ სიტყვის ბადლად ბერძნულ ტექსტში **διὰ φειδωλίαν** იკითხება, რაც ამას ნიშნავს: „დაზოგვით“. მგონია, „ჭელჭ-ი“, რომლისაგანაც ნაწარმოებია „ჭელჭობა-ჲ“, იგივე უნდა იყოს, რაც იმერეთში (მაგ., ქუთაისში) ხმარებული „ჭინჭყლ-ი“; **ჭინჭყლობს** — არ ყაბულობს, არ იჯერიებს, უსამართლობას იჩემებს და თავისკენ იხრის, მაგალითად, თამაშობაში, ვაჭრობაში. იგივე უნდა იყოს აგრეთვე **ჭელტობაჲ,** რომელიც ეფრემ ასურის ერთ ნაწერში იკითხება: ვაჭრობასა შინა არნ ჭ ე ლ ტ ო ბ ა ჲ და ცილობაჲ („მხილებაჲ მონაზონთა უდაბნოთაჲ“ ი. აბულაძე. მამათა სწავლანი 274, 14). თარხნიშვილი ასწორებს: ჭელტობითა.

ჭილ-ი: ოქრობეჭედი ჭილსა ზედა წერილი 35ა, 10.

ჭირ-ი 1: შრომაჲ და ჭირი 5, 8; მოიკსენებდით ჭირთა და რუდუნებათა და შრომათა ჩემთა 21, 12.—**2.** გლეხი ერთი უღლისა უფალი თავისუფლად ყოვლისა სამსახურებელისა და ჭირისაგან 29, 1 (ამ შემთხვევაში **ჭირი** — რაც უღლის უფალ გლეხს **სჭირდა,** ე. ი. ემართა გადასახდელად), ПОВИННОСТЬ.

ჭირვა-ჲ: ვითარ უკუე არა ცხად არს, ვითარმედ იჭირვი შენ 4, 11.

ჭირვეულ-ი 1. ძნელი: ქართველნი ვართ ჭირვეულსა ცხორებასა ჩუეულნი 0, 4. **2.** დამართებული, რომ სჭირს: რომელნი-იგი მოუძლურდენ ძმათაგან ჭირვეულნი სნეულებითა, გინა თუ სიბერითა 28, 1 (რომელთაც სნეულება ან სიბერე სჭირს) [შდრ.: „კაცი ზოგჯერ ჭირვეულია და ზოგჯერ ლხინიანი“ (ვისრ. 205, 11). აქ „ჭირვეული“ ჭირში მყოფს ნიშნავს].

ჭირვეულობა-ჲ ზნე რომ სჭირს, ზნე, ჩვეულება: დედობრივისა ჭირვეულობასა მიხედვითა 18, 8 **κατὰ γυναικείαν**

ἕξιν. ს. ყაუხჩიშვილი წერს: იქნება აქ ეწერა „ჭუეულებასა“, ე. ი. „ჩუეულებასა“ რაც უდრის ἕξιν-ს (201), მაგრამ ჩინი მოხაზულობით დღევანდელ ჭ-ს ჰგავს XIII საუკუნის მხედრულად დაწერილ სიგლებში ან წიგნებში. ტიპიკონი კი დაწერილია „ხუცურად“ და ჯ (ჭ) და ჩ (ჩ) ასოების აღრევა არ არის მოსალოდნელი.

ჭიქა-ჲ 1: შუშა. **2.** ჭიქა, стакан: ჭიქისაცა ჭურჭელნი 34გ, სათ.; ჭიქაჲ ბროლისაჲ ფსკერედი 34გ, 2; სხუანი ბროლისა ჭიქანი 34გ, 3; ჭიქანი ბრწყინვალედ პატიოსანნი 2, 18.

ჭუვილ-ი გვრემა, ტკივილი: რაჲთა დაიჴსნას ჭუვილი მათი, რომელნი უნაყროვნეს-რე იყვნენ 8, 9.

ჭურჭელ-ი: სადუღარისა ჭურჭლისა 4, 4; ჭიქისაცა ჭურჭელნი 34გ, სათ.

Ⴞ

ხარკ-ი 1. გადასახადი: რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ 3, 1; ხარკთა და მისაჴდელთაგან 0, 9; ვითარცა ხარკსა და თანა-ნადებსა საღმრთოსა, ესრე ჯერ-არს გარდაჴდაჲ 12, 6. ნ. სახარკოჲ. **2.** მოვალეობა: ხარკად ზედა-აც ყოველთა 15, 3 (მოვალენი არიან).

ხარკება-ჲ მონდომება: უწყით კეთილად ყოველი ხარკებაჲ და სწრაფაჲ და ოფლითა მრავლითა შრომილებაჲ ჩემი 21, 2.

ხარტოფილაკ-ი. (χαρτοφύλαξ) კონსტანტინოპოლის პატრიარქის არქივის გამგე): სიმიოსინი ხარტოფილაკისაჲ და წიგნი მისი თემისა მის მსაჯულისა მიმართ 35ბ, 22.

ხატ-ი: ხატნი ოქროჲსანი შემეფტონითა 34ა, 1; ხატი ერთი რვა-კედლოვანი 34ა, 3; სხუაჲ ხატი ერთი მცირაჲ კარედი 34ა, 4; ხატი ერთი ქვისაჲ, ექუს-კარედი 34ა, 8; ხატი ერთი დიდი, შეშისაჲ 34ა, 9.

ხატიერება-ჲ: პირ ჩემდა იწოდოს და ხატ — ხატიერებისათჳს პირმშოსა მას სახესა მიმსგავსებითა 28, 4.

ხატოვან-ი: ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისაჲ ხატოვანი 34ა, 15 (ბერძნულ ტექსტში არ მოიპოვება შესატყვისი სიტყვა. ზედ ალბათ ეხატა რამდენიმე გამოსახულება ქრისტეს სასწაულთაგან).

ხიზან-ი. ნ. სახიზნავად.

ხილ-ი: თითო-სახითა ნაყოფითა და ხილითა და ვენაჴებითა 0, 4.

ხილვა-ჲ ნახვა, **посещать:** და თუ სხუაჲ ვინმე სტუმარი ესტუმროს, ანუ თუ ხილვად მამისა გინა ძმათა მოვიდეს თჳსთა მათთაგანი 8, 11.

ხლება-ჲ. ნ. ახლავს.

ხოლო (ნაწილაკი): რომელსა იგინი ხოლო იცნობენ 5, 9; არა სიტყჳთა **ხოლო**, არამედ საქმითაცა 28, 2.

ხუედრებულ-ი: და არა სხჳსა ვისისაცა ნაწილისა გინა ხუედრებულისაგან მქონებია, გინა მიმიცემია 18, 9.

ხუეჭა-ჲ: არარაჲ მაქუნდა ხუეჭაჲ ამის სოფლისა საჴმართათჳს ...არცა მაქუნდა ხუეჭაჲ რაჲსავე 2, 13. ნ. მოხუეჭაჲ.

ხუცეს-ი (ხუცისა, ხუცად): ბერძნისა ხუცისა 0, 30; რომელნიცა ღირს მღდელობისა იყვნენ მათგანნი, ხუცად ეკურთხნენ და შეწყნარებულ იქმნენ დიდსა მონასტერსა და ჟამსა წირვიდენ სხუათა თანა მღდელთა 31, 5. ტიპიკონის ტექსტის მიხედვით, „ხუცესი“ იგივეა, რაც „მღდელი“. მონასტრის წესდებით გან-

საზღვრული იყო ექვსი ჟამის მწირველი მღვდელი („და იყვნენ მღდელნი ჟამის მწირველნი ექუსნი“ 6, 6), რომლებიც დიდ დღესასწაულებზე ჟამის წირვისათვის და ბაკურიანის ძეთა სულის მოხსენებისათვის ორ დრაჰკანს იღებდნენ და იყოფდნენ (თავი 31); ეს ექვსი პირი ,,მღდლებად“ არის მოხსენებული ჟამის წირვისას, ხოლო სარგოს მიღებისას — ხუცებად; მაგ., ქ. შობად ,,ყოველთა მღდელთა ჟამი ჩემთჳს წირონ... და ე ქ უ ს თ ა ჟ ა მ ი ს მ წ ი რ ვ ე ლ თ ა მიეცეს დრაჰკანი ორი“; მიგებებად კი: ,,ყოველთა მღდელთა ჟამი ჩემთჳს წირონ, და ექუსთა ხუცესთა მიეცეს დრაჰკანი ორი“. აგრეთვე სხვა დღესასწაულებზედაც: ხარებას, განცხადებას, ფერიცვალებას, ბზობას. მაშასადამე, „ხუცესი“ რეალურად „უფროს მღდელს“ ნიშნავს. წესდებით მღდელი ნიკოლწმიდის სოხასტერშიც იყო ,,დაკარგული“, რომელიც გათანაბრებული იყო დიდი მონასტრის მღდლებთან (31, 1). ამას გარდა, ნიკოლწმიდის სკოლაში სწავლა-დამთავრებულ ახალგაზრდებს, წვერით სრულად შემოსის შემდეგ, ხუცად აკურთხევდნენ და მათ ჟამის წირვის ნება ეძლეოდათ, კიდევაც რომ არ დაჰკლებიყო ,,რიცხუსა პირველ განწესებულთა მღდელთასა“ (31, 5).

Ⴤ

ჴად. ნ. ჴდაჲ.

ჴამ-ს: მაშინ ჴმდა, რაჲთამცა აიღეს 9, 3; უკუეთუ ნუგეშინის ცემაჲ ჴმდეს ვისიმე 4, 5. **ი/უ:** რომელიცა უჴმს მონაზონთა 0, 4; მათ ვითარ უჴმს ჟამის წირვაჲ 7, სათ. ნ. ჴამსი.

ჴამლ-ი: ჴამლთათჳს 9, 1; ჴამლთა ძიებითა კარითი-კარად რორინებად ანუ **მეჴამლეთა** რუდუნებად 9, 1. ნ. საჴამრობელი.

ჴამს-ი სავარგისი რამ: და ნაშთომსა, რომელი არა წარგებულ იყოს სარგებელად და ჴამსად მონასტრისა, მისცემდეს მეჭურჭლესა 26, 3. [წარმოშობით არის მესამე პირის ფორმა, მიმღეობად გამოყენებული და შემდეგ არსებითად ქცეული, ა. შ ა ნ ი ძ ე, ქართ. გრამ. საფუძვლები, § 603].

ჴდა-ჲ. ნ. მიჴდაჲ, მისაჴდელი.

ჴდომა-ჲ, ი/უ ვნ.: ფარულად უჴდებოდის მას მტერობით 15, 6; არცა წინა-აღდგომაჲ გინა ჴდომაჲ 15, 4; ურთიერთარს ჴდომისა და წინა-აღდგომისა მიზეზი 18, 20.

ჴევ-ი: ჴევსა შინა ერთსა ფრიად მაგარსა 1, 3.

ჴელ-ი: **1.** რაჲთა ყოველთა ულოცონ მას ჴელ-აპყრობით 27, 4.

2. ჴელითა მიერ: ჴელითა ჩემითა — ჩემ მიერ, ჩემგან: ჴელითა ჩემითა მიცემად 2, 15; ყმისა ჩემისა ჴელითა განძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი 2, 25 (შდრ. ჩემ მიერ განძითა ნასყიდნი სასახლენი ადგილნი, იქვე, ცოტა ზემოთ); და კაცი ერთი სარწმუნოჲ მემწირედ მონაზონთაგანი, რომლისა ჴელითა განეყოფვოდის დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა 29, 1. **3. ჴელსა ქუეშე** გამგებლობაში: ყოველნივე იყვნედ ჴელსა ქუეშე მამასახლისისასა 35გ, 13.

ჴელად-ი 5, 15 (ჴელზე მოსამსახურე?): დავაყენებ ამისგანცა, რაჲთა არა დააყენოს წინამძღუარმან თჳსთა მისთაგანი ჴელადად გინა მსახურად მონასტერსა შინა, გინა გარე სოფელთა და პრასტინთა 5, 15. ჴელადი თითქო იგივეა, რაც მსახური. ბერძნულში ამ ორი

სიტყვის ნაცვლად ერთი არის (ὑπουρ-γός).

ჴელთ-დება-ჲ: და ნუ იყოფინ, ვითარმცა აქუნდა ვის ჴელმწიფებაჲ ჴელთ-დებად მისა 18, 2; ჴელთ-დებად ესევითარისა ამის ადგილისა 25, 2. **ჴელთ დებულ-ი:** მისდა ესრე ჯერ-არს ქონებად ჴელმწიფებისა ჴელთ-დებულისა მის მამობისასა 5, 3.

ჴელთ-საქმე. ჴელთ-საქმარ-ი: ჴელთ--საქმეთათჳს 0, 20; ჴელთ-საქმრისათჳს 14, სათ.; რაჲთა ჴელთ-საქმარსა მას შინა 14, 1.

ჴელით წერილ-ი: 1. ისოკოდიკონი ზრავიკისაჲ და ჴელით წერილები მისვე სოფლისაჲ 35გ, 1; ჴელით წერილები და აპოტიქსები სტენიმახისა პანაჲურელთაჲ 35გ, 9. **2.** (**γράμματα**): რომელმან ჴელით წერილი იცოდის 24, 1.

ჴელისუფალ-ი: უკუეთუ შესცთეს წინამძღუარი გინა თუ სხუაჲ ვინ ჴელისუფალთაგანი 19, სათ.; წინამძღუარი ანუ სხუაჲ ვინ ჴელისუფალი 0, 25; ჴელისუფალთათჳს მონასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი და აბარმადნი 0, 22 (=მოურნეთათჳს და მოღუაწეთა მონასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი და ეპიტროპოსნი 16, სათ.); თანა-განზრახვითა მოღუაწეთა და ჴელისუფალთა მონასტრისათა 5, 4; მსახურთა და ჴელისუფალთა ადგილისათა ვაფუცებ 19, 3; ზოგად ყოველთა წამებითა და ჴელისუფალთა თანა-დგომითა, და მერმე ამისა შემდგომად ყოველთა ზიარად გამორჩევითა და ჴელისუფალთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა წამებითა 19, 4.

ჴელმწიფე: და მე ვიქმენ უფალ და ჴელმწიფე ამის სოფლისა და ციხისა 2, 13; და ეგრეთვე ყოველთაგან მთავართა და ჴელმწიფეთა მსოფლიოთა არს თავისუფალ მონასტერი ჩემი 3, 3.

ჴელმწიფება-ჲ: რომელნიცა მაქუნდეს ჴელმწიფებითა სრულითა და შეუძრავითა უფლებითა 2, 1; რაჲთა არა აქუნდეს ჴელმწიფებაჲ არცა განიჭებად, არცა განსყიდად 0, 38; და არა აქუნდეს ჴელმწიფებაჲ განგებად რაჲსამე 5, 6; ოდესლა-იგი არა ვის აქუნდეს ჴელმწიფებაჲ თავისა თჳსისა უფლებად 4, 8; რაჲთა ჴელმწიფებაჲ მაქუნდეს 35ბ, 11; შემდგომად ამიერ განსლვისა პირველისა მის წინამძღურისა მერმელა აქუნდეს მეორესა მას ჴელმწიფებაჲ მთავრობისაჲ მის 5, 4.

ჴელოვან-ი 1. ИСКУСНЫЙ: რაჲთა მსგავსად მკურნალისა ჴელოვნისა ჰკურნებდეს სულთა მათთა 28, 2. **2.** ეშმაკი, გაიძვერა: ვითა არიან ბუნებით მძლავრნი და ანგაჰარნი და ჴელოვანნი 24, 2.

ჴელ-ყოფა-ჲ: რომელი წესსა ამას ზედა არა დაადგრეს, არამედ უმეტესსა რასმე ჴელ-ჰყოფდეს 4, 13; ესევითარი იგი ჴელ-ყოფაჲ ესრე სახედ ყონ 5, 3; სრულიად უფლებად მისა ეცადნენ მამასახლისად ჴელ-ყოფითა 24, 2; ჴელ-ყოს და ეცადოს 18, 2.

ჴელ-წიფება-ჲ, ე: რაჲთა არავის ჴელ-ეწიფოს მძლავრთა მგზავრთაგანსა უნებლებით მიტაცებად 29, 4; რაჲთა ჴელ-ეწიფებოდის როქსა მათსა და ნაძუელავსა ზედა ყოფად, ვითარცა ენებოს 9, 4. შდრ. წიფებაჲ.

ჴმ. ნ. ჴამს.

ჴმელ-ი: ზღჳთა და ჴმელითა 2, 17.

ჴორციელ-ი: ვინაჲთგან ყოველსავე საჴმარსა თჳსსა ჴორციელსა ეკლესიისაგან აღიღებს მღდელი 7, 4; ჴორციელისათჳს მსახურებისა 6, 22 (იგულისხმება ფიზიკური შრომა).

ჴსენება-ჲ: ვითარ ჯერ-არს ჴსენებაჲ მათი 0, 28; ჴსენებისა ყოფისათჳს 0, 33; რაჲთა ჴსენებასა ჰყოფდენ 27, სათ. **ა**—2: და ჩუენ გუაჴსენებდენ კეთილად

5, 9. ი ვნ.: რაჲთა დაუცადებელად იჴსენებოდიან სულნი მიცვალებულნი 0, 33.

ჴუებულ-ი: ვითარცა ჴუებული 'მვილებისაგან 4, 13. ნ. გამოჴუებაჲ.

ჴუმევა-ჲ, ი: ხმარება, სასმელ-საჭმლის მიღება: არა ჯერ-არს, რაჲთა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრდელთა და სასუმელთა იჴუმევდეს 4, 2; ანუთუ თჳთ მებრ ძღუნისა მის უფალმან მოიღოს საზიაროსა მას ტაბლასა და ზოგად იჴუმიონ 8, 11.

Ⴟ

ჯერ (1), ჯერ-არს, რაჲთა (გვხვდება მრავალგან): ჯერ-არს და სამართალ 1, 1; ვითარ-იგი ჯერ-იყო და შეჰგვანდა 2, 11; ჯერ- ესრეთ -იყო, რაჲთა 7, 4. ნ. ჯერისაებრ, ჯეროვანი, ჯერ-ჩინებაჲ.

ჯერ (2) გზის: ლოღარიასსა უქმოდის: ერთჯერ სეკდენბერსა და მეორედ აღვსებასა 26, 1. **ჯერ-ი:** ესე ძალისაებრ ჩუენისა კმა-იყავნ აწ თქუმად ამის ჯერისათჳს 19, 3 (на этот раз).

ჯერეთ: ვიდრემდა ჯერეთ იყოს-ღა ცხორებასა 5, 6; ვიდრემდა ჯერეთ დიდად დემესტიკოსად იყო 35გ, 11.

ჯერისაებრ ჯეროვნად: რაჲთა მარადის ღმერთსა ჰმადლობდენ ჯერისაებრ 5, 9; ტაბლაჲ დაეგოს ჯერისაებრ 37, 9.

ჯეროვან-ი: ჯეროვან მიჩნდა 0, 3; ფრიად ჯეროვან და სათანადო არს წინამძღურისა 13, 1; ჟამსა ჯეროვანსა 14, 3; ჯეროვნად განიწუართოს 36, 5; ჯეროვნად წარგებულისა 26, 5 (საპირისპიროა: ცუდად წარგება 26, 4 ან უჯერო); ჯეროვნად გინა უჯეროდ 12, 10. **უჯეროვნეს:** უჯ. და უმჯობეს 9, 2; რაჲთა უჯეროვნესად ვთქუა 17, 2.

ჯერ-ჩინება-ჲ: უკუეთუ ჯერ-იჩინოს ესრეთ განგებად 8, 8.

ჯმნა-ჲ, ი: უარის თქმა, ხელის აღება: რომელსა-იგი თჳსთაგან საჭმართა ყოველთა ეჯმნას, ვითარ განაგებდეს სხჳსასა მას 4, 8.

ჯუარ-ი: ჯუარი ერთი დიდი ვეცხლისაჲ სადრომაე 34, 6; მივეც საზოლავროჲ ჯუარი ერთი სხუაჲ 34ბ, 4.

Ⴠ

ჰაეროვან-ი ლამაზი, მშვენიერი: აღვაშენენ ეკლესიანი ჰაეროვანნი და დიდად შუენიერნი 1, 3.

ჰარშივ-ი: სიმიოსინი ერთი მიხაელ მეფისაჲ პეწინაგისა ჰარშივისათჳს 35ა, 12. მ. თარხნიშვილმა სოფიის ხელნაწერიდან მცდარად ამოიკითხა ,,ჰარბევისათჳს", თარგმნა pro incursione-დ (,,დარბევად") და კითხვის ნიშანი მიუწერა. ბერძნულ ტექსტშია: **περὶ τῆς κινηθείσης τότε ὑποθέσεως τοῦ Μπατζινάκου,** რასაც ს. ყაუხჩიშვილი ასე თარგმნის: ,,შესახებ პაჭინაკის მაშინ მომხდარი ამოძრავებული თავდასხმისა" და განმარტავს: ,,იგულისხმება სასამართლოს განაჩენი (1078 წლის მახლობლად) გრიგოლ ბაკურიანსა და პეწინაგს შორის ამტყდარი საქმის გამო" (ყაუხჩ. 249, იმოწმებს Dölger-ს), მაგრამ ,,ჰიპოთესი" თავდასხმას ნიშნავს ვითომ? ალბათ, ქართულად მთარგმნელი დამოკიდებულია სოფიის ხელნაწერში მ. თარხნიშვილის მიერ მცდარად ამოკითხული სიტყვისაგან (თარხნ. 76, 29) და მისი ლათინური თარგმანისაგან.

არავითარი ეჭვი არ არის, რომ ხიო-

სის ხელნაწერში **ჰარშივისათვის** სწერია (რადგანაც **შ** და **ბ** თითქმის ერთნაირად იწერება, შეიძლებოდა „ჰარბივისათჳს“ წაგვეკითხა, მაგრამ ასეთი სიტყვა (ჰარბივი) არ არსებობს. **არშივი** კი, ს. ორბელიანის ახსნის თანახმად, არის კერძი (ABC) ან საჭმლის კერძი (Z). ნიკო და დავით ჩუბინაშვილების მიხედვით **არშივი** არის წილი, კერძი, доля, пай, паек. გურიასა და იმერეთში **არჩივი** აგრეთვე კერძს ნიშნავს („ჩემი არჩივია“). ტიპიკონში კი „ჰარშივის“ მნიშვნელობა იგივე უნდა იყოს, რაც სომხ. **ჰაშივ**-ისა (**հաշիւ**), რომელიც „ანგარიშს“ ნიშნავს.

ჰასაკ-ი **1.** ასაკი, возраст: ჰასაკითგან სიყრმისა ჩემისა 1, 4; განკრძალვისათჳს საჭურისთაგან და სხუათაგან, ჭაბუკთა ჰასაკითა 0, 23. **2.** მოწიფულობის ხანა (ვაჟისათვის დავაჟკაცება, ქალისათვის დაქალება): ნეტარი მამაჲ ჩუენი ადრე მიიცვალა და ჩუენ მცირენი დაგჳტევნა და ჰასაკად ვერ მოწიფებულნი 18, 8. აქედან **უასაკოჲ:** უასაკოთათჳს ჭაბუკთა 17, 1. **ყოვლისა ჰასაკისა პირი:** ყოვლისაგანვე ჰასაკისა პირთაჲსა 2, 15 ყოველგვარი ცხოველის შესახებ (?) (ნ. მიმოხ. 9ჵ).

ჰე ჰო, კი, დიახ: ჰე, ნანდჳლვე 1, 4; ჰე და ჩემიცა არა მცირედი აქუნდა საფასე 2, 16 (მიმოხ. 9ჵ).

[**ჰრომანაწ-ი.** ნ. განძ-ი].

ჵ

ჵ მამანო და ძმანო 0, 4 (მიმოხ. 4).

* * *

ტიპიკონის საკუთარ სახელთა საძიებელი[1]

I. პირთა სახელები

აბაზ, მაგისტროსი, ძმა გრიგოლ ბაკურიანის-ძისა (**'Απάσιος**) 0, 2; 0, 8; 2, 7; 2, 9; 21, 1; (21, 9; 21, 10; 29, 5); 37, 9; 37, 11 — 14. (არაბ. **عبّاس**).

აბაზ, ახსართანის ძმა, გრიგოლის სიძე 2, 7.

ალექსი კომნიანოს-ი, მეფე: წმიდისა მეფისა კირუ ალექსისა კომნიანოსისა 2, 18; ბრძანებითა წმიდისა მეფისა ჩუენისა ალექსისაჲთა 35გ, 11.

ახსართან, გრიგოლის სიძის აბაზის ძმა 2, 7.

ბაკურიან-ი, ერისთავთ ერისთავი (ერისთავთ მთავარი), მამა გრიგოლ სევასტოსისა და აბაზ მაგისტროსისა 0, 2; 21, 9; 21, 11; 31, 2; 36, 1; 37, 16.

ამ სახელის ფორმის შესახებ ნ. გვ. 38, შნშ. 2.

ბაკურიან-ი, მამის ძმის წული (ბიძაშვილი) გრიგოლისა 31, 2.

ბასილი დიდი 14, 1; 34ა, 29.

გეეზი 21, 6.

გიორგი (წმ.) 1, 3; 34ა, 10.

გრიგოლ, ბაკურიანის-ძე, სევასტოსი და დიდი დემესტიკოსი 0, 2; 1, 2; 2, 1; 2, 9; (5, 1); 21, 3; (21, 8; 21, 10); 36, 1; 36, 2; 37, 2-8.

გრიგოლ ვანელი 0, 36; 30 სათ.; 30, 1.

გრიგოლ ღმრთისმეტყუელი 30, 2; 34ა, 28.

ევსტათ-ი (მოწამე) 21, 1.

ევფროსინე: ოქრობეჭედი ერთი კიურა ევფროსინესი 35ა, 3.

ეფთჳმე, იერუსალიმის პატრიარქი 36, 2.

ეფრემ, პეტრიწონის მონასტრის ერთ-ერთი მოღვაწე, რომელსაც და ჰყოლია (ამ დას ეკრძალებოდა მონასტერში სიარული) 23, 2.

ვანელ-ი. ნ. გრიგოლ ვანელი.

ვარდან, პრონოიტის-ი 2, 5.

ვოტანიატ-ი, მეფე 35ა, 4; 35ბ, 25.

[თეოდორე] სტუდიელ-ი 34ა, 35.

იოვანე მახარებელი 34გ, 27.

იოვანე, პეტრიწონის მონასტრის მოღვაწე, რომელსაც დედა ჰყოლია (ამ დედას ეკრძალებოდა მონასტერში სიარული) 23, 2.

ისაკი (წმ.) 34ა, 44.

იუდა ისკარიოტელ-ი 18, 5; (21, 6).

კილიკიელ-ი. ნ. კრტის კილიკიელი.

კომნიანოს-ი. ნ. ალექსი მეფე.

კრტის კილიკიელ-ი 35ბ, 19 (შეიძლება იგივე იყოს, რაც ათონის ქართველთა მონასტერში მოხსენებული კრიტისი: ,,ალაპი განვაწესეთ მარიამისათჳს. უწინაცა სასოებაჲ აქუნდა ამის უდაბნოჲსა მომართ: პურ-სყიდული იყო და შემომწირველი. და კუალად მოგუცა დრაჰკანისა ორასისაჲ სკუტელი ა ვეცხლისაჲ დიდი და სხუაჲ დრაჰკანი და

[1] ნაჩვენებია თავებისა და მუხლების მიხედვით. შესავალი აღნიშნულია ნულით. ფრჩხილებში ჩასმულია ადგილები, სადაც პირდაპირ მოხსენ ლი არაა, მაგრამ იგულისხმება.

მივეცით კრიტისსა", ალაპები, № 103 [კრიტის κριτής „მოსამართლე"?].

მარიამ (ღმრთისმშ.) 1, 3; 34ა, 34.

მარლონა 35ა, 10.

მაქსიმე (წმ.) 34ა, 32.

მისოპოტმელ-ი (Μεσοποταμίτης) 35გ, 10.

მიხაელ, მეფე 34ბ, 1; 35ა, 4; 35ა, 12; (35ა, 13); 35ბ, 19.

პანაგიე. ნ. პანაგიის მონასტერი (გეოგრაფიულ-ტოპოგრაფიულ საძიებელში).

პარაფშაფის-ძე 35ბ, 19. (=ბარ-აფშაფის ძე?).

ოფიდოფა-ჲ 35გ, 12 (შეიძლება, ეს იგივე ოფიდოფაჲ იყოს, რომელიც იხსენება ათონის ალაპებში, № 114). ['Οφιδόφιος? Blake, 23, შნშ. 3].

პავლე, მოციქულ-ი 5, 8; 13, 15; 15, 11; 34ა, 40.

სოლომონ, ებრაელთა მეფე, 15, 13.

სტუდიელ-ი 34ა, 35.

სჳმეონ (წმ.) 34ა, 31.

ღმრთისმეტყუელი 30, 2; 34ა, 28.

ხოთათორ-ი (ან: ხუთათორი?) 34ბ, 2. ეს უნდა იყოს ის მხედართმთავარი, რომელსაც **ხუტატურიოს**-ის სახელით ახსენებს ნიკიფორე ვრიენიოსი, ანა კომნინის მეუღლე. ის ტყვედ ჩავარდნიათ და გაუძარცვავთ, მაგრამ სიკვდილს გადარჩენილა და მიუგვრიათ ანდრონიკესთვის, რომელსაც იგი შეუმოსავს. სამაგიეროდ ხუტატურიოსს ანდრონიკესთვის უჩუქებია მეტად ძვირფასი თვალი, რომელიც მას ტყეში ჰქონებოდა დამალული. ეს თვალი შემდეგში ანდრონიკემ მარიამ დედოფალს მიართვა, ბაგრატ IV-ის ასულს (Georgica V, 304-305).

ხუასროვან-ი, გრიგოლ დემესტიკოსის ბიძა (მამის ძმა) 31, 2.

II. გეოგრაფიულ-ტოპოგრაფიული სახელები[1]

აკრიტონ-ი: ოქრობეჭედი ორი აკრიტონისა პრასტინთა ჩემთა (ἐν 'Ακρειδῶ) 35ბ, 9.

ანის-ი. ნ. ჩორმერისსთან.

ანტიოქია 2, 9.

არმენაკ-ნ-ი: რომელნი არმენაკთა მქონდეს 35ა, 2.

არნასაკ-ისა 35ა, 2.

აღმოსავალეთ-ი, აღმოსავლეთ-ი ('Ανατολή) 1, 2; 1, 4; 2, 16; 35ა, 16; აღმოსავალელი 0, 2; აღმოსავალეთის ეკლესიაჲ 32 ,1.

ახალი ჰრომი. ნ. კოსტანტინოპოლი.

ბარბარეწმიდა-ჲ (აგ.) 2, 2.

გიორგიწმიდა-ჲ (სოხ.) 2, 2; (მონ. პაპიკის მთის ძირს) 2, 5; 35გ, 3 (პაპიკს).

დასავალეთ-ი 0, 2; 1, 2; 2, 1; 2, 11; 36, 1; დასავალეთისა ეკლესიაჲ 32, 1.

დობროლონგ-ი (აგ.) 2, 1.

დობროსტან-ი (აგ.) 2, 1.

ელია-წმიდაჲ (სოხ.) 2, 2. [11.

ეფდუკიმო-ჲ: ეფდუკიმოჲსთჳს 35ა,

ვან-ი: გრიგოლ ვანელი 0, 36; 30, 1. არა მგონია, რომ აქ ბანა იგულისხმებო-

[1] შემოკლებანი: აგ.—აგარაკი; მონ.—მონასტერი; სოფ.—სოფელი. სოხ.—სოხასტერი.

დეს, იმიტომ რომ ბერძ. β ჩვეულებრივ ვინით არის ხოლმე გადმოცემული. პეტრიწონის პირველი წინამძღვარი გრიგოლი რომ ბანელი ყოფილიყო (ან ბანაელი), ქართველ მწერალს არ შეეშლებოდა და **ვანელს** არ დაწერდა.

ვანსკა-ჲ (ციხე) 2, 3; 35 ბ, 2.

ვასილიკოს: სოფელი პეტრიწონისაჲ, რომელი ვასილიკოსობად წოდებულ არს 2, 1.

ვაჩქოვა-ჲ (აგ.) 2, 1 Βάτζοκοβα. ეს სახელია, რომელიც დღეს პეტრიწონის მონასტრის ქვემოთ ერთი კილომეტრით დაშორებულ სოფელს ჰქვია, ოღონდ ოდნავ სხვა ფორმით: ბაჩკოვო, Бачково. ამჟამად ბულგარლები (და მათთან ერთად სხვები) პეტრიწონის მონასტერს ამ სოფლის სახელით იცნობენ: Бачковския монастир, რუსულად: Бачковский монастырь).

ვოლერონ-ი: თემსა შინა ვოლერონისასა 2, 5. პრასტინთათჳს ვოლერონისა 35ბ, 12.

ვოტინა-ჲ: შორის მისსა და მეორისა ციხისა ვოტინაჲსა 2, 2.

ვრის-ი: ციხეცა ვანსკაჲ ახალციხითურთ ვრისით 2, 3. ქართული ტექსტის მიხედვით **ვრისი** საკუთარი სახელია, ბერძნული ტექსტის მიხედვით კი — საზოგადო («მივეც ციხეცა წოდებული ვანისკა წყაროჲთურთ, σὺν τῇ βρύσει).

ზავალტონ-ი: ვანდსა შინა ზავალტონისასა 2, 13 ἐν τῷ τοποθεσίᾳ τοῦ βάνδου Ζαβάλτας.

ზაუწ-ი: პრასტინი ჩემი ზაუწი 2, 5. τὸ προάστειον τὸ ὀνομαζόμενον τοῦ Ζαούτζη.

ზაქარიაჲს (სოფ.) 35გ, 10.

ზმოლინა-ჲ: თემისა ზმოლინაჲსა -35ბ, 8 τοῦ θέματος τῶν Σμολένων; თემისა ზმოლინაჲსთჳს 35ბ, 18; თემისა ზმოლინაჲსაჲ 35ბ, 20.

ზრავიკ-ი: სოფელი ზრავიკი 2, 13 (Σραβίκιον); სოფლისა ზრავიკისა შემოსავალთაგან 29, 6; ისოკოდიკონი ზრავიკისაჲ 35გ, 1.

თეოდოსოპოლ-ი. ნ. კარნუ-ქალაქი.

თესალონიკე, სოლონიკი: თესალონიკედ მოსრულ იყო მშჳდობისა ყოფად 36, 2; სოფელი პრილონგი თემსა შინა სოლონიკისასა 2, 9.

თოფოლიწონ-ნ-ი: ეგრეთვე მივეც თოფოლიწონთა პრეტორად სახელდებული სოფელი 2, 4.

იავოროვა: იავოროვა აგარაჲ 2, 1.

იერუსალემ-ი 36, 2.

ივანოვა (აგ.): ივანოვა აგარაკი, რომელსა შინა აწ მონასტერი აღიშენა 2, 1.

კარ-ი (მერმინდელი ყარსი): სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი კარს თავადობისათჳს ჩემისა 35ა, 6. ამ სიტყვის ეტიმოლოგია ნახე გვ. 13, შნშ. 2.

კარნუ-ქალაქ-ი, თეოდოსოპოლის-ი: ოდეს-იგი ვიყავ მე თეოდოსოპოლისს 2, 11; შემდგომად აღმოსავალეთს განმგებელად წარსლვისა ჩემისა, თეოდოსოპოლისს 2, 16; სხუაჲ ოქრობეჭედი ორი განუკითხველობისათჳს კარნუ-ქალაქს მთავრობისა ჩემისა 35ა, 7; სხუაჲ ოქრობეჭდისა სწორი ერთი კარნუ-ქალაქს განგებისა ჩემისათჳს 35ბ, 15.

კესაროპოლ-ი: სოფელი ზრავიკი კესაროპოლითურთ 2, 13

კილიკია-ჲ. ნ. კრტის კილიკიელი (პირთა საძიებელში).

კოსტანტინოპოლ-ი: ქალაქისა კოსტანტინოპოლისა, ახლისა მის ჰრომისაჲ 0, 3. ნ. სამეუფოჲ ქალაქი.

კოტრია-ჲ (სოფ.): ლიველონნი ორნი, — ერთი მათგანი არის ეფდუკიმოჲს-

თჳს და ერთი—სოფლისა კოტრიაჲსათჳს 35ა, 11

ლავაკა-ჲ: ერთი ლავაკაჲსაჲ არს 35ბ, 2 τὸ μὲν ἓν ἐν τοῖς Λάβακοις; 35ბ, 2. პრახტიკონი და პარადოდიკონი ლავაკაჲსაჲ 35გ, 8.

ლაშკოვა-ჲ (აგ.): ლაშკოვა აგარაჲ 2, 1 Λάλκουβα (ქართულ ხელნაწერში თითქმის ერთნაირად იწერება **ბ** და **შ** (ე. ი. ყ და ყ); ამიტომ შეიძლება იკითხებოდეს **ლაბკოვა**, მაგრამ ეს უფრო ნაკლებ არის შესაძლებელი. განსხვავება ბერძნულისაგან მაინც რჩება).

ლივად-ი. ნ. ხრუსოლივადი.

ლიპიწონ-ი (აგ.): სტენიმახი აგარაებითურთ: ლიპიწონით და აგარაჲთ ბარბარეწმიდითურთ 2, 1.

მარმარ-ი: ქსენადოში მარმარისაჲ 0, 35; ქსენადოში მარმარისაჲ რომელ არს კიდსა ზედა 29, 5; მიეცემოდის სასტუმროსა მარმარისასა 29, 6.

მარტისპა-ჲ: ერთი—არნასაკისაჲ და მარტისპაჲსაჲ 35ა, 2.

მინა-ჲ: პრასტინი ჩემი სახელით მინა 2, 6.

მისინოპოლ-ი, მისინოპოლის-ი (ვანდი, ციხე): ვანდსა მისინოპოლისასა პრასტინი ჩემი ზაუწი 2, 5; განძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი მასვე ციხესა შინა მისინოპოლისასა 2, 5; ერთი (იკონომოსი) მისინოპოლის (კერძის)ათა 6, 5; მისინოპოლისა პრასტინთათჳს 35ა, 4; პრასტინთა ჩემთაჲსა, რომელ არიან ფილიპოპოლისს და მისინოპოლისს შინა 35ა, 8; პრასტინთათჳს ვოლერონისა და მისინოპოლისათა 35ბ, 12; იკონომოსსა თანა მისინოპოლისასა 35ბ, 25; ავლინისათჳს, რომელ მისინოპოლს არს 35ბ, 29; პრახტიკონი და პერიერეზმონი მისინოპოლისა პრასტინთა ჩემთაჲ 35ბ, 31.

მისოპოტამია. ნ. მისოპოტმელი (პირთა საძიებელში).

მოსინაჲ: მოსინაჲ აგარაჲ 2, 1 Βουρσεύς. ქართული სახელწოდება ძალიან განსხვავებულია ბერძნულისაგან. რა მიზეზია, არ ჩანს.

ნიკეა-ჲ: წყეულ იყავნ და შეჩუენებულ სამას ათრვამეტთა მამათაგან, რომელნი ნიკეას შეკრბეს 18, 5.

ნიკოლწმიდა-ჲ 1. სოხასტერი სტენიმახთან, სადაც სკოლა იყო დაარსებული. აქ გრიგ. ბაკურიანის-ძემ ორი ციხე ააგო: ეგრეთვე მივეც დამოკიდებით მისსა ჩემი დიდი სოფელი სტენიმახი, ჩემ მიერ აგებულითა ორითავე ციხით მისითურთ და სოხასტრებით მისით: ნიკოლ-წმიდით, ელია-წმიდით 2, 2; განვაწესეთ უკუე ყოფად მოყმეთა მოსწავლეთა ნიკოლწმიდას, რომელ არს მახლობელად ციხისა სოხასტერი 31, 1; და იყვნენ წმიდასა მას ეკლესიასა ნიკოლწმიდისასა მღდელსა მას თანა სასწავლოდ ყრმანი ექუსნი 31, 4; გარნა რიცხუსა ყრმათასა ნუმცა ოდეს დაკლებულა ნიკოლწმიდას სწავლისაგან 31, 6; მღდელისათჳს, რომელ იყოს ნიკოლწმიდას 0, 37.

2. ზღვის პირას მდებარე პუნქტი, სადაც გრიგოლმა სასტუმრო (ქსენადოში) ააშენა: ქსენადოში ნიკოლწმიდისაჲ, რომელ არს ზღჳს კიდესა 29, 5; მიეცემოდის ქსენადოშსა ნიკოლწმიდისასა შემოსავალისაგან სოფლისა პრილონგისა 29, 7; ეს ქსენადოში პრილონგის სახელითაც არის მოხსენებული: თუ რაჲსათჳს აღშენებულ არიან ჩემ მიერ ქსენადოშნი: სტენიმახისაჲ, მარმარისაჲ და პრილონგისაჲ 0, 35.

პანაგიის მონასტერ-ი: სიყუარული და ძმობაჲ სულიერი პატიოსნისა მონასტრისა პანაგიისაჲ, რომელი-იგი არს

შინაგან ღმრთივ დაცვულისა ქალაქისა კონსტანტინოპოლისა 0, 3; ვითარ-იგი არიან ზემო ქსენებულისა მონასტრისა პანაგიისანი 0, 3; წესისა მონასტრისა პანაგიისა 0, 5; მონასტრისა პანაგიისა განგებისაგან 0, 6; წესისაებრ მონასტრისა პანაგიისა 9, 2; ვითარ-იგი უპყრიეს ძმათა მონასტრისა პანაგიისათა 12, 6; მონასტრისა პანაგიისა წესისაგან განსწავლულ ვართ 15, 9; იპყარნ კუალად ზემო დაწერილი წესი პანაგიელთაჲ 9, 5; შეიქმნა სწორი ამისი და დაიდვა მონასტერსა პანაგიისასა 36, 4; ტიპიკონი იგი, რომელი პანაგიისა (მონასტერსა) ნამარხევად ძეს 36, 5.

ქართულში ყველგან „პანაგიისა“ ფორმა გვხვდება. მაშასადამე, მისი დასაწყისია „პანაგია“ ან „პანაგიე“.

ი. სოკოლოვის აზრით, პანაგიის მონასტრად იგულისხმება მონასტერი, რომელიც დაუარსებია მეტად სახელგანთქმულ მონაზონს, რომელიც მოხსენებული ჰყავს იოვანე სკილიცას. როცა იმპერატორმა ნიკიფორე ვოტანიატმა (1078—1081) მოისურვა შეერთო ევდოკია დედოფალი, ჯერ კონსტანტინე დუკას ნაცოლარი და შემდეგ რომანოზ დიოგენისა, ამ ქალის მესამედ გათხოვებას წინაღუდგა „სათნოებით განთქმული ბერი, რომელსაც ყოველგვარი სახელის ნაცვლად „ყოვლადწმიდას“ („პანაგიოსს“), ეძახდნენ და ყოველნაირად შეეცადა, ხელი შეეშალა ამ უგუნური მოქმედებისათვის. როგორც ჰგავს, სწორედ ეს „ყოვლადწმიდა“ იგულისხმება გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ტიპიკონში. იგი კარგად ახსოვდათ თანამედროვეებს, რადგანაც დიდი ხანი არ იყო მისი გარდაცვალებიდან. გრიგოლი იყო მისი პატივისმცემელთაგანი და მომსწრე პანაგიოსის სამონაზვნო ღვაწლისა (И. Соколов. Грузинский монастырь в Болгарии. «Христианское чтение» 1906. აპრილი, გვ. 560 პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის დაწერის დროს ეს პანაგიოსი (ქართულად პანაგიე?) ცოცხალი აღარ ყოფილა. მისი მონასტერი ქალაქში ყოფილა, მაგრამ მდებარეობა არ იციან.

პანკალიწ-ი: სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი სპაზმაჲსა და პანკალიწისათჳს 35ბ, 6.

პაპიკ-ი (მთა): განძითა ჩემითა ნასყიდნი სახლნი მასვე ციხესა შინა მისინოპოლისასა, და ციხესა გარეგნით მონასტერი გიორგიწმიდისაჲ, რომელი-იგი არს პაპიკისა მთის ძირსა 2, 5; გიორგიწმიდისათჳს, რომელი პაპიკს არს 35გ, 3.

პერითორ-ი (Περιθεώριον): ვანდსა პერითორისასა 2, 6; პერითორისა ციხესა შიგნით 2, 7.

პეტრიწონ-ი: ქართველთა მონასტერსა პეტრიწონისასა 0, 2; საზღვართა შინა სოფლისა მის, რომელსა პეტრიწონ ეწოდების 1, 3; ციხედ წოდებული სოფელი პეტრიწონისაჲ 2, 1; პეტრიწონი აგარაჲ 2, 1; მიმიცემია ზემო ქსენებულისა მონასტრისა ჩემისა ქართველთა ღმრთისმშობლისა პეტრიწონისადა 2, 8; მივსცენით წმ. ეკლესიასა ჩუენსა და მონასტერსა ქართველთასა პეტრიწონისასა 2, 14; მონასტრისა ჩუენისა პეტრიწონისაჲ 35ბ, 5; პრახტიკონი და პერიერეზმონი პეტრიწონისაჲ 35გ, 12; წესი ესე განგებისაჲ ამის მონასტრისა პეტრიწონისაჲ 36, 1.

პრილონგ-ი (სოფ.) (Πρίλογκον, Πρίλογκιον), ქსენადოში: სტენიმახისაჲ, მარმარისაჲ და პრილონგისაჲ 0, 35; სოფელი პრილონგი 2, 9; 2, 12; ქსენადოშსა ნიკოლ-წმიდისასა შემოსავალისაგან სოფლისა პრილონგისა 29, 6 (ნიკოლწმიდის ქსენადოშს სხვანაირად პრილონგის ქსენადოში ჰქვია 0, 35); ისოკოდიკონი სოფლისა პრილონგისაჲ 35გ. 2.

ჟელლოვა-ჲ (**Γέλλοβα**): ეგრეთვე მივეც თოფოლიწონთა პრეტორად სახელდებული სოფელი, რომელსა ჟელლოვა ეწოდების 2, 4.

რომ-ი. ნ. ჰრომი.

საბერძნეთ-ი (**Ῥωμανία**): მიმსახურებაა საბერძნეთისადა 1, 4; და მერმე საბერძნეთს მოსლვითა 18, 9; ფრიად მძლავრი მტერი ქრისტიანეთა და საბერძნეთისაჲ 2, 18; ქელთაგან საბერძნეთისა და ძელისა ცხორებისა მტერთაჲსა მახჳლითა 1, 4.

სამეუფოჲ ქალაქ-ი. ნ. ქალაქი სამეუფო-ჲ.

სასარკინოზეთ-ი (**Συρία**): სომხეთს შინა და საქართველოს, სასარკინოზეთს მებრ და მერმე საბერძნეთს მოსლვითა 18, 9.

საქართველო (**Ἰβηρία**). ნ. სასარკინოზეთთან.

სამეუფოჲ ქალაქი. ნ. კოსტანტინოპოლი.

სერა-ჲ: თემსა სერაჲსასა 2, 13 **ἐν τῷ θέματι τῶν Σερρῶν.**

სიონ-ი: და იყოს ადგილი ჩუენი მშჳდობით და სამკჳდრებელი ჩუენი სიონს 15, 15.

სოლონიკ-ი. ნ. თესალონიკე.

სომხეთ-ი. ნ. სასარკინოზეთთან.

სოფიაწმიდა-ჲ: ესე პიტაკი სოფიაწმიდას არს 35ბ, 25; რომელნი ნამარხევად სხენან სოფიაწმიდას 35გ, სათ.; რომელნი სოფიაწმიდას ნამარხევად არიან 35გ, 13 (იგულისხმება უთუოდ ტაძარი კონსტანტინოპოლში).

სპაზმა-ჲ: სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი სპაზმაჲსა და პანკალიწისათჳს 35ბ, 6 **περὶ τοῦ Σπάσματος.**

სტენიმახ-ი (**Στενίμαχος**): ჩემი დიდი სოფელი სტენიმახი 2, 2; სოფლისა სტენიმახის ქუემო კერძო აღვაშენეთ ქსენადოში ერთი 29, 1; სასეფოთა წისქჳლთაგან, რომელ არიან სტენიმახს 29, 1; სოფლისა სტენიმახისა შემოსავალთაგან 29, 1; ქელით წერილები და აპოტიქსები სტენიმახისა პანაჲურელთაჲ 35ბ, 35; ქსენადოში სტენიმახისაჲ, მარმარისაჲ და პრილონგისაჲ 0, 35; **სტენიმახელ-ი:** და აღიღებდენ იგინიცა როქსა, ვითარ-იგი აღიღებს სტენიმახელი 29, 5.

სტენიმახი, რომელიც გრიგოლ ბაკურიანის-ძის დროს სოფელი ყოფილა, ამჟამად მოზრდილი ქალაქია, რომელსაც ბულგარულად Станимака ერქვა და რომელიც ახლა ასენოვგრადად არის ცნობილი (Асеновград).

სტეფანიანა-ჲ: სოფელი პრილონგი საარხონდოსა სტეფანიანისასა 2, 9 **κατὰ τὴν ἀρχοντείαν Στεφανιανά.**

[**ტაო-ჲ** 35ა, 1].

ტარსუნ-ი: ვითარცა-იგი ღაღადებს დიდი იგი ქმაჲ ტარსუნელისა მის ნესტჳსა — პავლესი 15, 11. იგულისხმება პავლე მოციქული, რომელიც კილიკიის ტარსუს ქალაქიდან იყო. ამ ქალაქის სახელი „საქმე მოციქულთას" წიგნის ძველ ხელნაწერებში (22, 3) სხვადასხვა ფორმით გვხვდება; ესენია: ტარსუს, ტარსუნ, ტარსე. პავლე ამბობს: მე კაცი ვარ ჰურიაჲ, შობილი ტარსუს კილიკიისასა (ვარიანტები: ტარსუნს, ტარსეს).

ფილიპოპოლ-ი, **ფილიპოპოლის-ი**, **ფილიპუპოლი-ი** (**Φιλιππούπολις**, ამჟამად პლოვდივი), ქალაქი: თემსა შინა ფილიპუპოლისასა 1, 3. სხვა შემთხვევებში ყველგან ონით: თემსა ფილიპოპოლისასა 2, 1; ერთი (იკონომოსი) ფილიპოპოლისა კერძისათა 6, 5; ფილიპოპოლისა პრასტინთათჳს 35ა, 5; 35გ, 4; რომელ არიან ფილიპოპოლისს და მისინოპო-

ლისს შინა 35ა, 8; ფილიპოპოლისა მიტროპოლიტისა საქმისათჳს 35ა, 13; პრასტინთათჳს ფილიპოპოლისათა 35ა, 14; ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩემთათჳს 35ბ, 13; 35ბ, 14; და მოქცევასა მისსა ჩუენ თანა წარმოვიდა ფილიპოპოლისა პრასტინთა ჩუენთა 36, 2. **ფილიპოპოელ-ი:** და უფროჲსლა მიტროპოლიტისაგან ფილიპოპოელთაჲსა არს აზნაურ და შეუვალ 3, 2.

ფრენაკ-ი: აგარაჲთ ბარბარეწმიდითურთ, რომელი-იგი ფრენაკსა ახლავს 2, 2 **τοῦ παρακειμένου τῷ** Πρενέζῃ; ფრენაკსა შორის და ზაქარიაჲს სოფლისა 35გ, 10. უეჭველია, რომ ქართულს შემონახული აქვს სახელობითის ფორმა, მაშინ როდესაც ბერძნულში ლოკატივის ფორმაა, სადაც სახელის ბოლოკიდური მჟღერი ბგერა (Prenegъ) **ი**-ს წინ (უფრო ზედმიწევნით: ჲათ-ის წინ) გაპალატალიზებულა და **ზ**-დ ქცეულა. Prenegъ (ფრენაკ-ი), Prenezi.

ქალაქ-ი სამეუფო-ჲ: რომელ არს ღმრთივ დაცვულსა ქალაქსა სამეუფოსა 36, 4.

ქართფრთიკ-ი: შიკონისა და ქართფრთიკისათჳს 35ბ, 9 **τοῦ χωρίου Σικονίου καὶ τοῦ χωρίου Χαπετικίου.** ქართული და ბერძნული სახელწოდება სოფლისა დიდად განსხვავდება ერთმანეთისაგან.

ქსანთია-ჲ: სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი სოფლისა ქსანთიაჲსათჳს 35ა, 9.

შიკონ-ი. ნ. ქართფრთიკთან.

[ჩორმე]რისი. ქართულ ხელნაწერს აკლია ადგილი, სადაც ეს სიტყვა გვხვდება. გადარჩენილია მხოლოდ ბოლო ნაწილი: [ჩორმე]რისისაჲ 35ა, 1. ბერძნულ ტექსტში მისი ბადალია Τζουρμερη, რაც უდრის უთუოდ სომხ. *Չորմայրի*-ს. ს. ერემიანის მიხედვით, იგია თურქულ-რუსული რუკის **ჩარმალისუ**-ს ხეობა. აქ წყალი სათავეს იღებს ხორტიკ-დაღის მწვერვალთან (3183), მიედინება დასავლეთით, ერთვის მდ. მასტარას (რომელსაც ამჟამად მასატ-დარას ეძახიანო), იგი განაგრძობს დენას დასავლეთით, შემდეგ უხვევს ჩრდილოეთით, შემობრუნდება აღმოსავლეთისაკენ, ბაიბურთის ქვემოთ ოციოდე კილომეტრის მანძილზე, მიიღებს სხვა შენაკადს დასავლეთიდან და ჭოროხის სახელით საქართველოსაკენ მოედინება. (სურენ ე რ ე მ ი ა ნ ი. სომხეთი «აშხარჰაცუიცის» თანახმად. ერევანს 1963. სომხურად, გვ. 76). რუკაზე იგი ნაჩვენებია სპერის სამხრეთით. ე. ჰონიგმანს კი ჩორმერისი ეგულება ევფრატის სათავეში, ოძიერ ტაოში, კარნუ ქალაქის (ანუ თეოდოსიუპოლის) ჩრდილო-დასავლეთით, რაც ნაკლებ სავარაუდებულია. (E. H o n i g m a n n. Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches. 1961, 226. რუკა 1050 წლის ახლოსი). **აჲ** კომპლექსი ქართულად და ბერძნულად **ე**-თია გადმოცემული (ჩორმ**ე**რ-ის-ი), ხოლო ქართულში **ის** სუფიქსი დართული აქვს მსგავსად სხვა სახელებისა, როგორიცაა: ან-**ის**-ი, გარნ-**ის**-ი, ბოლნ-**ის**-ი, დმან-**ის**-ი და სხვ.

ჩრვენა-ჲ: ციხისა ვანსკაჲსათჳს და სოფლისა ჩრვენაჲსა 35ბ, 2 (**τῶν Τζερβενῶν**).

ხახულ-ი (მონ.): სხუაჲ ოქრობეჭედი ერთი სამკაულთათჳს მონასტრისა ხახულისაჲ 35ბ, 10.

ხლავავა-ჲ: სათევზითა ტბითა მისითა და აგარაჲთა, რომელსა ხლავავა ეწოდების 2, 13 — Γλαύνων.

ხრუსოლივად-ი: რომელ არს ხრუსოლივადსა 35ა, 3 τοῦ **χωρίου Λιβα-**

θίου (თითქო χωρίου ხრუსო-დ წაუკით-ხავთ).

ჰრომ-ი: ქალაქისა კოსტანტინოპო-ლისა, ახლისა მის ჰრომისაჲ 0, 3.

III. ეთნიკური სახელები

ბერძენ-ი (ῥωμαῖος): მტკიცესა თანა სარწმუნოებასა და ალსარებასა ჭეშმა-რიტთა ბერძენთა ნათესავისასა 1, 2; რაჲ-თა არაოდეს იყოს მონასტერსა შინა ჩემ-სა მკჳდრობით ბერძენი ხუცესი ანუ მონაზონი 24, სათ; 24, 1; ბერძნისა ხუ-ცისა 0, 30. **ბერძულ-ი:** წერილითა ბერ-ძულითა და ქართულითა 36, 1; ამისთჳს დაიწერა ბერძულად 36, 3; ხოლო ბერ-ძულნი (ტიპიკონნი) ორნივე წარიწერნეს 36, 2; არა იციან ბერძული წარკითხვაჲ 36, 3; სიმტკიცისა ქონებად უბრძანებთ ბერძულსა წერილსა 36, 3; სახარებანი-ცა ქართულნი და ბერძულნი 2, 18.

კომან-ი, კუმან-ი: ოდეს კუმანთა ტყუეობისაგან გამომიჴსნა ღმერთმან 2, 19 **τῶν Κομάνων;** სამეუფოჲსა განძი-სათჳს, რომელი წარვაგეთ კომანთა გა-მოყვანებასა შინა 35ბ, 7. აქ იგულისხმე-ბა, ალბათ, გამოხსნა კომანთა ტყვეობი-საგან.

პეწინაგ-ი: სიმიოსინი ერთი პეწინა-გისა ჰარშივისათჳს 35ა, 12 (ნ. ჰარშივი); უშჯულოჲ და ფრიად მძლავრი მტერი ქრისტიანეთა და საბერძნეთისაჲ ნათე-სავი პეწინაგთაჲ 2, 18. **ნათესავი პეწი-ნაგთაჲ** — печенеги (რუსული ისტო-რიოგრაფიით), პაჭანიკები.

სომეხ-ი: ვინაჲცა მენებოს, ნათესავ-თა ჩემთა და მსახურთა ჩემთა, დაღათუ სომეხნი იყვნენ სარწმუნოებითა 35ბ, 11.

ფრანგ-ი: აპოტიქსი განძისაჲ სამისა კენტინარისაჲ, რომელი ფილოტიმიად აიღეს ფრანგთა 35ბ, 21; მშჳდობისა და სიყუარულისა ყოფად შორის ფრანგთა 36, 2. [იგულისხმებიან სამხრეთ იტა-ლიაში დამკვიდრებული ნორმანები, რომლებიც ეომებოდნენ საბერძნეთს].

ქართველ-ი: ქართველთა მონასტერსა პეტრიწონისასა 0, 2; ქართველნი ვართ ნათესავით მჴნენი და მჴედრობით აღ-ზრდილნი 0, 4; თუ ვითარ სახედ აღიშე-ნა ანუ ვითართა მიერ საჴმართა ესე მო-ნასტერი ქართველთაჲ 0, 7; ნათესავთა და მსახურთა ჩუენთა ქართველთა 0, 31; ქრისტიანეთა სარწმუნოებასა ქართველ-თასა 1, 2; მონასტრისა ჩემისა ქართ-ველთა ღმრთისმშობელისა პეტრიწონი-სადა 2, 8; შევწირენით და მივსცენით წმ. ეკლესიასა ჩუენსა და მონასტერსა ქართველთასა პეტრიწონისასა 2, 14; თჳსთა და ნათესავთა ჩუენთა და ყმათა ჩუენთათჳს ქართველთა 25 სათ.; მონა-ზონნი მონასტრისა ჩემისანი გუარად ქართველნი არიან 36, 3.

ქართულ-ი: წერილითა ბერძულითა და ქართულითა 36, 1; ამისთჳს დაიწერა ბერძულად და ქართულად 36, 3; რაჲთა ქართულად წერილსა აღმოიკითხვიდენ 36, 5; სახარებანიცა ქართულნი და ბერ-ძულნი 2, 18.

ГРУЗИНСКИЙ МОНАСТЫРЬ В БОЛГАРИИ И ЕГО ТИПИК

ГРУЗИНСКАЯ РЕДАКЦИЯ ТИПИКА

ПРЕДИСЛОВИЕ

Предлагаемая вниманию читателя настоящая книга содержит грузинский текст типика или устава Петрицонского монастыря и его русский перевод. Монастырь был основан в Болгарии в XI веке великим доместиком Запада Византийской империи севастом Григорием, сыном эристава эриставов Бакуриана, выходцем из юго-западной грузинской провинции Тао, тогда находившейся в пределах Византийской империи, куда входила и Болгария, потерявшая самостоятельность вследствие военных действий Василия II. Этот монастырь, основанный военачальником-грузином и специально для грузин, которых не мало было в его армии, теперь известен под названием Бачковского. Он закончен постройкой в 1083 г. и тогда же дан ему его ктитором устав, составленный на двух языках — грузинском и греческом — и утвержденный собственноручной подписью самого основателя монастыря в декабре 1083 года.

Из двух текстов устава ученому миру сперва стал известным греческий, притом не оригинальный, а переводный. Перевели его на новогреческий язык в 18-м веке, а издал его Г. Мусеос в 1888 году [1]. В 1904 г. появилось издание первоначального греческого текста по бухарестской копии 18-го века, разысканной о. Louis Petit и изданной им же в качестве приложения к XI тому органа русских византинистов [2].

Позже стало известно, что древний список этого памятника, переплетенный в одном томе вместе с грузинским текстом этого же устава, хранится в библиотеке имени Кораиса на острове Хиос. Из Хиоса были выписаны фотокопии, полученные в Тбилиси разновременно, сперва греческого текста, потом грузинского. По этим фотокопиям греческий текст издал С. Г. Каухчишвили в 1963 г. Свое издание он снабдил новогрузинским переводом и примечаниями [3].

Что же касается грузинского текста, то он стал известным сперва по копии, хранящейся в Софийской Народной библиотеке и списанной с хиосской рукописи, раньше находившейся в Петрицонском монастыре.

---

[1] *Γρηγόριος Πακουριανὸς μέγας δομέστικος τῆς Δύσεως καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ τυπικὸν τῆς μονῆς της Πετριτζονιτίσσης* (Dissertationes Jenenses, t. IV, Leipzig 1888. pp. 135–219) Привожу по Louis Petit.

[2] Typicon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Bačkovo) en Bulgarie. Texte original publié par le R. P. Louis Petit, des augustins de l' Assomption: „Византийский Временник“. Приложение к XI тому, № 1, XXXII+63 стр.

[3] Georgica. Scriptorum byzantinorum excerpta ad Georgiam pertinentia, t. V (Сведения византийских писателей о Грузии. т. V Греческие тексты с грузинским переводом издал и примечаниями снабдил С. Г. Каухчишвили. Тбилиси 1963, стр. 83–301, С 12-ю таблицами).

Копия сделана во второй половине 19-го века человеком, не разбиравшимся ни в грузинском языке, ни в вопросах грузинского письма. Хотя он старательно копировал неизвестные ему буквы, слова и предложения, но невольно наделал уйму ошибок разного характера, вплоть до пропуска целых строк. По этой малонадежной копии грузинский текст был издан в 1954 году Михаилом Тархнишвили, который дал и латинский перевод текста [1]. Поэтому неудивительно, что как грузинский текст, так и латинский перевод пестрят ошибками.

Требовалось настоятельно, чтобы грузинский текст был издан по хиосской рукописи, изготовленной с оригинала 1083 года, по всем данным, не раньше 13-го века и до 80-ых годов прошлого столетия находившейся в Петрицонско-Бачковском монастыре. Настоящее издание имеет целью пойти навстречу этим требованиям. Учитывая при этом важное значение памятника для истории Болгарии и Византии XI века, даем и русский перевод, сопровождаемый нужными примечаниями.

Вследствие того, что грузинское монастырское строительство в Болгарии ученым стало известным сперва по греческому тексту устава, отличающемуся от грузинского в некоторых местах (в шестой главе и в заключительной части, в конце), то это обстоятельство явилось причиной неправильного понимания и превратного освещения этого строительства, ибо в греческом тексте имеются поздние переделки, породившие в свое время неверную теорию Н. Марра об армянском халкедонитстве строителя грузинского монастыря в Болгарии. Эта теория, к сожалению, нашла своих апологетов и в наше время. . . . .

А между тем внимательное изучение обоих текстов устава приводит объективного исследователя к непреложной истине, что в греческий текст внесены изменения, тогда как грузинский текст дошел до нас в копии 13-го в., верно списанной с подлинника. Это дает нам возможность устранить заблуждение, вызванное некритическим отношением к подозрительным местам греческого текста, о чем подробно разъяснено здесь во введении как на русском языке, так и на грузинском. Смею думать, что рассеется туман, заволакивавший привлекательную личность великого доместика, строителя Петрицонского монастыря.

Грузинский текст является весьма важным памятником грузинского литературного языка XI века, посильно выдержанным по нормам т. н. классического языка и дающим богатый лексический материал. Так, напр., специалист по истории Болгарии и Византии XI—XII вв., которому неизвестно, какая монета имеется в виду под названием «скиптрат» [2], найдет разъяснение этого вопроса в грузинском тексте, где эта монета названа «шестиглавом». Значит, это есть золотая монета, чеканенная Романом Диогеном и его женой Евдокией. На монете изображены шесть «голов»: на лицевой стороне Христос, благословляющий стоящих по сторонам Романа и Евдокию, а на обороте — сыновья Евдокии: Михаил (посередине), Константин и Андроник.

---

[1] Typicon Gregorii Pacuriani, edidit Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 143= =Scriptores Iberici, t. 3). Louvain 1954 (Грузинский текст).

Typicon Gregorii Pacuriani, interpretatus est Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 144=Scriptores Iberici. t. 4). Louvain 1954. (Латинский перевод).

[2] Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI—XII вв., стр. 345, (прим. 125).

Грузинский текст точнее передает грузинские и славянские собственные имена: Бакуриан (вм. греческого Πακουριάνος), Абаз, т. е. Аббас,[1] (по-гречески 'Απάσιος), Шиконь, Чрвена (названия славянских селений). Грузинская передача греческих слов дает материал для истории фонетики греческого языка XI в.; так, напр., χ перед узким гласным произносится как **ш** (š): к с е н а д о ш и (ξενοδοχεῖον „странноприимный дом"), тогда как третья буква греч. алфавита γ перед широкими гласными **а** и **о** произносится, как груз. ღ (араб. غ : ἀγάπη აღაპი, Μαργόνα მარღონა), а перед узкими в некоторых случаях, как **ж**: Γέλλοβα ჟელოვა Ж е л о в а (сел.) ვაჟინარ-ი в а ж и н а р-и „виночерпий" (βαγενάρι от βαγένι „кувшин", „винный сосуд" (Georgica V, 156).

Интересно отметить, что группа τζ, передающая славянское **ч** в географических и этнических названиях, идущих из греческого источника, в грузинском тексте представлена глухим абруптивным წ (Петрич—Πέτριτζος—პეტრიწონ-ი Петрицон). В данном случае, как, впрочем, и в некоторых других, в грузинском заимствована форма винит. падежа.

Наконец, грузинский текст и его русский перевод дают возможность судить не только об отношении греческого текста к грузинскому, но и увереннее говорить о политических и военных событиях, разыгравшихся в Болгарии и Византии во II половине XI века и упоминаемых в уставе прямо или косвенно. В памятнике содержатся ценнейшие сведения об обширных владениях крупного феодала, пожертвованных им монастырю, о социальных отношениях в Болгарии и Византии, об экономическом состоянии населения и т. д. Понятно поэтому, что этот важный документ, греческий текст которого не раз привлекался специалистами для освещения разных исторических вопросов, займет подобающее ему место в ряду других, относящихся к определенному периоду истории Болгарии и Византии.

Описание грузинских рукописей устава, а также обзор орфографических и грамматических особенностей памятника, равно как подробный обзор его лексики даны по-грузински.

Настоящий труд является плодом разысканий автора, который принимал участие в работе Грузинской научной экспедиции, снаряженной Академией Наук Грузинской ССР в Болгарию в марте 1949 г. Приходится отметить с болью в сердце, что его выхода в свет не довелось дождаться одному из участников этой экспедиции — крупному историку Н. А. Бердзенишвили, скончавшемуся в июле 1964-го года.

Наконец, считаю своим приятным долгом выразить искреннюю благодарность всем лицам, которые оказали содействие членам Грузинской научной экспедиции в Болгарию, в особенности болгарам,— ученым и представителям власти,— которые сделали все, чтобы работа экспедиции дала желательные результаты.

А. Шанидзе
Октябрь 1970

---

[1] Грузинский язык опускает один из удвоенных согласных, а конечный глухой с часто обращает в звонкий з.

Введение

1

Великий доместик Запада Византийской империи Григорий, сын эристава эриставов (князя князей) Бакуриана, выходец из грузинской провинции Тао (тогда находившейся в пределах Византийской империи) и имевший свою резиденцию в городе Адрианополе, построил в 1083 году в Болгарии (тоже находившейся тогда в Византийской империи), недалеко от своей усадьбы в Филиппополе (нынешнем Пловдиве), в Родопских горах, в селении Петрицон[1], монастырь и усыпальницу[2]. Ктитор позаботился обставить свой монастырь как нельзя лучше: построил для него больницу, три странноприемницы (Стенимахскую, Мармарскую и Прилонгскую), подарил ему несколько селений и крепостей, поместья и угодья, дома, леса, пастбища, виноградники, фруктовые сады, богатое рыбой озеро, крестьян и т. д., обеспечив его, таким образом, в экономическом отношении. Поставив игуменом монастыря Григория Ванского, он снабдил церковь богослужебными книгами, утварью, иконами, крестами и облачениями. Григорий сын Бакуриана предусмотрел и то, что монастырю нужны будут священнослужители и в будущем, и с этой целью он основал школу, где обучались шесть отроков, которые получа-

---

[1] Петрицон (პეტრიწონ-ი) является формой винительного падежа от *Πέτριτζος*, передающего болгарское название местности (Петрич). Эта местность принадлежала византийской императрице Марии, дочери грузинского царя Баграта IV (1027—1072) (Анна Комнина. Алексиада. Перевод Я. Н. Любарского. М., 1965, стр. 254).

[2] Основателя Петрицонского монастыря Григория, сына эристава эриставов Бакуриана, исследователи, следуя греческой традиции, обычно называют Пакурианом (или, в последнее время, Бакурианом, Бакуриани). Греческая орфография этого личного имени (передача начального согласного через п: *Πακουριάνος*) вызвана была тем обстоятельством, что вторая буква греческого алфавита в XI в. (впрочем, и тремя-четырьмя столетиями раньше) произносилась уже как третья буква русского алфавита (в), и не подходила для точной передачи этого грузинского имени. Поэтому *Πακουριάνος*, не претендуя на точность, передает его приблизительно.

Название «Бакуриан», прилагаемое к строителю Петрицонского монастыря, не точно, ибо Бакуриан (или, в форме грузинского именительного падежа, Бакуриан-и, по-гречески *Πακουριάνος*, был отец Григория, а сам Григорий был Бакурианис-дзе или сын Бакуриана. Такое наименование лиц (по отцу) было обычным и в мусульманском мире, где арабское слово «ибн» («сын»), прилагавшееся к имени отца, в подобных случаях выражало то же самое, что и грузинское ძე. Так, знаменитого врача ибн-Сина (980—1037) грузины называли სინაის-ძე (Синайс-дзе). Поэтому ктитора Петрицонского монастыря я называю по отчеству Бакурианис-дзе, или, в русском переводе, сыном Бакуриана, тогда как, цитируя других исследователей, я привожу без изменения употребляемую ими форму — Пакуриан, Бакуриан.

ли питание и одежду из монастырских средств и учились «всем правилам священничества»; по достижении зрелости достойные из них посвящались в священники.

Закончив постройку монастыря в 1083 году, Григорий сын Бакуриана тогда же дал ему типик или устав, им же утвержденный собственноручной подписью и скрепленный подписью Иерусалимского патриарха Евфимия, который, прибыв по вызову императора Алексея в Фессалонику для принятия участия в установлении мира между враждовавшими и часто воевавшими друг с другом франгами (т. е. южноиталийскими норманнами) и византийцами, гостил потом у Григория в его Филиппопольской усадьбе. В уставе, составленном в духе облюбованного Григорием устава монастыря св. Панагия в Константинополе, точно указаны правила монастырской жизни, в основном списанные с названного устава, определено количество монахов в 50 человек (помимо настоятеля), как должны подаваться им пища и питье, в какие дни и как надо поминать строителя монастыря и его родных и т. д. В уставе указано также и то, что Григорий Бакурианис-дзе освободил свой монастырь от всех царских, патриарших и других повинностей, равно как от сборов с монастырских владений. Мало того, он освободил его и от притязаний своих родственников, близких и дальних. Словом, Петрицонский монастырь был обставлен во всех отношениях исключительно хорошо.

Типик, или устав, состоящий из введения, 33 статей, названных главами, и длинного списка пожертвований, дошел до нас в двух редакциях: грузинской и греческой. Греческий текст был написан в двух экземплярах, один из которых положили на хранение в монастыре святого Панагия в Царьграде[1]. «Мы повелеваем,— отмечает в уставе Григорий сын Бакуриана,— считать имеющим (юридическую) силу греческий текст, ибо он имеет подпись в конце». Но вместе с тем он считал необходимым иметь и грузинский текст, ибо «монахи моего монастыря — родом грузины и не умеют читать по-гречески, а нужно, чтобы они читали грузинский (текст) и понимали изложенные определения сего устава» (36,3)[2].

К великому нашему сожалению, тот список греческого текста, который находился в «богохранимом городе» Константинополе, не сохранился до наших дней. Наше сожаление усугубляется тем обстоятельством, что и тот список греческой редакции устава, который хранился в Петрицоне и дошел до нас, представляет собой не первоначальный текст, т. е. не оригинал 1083 года, а более поздний список, сделанный по всем данным не ранее XIII века[3]. Он переплетен вместе с грузинским текстом и следует за ним. Эта грузино-греческая рукопись, заключающая в себе сперва грузинский текст устава (стр. 1—145), а затем греческий (стр. 147—298), до восьмидесятых годов прошлого века находилась в

---

[1] Местоположение этого монастыря, построенного в самом городе, неизвестно. Его основал весьма благочестивый монах, которого вместо всякого имени называли *Πανάγιος*-ом, т. е. «Всесвятым» (И. Соколов. Грузинский монастырь в Византии: «Христианское чтение», 1906, апрель, стр. 560).

[2] Перевод дается вообще с грузинского текста устава.

[3] С. Каухчишвили относит его к концу XI века или к началу XII в. Georgica, т. V, 272.

Петриционском же монастыре, в Болгарии, но после освобождения Болгарии от турецкого господства и в связи с возникшим вопросом о том, кому должен принадлежать Петриционский (ныне Бачковский) монастырь — грекам или болгарам,— данные устава могли бы решить вопрос не в пользу греков, господствовавших тогда в монастыре, и они поторопились упрятать рукопись (видимо в 1888 г.) в библиотеку имени Кораиса на острове Хиос[1], который тогда находился в пределах Турецкой империи, но перешел к Греции после Балканских войн 1912—1913 гг. Грекоболгарский спор о владении Петриционским (Бачковским) монастырем кончился в 1894 г., когда монастырь окончательно перешел в руки Болгарского экзархата.

2

О существовании устава Петрицонского монастыря знали многие ученые и, учитывая его значение для истории Болгарии и Византии XI века, старались получить его, списать и издать, но никак не могли достичь цели. В числе их был Г. Мусеос, который вынужден был пользоваться новогреческим переводом этого памятника XI века, сделанным в 1772 г. и предоставленным ему для пользования вместо подлинника. Г. Мусеос издал этот новогреческий перевод в 1888 году в Лейпциге и ученому миру стало известно, каков был размах монастырского строительства Григория сына Бакуриана. Но переводный текст еще не то, что первоначальный; поэтому ученые были рады поздней копии (18-го в.) древнего греческого текста, оказавшейся в одной из рукописных коллекций Бухареста, разысканной французом Луи Пти (Louis Petit) и изданной им в качестве приложения к XI тому «Византийского временника» в 1904 году. С этого времени этот важный исторический источник стал предметом всестороннего изучения болгарских, греческих, русских и других ученых.

С этого же времени получает широкое распространение мнение, будто основатель Петрицонского монастыря Григорий сын Бакуриана (по-гречески просто Πακουριάνος) по национальности был армянин, но исповедовал греко-грузинскую православную веру, т. е. был халкедонит. Это мнение основывалось, во-первых, на том, что в заключительной части дошедшего до нас греческого текста устава так и читается: Τὸ δὲ παρὸν τυπικὸν ἐγράφη ῥωμαϊκόν, ἰβηρικόν τε καὶ ἀρμενικόν... («настоящий устав написан по-гречески, по-грузински и по-армянски»). Дальше еще повторяется, что устав был написан и по-армянски: «написан устав по-гречески, по-грузински и по-армянски потому, что монахи этой церкви грузины и не понимают греческих письмен, поэтому нужно, чтобы этот устав был выполнен также по-грузински и по-армянски».

На основании этих данных полагали, что существовал и армянский текст устава, который не дошел до нас.

[1] Это произошло, видимо, во избежание скандала, в который мог бы вылиться конфликт между филиппопольским митрополитом Григорием и Г. Мусеосом, обвинившим митрополита в пропаже древней рукописи устава и подавшим на него жалобу в константинопольскую патриархию (В. Николаев. Съдбата, 292).

В дополнение ко всему этому в уставе было отмечено и то, что ктитор, утвердив устав своего монастыря, подписался по-армянски.

В пользу армянского происхождения Григория, во-вторых, говорило и то, что родившаяся в декабре 1083 года (т. е. в год основания Петрицонского монастыря) Анна Комнина, описавшая впоследствии дела и подвиги своего отца, императора Алексея Комнина[1], не могла помнить Григория, погибшего в битве с печенегами в 1086 г. (т. е. когда ей было всего три года), но называет его армянином: «Этот человек,— пишет она,— происходил из знатного армянского рода»[2]. По-видимому, ошибочное сведение о национальной принадлежности Григория из этого источника проникло в исследования по истории Византии XI в., например, в солидный труд Ф. И. Успенского[3].

Но странно: в начале же устава Григорий, сын эристава эриставов Бакуриана, себя называет грузином, происходящим из светлейшего грузинского рода и строящим монастырь для грузин. Подобное утверждение не раз повторяется в других местах устава. Я позволю себе привести некоторые из них: «Мы, грузины, народ доблестный, воспитаны по-воински» (Введение, 0,4). «...Все эти имения, поименно перечисленные выше, я дал вышеупомянутому грузинскому монастырю» (2,8). «Названия всех поименно перечисленных выше крепостей, селений и поместий, пожертвованных и данных нами святой церкви и грузинскому Петрицонскому монастырю» (2, 14). «О родных и родственниках наших и о вассалах наших грузинах, которые будут поступать в монахи» (25). «Монахи моего монастыря родом грузины» (36, 3) и т. п.

Профессор Г. Гозалишвили в своей работе о Григории Бакурианисдзе ясно показал, что во всех случаях, где в уставе говорится о грузинах, имеется в виду, конечно, национальный признак, а не конфессиональный, а когда говорится о грузинском монастыре, или, точнее, о монастыре грузин, всегда подразумевается этнический состав монахов, а не собрание разноязычных соседей грузин и армян, будто объединенных в вероисповедном отношении на почве одинакового признания ими постановлений халкедонского собора[4]. Мне нечего прибавить к выводам Г. Гозалишвили и потому не буду задерживаться на этом. Скажу только, что подчеркивание грузинского происхождения великого доместика Запада, построившего монастырь специально для грузин и запрещавшего даже единоверным грекам обосновываться в нем[5], настораживало читателя устава, но не снимало противоречия, имевшегося в греческом тексте, поскольку в нем указывается, будто устав был подписан ктитором по-армянски и будто существовала также и армянская версия устава.

Устранить это противоречие взялся Н. Марр, притом самым ориги-

[1] Анна Комнина. Алексиада, Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского. М., 1965, стр. 5.

[2] Там же, стр. 27.

[3] Ф. И. Успенский. История Византийской империи, т. III., М.-Л., 1948, стр. 75: «Заручившись содействием и согласием армянина Пакуриана и норманна Убертопула пристать к военному бунту, Алексей»...

[4] Г. Гозалишвили. Григорий Бакурианис-дзе: «Мнатоби», 1970, № 2, 167—192 (на груз. яз.).

[5] Глава 24-ая устава.

нальным образом. Ничуть не сомневаясь в подлинности показаний греческого текста устава и не обращая никакого внимания на свидетельство Матфея Эдесского о грузинском происхождении Григория «сына Бакурана», он объявил строителя грузинского монастыря в Болгарии армянином по крови, но халкедонитом по вероисповеданию и будто по этому признаку называвшим себя грузином. Быть халкедонитом — это означало быть приверженцем постановлений IV-го Вселенского собора, имевшего место в Халкедоне (близ Константинополя) в 451 году. Этот собор, посвященный христологическим вопросам, признал во Христе два естества — божеское и человеческое, в противовес другому догматическому течению, видевшему в нем одно естество — божеское. В споре между диофизитами и монофизитами грузины, как и византийские греки, стояли за диофизитизм, одержавший победу на этом соборе, а армяне, не признавая постановлений Халкедонского собора (т. е. будучи антихалкедонитами), остались монофизитами [1]. Но были среди армян и такие, которые, признавая во Христе два естества, в конфессиональном отношении были халкедонитами наравне с грузинами и ромеями, т. е. византийскими греками. Одним из таких Н. Марр считал основателя Петрицонского монастыря Григория Бакурианис-дзе и попытался обосновать это в специальной монографии, напечатанной вскоре после издания ассомпсионистом Луи Пти греческого текста устава [2].

Марровское понимание армянского халкедонитства строителя грузинского монастыря в Болгарии не осталось без отклика. Проф. И. Соколов, специалист по истории византийского монашества, в своём историческом этюде пишет: «Анна Комнина, между прочим, говорит, что он (Григорий Пакуриан) происходил из знатного армянского рода. Это свидетельство можно признать справедливым в том смысле, что Пакуриан происходил из огрузинившихся армян-халкедонитов Тао-Кларджетии [3] хотя он сам в монастырском уставе прямо называет себя г р у з и н о м, да и монастырь в честь Богородицы Петрицонитиссы основали и с к л ю ч и т е л ь н о д л я г р у з и н с к и х м о н а х о в, поэтому и именует его монастырём иверов (μονὴ τῶν Ἰβήρων). Пакуриан хорошо знал и армянский язык, устав монастыря был написан в трёх редакциях — греческой,

[1] В сущности, монофизитство в Армении утвердилось вследствие развития политических событий. Представителей армян на IV Вселенском соборе и не было, ибо армяне в это время заняты были войной против персов. Ожидая помощи со стороны Византии и не получив ее, они были разбиты. Впоследствии, когда в Константинополе, в царствование Зенона и Анастасия, в постановлениях Халкедонского собора стали усматривать ересь, армяне охотно присоединились к этому течению, тем более, что в обрядах церкви они значительно отличались от греков (В. В. Б о л о т о в, Лекции по истории древней церкви. IV. История церкви в период вселенских соборов, Петроград, 1918, стр. 322—323).

[2] Н. М а р р. Аркаун, монгольское название христиан, в связи с вопросом об армянах-халкедонитах. СПб. 1905 (Оттиск из XII тома № 1 и 2 «Византийского Временника» 1905 г.), стр. 1—68 (Сокращенно: Аркаун).

[3] Ссылка на «Аркаун» Н. Марра.

грузинской и армянской»[1]. Переведённая на болгарский язык[2], означенная статья И. Соколова преподнесла неверные сведения о национальной принадлежности Григория Пакуриана (Григория Бакурианис-дзе) и болгарским читателям.

Поэтому неудивительно, что трудно найти в специальной литературе правильное освещение монастырского строительства в Петрицоне, не затемненного превратным представлением о национальной принадлежности его строителя Григория Бакурианис-дзе даже в Болгарии, где он давно известен был как армянин или, в лучшем случае, как, «грузино-арменец»[3], тогда как правильное представление о нём, какое находим, напр., у А. Протича[4], у Э. Хонигмана[5], или в коллективном труде по истории болгарской архитектуры[6], является крайне редким явлением. Удивительно ли, после всего этого, если в книге, вышедшей лет двенадцать тому назад, основатель Петрицонского (Бачковского) монастыря, ставшего «центром греческо-грузинского культурного обмена», назван армянином?[7].

3

Так обстояло дело до марта 1949 г., когда Академия наук Грузинской ССР снарядила научную экспедицию в Болгарию в составе Н. А. Бердзенишвили, О. И. Гигинейшвили и меня специально для обследования грузинского Петрицонского монастыря. В монастыре мы ничего особенного не нашли, но в Софийской Национальной библиотеке нам показали рукопись, которая занесена в печатный каталог этой библиотеки, как «армянская книга неизвестного содержания». Раскрыв ее, мы тотчас же убедились, что это есть не армянская рукопись, а грузинская, именно, копия грузинского текста устава Петрицонского монастыря. Копия старательно списана с древнего текста лицом, не знавшим грузинского языка и не разбиравшимся в вопросах грузинской палеографии. Тем не менее, этот список, выполненный, вероятно, не раньше 2-ой половины XIX в., являлся для нас единственным тогда свидетельством о существовании грузинской редакции устава. Я сделал некоторые выписки на месте, в Софии, но основательно познакомился с ним по возвращении

---

[1] И. Соколов, Грузинский монастырь в Византии: Христианское чтение, 1906, апрель (стр. 554—579), октябрь (стр. 570—583). Цитата приводится из апрельского номера, стр. 554—555.

[2] Родопски напредъкъ, 1906, II (март-апрель), III (май-июнь), IV июль-авг., V (сент.-окт.).

[3] Проф. Ив. Гошев. Нови данни за историята и археологията на Бачковския монастир (Отд. оттиск. из Ежегодника теологического факультета Софийского университета, т. VIII, 1930—31), стр. 341.

[4] André Protitch. Guide à travers la Bulgarie (Sofia 1923), где читается: Le monastère a été fondé au XI s. par le prince géorgien Grégoire Pakourian, haut fonctionnaire et chef militaire byzantin (p. 17).

[5] E. Honigmann. Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches (Bruxelles 1935), p. 222 (Этот источник мне указал А. П. Каждан).

[6] Краткая история болгарской архитектуры. София 1969, стр. 123.

[7] Hans-Georg Beck. Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. München 1959, pp. 218, 646.

в Тбилиси по фотокопиям с микрофильма, любезно предоставленного нам дирекцией Национальной библиотеки. Оказалось, что грузинский текст устава, совпадая в общем с греческим, несколько разнится от него, прежде всего тем, что здесь нигде не говорится, что существовала и армянская версия устава.

Впоследствии выяснилось, что в Болгарию до нас ездил (в 1936 г.) и знакомился с софийской копией грузинского текста устава работавший в Варшавском университете архимандрит Григорий Перадзе, которому нетрудно было определить, что это есть грузинская рукопись, содержащая текст устава Петрицонского монастыря.

Позже грузинский текст устава по софийской копии издал работавший в Риме грузиновед Михаил Тархнишвили, снабдивший свое издание грузинского текста латинским переводом.[1]

После возвращения членов научной экспедиции в Тбилиси я обнародовал краткий отчет о работе этой экспедиции[2], а Н. А. Бердзенишвили — брошюру под названием ძლევაჲ («Победа»).[3]

Интересуясь вопросами Петрицонского монастыря и судьбой его устава, профессор Всеволод Николаев напечатал результаты своих разысканий в 1951 г. в органе Института истории Болгарской Академии наук, снабдив их резюме на русском и французском языках[4]. По его работам стало известно о существовании древнего списка обоих текстов — грузинского и греческого — в библиотеке имени Кораиса на о. Хиос.

Предпринятая мной в октябре 1953 года через посредство Иностранного отдела АН СССР попытка получить микрофильм хиосских рукописей кончилась неудачно, но, испросив затем эти рукописи от имени центральной библиотеки АН Грузинской ССР через «Книжный отдел» АН СССР и при посредстве «Международной книги», мы получили, наконец (в 1957 г.), хорошо выполненные фотокопии древнего списка грузино-греческой рукописи Устава Петрицонского монастыря, а также новогреческого перевода 18-го века, которым пользовался Г. Мусеос[5].

[1] Typicon Gregorii Pacuriani: Corpus scriptorum christianorum orientalium, vol. 143 (груз. текст), vol. 144 (латинский перевод). Louvain, 1954.

[2] ა. შანიძე. სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში და მისი შედეგები: ლიტერატურა და ხელოვნება. № 21, 29 მაისს, 1949 წ.

[3] ნ. ბერძენიშვილი. ძლევაჲ (გამარჯვება). რუმინია-ბულგარეთში მოგზაურობიდან. თბილისი 1949, 62 გვ.

[4] Проф. Всеволод Николаев, а) Един феодален институт от XI век в нашите земи със специално предназначение (Заглавие русского резюме: Бачковский монастырь — институт специального предназначения в феодальной Комниновской Византии): Известия на Института за българска история, София, 1951, стр. 99—189 (с 4 таблицами, из которых три цветные).

б) Съдбата на типика-устав на Григорий Бакуриани (Пакуриан) и на неговото грузинско копие от Софийската Народна библиотека (Заглавие русского резюме: Судьба типика-устава, данного Григорием Бакуриани (Пакурианом) Петричко-Бачковскому монастырю и его грузинской копии Софийской Национальной библиотеки: там же, стр. 266—297 (с 9 таблицами, из которых одна цветная).

[5] Следует отметить, что грузинская рукопись Петрицонского монастыря, попавшая в библиотеку имени Кораиса на о. Хиос, там принималась за армянскую редакцию

В ожидании (1955—1957) получения фотокопий хиосской рукописи я, естественно, задержался с изданием грузинского текста устава и его русского перевода и счел нужным направить в Болгарию мою статью под заглавием «Страница из истории грузино-болгарских культурных взаимоотношений», которая была напечатана в органе Института истории Болгарской Академии наук (на болгарском языке)[1] и моя точка зрения по вопросу об отношении грузинского текста устава к греческому стала известна специалистам по истории Болгарии, в том числе и Г. Г. Литаврину, который, сославшись на эту статью, привел в своей книге мое мнение, что упоминание армянской копии устава является поздней вставкой[2].

Получив фотокопии хиосской рукописи, я изучил древний текст, сличил его с текстом софийской копии, который был раньше списан мной, и оказалось, что софийская копия грузинского текста сделана как раз с хиосской рукописи, до 1888 года находившейся в Бачковском монастыре. Софийский список сделан не раньше второй половины XIX в. лицом, не сведущим ни в грузинском языке, ни в грузинском письме и механически копировавшим неизвестные ему слова и фразы, вероятно, с целью продажи изготовленного им списка рукописи. Неудивительно поэтому, что в копии имеются пропуски целых строк и искажения отдельных слов.

Что же касается древнего текста, сейчас находящегося на о. Хиос, то он оказался не оригиналом 1083 года, а изготовленным позже, не раньше XIII века, как на то указывает твердо установившаяся орфография передавать группу гласных უე через ⴓⴡ. Тогда же переписан и греческий текст, следующий в рукописи вслед за грузинским.

В изучении данных типика (устава) Петрицонского (ныне Бачковского) монастыря был сделан еще один шаг вперед. Издание греческого текста, сделанное в 1904 г. Луи Пти по бухарестской копии 18-го века, было явно устаревшее, поскольку нашелся на о. Хиос древний список, с которого была изготовлена бухарестская копия. Профессор Тбилисского университета С. Г. Каухчишвили издал в 1963 году греческий текст устава по хиосской рукописи (с указанием разночтений бухарестской копии)[3] в основанной им серии Georgica (содержащей сведения византийских писателей о Грузии), т. V, стр. 83—301. Издатель снабдил греческий текст переводом на новогрузинский язык, напечатанным параллельно с греческим текстом (стр. 98—256), предпослав введение (стр. 83—96) и снабдив свое издание примечаниями (стр. 257—299),

---

устава и это недоразумение явилось некоторой помехой в своевременном получении ее фотокопий.

[1] А. Шанидзе. Страница из историята на грузино-българските културни взаимоотношения: Исторически преглед. Год XIV, № 4, (1958), стр. 98—104.

[2] Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI—XII вв. Москва, 1960, стр. 99.

[3] Существовала еще копия начала и конца греческого текста, списанная, вероятно, с петрицонской рукописи в 19-ом веке. Она имелась в сборнике уставов монастырей, хранившемся в библиотеке богословской школы, основанной в 1844 г. на о. Халки, одном из Принцевых в Мраморном море близ Константинополя (П. Безобразов. Неизданные монастырские уставы: ЖМНПр 1887, ноябрь), но неизвестно, где находится сейчас етот сборник.

указателем собственных имен (стр. 300—301) и 12-ю таблицами. Что и говорить, это издание, в основу которого положен древний список, имеет большое преимущество перед первым изданием Луи Пти, сделанным по бухарестской копии 18-го века.

Таким образом, оба дошедших до нас текста устава Петрицонского монастыря уже изданы: греческий по новогреческому переводу 18-го в., а также по древнему списку (с разночтениями бухарестской копии и с новогрузинским переводом), а грузинский — по софийской копии и с латинским переводом. Поэтому ученому миру сейчас доступны обе редакции текста.

4

Грузинский и греческий тексты устава в общем идентичны, но есть некоторая разница: в греческом не имеется помещенных в конце грузинской редакции устава сведений о том, как справлять 12 господских и 3 храмовых праздника (Успения Богородицы, св. Георгия и Усекновения главы Иоанна Крестителя). Но основное различие между этими текстами состоит в следующем:

а) По грузинскому выходит, что устав был составлен на двух языках — грузинском и греческом. В нем нет упоминания ни об армянской версии текста, ни об армянской подписи основателя монастыря.

б) В греческом тексте читается, что устав составлен на трех языках — грузинском, греческом и армянском. Кроме того, в греческом тексте отмечена еще одна деталь: Григорий Пакуриан, утвердив устав своего монастыря, основанного им, грузином из знатного грузинского рода и для грузин, подписался по-армянски.

Ни грузинский текст хиосской (раньше петрицонско-бачковской) рукописи, ни следующий за ним греческий текст не являются первоначальными, т. е. оригиналами,— они оба списаны в XIII в. Не сохранилось и константинопольского списка греческого текста, сделанного одновременно с оригиналом и хранившегося в библиотеке монастыря св. Панагия. Поэтому остается выяснить причину расхождения на основе изучения поздних списков текстов грузинской и греческой редакций.

Сопоставляя показания обоих текстов, приходим к следующему выводу: из двух одно — или грузинский переписчик удалил в своем тексте слова, стоявшие в его оригинале и упоминавшие о существовании армянской версии устава, или же армянского текста вовсе не существовало и в поздний список греческого текста сознательно вставлены слова, упоминающие о его существовании. Выходит, что кто-то допустил непростительную шалость не то в грузинском тексте, не то в греческом. Если в грузинском, то с явной целью: неудобно же упоминать иноверных армян, которые, находясь в церковном разрыве с грузинами с 7-го века, имели отличное от грузин и греков исповедание христианской веры: грузины и греки были халкедонитами, а армяне — антихалкедонитами. Но, если грузинский текст восходит к оригиналу и в нем точно списано все и ничего не опущено, то ясно, что упоминание армянской версии устава внесено в греческий текст позже, вероятно, с целью ослабить права грузин на монастырь, сделав армян его совладетелями, и, умалив этим

значение грузин, облегчить грекам завладеть монастырем, чего опасался основатель монастыря, говоря: «Также извещаю и об этом и утверждаю законоположением, чтобы никогда не устраивался в моем монастыре греческий пресвитер или монах, за исключением одного только монаха, который бы знал грамоту, был посылаем к таваду (архонту) и пекся о монастырских делах. А это я потому устанавливаю твердо, что боюсь, чтобы греки, будучи по природе насильниками, корыстолюбцами и искусными, не причинили монастырю вреда или какого-нибудь ущерба, или же не стали даже противниками (этого) места и постарались завладеть целиком, попытавшись (получить) должность настоятеля, или как-нибудь иначе, и не захотели сделать монастырь своим. Мы не раз видели, что они делают это так вследствие беспорочности и простосердечности нашего народа. А так, волей божьей, мы сторонники и исповедники истинного их православия и их ученики» (Статья 24-ая).

Жалуясь на греков, Григорий Бакурианис-дзе несомненно имел в виду притеснения, которые они чинили грузинам везде, на Востоке (в Иерусалиме, Антиохии), а также в самой Греции, на Халкедонском полуострове, где с 80-х годов X века существовал Иверский монастырь, один из лучших на Афоне. Не прошло и нескольких десятилетий со дня основания этого Афоноиверского монастыря, как грузины вынуждены были принять энергичные меры для защиты своих прав от притязаний греков, которые «взялись за искоренение грузин из этого монастыря. Для этого они весьма постарались и, призвав на помощь всю (Афонскую) гору, перетянули на свою сторону всех знатных людей Греции и вельмож дворца и много труда, бед и мытарств навлекли на нас. Говоря коротко, если бы не помощь Господа и ходатайство св. Богородицы, а также благодать и молитвы тех святых отцов (строителей монастыря), то сегодня ни одного грузина не было бы в этой обширной и славной лавре». Так горько жаловались афонские деятели, которым пришлось составить специальный меморандум, «чтобы не забыть тех зол, которые навлекли на нас греки, дабы и последующие за нами (грузины) в будущем не попали в такую же беду». Этот меморандум включен в Историю Афоноиверского монастыря, составленную Георгием Святогорцем (XI в.). В нем, между прочим, сказано: «поэтому мы находились в большой беде, нас презирали и ненавидели; и невозможно изложить все поодиночке, сколько хулы, сколько оскорблений и упреков доставалось нам от них ежедневно и мы, притесняемые побоями и называемые еретиками, находились в большом горе. Они захотели даже и того, чтобы изгладить имя тех ктиторов, но не изгнала нас св. Богородица из своего храма.[1] Греки, пользуясь всевозможными средствами и не смогши отнять монастырь, попытались отнять у нас хотя бы большую церковь, на которую они претендовали как будто по праву, утверждая, будто со дня построения она им принадлежала».[2]

Враждебное отношение греков к грузинам отмечено и в «Житии» самого Георгия Святогорца, где сказано: «Некоторые из святосимеонов-

[1] Из двух церквей, построенных грузинами на Афоне в самом начале, одна была во имя Богородицы, а другая на имя Иоанна Крестителя.

[2] Житие св. Иоанна и Евфимия. Подготовил к печати И. Джавахишвили (Памятники древнегрузинского языка. 3), 1946, стр. 50—52 (на груз. яз.).

цев, движимые дьявольским рвением против нас, грузин, захотели, чтобы искоренить целиком наш народ из монастыря св. Симеона,[1] вознамерились кривотолками осквернить наше правое вероисповедание и, таким образом, совсем изгнать из этой лавры нас, грузин, которые с самого начала устроены самим св. Симеоном».[2]

История оправдала опасения основателя Петрицонского монастыря: греки, зарившиеся на несметные богатства Петрицонского монастыря, в конце концов действительно завладели им и только в 1894 г. лишились его, уступив болгарам место, прочно занятое ими после удаления грузин. Интересно проследить историю постепенного вытеснения грузин из этого монастыря, но это выходит за рамки этого исследования.

Сведения о Григории Бакурианис-дзе сохранились и в армянской исторической литературе. Хронограф Матфей Эдесский (умер около 1140 г.) отмечает, что Григорий был родом грузин.[3] Но интересно, что издателю греческой редакции устава ассомпсионисту о. Louis Petit и без того не трудно было разобраться в этом вопросе. Приняв во внимание данные текста устава, он уверенно заявил: несомненно точно все, что говорит цесаревна Анна о великом доместике Запада, за исключением одной детали — что он армянин. «Пакуриан — он это сообщает нам в начале своего типика — имел своей родиной не Армению, а Грузию» и что Пакуриан «с гордостью заявляет о том, что он, служа государству, не пощадил ни своих трудов, ни даже своей крови; но он остался с грузинским сердцем, горячим патриотом, почти фанатиком».[4]

А между тем Н. Марр, считая Григория Бакурианис-дзе халкедонитом, но армянином по крови, вместо того, чтобы поддержать издателя греческого текста, нашел возможным упрекнуть его: «Поразительно, что о. Louis Petit, считающий Григория Бакуриана кровным грузином, не смущен нисколько его армянской подписью. Мусеос по крайней мере ставит вопросительный знак» (Аркаун. стр. 20, прим. 2).

Спрашивается: кто же знал лучше, кем являлся в национальном отношении Григорий Бакурианис-дзе, сам ли он, Григорий, или гречанка Анна Комнина, армянский ли историк Матфей Эдесский, младший современник Григория, или Н. Марр, писавший по этому вопросу в 1905 г. и не знавший о существовании грузинского текста устава?

5

Необоснованные и неправдоподобные соображения и домыслы иногда, к сожалению, долго уживаются в науке. Так случилось и с теорией Н. Марра об армянском халкедонитстве Григория Бакурианис-дзе, повторно защищавшейся автором в его этюде о грузинском неоплатонике

---

[1] На Дивной горе, близ Антиохии.

[2] Рукопись Афоноиверского монастыря 1074 года с агапами. Тифлис 1901, стр. 312 (на груз. языке).

[3] Хронография, 2-ое изд. Вагаршапат 1898 г., стр. 148 (на арм. яз.).

[4] Typicon de Grégoire Pacourianos (Византийский Временник. Приложение к XI тому № 1, pp. VI, XIII.

Иоанне Петрицском[1] в 1909 г. и нашедшей своих защитников спустя 63 года после опубликования пресловутого «Аркауна».

Кандидат филологич. наук П. М. Мурадян (Ереван), считая нужным пересмотреть вопрос после опубликования грузинского текста устава и исходя из неверных положений Н. Марра, стремится доказать, что Григорий сын Бакуриана был не грузин родом, как он сам себя рекомендует, а армянин, имевший одинаковое вероисповедание с грузинами, и будто по этому признаку называвший себя грузином. В специальной статье, посвященной этому вопросу,[2] он приходит к выводам, которые мы воспроизводим здесь в его же русском изложении.

«1. Гр. Бакуриан — армянский халкедонит грузинского толка.

2. Грузинский монастырь в Петрицоне был основан для борьбы против монофизитов, богомилов и павликиан, бытовавших в окружностях Филиппополя. Грузинский перевод трактата Евтимия Зигавина (подготовлен нами к печати по двум спискам) вызван именно этим обстоятельством.

3. Духовная братия Петрицона состояла из грузин и халкедонитов армян, называвших себя «грузинами».

4. Богослужение в Петрицоне происходило на двух языках — грузинском и армянском, за исключением для последних, очевидно, «Трисвятой песни», во избежание традиционного *«խաչեցար»*-а(«иже распныйся за ны»).

5. Петрицонский монастырь — новый очаг грузино-армянского культурно-литературного сотрудничества.

6. Выявленная проф. С. Каухчишвиби[3] греческая редакция «Типика» Гр. Бакуриана сохранилась в первоначальном виде, грузинская же редакция (изд. М. Тархнишвили) носит отпечаток поздней обработки.

7. «Типик» Бакуриана составлен на трех языках (греч., груз., арм.) и является достоверным источником по истории деятельности армянских халкедонитов.

8. Марровское положение по вопросам истории армянских халкедонитов грузинского толка подтверждается новыми фактами» (Мур. 118).

К этому надо добавить, что данными этой статьи П. М. Мурадяна, находившейся еще в печати, пользовалась В. А. Арутюнова для своей диссертационной работы, касающейся устава Петрицонского монастыря[2].

---

[1] Н. Марр. Иоанн Петрицский, грузинский неоплатоник XI—XII века: ЗВО, т. XIX, стр. 53—113.

[2] *Գրիգոր Բակուրիանի «Սահմանք»-ի հունարեն և վրացերեն խմբագրությունների գնահատության հարցի շուրջը (Պատմա-բանասիրական հանդես,* Историко-филологический журнал, 1968, № 1, стр. 103—119 (С резюме на русском языке). (Сокращенно: **Мур.**).

[3] Сам С. Г. Каухчишвили нигде не говорит о том, что «выявил» греческую редакцию текста. Об этом П. Мурадян вычитал, вероятно, у Г. Литаврина (Ц. с., стр. 99).

[4] В. А. Арутюнова. Типик Григория Бакуриана и некоторые вопросы истории Византийской империи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата историч. наук. Ереван, 1968, 24 стр.

Свои доводы о национальной принадлежности Бакуриана П. Мурадян начинает с того, что Анна Комнина называет Григория армянином: ἀνὴρ δὲ οὗτος μικρὸς ἦν δέμας κατὰ τὸν ποιητὴν, πλὴν ἀλλὰ μαχητὴς, γένους λαμπροῦ ἐξ 'Αρμενίων ὁρμώμενος „Этот человек (говоря словами поэта, он ростом был мал, но по духу воитель великий) происходил из знатного армянского рода»[1]. При этом П. Мурадян добавляет: «Анна Комнина, конечно, разбирала национальную принадлежность **грузина** и **армянина.** Преимущество этого источника состоит в том, что национальность представлена не вероисповеданием а коренной принадлежностью. Значит, Бакуриан, по этому свидетельству, был армянин (Мур. 107).

Но была ли сведуща Анна Комнина в вопросах о национальном составе «Востока» вообще и, в частности, разбиралась ли она, кто был армянин и кто был грузин? Не ошибалась ли она, называя великого доместика Запада Григория сына Бакуриана армянином? Да, несомненно, ошибалась, как ошибались иногда и другие византийские историки в определении национальной принадлежности лиц грузинского происхождения. Так, напр., хронист Иоиль (1202—1261) императрицу Марию, жену Михаила VII Дуки, о которой хорошо известно, что она была дочерью грузинского царя Баграта IV, называет аланкой (ἐξ 'Αλανῶν)[2] и это ошибочное определение так утвердилось за ней, что его можно встретить даже у современных исследователей; напр., у переводчика «Алексиады» Анны Комниной Мария Аланская фигурирует не раз (стр. 10, 14, 668), хотя он же, ссылаясь на Броссе, отцом этой византийской императрицы называет Баграта IV (стр. 464) и вдобавок указывает, что Марию Аланскую Цец называет «абхазкой Мариам» (стр. 445)[3]. Можно привести и другие примеры в таком роде, но нет особой нужды в этом.

Но, касаясь национальной принадлежности Григория Бакурианисдзе, можно ли пройти мимо сведения, имеющегося в Хронографии армянского историка Матфея Эдесского (или Матеоса Урхайского), который дожил до 40-х годов XII века?[4] Будучи сам армянином, Матфей хорошо отличал грузин от армян. Матфей рассказывает, что полчища Алп-Арслана вторглись в Грузию со стороны Джавахетии и разграбили г. Ахалкалаки. Затем они повернули на юг и окружили Ани; остатки ромейских войск укрылись в городе, окруженном скалами и рекой Аху-

---

[1] Анна Комнина. Алексиада. Перевод Я. Н. Любарского М., 1965, стр. 27. В примечании к этому месту Я. Любарский отмечает (стр. 465): «Анна ошибочно называет его армянином. На самом деле Бакуриани происходил из знатного грузинского рода».

[2] Georgica VI, 1966, стр. 160,; Ср. Г. Гозалишвили, стр. 173.

[3] Анна Комнина. Алексиада. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского, М., 1965.

Впрочем Никифор Вриенний, муж Анны Комниной, правильно отметил в свое время, что императрица Мария была дочерью властелина Иверии Баграта (Georgica V, 306). Подробнее о ней Georgica VI, 112—118.

[4] Ачарян. Словарь армянских личных имен, т. III, Ереван, 1946, стр. 220 (на армян. яз.).

ряном. С одной стороны было ровное место шириной примерно в выстрел (из лука), куда неприятель подвез катапульты и воевал в течение многих дней. «А ромейские нечестивые ишханы (князья), поставленные (византийским) царем — Баграт отец Смбата и Григорий сын Бакурана — родом грузины(*վրացի ազգաւ*)[1] — начали укрепляться в Верхней крепости и Нижней». Поэтому допустимо ли обходить указание Матфея Эдесского на грузинское происхождение Григория Бакурианис-дзе и ссылаться только на Н. Марра, как это делает, например, В. А. Арутюнова?[3] Ведь Матфей был младшим современником Григория Бакурианис-дзе, или Григора Бакуранин ордин (*Բակուրանին որդին*), как он его называет.

6

Для зачисления Григория сына Бакуриана в армяне П. Мурадян придает значение и тому обстоятельству, что Григорий имел родственников армянского вероисповедания. Так, в числе хрисовулов, которых был удостоен великий доместик Запада императором, упоминается хрисовул, в котором оговорено было. что основатель Петрицонского монастыря имел право передавать свои имения кому [ему] угодно будет, родственникам ли или служителям, «даже если бы они были армянского вероисповедания». Из родственников Григория известны следующие лица:

1) **Бакуриан**, эристав эриставов — отец Григория, Аббаса и нескольких дочерей.

2) **Хвасрован** — дядя Григория со стороны отца (31,2).

3) **Аббас**, магистр — родной брат Григория, скончавшийся 20-го сентября, до построения монастыря (не сказано в каком году) (21,1).

4) **Бакуриан** — двоюродный брат Григория (точнее: сын брата отца)[4].

В типике указано, что в неделю три дня должны были служить в честь господ: «в один день за отца моего Бакуриана, в один день за брата моего отца Хвасрована и в один день за сына брата моего отца Бакуриана»[5] (31,2).

Были ли у Григория другие родственники мужского пола, неизвестно; но известно, что он имел родных сестер, о чем так рассказывает сам основатель монастыря: «Так как блаженный наш отец скончался

---

[1] Выражение «азгав враци» можно понимать, пожалуй, и так, что оно относится только к Григорию. В. А. Арутюнова полагает, что и Баграт был таким же армянином-халкедонитом, как и Григорий (В. А. Арутюнова. Типик. Автореферат. Стр. 14).

[2] Хронография, 1898, стр. 148 (на арм. яз.). Отметим, кстати, что Бакуран — армянская форма этого имени, а Бакуриан—грузинская, точно так же, как Mihran (перс. Mihrān) — армянская форма, а Mirian — грузинская.

[3] В. А. Арутюнова. К вопросу об «ἄνθρωποι» в «Типике» Григория Бакуриана (Византийский временник, XXIX, 1968, стр. 73).

[4] Перевожу дословно.

[5] Надо полагать, что Бакуриан-младший был сыном Хвасрована.

рано, оставив нас малыми и не достигшими (зрелого) возраста, то наша мать, следуя женскому обычаю, отдала имение и все годное отца нашего другим своим детям, нашим сестрам, в приданое, лишив нас всех родовых имений (доставшихся нам как со стороны) отца, так и (со стороны) матери (ყოვლისაგან მამულისა და დედულისაგანცა), а наши сестры, выйдя замуж, рассеялись со своими придаными по разным странам и растратили все» (18,9).

Поговорим сперва о матери. Неизвестно, осталась ли она верной памяти своего рано скончавшегося мужа, отказавшись от возможного второго замужества, или снова вышла замуж. В последнем случае могла ли она иметь детей и от второго мужа, или нет? Если да, то кем доводились бы они Григорию? Не единоутробными ли братьями и сестрами? Были бы они родственниками Григория или нет? Как будто, да. А если мать Григория вздумала второй раз выйти замуж за армянина-антихалкедонита, то кем были бы ее дети от второго мужа в национальном и конфессиональном отношениях?

Если для суждения о дальнейшей семейной жизни матери Григория, молодой вдовы эристава эриставов Бакуриана, нет данных, то хорошо известно, что сестры Григория вышли замуж. Сколько было сестер у него, неизвестно, за кого они вышли замуж, тоже неизвестно, за исключением одной, которая вышла замуж за Аббаса, брата Ахсартана (2,7). Неизвестно только, кем был по национальности этот Аббас. Но если он был армянин по крови, а по вероисповеданию монофизит-антихалкедонит, то кем были бы в вероисповедном отношении его дети, приходившиеся Григорию безусловно родственниками (племянниками и племянницами со стороны сестры)? Как будто исповедующими христианскую веру армянского монофизитского толка. Не так ли?

Мы не знаем о брачных союзах других родственников Григория — родного брата Аббаса и другого Бакуриана — двоюродного брата, равно как не знаем того же самого относительно других родственников, вероятно имевшихся у него, но не названных поименно в уставе. Но вполне возможно, что у Григория сына Бакуриана были и родственники армянского вероисповедания, несмотря на то, что энциклика (окружное послание) армянского католикоса Авраама, выпущенная им после горячей полемики с главой грузинской церкви католикосом Кирионом по догматическим вопросам, и приведшая к разрыву армянской и грузинской церквей в начале VII века, категорически запрещала армянам заключать брачный союз с грузинами, но благоразумно разрешала иметь с ними торговые отношения [1]. Можно ли упрекнуть Григория в том, что он пекся и о родственниках армянского вероисповедания? Думаю, что нет. Но следует ли из этого, что он сам был по крови армянин?

После всего этого спрашивается: могут ли родственники «армянского» вероисповедания (т. е. «антихалкедониты», монофизиты), упоминаемые в уставе, превратить в армянина человека, который, являясь сыном эристава эриставов Бакуриана, не раз рекомендует себя грузином? Думаю, что нет. Но Мурадян думает иначе: «Что Бакуриан имел родственников армянского вероисповедания, это вне сомнения. В этом случае

[1] И. А. Джавахов. История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII века: Известия ИАН: 1908, стр. 433—446; 511—536.

выражения «грузин», «родом грузин» и др. прежде всего означает «грузинское вероисповедание» (Мур. 108).

7

Н. Марру же принадлежит осторожно высказанная идея, будто Петрицонский монастырь был построен в целях борьбы с ересью армянских павликиан, которых не мало было в окрестностях Филиппополя (Аркаун, 25).

Павликианство, упиравшееся своими корнями в манихейство Персии и переросшее в богомильство в Болгарии, представляло большую опасность для византийского государства и церкви [1]. Хорошо известно, напр., что «уже во время войны с норманнами бывшие на военной службе империи богомилы под начальством собственных вождей Ксанты и Кулеона изменили царю в самый критический момент и вызвали потом, в 1085 г., жестокие меры против них, сопровождавшиеся восстанием среди филиппопольских богомилов» [2]. Вождь восставших Травл, заняв Белятово поблизости от Филиппополя, начал партизанскую войну с византийским правительством. Печенеги выжидали благоприятного случая, чтобы сделать набег на имперские области. Усмирить восстание было поручено Западному доместику Пакуриану и его помощнику Вране, но противник, укрепившись в горных проходах, нанес императорской армии сильное поражение. Врана был убит, а Пакуриан ранен [3].

Эти события имел в виду Н. Марр, когда задавал себе вопрос: чем объяснить предоставление Петрицонскому монастырю больших привилегий и в особенности права закрывать грекам доступ в монастырь? По его мнению, одних личных заслуг Григория Бакуриана не было бы достаточно (Аркаун, 25). И Марр пришел к мысли, что, быть может, от монастыря требовалось включиться в борьбу против павликиан.

Но Н. Марр выдвинул это положение в качестве рабочей гипотезы и, будучи не вполне уверен в этом, писал: «И вот потому-то я ставлю вопрос: не ожидалось ли от нашего грузинского монастыря с армянами-халкедонитами в составе братьи содействие в борьбе с армянами-павликианами? Ниже нам придется выслушать свидетельство грека того же времени о том, что греки, действительно, находили лучшим средством с иномыслящими армянами пользоваться услугами армян-халкедонитов» (Аркаун, 25—26). В конце исследования Н. Марр свое мнение по этому вопросу формулирует так: «Армянин-халкедонит из огрузинившейся Тао-Кларджетии, Григорий Бакуриан, в XI веке основал грузинский монастырь Петрицонский в Болгарии, причем напрашивается вопрос, не была ли дана официальная санкция привилегий монастыря со стороны греков в видах борьбы на месте с павликианами»? (Там же, 67).

Но то, что для Н. Марра стояло под вопросом, для П. Мурадяна является несомненным историческим фактом. П. Мурадян заимствует

---

[1] Армяне павликиане были переселены во Фракию в. X в. для защиты северных границ Византийской империи.

[2] Ф. И. Успенский. История Византийской империи. III, 108.

[3] Там же.

у Н. Марра сведения Никона Черногорца о полезности использования армян-халкедонитов в борьбе против армян-еретиков (т. е. антихалкедонитов): «Этих наших братьев,— говорит Никон — как только среди них оказывается кто с божественным разумом, и доднесь отцы наши и патриархи берут с богом на борьбу с врагами, когда на соборе возбуждается что-либо против армян еретиков, так как они сведущи в их языке и писаниях. И недавно еще при блаженных патриархах в наше время случилось, как некоторые из них, в весьма малом количестве на соборе, не дали отнюдь еретикам (армянам) и языком шевельнуть или слово испустить против православных, хотя еретиков армян было весьма много»[1].

Упомянув далее, что критический трактат Евфимия Зигавина (или Зигабена, XII в.), направленный против павликиан[2], был переведен в Петрицонском монастыре с греческого языка на грузинский, а также и то, что Арсений Икалтойский перевел с греческого же языка на грузинский «Опровержение армянской веры» по предложению Давида Петрицонского, П. Мурадян заключает: «Значит, в Петрицоне не только не был запрещен доступ армянам, но они должны были бы быть там с самого начала из тех армянских халкединитов, которые себя относили к грузинскому вероисповеданию» (Мур. 113).

Эта идея Марра, подхваченная В. Николаевым[3], охотно поддержанная П. Мурадяном и разделяемая В. Арутюновой, после опубликования грузинского текста устава совершенно лишена почвы.

Если бы основание Иверского Петрицонского монастыря было увязано с борьбой с павликианством, то это было бы так или иначе отражено в уставе, где прямо сказано, что Григорий думал построить монастырь еще тогда, когда он служил на Востоке. Построение Петрицонского монастыря не имеет прямого отношения к «сюрпризу, преподнесенному ромеям» павликианами и богомилами, т. е. к их измене во время войны, вследствие чего Григорий Бакуриан попал в плен (Мур. 113).

Дело обстоит иначе. Как известно, в XI веке цари, патриархи, крупные феодалы в Византийской империи объяты были пламенным желанием строить храмы и монастыри. Не желая отстать от требований своего времени, грузины тоже строили храмы как у себя на родине (храм Баграта в Кутаиси, «Светицховели» во Мцхете, Алавердский кафедрал), так и за ее пределами (Иерусалим, Болгария). Сам Григорий Бакурианис-дзе прямо говорит о том, что̀ побудило его строить монастырь: «Хотя я и имел сначала желание и помышлял еще в бытность (свою) на Востоке, до поселения на Западе, о построении церкви и монастыря для погребения и упокоения грешных моих костей, но вследст-

---

[1] Н. Марр, Аркаун, 35—36; Мур. 113.

[2] Этим трактатом в свое время занимался Н. Марр, который, сличив грузинский перевод с оригиналом, приготовил к печати результаты сличения с извлечениями, но не успел обнародовать. Грузинский перевод сейчас уже издан П. Мурадяном в сборнике *Մառը և հայագիտության հարցերը* («Марр и вопросы армяноведения», Ереван, 1968). стр. 296—305. Грузинское заглавие трактата, которому предпослано введение П. Мурадяна (стр. 266—295), гласит: სულთა განმხრწნელისათჳს ბოგომილთასა, რომელსა შინა მოიხსენებიან მასალიანთათჳსცა და პავლუკიანთა.

[3] Един феодален институт, стр. 185.

вие множества грехов моих и перемен дел сего мира, (а также) будучи занят заботой о мирских делах и любовью (к ним), я до сих пор не смог удостоиться привести в исполнение свое намерение. Ныне же, в пору старости моей..., отряхнувшись немного от забот сего мира и вспомнив день моей кончины и предстоящие страх и ужас в воздаяние деяний моих, я узрел себя, как я сказал выше, пустым и порожним от всех дел, угодных богу. Поэтому... всем рвением, понеся большие расходы, построил церкви в качестве храма пребывания славы во имя этих трех наиудивительных святых (т. е. во имя Богородицы, Иоанна Крестителя и Георгия Победоносца), церкви красивые и великолепные по мере сил моих и (сообразно) с обстоятельствами непостоянных и непрочных времен сего мира». (1,1—3).

8

В своих рассуждениях о национальном составе монахов Петрицонского монастыря П. Мурадян договорился даже до утверждения, будто в монастырской церкви богослужение совершалось и на армянском языке. При этом он ссылается на конец 15-ой статьи, к которому в свое время обращался и Н. Марр, который, имея под рукой только греческий текст, писал: «Основания запрета грекам показывают, что устав допускал принятие вообще православного инородца в грузинский монастырь. Однако инородец получал доступ при условии, чтобы он знал грузинское письмо и язык... «Священнослужение мы должны неукоснительно отправлять», пишет Григорий Бакуриан в XV-ой главе устава, «с любовью и бдением денно и нощно по божьей милости и по дару, дарованному Спасителем каждому языку согласно с его собственной речью» (ἑκάστῃ γλώσσῃ κατὰ τὸν ἴδιον φθόγγον)„ (Аркаун 18—19).

Воспроизводя в своей статье греческий текст этого места. П. Мурадян пишет: «согласно этому сведению, богослужение (*ժամասացութիւն*) совершалось не на единственном языке, не только по-грузински, но также на другом языке, ибо в греческом (тексте) имеем «язык» и «глас», имеющие разное значение: совершение богослужения (=псалма) здесь передано «гласом» (φθόγγος), а «язык» (γλῶσσα) употреблен в своем исконном значении» (Мур. 115). Переводя греческое слово φθόγγος через арм. *ձայն* («голос», «глас»), П. Мурадян понимает его в смысле марровской «речи» и стремится подкрепить доводы Н. Марра соответствующим местом из грузинского текста устава, которого у Н. Марра не было.

«Что это объяснение правильно,— продолжает Мурадян,— доказывается древнегрузинской редакцией (текста). Здесь имеем:

Грузинский текст[1]	(Перевод Мурадяна)
მადლისა მისებრ ღმრთისა მიერ მაცხოვრისა მონიჭებულისა თჳთოეულისა ენისა ქმობად გა-ლობისა	*փրկչի պարգևած շնորհին պատշաճ յուրաքանչյուր լեզ-ւով օրհներգում ձայնիւ*

(Мур. 115)

[1] Привожу часть отрывка с армянским переводом П. Мурадяна.

П. Мурадян переводит: «Согласно дарованной Спасителем благодати возглашать к а ж д ы м я з ы к о м хвалебную песнь». А между тем грузинский текст этого отрывка значит: «По благодати, дарованной богом Спасителем к а ж д о м у я з ы к у возглашать песнь»; «благодати, дарованной к а ж д о м у я з ы к у», а не «возглашать каждым языком»!

Разъясняя это место, П. Мурадян говорит далее: «Слово ენა «язык» здесь употреблено в основном значении, а ჴმა («глас)» употреблено в форме ჴმობად («возглашать»). Ну, если богослужение (хотя бы псалмопение) совершалось не только по-грузински, так который же является вторым языком»? (Мур. 115).

По этому поводу надо заметить следующее. Во-первых, нет сомнения, что вся 15-ая статья устава (откуда взята вышеприведенная цитата, касающаяся поведения монахов, их отношения к настоятелю и полная цитат из книг Ветхого и Нового Заветов (I Фессал. 5,21—22; I Кор. 5,6; Галат. 5,22; Матф. 11,29—30; Пс. 15,3), восходит к уставу св. Панагия, откуда заимствована бóльшая часть устава, как об этом говорит сам основатель монастыря (0,6).

Во-вторых, если богослужение в Петрицонской церкви совершалось и на армянском языке, то в монастыре должны были иметь и армянские богослужебные книги, но нет никаких данных, чтобы подтвердить это. Григорий Бакурианис-дзе, перечисляя литургические и литературные книги, которые он пожертвовал монастырю, про некоторые из них указывает, на каком языке они были написаны. Оказывается, что они были только грузинские или греческие. И это сказано не только в грузинском тексте, но и греческом: «Мы пожертвовали и дали (монастырю) — говорит критор,— много честных икон и господские кресты, полные частей древа жизни, а также евангелия грузинские и греческие» (2,18).

В числе поименно пожертвованных книг с указанием, на каком языке они написаны, значатся:

«Евангелие греческое, одно, украшенное золотом и эмалью, на котором сидят весьма дорогие камни» (34,22);

«Другое евангелие, одно, Четвероглав, писанный по-грузински, посеребренный» (34,23);

«Другое евангелие, большое — Четвероглав, писанный (грузинским) уставом, тоже посеребренный» (34,25). Ни одного слова об армянских книгах.

В-третьих, если даже понимать слово φθόγγος как «речь» (как переводит Н. Марр) и в этой «речи» видеть речь другого народа, то возникает вопрос: почему именно армянского, как на этом настаивает П. Мурадян, который патетически вопрошает: *ապա ո՞ր է երկրորդ լեզուն* («так который же является вторым языком?»). И сам дает ответ: «Из текста устава знаем, что монастырские грузины не знают греческого, а прием греков был запрещен, за исключением писца, значит, второй единственно возможный язык был армянский« (Мур. 115—116).

«Единственно возможный»! Во-первых, в окрестностях Петрицонского монастыря было болгарское население, которому не запрещалось молиться в монастыре; во-вторых, П. Мурадян забывает (впрочем, и Н. Марр не учел должным образом в свое время), что грузинская юго-западная область Тао, откуда происходил основатель Петрицонского

монастыря, в древнее время была заселена картвельским племенем лазов или чанов, речь которых в основном была такой же, как и мегрельская, составляя вместе с ней один язык. Этот лазо-мегрельский (колхский) язык сплошной полосой окаймлял юго-восточный берег Черного моря от Эгрисцхали (Энгур, Ингур) вплоть до Трапезунта (нынешнего Трабзона) и дальше, захватывая значительные территории в глубь страны, Так, напр., в «Житии» апостола Андрея, первого легендарного просветителя грузин христианским учением, рассказывается, в каких местах он занимался проповеднической деятельностью, и, между прочим, отмечено, что «он прибыл в город Трапезунт, который находится в стране мегрелов» (მიიწია ქალაქად ტრაპეზონად, რომელ არს სოფელთა მეგრელთასა“) [1].

Впоследствии южные части этих лазо-мегрельских земель были заняты армянами и местное население отчасти ассимилировано. К этому периоду армянского господства и смешения пришлых завоевателей с коренным населением и относится усвоение армянским языком лазских слов. Самым характерным из них является слово *ճանճ* («муха»), лазско-мегрельское происхождение которого выявил Н. Марр [2]. Не лишне отметить, что слово *ճանճ* («муха») втречается в древнейших армянских текстах.

Нельзя пройти мимо ряда статей Н. Марра, печатавшихся с 1911 года в Известиях ИАН под заглавием «Яфетические элементы в языках Армении».

Добавим к этому, что основа *ցինց*, от которой образован глагол *ցնցել, բնացինց անել* («искоренять») — не что иное, как лазское ჯოჯ-ი мегр. ჯინჯ-ი «корень», фонетически точно соответствующее грузинскому ძირ-ი «корень».

Н. Марр не раз обращал серьезное внимание на мегрело-чанское (по его терминологии — тубал-кайнское) население этих краев. Напр., в статье «Грузинские приписки греческого Евангелия из Коридии» (Изв. ИАН 1911) он отметил: «Область Тао составляла центр того района, где с известной поры процветала сначала армянская, затем грузинская христианская культура и где, тем не менее, сохранились переживания тубал-кайнского первенства в крае» (стр. 218).

Целый ряд географических имен лазского происхождения, начиная с названия резиденции таокларджетских Багратидов Артануждa, [3] и кон-

---

[1] Ф. Жордания. Описание рукописей и старопечатных книг Церковного музея духовенства Грузинской Епархии, I, Тифлис, 1901, стр. 390 (A—395, л. 36v).

К этому можно добавить, что «одна часть Кларджетии, нижний отрезок Чорохского ущелья или современная Кахаберская низина в старину называлась Эгрис и она была населена чано-мегрельским племенем (Е. Такайшвили в примечании к изданной им «Хронике» Сумбата сына Давида о Тао-Кларджетских Багратидах, 3-ье изд. 1949, стр. 75 (на груз. яз.).

[2] К вопросу о ближайшем сродстве армянского с иверским: Записки Вост. отдел. И. Русского археологического общества, т. XIX (1909), 069—072.

[3] А. Шанидзе, Источники происхождения звука ჯ (дж) в грузинском: „საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე“, 1960, № 2, 225—233.

чая местом знаменитого Ошкского монастыря (ოშკა, ოშქა — «Среднее»), выявляет свое колхское происхождение.

Когда к IX веку эти места подверглись опустошению и обезлюдели, грузиноязычная масса двинулась в поредевшие селения [1], заселила их и, выйдя к морю, разобщила единый речевой коллектив колхов, образовав тем самым две ветви: северную (мегрелы) и южную (лазы или чаны). Тем не менее лазская речь здесь не прекращалась и, пережив впоследствии (особенно с XII в., в эпоху Трапезундской империи) сильное влияние греческого языка, а затем и турецкого, донесла свои картвельские черты в грамматике и лексике вплоть до наших дней, хотя и на значительно уменьшенной территории.

Принимая во внимание, что люди молятся на родном говоре, а не на церковном языке, если последний значительно разнится от родной разговорной речи, можно ли сбросить со счетов это лазское население, когда пишем об исторических судьбах Тао и Кларджетии в XI веке и о выходцах оттуда, подвизавшихся в Петрицоне?

Да, наконец, чего много мудрить, когда в уставе прямо сказано: მონაზონნი მონასტრისა ჩემისანი გ უ ა რ ა დ ქ ა რ თ ვ ე ლ ნ ი არიან «монахи моего монастыря р о д о м грузины»?

9

Центральным пунктом для правильной оценки обоих текстов устава, грузинского и греческого, и отношения их друг к другу, в смысле достоверности сообщаемых ими некоторых фактов, я считаю выяснение вопроса о том, который же из них фальшивит в шестой статье, грузинский или греческий, поскольку одно и то же должностное лицо в монастыре у грузин называется двояко: по грузинскому тексту «остиганом», а по-греческому — «танутером»? Начнем с остигана.

Слово «остиган» (ოსტიგანი), заимствованное из средне-персидского и означавшее первоначально «наместника», «начальника края» «представителя центральной власти в провинции», в грузинском рано приняло значение «заведующего складом продовольственных продуктов». Так, напр., в «Житии» Григория Хандзтийского, составленном в X веке (точнее: в 951 г.). Георгием Законником (Георгием Мерчуле), читается: „ხოლო ნეტარმან გრიგოლ პირველად აღაშენა ძელისა ეკლესიაჲ და შემდგომად — საყუდელი თჳსი და თითო სენაკები ძმათა მათთჳს მცირჱ და ერთი სენაკი სოსტიგნედ დიდი“. Ученый издатель этого замечательного памятника, содержащего много исторических сведений, так перевел этот отрывок «Жития»: «Блаженный отец Григорий сначала построил деревянную церковь, а потом свой скит, братьям по маленькой келье и большую ком-

[1] Н. Марр. Грамматика чанского (лазского) языка. СПб. 1910, стр. XV. В «Житии» Григория Хандзтийского по поводу строительства Хандзты читается: «в то время в тех краях кроме Опизы не было иного обстроенного монастыря, и миряне оседлые не имелись поблизости вследствие нового заселения этих краев в Кларджетии, Таии, Шавшии и во всех смежных краях было мало поселенцев в разброску в лесах». (Перевод Н. Марра, стр. 91). Срв. И. Джавахишвили. История грузинского народа, кн. вторая. Тбилиси, 1948, стр. 62 (на груз. языке), а также ს უ მ ბ ა ტ დ ა ვ ი თ ი ს-ძ ი ს ქრონიკა ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა შესახებ. (ე. თ ა ყ ა ი შ ვ ი ლ ი ს გამოცემა). 1949, § 30, стр. 61—62.

нату в качестве трапезной»[1]. Во введении (стр. XX) Н. Марр свой перевод конца отрывка текста дает немного иначе:... «братьям по маленькой келье и одну большую комнату в качестве «саостигне», т. е. трапезной или синода, общего зала», причем в сноске разъясняет: საოსტიგნე Орбелиани объясняет словом საკუჭნაო к л а д о в а я, на деле оно произведено от арм. *ոստիկան*[2] и должно означать собственно зал н а с т о я т е л я, предназначавшийся для собраний при приемах, во время общей трапезы и т. п.». Если бы Н. Марр знал тогда, когда писал эти строки, содержание шестой статьи устава Петрицонского монастыря по грузинскому тексту, то он не стал бы полемизировать с Орбелиани, у которого сказано: ო ს ტ ი გ ა ნ ი სასმელ-საჭმელთ მნე. ს ა ო ს ტ ი გ ნ ო — საკუჭნაო «О с т и г а н — заведующий пищевыми продуктами», «С а о с т и г н о» — кладовая». Н. Марр тогда мог пользоваться единственным изданием Грузинского словаря С. С. Орбелиани, вышедшим в 1884 году под редакцией Р. Эристави, и поэтому ему не могли быть известны варианты объяснений этих слов в автографических рукописях словаря, данные в новом издании И. В. Абуладзе (т. I, 1965, т. II, 1966). Здесь слово საოსტიგნო («саостигно») объяснено посредством საკუჭნაო («кладовая»), но дано и объяснение по двум ранним редакциям словаря (DE): ს ა ო ს ტ ი გ ნ ო ეწოდების — პური, ღვინო და ყოველივე სამარხავი ერთსა სახლსა შინა დამარხულ იყოს და ერთისა მიერ წარეგებოდეს. მას კაცსა ო ს ტ ი გ ა ნ ი ეწოდების. «С а о с т и г н о («остиганская») — это есть, если хлеб, вино и всякое хранимое хранятся в одном помещении (букв. в одном доме) и они выдаются одним человеком. Тот человек называется о с т и г а н».

Поэтому перевод Н. Марра приведенного выше отрывка из «Жития» Григория Хандзтийского является неправильным, ибо საოსტიგნე «Жития» (что то же самое, что и საოსტიგნო С. С. Орбелиани) есть не что иное, как помещение для продовольственных продуктов монастыря, келарня, а не «зал настоятеля, предназначавшийся для собраний при приемах, во время общей трапезы и т. п.», как полагал Н. Марр. Значит, Григорий Хандзтийский сперва построил деревянную церковь, а потом свой скит, братьям по маленькой келье и большое помещение под склад проводольственных продуктов, т. е. келарню[3], без которой немыслимо существование монастыря с общежитием.

Что это именно так, об этом красноречиво говорит шестая статья устава, где перечисляются должностные лица монастыря. Число мона-

---

[1] Георгий Мерчул. Житие св. Григория Хандзтийского. СПб. 1911, стр. ია (груз. текст) и 91 (рус. пер.).

[2] Н. Марру хорошо известно было, что это арм. *ոստիկան* является заимствованием из персидского, откуда идет и груз. ოსტიგან-ი.

[3] Развитие значения слова საოსტიგნო (саостигно «остиганская») мне представляется в таком виде: Первоначально оно означало несомненно собранные с населения налоги натурой, предназначенные для правителя края (представителя центральной власти Персии), а затем и склад, где они хранились. Когда с течением времени остиганство постепенно сошло со сцены истории, слово საოსტიგნო («саостигно») осталось, но стало означать уже склад для продовольственных продуктов вообще, был ли таковой у феодалов или у монастырей. Отсюда уже легко было перенести название «остигана» на заведующего складом, т. е. на келаря.

хов сам ктитор определил в 50 человек (без настоятеля, с настоятелем — 51). Из них:

Настоятель	1	Келарь-остиган	1
Экономов	2	Виночерпий	1
Декан	1	Трапезничий	1
Священников, совершающих литургию	6	Гостинник	1
Архидиаконов	2	Ухаживающих за больными	2
Иподиаконов	2	Надзиратель	1
Скевофилакс	1	Хлебник	1
Возжигатель светильников	1	Повар	1
		Привратник	1

Остальные — хоровые певчие и псаломщики.

Таким образом, 25 человек (помимо настоятеля) были должностными лицами, выполнявшими каждый свою функцию. В числе их был и «остиган», обязанность и моральные качества которого в уставе определяются так: და ერთი იყოს კელრად, რომელ არს ოსტიგანი, წესისაებრ მონასტრისა, უზაკუველი და ერთგული, რომელსა ჰქონდის კელსა თჳსსა პური და უჴდური და საწუნე და ზეთი, თაფლი და სხუაჲ ყოველივე საზრდელი და თჳთ წარაგებდეს შიშითა ღმრთისაჲთა (6,12). „А один пусть будет келарем, т. е. остиганом, согласно чину монастыря, бесхитростный и верный, который, ведая хлебом, молочными продуктами, (бобовыми) для похлёбки, (растительным) маслом, медом и всеми (другими) видами съестного, сам будет выдавать (их) со страхом божьим». Как видно из этого, один из должностных монахов, называвшийся по-гречески келарем, а по-грузински остиганом, был заведующим съестными припасами, что хорошо согласуется с определением слова «остиган» (ოსტიგანი) у С. С. Орбелиани по его словарю ранней редакции, где оно объяснено в духе 6-ой статьи Петрицонского устава. Итак, выражение грузинского текста типика Петрицонского монастыря და ერთი იყოს კელრად, რომელ არს ოსტიგანი («а один пусть будет келарем, т. е. остиганом», иначе келарем, который заведует складским помещением для пищевых продуктов монастыря), является вполне естественным. Эта статья устава дает ключ к уяснению точного смысла слова «саостигне» (საოსტიგნე), встречающегося в «Житии» Григория Хандзтийского.

А теперь обратимся к соответствующему греческому тексту, где вместо слова среднеперсидского происхождения «остиган» стоит армянское слово «танутер»: ἕτερος δὲ ἔστω κελλαρίτης, ὃς παρὰ τοῖς Ἴβηρσι τανουτέρης ὀνομάζεται, ὃς ὀφείλει κατὰ [τὸν] τῶν μοναζόντων ἤτοι των μοναστηρίων τύπον ἀδόλως καὶ ἀσκανδαλίστως ὑπὸ τὴν χεῖρα ἑαυτοῦ ἔχειν τόν τε ἄρτον καὶ τὰ προσφάγια πάντα καὶ τὰ ἀρτύματα, οἷον ἔλαιόν τε καὶ μέλι καὶ τὰ τούτοις παρόμοια, καὶ αὐτὸς τὴν τούτων ποιήσασθαι ἔξοδον εὐκαίρως τε καὶ ἐπιμελῶς μετὰ φόβου θεοῦ „а другой пусть будет келарем, который у грузин называется танутером, который по чину монахов в монастырей должен бесхитростно и без соблазна держать под рукой хлеб и всякое съестное и приправы, как-то: масло (растительное) и мед и тому подобное, и сам должен выдавать их вовремя и заботливо со страхом божьим».

Таким образом, выходит, что обязанности «келаря-остигана» грузинского текста и «келаря-танутера» греческого одинаковы в обеих редакциях. А почему разные наименования этого должностного лица «у грузин»? Очень просто: по Мурадяну выходит, что первоначально и в грузинском тексте стояло армянское слово («танутер»), но впоследствии выкинули его и заменили словом «остиган», чтобы тем самым замести следы армянского происхождения строительства монастыря. Для подкрепления своего положения П. Мурадян ссылается при этом на употребление слова «мамасахлис» (მამასახლის-ი, соответствующего армянскому «танутер») в грузинском Адышском Четвероглаве 897 г., на распространение слова «танутер» в Тао и Кларджетии и, указав, что в грузинском тексте устава «танутер» заменен «остиганом», спрашивает: «если грузины действительно одно должностное лицо называли «танутером»,[1] то почему в грузинской редакции не сохранилась эта форма, а заменена «остиганом»? (Мур. 110).

Да так ли просто обстоит дело? Встает вопрос: употреблялось ли армянское слово «танутер» в грузинском и, если да, то когда, где и, главное, с каким значением?

П. Мурадян правильно указывает, что армянское слово «танутер» которое буквально соответствует грузинскому სახლისა უფალი (οἰκοδεσπότης), а реально — слову მამასახლისი («отец дома»), употреблялось в XI в. в юго-западных провинциях Грузии, как это видно из одной грамоты грузинского царя Баграта IV (1027—1072), который, разобрав тяжбу опизских монахов с миджнадзоройскими собратьями по вопросу о спорных земельных владениях, принял благоразумное решение удовлетворить обе стороны: пойдя навстречу претензиям миджнадзоройцев и утвердив им земельные владения в определенных границах, которые перечислены поименно в трех направлениях (с юга, запада и севера), он не обидел и опизцев: და ამისდა ნაცვლად, რაჲთამცა ოპიზარნი გულსავსე ვყვენ, სალოცველად სულისა ჩემისა თავსავე ჩემსა დავათმინე: ავიღე სამამასახლისოისა სამსახურებლისა ჩუენისაგან ბარევანი სოფელი და მივეც ოპიზართა სატრაპეზოდ და გარდავსწყუიდე მათ შორის საზიდი და სარჩელი. «А взамен этого, для того, чтобы и опизцы были довольны мной, для моления моей души я уступил из своего же:[2] снял село Бареван с нашего мамасахлисского служения и дал опизцам на пропитание (სატრაპეზოდ) и тем я покончил с предметом ссоры и жалобы между ними».

Отсюда видно, что ц. Баграт добровольно урезал свои мамасахлисские права, сняв со своего счета село Бареван (являвшееся родовым владением и входившее, вероятно, в число многих других сел, несших мамасахлисское служение в пользу царя) и передав его Опизскому монастырю на трапезу. Мамасахлисом родного края в данном случае подразумевается сам ц. Баграт IV, который несомненно имел своего представителя на месте, защищавшего права царя и следившего за выполнением его указов.

Грамота заканчивается так: „აწ ვინცა ჰნახოთ ბრძანებაი და სიგელი

---

[1] Подразумевается: по греческому тексту устава. **А. Ш.**

[2] В оригинале: „თავსავე ჩემსა დავათმინე“ «я заставил себя же уступить» (დავათმინე — форма медиатного контакта от иммедиатного დავთმე «я уступил»).

ესე ჩუენი შემდგომთა ჩუენთა მომავალთა მეფეთა, ერისთავთ ერისთავთა, ერისთავთა, ტაოისა და კლარჯეთისა ტანუტერთა და ყოველთა ჴელისუფალთა და საქმის მოქმედთა, დაუმტკიცეთ და ნუვინ ჴელჰყოფთ შლასა და შეცვალებასა ამისსა"... «Ныне, кто увидите повеление и грамоту эту нашу в будущем следующие за нами цари, эриставы эриставов, эриставы, танутеры Тао и Кларждетии и все начальствующие лица и чины, утвердите и не пытайтесь упразднить или изменить это»...

Отсюда видно, что царь Грузии Баграт, имея в этих краях მამული, т. е. наследство по отцовской линии и виде крупных земельных владений (куда входило и село Бареван), считался здесь и мамасахлисом и потому доходы, причитавшиеся местному правителю (т. е. мамасахлису или танутеру) поступали в его казну.

Из приведенного отрывка грамоты XI века явствует, что «танутер» у грузин был не монастырский деятель, а представитель светской власти, выполнявший государственные задания: начальник, лицо, обязанное следить за выполнением царского указа.

Точнее определяется функция этого начальственного лица в одной из грузинских приписок знаменитого греческого Четвероевангелия, известного под названием Коридетского, поскольку одно время оно находилось в селении Коридети, что на правом берегу речки Мургули (მურღული), левого притока р. Чорох. «Здесь-то находилась грузинская церковь Богоматери, которой принадлежала эта греческая рукопись Четвероевангелия. Когда она появилась в Коридети, неизвестно. Греческие приписки устанавливают принадлежность этой рукописи Корид(ет)ской церкви не позднее X—XI вв. (Ссылка на статью И. Е. Евсеева в МАК XI). Здесь читается: სახელითა ღმრთისაითა მე ბეშქენ ჩემისა სძლისა ხუაშაქისა ხოვიშნითა გაუშუი კორიდელთა ხუცესთა სატანუტროი დრამაი, რაზომიცა გამოვიდოდეს. ალარავინ აუღოს და ჩემისა ძისწულისა ბექაისა სალოცავად და სულისა ჩემისა ხარებად შეიმოსებოდით, რაზომნიცა იყუნენ ღმრთის... «Во имя бога. Я, Бешкен, по ходатайству моей невестки Хуашаки, освободил священников Коридии от танутерских драм, сколько бы их ни составлялось: никто да не взимает. И для возношения молитв за моего внука Беки и для утехи моей души облачайтесь вы, (священники), сколько бы (...) ни было в (церкви) Богородицы»... (Перевод Н. Марра)[1].

По поводу встречающегося здесь термина სატანუტრო („сатанутро" „танутерский") Н. Марр писал: „Характерный арменизм в термине სატანუტრო, произведенном от hай(ского) *տանուտէր глава дома, правитель, старшина*. Надо надеяться, что в дальнейшем выяснится, что за начальственное было лицо, в пользу которого коридцы должны были нести „танутерскую" повинность или платить „танутерские драмы" (სატანუტროი დრამაი)"[2].

Н. Марр правильно определяет, что «танутер» этой дарственной записи есть начальственное лицо, в пользу которого взимали налог с на-

---

[1] Н. Марр, Грузинские приписки греческого Евангелия из Коридии; Изв. ИАН 1911, стр. 226.

[2] Там же, стр. 220.

селения, даже со священников, вернее, с церкви [1]. Значит, танутер не есть лицо из черного или белого духовенства, а светское, причем начальственное, не имеющее прямого отношения к монастырю или церкви.

Это начальственное лицо упоминается и в других надписях Коридетского евангелия, причём в одной из них (№ XXII стр. 238) оно названо эриставом эриставов, а в другой (№ IV, стр. 225) некий Иван, обращаясь к нему, употребляет эпитет «равный богу», прилагавшийся только к царям: ✝ ერისთავთ ერისთავო ბეშქენ, ღმრთის სწორო, მიწამან შენმან ივანე დავწერე. «О, эристав эриставов Бешкен, равный богу, я, прах твой Иван, написал». Отсюда можно заключить, что эристав эриставов в данной области является «танутером» и, освобождая священников от взноса «танутерских денег», делает им льготу в ущерб себе. Значит, слова სატანუტროი დრამაი («танутерские деньги») в данном случае означают то же самое, что и სამამასახლისოი სამსახურებელი («мамасахлисское служение») в грамоте царя Баграта IV-го, но только выраженное в деньгах. Правда, приписка эристава эриставов Бешкена относится ко второй половине XIII века, т. е. она сделана приблизительно спустя 200 лет после составления грамоты царя Баграта IV, но это не меняет сущности дела.

Спрашивается: какой из двух терминов точно подходит как грузинское соответствие греческого слова კელარ-ი (κελλάριος) для должностного монаха, на котором лежала обязанность хранить и выдавать съестные припасы в Петрицонском монастыре, «остиган» ли грузинского текста или «танутер» греческого? Думаю, читатель сам ответит на этот вопрос: конечно, «остиган». Да, действительно, «остиган» стоит на своем месте, а «танутер» вызывает большое сомнение, поскольку никак не вяжется ни с логикой, ни с историческими фактами, чтобы оправдать употребление термина «танутер» греческого текста в шестой статье устава Петрицонского монастыря в качестве грузинского соответствия «келаря», т. е. заведующего монастырскими съестными припасами.

Армянскому сложному «тану-тер» в грузинском соответстует (впрочем, не совсем точь-в-точь) тоже сложное «мама-сахлис», которое в древнейший период истории Грузии означало высшего представителя государства,— царя [2], а позже (в IX — XI вв.) — правителя края или настоятеля монастыря. В дореволюционное время «мамасахлис» повсеместно в Грузии обозначал старшину сельского общества.

Со значением «настоятеля монастыря», «игумена», это слово часто встречается в Истории Афоноиверской лавры [3], равно как в самом тексте грузинской редакции устава Петрицонского монастыря (4,2; 6,10; 8,10; 26,1; 37,6). Отсюда — «мамасахлисобай» (მამასახლისობაჲ, 24,2) «настоятельство», «должность настоятеля». От него же образовано прилагательное სამამასახლისოჲ («самамасахлисой»), которое обозначает налог, взи-

---

[1] Вероятно «танутерские драмы» платили не лично иереи (ხუცესნი), а церковь, которая имела доходные владения.

[2] И. Джавахов. Государственный строй древней Грузии и древней Армении, т. I, СПб, 1905, стр. 12—15.

[3] გიორგი მთაწმინდელი. ცხოვრებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3). 1946.

мавшийся в пользу мамасахлиса. Он взимался и с монастыря. Освобождая свой монастырь от разных повинностей, Григорий Бакурианисдзе отметил: რაჲთა იყოს თავისუფალ ყოვლითურთ, აზნაურ და თჳთქელმწიფე, თჳთმფლობელ და დაუმონებელ და რასავე ხარკსა ქუეშე შეუვრდომელ: სამეუფოსა და საპატრიაქოსა, სამეტროპოლიტოსა და საეპისკოპოსოსა და სამამასახლისოსა, ყოველსა (3,1) «чтобы он был совсем свободен, самовладетель и самовластен, не порабощаем и не подлежал бы (взиманию) какого бы то ни было налога: царского, патриаршего, митрополичьего, епископского и мамасахлисского, всякого». В соответствующем греческом тексте «мамасахлисский» налог назван **(εἰσπράξις) ἀρχοντική**. Значит, в данном случае, «мамасахлис» грузинского текста соответствует греческому ἄρχων, а мамасахлисский налог — это есть налог в пользу мамасахлиса, т. е. налог в пользу начальственного лица, которое в Тао и Кларджетии называлось соответствующим армянским словом «танутер».

Итак, ἄρχων — это то же самое, что и грузинское «мамасахлис» и слово армянского происхождения «танутер», употреблявшееся в Грузии только в юго-западных областях. Из этого видно, что «мамасахлис» в грузинском тексте устава имеет два значения: 1. Глава монастыря, настоятель, ἡγούμενος; 2. глава местной светской власти, **ἄρχων**.

Впрочем, греческому архонту в одном месте устава (24,1) соответствует თავად-ი: რომელმან ქელით წერილი იცოდის და მწიგნობრობასა იქმოდის და თავადსა თანა მიივლინებოდის **εἰδότα γράμματα καὶ πρὸς τοὺς κατὰ καιροὺς ἄρχοντας ἐπιστέλλοντα**. «Мамасахлис» во втором значении — это несомненно то же самое, что и его армянский эквивалент «танутер», употреблявшийся в грузинских юго-западных областях и обозначавший облеченного властью светского человека.

Не приходится и думать, чтобы в 6-ой статье устава армянское «танутер» употреблено было в смысле грузинского «мамасахлиса», поскольку ни одно из двух значений этого грузинского слова (1. **ἡγούμενος**; 2. ἄρχων) не подходит для данного места. Это еще раз подтверждает, что «танутер» греческого текста явно поздняя поправка.

10

Помимо типика или устава, сведения об основателе Петрицонского грузинского монастыря имеются и в других грузинских письменных источниках.

1) Прежде всего отметим, что в Истории грузинского царя Давида Строителя читается:

და წარვიდა მეფე გიორგი (სამშუილდით) მამულსა თჳსსა ტაოს და მოვიდა ბანას. ხოლო მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორავარი აღმოსავალისა გრიგოლ ბაკურიანის-ძე, რომელსა ჰქონდეს ოლთისნი და კარნუ-ქალაქი და კარი, და დიდად განიხარეს და განისუენეს. და მოსცა გიორგი მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქუეყანაჲ, და განიყარნეს. ხოლო მეფემან გიორგი დაუტევნა კარს აზნაურნი შავშნი და წარმოვიდა შინა. ხოლო განძლიერებასა თურქთასა დაუტევნეს ბერძენთა ქუეყანანი მათნი, ციხენი და ქალაქნი, რომელ

აღმოსავლეთს ჰქონდეს, და წარვიდეს, რომელნიცა აიხუნეს თურქთა და დაემკჳდრნეს მას შინა[1]. В переводе: «И отправился ц. Георгий (из Самшвилде) в свое отечество Тао и прибыл в Бану. И прибыл сюда перед ним[2] зоравар Востока Григорий сын Бакуриана, владетель Олтиса, Карина (Феодосиополя) и Карса. Они весьма радостно провели время и отдохнули. И передал (Григорий) царю Георгию город-крепость Карс с прилегающей территорией и разлучились. А царь Георгий оставил в Карсе шавшетских азнауров и поехал домой. А когда тюрки усилились, греки оставили свои области, города и крепости на Востоке и удалились. (Эти города и крепости) взяли тюрки и поселились в них».

Ссылаясь на это известие, П. Мурадян пишет, что употребление в грузинском тексте армянского слова «зоравар» (զաւրավար «воевода», «полководец») в применении к Григорию вместо соответствующего грузинского მჴედართმთავარი тоже указывает на то, что Григорий был армянин по происхождению (հայազգի). Нет, это указывает только на то, что армянское слово «зоравар» употреблялось и в юго-западных областях Грузии и оно могло обозначать там любого воеводу, в том числе и Григория Бакурианис-дзе, получившего это звание во время его служения в разных местах византийского Востока, где было армянское население по преимуществу. Не лишено интереса, что от этого слова произведено прилагательное საზოლავრო («воеводский»), встречающееся в типике: მივეც საზოლავროჲ ჯუარი ერთი სხუაჲ ვეცხლისაჲ (34,4). «Я дал (основанному мной монастырю) другой воеводский крест, один, серебряный».

2) В синодике Иверской лавры на Афоне, помещенном в рукописи 1074 года, читается: თუესა იანვარსა კე აღაპი არს გრიგოლ და აბაზ ბაკურიანის ძეთაჲ. და ყოვლითა გულსმოდგინებითა გარდაიჴდებოდენ, ძალისაებრ, მათისა მზეგრძელობისათჳს და ცოდვათა შენდობისა. მოსცა ეკლესიასა გრიგოლ ორასი დრაჰკანი და ორასი — აბაზ. ვითა ზემო სწერია, წესი ლოცვისა და ჟამისა წირვისაჲ და სამხრად ტრაპეზსა ოთხ-ოთხი კრასოვული. «Месяца января 25-го (установлено) поминовение[3] Григория и Аббаса, сыновей Бакуриана. Пусть справляют со всем усердием по мере возможности для их долгоденствия и прощения грехов. Дал (нашей) церкви Григорий 200 драхканов[4] и 200 — Аббас. (Совершать) чин молитв и литургии, как написано выше, а к обеду (подать) на трапезу по 4 красовули».

Как видно, настоящая запись сделана при жизни обоих братьев, Григория и Аббаса, сыновей Бакуриана. Но в том же синодике имеется и другая запись, сделанная после смерти младшего брата, где сказано, что поминовение Аббаса положено на 20-ое сентября, в день его преставления; при этом указывается, что поминовение обоих братьев вместе положено на 25-ое января: განვაწესეთ აღაპი მისი ერთად ამას დღესა მიცვალებისა მისისასა მის მხოლოჲსა აბაზისი ხოლო, და კუალად იანვარსა კე თავისა ძმისა გრიგოლის თანა ზოგად.

---

[1] ქართლის ცხოვრება. I, (1955), 318.

[2] В оригинале: перед н и м и — pluralis majestatis, поскольку речь идет о царе.

[3] აღაპი (агапи — ἀγάπη «любовная вечеря»).

[4] Грузинское название золотой монеты დრაჰკანი (драхкан) передает византийскую «номисму», заключавшую в себе 4,55 грамма золота (Ф. И. Успенский, История Византийской империи, т. III, 1949. стр. 132).

Отсюда видно, что Григорий Бакурианис-дзе пёкся также об Афонском грузинском монастыре, где он мог узнать от грузинских монахов, каким притеснениям они подвергались со стороны греков, о чем мы говорили выше (стр. 255—257).

3) В поминальном списке Мециетской Постной триоди (მარხვანი), обнаруженной Димитрием Бакрадзе в Гурии, в сел. Хидистави, а ныне хранящейся в Институте рукописей АН Грузинской ССР (в коллекции Q—№ 642), в числе именитых людей значатся и грузинские политические деятели (цари Баграт IV, Давид Строитель, Деметре, царица Тамара и др.), литераторы (Евфимий и Георгий Святогорцы и др.), а также и великий доместик Запада, о котором читается: ყოველთა ნათესავთა ჩუენთა მასპინძლისა ქართველთა გრიგოლ სევასტოსისა ბაკურიანის ძისა და ყოვლისა დასავლისა დიდისა დემესტიკოსისა მართლმადიდებელისა საუკუნოჲმცა...[1] («Память) гостеприимца всех наших грузинских племен Григория, сына Бакуриана, севаста и великого доместика всего Запада, православного, вечная»...

Надо заметить, что определение «православный» имеет почти каждое поминаемое лицо; напр., о Баграте IV-ом сказано: ბაგრატ აფხაზთა, ქართველთა მართლმადიდებელისა მეფისა საუკუნოჲმცა ა(რს)... «Баграта, православного царя абхазов и грузин, вечная»... О царице Русудан: დისა მათისა რუსუდან მართლმადიდებელისა, ყოვლისა აღმოსავლეთისა მტკიცედ მპყრობელისა საუკუნომცა... «Сестры его[2] православной Русудан, твердо держащей весь Восток, вечная»...

11

Итак, можно ли допустить, чтобы великий доместик Запада Византийской империи, основавший недалеко от своей Филиппопольской усадьбы Петрицонский монастырь специально для грузин, не различал языка от религии, а национальности от вероисповедания? Тот самый доместик, который не раз рекомендует себя грузином, торжественно заявляет о своем происхождении из блистательнейшего грузинского рода, гордящийся этим происхождением, жертвующий своему монастырю только греческие и грузинские литургические и литературные книги, не оставляющий без своего внимания и Афоноиверский монастырь, передающий, в смутное время нашествия тюркских полчищ, грузинскому царю Георгию находившуюся в пределах Византийской империи Карсскую крепость и прилегающие территории и оказывающий всем грузинам радушный прием и гостеприимство?

После того, как доказано, что в греческом тексте устава допущена замена слова «остиган» «танутер» ом, можно ли принять на веру показание греческого текста, будто существовала и армянская версия устава, и будто основатель монастыря подписал устав по-армянски?

От внимания фальсификатора ускользнули, к счастью для истории

---

[1] სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.). ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქრ. შ ა რ ა შ ი ძ ი ს ა. თბილისი 1961, стр. 21.

[2] В оригинале «их» (მათისა); подразумевается ц. Георгий-Лаша.

монастыря, места устава, которые явно противоречат предпринятой им попытке представить «Григория Пакуриана» армянином.

Вставки, переправки, выемки отдельных мест и сокращения — довольно обычное явление в древних рукописях и нет ничего удивительного в том, что такой операции подвергся и греческий текст устава Петрицонского (Бачковского) монастыря, несмотря на предостережение, специально внесенное в устав его основателем Григорием Бакурианис-дзе (статья 33-я).

Поэтому неудивительно, что греческий текст устава Петрицонского монастыря породил столько недоразумений и разноречивых толкований, споров.

Но спрашивается: ужели у ученых, занимающихся текстологическими вопросами беспристрастно, sine ira et studio, нет в руках прямых доказательств того, к какой нации принадлежал основатель Петрицонского (Петричского) монастыря? Что говорит об этом письменный документ, созданный самим ктитором монастыря? А вот что: этот устав «написан и утвержден по моему повелению, Григория, волей божьей севаста и великого доместика всего Запада, сына блаженного эристава эриставов Бакуриана, происходящего из Востока и грузина».

То же самое говорится и в греческом тексте: «Построил я, благоволением бога севаст и великий доместик всего Запада, родной сын блаженного Бакуриана, выдающегося архонта архонтов, имеющий происхождение с Востока, из светлейшего грузинского рода».

12

Нельзя не отметить странный вывод, к которому пришел в вопросе об аутентичности греческого текста его издатель по хиосской рукописи С. Г. Каухчишвили, который заверяет, что, хотя армян и не было в Петрицонском монастыре с самого начала, но будто через 20—30 лет после его основания туда были допущены православные армяне, что повлекло за собой необходимость написания устава и по-армянски. «Таким образом,— заключает он,— перед нами имеется вариант греческой редакции, который в сравнении с первым оригиналом претерпел изменения. Здесь мы имеем дело не со злоумышленным искажением текста, а имеем дело с пополнением текста, вызванным новой необходимостью (пострижением в монахи православных армян в Петрицонском монастыре)» [1]. Нет, такое предположение лишено всякого основания. Как выяснено выше, поправка в шестой статье устава сделана намеренно и с учетом, что она сойдет, поскольку слово «танутер» действительно употреблялось в юго-западных провинциях Грузии, но не с тем значением, какое требуется для приведенного места 6-ой статьи. Поэтому ясно, что и вставка в заключительной главе слов, упоминающих армянский список устава и армянскую подпись основателя монастыря, выглядит настоящей фальсификацией.

[1] Georgica, V, 275.

В заключение, я должен отметить, что объективное изучение текста обеих редакций устава говорит за то, что он был составлен на двух языках — греческом и грузинском — из которых грузинский текст сохранил первоначальный вид, а в греческий внесены поправки и вставки, которые породили досужие догадки Н. Марра и других исследователей о национальной принадлежности крупного государственного деятеля Византии Григория Бакурианис-дзе. Нет никакого сомнения, что основатель грузинского монастыря в Болгарии в XI в. был грузин по происхождению. Поэтому безукоризненно верно в этом отношении заявление самого Григория, равно как и свидетельство армянского хронографа Матфея Эдесского. Утверждать, что Григорий, сын Бакуриана — армянин, это значит напрасно терять время и вводить в заблуждение доверчивого читателя, что достойно великого сожаления.

13

Остается сказать несколько слов о подписи Григория Бакурианис-дзе. Подпись основателя Петрицонского монастыря, сохранившаяся в грузинской редакции устава, писана киноварью, как это принято было в таких случаях в самой Византии, а слова отделены друг от друга двоеточиями. В русском переводе она гласит: «Все это вышеписанное твердо волей бога». За этими словами нет ни имени ктитора, ни его отчества, ни его титулатуры, поскольку все это подразумевается предшествующим текстом, где сказано: «все эти типики (т. е. один грузинский и два греческих) подписаны моей, вышеназванного Григория, рукой».

Только надо иметь в виду, что это не есть подпись самого Григория, а копия, сделанная писцом, добросовестно и верно списавшим утверждение документа с подлинника приблизительно спустя полтора столетия после подписания его ктитором в декабре 1083 года.

Что же касается подписи Григория под греческим текстом, то она сохранилась, к великому сожалению, только в новогреческом переводе, изданном Г. Мусеосом в 1888 году. Поэтому L. Petit, издавший первоначальный греческий текст по бухарестской копии 18-го века, вынужден был напечатать подпись Григория по изданию Г. Мусеоса, вставив ее в скобки. Из этого же источника перепечатал подпись Григория и С. Г. Каухчишвили, издавшей в 1963 г. греческий текст по хиосской рукописи и тоже вставивший ее в скобки. Подпись гласит: **Γρηγόριος Πακουριάνος, σεβαστὸς καὶ μέγας δομέστικος τῆς Δύσεως, τὸ παρὸν τυπικὸν τῆς ἱερᾶς μου μονῆς τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου τῆς Πετριτζονιτίσσης οἰκείᾳ χειρὶ ὑπέγραψα** («Я Григорий Пакуриан, севаст и великий доместик Запада, собственной рукой подписал этот типик святого моего монастыря пресвятой Богородицы Петрицонской.»)

Этот текст подписи, не совпадая по содержанию с соответствующим текстом подписи под грузинской редакцией устава, возбуждает большие сомнения в отношении правильности перевода подписи, выполненной будто бы «армянскими буквами». Во-первых, где необходимые здесь слова, что ктитор «утверждает» устав своего монастыря? Во-вторых, неу-

жели Григорий, называющий себя в начале же устава родным сыном Пакуриана (γνησίου υἱοῦ τοῦ Πακουριάνου), а Пакуриана — своим отцом в других местах (21,11; 31,2), забыл свои родственные отношения к отцу, чтобы точно отметить, что он не Григорий Пакуриан, а Григорий сын Пакуриана? Поэтому приходится заключить, что дошедшая до нас подпись Григория под греческим текстом есть не что иное, как «свободно» осмысленный перевод непонятной копису 13-го века несомненно грузинской формулы утверждения, стоявшей в конце документа, притом «перевод», дошедший до нас в копии XVIII века.

ТИПИК

ПЕТРИЦОНСКОГО ГРУЗИНСКОГО МОНАСТЫРЯ

Перевод текста

грузинской редакции

[НОМЕРА ОГЛАВЛЕНИЙ]

1. Слава Спасителю, единому богу нашему,— Отцу безначальному и Сыну его единородному и животворящему всесвятому его Духу,— дающему слово евангелистам силой великой [1].

2. Начнем ныне писать божественное сие соборное определение и каноническую заповедь для единодушных монахов, находящихся в грузинском Петрицонском монастыре, построенном во имя пресвятой царицы нашей Богородицы, каковое написано и утверждено по моему повелению, Григория, волей божьей севаста и великого доместика всего Запада, сына блаженного мтавара эриставов Бакуриана, происходящего из Востока и грузина, который и являюсь строителем упомянутого выше новостроенного монастыря с находящейся в нем гробницей — усыпальницей моей, [монастыря], нареченного именем пресвятой Богородицы Марии и его прославленного и прекрасно сложённого святого храма и истинного шатра славы божьей, воздвигнутого в нем для вспомоществования,моления и искупления меня, проданного за грехи, и родного брата моего блаженного магистра Аббаса.

3. Так как у меня имелись любовь и братство духовное с честным монастырем Панагия, находящимся внутри богохранимого города Константинополя, этого Нового Рима, и мне очень нравились и казались подходящими их чин и устав монашеский и соборный и образ жизни, какой был у них, то я пожелал, чтобы подобным же образом, тем же чином и уставом были утверждены и этот мой монастырь и церковь со всем церковным установлением и чтобы так же поступали и настоятель моего монастыря, и священники, и все другие братья, как и [монахи] выше упомянутого монастыря Панагия, согласно со всеми их правилами, изложение которых мы собираемся дать вслед за этим.

4. Ежели они, по природе бывшие когда-то горожанами, привыкшими к хорошей жизни и воспитанными в неге, [находясь] в таком большом и многолюдном городе, довольны подобным чином, положенным им их ктитором, и безошибочно придерживаются данного им для соблюдения положенного им чина, то как же не взять на себя больше и не соблюсти правил их заповеди, отцы и братья, и нам, находящимся в этом монастыре, [тем более], что, мы грузины — народ доблестный, воспитанный по-воински и, будучи мирянами, всегда привыкали к тяжелой жизни, а вступив ныне в монашество, должны находиться вне города, далеко от селений и сельчан, в такой прекрасной пустыни, полной всем добром, т. е. многочисленными и пресными реками и источниками со множеством

---

[1] Букв.: многой.

желательных рыб в них, с разнообразными плодами, фруктами, виноградниками, разными овощами и всем другим, необходимым монахам?

5. А ежели случится что-нибудь такое,—чего я не желаю,—[напр.], если кому-либо угодно будет вести жизнь более широкую и более богатую, чем это установлено нами по чину честного монастыря Панагия, и им хотелось бы большего покоя, пусть уйдут с миром [1] [туда], где они нашли бы вожделение своего сердца, ибо и те блаженные не проповедывали жить стесненно, а только итти по среднему пути.

6. Вот они правила из книги монашеского устава, выбранные и переведенные [2] нами с устава вышеупомянутого честного монастыря Панагия и то немногое, что мы добавили и вписали туда, эти

НОМЕРА ОГЛАВЛЕНИЙ,

помещенные в начале, покажут каждое из этих правил в отдельности. Мы учинили это так, чтобы каждый, интересующийся каким-либо вопросом, мог своевременно [и] легко найти искомое им.

7. **Глава 1.** Каким образом и на какие средства построен сей честный монастырь грузин.

8. **Глава 2.** Что или какого вида пожертвования и земли даны сей святой церкви из моих приобретений и [приобретений] брата моего Аббаса, движимые, недвижимые и самодвижущиеся.

9. **Глава 3.** Об освобождении нашего монастыря от всех царских и патриарших податей и сборов с доходов.

10. **Глава 4.** О единстве и совместной жизни братьев собора, о воздержании их от келлиотства, от стремления [приобретать] что-либо в собственность для себя или от приготовления пищи в своей келье.

11. **Глава 5.** О настоятеле монастыря, как нужно выбирать [его] и утверждать, и как нужно после [смерти] одного ставить другого на ту же монастырскую должность.

12. **Глава 6.** О количестве и числе монахов, определенном нами, чтобы оно не уменьшалось, а также чтобы не требовалось от них чего-либо в качестве платы за хлеб или подарка и сколько из них должны быть поставлены в качестве служителей и должностных лиц, и каким образом.

13. **Глава 7.** О священниках, совершающих литургию; как нужно выбирать и назначать их, или сколько дней в седмицу следует им служить обедню за господ [3].

14. **Глава 8.** О подаче [пищи и питья] на трапезу и о молчаливом и спокойном служении служащих.

15. **Глава 9.** Об облачениях или стоимости одежды; как и в какое время следует раздавать, чтобы настоятель раздавал их братьям.

16. **Глава 10.** О соблюдении в чистоте всех трех постов и о ежедневной заботе давать милостыню нищим.

17. **Глава 11.** О празднике нашей святой церкви и о других господских праздниках и [праздниках) выдающихся святых, чтобы они праздновались блестяще.

---

[1] Б у к в.: с добром.

[2] В смысле: выборочно переведенные.

[3] სახეფოდ, т е. за семью Бакурианис-дзе.

18. **Глава 12.** Об украшении и освещении святой церкви нашей свечами и лампадами; о том, как нужно [это] делать; о ревностной молитве, которая должна совершаться усердно и с благоговением.

19. **Глава 13.** [О том], что следует, чтобы братья ежедневно исповедовали настоятелю все вожделения и деяния и всякую вину, какая бы ни случилась с ними.

20. **Глава 14.** О рукоделии и труде; о том, что следует всегда славословить [1] во время работы.

21. **Глава 15.** О том, чтобы братья не выходили из монастыря и не ходили вне его без позволения настоятеля; и о тех, которые, подобно лицемерам, будут молиться среди собора с показной целью.

22. **Глава 16.** Об управителях монастыря, каковыми являются экономы и абармады.

23. **Глава 17.** Заповедь о том, чтобы избегать евнухов, т. е. холощеных, и других, юных по возрасту.

24. **Глава 18.** О вольности монастыря и о [его] свободном существовании от [притязаний] всех моих родственников, дальних и близких, и других каких-бы то ни было, чтобы никто не был причастен [к нему] в каком-либо отношении.

25. **Глава 19.** [О том], что, если настоятель или кто-либо другой из управителей нарушит свой обет и украдет что-либо, принадлежащее монастырю или церкви, то да будет исторгнут таковой.

26. **Глава 20.** О тех, которые жертвуют монастырю потребное для отправления службы своим усопшим; учение о том, от кого следует принимать таковое.

27. **Глава 21.** Заповедь к братьям, как следует поминать меня и моих усопших, как устраивать агапы, раздавать деньги и давать милостыню нищим в день нашей памяти.

28. **Глава 22.** Об усопших настоятелях и братьях монастыря; как нужно поминать их святой литургией и молитвами.

29. **Глава 23.** [О том], чтобы женщина не вступала в наш монастырь, а также, чтобы в его пределах никогда не строили женского монастыря.

30. **Глава 24.** О том, чтобы в наш монастырь не назначался греческий иерей и монах, и какова причина сего.

31. **Глава 25.** О родственниках и служащих наших грузинах, прибывающих сюда для [получения] монашеской схимы; как следует настоятелям и другим братьям принимать их, или же как им [самим] надо вести себя и служить вместе с соборянами.

32. **Глава 26.** О том, чтобы экономы и другие служащие отчитывались перед настоятелем, а настоятель — перед братьями.

33. **Глава 27.** О поминовении вообще всех усопших братьев, чтобы усопшие души непрерывно поминались в молитвах и на литургии.

34. **Глава 28.** О монастырской больнице; о том, как следует, обслуживая их [больных], холить и предоставлять отдых.

35. **Глава 29.** О том, для чего построены мной ксенодохии, т. е. странноприимницы: Стенимахская, Мармарская и Прилонгская и какой распорядок дан им.

36. **Глава 30.** О назначенном мной первом настоятеле Григории

[1] Букв.: произносить псалмы.

Ванском; как следует после его преставления поминать его и в какой день.

37. **Глава 31.** О юных диаконах, где им быть или как выучиться и уж после вступить в монастырь; о священнике, который будет в Святониколаевке.

38. **Глава 32.** О том, чтобы настоятель не давал в сакаргав кому-либо из братьев или кому-либо другому [монастырского имения], чтобы он [настоятель] не был вправе [ни дарить], ни продавать что-либо из церковных владений.

39. **Глава 33.** О бережном хранении сей книги-устава, т. е. [дарственной] грамоты типика, и как следует ее зачитывать.

40. Благословен Христос бог наш всегда,
ныне и присно и во веки веков. Аминь.

41. [**Глава 34. О** пожертвованиях, данных церкви и утвержденных за ней].

a) [О священных сосудах, об иконах и крестах и о всех честных украшениях, данных, утвержденных и положенных нами в вышесказанной церкви и монастыре нашем, а также о четвероногих и о предметах всякого рода, данных нами святому сему монастырю].

b) Иные [вещи], данные нами честной церкви нашей.

c) Дал я и честные стеклянные сосуды.

d) [О четвероногих, которых мы дали нашему монастырю].

42. [**Глава 35.** О хрисовулах и других документах, положенных в Царьграде, в Петрицоне и в [церкви] св. Софии.

a) О хрисовулах, хранящихся в Царьграде, в Большой церкви.

b) О хрисовулах, положенных на хранение в нашем монастыре.

c) Памятная записка и аподикс наших хрисовулов и других судебных документов, хранящихся в [церкви] св. Софии.

43. [**Глава 36.** Об утверждении сего устава].

44. [**Глава 37.** О двенадцати господских и трех других больших праздниках, как их праздновать].

ГЛАВА 1

ВВОДНОЕ СЛОВО О ПОСТРОЕНИИ СЕГО СВЯТОГО МОНАСТЫРЯ

1. Так как действительно следует и [является] правильным, чтобы вообще православные христиане, принявшие крещение во имя Отца и Сына и святого Духа, всегда ожидали кончины, которой подлежат вообще все люди, и заботились о дне своей смерти, надеясь на Воскресение из мертвых, и, помня о страшном и грозном суде [и о] справедливых решениях Христа бога и Спаса нашего и что каждому из нас будет справедливо воздано по делам своим, то все мы обязаны заботиться и печься о таких [делах] всеми нашими силами, пока еще находимся в этой жизни и всеми нашими силами стараться избавиться от страшных вечных мук и огня геенны, отдать здесь в долг богу, как гласит учение св. Евангелия, доброе искупление за себя, чтобы оно было для бога как бы данной ему самой незначительной причиной, посредством которой мы станем достойными достичь недосягаемых благ его человеколюбия, и, таким образом, всегда творить нам добрые дела по мере сил каждого [из нас] и, поступая таким образом, обрести нам для себя [вместо] этой мамоны лжи, друзей разумных, благостью принимающих нас в тот век (срв. Лук. 16,9), чтобы, делая все это так успешно, удостоиться нам вместе с ними же божественного наследства, достигши прощения прегрешений от Христа.

2. Посему я, Григорий, вышеупомянутый севаст и великий доместик, многогрешный и недостойный раб Христа, увидел себя с детства моего и до старости тщетным и пустым от всяких благих дел и лишь удостоившимся истинной и православной веры грузин, имеющих [ее] наравне и нераздельно с твердой верой и исповеданием народа истинных греков. Хотя я и имел сначала желание и помышлял еще в бытность [свою] на Востоке, до поселения на Западе, о построении церкви и монастыря для погребения и упокоения грешных моих костей, но, вследствие множества грехов моих и перемен дел сего мира, [а также] будучи занят заботами о мирских делах и любовью [к ним], я до сих пор не смог удостоиться привести в исполнение свое намерение.

3. Ныне же, в пору старости моей, не то, чтобы я своей мудростью и знанием или же разумением, но скорее благодаря неисчислимой и неизреченной благости человеколюбивого бога нашего и милостивому его присмотру за мной, недостойным и совсем неверным его рабом, отряхнувшись немного от забот сего мира и вспомнив день моей кончины и предстоящие страх и ужас в воздаяние деяний моих, узрел себя, как я сказал выше, что я пуст и порожен от всех дел, угодных богу. Поэтому я помолился упованию моему и [упованию] всех грешных—[той], к кото-

рой после бога обращаются с молитвой,— спасительнице христиан, наипаче благословенной матери Христа бога нашего, приснодеве Марии, пресвятой Богородице, а вместе с ней наидивно славному великому Предтече и Крестителю Христа, наивысшему среди рожденных от матери — святому Иоанну (ср. Мф. 12, 11; Лук. 7, 28), а также самому блистательному, словно молния, великомученику и главе мучеников Христа, доблестному подвижнику святому Георгию, сделал их своими предводителями в жизни и ходатаями перед Христом богом нашим в день судный, вместе с другими святыми, угодниками и любимцами Христа, и всем рвением, понеся большие расходы, построил церкви, в качестве храма пребывания славы, вместе во имя этих трех наиудивительных [святых, церкви] красивые и великолепные, по мере сил моих и [сообразно] с обстоятельствами непостоянных и непрочных времен сего мира, в филиппопольской феме, по ту сторону, к югу, в одном весьма недоступном[1] ущелье, в пределах селения, называемого Петрицон, являющегося василикским,

4. Которое святые и самодержавные цари наши даровали мне, (скрепив] своими святыми достоверными и [досто]поклоняемыми хрисовулами взамен моих верных служений, связанных с [пролитием] многой крови. Начиная с юности моей вплоть до старости моей я никогда не ленился проливать кровь мою, [кровь] моих родных и многочисленного моего народа, чтобы угодить их царскому величеству с тех пор, как велено было мне служить интересам Греции на Востоке или на Западе.

5. Да, действительно, я служил Греции вплоть до того, чтобы попасть в плен[2] к язычникам самому мне, а со мной не малому [количеству] моей родни. Не солгу, если скажу, что мало кто из нас умирал в своей постели в мирных [условиях], которые не погибали бы посредством меча от рук врагов Греции и честного Древа.

6. Ныне же бог удостоил меня исполнить вожделения моего сердца: закончены эти святые церкви с огражденным монастырем и кельями, [на что] я израсходовал много моих средств. Смею сказать, что строительство сей святой церкви и моего монастыря велось не на средства, хотя бы самые незначительные, кого-либо другого, или стяжанием откуда-либо, или же безвозмездным [трудом] моих крестьян, [выведенных] насильственно на какую-либо работу или их принуждением, но все сделано исключительно на мои средства и справедливые приобретения.

ГЛАВА 2

О ПОЖЕРТВОВАНИЯХ И ПОДНОШЕНИЯХ И О ЗЕМЛЯХ, ДАННЫХ И ПОЛОЖЕННЫХ В ЭТОЙ ЦЕРКВИ

1. Я, Григорий, волей бога севаст и великий доместик всего Запада, сын блаженной памяти Бакуриана, дал и утвердил святой церкви моей из дарованных мне по хрисовулам имений и моей вочтины, которые находились под моей полной властью и по незыблемому праву отчетных хрисовулов:

---

[1] Букв.: крепком.

[2] Букв.: в руки.

Сперва, с самого начала, укрепленное[1] селение Петрицон, называемое василикским, [находящееся] в Филиппопольской феме, полностью со всеми его полями.

поле Иваново, где ныне построен монастырь,
поле Петрицон и
поле Вачкова,
поле Добролонг,
поле Добростан,
поле Мосина,
поле Лашкова,
поле Яворова.

Все эти [поля пожертвованы мной] со всеми своими границами, и межами, со всеми правами и с самого начала принадлежащими им имениями и доходами, согласно обозначению их границ.

2. Также дал я [монастырю], находящееся ниже него[2] мое большое селение Стенимах с его же двумя построенными мной крепостями и, подобным же образом, с полями, [каковы]:

Липицон
и поле св. Варвары, что̀ рядом с Пренаком,
с его исихастириями: св. Николая, св. Ильи, св. Георгия наверху, [с исихастирией] внизу рядом с селением, — таким же образом полностью со всеми обведенными издревле границами и мной проведенными[3] межами между ним и второй крепостью Вотина.

3. Дал я также и крепость Ванска с новой крепостью Врис, со всеми другими селениями и полями своими, планинами и со всеми ее границами и имениями, принадлежащими ей с самого начала.

4. Дал я также в Тополицонах преторское[4] селение, именуемое Желова, со всеми своими обведенными границами и всем имуществом полностью.

5. Дал я той же вышеупомянутой церкви моей в Волеронской феме, в Мосинопольской ванде, мой проастий Зауци, со всеми его границами и издревле принадлежащими [ему] имениями полностью, а внутри Мосинопольской крепости купленные на мои деньги земли для [постройки] домов и мной же построенные в ней дома, а также дома, купленные на мои средства через моего вассала проноита Вардана в той же Мосинопольской крепости; а вне крепости — монастырь св. Георгия, находящийся у подошвы горы Папик, со всеми своими виноградниками, посевными полями, садами, всеми правами и имуществом.

6. И в той же феме, в Перитеорийской ванде, дал я проастий мой по названию Мина с прилегающей к нему землей и его посевными полями, как это написано в парадотическом практиконе.

7. Также [дал я] внутри Перитеорийской крепости двор, имевшийся у Аббаса, нашего зятя, брата Ахсартана, со всеми его постройками и имуществом.

8. Все эти [имения], поименно перечисленные выше, я дал выше-

[1] Букв.: называемое крепостью
[2] Букв.: зависимо от него [находящееся].
[3] Букв.: «положенными».
[4] Букв.: «называемое Претором» («Преторием»).

упомянутому моему грузинскому монастырю Петрицонской Богоматери со всеми, как я сказал выше, своими границами и изначала имеющимися [землями, дающими] пропитание и правами, вместе со всеми своими зевгариями[1], посевами, всеми землями и доходами.

9. Блаженный наш брат магистр Аббас так учинил в своем завещании: «меня похороните там, где брат мой Григорий изволит построить церковь и могилу». А наряду с другими нужными вещами он написал и определил в удел своей души селение Прилонг, [находящееся] в Салоникской феме, что̀ в Степанианской архонтии, которое пожаловано было ему по честному и [досто]поклоняемому достоверному хрисовулу взамен его поместий, оставленных в Антиохии.

10. Он и это определил еще в своем завещании: «если не удастся брату моему построить церковь и монастырь, то это селение пусть будет дано той [церкви], где я буду похоронен».

11. Но поскольку, предводительством бога, построены мной вышеупомянутая эта церковь и монастырь мой, мы сделали согласно его воле и [я] доставил раку его сюда, в монастырь и кладбищенскую церковь мою, и там положили его тело в могилу. И как следовало и подобало большим и многочисленным заботам его обо мне и моей горячей, жгучей любви к нему, так и обслужили его с честью и достоинством, распорядившись обо всем, [идущем] на пользу его души. Я много дал собственноручно для раздачи из моих вещей и денег как прежде, когда я находился в Феодосиополе, так и ныне, по моем прибытии на Запад.

12. Ныне же, как я сказал, селение Прилонг, согласно его распоряжению, мы дали монастырю нашему и усыпальнице его [Аббаса], учинив, чтобы совершали за него много молитв и литургий, как вот об этом написано ниже. Мы дали нашему монастырю это селение Прилонг с его древними крепостями и полями, ксенодохиями, со всеми его границами и принадлежащими ему изначала имениями и правами.

13. Также написал в своем завещании блаженный брат мой и оставил мне по завещанию из пожалованных ему, также по хрисовулам, земель селение Зравик вместе с Кесарополем, что̀ в феме Серрской, в ванде Завалтонской, с его рыболовным озером и полем, называемым Хлавава, и я стал владетелем и владыкой сего селения и крепости. Но, во-первых, вследствие моей привязанности к нему и горячей любви, а во-вторых, не имея любостяжения к [предметам] сего мира — ибо волей бога, счастьем святых и самодержавных царей, благодаря моим стараниям и бережливости, я не нуждался ни в чем, равно как не зарился ни на что, — я распорядился и дал также оставленные им мне по завещанию названные выше селения и крепость этой же вышеупомятутой церкви и монастырю моему и его [Аббаса] усыпальнице.

14. Названия всех этих поименно перечисленных выше крепостей, селений и поместий, пожертвованных и данных нами святой церкви нашей и грузинскому Петрицонскому монастырю, писаны каждое отдельно в честном и скрепленном хрисовуле[2], сделанном для этого монастыря.

15. Также предписано было вышеупомянутым блаженным братом

---

[1] Букв.: ярмами.

[2] Букв.: в честном хрисовуле крепости (последнее слово в смысле «законного права на владение»).

моим, чтобы я своими руками дал для его души много других нужных вещей из его имущества и ценностей, т. е. из денег, серебряных сосудов, одеяний и всяких других предметов, а также из четвероногих и всякого рода предметов (?), ибо волей бога он был богат и все нужное имел в изобилии.

16. Да и моего не мало ценностей было положено у него на хранение, [из которых] одни даны были ему лично[1] мной, а другие [образовались так]; когда я отправился в качестве правителя на Восток, в Феодосиополь, все доходы с моих владений в те годы, по моему же велению, он получал и хранил, ибо у меня не было никого, которому я мог бы довериться душой более, чем ему, равно как ни у него не было [человека], более доверенного, чем я. А то, что принадлежало мне и находилось у него, все были старые монеты: романаты, мономахаты, дукаты, шестиглавы и михайлаты[2]. Вернувшись с Востока после того, как не стало моего брата, я ничего не нашел ни из моих, ни из его денег, которые он предписал отдать для своей души.

17. Все вышеупомянутые имения, названия которых писаны выше каждое отдельно, мы даем [монастырю], полностью со всеми своими нужными вещами: с удельными зевгариями, а также крестьянами, горами и долами, лесами и планинами, пастбищными местами, виноградниками и фруктовыми садами, мельницами и домами, морем и сушей, крепостями и всеми их постройками, со всем их имуществом и доходами внутри и вне, всем движимым, недвижимым и самодвижущимся.

18. Вместе с этим мы пожертвовали и дали [монастырю] много честных икон и господские кресты, полные частей Древа жизни, а также Евангелия грузинские и греческие. Большинство из них украшено драгоценными камнями, жемчугом, эмалью и финифтью, стоившими крупных средств; [мы пожертвовали также] много разнообразной церковной утвари, каковы: серебряные потиры, дискосы и кадила, люстры серебряные и [сосуды] стеклянные, блещущие и честные, а также царские одеяния честные, самого кир Алексия Комнина, присланные мне с его святого тела в то время, когда бог, великой силой своей и с помощью могущественной десницы своей, равно как счастьем святого и самодержавного царя нашего ниспроверг через нас безбожного и весьма жестокого врага христиан и Греции — народ пецинагов[3]. Я не в состоянии описать в книге их поражение и истребление, [но] думаю, что после моей кончины долгое время будут вспоминать богом сотворенное тогда чудо.

19. Также дал я [монастырю] и те одежды, которые прислали мне святой царь и могущественный севастократор, брат его царского величества, когда бог милостью своей избавил меня из куманского плена.

20. Мы дали также и другие нешвенные драгоценные одежды, а также другие иконы дощатые, прекрасно писанные золотом и красками, для употребления и украшения церкви, а также светильники медные с цепями и много подсвечников.

21. Количество и качество всех этих [пожертвований], которые даны нами святой церкви нашей, мы детально вписали вслед за этим в эту книгу, ниже.

---

[1] Букв.: моей рукой.

[2] Названия монет в грузинском тексте даны в форме единственного числа.

[3] т. е. печенегов.

ГЛАВА 3

О ТОМ, ЧТОБЫ НАШ МОНАСТЫРЬ БЫЛ СВОБОДНЫМ ОТ ВСЯКОГО РОДА НАЛОГОВ И СЛУЖЕНИЙ

1. После всего этого я определил, чтобы святая моя церковь и подвижнические кельи, сия пустынь и монастырь соборный были свободны от всяких служений — царских и правительских, со всеми выше писанными имениями, о которых мы написали и дали этому монастырю вместе со всеми ходящими, лежащими и самоходными, чтобы [он] был совсем свободным, вольным, самовладыкой и самовладетельным, не порабощаем и не подлежал [взиманию] какого бы то ни было налога: царского и патриаршего, митрополичьего, епископского и мамасахлисского, всякого.

2. А больше он свободен и иммунен от [повинностей] Филлипопольского митрополита, вплоть до того, что и в ектении не должно поминаться его имя, но чтобы говорили только это: «Помяни, господи, всех православных епископов» и последующее.

3. Монастырь мой свободен также от [повинностей] всех светских правителей и государей, от мала до велика, как все это утверждено достоверными царскими хрисовулами.

ГЛАВА 4

О ЖИВУЩИХ ВМЕСТЕ БРАТЬЯХ СОБОРА И О ВОЗДЕРЖАНИИ ИХ ОТ КЕЛЛИОТСТВА

1. Волей бога, согласно установлению первых святых отцов, пожелал и я, негодный и недостойный раб Христа Григорий, устроить монастырь мой и обосновавшихся в нем братьев [так], чтобы все они жили сообща, в единении, как настоятель, так и братья; пусть будут они мудрыми и разумеющими в делах божеских и человеческих, единомышленными и единогласными во всех отношениях в тихой и спокойной жизни.

2. И пусть будет их трапеза общей и совместной; я вовсе не желаю, чтобы готовили хлеб двух видов, или пищу или что-либо другое из продовольствия, или чтобы вино наливали двух видов, ибо не подобает, чтобы там, где имеется общежитие, одни употребляли пищу и питье лучшего качества, чем другие, даже сам настоятель, ибо ему следует иметь бо́льшую скромность и порядочность [для того], чтобы таким образом мог держать других под этим установлением.

3. Запрещаю и это — старание брата иметь в свою собственность какой-либо участок земли, или продукты труда, или приобретать четвероногое, или хранить что-либо в своих кельях; мы все это удаляем прочь, [равно как стремление] есть и пить тайно или явно, одному или вместе с другим; ибо тот, кто это делает, противится завету и заповеди, которые писали перед богом и людьми не люди, а ангелы в небесах, за что с нас потребуется ответ перед страшным престолом Христа.

4. Также не следует иметь кипятильную посуду, делать отвар или готовить яства в стороне, равно как приносить что-либо на общий стол

и там есть, дабы это место не превратилось из честного храма и апостольской трапезы в торжище.

5. Но ежели, по причине немочи или достижения глубокой старости, необходимо будет утешить кого-либо, то [это] полагается, только в незначительной степени.

6. А если кто из мтаваров или живущих в роскоши [людей] прибудет сюда для монашествования и таковые будут требовать предоставить им специально слугу или ученика, то [этого] не допускаем, ибо, если кто допустит и уступит им, то через это возникнут не только неравенство и разделение среди братьев и изменение правил общежития, но последуют даже большой вред и новшество не только для души, но также приобретенным местам, вместо пользы, будет причинен большой ущерб, а находящимся в них будет нанесен вред, вследствие самочинства и любостяжания. Ибо, добиваясь для себя особого порядка, они порядок и дела общежития превращают в беспорядок и лицемерие и — скажу и так — [своей] дерзостью годное делают негодным. Таковые еще более обязаны со страхом божьим и мудростью брать на себя [обязанность] служить другим, не хранить никакой пищи и питья в своих кельях, не иметь, явно или тайно, вожделения к еде. Мы запрещаем[1] иметь все это кому бы то ни было.

7. Мы не желаем, чтобы братья имели обособленно, явно или тайно, какую-нибудь нужную вещь, большую или малую, ни получать от других что-либо, ни давать милостыню кому-либо, будь он даже нищий. И пусть никто не будет несведущ, что такие [дела] не похвальны, ибо это — [дело] дьявольское и незаконное, разлагающее канон учения.

8. Ибо тот, кто не имеет права владеть самим собой, как же будет владеть чужими вещами, как своими? А тот, кто оставил все свои вещи, как же будет распоряжаться чужими и давать просителям [чужое], как свое?

9. Ибо тот, кто в один раз отверг и себя и свою волю, сделавшись рабом правды, а затем распоряжался бы чем-либо как ему угодно, то что же другое делал бы таковой, как не [то, что] отступал бы от правды, становясь рабом греха?

10. И какую же мзду даст Христос такому [человеку], который, добиваясь подтверждения своей правды, не подчинится правде божьей? Или же: будет ли это делом милостыни или страннолюбия, если кто-нибудь, не [желая] терпеть ни малейшей нужды, требовал бы у настоятеля другой вещи взамен того, что он дал нищему и, занимаясь дурным торгашеством, желал бы [получить] вместо старого новое и вместо негодного годное?

11. Как же не ясно, что ты, поступая так, подвергаешь себя лишению не из-за страннолюбия или [подачи] милостыни нищим, но с целью приобретения товаров и корыстолюбия, когда их нужду принимаешь как бы сердобольно и показываешь внешне, будто [готов] перенести холод и наготу из-за любви к ближнему, чтобы таким образом избегнуть наказания сознательно?

12. Следует отрешиться от всего [этого] и больше всего следовать наставлениям настоятеля и признавать за закон, заповедь и божеское

[1] Букв.: выбрасываем вон.

повеление то, что он велит, и не впадать, как бы легкомысленно, в воровство; нельзя не знать, что страннолюбие и милостыня, которые исходят от заведующих и управителей церкви, являются общими для всех.

13. Тот, кто не будет придерживаться этих правил, а будет домогаться чего-нибудь большего и, коварно возмущая небесное послушание, не пожелает исправиться и прийти к правде, то таковой, как лишенный сыновних [прав], да будет сочтен чуждым этому братству и пусть удалится и извергнется из сего божьего обиталища.

ГЛАВА 5

О НАСТОЯТЕЛЕ МОНАСТЫРЯ; КАК НУЖНО ИЗБИРАТЬ И УТВЕРЖДАТЬ, ИЛИ КАК НУЖНО ПОСЛЕ [СМЕРТИ] ПЕРВОГО НАСТОЯТЕЛЯ СТАВИТЬ ДРУГОГО НА ТО ЖЕ СЛУЖЕНИЕ МОНАСТЫРСКОЕ

1. Истинно и справедливо, [если сказать, что] прежде всех предлежащих установлений следует, чтобы настоятелем братства монастырского был самый лучший [1] и самый порядочный. К этому мы должны стремиться больше всего. Поэтому мы привели в движение все наше помышление и усердие и, расспросив и разузнав друг у друга, мы нашли этот путь, прямой и свободный от всяких смут: пока буду жив я, строитель вышеупомянутого монастыря, настоятелем монастыря пусть будет тот, кого я назначу. Если он будет вести себя порядочно и правдиво, согласно установленной сей заповеди, то пусть пребывает он в сане настоятеля до дня своей кончины.

2. А который должен быть поставлен, согласно [требованию] времени, следующим настоятелем, того изберет тот же первый ко времени своей смерти, [изберет] того, который должен стать вторым настоятелем, пастырем братии, но только пусть он это делает не по причине родства или дружбы, а по свидетельству и подтверждению всей братии. А [избрать следует такого], который в то время был бы умелым, самым лучшим [2], больше всех разумеющим и нелицеприятным.

3. А тот, который должен стать настоятелем братии, так должен относиться к вручаемой ему власти настоятеля, чтобы он не по своей воле стремился к этому званию, но чтобы, как я сказал выше, ожидал избрания и веления выше стоящего [лица]. Я хочу, чтобы так поступали все, в особенности, чтобы в таких случаях поступали [именно] так, но не помимо воли и согласия умирающего настоятеля.

4. А только после ухода из этого мира первого настоятеля второй будет иметь право управлять, совещаясь с подвижниками и должностными лицами монастыря, а [также] с теми, кои будут душеприказчиками преставившегося.

5. Скажу также и это: если смерть избранного и назначенного мной настоятеля случится как-нибудь так, что он преставится внезапно, не будучи в состоянии распорядиться так, [как сказано], и поставить когонибудь настоятелем паствы, тогда уже пусть будет назначен настояте-

[1] Букв.: отборный.

[2] Букв.: самым отборным.

лем один из братьев по выбору и исследованию лучших [иноков], подвижников, знающих братьев и душеприказчиков. А это также [должно быть сделано], согласно раньше установленному мной [порядку], о котором мы сказали, касаясь нового назначения настоятеля. Новоназначенный же пусть будет пребывать [в своей должности] таким же образом, будто он был избран и поставлен умершим.

6. Мы так определяем [порядок] назначения настоятеля и как ему следует вести себя: первый настоятель, умирая, т. е. отходя к господу, соберет, пока он еще в этой жизни, всех братьев вместе и представит того, кому после него надлежит быть настоятелем, и возвестит ему соблюдать все правила устава, установленные нами выше, чтобы он руководствовался ими и не имел права самому решать что-либо.

7. А затем, на третий день после погребения умершего, новому настоятелю следует поступить так: должны совершить ночное бдение и панихиду, а в полдень, совершив божественное таинство, [его] поставят перед святым алтарем и вся братия чинно, каждый [из них по порядку] преклоняет ему колена и лобзает и только после, вслед за сим, будут приглашены господом к трапезе радостные. Трапеза должна быть обильной и будут благодарить бога.

8. Поэтому заклинаю и это же говорю первому настоятелю и его преемникам, чтобы он успешно и правильно пас духовную паству и справедливо относился к братьям во Христе Иисусе, господе нашем, нелицеприятном, судящем сердце и почки и рассекающем паче всякого обоюдоострого меча, проникающем до разделения духа и составов, проходящем сквозь и воздающем каждому по делам (Откр. 2, 23; Евр. 4, 12). И чтобы он [настоятель] ничего не помышлял недостойно и во вред святой пастве братства, для которой он ничуть не трудился и не терпел бедствия, ни приобретал он ее своим трудом (Срв. II Фесал. 3, 8), как следует это сказать, поучая подобно великому апостолу Павлу: кто не трудится, тот пусть и не ест (II Фесал. 3, 10). Поэтому, что бы он ни делал, пусть делает так, как перед очами Сына божия, на виду у него.

9. А вместе с ним пусть все так же выполняют правила и устав свой праведно и беспорочно, ибо им хватит и той благодати [которая состоит в том], что они, не потрудившись, наслаждаются плодами чужого труда и пота [пользуются тем], что другие собирали с большим рвением, трудясь много и кропотливо, о чем известно только тем, которые знают [это] по опыту. Поэтому, став отрадными потребителями всего этого без труда и лишений, им надлежит всегда благодарить бога должным образом и поминать добрым словом нас, как виновника оказанных им таких благодеяний.

10. И как же не справедливо, чтобы всякий, кто праведно поступает во всем в течение своей жизни и ни малейшим образом не потрудился найти такое отборное и плодородное место, должен благодарить Спасителя и бога нашего! Это мы взяли на себя такую заботу и, исходя вдоль и поперек,[1] обозревая и исследуя все места наших владений и подыскивая место отдыха для обоснования братии, мы нигде не нашли лучшего и более подходящего.

11. И столько наших стараний об этом деле привело нас к этому множеству благ, так собранному вместе, каковым является это обита-

[1] Букв.: ходя вверх и вниз.

лище, во-первых, замечательное во всех отношениях, место успокоения, полное радости и сладости; [во-вторых] и не только это; оно имеет все нужное обильно и безвредно, в нем слито друг с другом все нужное для души и тела.

12. Поэтому я могу сказать, что оно подобно, по мере сил, божьему раю и месту наслаждения первого человека, ибо обитающие в нем располагают всеми средствами наслаждения обильно, без утруждения и заботы. [Это станет ясным], в особенности, если кто присмотрится к красоте церкви, добротности ее украшений и облачений, благоуханию в ней, полному благодати духа, к сладкозвучному пению псалмов, к душеполезному порядку, к указанию господского пути в царствие [небесное] и ко всему другому, разукрашенному благодатью бога.

13. Ныне же, раз все это [устроено] так, без недостатков, и, находя все блага без труда, как не жить беспечно и радостно каждому, удостоившемуся обитать здесь и простым желанием направлять корабль свой без волнений в эту спокойную погоду,[1] подобно пророку, созерцавшему престол божий (Срв. Ис. 6, 1—10), подвизаясь по-апостольски, как говорит дивный Иов: «будет осмеивать толпы городов и пренебрегать голосом сборщиков податей»? (Иов 39, 7).

14. Но прежде всего и превыше всего настоятелю надлежит исправиться во всем, дабы он стал хорошим примером для всех. В особенности [нужно], чтобы он ничего не приобретал в свою собственность, ибо все ему принадлежит, и чтобы он имел для молитвы свободное время, в наставлениях и поучениях был бдителен, в заботливости к братии — стремителен; такое управление он должен считать самым почетным и наивысшим, как говорит божественный апостол: он должен следовать правде направо и налево, величать или ругать, хвалить или порицать, как соблазнителей, но истинных (II Кор. 6, 7—8) и посредством всяких других подобных заповедей будет пасти и вести за собой вверенную ему паству для достижения ожидаемого блаженства. Пусть показывает он всем, малым и большим, великодушие, кротость и благость и терпит из-за любви к Христу малодушных и нерадивых. Следует сказать, что надо оказать великодушие даже ропщущим, терпеть которых труднее и тяжче всего. Но те, которые будут согласны [терпеть] их, получат большое вознаграждение от бога, ибо они подобны будут богу.

15. После всего этого заповедую еще и то, чтобы не было в моем монастыре настоятеля, который имел бы много родственников. Запрещаю и это: чтобы настоятель не назначал кого-либо из своих в качестве подручного или служителя в монастыре или вне [его], в селениях или проастиях.

ГЛАВА 6

О ЧИСЛЕ МОНАХОВ, УСТАНОВЛЕННОМ НАМИ, ЧТОБЫ ИХ НЕ СТАЛО МЕНЬШЕ; О НАЗНАЧЕНИИ [НЕКОТОРЫХ] ИЗ НИХ УПРАВИТЕЛЯМИ

1. Нужно определить и число братьев подобно тому, как благодетель бог наш вначале установил прежде всего появление людей на земле

[1] Букв.: воздух

и из ничего привел их к существованию [так] чинно и размеренно, как никто [и] не думал.

2. Ныне же хочу и я, чтобы число вместе живущих братьев было до пятидесяти, кроме настоятеля. Но пусть будут они из святых подвижников и украшены добродетелями по благодати бога. Не хочу, чтобы число пятьдесят — без настоятеля — уменьшалось.

3. Заклинаю господом и вместе с тем устанавливаю закон, не снижать их числа полсотни. Но если случится уменьшение этого числа вследствие смерти кого-нибудь или по какой-либо другой причине, пусть снова прибавляется и восполняется число пятьдесят, чтобы не уменьшались славословие божье и молитвы, и чтобы и служение легко совершалось, чинно и без сокращения.

А из этого числа пятидесяти одного:

4. Один пусть будет настоятелем и пастырем монастыря и братьев, наилучший [1] и совершенный во всех духовных познаниях и подвижничестве.

5. Двое пусть будут экономами над селениями: один — над теми, которые находятся в окрестностях Филиппополя, а другой — над теми, что [в окрестностях] Мосинополя и другими нижними селениями.

6. Один пусть будет деканом, святой подвижничеством и знающий все чины церкви, чтобы он все исполнял по правилам синаксаря.

7. Священников, совершающих литургию, будет шесть.

8. А архидиаконов — два, которые будут служить в алтаре и [выполнять] все другое, что будет велено им.

9. А другие два — иподиаконы, в качестве чтецов и канонархов.

10. А один, надежный и богобоязненный, пусть будет назначен скевофилаксом и дохиаром церкви, хранителем украшений, святынь, вещей и денег, [каковые], откуда бы они не поступали, он должен принимать под расписку и выдавать под расписку.

11. А один пусть будет свечником-канделаптом, который по велению декана держал бы фимиам церкви, елей, свечи, вино [для св. таинства] и муку [для просфоры] и со страхом божьим расходовал бы их, как положено. А в великие праздники, когда церковная служба умножается, настоятель пусть дает [свечнику] в помощники и других братьев.

12. А один пусть будет келарем, т. е. остиганом, согласно правилам монастыря, бесхитростный и верный, который, ведая хлебом, молочными продуктами, [овощными] для похлёбки, маслом [растительным], медом и всеми другими [видами] съестных припасов, сам должен выдавать [их] со страхом божьим.

13. А один будет виночерпием-важенаром, боящийся бога в своем служении.

14. А один будет трапезничим.

15. Один — гостинником.

16. Двое — заведующими богадельней, [2] смотрителями и ухаживающими за стариками и больными.

17. А один, наилучший и из богобоязненных, пусть будет епитиритом, смотрителем над братией. Обходя монастырь, он поучает и торопит

---

[1] Букв.: отборный.

[2] Точнее: занятые немощными.

итти в церковь тех братьев, которые не пришли в церковь во время утренней службы до речитатива «Установленных», чтобы они не ленились. Он выполняет [и] другие дела,[1] возложенные на него настоятелем.

18. А один пусть будет хлебником.

19. А один — поваром.

20. А один — привратником.

21. А другие пусть будут певцами, хоровыми и псаломщиками.

22. И все они пусть будут единодушны и единомышленны, [поступая] по воле и под страхом бога, любя друг друга, подчиняяеь своему настоятелю и слушаясь его, обогащая[2] и принося пользу монастырю.

И пусть никто из них не [смеет] противиться настоятелю или не слушаться его приказаний, что бы он ни говорил им для пользы церкви, касается ли это поучения и духовного назидания или физического[3] служения монастырю.

ГЛАВА 7

О СВЯЩЕННИКАХ, СОВЕРШАЮЩИХ ЛИТУРГИЮ; КАК НАДО ИХ ВЫБИРАТЬ И КАК НАДО ИМ СОВЕРШАТЬ ЛИТУРГИЮ

1. Следует, чтобы настоятель и братья выбирали священников путем больших расспросов и пусть тех поставят священнослужителями, которые окажутся святыми, угодными, достойными и в совершенстве [умеющими] совершать божественные таинства со страхом божьим, ибо через них дает нам человеколюбивый бог и Спаситель наш Иисус Христос спасение душ наших.

2. Если же кто-нибудь из них окажется наглым и ошибется в правилах священничества, пусть будет отстранен[4] таковой от священничества и вместо него поставлен другой, человек достойный, [и введен] в число священников для исполнения божественных таинств; а совратившийся пусть будет определен в исихастирию вне монастыря, чтобы [там], каясь согласно наложенной на него настоятелем епитимии,[5] удостоился прощения и милости; и только тогда ввести его в разряд тех братьев, кои не являются священниками.

3. Поэтому заклинаю вас, отцы и братья, богом живым и непорочной его матерью никого не допускать совершать недостойно богослужение в моей церкви. Кроме того, не изгоняйте из монастыря кого-нибудь из священников ни по доносу, вследствие зависти, ни по злому умыслу, вследствие какой-либо дьявольской вражды, но узнавайте совращение священника путем истинного расследования и так изгоняйте.

4. Так как священник все необходимое для плоти получает от церкви, подобало бы ему каждодневно в году совершать литургию за господ. Но мы, для большей их пользы, так установили, чтобы во все господские и именитые праздники служили за господ и за тех, коим положено нами

---

[1] Букв.: правила.

[2] Букв.: строя.

[3] Букв.: телесного.

[4] Букв.: пусть умолкнет.

[5] Букв.: «канона».

в этом нашем уставе. В остальные дни седмицы пусть три раза служат за господ: в среду, пятницу и субботу. В дни, которые назначены нами для нас, пусть служат за нас, а в которые нет, то пусть служат за тех, от кого церковь получила нужное с целью совершения службы и [за кого] велят и определят настоятель и управители церкви.

5. Воскресный день сам является господским, а остальные дни принадлежат священникам; пусть служат за тех, за кого хотят.

ГЛАВА 8

О ПРИГОТОВЛЕНИИ ТРАПЕЗЫ И О МОЛЧАЛИВОМ И СПОКОЙНОМ СЛУЖЕНИИ СЛУЖИТЕЛЕЙ

1. Также пусть дело трапезы и служителей совершается хорошо, в меру, как [это] мы определили относительно питания, как [это] теперь совершается нами и [как] здесь записано нами нарочито.

Но пока-что мы хотим ясно сказать, прежде всего, об обслуживающих и об обслуживаемых, т. е. о тех, которые садятся за трапезу, и о тех, которые обслуживают стоя, о благочинности и твердости надсмотрщиков и заведующих. Обслуживающие стоя должны ходить тихо, не грохоча ногами, а возлежащие за трапезой должны принимать пищу спокойно, [так], чтобы все было для прославления бога и хорошо приправлено солью благодати.

2. Что касается [вопроса о том], кому быть первым или последним, т. е. сидеть одному выше или ниже другого, то этого не здесь надо искать, а [знать, что] таковое бог устроит особо на том свете. [Это необходимо], чтобы смута и беспорядок не имели места [в монастыре].

3. И пусть не обижают друг друга какими-либо странными затеями, чуждыми монашеским правилам, во вред своим душам, но пусть уважают друг друга по слову апостола: «каждый из вас пусть не ищет только своей пользы, но и [пользы] ближнего» (I Кор. 10, 24) и, таким образом, возвысится кротостью, как велено господом: «унижающий себя возвысится» (Матф. 23, 12).

4. Также во время еды пусть твердо держатся правил чтения книги и прекрасного молчания и слушания; и не только в этом [должны они] показывать твердую порядочность, но во всяком деле и месте, внутри и вне, предаваясь всем своим делам старательно.

5. И пусть не будет изменений [в раздаче] хлеба, вина или других установленных [норм] продуктов питания вследствие пренебрежения или придирчивости, чтобы это не дало монахам повода изменить эти правила общежития и ввести другой порядок вместо установленного нами, о чем речь выше. Поэтому установленного [рациона] молочных продуктов и сыра в те пять дней седмицы, как это установлено с самого начала, пусть не снижают, ни прекращают совсем, за исключением постов.

6. Также пусть не уменьшают четырех приемов пищи [в день]; пусть будут три блюда [из того], что даровал бог. И пусть дают четыре красовули полностью.

7. Хочу, чтобы в воскресный день на стол подавали более блестяще,

чем в остальные дни, ибо тогда братья совершают всенощное бдение и устают, воспевая Воскресение господне и славословя.[1]

8. А также в Пасхальные праздники и в двенадцать [господских] дней Провидения Христова[2] следует готовить три блюда или даже четыре [из того], что даровал бог. А вечером пусть подадут сыру или что-либо другое, если будет. В те дни наливать по две красовули.

9. Кроме того, если тот или другой настоятель[3] по [своему] усмотрению прибавит еще что-либо другое, сочтя необходимым так распорядиться, от нас он имеет позволение поступить так, чтобы унялась печаль тех, которые будут ненасытны.

10. А если поступит в монастырь из имений или от скота, или от каких-нибудь боголюбцев или от родных настоятеля либо братьев, или от их друзей любой предмет для угощения — пища или питье — следует, чтобы все это было сдано келарю, а тот должен расходовать его на братию согласно установленным здесь правилам. Или даже сам даритель пусть приносит [свой подарок] на общий стол и пусть [там] вместе потребляют. А это для того, чтобы не нарушать соборного устава.

11. Если даритель или кто-нибудь другой придет в гости, или посетит настоятеля или кого-нибудь из братьев,—будет ли [посетитель] свой или чужой, или же кто-нибудь из друзей, следует, чтобы брат, к которому пришел [гость], повел его с собой к общему столу—если гость пришел во время подачи кушания — и как хочет, пусть там угостит и окажет любовь.

12. Если же будет не время подачи кушания, или же гость спешит и не [может] ждать, то пусть брат поведет его к келарю и там угостит его по-должному. А то не следует брату брать гостя в свою келью и там оказывать любовь.

13. Если к кому-нибудь в гости придет монах, следует, чтобы дали ему отдохнуть три дня, а на четвертый день снабдить его путевой провизией и отправить в свой путь.

14. Если же его постигнет немощь, нужно задержать его и ухаживать [за ним] до полного выздоровления.

15. А если он умрет в монастыре, то следует похоронить его с молитвами и пением псалмов, как положено, чтобы получить мзду от бога.

ГЛАВА 9

ОБ ОДЕЖДЕ ИЛИ О СТОИМОСТИ ОДЕЖДЫ; КАК СЛЕДУЕТ НАСТОЯТЕЛЮ РАЗДАВАТЬ ЕЕ БРАТИИ, И ОБ ОБУВИ

1. После этого мы позаботились написать о стоимости одежды, об обуви, о покрове тела и о всяких других нужных вещах.

Нам хотелось бы, чтобы это не совершалось по назначению [монахам] руги, хотя бы для этого требовалось много издержек; [а хотелось бы] давать все это каждый год полностью всем, как положено, чтобы у братьев не было повода выходить из монастыря для покупки чего-либо из таких нужных вещей, или шататься в поисках обуви по домам, или

---

[1] Букв.: от псалмопения.

[2] В груз. тексте: Рождества Христова.

[3] Букв.: настоятель времени.

упрашивать обувщиков или ходить в другое какое-либо место и, вследствие этих причин, нанести [себе] вред и удалиться от братьев. Но [следует], чтобы [братия] более безошибочно пребывала в служении церкви и ее служители исполняли [свои] обязанности.

2. Если бы возможно было выполнить сказанное нами выше — раздавать одеяния по правилам честного монастыря Панагия, — то не было бы ничего более надлежащего и лучшего, чем это. Но, вследствие перемен и течения сих времен и [их] непостоянства, мы распорядились сделать так, чтобы братья делились на три разряда и получали ругу:

Настоятель монастыря будет получать сорок драхканов.

Священники, совершающие службу, два старшие эконома, дохиар и [должностные лица] из других главенствующих братьев составят **первый разряд,** в количестве пятнадцати душ; каждый из них будет получать двадцать драхканов.

Второй разряд пусть будет также из пятнадцати душ; каждый из них будет получать пятнадцать драхканов.

А третий разряд пусть будет [состоять из] двадцати душ и каждый из них будет получать десять драхканов.

Каждая денежная руга должна быть полновесной.[1]

3. Хотя всякого рода монастырские доходы собираются в сентябре месяце, когда бывает апетис,[2] и следовало бы, чтобы тогда получали братья стоимость своих одеяний, но для того, чтобы братьям не идти за покупками в город, удаляться от монастырского служения и лишаться молитв, мы учинили, чтобы они получали установленную стоимость одеяний в славный день Воскресения Христова, в Великое Воскресение, что есть Пасха, чтобы, когда состоится учрежденное нами при честном монастыре нашем торжище,[3] тогда каждый из них занялся своими покупками и купил на торжище, что ему необходимо.

4. Так как [приобретение] их одежд установлено ругой, то следует им разрешить, чтобы они могли распоряжаться своей ругой и старьем, как они хотят.

5. А если, вследствие перемен времен, или же если когда-нибудь настоятель найдет нужным давать братии, вместо руги, одежду, то пусть он руководствуется правилом Панагийцев, приведенным выше, в четвертой главе, [согласно которому] братья не имеют права давать кому-либо старье, а должны возвращать его настоятелю же.

ГЛАВА 10

О СОБЛЮДЕНИИ ТРЕХ СОРОКА[ДНЕВНЫХ] ПОСТОВ СВЯТО И О ЕЖЕДНЕВНОЙ РАЗДАЧЕ МИЛОСТЫНИ НИЩИМ

1. В дни трех сорока[дневных] постов следует поститься без вина и масла [растительного], за исключением суббот и воскресений, когда положено [давать] братьям для утешения напиток. [Следует] каждый день раздавать кушание находящимся у монастырских ворот братьям во

---

[1] „Стамилон полный", *ἱστάμενον τραχύ.*

[2] *ἀπαίτησις.*

[3] Панигир (*πανήγυρις*).

Христе, т. е. нищим, ибо они являются причиной нашего спасения и посредниками наших будущих благ.

2. В субботние и воскресные дни Великого поста будет подаваться та же мера съестного, без рыбы, а красовулю давать полностью, в пять же [остальных] дней будут поститься без масла, а во вторник и четверг пусть пьют по одной красовуле.

3. В пост Рождества Христова пусть едят раз в день и то в девять часов. А в [тот] день, когда поется[1] «Бог господь», пусть пьют по две красовули в полдень и по одной вечером. Но в три дня седмицы запрещаем масло.[2]

4. Таким же образом, в пост св. Апостолов пусть постятся три дня без масла; и пусть все вместе едят раз в день, в семь часов, и пьют по две красовули и по одной красовуле вечером на ужин.

ГЛАВА 11

О ПРАЗДНИКЕ НАШЕЙ ЦЕРКВИ, О ДРУГИХ ГОСПОДСКИХ ПРАЗДНИКАХ И [О ПРАЗДНИКАХ] ИМЕНИТЫХ СВЯТЫХ, ЧТОБЫ ИХ ПРАЗДНОВАЛИ БЛЕСТЯЩЕ

1. Мы установили, чтобы праздник нашей церкви был в день Успения св. Богородицы. Я желаю, чтобы все господские праздники справлялись так благоговейно и блестяще, как подобает великой и прославленной нашей церкви.

2. Также пусть не прекращается поминовение великих мучеников и святых и та же раздача милостыни нищим, что̀ нами установлено для каждого праздника особо. Ее мера особо писана нами в конце этого типика, поименно для каждого праздника.

3. Но больше всего пусть чтится праздник Успения пресвятой Богородицы. Поэтому заклинаю всех, грядущих после нас, чтобы никоим образом не убавляли, но, если им будет возможно, пусть почтут и празднуют больше и более блестяще, нежели это делается теперь, при нас; ибо праздниколюбцы и празднующие получат от бога большие дары, станут обладателями непреходящих благ и достигнут божественной благодати.

4. Пусть также празднуют блестяще и праздники других святых.

ГЛАВА 12

О ТОМ, КАК СЛЕДУЕТ ОСВЕЩАТЬ СВЯТУЮ ЦЕРКОВЬ НАШУ ЛАМПАДАМИ И СВЕЧАМИ, И О МОЛИТВАХ, ЧТОБЫ НИЧЕМ НЕ РАЗВЛЕКАЛИСЬ ВО ВРЕМЯ МОЛИТВЫ

1. Подобает, чтобы ежедневно, днем и ночью, неугасимо горели: три лампады перед иконой святой Богородицы, одна — в большом алтаре, одна — впереди иконостаса перед иконой Распятия, одна — перед

[1] Букв.: говорится.

[2] Букв.: устраняем от масла (растительного).

иконой Крестителя, у двери его придела, одна — [перед иконой] св. Георгия, а три лампады — над нашей могилой в усыпальнице.

2. Во все дни года, во время утренней службы,[1] [равно как] полуденной и вечерней, вместе с названными выше лампадами должно гореть по одной свече до окончания службы. А когда кончат службу, свечи должны быть погашены, а лампады пусть горят неугасимо.

3. Также во все дни во время тех трех служб перед [образами] двенадцати Господских праздников пусть горят лампады до окончания службы.

4. А также в именитые Господские праздники пусть будут вожжены все лампады, которые будут висеть в церкви, и пусть наполнят свечами подсвечники, сколько бы их ни было.

5. А в праздник нашей церкви пусть еще больше будет вожжений, а также и в другие Господские праздники. Всякое празднование пусть будет проведено прекрасно пением, псалмопением и благовониями. На стол пусть будет подано исключительно[2] полно [из того], что даровал бог.

6. Нужно ли говорить, что славословие бога и служба, как они установлены и учинены, должны совершаться так же непреложно, как выплата дани и священного долга, как исполнение и безошибочное хранение заповедей бога? [Нужно], чтобы друг другу передавали и твердо сохраняли прежде всего правила святого славословия бога по канону и уложению законов, которых придерживаются братья честного монастыря Панагия, во время утрени, обедни, вечерни и повечерия, также и во время установленных дневных часов с их последованиями, в особенности же во время приношения святых таинств.

7. Только пусть не опережают друг друга в псалмопении: до окончания песни ликом одной стороны пусть лик другой стороны не начинает, но [пусть поют], как надлежит по правилам, установленным для них.

8. Здесь да будет известно: преступающий заповеди да подпадет под проклятие отцов, как презревший веления и устрашения бога, ибо [таковой] окажется отчужденным не только от нас, но и от закона и от заповеди бога.

9. Только это мы говорим не о тех, которые заняты каким-либо делом по уважительной причине: ухаживанием за больными или утешением братьев, приемом гостей, попечением о нищих, а предостерегаем нерадивых и удаляем их от лени, как совсем нарушающих закон.

10. Сообразно с этой заповедью, заповедуем и монахам, чтобы они во всякое время чинно хранили молчание, в особенности, чтобы во время святой службы никому не было дозволено говорить друг с другом о важном или неважном, или смеяться, даже улыбаться,[3] повышать голос как-нибудь непристойно и этим испортить прекрасную мелодию песнопения и спокойное слушание и стать помощниками дьяволов, ибо это ведь — их дело.

11. Пусть также не занимаются чем-либо другим во время службы,

[1] Здесь, а также в других местах, в грузинском тексте стоит слово, которое означает, прежде всего, молитву.

[2] Букв.: блестяще.

[3] Букв.: вплоть до улыбки.

а занявшись душой и телом божественным служением, пусть должным образом и неподвижно душой и телом возносят богу духовное пение.

12. Но если кто совсем будет пренебрегать этой заповедью, да подлежит он канону и да будет осужден по правилам, положенным святыми отцами.

13. Вместе с этим следует в воскресные навечерия совершать всенощное бдение с молитвами, псалмопением и чтением книг.

ГЛАВА 13

О ТОМ, ЧТО БРАТЬЯМ НУЖНО ЕЖЕГОДНО ИСПОВЕДОВАТЬСЯ ПЕРЕД НАСТОЯТЕЛЕМ В [СВОИХ] ВОЖДЕЛЕНИЯХ И ДЕЯНИЯХ И ВО ВСЕХ ПРЕГРЕШЕНИЯХ, КОТОРЫЕ ОНИ ТВОРИЛИ

1. Весьма следует и подобает настоятелю, чтобы он всегда расспрашивал о помышлениях братьев, но никогда не обижал из тех, которые будут озабочены и стеснены помышлениями: пусть он расспрашивает всегда и, утешая, исправляет [их] от совращений и очищает их души от всякого осквернения, духовного и телесного.

2. А братья также обязаны с верой, сокрушением сердца и искренней душой сообщать ему о всех совращениях и ранах своих, а не ходить исповедоваться куда-нибудь в другое место, как чуждым и не сынам отца, и так коварно лукавить в отношении исповеди. Ибо следует, чтобы настоятель знал о помышлениях всех и всякие основания[1] их деяний. Не следует сообщать свои помышления кому-либо другому, кроме как настоятелю только.

3. Также пусть никто из братьев не принимается за какое-либо служение по своему усмотрению, помимо воли и выбора настоятеля, чтобы не навлечь на себя смерти и не дать другим примера непослушания, поскольку настоятель не будет знать его желаний [и] помыслов.

4. Ибо кто выбирает по своему усмотрению, тот не знает, что лучше для него, так как одному так нравится, а другому—этак, и не умеет выбирать лучшее, поскольку тому этот подходит в помощники дела, а этому — кто-нибудь другой. Во всем этом требуется мудрость и настоятельское суждение, так как он умеет все решать хорошо.

5. Когда какие-нибудь из братьев, любя выбирать по своей воле, окажутся непослушными, как же будут называться они свободными сынами духовного отца, так как они сами по своей воле отчуждают себя от отцовского обиталища, являясь лжецами в своих обещаниях, [данных] богу. Ибо «кто неверен в малом, тот и в больших заповедях ошибается и не верен» (Лук. 16, 10). О нем можно сказать в свое время слово апостола: «если неверующий будет разводиться, пусть разводится» (1 Кор. 7, 15), подобно притче о смоковнице: «почему она, будучи бесплодной, и место занимает зря»? (Лук. 13, 7).

6. Ибо нет ничего хуже, чем если кто не слушается своего старшего и говорит непристойное против него. Таковой пусть будет исторгнут из среды братьев, чтобы он для своих ближних не стал дурным примером и

---

[1] Букв.: всякую крепость.

учителем непослушания, поскольку он никогда не будет делать по воле настоятеля, а будет поступать только по своей воле.

7. А если настоятель не священник, а простой монах и не сведущий в номоканоне, то, поскольку связывание и разрешение зависят[1] от священника, следует, чтобы настоятель выбрал лучшего из священников, подвижника и сведущего в номоканоне, и пусть его назначит духовным учителем всех братьев, чтобы вместо настоятеля ему сообщали и исповедовали все свои прегрешения и помышления.

ГЛАВА 14

О РУКОДЕЛИИ И ТРУДЕ И [О ТОМ], ЧТО НАДО СЛАВОСЛОВИТЬ[2] ВО ВРЕМЯ РАБОТЫ

1. А те, которые будут трудиться физически, обязаны славословить не переставая, но чтобы они, занимаясь ручной работой, всегда сопровождали ее молитвой устами, ибо то есть фимиам, тайно пожертвованный богу, согласно слову Василия Великого, и призывающий ангелов к помощи.

2. Ибо в царском доме имеется много посуды, некоторые из золота и серебра, а некоторые из глины (II Тим. 2, 20). Поэтому настоятелю требуется много мудрости, чтобы указать им путь истины, ибо нам предстоит войти в царствие небесное многообразными путями. Один имеет успех с этой добродетелью, другой — с другою, а третий — со всеми.

3. Старшему надлежит гневаться над одними, налагать епитимию на других, а третьим рассекать язву мечом обличения. И все [это] нужно делать в меру и в подходящее время.

4. Некоторых надо ставить на дело и физический труд,[3] [именно тех], которые не стойки умом и жестоки, чтобы они, волей или неволей, приблизились к богу посредством труда, ибо трудолюбивая душа близка к богу и рано получает исцеление.

ГЛАВА 15

О ТОМ, ЧТОБЫ БРАТЬЯ НЕ ВЫХОДИЛИ ИЗ МОНАСТЫРЯ БЕЗ РАЗРЕШЕНИЯ СТАРШЕГО

1. Настоятель не должен допускать, чтобы те из братьев, которые неустойчивы, выходили по своей воле и бродили [там], где бы им хотелось по легкомыслию; безрассудно предающихся таким обычаям следует остановить согласно велениям святых и канонам, положенным богом.

2. Но не только в этом надо проучить их, но во всех других делах непокорства и непослушания, чтобы они вели себя прилично и правдиво по монашеским правилам.

3. Все пастыри собора обязаны не переступать этой грани, положен-

[1] Букв.: находятся в руках.

[2] Букв.: петь псалмы.

[3] Букв.: на телесный труд.

ной для них, но чтобы они, [руководствуясь] этими правилами, пасли вверенную им духовную паству, т. е. налагали покаяние на согрешивших, и заботились о них, сочувствуя [им] всем сердцем и всем разумением, как своим сородичам, чтобы не подвергнуться суду бога.

4. Ибо всякое веление пастыря — закон непреложный и всему собранию послушников надлежит принимать всякое его повеление, как закон божий, [и] чтобы его считали никак не ниже закона, положенного богом. Не следует судить[1] о его велениях, ни противодействовать или восставать, что является признаком наглости и отсутствия руководства; [это есть] беспорядок, который возмущает и разлагает всякое благо. Праведен суд божий над творящими таковое.

5. Поэтому-то говорю и это и предписываю по воле бога: не хочу, чтобы кто-нибудь другой правил или властвовал над ними; не хочу ни того, чтобы правило повиновения нарушено было когда-либо, ибо не подобает монаху говорить настоятелю слово иное, чем это только: «согрешил я, прости». Те, которые будут так монашествовать и придерживаться этих правил сообща, мир да будет над ними и милость от бога!

6. Если же будет обличен кто-либо из братьев и тот, не пожелав быть под определенным каноном, будет противиться и еще больше горячиться, сочтет обличение старшего бесполезным и не уразумеет, что гнев его [настоятеля, служит] к большему приобретению и пользе для него, будет восставать против пастыря и исцелителя и, невзирая на его обличения, будет восставать против него и враждовать явно или тайно, — чего я не желаю, ибо таковой болеет дьявольской болезнью и ближнему своему дает пить мутное; вследствие чего с телом церкви часто случается разрыв и раскол, — то таковой после того, как подвергся епитимии раз, или два раза, или даже три раза, [но], не исправившись, будет пребывать в своей наглости, пусть будет отсечен, как сгнивший член, и удален из священной паствы.

7. И после этого обязан духовный попечитель, т. е. настоятель, знать, что [ему следует] выказать старание и, согласно апостольскому слову, испытывать всякого со всем долготерпением вовремя и не вовремя (II Тим, 4, 2), выбирать доброе и удалять от всякого злого дела (Срв. I Фес. 5, 21—22) и не оставлять без внимания чьих-либо малых прегрешений, дабы «малая закваска не заквасила всего теста ко злу» (I Кор. 5, 6).

8. И еще: если кто по своему выбору возьмется за [непомерно] большие подвиги, презрев эти отцами введенные правила, испытанные с самого начала, избранные и данные нам в качестве божественного предания, как истинно безошибочный и средний царский путь, т. е. удаление от самоволия, [то это неприемлемо]. Ибо всякий самоволец всегда заблуждается, неопытен и неустойчив; ведь известно, что послушник бывает испытан словом и делом во всем и непоколебим. Также неприемлемо деяние тех, кои делают что-либо помимо правил.

9. **О тех, кои в собрании молятся для видимости, как лицемеры.** Если будут какие-нибудь, которые помимо воли живущих вместе [монахов] и без назидания настоятеля в собрании будут показывать пример подвижничества молитвой, чтобы убедить зрителей, что они являются

[1] Букв.: исследовать детально.

лучшими [монахами] и подвижниками среди братьев и, заблудившись, так будут украдены злыми духами, то против них нам нужно бороться по слову апостола: «является мрачным, а хочет казаться светлым». Этого слова достаточно для дачи нам примера, чтобы остерегаться.

Кроме того, поскольку ясно, что мы учились правилам святого и всечестного монастыря Панагия, следует, чтобы те из нас, которые хотят быть совершенными, брали пример с них.

10. Скажу опять: следует выяснять все и давать всякого рода назидания, направлять к добру, возвышать ум от земных забот; все должно совершаться по расследованию и велению настоятеля, ибо его решение и совет являются свойством [приближающим] к богу, подобно тому, как удаление от него является тщетным и напрасным.

11. А это говорю потому, что всегда надо оберегать разум от злых помышлений, ибо от него зависит, направляться-ли к добру, или ко злу. Поэтому [монах] обязан удалиться от зла и стремиться к добру, посредством чего бывает столько плодов святости и правды, как вопиет громкий глас тарсянской трубы — Павла, возвещая, каков «плод духа: любовь, радость, мир, долготерпение, благость и т. д.» (Гал. 5, 22).

12. А самовольное подвижничество и [дело], совершенное для показа людям, имея всегда своим последствием соблазн и произрастание лжи, посторонним показывают, что следуют тщетной славе; их конец — осуждение. [Это те], которые о себе думают, [что совершают] большие [дела], а это хуже всего, ибо [их поступок] только прельщает зрителей ложным и неистинным подвижничеством, содеянным помимо заповеди отцов, как говорит пророк: «если согнешь выю твою как круг и наденешь вретище и пепел подстелешь под себя, то и тогда не послушаю тебя, ибо я не такой пост избрал, говорит господь; но раздели алчущим хлеб твой, введи нищих под кров твой, одень нагих и не отвращай глаз твоих от своих домочадцев и тогда буду благоволить к тебе» (Ис. 58, 5—7).

13. Ибо «кто поскольку унижает себя, тот постольку и возвысится» (Матф. 23, 12) и, подобно многим водам морской бездны, тихо превысит в трудах правды, ибо кто поскольку направит себя подвижничеством, тот постольку же и возвысится к небу и, подобно высоко летающему орлу, поднимется к высотам неба. Кротость всегда исследует дела самого себя, смотрит только на себя и судит себя. Таково, ведь, законоположение святых отцов наших и причина входа в царствие [небесное], что приводит нас к готовым местам упокоения, которым, по словам Соломона, будет дана часть не только для семи времен[1] этого мира, но и для восьмого того века (Срв. Еккл. 11, 2).

14. Вместе с этим [надо иметь в виду] господское слово Спасителя, который нас учит, говоря: «научитесь от меня, ибо я кроток и смирен сердцем; возьмите иго мое на себя, ибо [оно] благо и бремя мое легко, и найдете покой душам вашим» (Матф. 11, 29—30).

15. Ибо не только будущие блага дает нам бог, но дарует и в этой жизни и дает успех, если мы будем творить его волю. На нас лежит обязанность приписывать богу всякое добро, дар и наш успех, предаться ему и его вспоминать всегда, «и будет место наше в мире и пребывание

[1] В грузинской редакции стоит слово ჟამი, что значит: 1) время, 2) час. Здесь мы даем его первое значение.

в Сионе, ибо там сокрушит господь силы луков, оружие, меч и брань» (Пс. 75. 2—3), «Там есть вера, надежда и любовь» (I Кор. 13, 13), там страсть к божественной любви и освещение, ибо дивно освещает с вечных гор. (Пс. 75,5).

16. До сих пор писано и установлено нами о съестных припасах трапезы, о правильном [поведении] служащих и вообще о благочинности и твердости всех братьев и об устройстве всего другого.

17. О церковных же правилах, поскольку [они] всем ясны, скажу кратко: следует совершать служение псалмопения всегда усердно, бодрствуя и с любовью, безо всякой лени, днем и ночью, по благодати, дарованной богом Спасителем каждому языку возглашать песнь в самом Христе Иисусе[1] господе нашем, кому слава во веки веков. Аминь.

ГЛАВА 16

О ЗАВЕДУЮЩИХ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ЧАСТЬЮ МОНАСТЫРЯ, КОИ СУТЬ ЭКОНОМЫ И ЕПИТРОПЫ

1. После сказанного заповедую также и это и поучаю [под страхом] духовного наказания и предписываю нашим братьям, обосновавшимся в нашей пустыни, чтобы это наше честное обиталище схимников никогда не оставляли без епитропов и экономов, кои суть заведующие и абармады, но чтобы надзирателями и заведующими, внутри и вне, назначали наилучших и испытанных, а после их кончины избирали других, тоже богобоязненных и порядочных боголюбцев, из церковных или из светских, и вместо прежних ставили их заведующими и попечителями монастыря и их самих, [людей] пользующихся большим почетом и способных управлять.

2. Я не хочу, чтобы монастырь оставался когда-либо без настоятеля и заведующих, ибо следует соблюдать не только духовные правила, как это положено нами по закону, но следует также заботиться и о [нуждах] плотских, твердо соблюдая [это] для находящихся в нем служащих, дабы [последние] ни в чем не испытывали недостатка в отношении нужных им предметов.

ГЛАВА 17

ЗАПОВЕДЬ [О ТОМ, ЧТОБЫ] ИЗБЕГАТЬ ЕВНУХОВ И ЮНОШЕЙ-ПОДРОСТКОВ

1. Что касается евнухов, называемых скопцами, и безвозрастных юношей, то пребывание их в монастыре, как дело соблазна, устранено не только нами, но и святыми отцами с самого начала, и мы последовали их решению [и желаем], чтобы [это] так и осталось навеки. Мы никому не подтверждаем [права] допускать кого-либо из них к монахам ни для

---

[1] Если считать, что მრ (მიერ) стоит вместо მრთ (მიმართ), то перевод будет таков: возглашать песнь самому Христу Иисусу господу нашему.

прислуживания, ни по какой-либо другой причине, ибо это — бесчинство и безобразие.

2. Скажу еще лучше, подобно святым отцам скитникам: «не вводите сюда юношей-подростков, ибо четыре церкви разорены ими»[1]. Поэтому мы не оставляем ни малейшего соблазна тем, которые после нас будут настоятелями, ни позволяем им принимать, по какой бы то ни было причине, таких, благодаря которым может возникнуть предосудительная мысль; [это для того], чтобы не открыть дороги злу,

3. Поэтому, хотя в предыдущем нашем постановлении мы особо разъяснили относительно таких дел, но [дополнительно следует сказать, что], это принято за закон не только нами, как сказали выше, но и в гражданских и светских законах подобным же образом сочтено за благо соблюдать этот закон, как большое и нужное дело. Да будет ведомо, что нам не следует признавать, как пример злодейства, дело, возникшее помимо канонов и отвергнутое канонами.

4. Поэтому-то заповедую, под каноническим осуждением, всем, которые после нас будут настоятелями и управителями, и всей братии и заклинаю их [именем] самого господа нашего Иисуса Христа и нетленной его матери, никогда не сметь по какой угодно причине и [каким угодно] образом, сделать что-либо вопреки подтвержденному нами этому канону и заповеди, данной отцами, дабы, презрев эти господские слова и поправ это наше постановление и страшное каноническое осуждение, им не стать причиной не только гибели своих душ, но также и полного развала и гибели монастыря.

ГЛАВА 18

О ТОМ, ЧТОБЫ МОНАСТЫРЬ БЫЛ СВОБОДЕН ОТ ПРАВОМОЧИЙ СВОИХ И РОДСТВЕННИКОВ НАШИХ И ОТ ВСЯКОГО РОДА ПОВИННОСТЕЙ

1. Хочу определить, чтобы честный монастырь мой был свободен от [правомочий на него] моей родни[2] и родственников, дальних и близких, или именуемых [принадлежащими] моему роду, как настоящих, так и будущих, также и от моих душеприказчиков и всех находящихся на этом свете людей: никто не имеет доли, большой или малой, ни причастности какой-либо, ни чего-либо присвоенного [ему] в нашем монастыре и церкви, либо в отношении его нужных вещей и имений.

2. Никому не позволяю, ни даю никакого права, чтобы [кто-нибудь] из получающих по завещанию, родственник ли он, или служащий, по той причине, что ему[3] оставлено мной имущество по завещанию, постарался наследовать или сделать [своим] мой монастырь. А если окажется кто-нибудь и скажет: «нет у меня легата»[4], то пусть получит двенадцать фолий в качестве своего легата, не имея права на что-либо другое.

3. Ибо моим наследником я имею мою церковь и монастырь, который со всем его имуществом, которое я недостойный дал и закрепил за

[1] Apophthegmata patrum, Isaac Celliorum, 5. PG. 65, 225. (Ссылка М. Тархнишвили). [2] Букв.: от своих. [3] Букв.: им. [4] ლეგატი, legatum—завещанное имущество.

ним, я пожертвовал богу для искупления грешной души моей. И да не будет, чтобы кто-нибудь имел возможность завладеть им! Пусть ни одному из них не подчиняется монастырь мой! Ибо такое обиталище я определил только монахам для [их] пребывания навеки и [оно] всегда свободно и самовладетельно вместе с теми, которые в свое время [1] будут настоятелями и заведующими в нем, и будут управлять по нашему установлению.

4. Ибо мы же не так будем поступать или устанавливать, как [это] делают некоторые, которые, основывая монастыри или приобретая что-либо другое честное, подчиняют их, после своей смерти, соответственно с переменой времен, своим родственникам по преемству. Да не будет, чтобы мы сделали это так! Ибо между ними возникнет много вреда и причин для взаимной распри и противодействия, вражда и измена, когда каждый из них будет называть себя владетелем всего, как [это] я уж много раз видал своими глазами на судах. А это весьма непристойно и негодно, ибо часто в прениях недостойный имеет больше успеха, нежели достойный и неправый одерживает победу над правым. [2] Поэтому я не хочу, чтобы это божье место было захвачено кем-либо из моих родственников или чужих.

5. Если же кто-либо из действительных и истинных моих родственников, или из именующих себя моими родичами, либо кто из моих служащих и вассалов явится противником церкви или моего монастыря, или его сел и полей, либо крепостей, чтобы построить себе в них дом, или превратить в свое убежище, либо пожелать обосноваться там или завладеть им, или же, позарившись на какой бы то ни было вид из его доходов, приберет его к своим рукам, выкажет любостяжание в отношении какого-либо нужного предмета, большого или малого, или даже одним только простым словом вздумает захватить, [то таковой] сперва да будет проклят 318-ью святыми отцами, собравшимися в Никее, и отстранен от всякой схимы и веры христианской и да будет его доля вместе с Иудой Искариотским.

6. Далее: моя церковь имеет право отнять у него все, что я дал ему по завещанию из ходящих, лежащих или самодвижущихся, и закрепить их владение за собой.

7. [Впрочем], я не думаю, чтобы нашелся кто-нибудь из моих [родственников] настолько неблагодарный и не помнящий добра, чтобы преступить мою заповедь, ибо я всем делал добро: я воспитал [их] и довел до меры не для того, чтобы кто-нибудь имел со мной тяжбу из-за наследования вотчины, но только [потому, что, следуя] заповеди бога, я имел по отношению к ним сочувственное сердце.

8. Так как блаженный наш отец скончался рано, оставив нас малыми и не достигшими [зрелого] возраста, то наша мать, следуя женскому обычаю, отдала все имения и все нужные предметы нашего отца в приданое другим своим детям — нашим сестрам, лишив нас [3] всех доходов с родовых имений, [доставшихся нам как со стороны] отца, [так и со стороны] матери. А наши сестры, выйдя замуж, рассеялись со своими придаными по разным странам и там растратили все.

[1] Букв.: от времени до времени.

[2] Букв.: опережает правого.

[3] Букв.: оставив нас нагими.

9. Я же, [служа] и упорно трудясь в Армении, Грузии и даже в Саркинии,[1] а также по прибытии в Грецию, искал и добывал средства к существованию. Так я вел себя в течение многого времени. И это — приобретения ли, нужные ли вещи, титул ли мтавара,— все досталось мне благодаря божьей помощи и молитвам моих родителей, [равно как благодаря] многочисленным моим страданиям, лишениям и пролитию крови, а не чьим-либо содействием или щедростью.

Тем более, что все мои родственники и мои вассалы достигли славы и благодеяний от святых царей наших благодаря моему старанию и безукоризненному служению. И то, что дано им мною или оставлено по завещанию, и то, что у меня есть и что дано моей церкви или намереваюсь дать еще, все это — мое, цена моей крови. Все, что дано мной кому-либо, дано из моих [средств] и для [спасения] души моей, вместе со всем тем, что я делал добро моим усопшим и здравствующим, а не имел и не давал из чьей бы то ни было доли или из [чужого] достояния.

10. Вследствие всего этого я пожелал, чтобы мой монастырь оставался свободным от [притязаний] всей моей родни и чужих, также и со стороны царя и патриарха и всех властителей и мтаваров, как это утверждено достоверными и [досто]поклоняемыми хрисовулами. [Хотя] сверх них мне и не нужно было получать другой хрисовул для моих приобретений, кроме прежних хрисовулов, имевшихся у меня, но я испросил и получил от святых царей наших специально[2] еще новый хрисовул для того, чтобы все мною установленное и учиненное относительно моего монастыря сохранилось незыблемо, надежно[3] [и] твердо до скончания мира.

11. И если окажется, что кто-нибудь из настоятелей монастыря, или из братьев захочет преступить настоящий типик и, вознамерившись лукавить, поспешит последовать за кем-нибудь из моих родственников или за кем-нибудь другим из чужих, [чтобы] изъять что-либо или дать кому-нибудь [что-нибудь] из любого из этих, что мы дали и утвердили святой церкви и монастырю нашему, или [если] кто-нибудь захочет завладеть им или ступить туда ногой, пусть получит то же самое проклятие, о котором писано выше, и пусть будет изгнан из монастыря и осужден, как предатель и коварный, как нарушитель сего нашего типика.

ГЛАВА 19

О ТОМ, ЧТО, ЕСЛИ НАСТОЯТЕЛЬ ИЛИ КТО-ЛИБО ДРУГОЙ ИЗ ЗАВЕДУЮЩИХ СОВРАТИТСЯ, НАРУШИТ ОБЕТ И РАСТРАТИТ МОНАСТЫРСКОЕ ИМУЩЕСТВО, ТО ТАКОВОГО СЛЕДУЕТ ОТСТРАНИТЬ

1. А если случится когда-либо — чего я не думаю, ни ожидаю — и настоятели пренебрегут этим мной положенным законом и вместо пользы вред нанесут братьям, то позволено [моим] повелением тем из подчиненных братьев, которые будут лучшими и старейшими среди братьев,

[1] В греч. тексте вместо «Саркинии» (Са-саркин-оз-ет-и, т. е. страны Сарации) стоит «Сирия».

[2] Букв.: собственно.

[3] Букв.: беспечно.

подвижниками и знающими в то время, чтобы они посоветовались с заведующими и управителями, на коих лежит обязанность исправить таковых со всем усердием, и не допустили, чтобы развалилось, опустошилось или же пришло в негодность такое прекрасное обиталище схимников. Если же кто потерпит таких вредителей и спустит [им], получит не малое наказание от бога и святой Богородицы, как мы уже сказали выше.

2. Если [настоятель] оставит без внимания хотя бы малейший вред монастыря, не позаботится [о его устранении] и, совратившись по какой бы то ни было причине, не будет действовать с пламенным сердцем,[1] пренебрежительно [относясь] к сохранению церковного имущества, растрачивать [это] церковное имущество неподобающе и беззастенчиво, допускать, чтобы погибли украшения и ценности церкви, и делать зверские дела, то сперва надо, чтобы они наставляли его дружелюбно и в страхе божьем, а затем, если, после данного ему надлежащего назидания, не исправится, то пусть будет удален от этого святого места по единодушному свидетельству и общему осуждению всех. А после этого вместо него на его место поставить другого, [человека] достойного, избранного всеми на совещании.

3. Хватит сказанного по [мере] наших сил на этот раз [насчет того], что мы решили и утвердили согласно человеческому разуму. Ибо кто бы из людей смог высказаться и решить [что-нибудь] безошибочно, поскольку неизвестно людям все, что предстоит[2] случиться в будущем? Заклинаю богом живым самих же служащих и должностных лиц [этого] места, чтобы они никоим образом и ни по какой причине не пренебрегали этим нашим установлением.

4. Если же когда-либо по какой-либо причине явно совратится настоятель и не будет поступать [так, чтобы] выбирать лучшее, но, вместо того, чтобы быть пастырем, станет волком для паствы, будет растрачивать имущество монастыря, губить его владения и делать волчьи дела, то пусть не потерпят его живущие в монастыре, но сперва [они должны] наставлять его кротко и мягко по-боголюбски и обличать по-братски. Если же он не захочет исправиться и не выправит себя и [свой] образ [жизни], то таковой пусть будет снят и лишен своей власти по общему свидетельству всех и при содействии управителей. А затем, после этого, все [монахи], по совместному избранию и свидетельству управителей, подвижников и сведущих братьев, пусть представят достойного и назначат [настоятелем] вместо него.[3]

ГЛАВА 20

О ТЕХ, КОТОРЫЕ БУДУТ ДАВАТЬ НУЖНУЮ ВЕЩЬ ДЛЯ СОВЕРШЕНИЯ СЛУЖБЫ СВОИМ УСОПШИМ И УЧЕНИЕ [О ТОМ], ОТ КОГО СЛЕДУЕТ БРАТЬ

1. Совершающим службу следует брать и принимать только такую вещь, которая не может явиться причиной вреда монастырю, ни ново-

[1] Букв.: с горячим сердцем.

[2] Букв.: предлежащее.

[3] Два последних абзаца 19-ой главы (3-ий и 4-ый) имеются только в грузинском тексте.

введением каким, но основанием[1] для предстоящих дел и совершенством богослужения; более того, чтобы она [не была] в тягость, а [способствовала] усердному [осуществлению] предстоящего дела и [шла] на пользу душам тех, которые приносят, и для которых она приносится.

2. Ибо это есть как раз плодовитость, угодная богу, за которой последует[2] самое славное воздаяние; это не есть покупка вреда для души посредством такого дела, а угодное приношение божественных совершенств, писанных и определенных для таких дел. Поэтому обязательно следует сказать немного полнее в конце этой книги и изложить в этом твердом распоряжении, чтобы вам было ясно и весьма твердо [знали] о дне памяти живущих вместе монахов во время их смерти[3].

ГЛАВА 21

ОПЯТЬ ЗАПОВЕДЬ К БРАТИИ О ДНЕ ПОМИНОВЕНИЯ МОЕГО И МОИХ РОДНЫХ, ОБ ОКАЗАНИИ ЛЮБВИ И О РАЗДАЧЕ ДЕНЕГ НИЩИМ В ДЕНЬ НАШЕГО ПОМИНОВЕНИЯ

1. Мы установили, чтобы память блаженного и доброй памяти брата моего магистра Аббаса совершалась в день, когда он скончался — двадцатого [числа] сентября месяца, в праздник святого мученика Евстафия. В тот день трапеза должна быть блестящей и прекрасной, полной всех благ, данных богом; вечером пусть пьют братья по две красовули, а в обед — по четыре. Священники, сколько бы их ни было в монастыре и вне, в исихастириях и селениях, в тот день все служат литургию для него. Выдать в тот день для раздачи нищим семьдесят два драхкана, а после всенощного бдения и [совершения] литургии опять раздать братьям, прибывшим в день его помина, двадцать четыре драхкана.

2. Хочу сказать также и о себе. Как писано, «каждый получает плату по своему труду» (I Кор. 3, 8); хотя хвала прилична, но она бесполезна: «хвалящийся, хвались господом» (I Кор. 1, 31). Вы же сами, зная меня с самого начала, хорошо знаете все мои старания, стремления и труды в поте обильном и дары божьи, которые не я, а благодать бога творила со мною. Я знаю вашу любовь [ко мне] и, если [даже] не заповедую и не напомню вам, вы [сами] не забудете, ни пренебрежете моим поминовением, которое вы обязаны совершать, но будете совершать непременно. Только я хочу, чтобы вы его совершали с большим почтением и усердием и с верой поминали меня во всякое время. Умоляю, как отцов и братьев, всех, кои будут после нас, чтобы никогда не забывали нас.

3. В день нашего поминовения надлежит братьям, которые будут видеть столько красот дома божия, т. е. святой церкви, ежегодные его поступления и другое необходимое, уразуметь, что причиной приобретения всех этих благ, после бога, являемся мы и не забывайте нас. В какой день угодно будет богу, чтобы, по его повелению, была кончина моя, Григория, в тот день и справляйте мое поминовение.

4. И выдать для раздачи нищим семьдесят два драхкана и утешить

[1] Букв.: крепостью.

[2] Букв.: которая имеет.

[3] т. е. о дне памяти монахов, совпадающем с днем их смерти?

братьев обильно поданными на стол яствами и напитками. Утешить также и тех, которые прибудут праздновать мою память. После всенощного бдения и совершения литургии опять раздать братьям, прибывшим в день моей памяти, двадцать четыре драхкана. И если, вследствие малочисленности прибывшего народа, останется что в излишке из драхканов, предназначенных для того дня, или же из приготовленных яств, раздать и это нищим на другой день, но не употреблять на что-нибудь другое.

5. А что касается всего того, что останется в излишке от всех годовых доходов после того, как все необходимое будет выдано церкви и братьям, согласно нашему решению, и [когда] все другие соответствующие и необходимые расходы будут сделаны, [надлежит поступить так]: половину всего того излишка опять оставить в ведении церкви для каких-нибудь неожиданных бедствий и расходов в будущем, а половину всего того излишка раздать подобным же образом во время моего поминовения благочестивым братьям во Христе, нищим и убогим, служащим и рабочим монастыря и его крестьянам. И все [это] пусть раздадут настоятель и заведующие, после совещания и с ведома абармадов и экономов.

6. Только раздачу пусть делают со страхом божьим, чистой совестью и невинной волей и пусть знают, какого наказания удостоился тот, кто носил господский [денежный] ящик и стал вором и предателем своего господина, а также, как был наказан проказой Гиезий из-за своего сребролюбия (IV Цар. 5, 27). И пусть остерегаются, чтобы с раздателями не случилось чего-либо подобного.

7. Хочу, чтобы все это соблюдалось всеми полностью[1] и безошибочно, чтобы из этих [предписаний] ни одно не было упразднено по какой бы то ни было причине.

8. Если же из пожертвований братьев или из подарков каких-нибудь других [людей] будут собраны деньги, не следует тратить из этих излишков для [поминовения] души нашей, а следует сохранять их для потребностей братьев же; все же расходы, [связанные] с нашим поминовением, делать из доходов монастыря.

9. Мы также установили, чтобы каждый день года вместе с священным таинством [евхаристии] совершалось для спасения наших душ жертвоприношение трех крупнейших просфор, называемых анафорами, и пусть будут вырезаны: одна за мою душу, одна за моего брата и одна за отца моего Бакуриана. Те две вырезанные раздать нищим и немощным, находящимся у ворот монастыря, а одну раздать братьям в качестве евлогии. Также во всех церквах исихастирий одну просфору вырезать для искупления наших душ без всякого пререкания. Блюсти это я заповедую всей братии, [под страхом духовного] наказания, для нашего поминовения и пользы наших душ, чтобы им найти таким образом милость у бога.

10. Нужно также, чтобы в праздник святой церкви нашей все священники служили обедню за нас: за меня, за моего брата и за наших усопших; также и в святой, славный и светлый день Воскресения Христова—в Пасху—и в день святого Вознесения, Сошествия св. Духа, Благовещения, Рождества Христова и Богоявления — в эти святые праздники всякую литургию совершать за нас. Также во все субботы года пусть

[1] Букв.: без убавления.

служат за нас: в одну субботу за меня, а в другую за брата моего. Также во все дни, когда предстоятель[1] совершит в большой церкви таинство [евхаристии], приобщит народ и обратно отнесет[2] вверх святые дары, тогда пусть священник помянет нас поименно, меня и моего брата, и пусть испросит прощение грехов наших, а все братья пусть засвидетельствуют ему.

Также в конце утренней и вечерней служб пусть священник и все братья помянут меня и моего брата, испрося [прощение грехов] от бога, и скажут: «да простит бог грехи нашим строителям!».

11. А в день Великого Четверга совершать поминовение отца нашего, эристава эриставов Бакуриана, со службой и литургией. Пусть приготовят братии блестящий и надлежащий стол. В тот день раздать нищим двадцать два драхкана.

12. Братья, поминайте бедствия и тяжелые труды мои, которые я понес из любви к вам, дабы этим вам, поминающим, и нам, поминаемым, найти доброе вознаграждение во Христе Иисусе господе нашем.

ГЛАВА 22

КАК СЛЕДУЕТ ПОМИНАТЬ УСОПШИХ НАСТОЯТЕЛЕЙ МОНАСТЫРЯ И ДРУГИХ БРАТЬЕВ В ЛИТУРГИЯХ И МОЛИТВАХ

1. Когда скончается настоятель монастыря, все священники и братья должны почтить его достойно и славно свечами и фимиамом, чтением псалмов и пением, исполнив над ним все обряды, которые полагаются для умершего. Если он из священников, похоронить его по священническому обряду, а если простой монах, то по монашескому обряду. Отпустить двенадцать драхканов для раздачи над его могилой и утешить братьев, увеличив [норму] пищи и питья. На третий день пусть совершат для него панихиду и всенощное бдение, а священники пусть служат для него обедню; также в девятый [день], сороковой и по окончании [одного] года, согласно церковному обряду.

2. А когда скончается кто-нибудь из братьев, похоронить его также с молитвами и пением, согласно обряду. Совершить для него панихиду и всенощное бдение на третий [день], девятый, сороковой и по окончании года.

ГЛАВА 23

[О ТОМ], ЧТОБЫ ЖЕНЩИНА НЕ ВХОДИЛА В НАШУ ЦЕРКОВЬ, НИ СТРОИЛСЯ КОГДА-ЛИБО ЖЕНСКИЙ МОНАСТЫРЬ В ЕЕ ПРЕДЕЛАХ

1. Не хочу никак, чтобы [замужняя] женщина входила в мою церковь или монастырь по какой угодно причине; ни [того, чтобы] женатый человек поселился в ее пределах или же юноша какой-нибудь безборо-

[1] ზედა მწირველმან предстоятель, т. е. первенствующий из служащих священников.

[2] Букв.: отведет.

дый, чтобы [это] не стало соблазном; но [пусть будут они] в стороне, в селениях и на полях.

2. Запрещаю и построение женского монастыря в пределах монастыря. И да не будет этого когда-либо по причине матери Иоанна и сестры Ефрема,— лучше и им переместиться оттуда в другое место,— ибо мы решили, чтобы это место вовсе не попиралось женщинами; как это мы решили еще при нашей жизни, пусть оне приходят молиться лишь в праздник нашей церкви и, оставаясь до времени обедни, пусть тотчас же спешно выходят оттуда. Насчет этого заклинаю, налагая каноническое наказание, чтобы этого не случилось ни в какое другое время.

ГЛАВА 24

[О ТОМ], ЧТОБЫ НИКОГДА НЕ УСТРАИВАЛСЯ ВНУТРИ МОНАСТЫРЯ ГРЕЧЕСКИЙ ПРЕСВИТЕР ИЛИ МОНАХ, И ЧТО ЕСТЬ ПРИЧИНА СЕГО

1. Также извещаю и об этом и утверждаю законоположением, чтобы никогда не устраивался в моем монастыре греческий пресвитер или монах, за исключением одного только монаха, который бы знал грамоту, вел переписку, был посылаем настоятелем к таваду и пекся о монастырских делах.

2. А это я потому устанавливаю так твердо, что боюсь, чтобы греки, будучи по природе насильниками, корыстолюбцами и искусными, не причинили монастырю вреда или какого-нибудь ущерба, или же не стали даже противниками [этого] места и постарались завладеть им целиком, попытавшись [получить] должность настоятеля, или как-нибудь иначе, и не захотели сделать монастырь своим. Мы не раз видели, что они делают так вследствие беспорочности и простодушия нашего народа. А так, волей божьей, мы — сторонники и исповедники истинного их православия и их ученики.

ГЛАВА 25

О СВОИХ И РОДСТВЕННИКАХ НАШИХ И О ВАССАЛАХ НАШИХ ГРУЗИНАХ, КОТОРЫЕ БУДУТ ПОСТУПАТЬ В МОНАХИ; КАК НАДО ИХ ПРИНИМАТЬ

1. Если окажется, что есть где-либо близкие к нам родные в живых,— я говорю о тех, которые в родственном отношении близки к нам по правилу исчисления,— которые учились монашеским правилам и [стали] сведущими в них, [если они] разумны, сведущи и способны управлять монастырем, то я считаю надлежащим и справедливым предпочитать их в качестве настоятелей, а не кого-либо чужого и постороннего.

2. Если же они будут чужды священническим правилам и подвижничеству и будут бессильны не только в подвижничестве, но и неспособны и негодны также для светского правления, не умея даже служить всем сердцем, да не будет, чтобы они такое место прибрали к рукам, ибо эту обитель я определил для пребывания живущих вместе и порядочных

[монахов], чтобы [монастырь] был свободным навеки от [притязаний] всех моих родных и родственников, дальних и близких, не подчинялся бы ни одному из них, но был бы всегда самовластным и самовладетельным со всех сторон.

3. Если же какие-нибудь из вышесказанных родственников и вассалов наших будут неучившиеся простые [люди] из грузин и захотят постричься, [в случае, если] кто-нибудь выбыл из установленного числа братьев, конечно следует оказать им больше чести, принять и определить на место выбывшего для пополнения количества братьев. Но они пусть подчиняются настоятелю, согласно правилам монастыря и единству братии, а число братьев пусть никогда не убывает.

ГЛАВА 26

[О ТОМ], ЧТОБЫ ЭКОНОМ И ДРУГИЕ СЛУЖАЩИЕ ОТЧИТЫВАЛИСЬ ПЕРЕД НАСТОЯТЕЛЕМ, А НАСТОЯТЕЛЬ – ПЕРЕД ЕПИТРОПАМИ И БРАТИЕЙ

1. Следует, чтобы старший эконом требовал отчета от других экономов и иных служащих два раза в год; один раз в сентябре, а второй раз в Пасху, со страхом божьим и правдиво. Старший эконом будет принимать от них весь доход, давать [им] расписку[1] и сдавать [доход] настоятелю.

2. А [сам старший эконом] отчитывается перед ним [т. е. перед настоятелем] и получает расписку.

3. Настоятель также со страхом божьим [и] с ведома епитропов расходует доход на церковь и монастырь, а остаток, неизрасходованный на пользу и потребу церкви и монастыря, сдает скевофилаксу-дохиару, получая от него расписку. В каждую Пасху настоятель отчитывается перед экономами, скевофилаксом и другими братьями.

4. А также со скевофилакса, т. е. с дохиара, требуют отчета настоятель и другие братья два раза в год.

5. И если [окажется, что] кто-нибудь из них стяжал или израсходовал втуне из церковного имущества, следует, чтобы он недостающее и растраченное вернул церкви же, а сам [должен быть] отстранен от своей должности.

6. А что останется лишнего из церковных доходов, сверх положенных нами расходований и [сверх того, что] должным образом надо потратить на нужды и пользу церкви, все это пусть будет сохранено, чтобы когда-либо в другое время было израсходовано на нужды и пользу церкви.

7. Устанавливаю и это: чтобы ценностей и денег монастыря не стало когда-либо меньше десяти литр, [каковые] должны оставаться для предстоящих расходов монастыря в будущем. А что останется сверх этого, пусть отпустят и купят церкви участок земли.

---

[1] Апотикс — ἀπόδειξις.

ГЛАВА 27

[О ТОМ], ЧТОБЫ ВСЕГДА ПОМИНАЛИ УСОПШИХ НА ЛИТУРГИЯХ И [ЧТОБЫ] ДУШИ УСОПШИХ ПОМИНАЛИ В СВЯЩЕННЫХ ТАИНСТВАХ НЕПРЕКРАЩАЮЩИМИСЯ МОЛИТВАМИ

1. И эту заповедь даю вам для соблюдения, отцы и братья, со всяким засвидетельствованием, крепостью и осуждением по канонам и предписываю строго, чтобы вы всегда и присно беспрерывно совершали таинство божественного жертвоприношения; пусть всегда поминаются, по обычаю, души всех усопших христиан — братьев наших во Христе, как [это] с самого же начала получено нами свыше за правило и благодатью бога доныне соблюдается во всех церквах. Соблюдайте и вы подобным же образом, ибо это есть дело прекрасное и угодное господу. Блюсти непоколебимо такую заповедь надлежит всем верующим, а в особенности монахам, ибо посредством нее разрушается всякая сила супостата нашего — дьявола.

2. А также пусть будет назначен один священник в приделе св. Иоанна Крестителя, чтобы он всегда беспрестанно поминал покойников.

3. И опять: пусть совершается поминовение всех братьев со всенощным бдением, панихидой и литургией, как написано выше.

4. И не только это, но [и в том случае], если кто-нибудь из верующих принесет дар со стороны и, [жертвуя] потребное, [своей] щедростью окажет услугу сему монастырю, сделав это для своего поминовения в молитвах, либо с целью ежегодного поминовения, следует, чтобы все молились за него, воздевая руки, и поминали его в святых литургиях, согласно сему нашему предписанию.

5. Заповедую всем, которые будут после нас, придерживаться всего этого непрерывно и неизменно до скончания сего мира.

ГЛАВА 28

О НЕМОЩНЫХ И ПРЕСТАРЕЛЫХ БРАТЬЯХ; КАК НАДО ДАВАТЬ ПОКОЙ И УХАЖИВАТЬ ЗА НИМИ

1. Тех же братьев, которые станут немощными от постигшей их болезни или старости, или от какой-нибудь другой болезненной причины, следует больше холить и нежить пищей и питьем. Но им также надлежит терпеть, а не роптать малодушно, дабы им самим и тем, которые их обслуживают, вместе получить мзду от праведного судьи — Христа бога нашего. Ибо это есть, ведь, воля бога — делать добро ближним, любить их и относиться дружелюбно.

2. И не только это обязан [делать] настоятель, — заботиться только о плоти, — но ему следует питать и их души словом назидания; и не только словом, но и делом, чтобы он, подобно искусному врачу, врачевал их души.

3. Ибо это есть именно то, чего мы ищем, из-за чего совершается всякое слово и дело подвизания и угоднее чего нет ничего для бога, т. е. приводить к чину бесчинных и развратных, ободрять пьяниц постом,

учить гневных кротости и долготерпению, украшать гордых смирением души.

4. Ибо это есть первая мудрость, это есть божественное любомудрие, это есть образ и подобие бога — по мере человеческих сил — и подражание ему, [тому], который «понес наши немощи и исцелил наши болезни» (Ис. 53, 4; Матф. 8, 17). Ибо чем бы другим стал таковой, кроме как устами бога, как говорит пророк: «который выведет честного из бесчестия, назовется моими устами» (Иер. 15, 19) и [кроме как] образом, вследствие образности по сходству с первичным [1] видом.

ГЛАВА 29

О ТРЕХ ПОСТРОЕННЫХ МНОЮ КСЕНОДОХИЯХ, КОИ СУТЬ СТОЯНКИ СТРАННИКОВ

Я назначаю и определяю, чтобы одной ксенодохии, построенной нами на перекрестке двух дорог [2] ниже селения Стенимах, выдавалось из доходов того же селения Стенимах для странников и нищих ежедневно в году:

a) пшеницы два модия,

b) вина две меры и

c) на похлёбку, что бог дал из бобов и зелени, [3]

d) я назначил ей и одну водяную мельницу, из удельных мельниц, [4] находящихся в Стенимахе, чтобы она ей молола зерно.

e) и одного крестьянина в том же селении, владеющего зевгарием [5], свободного от всяких других служений и принудительных работ, чтобы он служил только странноприимнице, доставляя дрова и воду и [выполняя] и другие, нужные ей служения,

f) и одного верного человека из монахов в качестве странноприимца, который будет раздавать [6] эту установленную пищу нищим и странникам. Он должен быть чист совестью и богобоязнен, раздавать со страхом божьим и нелицеприятно и получать, вместе с братьями монастыря, то, что полагается ему по правилу, а также ругу, как один из третьеразрядников.

2. И пусть будут в той ксенодохии много кроватей, пекарня и торня, протопленные в зимние дни, чтобы гостям согреться, высушиться и отдохнуть.

3. Если обессилеет кто из прибывших путников и гостей, следует дать ему отдохнуть три дня и так отправить. Если же совсем обессилеет и не сможет пойти, следует держать его и дать отдых до полного выздоровления.

4. Пусть будет построена на холме, рядом со странноприимницей, башня, чтобы там хранилось всякое необходимое и чтобы никто из пут-

[1] Б у к в.: с первородным.

[2] Б у к в.: на двух дорогах.

[3] მხალთა — съедобных трав, овощей.

[4] Т. е. из принадлежащих эриставской семье, семье великого доместика.

[5] Б у к в.: владеющего ярмом.

[6] Б у к в.: чьей рукой будет раздаваться.

ников-насильников не имел возможности захватить [что-нибудь] без позволения.

5. Относительно Мармарской ксенодохии, что̀ у моста, и относительно другой, Святониколаевской ксенодохии, что̀ на берегу моря, которые мы построили для искупления души блаженного брата нашего, я решил также, чтобы служителями в них были два монаха, один там, а другой тут. Они будут получать ругу так, как получает стенимахский [ксенодох].

6. Мармарской гостинице пусть выдается из доходов селения Зравик ежедневно:

a) пшеницы один модий,

b) вина одна мера,

c) и пусть освободят для нее одного крестьянина в качестве мельника,[1] водовоза и служителя, делающего и другие дела, нужные ксенодохии.

7. Также пусть выдаются Святониколаевской ксенодохии из доходов селения Прилонг ежедневно:

a) пшеницы один модий,

b) вина мера одна,

c) и еще на похлёбку, что̀ бог дал, либо бобы, либо зелень,

d) пусть освобождают для неё оттуда же одного крестьянина, который бы молол им зерно, доставляя дрова и выполняя другие служебные обязанности ксенодохии.

8. Поэтому заклинаю всех богом живым и непорочною его матерью, чтобы никогда не нарушалось сие установление этих гостиниц, ни убавлялось что-нибудь,— большое или малое, даже самое ничтожное,—от установленных нами этих [норм] **выдачи.** Я верю в бога и его святых [и уверен, что] и бог, причина [всех] благ, если не из-за другого чего нибудь, то из-за этого только, что будут блюсти[2] это правило, защитит это место нерушимо и нетронуто от всех зол.

9. Если доходы нашего монастыря повысятся гораздо больше, то пусть соответственно повышается и эта мера[3] гостеприимства. А если нет, то да не уменьшается никогда то, что мы установили, но пусть всегда остается более незыблемым и твердым.

10. Если кто после нас захочет нарушить правило такого гостеприимства, то да будет это вменено ему в большую вину и пусть ответит за наши грехи перед богом.

ГЛАВА 30

О ПОМИНОВЕНИИ ГРИГОРИЯ ВАНСКОГО, ПОСТАВЛЕННОГО НАМИ ПЕРВЫМ НАСТОЯТЕЛЕМ

1. Мы с самого начала возлюбили этого монаха, блаженного Григория, а он также верно с пламенным сердцем служил нам и молился за вас. Но в особенности он достиг большего дружелюбия и нашей люб-

[1] Букв.: в качестве мелющего мелко и крупно (მფქველად და მრეშუელად).

[2] **Точнее: если кто будет блюсти.**

[3] Букв.: это правило.

ви при нынешних служебных обязанностях, возложенных на него нами, когда он успешно руководил строительством церкви и монастыря и не ленился выполнять вверенное ему служение.

2. Поэтому и мы, питая к нему радушие и любовь, специально установили день его памяти — чтобы поминали его в праздник св. Григория Богослова. Всем священникам и братьям надлежит блестяще праздновать по всем правилам, служа для него литургию и утешать братьев, [подавая] больше пищи и питья. Выдать в тот день шесть драхканов для раздачи нищим, а также во время его кончины,— на третий день, девятый, сороковой и спустя год, и над ним исполнить все, как выше писано для других преставившихся настоятелей.

3. Если вышеупомянутый сей настоятель[1] соблюдёт все изложенное в настоящем типике совсем назыблемо и не окажется опустошителем нашего монастыря в большей или меньшей степени, да будет он благословен! А если окажется при его жизни или после его смерти, что он грешен в чем-либо, то да получит он вместо поминовения проклятие и да будет отчужден от сего святого монастыря и его братии.

ГЛАВА 31

О МОЛОДЫХ ДИАКОНАХ, ГДЕ ИМ БЫТЬ И КАК ИМ УЧИТЬСЯ

1. Мы решили, чтобы ученики-подростки находились в Святониколаевке, что есть исихастирия близ крепости. Пусть будет назначен в неё один священник из старцев, святой и подвижник и достойно совершающий литургию. Он будет получать ругу, питание и все другое потребное наравне с другими священниками, находящимися в большом монастыре, и будет служить в том святом храме пением и благословением.

2. В седмицу три дня он будет служить обедню за господ:[2] в один день за отца моего Бакуриана,в один день за моего дядю Хвасрована и в один день за моего двоюродного брата[3] Бакуриана.

3. Установить, что настоятель выдает из большой церкви фимиам, елей, свечи, муку [для просфор] и вино [для св. таинств], как то подобает вышесказанной церкви и храму св. Николая.

4. Пусть будут при церкви св. Николая у того священника на обучении шесть отроков, получающих свое питание и одежду, как подобает, из монастыря, пока не научатся вполне всем правилам священничества.

5. А когда они достигнут зрелости и обрастут бородой полностью, тогда только те из них, которые окажутся достойными священнического сана, пусть будут посвящены во священники и приняты в большой монастырь и пусть совершают литургию вместе с другими священниками, если даже не уменьшилось первоначально установленное число священников. Они также получают всякую выдачу, как и другие [священники], совершающие литургию.

6. А те из них, которые окажутся недостойными священнического сана, пусть будут изгнаны оттуда, только пусть никогда не уменьшается число отроков, обучающихся в Святониколаевке.

[1] Букв.: отец.

[2] სასეფოდ — за эриставскую семью.

[3] Букв.: за сына брата моего отца.

ГЛАВА 32

О [ТОМ, ЧТОБЫ] НИКОМУ НЕ ДАВАТЬ САКАРГАВА, НИ ПРОДАВАТЬ

1. Запрещаю и это и ни в коем случае не допускаем, чтобы, подобно обычаю, [существующему] в монастырях Востока или Запада, настоятель кому-либо из братьев дал сакаргав из монастырских владений: либо крестьянина, либо землю, либо виноградник, либо сад, либо другое что-нибудь подобное, чтобы не развалилось единство братии.

2. Также не подтверждаем, чтобы продавали или дарили [что-нибудь] кому бы то ни было; и это заповедуем со всей строгостью,[1] чтобы таковое не случилось когда-либо. Но пусть дается сакаргав крестьянам, которые служат церкви и выполняют свой долг.

ГЛАВА 33

О БЕРЕЖНОМ ХРАНЕНИИ СЕЙ ЖАЛОВАННОЙ ГРАМОТЫ, Т. Е. ТИПИКА, И ЧТОБЫ ЭТОТ ТИПИК ПУБЛИЧНО ЧИТАЛСЯ ПОЛНОСТЬЮ В ПРАЗДНИК НАШЕЙ ЦЕРКВИ И ПРИ НАСТУПЛЕНИИ ВСЕХ ТРЕХ СВЯТЫХ ПОСТОВ

1. Заклинаю господом и предписываю всем, чтобы никто никогда не убавлял [чего-либо] из положенных нами этих правил, ни преступал этих канонов. Если же кто захочет упразднить это законоположение, либо изменить смысл этого решения, либо убавить что-нибудь из него, либо изъять из него какую-нибудь черту величиной с иоту (Срв. Матф. 5, 18), либо вознамерится даже совсем выкрасть или погубить или похитить из этого монастыря, [будь он] настоятель или кто-нибудь из братьев, или другой какой угодно человек, то да будет он судим богом и всеми его святыми и да ответит он за мои провинности и грехи перед Христом!

2. А те, которые тщательно и со страхом будут блюсти отцами положенный этот типик и нами утвержденное это определение, да будут свободны от нашей виновности и благословенны господом нашим Иисусом Христом, которому подобает, вместе с Отцом и Духом святым, слава, владычество и честь ныне и присно и во веки веков. Аминь.

ГЛАВА 34

О СОСУДАХ СВ. ТАИНСТВ, ОБ ИКОНАХ И КРЕСТАХ И О ВСЕХ ЧЕСТНЫХ УКРАШЕНИЯХ, ДАННЫХ И УТВЕРЖДЕННЫХ НАМИ И ПОЛОЖЕННЫХ В УПОМЯНУТОЙ РАНЬШЕ ЦЕРКВИ И МОНАСТЫРЕ НАШЕМ, А ТАКЖЕ О ЧЕТВЕРОНОГИХ И О ВСЯКИХ РАЗНЫХ [ПРЕДМЕТАХ], ДАННЫХ НАМИ ЭТОМУ МОНАСТЫРЮ, КАКОВЫ

А

1) Иконы золотые, две, с финифтью, в которых почивают частицы честного Древа;

---

[1] Букв.: твердостью.

2) другая икона, одна, большая, с финифтью же, Преображения господня;

3) другая большая икона, одна, с финифтью, восьмигранная;[1]

4) другая икона, одна, малюсенькая, створчатая, святой Богородицы, с финифтью же;

5) крест честной, один, большой, с финифтью и драгоценными камнями, [для] св. алтаря;

6) крест другой, один, серебряный, знаменный, с красными драгоценными камнями;

7) крест другой, один, деревянный, окованный золотом; на нем пять драгоценных камней из серого яхонта;

8) икона одна, каменная, с шестью створками, Распятия;

9) другая икона, одна, деревянная, окованная кругом серебряной пластинкой, святого Георгия;

10) другая икона, одна, святого Георгия и [св.] Феодора, окованная медью и серебром;

11) другие деревянные иконы, отделанные золотыми пластинками, числом двадцать семь;

12) алтарная преграда главного нефа,[2] имеющая изображения двенадцати таинств Провидения Христа;

13) потир и дискос, серебряные, позолоченные, с драгоценными камнями, из которых не хватает одиннадцати камней;

14) потир из яшмы, один, украшенный золотом и финифтью;

15) другие потиры и дискосы, серебряные, с изображениями, три пары;

16) ложка серебряная, одна;

17) кадила серебряные, три;

18) кадильница серебряная, одна;

19) ларец серебряный, один,— дарохранительница.[3]

20) поликандила серебряные, два, со своими цепями; одно из них позолочено;[4]

21) евангелие греческое, одно, украшенное золотом и финифтью, на котором сидят весьма дорогие камни;

22) другое евангелие, одно,— четвероглав, писанный грузинским письмом, окованный серебром, позолоченный;

23) другое егангелие, одно, малое, четвероглав, с серебряной зернью;

24) другое евангелие, большое, четвероглав,— писанный письмом мргуловани,[5] также с серебряной зернью;

25) другое евангелие, одно, апракос,[6] украшенный серебром и позолоченный;

---

[1] რვა-კედლოვანი, б у к в. с восьмью стенками.

[2] კანკელი დიდისა კონქისაჲ (Б у к в.: алтарная преграда большой конхи).

[3] В груз. тексте 19-ый номер разбит на две части: 1) ларец один, серебряный, 2) дарохранительница, одна. Но, видимо, в обеих частях говорится об одной вещи — о ларце, служившем дарохранительницей.

[4] Грузинский текст допускает и такой перевод: одна из них (т. е. цепь) позолочена.

[5] Т. е. грузинским уставом.

[6] Б у к в.: «выборочный» (გამოკრებული).

26) другое евангелие-апракос, одно, в простом переплете;
27) книга одна — Толкование евангелия от Иоанна;
28) книга одна — Богослов;
29) книга одна — «Ифика» [«Этика»] св. Василия;
30) другая книга, одна, большая — Многоглав;
31) другая книга, одна — Житие святого Симеона;
32) другие две книги — святого Максима;
33) другие две книги — Лествицы;
34) другие две книги — Житие св. Богородицы;
35) другая книга, одна — Студит;
36) другие книги, три — Минеи;
37) другая книга, одна — песнопения Осьмогласника (Октоиха);
38) другая книга, одна — Синаксарь;
39) другая книга, одна — Требник;
40) другие две книги — Послания Павла, апракос;[1]
41) другая книга, одна — Двадцатичетырех часов;
42) другая книга, одна, посеребренная — Освящение церкви;
43) другая книга — Параклитик-Четвероогласник (Тетраих);
44) другая книга, одна — св. Исаака;
45) другая книга, одна — Ядгар выборочный;[2]
46) Псалтырь, одна;
47) шубы царские, оксикасторовые, четыре: одна из них с золотым шитьем;
48) четыре плата со златописанными углами;
49) парчовые нешвенные платья, оксикасторовые, два;
50) скарамангии тяжелые, пять;
51) парча одна — дуранг цельный;[3]
52) парча другая, одна, тривлат;
53) другая [парча] — покров жертвенника, шитый скарамангий-дуранг, по всем своим правилам;
54) другой покров жертвенника двух приделов, полностью;
55) другой покров жертвенника, один, из белого аксамита, имеющий изображение святой Богородицы, с жемчужинами.
56) Священническое облачение . . . .
. . . .
. . . .

В

ЕЩЕ ДРУГИЕ ВЕЩИ, ДАННЫЕ НАМИ ЧЕСТНОЙ И СВЯТОЙ ЦЕРКВИ НАШЕЙ

1) Крест, носимый на шее, из честного Древа жизни, данный мне царем Михаилом;

2) Также крест, из честного Древа жизни, носимый на шее, данный мне Хотатором по завещанию;

---

[1] Букв.: «Павел выборочный».

[2] Ядгар — Праздничная Минея.

[3] Букв: нерезанный:

3) Им же оставленную мне малую икону, в которой почивают [частицы] от животворящей крови Христа бога нашего.

Эти [вещи], равно как и другие честные кресты, уложены в серебряные футляры, позолоченные,[1] чтобы ни чья рука не дотрагивалась и коварство какое-либо [не] случилось с ними.

4) Дал я другой крест, воеводский, серебряный, золочёный.

5) Дал я серебряный кацин, один, большой, белый.

6) Дал я и другой серебряный кацин, малый, позолоченный, и его канин.[2]

7) Дал я серебряные апалары, три, чтобы [из них] изготовить футляры для укладки вышесказанных святынь, [изготовить] рипиды и другую церковную утварь, что нужно будет.

8) Дал я рукомойный прибор, одну пару.

C

ДАЛ Я И СТЕКЛЯННУЮ УТВАРЬ ЧЕСТНУЮ

1) хрустальный гудедик,[3] один, скульптурный;
2) хрустальный стакан на ножке,[4] простой, большой, один;
3) другие хрустальные стаканы на ножках, высеченные, два;
4) другой хрустальный стакан, малюсенький, один;
5) еще малую хрустальную склянку, одну, скульптурную;[5]
6) также хрустальный [сосуд] для питья воды — графин с решетчатым носиком, один;
7) устойчивую[6] склянку одну, бугорчатую;[7]
8) точеные графины с узким горлышком, два;
9) точеный же стакан, большой, один;
10) устойчивый стакан большой, один;
11) точеный лодкообразный стакан с двумя губами, один;
12) точеную склянку, одну;
13) другую склянку из зеленого стекла, одну.

D

[О ЧЕТВЕРОНОГИХ]

. . . .
. . . .

---

[1] Б у к в.: золотистые.

[2] Значение слова «кацин» (კაწინ-ი «корзина»?) и «канин» (კანინ-ი) мне не известно.

[3] Значение слова мне не известно.

[4] Б у к в.: «с донышком» (бокал).

[5] слово კეფი в значений «склянки», «стеклянного сосуда» мне не известно. Перевожу наугад, здесь и дальше.

[6] მუჭამი — не арабское ли محكم «твердый», «крепкий» (здесь «устойчивый», т. е. плоскодонный»?).

[7] Б у к в.: «с сосками».

[ГЛАВА 35]

[О ХРИСОВУЛАХ]

А

[О ХРИСОВУЛАХ, ХРАНЯЩИХСЯ В ЦАРЬГРАДЕ, В БОЛЬШОЙ ЦЕРКВИ]

1) [Три хрисовула относительно моих владений на Востоке: один — об Анийских владениях, другой — о Таойских, а третий — о Чорме]рисских.

2) Два других хрисовула о моих владениях, имевшихся в Армениаках,— один относится к Лаваке, а другой — к Арнасаку и Мартиспе.

3) Другой хрисовул, один, [касательно] монастыря кюры Евфросинии, находящегося в Хрусоливаде.

4) Другие хрисовулы, три, царя Михаила о мосинопольских владениях.

5) Другие хрисовулы, четыре, о филиппопольских владениях.

6) Другой хрисовул, один, о невиновности [во время] моего правления в Каре (т. е. в Карсе).[1]

7) Два других хрисовула о несудимости моего правления[2] городом Карином.[3]

8) Другой хрисовул, один, об освобождении [от налогов] моих владений, находящихся в Филиппополе и Мосинополе.

9) Один хрисовул о селе Ксантиа.

10) Другой хрисовул, один, Маргоны, писанный на папирусе; он у меня в качестве залога.

11) Два ливеллона: один из них о Евдукимо, а другой о селе Котриа.

12) Один симиосис царя Михаила насчет Пецинага.

13) Также другой симиосис того же царя по делу филиппопольского митрополита.

14) Другой хрисовул, один, Вотаниата, в котором есть симиосис о филиппопольских владениях.

15) Царские письма, которые кадастрированы[2] в сикритах, и другие письма о разных вещах, шестьдесят шесть.

16) Копии трех хрисовулов о владениях на Востоке.

В

О ХРИСОВУЛАХ, ПОЛОЖЕННЫХ НА ХРАНЕНИЕ В НАШЕМ МОНАСТЫРЕ, КАКОВЫ

1) Два хрисовула о невиновности моего правления, когда я был великим доместиком.

---

[1] Точнее: когда я был тавадом (См. этимологию слова Карс на стр. 13).

[2] Точнее: когда я был мтаваром.

[3] Карну-калаком, т. е. Феодосиополем.

[4] კატასროს-ქმნილ არიან — кадастрированы (т. е. внесены в кадастровую перепись?).

2) Хрисовул другой, о крепости Ванска и о селе Чрвена.

3) Другой хрисовул, один, об улучшении моих владений, о возведении в них крепостей и о сельском и монастырском строительстве.

4) Другой хрисовул, один, о том же предмете и что, если умножатся доходы моих владений, я и все мои [родственники] после меня будем ограждены [1] [от взимания налогов].

5) Четыре хрисовула о правах и самовладетельстве нашего Петрицонского монастыря, о совсем свободном бытии того же монастыря, и о моих владениях, утвержденных мной за этим монастырем.

6) Другой хрисовул, один, о [селах] Спазма и Панкалиц.

7) Другие хрисовулы, два, о нашей невиновности и неподотчетности [в отношении] царских денег, израсходованных нами во время вывода из команов. [2]

8) Другой хрисовул , один, о [моей] невиновности [во время служения в] Змолинской феме.

9) Другие хрисовулы, два, о моих владениях в Акритоне: о Шикони и Картпртике.

10) Другой хрисовул, один, об украшениях честного Хахульского монастыря.

11) Другой хрисовул, один, [о том], чтобы я имел право [дарить? передавать?] [3] мое имущество, куда бы я ни захотел, моим родственникам и слугам, хотя бы они были армянами по вероисповеданию.

12) Копия хрисовула, одна, о моих волеронских и мосинопольских владениях.

13) Другая копия хрисовула, одна, о моих филиппопольских владениях.

14) Три другие копии хрисовулов о моих филиппопольских владениях.

15) Другая копия хрисовула, одна, о моем правлении в городе Карин.

16) Царский питтакий, один, об освобождении от налогов всех моих владений.

17) Три других царских питтакия о прощении налогов. [4]

18) Другой питтакий, один, о Змолинской феме.

19) Аподикс [5] царя Михаила [на сумму] трех кентинариев и двадцати семи литр, которые мы получили по царскому повелению от киликийца Кртиса и от сына Парапшапа.

20) Другой аподикс об апетисе [6] в Змолинской феме.

21) Аподикс [на сумму] трех кентинариев, полученных франгами в качестве филотимии. [7]

22) О том же питтакий, один.

---

[1] Букв.: будем иметь беспечность (т. е. нечего нам беспокоиться об этом).

[2] См. в словарике «Коман».

[3] В груз. тексте нет соответствующего слова; видимо, оно пропущено случайно.

[4] В грузинском тексте стоит слово греческого происхождения с грузинским суффиксои «апоскедепс-оба» (апоскедевство = греч. *ἀποσχιδευμοῦ*).

[5] *ἀπόδειξις* (удостоверение).

[6] *ἀπαιτησις* (взыскание).

[7] ფილოტიმიად—в качеетве филотимии (*φιλοτιμία*).

23) И другие разные питтакии.

24) Симиосис хартофилака и его письмо к судье той фемы.

25) Списанный в сикрите питтакий Вотаниата, написанный Мосинопольскому эконому относительно моих владений [о том], что хотя [эти] владения были [даны мне] из инспекции[1] и [потом] вышел указ того же царя, чтобы данное кем бы то ни было и кому бы то ни было из инспекции вернуть обратно инспекции же, но наши [владения] останутся нетронутыми.[2] А этот питтакий находится в святой Софии вместе с другими судебными документами.

C

МЕМОРАНДУМ И АПОДИКС О [СДАЧЕ] НАШИХ ХРИСОВУЛОВ И ДРУГИХ СУДЕБНЫХ ДОКУМЕНТОВ, ХРАНЯЩИХСЯ В СВЯТОЙ СОФИИ

1) Исокодик [селения] Зравик и расписки того же селения.

2) Исокодик селения Прилонг.

3) Купчие крепости Вардана касательно двора (*αὐλή*), находящегося в Мосинополе, и [церкви] св. Георгия, что̀ в Папике.

4) Практикон и периоризм, касающиеся филиппопольских владений.

5) Практикон и периоризм моих мосинопольских владений.

6) Также аподиксы эконома о димосе и [ли]веллике.[3]

7) Грамота об освобождении [от налогов] моих мосинопольских имений.

8) Практикон и парадодикон, касающиеся [селения] Лавака.

9) Расписки и аподиксы участников стенимахского торжища.

10) Ипомнима, сделанная по царскому повелению Мисопотамцем между Пренаком и селением Захарии.

11) Практикон, составленный по тому же предмету по повелению святого царя нашего Алексия, пока он еще был великим доместиком.

12) Практикон и периоризм всех петрицонских земель, сделанные Опидопаем по повелению святого и самодержавного царя нашего.

И все эти хрисовулы и судебные документы, которые хранятся в святой Софии и в монастыре, пусть все находятся в монастыре и церкви нашей у настоятеля, чтобы в будущем, когда нужно будет, выносить их и показывать.

[ГЛАВА 36]

[ОБ УТВЕРЖДЕНИИ И ХРАНЕНИИ СЕГО ТИПИКА]

1. Написан и утвержден этот устав[4] сего честного нашего монастыря Богородицы Петрицонской по моему повелению, севаста и великого

---

[1] Эпискепт-оба — «надзирательство» от греч. *ἐπισκέπτης*.

[2] Б у к в.: незыблемыми.

[3] *αἱ ἀπόδειξεις τοῦ οἰκονόμου περί τοῦ δημοσίου τοῦ λιβελλικοῦ.*

[4] Б у к в.: этот чин устава.

доместика всей Западной области Григория, сына Бакуриана, строителя вышесказанного сего монастыря и церкви письмом греческим и грузинским в декабре месяце, седьмого индикта, в лето от начала [мира] шесть тысяч пятьсот девяносто второе.

2. Все эти типики ниже подписаны моей, вышеназванного Григория, рукой; но для подтверждения и удостоверения всего, что здесь изложено, оба греческих текста после моей подписи подписаны [рукой] присутствующего у нас благочестивого патриарха иерусалимского достойного Евфимия, который по царскому повелению прибыл в Фессалонику для установления мира и любви между франгами [и греками][1] и на обратном пути прибыл к нам, в наш Филиппопольский проастий.

3. Вот почему он написан по-гречески. А по-грузински [типик написан] потому, что иноки моего монастыря — родом грузины и не умеют читать по-гречески, а нужно, чтобы они читали грузинский список и понимали изложенные определения сего типика. **Мы повелеваем считать имеющим [юридическую] силу греческий список,**[2] ибо он имеет подпись в конце.

4. Сделана копия сего [устава] и написана таким же образом. Она положена на хранение в монастыре Панагия, находящемся в богохранимом Царьграде, чтобы она там, в том же монастыре, хранилась на веки.

5. А если когда-либо — не дай бог[3] — кто-нибудь из настоятелей нашего монастыря или братьев станет опустошителем устава вышеупомянутого нашего монастыря или его владений и потребных вещей и, пытаясь не считаться с чем-либо из того, что написано в этом типике, или же постарается даже совсем упразднить его или погубить, то пусть выявят хранимую в [монастыре св.] Панагия [копию] и изобличат такового, осмелившегося совершить и совершившего такое беззаконие, и пусть накажут его должным образом и взыщут [с него] причиненный им убыток; а его самого изгнать из монастыря, а тот типик положить опять в монастыре же Панагия. Я вовсе не желаю, чтобы он был взят[4] куда-либо из монастыря или Царьграда или был сокрыт.

6. Поэтому заклинаю самой святой Богородицей будущих настоятелей нашего монастыря, а с ними[5] и всю братию, чтобы ими соблюдались наша воля и это законоположение и чтобы этот типик нашего монастыря хранился в этом же монастыре. А если кому-нибудь понадобится взять его из монастыря для какого-нибудь тяжебного дела, пусть с находящегося в нашем монастыре [устава] снимается копия и утверждается настоятелем и братией и пусть она будет выдана в качестве самого типика, а сам [подлинный] типик, как мы сказали, пусть никогда не выходит из нашего монастыря.

7. **Все это вышеписанное твердо волей бога.**[6]

8. Все тетради содержат по восемь листов. В них нет вырезанных [листов] и пусть никто не смеет вырезать.

---

[1] Слова «и греками» в груз. тексте отсутствует.

[2] В грузинском тексте это предложение «подчеркнуто» (написано киноварью).

[3] Буквально: чего я не желаю.

[4] Букв.: он ушел.

[5] В грузинском тексте: с ним.

[6] Эти слова писаны киноварью.

[ГЛАВА 37]

[О ТОМ, КАК ПРАЗДНОВАТЬ ДВЕНАДЦАТЬ ГОСПОДСКИХ И ТРИ ДРУГИХ ВИДНЫХ ПРАЗДНИКА]

1. Устанавливаем и заповедуем всем настоятелям, которые будут после нас, и нашим душеприказчикам, обосновавшимся в нашем монастыре, праздновать эти двенадцать Христа бога нашего Провидения господских праздников самым блестящим образом: ночным бдением, пением, блестяще украшая [церковь] свечами и лампадами, благоухающим фимиамом, [праздновать] обильной трапезой и хорошим утешением[1] братства собора, заботой о нищих и раздачей милостыни во искупление душ наших и [душ] всех наших усопших.

Пусть поступают так:

2. **В день Благовещения** всем служить обедню за меня. В этот день подать на стол обильно, раздать немощным нищим десять драханов, а шести служащим обедню священникам — по одному драхкану троим, как писано и установлено нами выше.

3. **В Рождество Христово** всем священникам служить обедню за меня: в тот день трапеза должна быть блестящая, немощным нищим раздать десять драханов, а шести священникам, служащим обедню, дать два драхкана.

4. **В Сретение** всем священникам обедню служить за меня; в тот день обильно подать на трапезу, нищим раздать десять драханов, а шести пресвитерам дать два драхкана.

5. **В Богоявление** всем священникам служить обедню за меня; в тот день блестяще подать на трапезу; нищим раздать десять драханов, а шести пресвитерам дать два драхкана.

6. **В Преображение** всем священникам служить обедню за меня; в тот же день подать обильно на трапезу, нищим раздать десять драханов, а шести пресвитерам дать два драхкана.

7. **В праздник Ваий**[2] всем священникам обедню служить за меня, в тот день подать на трапезу обильно, нищим раздать десять драханов, а пресвитерам дать два драхкана.

8. Эти шесть господских праздников определены мной для меня, Григория, строителя вышеупомянутого монастыря [с тем], чтобы агапы совершали этим способом.

9. А также по сему же предмету устанавливаю и утверждаю относительно блаженного брата моего магистра Аббаса.

10. **В Великую Пятницу** на трапезу подать должным образом и нищим раздать десять драханов. Хотя в этот день литургия не совершается, а бывает Обновление бескровной жертвы,[3] следует, чтобы шести [священникам], совершающим литургию, дать два драхкана.

11. **В Великую Субботу** священникам обедню служить за моего брата Аббаса; в тот день на трапезу подать обильно, нищим раздать десять драханов, шести пресвитерам дать два драхкана.

---

[1] т. е. угощением.

[2] Т. е. в Вербное воскресенье.

[3] Т. е. Литургия преждеосвещенных даров.

12. **В день Пасхи** всем служить обедню за моего брата, на трапезу подать блестяще, нищим раздать десять драхканов, шести пресвитерам дать два драхкана.

13. **В Вознесение** всем служить обедню за моего брата, на трапезу подать обильно, нищим раздать десять драхканов, совершающим литургию [священникам] — два драхкана.

14. **В Сошествие святого Духа** всем служить обедню за моего брата, на трапезу подать блестяще, нищим раздать десять драхканов, шести пресвитерам — два драхкана.

15. **О Великом Четверге** написано выше[1] для блаженного отца нашего Бакуриана. И[2]... мы установили для раздачи нищим. Кроме того и оттуда дать совершающим литургию [пресвитерам] два драхкана.

16. **В Успение св. Богородицы,** являющееся праздником нашей церкви, в **Усекновение главы св. Иоанна Крестителя и в праздник св. Георгия** братьям монастыря раздать по двенадцати драхканов. Во все эти три праздника раздать монахам нашего монастыря,— служащим обедню и всем братьям вообще,— поровну тридцать шесть драхканов: двенадцать в Успение Богородицы, двенадцать в Усекновение главы, двенадцать в праздник св. Георгия.

17. Следует знать: если Благовещение совпадет с Великим Четвергом, из шести священников троим служить за отца нашего, а троим — за меня; и ничего не убавлять из установленного для них, ни [из того], что установлено нами для нищих на каждый праздник [отдельно], но [следует], раздать всю [сумму] выдачи.

Пусть так поступают также в Великую Пятницу, в Великую Субботу и в Пасху, если Благовещение совпадет [с этими праздниками].

Слава богу, вершителю всех благ!

Слава пресвятой Богородице!

---

[1] См. гл. 21, 11; 31, 2.

[2] Здесь, видно, имеется пропуск нескольких слов.

ПРИМЕЧАНИЯ
К РУССКОМУ ПЕРЕВОДУ[1]

Типик грузинского Петрицонского монастыря представляет собой документ исключительно важного исторического значения; он содержит ценнейшие сведения не только для истории Грузии, но также для истории Болгарии и Византии второй половины XI века. Поэтому перевод сделан возможно ближе к оригиналу, с сохранением некоторых грузинских и греческих терминов, значение которых объяснено в словарике в алфавитном порядке. Неимеющиеся в грузинском тексте слова, но подразумевающиеся по смыслу, поставлены в квадратные скобки, а указания мест цитат из книг Ветхого и Нового Заветов — в круглые скобки.

Древнегрузинский текст устава характеризуется употреблением определенного члена (артикля), вышедшего из употребления уже в среднегрузинском и отсутствующего в новогрузинском. Эта грамматическая особенность оригинала не могла быть отражена в переводе, поскольку определенного артикля в русском языке нет.

Строитель монастыря Григорий Бакурианис-дзе,[2] рассказывая о себе и о монастырском строительстве, говорит то в единственном числе («я», «мой монастырь»), то во множественном («мы», «наш монастырь» и т. п.), употребляя и глагольную форму соответственно то в ед. числе, то во множественном. Это чередование местоимений (личных и притяжательных), равно как чисел глагола удержано в переводе. Примеры: блаженный наш брат магистр Аббас (2,9); также написал в своем завещании брат мой (2,13); о вольности монастыря и о [его] свободном существовании от [притязаний] всех моих родственников (0,24); о количестве и числе монахов, определенных нами (0,11); ныне же бог удостоил меня исполнить вождения моего сердца (1,6); моя церковь имеет право отнять у него все (18,6); о празднике нашей святой церкви (0,17); запрещаю и это и ни в коем случае не допускаем (32,1); дал я и стеклянную утварь честную (34с, 1); еще другие [вещи], что мы дали честной церкви нашей (34b) и т. п.

Абармад. В грузинском тексте устава это слово встречается три раза: об управителях монастыря, каковыми являются экономы и абармады (0,22); чтобы это наше честное обиталище никогда не оставляли без епитропов и экономов, кои суть заведующие и абармады (16,1); и все [это] пусть раздадут настоятель и заведующие, совещаясь с абармадами и с их ведома (21,5). Судя по этим местам, абармадами назывались главные должностные лица монастыря: епитропы и экономы.

---

[1] В примечаниях и указателях цифры указывают на главы и разделы текста внутри главы, где соответствующее слово встречается, причем введение («номера оглавлений») отмечено нулем.

[2] Собственно, строителями Петрицонского монастыря являются оба горячо любившие друг друга брата Бакурианис-дзе — Григорий и Аббас (2,16; 21,10). Правда, последний не дожил до осуществления их мечты, но его вклад в строительство монастыря не мал (2,9; 2,12; 2,15). Обоим братьям положено одинаковое число дней памяти, которые празднуются одинаково (главы 21 и 37).

Агапа (0,21; **37,8** ἀγάπη) любовная вечеря, поминальная трапеза по умершим.

Апалар (34b, 7 ἀπαλαρία от лат. epulae, epularis) блюдо.

Апетис (9,3; 35b, 20 ἀπαίτησις) взимание, взыскание (налогов).

Аподикс (26,1; 26,2; 26,3; 35b,19; 35b,20; 35c,9 ἀπόδειξις) расписка, удостоверение.

Апракос (34,24 — 26, ἄπρακος). Текст новозаветных книг—Евангелия и Апостола, расположенный в порядке дневных чтений в церкви при богослужении, начиная с Пасхи.

Важинар (6,12) виночерпий. Это слово передает греческое βαγενάρι, произведенное от βαγένι, означавшего «большой остродонный и узкогорлый винный кувшин, закапываемый в землю» (ქვევრი), «кувшин» (Каухчишвили, «Мнатоби», 1956, № 1, стр. 177; Georgica V, 155). В грузинском тексте рядом с этим термином употреблен его синоним «мемарне» («заведующий мараном, т. е. винным погребом»).

Василикский (1,3; 2,1 βασιλικός). Как сообщает Яхъя Антиохийский, византийский император Василий II после завоевания Болгарии «устроил дела Болгарии и назначил туда василиков, т. е. управляющих всеми делами и имуществами» (Литаврин, 138, со ссылкой на труд В. Розена «Император Василий Болгаробойца», 59). Г. Г. Литаврин полагает, что земли, которые попали в Болгарии под управление василиков, были в первую очередь поместьями и владениями болгарской царской фамилии и других воевод и боляр Болгарии, которые были выселены Василием II (стр., 138). В грузинском «василикособа» — василикство, василикат.

Вассал. В Византии не было ярко выраженного вассалитета, как это было на Западе, или даже в Грузии[1], но было нечто вроде вассальных отношений, что видно и из типика Петрицонского монастыря. В этом памятнике не раз встречается слово ყმა (ყრმა), сперва означавшее «дитя», но с течением времени принявшее значение «рыцаря», «вассала». Так, напр., в поэме Ш. Руставели «Рыцарь в тигровой шкуре», Автандил обращается к Шермадину:

პირველ ყმა ვარ, წასვლა მინდა პატრონისა სამსახურად,
ჯამს მეფეთა ერთგულობა, ყმობა გვმართებს ყმასა ყმურად (154).

«Во-первых, я вассал; мне положено отправиться служить патрону. Надо блюсти преданность царям, следует действовать, как подобает вассалам» (Шота Руставели, Витязь в тигровой шкуре». Подстрочный перевод С. Иорданишвили. Тбилиси 1966).

Этому термину (ყმა) в греческой редакции устава соответствует ἄνθρωπος (2,5; 18,5; 18,9; 25, загл.). См. Литаврин, 238—240, а также В. А. Арутюнова, К вопросу об ἄνθρωποι в типике Григория Бакуриана: ВВ XXIX 1968, стр. 63—76.

Декан (6,6; 6,11). В грузинском тексте это слово дано с греческим

---

[1] О феодализме в Грузии в XI—XII вв. см. И. Джавахишвили. Ист. грузинского права (на груз. яз.), кн. 2-я, вып. 2-ой, 1928, «Патронкмоба» (стр. 63—107), где, между прочим сказано: «Грузинская патронкмоба удивительно похожа и напоминает средневековый феодальный строй Западной Европы, т. н. феодализм. Как патронкмоба в Грузии, так и феодальный строй в Западной Европе были общим явлением государственной и социальной жизни» (стр. 95).

окончанием им. падежа, подобно многим другим собственным и нарицательным именам: декан-оз-и (с озвончением последнего согласного, вм. декан-ос-и; срв. მარკ-ოზ-ი Марк, თადე-ოზ-ი Фаддей, ანგელ-ოზ-ი ангел и др.). В греческом тексте ему соответствует ἐκκλησιάρχης («екклисиарх»). Теперь такое название («деканоз») носит протоиерей, но, как указано в специальной литературе, «в древности этим именем назывались в грузинских монастырях особые должностные лица в священническом сане. Лица эти занимали второе место (после игумена) среди монастырской братии и стояли во главе иереев (по всей вероятности, во главе 10 иереев—десятские, отсюда и δεκανός) и певцов. В католических монастырях и теперь есть должность декана, являющегося, вторым лицом после аббата» (Кекелидзе, 327).

Димос (35с,6 δημόσιον) налог; повинность (Каухчишвили, 288).

Доместик (в грузинской форме დემესტიკოს-ი деместик-ос-и, δομέστικος от лат. domesticus). Великий доместик Запада (0,2: 1,2; 35b,1; 35с,11; 36,1) — главнокомандующий военносухопутными силами европейской части Византийской империи.

Драхкан (гл. 9, 21, 37 დრაჰკან-ი из დარჰკან-ი). Первоначально—персидская золотая монета, имевшая на одной стороне изображение царя, а на другой — изображение стрелы, а затем золотая монета вообще. Этимологически: (монета) Дария, дарик. Армянское соответствие этого слова не сохранило звука *р* г (դահեկան dahekan), но он засвидетельствован, кроме грузинского, в греческом (δαρεικός) и сирийском (darīkūnā).

Грузинскому драхкану в греческом тексте соответствует номисма (νόμισμα).

Дукат (1,16) монета, чеканенная Константином Дукой (1075—1067). См. Монета.

Евлогия (21,9 εὐλογία «благословение») антидор, т. е. просфора, по совершении священнодействия, раздробленная на части и раздаваемая священником народу. «В древних богослужебных книгах евлогией называется все то, что, будучи освящено в церкви, давалось верующим на дом, напр., освященная вода, елей, частицы мощей и т. п.» (Кекелидзе, 327).

Екклисиарх См. Декан.

Зевгарий. Этим термином передаем грузинское უღელი (буквально «ярмо»), встречающееся в типике как в единственном числе (უღლისა უფალი 29,1 «владетель ярма»), так и во множественном (თავითა უღლებითა ყოვლითა 2,8 «со всеми своими ярмами;» სეფითა უღლებითა 2,17 «с господскими ярмами»).

Как отметил еще В. Васильевский, «это греческое выражение соответствует латинскому jugum (ярмо), а jugum со времени податной реформы Диоклетиана и Константина Великого означало земельный надел, служивший основанием для раскладки поземельного налога. В смысле единицы распределения jugum вполне соответствует древнерусской с о х е (ЖМНПр 1880, Авг., стр. 359). З е в г а р и й — упряжка волов и та земля, какую эта упряжка может обработать (Литаврин, 310).

Ипомнима (35-с, 10 ὑπόμνημα) меморандум; решение (Каухч. 298).

Исихастирия ἡσυχαστήριον, по-грузински სოხასტერი сохастер-и)

монастырь для уединения отшельника. В истории Афоноиверской лавры вместо этого термина употреблено его грузинское соответствие სადაყუდებული.

Исокодик (ἰσοκώδικον) писцовая книга, переписная книга, податная книга (Каухчишвили, 289, со ссылкой на Васильевского, ЖМНПр. 1879, т. 202, стр. 396). С. Г. Каухчишвили поясняет: «как показывает слово, это есть вероятно копия (ἴσον), а не оригинал податной книги».

Кадастрированы (καταστρωθέντα 35a,15). Имеется в виду, по всей вероятности, кадастровая перепись.

Канонарх (6,9 κανονάρχης, по-грузински კანანარხ-ი) распорядитель церковного пения, точнее «начинатель канона, т. е. лицо, возглашавшее первый стих песнопения, который должны были петь певцы; оно же указывало и глас. Это вроде уставщика» (Кекелидзе, 329). От этого слова происходит новогрузинское კარნახ-ი, что значит «подсказ». (И. Джавахишвили, История Грузинского права. Кн. 2, 1929, стр. 59).

Канделапт (6,11 κανδηλάπτης «кандиловжигатель», «возжигатель лампад»). Слово в форме კანდელაკ-ი (канделак-и) употреблено вместе с его грузинским синонимом მნათე «возжигатель», «осветитель». Грузинская форма კანდელაკ-ი интересна своим согласным исходом **к вм. пт.** (Срв. диалектное კიმოთე **К**имоте вм. литературного ტიმოთე **Т**имофей).

Кентинарий (35b,19; 35b,21; лат. centenarium через греч. κεντηνάριον) сто литр.

Красовуля (κρασοβόλιον) особая чаша для питья вина в монастыре.

Крестьянин. Этим словом переводим грузинское გლეხი, что в дореволюционное время (в XIX и XX вв., да и много раньше) по своему значению соответствовало русскому «крестьянин». Слово встречается в переводных книгах Ветхого Завета (IV Цар. 25,12; Есф. 1,20; Мудр. 18,11; Зир. 4,1; 4,25) со значением «убогий», «нищий». Судя по тексту устава Петрицонского монастыря, к XI в. оно приняло социальное значение: поселенец, прикрепленный к тяглу на господской (или на монастырской) земле и обязанный обрабатывать ее и производить сельскохозяйственные продукты в пользу владельца земли. В греческой редакции текста ему соответствует πάροικος (2,17;, 21,5; 29,1; 32, 1—2). По уставу только крестьянину можно было предоставлять сакаргав (см.).

Ксенодохия (0,35; 2,12; 29,2; 29,6; 29,7 ξενοδοχεῖον, по-грузински везде в форме ქსენადოშ-ი ксенадош-и) странноприимница, гостиница.

Куманский плен (2,19). Куманы — половцы. «В пустоту, которая образовалась после разрушения Болгарского царства (Василием II), устремились сначала Печенеги, потом Узы и Куманы (Половцы), теснившие их с тыла» (В. Васильевский, Византия и Печенеги: ЖМНПр. Отд. отт., 119).

«В XI столетии Печенеги, разделенные на 13 колен, кочевали на пространстве от берегов Днестра до реки Дуная. Узы, одно из более сильных племен той орды, которая потом в Европе получила название Команской или Половецкой, надвигаясь с востока, начинали теснить своих единоплеменников. В сентябре 1064 г. Узы явились на Дунае: целое племя в 600 тысяч со всем своим имуществом и скарбом.» (Там же, 123).

Грузинский текст дает формы «коман» и «куман», что̀ обязано, возможно, орфографической особенности текста устава.

Слова რომელი წარვაგეთ კომანთა გამოყვანებასა შინა обычно переводятся так: «что мы израсходовали во время вывода Команов» (35b, 7). Значит, были выведены (и приведены сюда, т. е. в Византию) команы. Но полагаю, что два хрисовула, удостоверявшие невиновность великого доместика Григория Бакурианис-дзе в отношении царских денег, израсходованных им «во время вывода команов», передает факт его выкупа из куманского плена. А что он попал в плен к язычникам и с ним немало его народа, об этом прямо говорится в одном месте типика (1,5). А что этими язычниками были куманы, об этом говорится в другом месте (2,19). В таком случае კუმანთა нужно понимать, как форму творительного падежа мн. числа в значении отложительного, в смысле კუმანთაჲთ «из куманов».

Этот вопрос требует доследования. Впрочем, Каухчишвили в новой работе полагает, что эти хрисовулы касаются того, что Григорий Бакурианис-дзе не подотчетен за деньги, выплаченные им в качестве дани команам (кипчакам); Georgica VIII, 1970, 236.

Легат (лат. legatum, в грузинском ლეღატი через посредство греческого) оставленное по завещанию имущество, вещь (2,13; 18,2; 34b,2).

Ливеллон (греч. λίβελλος от лат. libellus) memorial, petition (Sophocles).

Мамасахлис (მამასახლის-ი, б у к в.: «отец дома». В типике Петрицонского монастыря этот термин имеет два значения: Во-первых, это есть настоятель, игумен монастыря. В этом значении это слово употреблено, напр., в следующем предложении: «не подобает, чтобы один употреблял пищу и питье лучшего качества, чем другой, даже сам мамасахлис» (т. е. игумен, 4,2). В этом же значении встречается оно и в других местах: 0,31; 8,10; 9, загл.; 26,1; 26,3:, 36,6. Во-вторых, оно означает высшего представителя местной власти, архонта по греческой редакции, взимавшего мамасахлисский (архонтский) налог и с монастыря. Григорий Бакурианис-дзе освободил свой монастырь от разных налогов, в том числе и от мамасахлисского (3,1). См. также стр. 270—273.

Грузинский царь Баграт IV (1027—1072), считавшийся мамасахлисом на своей родине (в Тао и Кларджетии), уступил свои мамасахлисские права на селение Бареван (ბარევან-ი) Опизскому монастырю, передав его монастырю на трапезу (სატრაპეზოდ) (А. Шанидзе, Великий доместик Запада Византийской империи Григорий Бакурианис-дзе и грузинский монастырь, основанный им в Болгарии, Тбилиси, 1970, стр. 36).

Михайлат. См. Монеты.

Монеты. «Древние» византийские монеты, названные в типике Петрицонского монастыря (2,16):

1) **Романат** — золотая монета, чеканенная Романом III Аргиром (1028—34).

2) **Мономахат** — золотая монета, чеканенная Константином IX Мономахом (1042—1054).

3) **Дукат** — монета, чеканенная Константином Дукой (1059—1067).

4) **Шестиглав** (ექუსთავეული. или, по синодику Афоноиверской лавры, ექუსთავი «с шестью головами») номисма, чеканенная Романом Диогеном (1068—1071) и его женой Евдокией. На монете изображены шесть «го-

лов»: на лицевой стороне в центре И. Христос, благославляющий стоящих по сторонам Романа (налево) и Евдокию (направо), а на обороте Михаил (посередине), Константин (налево) и Андроник (направо). После смерти Константина Дуки у него остались сыновья Михаил, Андроник и Константин, которых отец при жизни сделал сопрестольными, возложив на них корону, а свою жену Евдокию объявил регентшей. Оставшись вдовой, Евдокия вышла замуж за Романа Диогена, который 1 января 1068 г. взошел на императорский престол. Новый император «ни минуты не колебался дать истребованные у него обязательства соблюдать права наследников престола и управлять совместно с царевичами Михаилом, Андроником и Константином, имена которых ставились во всех законодательных актах». (Успенский, 66). Это обязательство Романа Диогена отражено и на монете. В греческом тексте монета «шестиглав» названа «скиптратом».

Примечание: В Музее Грузии в Тбилиси имеется несколько экземпляров этой монеты (см. Т. Абрамишвили, Византийские монеты Музея Грузии. 1965 (на груз. яз.), №№ 442—450, таб. XXV, №№ 444, 445, 446). См. также R. Blake, 29.

5) **Михайлат.** До построения Петрицонского монастыря в Византии было семь императоров, носивших имя «Михаил», но монета, названная в типике «михайлатом», бита, по всем данным, Михаилом VII Парапинаком (1071—1078), старшим сыном Константина Дуки и Евдокии. Эта монета в синодике Афоноиверской лавры названа дукат-михайлатом (№№ 43, 44, 97).

Об этих византийских монетах см. Blake, 27—28.

Мономахат. См. Монеты.

Мтавар. Происходя от слова თავ-ი («голова»), «мтавар» значит «глава», «главный», «главарь». В качестве I части сложных слов оно передает греч. ἀρχι: мтаварангелоз-и («архангел»), мтавареpископос-и («архиепископ»), мтавардиакон-и («архидиакон»).

Мтавар эриставов (0,2) — глава эриставов, титул Бакуриана, отца Григория. В другом месте устава (21,11) отец Григория Бакуриан назван эриставом эриставов, т. е. князем князей. В обоих местах греческого текста стоит ἄρχων τῶν ἀρχόντων.

От этого слова произведено მთავრობა-ჲ «мтавробай» — мтаварство. См. Тавад.

Настоятель. Этим словом мы передаем три синонимических слова, означавших лицо, стоявшее во главе монастыря:

1) მამასახლის-ი («мамасахлис») 0,31; 4,2; 6,10; 8,10; 9, загл.; 26,3; 36,6. Отсюда მამასახლისობა-ჲ (24,2) «настоятельство».

2) მამაჲ (букв. «отец»), авва (8,11); отсюда მამობა-ჲ должность аввы, настоятельство.

3) წინამძღუარი (букв. «предводитель») 4,1; 4,12; 5 загл.; 5,2—8; 5,15. Слова მამასახლისი и წინამძღუარი иногда чередуются в одной и той же главе (напр., в 6,22).

Обновление бескровной жертвы (37,10) Литургия преждеосвященных даров. Триодная часть грузинского Синаксаря, переведенная Георгием Святогорцем (XI в.), «составлена на основе Студийской редакции. В самом деле, в среду и пятницу Сырной недели, а также и в пяток Стра-

стной полагается литургия преждеосвященных даров» (Кекелидзе, Литург. груз. памятники, 499—500).

Оксикасторовый (34а,47; 34а,49 ὀξυκάστωρος) бобровый (?), синий с пурпурным отливом (?), L. Petit, 62.

Парадотический практикон. См. Практикон.

Параклитик (პარაკლიტონ-ი 34а,43). «Этим именем называется вся вообще книга Октоих. В древних памятниках грузинских первые четыре гласа этой книги называются ჴმანი — гласы (основные), а остальные четыре гласа — გუერდნი («плагальные»). (Кекелидзе, 335).

Периоризм (περιορισμός, по-грузински პერიერეზმონ-ი периерезмон-и) указание границ земельного владения (2,1; 35с, 4; 5,12).

Питтакий (35b, 17, 18, 22, 23, 25) лат. pittacium «ярлык», откуда греч. πιττάκιον „письмо“.

Планина (2,3; 2,17 πλανηνά) «Д. Ксаналатос, как и большинство историков до него, переводили πλανηνά как горное пастбище (Bergweise) Ив. Дуйчев считает, что это слово не всегда означает горное пастбище, а скорее равнозначно современному болгарскому «планина»—«гора» (Литаврин, 116, прим. 15). Сам Литаврин планины понимает, как горные угодья, в том числе и пастбище (324).

Практикон (35b, 30, 31, 34, 37, 38 πράκτικον, в грузинской передаче პრახტიკონ-ი прахтикон-и) запись византийских чиновников, где отмечено, каково земельное владение, имя владетеля, состав его семьи, и указан соответствующий налог (Каухчишвили, 293, со ссылкой на Fr. Dölger, Sechs byz. Praktika). **Парадотический практикон** — возможно, это есть «практик передачи крестьян уже как зевгаратов (а не актимонов) вместе с надлежащей землей» (Литаврин, 103).

Полновесный. См. Стамилон.

Предстоятель (21, 10, по-груз. ზედა მწირველი) первенствующий священник, первый из служащих священников монастыря, то же самое, что и უპირატესი (Кекелидзе, 328).

Преторское имение (2,4). Преторами назывались представители гражданской власти. При Константине Мономахе (1042—1954) «в фемах была ослаблена абсолютная власть стратигов, рядом с ними поставлены представители гражданской власти с титулом преторов. Военный бюджет был сокращен, проводилась решительная мирная политика» (Ш. Диль, Осн. проблемы, 109).

Придел (12,1; 27,2, по-грузински ევჳტერ-ი εὐκτήριον «молельня» с перестановкой неслогового ჳ и с диссимиляционным озвончением первого согласного ქ) — особый алтарь в церкви, сверх главного и рядом с ним на правой или левой стороне, т. е. особое помещение с престолом.

Проастий (2,5; 2,6; 2,14) усадьба, богатая пригородная дача, вилла. Хотя грузинская форма этого слова (პრასტინ-ი «прастин») греческого происхождения (προάστειον), но оно нередко передает греческое κτῆμα, как, напр., 35а,2; 35а,4 и др.

Романат. См. Монеты.

Рукомойный прибор (34b, 8). Так мы передаем читаемое в рукописи слово შრინიდოქსესტი шринидоксест-и, что является, очевидно, ошибкой

вместо შირნიმოქსესტი, получившегося из χερνιβόξεστον «рукомойный прибор». Поскольку говорится о паре, то ясно, этот рукомойный прибор состоял из рукомоя и лохани. Несомненно, это есть нечто вроде ტაშტ-აბრაგი taśt-abrag i (т. е. طشت tašt «таз», «лохань» и ابریق ibriq «рукомой») дарственной грамоты 1020 года католикоса Грузии Мелхиседека (Грамота издана несколько раз, между прочим, и в IV томе «Вопросов истории Грузии» Н. Бердзенишвили, 1967, стр. 280—289).

Руга (9,2; 9,4; 29,2; 29,5; 31,1) ῥόγα из лат. erogatio. Грузинская форма როქ-ი (отсюда глагол გაროქვა «назначать жалование») близка к арм. Ռոգ, Ռոճ.

Сакаргав (0,38; 32,2). Термин, встречающийся и в поэме XII в. Ш. Руставели «Витязь в тигровой шкуре», обозначает нечто вроде владения вассала и его прав и обязанностей по отношению к своему сюзерену (патрону). Из текста устава (глава 32-ая) видно, что настоятелю Петрицонского монастыря запрещалось следовать обычаю, существовавшему в то время в монастырях Востока и Запада, и давать кому-либо из братьев сакаргав из монастырских владений: «либо крестьянина, либо землю, либо виноградник, либо сад, либо что-нибудь подобное». Вместе с тем основатель монастыря сделал оговорку: «но пусть дается сакаргав крестьянам, которые служат церкви и выполняют свой долг». Глагол კარგვა, от которого образован термин საკარგავ-ი («сакаргав»), обычно употреблялся в форме страд. залога с приставкой და: დაიკარგა, დაიკარგოს «обосноваться», «устроиться» вообще и, в частности, «устроиться в качестве მოსაკარგვე («мосакаргве») ,т. е. лица, которому дали монастырское земельное владение «в держание».

Сикрит (35a,15; 35b,25, по-грузински სიკრიტონ-ი «сикритон» σήκρητον от лат. secretum) ведомство, приказ.

Симоисис (35a,12; 35a,13; 35a,14; 35b,24, по-грузински სიმიოსინ-ი «симиосин», σημείωσις) постановление, судебное решение (Каухчишвили, 295).

Скарамангий (34a, 45 σκαραμάγγιον). Слово встречается и в других памятниках грузинского языка: в дарственной грамоте католикоса Грузии Мелхиседека (1020 г.), героическом эпосе «Амирандареджаниани» (XII в.), «Распорядке государева двора» (XIV в.). Из сопоставлений разных мест, где оно встречается в груз. источниках, а также в греческих (Каухчишвили, 295—6), можно заключить, что это есть драгоценная златотканная материя (видимо с изображениями животных и птиц), из которой шили верхнюю одежду, покров для престола (в алтаре церкви), попону коней, шатер, подушку и др.

Стамилон. «И каждая денежная руга должна быть полновесной» (9,2). В грузинском тексте стоит სტამილონი სრული «стамилон полный», чему соответствует ἱστάμενον τραχύ греческого текста. «Стамилон» устава Петрицонского монастыря безусловно то же самое, что и «стаменон» (სტამენონ-ი) синодика Афоноиверской лавры (№№ 42, 65, 78, 84, 106, 111, 120, 146); напр., о петрицонском игумене Феофане сказано: «дал он нам две литры стаменон» (№ 84); брат Григория Бакурианисдзе Аббас пожертвовал Афоноиверской лавре 500 шестиглавов стаме-

нон» (№ 111). Шестиглав — это скиптрат греческого текста устава Петрицонского монастыря.

Судья (35b,24). «Непосредственное отношение к сбору налогов имели и судьи» (Литаврин, 303).

Тавад (24,1) глава светской власти в округе, архонт. Тавадом назван сам Григорий Бакурианис-дзе, когда он управлял Карсом (35а,6), а когда он управлял городом Карином (или Феодосиополем), то назван «мтаваром» (35а,7) и «ганмге» (35b,15). Отсюда можно заключить, что «тавад», «мтавар» и «ганмге» в данном случае синонимы, поскольку в греческом тексте во всех трех случаях читается (χρυσόβουλλον) τῆς πράξεώς μου.

Торня (თორნე 29,2) особого рода печь для выпечки хлеба в виде больших тонких и широких листов (т. н. «лавашей») или продолговатых и плоских. Для обозначения «пекарни» в уставе употреблено ფურნე (29,2 furnus, φούρνος), а «торня» соответствует греческому κλίβανος.

Тривлат (τριβλάττιον 34а,52) род дорогой шелковой материи (βλαττίον от лат. blatta).

Установленные (по-грузински დაწესებულნი 6,17) «букв. узаконения, правила, канон.» В древних правилах так называется Шестопсалмие, т. е. шесть псалмов, читаемых в начале утрени. «Такое название Шестопсалмие получило по-грузински потому, что оно стоит в начале утрени, которая в древности называлась каноном» (Кекелидзе, 326).

Филотимия (35b,21 φιλοτιμία) подношение, дар, подарок.

Финифть (2,18; 34а, 1—2, 4—5) эмаль. Грузинская форма შემეფტონ-ი («шемептон») передает греческую χειμευτόν, к которой восходит и древнерусская «финифть».

Хартофилак (35в,24) заведующий архивом константинопольского патриарха.

Шестиглав (скиптрат). См. Монеты.

Шестопсалмие. См. Установленные.

Эристав князь (Этимологически «глава войска», воевода).

Эристав эриставов князь князей. Этот титул носил отец основателя Петрицонского монастыря Бакуриан (21,11), который назван также «мтаваром эриставов» (0,2). См. Мтавар.

Ядгар (იადგარ-ი 34а,45) богослужебная книга, известная под названием Минеи, точнее: Праздничная минея доафонского периода (Кекелидзе, Литург. груз. пам. XXV—XXVI; Иер. канонарь, 339). Книга названа «ядгаром» (перс. یادگار «память», «памятник»), вероятно, потому, что богослужебный материал в ней расположен в последовательном порядке празднования п а м я т и святых.

УКАЗАТЕЛЬ СОБСТВЕННЫХ ИМЕН ТИПИКА[1]

I. ЛИЧНЫЕ ИМЕНА

Аббас (عباس 'Απάσιος), родной брат Григория Бакурианис-дзе, магистр 0,2; 0,8; 2,7; 2,9; 21,1; (21,9; 21,10; 29,5); 37,9; 37, 11—14.

Аббас, брат Ахсартана, зять Григория Бакурианис-дзе 2,7.

Алексий Комнин, царь 2,18; 35с, 11.

Ахсартан, брат Аббаса, зятя Григория Бакурианис-дзе 2,7.

Бакуриан, эристав эриставов, отец Григория и Аббаса 0,2; 21,9; 21,11; 31,2; 36,1; 37,16.

Бакуриан, двоюродный брат Григория 31,2.

Бакурианис-дзе см. Григорий Бакурианис-дзе.

Ванский см. Григорий Ванский.

Вардан (проноит) 2,5.

Василий Великий 14,1; 34а, 29.

Вотаниат 35а, 4; 35b, 25.

Георгий (св.) 1,3; 34а, 10.

Гиезий 21,6.

Григорий Бакурианис-дзе, севаст и великий доместик Запада, строитель монастыря 0,2; 1,2; 2,1; 2,9; (5,1); 21,3; (21,8; 21,10); 36,1; 36,2; 37, 2—8.

Григорий Богослов 30,2; 34а, 28.

Григорий Ванский 0,36; 30, загл.; 30,1.

Евстафий (мученик) 21,1.

Евфимий, иерусалимский патриарх 36,2.

Евфросиния 35а, 3.

Ефрем (монах, у которого была сестра, которой запрещалось ходить в монастырь) 23,2.

Иоанн (евангелист) 34с, 27.

Иоанн (монах, у которого была мать, которой запрещалось ходить в монастырь) 23,2.

Исаак (св.) 34а, 44.

Иуда Искариотский 18,5; (21,6).

Иоанн (Креститель) 1,3.

Комнин см. Алексий Комнин.

Кртис киликиец 35b,19.

Максим (св.) 34а, 32.

Маргона 35а, 10.

Мария 1,3; 34а, 34.

Мисопотамец 35с, 10.

Михаил, царь 34b,1; 35а,4; 35а, 12; (35а, 13), 36b, 19.

Опидопай 35с, 12. Возможно, это есть тот же Опидопай, доторый упоминается в синодике Афоноиверской лавры, № 114 ('Οφιδόφιος? Blake, 23, прим. 3).

Павел (апостол) 5,8; (13,15); 15,11; 34а,40.

Панагий, монастырь св. Панагия 0,3; 0,5; 0,6; 9,2; 9,5; 12,6; 15,9; 36,4; 36,8; Louis Petit отметил, что τὰ Πα-

[1] Ссылки даны по главам и разделам. Вводная часть устава отмечена нулем. В скобках указаны места, где лицо не названо, но подразумевается.

ναγίου указывает на монастырь, построенный Панагием, как вообще и подобные выражения: τὰ Στουδίου. τὰ Ὑπάτιας и др. (стр. XIV). По мнению Соколова, под монастырем Панагия подразумевается монастырь, основанный весьма благочестивым монахом, которого вместо имени обычно называли «Всесвятым» (Πανάγιος-ом). Как сообщает И. Скилица, он известен и тем, что воспротивился намерению императрицы Евдокии, жены сперва Константина Дуки, а затем Романа Диогена, выйти замуж в третий раз за императора Вотаниата (1078—1081). Местоположение монастыря неизвестно. (И. Соколов, Грузинский монастырь в Болгарии: Христианское Чтение, 1906, Апрель, стр. 560).

По-грузински это имя дается всегда в форме родительного падежа (მონასტერსა პანაგიისა-სა, მონასტრისა პანაგიისა) или производного от него (პანაგიელთაჲ «панагийцев»), что предполагает форму именит. падежа პანაგიე (Панагие) или პანაგია (Панагиа).

Парапшап: сын Парапшапа 35b, 19.

Симеон (св.) 34 а,31.
Соломон, царь 15,13.
Студит (Феодор) 34а, 35.

Хотатор 34b,2. Это, вероятно, то же самое лицо, что и Хутатурий. (Хутатуриос), которого упоминает Никифор Вриенний, муж Анны Комниной. Попав в плен и будучи ограблен и раздет, Хутатурий был приведен к главнокомандующему Андронику, который одел его и обласкал, за что Хутатурий подарил своему благодетелю драгоценный камень, спрятанный им в лесу. Впоследствии этот драгоценный камень Андроник поднес в подарок императрице Марии, дочери грузинского царя Баграта IV (Georgica, V, 304—305).

Хвасрован, дядя Григория Бакурианис-дзе 31,2.

II. ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ И ТОПОНИМИЧЕСКИЕ ИМЕНА

Акритон (ἐν Ἀχρείδῳ) 35b,9.
Ани 35а,1.
Антиохия 2,9.
Армениаки 35а,2.
Армения 18,9.
Арнаса(ни)к 35а,2.

Ван см. Григорий Ванский (в указателе личных имен).

Ванска (крепость, Βάνισκα) 2,3; 35b, 2.

Варвары св. (поле) 2,2.
Вачкова 2,1.
Волерон 2,5; 35b,12.
Восток 0,2; 1,2; 1,4; 2,16; 35а,16.
Восточная церковь 32,1.

Вотина (крепость) 2,2 (τῶν Βοδινῶν).

Врис 2,3. По груз. тексту Врис — собственное имя, название новой крепости, а по греческому оно нарицательное имя: σὺν τῇ βρύσει „с родником».

Георгия св. (поле) 2,2; 2,5; 35с,3 (монастырь под горой Папик).
Греция 1,4; 18,9; 2,18.
Грузия 18,9.

Добролонг (поле) 2,1.
Добростан (поле) 2,1.

Евдукимо (село) 35а,11.

Желова (Γέλλοβα) 2,4.

Завалтон 2,13 τοῦ βάνδου Ζαβάλτας.
Запад 0,2; 1,2; 2,1; 2,11; 36,1.
Западная церковь 32,1.

Зауци 2,5 Ζαούτζη.
Захарии село 35c, 10.
Змолина 35b,8; 35b, 20.
Зравик (село, Σραβίκιον) 2,13; 29,6; 35c,1.

Иванова (поле) 2,1.
Иерусалим(ский патриарх) 36,2.
Ильи св. (исих.) 2,2.

Карин (Феодосиополь) 2,11; 2,16; 35a,7; 35b,15. В грузинском тексте два раза читается Теодосиополь (2,11; 2,16) и два раза — город Карин (Карну-калак): 35a,7; 35b,15. В греческом тексте везде Феодосиополь.
Кар (= Карс) 35a, 6.
Картпртик 35b,9 τοῦ χωρίου Χατετικίου.
Кесарополь 2,13.
Киликия (см. Кртис киликиец в указателе личных имен).
Константинополь 0,3. См. Царьград.
Котриа (село) 35a,11.
Ксантиа 35a,9.

Лавака 35b,2; 35c,8.
Лашкова (поле) 2,1. Буквы б и ш в древнегрузинском строчном письме вообще похожи друг на друга, но в рукописи устава их трудно отличить. Лишь смысл дает возможность знать, как надо читать. В данном случае можно читать и Лабкова, но и эта форма далека от греческой Λάλκουβα.
Ливад см. Хрусоливад.
Липицон (поле) 2,1.

Мармар (Мармара) 0,35; 29,5; 29,6.
Мартиспа 35a,2.
Мина (проастий) 2,6.
Мисинополь см. Мосинополь.
Мосина (поле) 2,1. Грузинская форма очень отличается от греческой (Βουρσεύς).
Мосинополь 2,5; 6,5; 35a,4; 35a,8; 35b,12; 35b,25; 35b,29; 35b,31. В грузинском тексте везде читается Мисинополь — с ассимиляцией первого гласного).

Никея 18,5.
Николая св. (исих.) 0,37; 2,2; 31,1; 31,4; 31,6. Странноприимница на берегу моря, которая, получая доходы с селения Прилонг, названа Прилонгской 0,35; 29,7.
Новый Рим 0,3. См. Константинополь, Царьград.

Панагия монастырь 0,3; 0,5; 0,6; 9,2; 12,6; 15.9; 36,4; 36,5. Панагийцы 9,5. О св. Панагие см. в указателе личных имен.
Панкалиц 35b,6.
Папик (гора) 2,5; 35c,3.
Перитеорий (по-грузински Перитор) 2,6; 2,7.
Петрицон, петрицонский 0,2; 1,3; 2,1; 2,8; 2,14; 35b,5; 35c,12; 36,1.
Пренак 2,2; 35c,10.
Прилонг 0,35; 2,9; 2,12; 29,6; 35c,2.

Рим см. Новый Рим.

Саркиния (по-грузински Са-саркин-оз-ет-и «страна сарацин») 18,9. В греческом тексте этому геогр. имени соответствует Συρία.
Серайская (фема) 2,13 τῶν Σερρῶν.
Святониколаевка 31,1; 31,6. См. Николая св. (исих.).
Сион 15,15.
Солоники см. Фессалоники.
Софии св. (церковь в Константинополе) 35b,25; 35c, загл.; 35c,13.
Спазма 35b,6.
Стенимах 2,2; 29,1; 35b,35.
Степаниана 2,9.

Тао 35a,1.
Тарсус (Тарсянин) 15, 11.

Фессалоники, Солоники 2,9; 36,2.

Филиппополь 1,3; 2,1; 6,5; 35a,5; 35c,4; 35a,8; 35a,13; 35a,14; 35b,13; 35b,14; 36,2 Филиппопольский митрополит 3,2; 35a,13.

Хахул (мон.) 35b,10.

Хлавава (поле) 2,13 Γελαύνων.

Хрусоливад 35a,3. Возможно, в этом имени соединены ошибочно прочитанные (τοῦ) χωρίου Λιβαδίου.

Царьград 36,4. См. Константинополь.

Чормерис 35a,1.

Чрвена (село) 35b,2 τῶν Τζερβενῶν.

Шиконь (село) 35b,9.

III. ЭТНИЧЕСКИЕ ИМЕНА

Армянин 35b,11.

Грек (ῥωμαῖος), греческий, по-гречески 0,30; 1,2; 2,18; 24, загл.; 24,1; 36,1; 36,2; 36,3.

Грузин, грузинский, по-грузински 0,2; 0,4; 0,7; 0,31; 1,2; 2,8; 2,14; 2,18; 25, загл.; 36,1;36,3; 36,5.

Коман, Куман 2,19; 35b,7.

Пецинаг (Печенег) 2,18; 35a,12.

Франги (южноиталийские норманны) 35b, 21; 36,2.

პირთა საძიებელი გამოკვლევისათვის [1]

Ⴀბაზ მაგისტროსი 11, 13, 14, 21, 25, 27, 44, 274.
აბრამიშვილი თ. 156.
აბულაძე ილია 226.
აბულაძე იუსტინე 207.
აბუსერ 180.
ათანასი (ტაოელი) 14.
ალექსი მეფე 22, 23.
ამანტოს კ. 41, 48, 56.
ამირანაშვილი შ. 55, 217.
ანა კომნინი 23, 24, 233.
ანდრონიკაშვილი მზია 158.
ანდრონიკე, ევდოკიას ვაჟი 11, 155, 156.
ანდრონიკე, მხედართმთავარი, 233.
ანთიმოზ ქართველი 16.
ანტონი ჭყონდიდელი 39, 199.
არსენ კათალიკოზი (1218—1233) 180.
არუთინ 48.
აჭარიანი ჰრ. 197.

Ⴁაკურიანი (გრიგოლის მამა) 27.
ბაგრატ IV 29, 30, 233.
ბაგრატიონნი 9, 13, 32.
ბაქრაძე დ. 158.
ბერძენიშვილი ნიკო 12, 13, 17, 201, 207.
ბექა 271.
ბეშქენ 30, 271, 272.
ბროსე მ. 30.

Ⴂაბაშვილი ბესიკ 13, 17.
გაბრიელ III, იერუს. პატრიარქი 48.
გიგინეიშვილი ოთარ 13, 17.
გიორგი მეფე 32, 273.
გიორგი მერჩულე 31.
გიორგი მთაწმიდელი 19, 30, 31, 145, 272.
გრიგოლ, მეორედ მაშენებელი პეტრიწონის მონასტრისა, 46.
გრიგოლ ხანძთელი 19, 31.
გრიგოლ ღმრთისმეტყუელი 216.

Ⴃავით დიდი (აღმაშენებელი) 20, 21, 39.
დავით ნარინი 97.
დე გოლი 55.
დოლიძე ი. 20, 26, 54, 207, 221, 307.
დოსითეოს, იერუს. პატრიარქი 43, 45, 46, 48.

Ⴄვდოკია დედოფალი 11, 155, 156, 166, 236.
ევსტათი მცხეთელი 24.
ერემიანი სურენ 238.
ეფთჳმე, იერუსალიმის პატრიარქი, 22, 27, 33, 34, 36.
ეფთჳმე მთაწმიდელი 18, 156, 272.
ეფრემ ასური 226.
ეფრემ მცირე 226.

---

[1] სიაში არ არის შეტანილი გრიგოლ ბაკურიანის ძე, რომელიც ძალიან ხშირად გვხვდება. ამას გარდა, ქართულ ნაწილში დასახელებული პირები რუსულ ნაწილშიც მრავალი გვხვდება და პირ-ႳႩႳႶ.

NB. ადგილი ნაჩვენებია გვერდების მიხედვით.

უასილი II 9, 15.
ვახტანგ VI 16.
ვოტანიატი 236.

თამარ მეფე 20, 39, 146, 199.
თარხნიშვილი მ. 10, 20, 25, 26, 43, 48, 52-55, 148, 212, 226, 230.
თაყაიშვილი ე. 55, 56, 57, 147, 199, 267.
თეოდორე სტუდიელი 209.

ივანე მჴარგრძელი, მანდატურთუხუცესი, 20.
იოანე პეტრიწი 24, 56.
იოვანე ახალციხელი. ნ. მარკოზისშვილი.
იოვანე, ათონის ქართველთა მონასტრის დამაარსებელი, 18, 156, 272.

კაკაბაძე ს. 20, 39, 145, 148, 197.
კალენიკე II, იერუს. პატრიარქი, 48.
კეკელიძე კ. 17, 24, 34, 108, 152, 162, 163, 168, 174, 181, 190.
კომნიანოსი, კომნინოსი. ნ. ალექსი მეფე.
კონდაკოვი. ნ. 209.

კონსტანტინე დუკა 155, 156, 165, 236.
კონსტანტინე მონომახი 155, 180, 195.
კონსტანტინე, ევდოკიას ვაჟი 11, 155, 156.
კორაისი დ. 9, 21, 40.

მათეოზ ურჰაელი (მათე ედესელი) 24.
მანოლოვი 51.
მარი ნ. 10, 11, 23, 24, 28-32, 145.
მარიამ დედოფალი 233.
მარკოზიშვილი იოანე, ახალციხელი, 43, 45-48, 52.
მელქისედეკ კათალიკოზი 201, 207, 210, 220
მურადიანი პ. 28, 29, 32.
მუსეოსი 9, 16, 22, 26, 27, 37.
მუსხელიშვილი ლ. 20.

ნიკიფორე ვრიენნიოსი 238.
ნიკოლაევი ვს. 25, 56.

ორბელიანი ს.-ს. 30, 31, 147, 177, 1178, 190, 201, 207, 231.
ოფიდოფაი 233.
ოქროპირ (ტაოელი) 14.

პანაგიე, პანაგიოსი 22, 238.
პაპავა ა. და თ. 56.
პატარიძე რ. 16, 50.
პეტიტი ლუი 9, 16, 23, 24, 26, 36, 377.
პეტრიწი იოანე 24, 56, 214.

ჟორდანია, თ. 18, 19, 20, 22, 39, 1147, 148, 163, 174, 180, 199, 201.

რომანოზ დიოგენი 11, 156, 166, 236.
რომანოზ III არგიროზი 155, 196.
რუსუდან მეფე 275.

სამოელ არქიდიაკონი 24.
სინაჲს-ძე 247.
სკილიცა იოვანე 236.
სკლიაროსი 145.
სოკოლოვი ი. 236, 238.
სოფოკლე 138, 158, 166, 205, 197,, ნ. Sophocles.
სტალინი 55.
სტეფანე უნგროვლახელ-ი 16.
სუიმიონ (სჳმიონ) ბედიელ-ალავერდელი 20.
სუმბატ დავითის-ძე 267.
სურგულაძე ი. 207.

ფერაძე გრიგოლ 25.
ქავთარაძე სერგი 17:
ყაუხჩიშვილი ს. 9, 10, 26, 29, 37, 38, 41, 43, 45, 48, 148, 149, 151, 164, 167, 173—177, 180, 183, 195, 206, 207, 209, 220, 227, 228, 230, 245.
შანიძე ა. 16, 39, 228, 253.
შანიძე მზექალა 145.
შარაშიძე ქრ. 137, 275.

ჩუბინაშვილი დავით 147, 158, 201, 207, 231.
ჩუბინაშვილი ნიკო 231.
ცაგარელი ა. 19, 198.
ცონევი ბ. 50.

ჭაჩუმ 48.
ხუაშაქ 30, 271.
ხრისანთე, იერუს. პატრიაქი 36, 45, 48.
ხუტატურიოს 233.

ჯავახიშვილი ივანე 19, 31, 39, 176, 206—208.
ჯანაშვილი მ. 30.

ჰონიგმან 338.

УКАЗАТЕЛЬ ЛИЧНЫХ ИМЕН, УПОМИНАЕМЫХ В ИССЛЕДОВАНИИ[2]

Аббас Бакурианис-дзе, магистр, брат Григория 260, 261, 330, 337.
Аббас, брат Ахсартана 261.
Абуладзе И. В. 268.
Авраам, католикос армян 261.
Алексей Комнин 248, 250.
Алп-Арслан 259.
Анастасий (имп.) 251.
Андрей (апостол) 266.
Андроник (военач.) 340.
Андроник, сын Евдокии 335.
Анна Комнина 247, 250, 251, 257, 259.
Арсен Икалтойский 263.
Арутюнова В. А. 258, 260, 263, 331.
Ахсартан 261.
Ачарян 259.
Баграт III 263.
Баграт IV 259, 270, 271, 272, 275, 334, 340.
Баграт, отец Смбата 260.
Бакрадзе Д. 275.
Бакуриан, отец Григория 260, 278, 335, 338; он же Бакуран (по-арм.) 247.
Бакуриан (младший), двоюродный брат Григория 260, 261.
Безобразов П. 254.
Бека 271.
Бердзенишвили 252, 253, 337.
Бешкен, эристав эриставов 271, 272.
Болотов В. 259.
Броссе 259.
Василий II (Болгаробойца) 331, 333.
Васильевский В. 213, 332, 333.
Вотаниат 340.
Врана 262.
Вриенний Никифор 259.
Георгий, царь 274, 275.
Георгий Законник (Мерчуле) 31, 267, 268.
Георгий-Лаша, царь 275.
Георгий Святогорец 256, 275, 335.
Гигинейшвили О. И. 252.
Гозалишвили Г. 250, 259.
Гошев Ив. 252.
Григорий Ванский 247.
Григорий Хандзтийский 267, 268, 269.
Давид Петрицонский 263.
Давид, отец Смбата 266.

---

[2] В список не внесен Григорий Бакурианис-дзе, который встречается очень часто. Кроме того многие из лиц, упоминаемых в грузинской части, встречаются и в русской части и наоборот.

NB. Ссылки указаны по страницам.

Давид Строитель (Великий) 273, 275.
Дарий 332.
Деметре, царь 275.
Джавахишвили (Джавахов) И. 256, 261, 267, 272, 331, 333.
Дилевски Н. М. 351
Диль, Ш. 336.
Диоклетиан 332.
Дуйчев Ив. 336.
Дьяченко 190.
Евдокия 334, 335, 340.
Евсеев И. Е. 271.
Евфимий Зигавин (Евтимий Зигабен) 252, 263.
Евфимий, иерус. патриарх 248.
Евфимий Святогорец 275.
Жордания Ф. 266.
Зенон (имп.) 251.
Ибн-Сина 247.
Иван 272.
Иоанн Петрицский 258.
Йорданов 331.
Каждан А. П. 252.
Каухчишвили С. Г. 243, 248, 254, 258, 276, 277, 331, 332, 333, 333, 334, 336, 337.
Кекелидзе К. С. 332, 333, 336, 338.
Кирион, груз. католикос 261.
Константин, сын Евдокии 335.
Константин Великий 332.
Константин Дука 332, 334, 340.
Константин Мономах 334, 336.
Кораис 249, 253.
Ксаналатос Д. 336.
Ксанта 262.
Кулеон 262.
Литаврин Г. Г. 11, 167, 244, 254, 331, 332, 336, 338.
Любарский Я. Н. 247, 250, 259.
Мария, императрица 340; она же абхазка Мариам или Мария Аланская 259.
Марр Н. 30, 250, 251, 257, 260, 262—268, 271.
Матфей Эдесский (Матеос Урхайеци) 251, 257, 259, 260, 277.
Мелхиседек, груз. католикос 337.
Мерчул. См. Георгий Законник.
Михаил VII 335.
Мурадян П. М. 258, 259, 261—265, 263, 270, 274.
Мусеос Г. 243, 249, 253, 257, 277.
Никифор Вриенний 259.
Николаев В. 37, 41, 46, 48, 249, 253, 263.
Никон Черногорец 263.
Орбелиани С. С. 268, 269.
Панагий 248, 340.
Перадзе Гр. 253.
Протич А. 252.
Пти Л. (Louis Petit), 249, 251, 2541, 255, 257.
Розен В. 331.
Роман III Аргир 334.
Роман Диоген 334, 335.
Руствели Ш. 331, 337.
Русудан, царица 275.
Симеон (св.) 257.
Скилица И. 340.
Смбат 260.
Соколов И. 248, 251, 252, 340.
Сумбат, сын Давида, 266.
Такайшвили Е. 266.
Тамара, царица 275.
Тархнишвили М. 244, 253, 258.
Травл 262.
Убертопул 250.
Успенский Ф. И. 156, 165, 250, 262, 274, 335.
Феофан, игумен Петриц. монастыря 337.
Хвасрован 260.
Хонигман см. Honigmann
Хуашака 271.
Хутатуриос 340.
Цец 259.
Шанидзе А. 26, 32, 252—254, 266, 334.
Эристави Р. 268.
Яхъя Антиохийский 331.
Beck Hans—Georg 252.
Blake R. P. 156, 238, 235.
Dölger 175, 178, 195, 206, 230, 236.
Du Ca nge 209.
Halske 214.
Honigmann 238, 252.
Petit Louis 243, 249, 277.
Protitch 252.
Sophocles 334.

ლიტერატურა

ЛИТЕРАТУРА

აბრამიშვილი თ. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მონეტები. თბ. 1965.

ათონის ივერიის მონასტრის ხელთნაწერი 1074 წლისა ალაპებით. თბ. 1901.

ამირანაშვილი შ. ქართული ხელოვნების ისტორია. თბ. 1961.

ამირანდარეჯანიანი. ნ. მ. ხონელი.

ანდრონიკაშვილი მზ. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან. თბ. 1966.

ალაპები. ნ. ათონის ივერიის მონასტრის ხელთნაწერი 1074 წლისა ალაპებით. თბ. 1901.

ბერძენიშვილი ნ. ძლევაჲ (გამარჯვება). რუმინია-ბულგარეთში მოგზაურობიდან. თბ. 1949.

გიორგი მთაწმიდელი. ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი. გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3). 1946.

გოზალიშვილი გ. გრიგოლ ბაკურიანის-ძე: მნათობი, 1970, № 2, გვ. 167—192.

გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება = შრომაჲ და მოღუაწებაჲ ღირსად ცხორებისაჲ წმ. და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი, არქიმანდრიტისაჲ, ხანძთისა და შატბერდისა აღმაშენებელისაჲ და მის თანა მრავალთა მამათა ნეტართაჲ. TP. VII. ს. პეტერბ. 1911. ნ. Георгий Мерчул.

დაჰანის ქვაბთა განგება (XIII ს.). გამოსცა ზ. მუსხელიშვილმა. ტფილისი 1939.

დისრამიანი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთეს ალექსანდრე გვახარიამ და მაგალი თოდუამ. თბ. 1962 (შემოკლებით: დისრ.).

იოანე პეტრიწის შრომები. ტ. II. ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა. ტფილისი 1937.

თაყაიშვილი ე. არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. პარიზი 1937.

ისტორიანი და აზმანი = ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი (ქართლის ცხოვრებაში, ტ. II).

კიმენი, I = ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, ნაწ. პირველი. კიმენი. ტ. I, პროფ. კორნ. კეკელიძის რედაქტორობით, ტფილისი, 1918.

მამათა სწავლანი X და XI ს.-თა ხელნაწერების მიხედვით. გამოსცა ილია აბუ-

ლაძემ ა. შანიძის რედაქციით (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 8). 1955.

მელქისედეკ კათალიკოზის გუჯარი (ნ. ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები. IV. 1967, გვ. 280—289).

მოსე ხონელი. ამირანდარეჯანიანი. გამოსცა ლილი ათანელიშვილმა. თბ. 1967.

პეტრიწონის წესდება. [ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ და შენიშვნებით გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა] Georgica V, გვ. 83—301.

პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი: ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. გამოსცა ი. დოლიძემ. 1970. გვ. 35—105.

პეტრიწონის წესდება. [ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ და შენიშვნებით გამოსცა ს. ყაუხჩიშვილმა] Georgica V, გვ. 83—301.

პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი: ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. გამოსცა ი. დოლიძემ. 1970. გვ. 35—105.

ჟამთა აღმწერელი (ქართლის ცხოვრებაში, ტ. II, გვ. 151—325).

ჟორდანია თ. ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა და «ძეგლი» ხა-ჰანის ქვაბთა. თბ. 1896.

ჟორდანია თ. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა. წ. I, ტფილისი 1892 (გარეკანზე 1893). წ. II. 1897.

როსტომიანი I = შაჰ-ნამეს ანუ მეფეთა წიგნის ქართული ვერსიები. ტექსტი გამოსცა და წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო იუსტინე აბულაძემ. თბ. 1916.

სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.). ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკვლევები და საძიებლები ქრ. შარაშიძისა 1961.

სოფოკლე ნ. Sophocles.

სულთა განმხრწნელისათჳს წყალებისა ბოლომილთასა, რომელსა შინა მოიჴსენების მასალიანთათჳსცა და პავლუკიანთა. წიგნში, რომელ-ა *Մաշ և Հայագիտության հարցեր. Երևան 1968*, გვ. *296—305*.

სუმბატ დავითის-ძის ქრონიკა ტაო-კლარჯეთის ბაგრატიონთა შესახებ. გამოცემა მესამე. ტექსტი გამოსცა შესავლით, შენიშვნებით და ორი გენეალოგიური ტაბულით ე. თაყაიშვილმა (მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 27). 1949.

ურუშაძე ა. ქართული კულტურის კერა ბულგარეთში. თბ. 1969.

ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. 1955. ტ. II. 1959.

ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. III. საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI—XIX სს.). ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და საძიებელი დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ.

ყაუხჩიშვილი ს. ახალი წიგნი პეტრიწონის შესახებ: მნათობი. 1956, № 1 (იანვარი) გვ. 175—178.

ყაუხჩიშვილი ს. პეტრიწონის წესდება: გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ. ტომი V, გვ. 83—301 (შემოკლებით — ყაუხჩ.).

ყაუხჩიშვილი ს. რას გვითხრობენ ძველი ბერძნები საქართველოს შესახებ მნ. 1964, გვ. 142—143.

შანიძე ა. სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში: ლიტერატურა და ხელოვნება № 21, 29 მაისს 1949 წ.

შანიძე ა. ჴ ბგერის წარმოშობის წყაროები ქართველურ ენებში. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე. 1960, № 2.

შანიძე ა. გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების მიხედვით (ძველი ქართული ენის ძეგლები. 3). 1946, გვ. 65 და შემდგომი.

ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი. ნ. გიორგი მთაწმიდელი.

ხელმწიფის კარის გარიგება. ე. თაყაიშვილის გამოცემა (ტფილისი, 1920), ი. დოლიძის გამოცემა (ქართ. სამ. ძეგლები II. 1965, გვ. 80—97). ი. სურგულაძის გამოცემა (ქართული სამართლის ძეგლები. 1970, გვ. 32—80).

ჯავახიშვილი ივ. ქართველი ერის ისტორია. წ. II, 1948.

ჯავახიშვილი ივ. ქართული სამართლის ისტორია. წ. II, ნაკვ. I. 1928; ნაკვ. II. 1929.

ჯავახიშვილი ივ. ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. მეორე გამოცემა. 1949.

ჯავახიშვილი ივ. ქართული სიგელთა-მცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა. ტფილისი 1926.

ჯავახიშვილი ივ. სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა. 1947.

ჯავახიშვილი ივ. მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. III—IV. 1962.

Աճառյան. Հայոց անձնանունների բառարան, հատ. գ. Երևան 1946; հատ. դ. 1948.

Մատթէոս Ուռհայեցի. Ժամանակագրութիւն. բ. տպագրութիւն. Վաղարշապատ. 1898.

Մուրադյան Պ. Մ. Գրիգոր Բակուրյանի «Սահմանք»-ի հունարեն և վրացերեն խմբագրությունների գնահատության հարցի շուրջ։ Պատմա-բանասիրական Հանդես. 1968, № 1, 103—118.

Երեմյան Ս. Տ. Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի (Փորձ VII դարի հայկական քարտեզի վերակազմության ժամանակակից քարտեզագիտության վրա). Երևան 1963.

Анна Комнина. Алексиада. Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н. Любарского. М., 1965.

Арутюнова В. А. К вопросу об ἄνθρωποι в типике Григория Бакуриана: Византийский Временник, XXIX, 1968, стр. 63—76.

Арутюнова В. А. Типик Григория Бакуриана и некоторые вопросы истории Византийской империи. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Ереван 1968.

Безобразов П. Неизданные монастырские уставы: ЖМНПр, 1887, ноябрь.
Болотов В. В. Лекции по истории древней церкви. IV. История церкви в период вселенских соборов. Петроград 1918.
Георгий Мерчул. Житие Григория Хандзтийского. Грузинский текст. Введение, издание, перевод Н. Марра (=Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии: кн. VII). СПб, 1911.
Гошев Ив. Нови данни за историята и археологията на Бачковския монастир (Ежегодник теологического факультета Софийского университета, т. VIII, 1930—31).
Джавахов И. А. Государственный строй древней Грузии и древней Армении, т. I, СПб, 1905.
Джавахов И. А. История церковного разрыва между Грузией и Арменией в начале VII века: Известия ИАН 1908, стр. 433—346; 511—536.
Диль Ш. Основные проблемы Византийской истории. Перевод с французского и предисловие В. Т. Горянова. М., 1947.
Дьяченко Григорий. Полный церковно-славянский словарь. М., 1899.
Житие Григория Хандзтийского. См. Георгий Мерчул.
Житие св. Иоанна и Евфимия. См. გ. მთაწმიდელი.
Жордания Ф. Описание рукописей и старопечатных книг Церковного музея духовенства Грузинской епархии. I. Тифлис. 1901.
Кекелидзе К. Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах. Тифлис. 1908.
Кекелидзе К. Иерусалимский канонарь VII века (Грузинская версия). Тифлис 1912. (Сокращенно: Кекелидзе).
Левченко М. В. История Византии. Крактий очерк. М.-Л., 1940.
Литаврин Г. Г. Болгария и Византия в XI—XII вв. М. 1960. (Сокращенно: Литаврин).
Марр Н. Арк'аун, монгольское название христиан в связи с вопросом об армянах-халкедонитах: Византийский Временник, т. XII, № 1 и 2. СПб. 1905 (1906). Сокращенно: (Аркаун).
Марр Н. Иоанн Петрицкий грузинский неоплатоник XI—XII века; Записки ВО ИРАО. т. XIX, СПб. 1909.
Марр Н. К вопросу о ближайшем сродстве армянского с иверским: Записки Восточного Отделения И. Русского археологического общества, XIX, 1909.
Марр Н. Грамматика чанского (лазского) языка. СПб. 1910.
Марр Н. Грузинские приписки греческого Евангелия из Коридии: Известия ИАН 1911.
Николаев В. Един феодален институт от XI век в нашите земи със специално предназначение; Известия на Института за българска история. София 1951, стр. 99—189.
Николаев В. Съдбата на типика-устав на Григорий Бакуриани (Пакуриан) и на неговото грузинско копие от софийската Народна библиотека. Ibid., стр. 266--297. (Сокращенно: Съдбата).
Пти Л. См. Petit Louis.
Распорядок государева двора. См. ხელმწიფის კარის გარიგება.
Рукопись Афоноиверского монастыря 1074 года с агапами=ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი აღაპებით. თბილისი 1901.

Скабаланович Н. А. Византийское государство и церковь в XI в. СПб. 1884.

Синодик Афоноиверского монастыря (на груз. яз.) в книге: ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი აღაპებით. თბილისი 1901.

Соколов И. Грузинский монастырь в Византии. Исторический этюд: Христианское чтение. 1906, Апрель, стр. 552—549; Октябрь. стр. 570—583.

Успенский Ф. И. История Византийской империи, т III, М.-Л., 1948. (Сокращенно: Успенский).

Шанидзе А. Г. Страница из историята на грузино-българските културни взаимоотношения: Исторически преглед. Год XIV, № 4 (1958), стр. 89—104.

Шанидзе А. Г. Великий доместик Запада Григорий Бакурианис-дзе и грузинский монастырь, основанный им в Болгарии. Тбилиси, 1970.

Ἀμάντου Κ. Χειρόγραφα τῆς μονῆς τοῦ Πακουριάνου παρὰ τὸν Στενήμαχον (Θρακικά. Τόμος δέκατος. Ἐν Ἀθήναις. 1938, σελ. 234—252). [Достать эту статью оказалось весьма трудным. Большое спасибо профессору Н. М. Дылевскому (Н. М. Дилевски, София), который прислал мне любезно микрофильм означенной статьи, полученный мной 14-го июня 1971 г.].

Beck Hans-Georg, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. München 1959.

Blake R. P. Some Byzantine Accounting Practices illustrated from Georgian Sources: Harvard Studies in Classical Philology. Vol, 51, pp 11—33 (Сокращенно: Blake).

Georgica, Scriptorum byzantinorum excerpta ad Georgiam pertinentia. Сведения византийских писателей о Грузии. Греческие тексты с грузинским переводом издал и примечаниями снабдил С. Г. Каухчишвили, t. V. Тбилиси 1963; t. VI 1966, t. VIII 1970 (Сокращенно: Georgica).

Halske H. Handwörterbuch der Münzkunde. 1909.

Honigmann Ernst. Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1071. Bruxelles 1935 (На обложке 1961).

Protitch A. Guide à travers la Bulgarie. Sofia 1922.

Sophocles E. A. Greek Lexicon of Roman and Byzantine Periods (From B. C. 146 to A. D. 1100). Cambridge. Harvard University Press. 1914 (Сокращенно: Sophocles, სოფოკლე).

Typicon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Bačkovo) en Bulgarie. Texte original publié par le R. P. Louis Petit, des augustins de l' Assomption: Византийский Временник. Приложение к XI тому. № 1. СПб. 1904.

Typicon Gregorii Pacuriani. Edidit Michael Tarchnišvili (CSCO, vol. 143 = Scriptores iberici, tomus 3). Louvain 1954.

Typicon Gregorii Pacuriani. Interpretatus est Michael Tarchnišvili (CSCO. vol. 144 = Sriptores iberici, tomus 4). Louvain 1954.

ႮႤႲႰႨႼႭႬႨႱ ႫႭႬႠႱႲႰႨႱ ႵႠႰႧႭჃႪႨ ႼႠႰႼႤႰႤႡႨ

ГРУЗИНСКИЕ НАДПИСИ ПЕТРИЦОНСКОГО МОНАСТЫРЯ

ГРУЗИНСКИЕ НАДПИСИ В ПЕТРИЦОНСКОМ МОНАСТЫРЕ

В Болгарии, в Петрицонском (Бачковском) монастыре, имеются две грузинские надписи, которые в специальной литературе упоминались мимоходом, но они вполне заслуживают того, чтобы были рассмотрены обстоятельно.

Одна из них имеется на иконе, а другая — на надкупольном кресте главного храма, храма богородицы.

Существовала еще третья надпись, на фреске в усыпальнице, но ее уже нет. К счастью, сохранилась копия этой надписи, сделанная от руки Д. Ласковым в 1896 г.

1. НАДПИСЬ НА ИКОНЕ

Эта икона известна давно. О ней докладывал еще проф. А. Цагарели в своем реферате о грузинских надписях, найденных в собранных П. А. Сырку в Болгарии, читанном им в Восточном отделении Русского Археологического общества в 1887 г. Реферат предназначался к печати в одном из ближайших выпусков органа означенного общества (ЗВО, II, стр. III), но напечатан не был[1].

Впоследствии тот же А. Цагарели писал: «нам известна теперь чрезвычайно интересная надпись, имеющаяся на золотом окладе иконы Петрицонской Богородицы, сделанном двумя братьями грузинами иноками Афанасием и Окропиром (Иоанном) в 1311 году»[2]. Автор собирался дать подробные сведения об этой иконе в следующем выпуске его «Сведений», которому так и не суждено было появиться[3].

Содержание этой надписи в общих чертах и с большими ошибками приведено у Louis Petit во введении (Introduction) к изданному им тексту греческой редакции типика[4], но приведено по неверному переводу на новогреческий язык, сделанному в прошлом веке неким священником Захарией, прибывшим в Петрицон в качестве паломника из Грузии. До-

---

[1] Христианский Восток, II, вып. I, стр. 149—150.

[2] А. Цагарели (или, вернее, его источник) ошибается: это есть не золотой оклад, а серебряный с позолотой. Кроме того, заметим, что грузинское имя Окропир значит «Златоуст». Этим объясняется, что А. Цагарели рядом с этим именем ставит в скобки Иоанна, имея в виду, вероятно, Иоанна Златоуста.

[3] А. Цагарели. Сведения о памятниках грузинской письменности. Т. I, вып. третий, СПб. 1894, стр. XII—XIII.

[4] Typicon de Grégoire Pacourianos pour le monastère de Pétritzos (Bačkovo) en Bulgarie, СПб. 1904. Византийский Временник. Приложение к XI тому, №1, стр. XIX—XX.

статочно сказать, что отец и сын надписи (Игнатий и Афанасий соответственно) в этом «переводе» названы братьями, а второй сын Игнатия Окропир даже совсем не упомянут. Не упомянут также и Андроник Младший. Кроме того, нет речи о стоимости заказа, а из двух грузинских дат приведена одна, да и та неверно.

Нельзя также пройти мимо отсебятины священника Захарии, будто в надписи читается, что (братья таойцы) пожертвовали (Петрицонскому монастырю) три селения в Грузии: Каралет с двумя мельницами, Эркнет с двумя виноградниками и Лило с несколькими полями. В последнем селении будто имелась на горке церковь богородицы Петрицонской с иконой «Петрицул»[1].

В 1898 году в Бачковский монастырь ездил член Русского археологического института в Константинополе J. Thibaut, который поместил в ХВ заметку об этой иконе, поврежденной в середине XVII в. от вспыхнувшего в монастыре пожара и доставленной в Константинополь для реставрации, как об этом вычитал он в одной греческой рукописи монастыря[2].

Н. Марр, один из редакторов названного органа, предпослав несколько слов этой заметке J. Thibaut, счел нужным дать фотоснимок иконы с новым окладом, прикрывающим бо́льшую часть надписи (ХВ II, вып. I, табл. IX). Давая снимок, Н. Марр писал: «Видную часть прикрытой позднейшей отделкой грузинской (церковными строчными буквами) надписи, как не дающую ничего определенного, здесь не обсуждаю в надежде, что откроется возможность исследовать ее полностью»[3].

Немногим раньше означенную икону привлек для своего труда Н. Лихачев, пользовавшийся старинным фотоснимком Д. Ермакова, сделанным, видимо, до 1878 г., судя по пометке: «№ 894. Бачко. Образ Бож. матери (серебр.) с грузинскими надписями. Европ. Тур.»[4]. Обратив внимание на то, что на двух серебряных пластинках по обеим сторонам головы под выступающими медальонами, читается надпись, которая эту икону называет «Влахернскою», что не соответствует типу «Умиления», в котором дано поясное изображение богоматери с младенцем, Н. Лихачев отметил: «В высшей степени интересен образ божией матери типа «Умиления»[5]. На окладе (сборном) набиты серебряные пластинки с надписью ΒΛΑΧΕΡΝΗΩΤΙϹΑ. Возможно, подобная икона в последний период существования Византийской Империи и находилась во Вла-

---

[1] Селения Каралет (კარალეთი) и Эркнет (ერგნეთი) находятся в Горийском районе, а Лило (ლილო) — около Тбилиси.

[2] Христианский Восток, т. II (1913), вып. I, стр. 50.

[3] Н. Марр. О чудотворной грузинской иконе монастыря Бачково в Болгарии (ХВ II, 149—150).

[4] Богатая фототека Д. Ермакова, куда вошла и коллекция А. Роинашвили (Роинова), сейчас находится в Музее Грузии в Тбилиси.

[5] Здесь (на стр. 136), а также на стр. 137, где дан фотоснимок Д. Ермакова, Н. Лихачев повторяет пометку ермаковского фотоснимка: «Образ находится в Европейской Турции». Это читается в книге, напечатанной в 1911 г., когда Болгария давно уже была независимым государством.

хернах, но вернее, что пластинки оклада просто с другой иконы. Венчик Спасителя не составляет одного целого с венцом Богоматери, но набит на него. В собрании автора имеется большая икона итало-греческой работы типа «Умиления» с надписью «Одигитрия». Такой надписи на весьма позднем памятнике также нельзя придавать значения»[1].

Того же мнения о пластинках был и Н. Кондаков, который писал: «икона Бачков. монастыря близ Пловдива (Болгария) относится к XIV веку; набитый на нее титул Божией Матери Горгоепикоос[2] перенесен на нее с другого образа[3].

Фотоснимок этой иконы (90 × 62 см.) в первоначальном окладе дан Кр. Миятевым в его исследовании «Към иконографията на Богородица-Умиление (Изв. на Археол. Инст. III, 165—193, табл. III)[4], а в новом окладе — Йор. Ивановым в его историко-археологическом очерке «Асеновата крепость над Станимака и Бачковският монастир (Изв. на Българ. археол. дружество, II, 1911 г., София, 1912, стр. 211, обр. 7), где икона имеет подпись: «Бачковската чудотворна икона от 1310 г.». Эта ошибка в датировке иконы (1310 г. вместо 1311 г.) идет от неправильного новогреческого перевода, напечатанного у L. Petit.

Что же касается надписи иконы, то она обнародована Дим. Цончевым по переводу членов Грузинской научной экспедиции (ГНМПл, кн. II, София, 1950, стр. 287)[5], а также Вс. Николаевым (Съдбата, 290), который напечатал и неполный снимок иконы богоматери по клише архимандрита Бачковского монастыря Ионы (Обр. 7).

Члены Грузинской Научной экспедиции смотрели эту икону 11-го и 12-го марта 1949 года, в дни нашего пребывания в Петрицонском (Бачковском) монастыре.

Ввиду того, что грузинская надпись большей частью была прикрыта новым окладом, сделанным, судя по надписи наверху, в 1819 г., то для ее прочтения требовалось снять новый оклад и выявить надпись целиком. А для этого нужны были умелые руки. На помощь нам пришел Иван Пенчев, секретарь Пловдивского городского Совета, сопровождавший нас 11-го марта из Пловдива в монастырь. Он обещался прислать из города на следующий день мастера для вскрытия надписи.

Мы переночевали в древнем грузинском монастыре.

На другой день из Пловдива приехали в монастырь председатель Пловдивского городского совета Иван Перпелиев и Иван Пенчев, взявшие с собой золотых дел мастера. Мастер-армянин осторожно снял гвоздики, которыми новый оклад был закреплен на старую основу, и перед нами предстал замечательный исторический памятник, правда, повреж-

---

[1] Н. П. Лихачев, Историческое значение итало-греческой иконописи. Изображения Богоматери в произведениях итало-греческих иконописцев и их влияние на композиции некоторых прославленных русских икон. СПб 1911, стр. 136 и 137.

[2] Sic.

[3] Н. Кондаков. Русская икона, III. Текст, ч. первая, стр. 168, прим. 2-ое.

[4] Кр. Миятев отмечает, что эта икона издана еще Б. Филовым (Старобългарското изкуство. София, 1924, 62, обр. 44).

[5] Цитирую по Вс. Николаеву (Съдбата, 290).

денный, но и сохранившимися частями достаточно показывающий незаурядный художественный вкус создавшего его мастера.

Живописная икона в общем значительно пострадала. От серебряного оклада, обступавшего полуфигуру богоматери и младенца, сохранилась верхняя правая часть с нимбами богоматери и младенца. Впрочем, угол соединения верхнего правого борта отломан и заменен другим. Заменен также (вероятно в XVII веке) весь левый борт новым с совершенно иными (геометрическими) рисунками, чем на сохранившихся старых частях на правой стороне.

На опаленных от огня лицах богоматери и младенца нельзя различить ничего (носа, глаз, губ), но хорошо сохранилось головное покрывало богоматери с каймой, образующей складки. Мать обеими руками поддерживает младенца, от которого также не осталось ничего, кроме левой ручонки, обнимающей мать выше груди. От матери также ничего не осталось, кроме общего контура головы и хорошо видных рук.

Получив возможность ближе познакомиться с грузинской надписью в церкви[1], я списал ее поспешно и проверил списанное.

По просьбе игумена монастыря Ионы я сделал русский перевод надписи и дал ему .Игумен весьма удивился ,удостоверившись, что надпись совсем не то сообщает, что он знал раньше о ней

Богоматерь и младенец имеют надписи по-гречески: на двух крупных медальонах, расположенных наверху, по обеим сторонам головы богоматери, вровень с верхней частью нимба читается МР ΘΥ, а ниже, на двух набитых узких прямоугольных пластинках, помещенных под медальонами, читается ее титул с артиклем впереди. Пластинки имеют по три строчки, в две или три буквы в строчке: ΥΒ|ΛΑ|ΧΕΡ || ΝΗ|ΩΤΗCΑ.| Начальная буква Υ стоит, вероятно, вм. Η (= Η ΒΛΑΧΕΡΝΗΩΤΗCΑ). Под правой пластинкой имеется два малых медальона с надписью, относящейся к младенцу: IC XC.

Грузинская надпись нанесена на серебряный оклад и расположена по обеим сторонам рисунка богоматери. Она начинается на левой стороне под пластинкой и переходит на правую. Строки неодинаковой длины. Сообразуясь со свободным местом на окладе, мастер наносил на каждую строку столько букв, сколько помещалось. Максимальное количество букв в строке 16, но есть и строки в две буквы или в одну, в особенности к концу.

В первом столбце надписи, на левой стороне, с самого начала помещалось 23 строки, из которых две последние, имевшие всего четыре буквы[2], отбиты. А во втором столбце, на правой стороне, 42 строки, из

---

[1] Монастырские власти не склонны были позволить нам вынести икону из церкви, где было холодно: был морозный день, кругом в горах лежал снег.

[2] Эти недостающие буквы даны на далеко не точной копии, вклеенной в Софийский список типика Петрицонского монастыря, в виде ⴑⴈⴖⴑ. Эта копия издана В. Николаевым (Съдбата, Рис. 6), который полагает, что она сделана священником Иоанном Маркозисшвили в 1702 г. Я же полагаю, что она сделана в 19-ом веке, возможно священником Захарией.

которых 15 последних имеют каждая по 3 буквы или по 2, или даже по одной.

В начале надписи стоит крест, как это принято было в грузинских надписях.

Письмо заглавное (грузинский устав), не строчное, как неправильно отметил Н. Марр, но некоторые буквы спускаются вниз, как в строчном письме. Встречаются обычные сокращения слов. После некоторых слов стоит двоеточие. Двоеточиями отделены также буквы с числовым значением, над которыми стоят знаки, подобные знакам сокращения. Строки неровны. Бросается в глаза крупно выведенная буква Ⴙ.

Из других палеографических особенностей можно отметить, что вторая буква союза ႣႠ («и») вписана в круг предыдущей четыре раза (I, 16; II, 12, 19, 23)[1].

Надпись (табл. 14) читается, как показано на 359-й странице.

С раскрытием тител и в новогрузинской транскрипции надпись дает следующее: + მოიჭედა წმიდაჲ ესე ხატი ყოვლად წმიდისა დედოფლისა ჩუენისა ღმრთისმშობლისაჲ პეტრიწონს ორთა ჴორციელად ძმათა მიერ ტაოელთა ეგნატის შვილთა მოძღურისა ათანასის და ოქროპირისა პერპერითა **რკე** (125) და წინაშე ხატისა საკანდლითა ვეცხლისაითა საბერძნეთს მეფობასა კეთილად მსახურთა მეფეთა ანდრონიკე, მიხაელ და ანდრონიკესსა პალეოლოღოს ძეთასა, ხოლო ქართლს კონსტანტინესსა და დიმიტრისსა ბაგრატონიანთასა, დასაბამითგანთა წელთა ბერძულად **ჴყით** (6819), ხოლო ქართულად **ჴშიე** (6915).

წმიდაო ღმრთისმშობელო, შეიწირე მცირე ესე ძღუენი მათი და შეუნდვენ და მეოხ ეყავ მათ და მშობელთა მათთა დღესა მას დიდსა სასჯელისასა წინაშე ძისა შენისა და ღმრთისა ჩუენისა. ამინ, ამინ იყავნ, ამინ. ქრონიკონსა **ფლა** (531), ინდიკტიონსა **თ** (9).

ქრისტე ღმერთო, შეიწყალენ სულნი მათნი, კაცთ მოყუარე, ამინ.

В переводе на русский язык это значит:

«Окована святая сия икона пресвятой царицы нашей богородицы в Петрицоне двумя родными братьями[2] таойцами, сыновьями Игнатия— наставником Афанасием и Окропиром за 125 перперов вместе с серебряной лампадой перед иконой в царствование в Греции благочестивых царей Андроника, Михаила и Андроника Палеологов[3], а в Грузии — Константина и Димитрия Багратидов, в лето от начала (мира) по-гречески 6819, а по-грузински 6915.

Святая богородица, прими в жертву сей малый их дар и прости им и будь ходатаем им и их родителям в день суда перед твоим сыном и богом нашим. Аминь, аминь да будет, аминь.

В хроникон 531, индикта 9.

Христе боже, помилуй их души, человеколюбче, аминь».

---

[1] За неимением такой лигатуры в типографии, вписанная в круг буква здесь дана рядом с предыдущей.

[2] Буквально: двумя братьями по плоти.

[3] Буквально: сыновей Палеолога.

Надпись на иконе

I

+ ႫႭႨႦႤ
ႣႠ: ႼႥ
ႤႱႤ ႻႠႲ
Ⴄ: ႩႣ ႼႣႤ
ႱႠ: ႣႣႴ
ႡႨႱႠ ႹႰႤ
ႱႠ ႶႧႨႱ
ႫႷႚႡႨႱႥ:
ႮႤႲႬႨႼႭ
ႰႱ: ႭႬႧႠ
ႷႬႢႡႣ Ⴏ
ႫႠႧႠ ႫႬ:
ႲႠႭႤႡႧႠ Ⴄ႘Ⴐ
ႠႲႤႱ ႷႪႤႡႧႠ: Ⴋ
ႭႯႶႬႨႱႠ: ႠႧႠႰႠႱႨႱ
ႣႠ ႭႵႬႭႮႨႬႨႱႠ ႮႤ
ႬႮႤႬႨႧႠ: Ⴌ:Ⴉ:Ⴄ: ႣႠ
ႼႤ ႻႲႤႨႱႠ: ႱႠႩႠ
ႰႣႡႤႨႧႠ:
ႪႤႢႻ
ႡႨႱ
[ႠႨ
ႧႠ]

II

ႱႚႤႬႯႰႤ
ႧႱ: ႫႤႴႭ
ႚႠႱႠ: ႩႤႧႤ
ႡႠႣ ႫႱႻႬႧ
Ⴀ ႫႤႴႤႧႠ:
ႠႰႣႬႭႰႤႩႤ:
ႫႻႡ:ႣႠ ႠႰ
ႣႬႭႰႤႩႤႱႱ
Ⴀ: ႮႠႡႤႭႡႭႶ
ႭႱ ႯႤႧႱႠ:
Ⴛ: ႵႬႧႡႱ: ႩႭႱႲ
ႠႰႲႤႨႰႤႱႱႠ: ႣႠ ႣႨႫႤ
ႲႬႤႨႱႱႠ: ႚႠ႘ႬႠႲႭ
ႰႤႠႰႧႠႱႠ: ႣႱႚႫႧ႘Ⴐ
ႧႠ ႼႤႡႧႠ: ႚႬႯႡႣ: Ⴛ:Ⴞ:ႤႧ:
:Ⴛ: ႵႬႧႡႣ: Ⴛ:Ⴗ:ႤႤ: ႼႭ ႶႤႱ
ႫႷႚႡႭ: ႷႤႤႼႤႬႤ: ႫႢႤႬႤ
ႤႱႤ ႯႶႭႩႤႰႤ ႫႧႤ: ႣႠ ႷႰ
ႣႠ ႫႤႭႻ Ⴄ႞Ⴂ ႫႧ ႣႠ
ႫႷႚႡႧႠ ႫႧႧႠ ႣႶႤႱႠ
ႫႱ ႣႨႣႱႠ ႱႱႿ
ႤႡႨႱႱႠ: ႼႤ ႯႤ
ႱႠ ႷႰႤႨႱႠ ႣႠ ႶႤႱႠ
ႹႰႤႨႱႠ ႠႰ ႠႰ
Ⴄ႞ႢႰ ႠႰ
ႵႬႰႩႰႱႠ:Ⴔ:Ⴁ:Ⴀ:
ႤႰႣႤႩ
ႲႤႭ
ႰႱႠ
Ⴇ:.
ႵႤ
ႶႭ
ႷႤႰ
ႱႡ
ႰႤ
Ⴋ
ႧႰ
Ⴄ
ႩႢႧ
Ⴋ႞
ႬႤ
ႠႰ

Как видно, дата создания оклада иконы дана и по византийской системе летосчисления, и по грузинской; по византийской системе назван 6819-ый год «от начала» (мира), а по грузинской системе — сперва «от начала» (мира) 6915, а затем 531 г. по 532-летнему периоду 13-го оборота, начавшегося в 781 году. Все они дают один и тот же год, именно, 1311-ый по принятому ныне у нас летосчислению. В самом деле, 6819 — 5508 = 1311; 6915 — 5604 = 1311; 780 + 531 = 1311. Следует знать, что грузины «от сотворения мира» до Р.Х. считали 5604 г., а не 5508, как византийцы. Добавим к этому, что этому же (1311-ому) году соответствует и 9-ый индикт, который тоже указан в надписи, ибо со времени введения летосчисления по малым индиктам, в основу которых был положен пересмотр налоговых обложений через каждые 15 лет, до 1311 года прошло 999 лет (1311—312=999). Из них 990 лет составили 66 циклов (990 : 15=66), остаток 9, т. е. 9-ый год 67-го цикла. Таким образом, выходит, что датировка надписи является идеальной.

Надпись дает также указание на царствовавших тогда лиц в Византии («в Греции») и в Грузии. Царями Византии названы Палеологи Андроник (Старший, дед) и его сопрестольники: Михаил (сын) и Андроник (Младший, внук). Последний в то время был еще малолетним, никак не подозревавшим, что после смерти отца (в 1320 г.) он будет заподозрен в измене, лишен титула сопрестольника и что ему придется воевать с дедом и отстаивать свои права.

Что же касается царственных особ Грузии, то здесь названы Константин и Димитрий Багратиды. Царь Константин хорошо известен, Это — правнук Тамары Великой по линии дочери: Тамара Великая (ум. в 1212) → Русудана (ум. в 1245 г.) → Давид-Нарин (ум. в 1293 г.) → Константин.

Будучи первородным, Константин воцарился в Западной Грузии после смерти отца (в 1293 г.). Что же касается Димитрия, то это, вероятно, его сын и соправитель. Говорю «вероятно» потому, что других сведений о нем не имеется.

Эпоха, когда был окован образ Петрицонской богоматери, была эпохой хозяйничания монголов в Грузии, когда в восточной ее части была полная анархия вследствие отчаянного сопротивления Давида VI, сына Димитрия II, казненного монголами в 1289 г. Давид VI был сыном правнука Тамары Великой по линии сына: Тамара (ум. в 1212 г.) → Георгий-Лаша (ум. в 1223 г.) → Давид-Улу (ум. в 1270 г.) → Димитрий II (его обезглавили в 1289 г.) → Давид VI.

Укрепившись в Дариальском ущелье и не доверяя монголам, призывавшим его к покорности, Давид VI давал им повод мстить и бесконечно разорять страну, доведенную до полного обнищания и опустошения.

Вот почему, думаю, в надписи Петрицонской иконы Божией матери нет ни одного слова о царственной особе в Восточной Грузии. Возможно, заказчики иконы — братья Афанасий и Окропир, находясь в Болгарии, и не были осведомлены о том, что творилось тогда в Восточной Грузии и ограничились упоминанием Константина, царившего в Западной Грузии с преемником и соправителем (?) Димитрием.

---

[1] И. Джавахишвили. История Груз. народа, III, 1949. (На груз. яз.).

Западная Грузия, не знавшая монгольского ига, но все же находившаяся в финансовой зависимости от монголов (она платила им ежегодно 40.000 перперов) пользовалась относительным спокойствием, которое иногда нарушалось усобицей между братьями Константином и Микелом.

Возможно, грузинские иноки в Болгарии имели смутное представление о политических событиях в Грузии, которая в надписи именуется древним термином «Картли» и которая им все еще казалась единым государством. Но скорее, мы сами имеем превратное представление о тогдашних событиях, вследствие мизерного количества исторических источников, кое-как уцелевших и дошедших до нас, несмотря на бесчисленные войны и опустошения страны внешними врагами и не менее пагубные внутренние междоусобицы. Во всяком случае, сообщение надписи Петрицонской богоматери весьма показательно и отныне грузинская историческая наука должна его учесть, как это подчеркнул Н. Бердзенишвили[1].

В надписи речь идет о стоимости заказа; отмечено, что за оковку иконы, а также за серебряную лампаду, которая должна была гореть перед этой иконой, братья таойцы заплатили 125 перперов.

Впрочем, последняя числовая буква (Ⴄ) не ясна и, возможно, ее надо читать, как Ⴅ (6), Ⴡ (8) или Ⴈ (10). Смотря по тому, как мы ее прочтем, число будет ႰႩႤ (125), ႰႩႥ (126), ႰႩჁ (128) или ႰႩႨ (130).

Перпер, или иперпер (ὑπέρπερον) — византийская золотая монета, введенная Алексеем Комниным[2]. В надписи иконы это слово дано в форме творит. падежа (პერპერითა perperit'a) и неизвестно, как звучит по-грузински начальная форма, форма имен. падежа: პერპერ-ი perper-i или პერპერა-ჲ perpera-y.

Зато эта золотая монета часто упоминается в синодике Афоноиверской лавры в форме პერპერა-ჲ perpera-y (№№ 14, 22, 32, 39, 69, 109, 144, 148, 150, 158, 160) или в форме პერპერატ-ი perperat-i (№№ 45, 128, 135, 141). Последняя форма образована, вероятно, по аналогии с названиями других византийских монет, каковы: дукат, мономахат, михайлат, скиптрат и т. п. В том же синодике встречается также დრაჰკანი პერპერა-ჲ drahkan-i perpera-y (№ 50) или დრაჰკან-ი პერპერატ-ი drahkan-i perperat-i (№ 122), где drahkan употреблен в смысле золотой монеты. Интересно отметить, что в типике Петрицонского монастыря (1083 г.) в качестве денежной единицы назван драхкан (დრაჰკან-ი), передающий номисму греческой редакции типика, а здесь, в надписи иконы, в качестве денежной единицы фигурирует перпер (ὑπέρπερον).

Братья Афанасий и Окропир из грузинской юго-западной провинции Тао, как видно, были монахами Петрицонского монастыря. Старший из них, Афанасий, назван термином მოძღუარი mojγuar-i, что́ значит «учитель», «наставник», «путеводитель», «священник» (в особенности, у которого исповедуются, т. е. «духовник»). Трудно сказать, какую должность занимал он в монастыре. Возможно, он был учителем в Святони-

---

[1] ძლევაჲ, 34—35.

[2] R. P. Blake. Some Byzantine Accounting Practices Illustrated from Georgian Sources: Harvard Studies in Classical Philology, Volume 51, p. 24.

колаевской школе, где обучались шесть отроков, которых готовили для пополнения числа священников, совершавших литургию (Глава 31-ая типика). В этой связи Н. Берзенишвили думал, что открытая Григорием Бакурианис-дзе грузинская школа при монастыре функционировала еще в XIV веке [1].

В заключение отметим, что названную надпись в оригинале впервые обнародовал член Грузинской научной экспедиции Н. Бердзенишвили в брошюре под заглавием ძლევაი («Победа», стр. 33), рассказывающей о работе членов Грузинской научной экспедиции, и оттуда перепечатал ее Г. Чубинашвили, который в своем исследовании поместил также и старинный фотоснимок Д. Ермакова [2].

II. НАДПИСЬ НА НАДКУПОЛЬНОМ КРЕСТЕ ХРАМА БОГОРОДИЦЫ

Членам Грузинской научной экспедиции сообщили в монастыре, что надкупольный крест главного храма имеет надпись, но неизвестно, на каком языке и какого содержания. Так как без специального приспособления невозможно было легко взобраться на купол и осмотреть надпись, мы собирались было проститься с гостеприимными хозяевами и выехать в Пловдив в надежде, что после нам пришлют фотоснимок надписи, как вдруг одному из членов экспедиции — тюркологу О. Гигинейшвили пришла в голову идея подняться на крышу купола и здесь же выяснить вопрос. «Погодите немного, сказал он нам, попробую подняться на купол». Признаться, я немного побоялся, чтобы не произошло чего-нибудь недоброго. Болгары даже взяли у него расписку, что они снимают с себя всякую ответственность за возможные неприятные последствия, но он настоял на своем и, к счастью, все обошлось благополучно.

Достали лестницу и приставили к церкви. Смелый альпинист, надеясь на свой опыт в горах Кавказа, в Альпах и на Памире, снял пальто, галоши и быстро поднялся по лестнице, поддерживавшейся Ив. Перпелиевым. Вслед за ним поднялся на крышу и Ив. Перпелиев, который остался у основания барабана, а О. Гигинейшвили вскарабкался на купол. Здесь он сумел заснять карандашные оттиски видных частей надписи [3] и спустился, весело улыбаясь и показывая результат своего успешного замысла.

Надпись оказалась, как и следовало ожидать, грузинской, выполненной древнегрузинским письмом. Два из этих оттисков были изданы в 1949 году Н. Бердзенишвили в его брошюре ძლევაი («Победа»). Но вся надпись полностью напечатана у В. Николаева по оттиску Христо Попова.

[1] ძლევაი, 34.

[2] Г. Н. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство (т. I). Текст, Тбилиси, 1959, стр. 626 (Грузинская надпись иконы дана без перевода). Фотоснимок: (т. II). Иллюстрации № 486 с пометкой: «Петрицони (ныне Бачково). Икона 1311 года».

[3] Буквы у основания креста большой частью были скрыты под крышей.

По сообщению Радослава Т. Левакова, полученному в Тбилиси в 1961 г., «во время проведения ремонтных работ в сентябре и октябре 1956 года, когда перекрывали новой черепицей два храма Бачковского монастыря (св. Богородицы и св. Архангела), с купола храма Богородицы сняли воздвигнутый там медный крест, позолоченный. На значительной части креста позолота уже повреждена и образовались большие и малые черные точки и пятна. Высота креста 672 мм., ширина 442 мм., вес 2,970 килограмма, толщина в середине 10 мм, а по краям 5 мм. Ширина выступающих частей: верхнего рукава 98 мм., а на двух боковых рукавах по 103 мм. На лицевой стороне креста, на четырех его концах имеется грузинская надпись».

Врезанная в металл надпись состоит из трех слов, из которых первое, разделенное на две части, нанесено на горизонтальные рукава креста (начало на левый; конец на правый). Второе слово помещено на верхнем рукаве, а третье — внизу. Все слова даны сокращенно, и над ними имеются знаки сокращения (титла) в форме лежащей восьмерки, не соединенной концами. Каждая часть разделенного слова имеет свое титло, первое из которых (на левой стороне) является лишним. Надпись заканчивается троеточием. В конце первого слова на правом горизонтальном рукаве креста видны две далеко отстающие друг от друга точки на одной вертикали, но они, думаю, не относятся к надписи, а образовались вследствие осыпания позолоты. Верхние части трех групп букв ႻႪ ႤႥ ႵႲႤႱ соединены в одну сплошную линию. Последняя буква Ⴈ начинается чуть выше верхней линии, коротка и не доходит до крючка предыдущей. Правое крыло буквы Ⴅ низко приделано к вертикальной линии. Буквы представлены здесь (табл. 15) в натуральную величину. По рисунку видно, что те из них, которые имеют вертикальные линии, довольно высоки и узки.

Надпись имеет такой вид:

ႻႪ ႤႥႢ ႢჃႱ ႵႲႤႱႨ.

С раскрытием сокращений она гласит:

ႻႪႤႥႠႢ ႢႤႱႭჃႱ ႵႰႨႱႲႤႱႨ

В новогрузинской транскрипции это выглядит так:
ძლევაჲ ჲესუს ქრისტესი.

В русском переводе это значит:

ПОБЕДА ИИСУСА ХРИСТА

Обращает на себя внимание форма ႢჃႱ, которая читается, как ႢႤႱႭჃႱ, в новогрузинской (т. н. мхедрульной) передаче ჲესუს, где в начале слова стоит буква Ⴢ вм. обычной Ⴈ, равно как конечная буква ს — показатель родительного падежа.

Высказывалось мнение, что надкупольный крест с грузинской надписью, возможно, и есть тот воеводский крест, который пожертвовал

---

[1] ძლევაჲ, стр. 37.
[2] Съдбата, Рис. 8.

своему монастырю Григорий Бакурианис-дзе в 1083 году. По предположению Н. Бердзенишвили, это есть, надо думать, не тот воеводский крест, который в то время был необходим в походах, т. е. не стратегический крест великого доместика Запада, а тот, который сопровождал Григория в боях, когда он был зораваром (воеводой) византийского «Востока»[1].

Но известно, что Григорий Бакурианис-дзе пожертвовал основанному им в Болгарии монастырю серебряный крест позолоченный (Типик, 34b, 4), а надкупольный крест является медным, как об этом сообщил Радослав Т. Леваков. Это во-первых. А во-вторых, палеографические данные надписи надкупольного креста не позволяют относить его к XI веку, конечно, в том случае, если крест и его надпись одновременны. Надпись, по-моему, поздняя, вероятно, не ранее XIV века.

С другой стороны, надпись надкупольного креста показывает, что грузины прочно сидят в Петрицонском монастыре и в XIV веке, что подтверждается и надписью на иконе Петрицонской богоматери.

III. ФРЕСКОВАЯ НАДПИСЬ В КЛАДБИЩЕНСКОЙ ЦЕРКВИ

Этой надписи уже нет, но она бесспорно была в усыпальнице Бачковского монастыря в конце XIX в. Ее видел Д. Ласков летом 1896 года и скопировал от руки старательно, но, посетив монастырь вторично в 1912 году вместе с учениками Софийской духовной семинарии, он уже не мог обнаружить следов фрески и ее надписи. Тогда он напечатал журнальную статью об экскурсии в монастырь, приложив свою копию надписи, сохранившуюся у него с 1896 года.[2] В статье он высказал предположение, что надпись, вероятно, грузинская и содержит имя святого, похожего на св. Георгия.

Позже Д. Ласков отправил свою журнальную статью в Петербург Н. Марру для разъяснения надписи. Н. Марр не преминул сообщить Д. Ласкову перевод надписи.

После этого Д. Ласков счел нужным напечатать новую статью «Грузински надпис от Бачковският монастыр»,[3] где он сообщил следующие подробности об обстоятельствах находки фрески и надписи на ней: «Това беше през летото на 1896 год. Надписът личеше на едно медалионно изображение фреска-бюст на светец, който имаше всичката прилика на св. Георги. Фреската се намери под мазилката на сегашните фрески, в притвора (артиката) на църквата-гробница в северо-западния ъгъл близо до известното изображение на българския царь Иван Александър. Надписът бе копиран с рука от мене, щом падна мазилката, що го покриваше».

Копия грузинской надписи, сделанная Д. Ласковым, выглядит так: (Табл. 16).

---

[1] Н. Бердзенишвили, ფლევია, стр. 36.

[2] Църк. вестник, 1912, № 32, стр. 394.

[3] Изв. на Българското археологическо дружество: IV, 1914 (София 1915), стр. 268—270.

Вся надпись состоит из трех слов, из которых первое и второе даны сокращенно, притом первое имеет наверху знак сокращения, а второе — нет. Отсутствие знака сокращения над вторым словом, вероятно, случайное: или он уже стерся ко времени первого посещения Д. Ласковым усыпальницы, или был прикрыт слоем краски.

Буквы древнегрузинские, заглавные. Обращает на себя внимание первая буква третьего слова в форме крестика, выведенная совсем не соразмерно с другими буквами.

Надпись в печатном виде выглядит так:

Ⴜ̃Ⴢ Ⴂ̄Ⴈ ႵႠႸႭႤႧႨႱႠႢ

С раскрытием тител, она примет такой вид:

ႼႫႨႣႠႢ ႢႨႭႰႢႨ ႵႠႸႭႤႧႨႱႠႢ

В переводе же на русский язык это значит:

СВЯТОЙ ГЕОРГИЙ КАШОЕТСКИЙ

По вопросу о датировке надписи можно сказать, что она, судя по копии Д. Ласкова, едва ли может быть отнесена к XI веку, ко времени основания грузинской обители в Болгарии. Меня смущает не столько наклонный характер букв, сколько очертание одной из них, встречающейся два раза и занимающей второе место с начала и первое с конца. Она похожа на древнегрузинскую букву S (ჳ) и латинскую S. Да и верхняя линия буквы Ⴀ в виде дуги не очень располагает нас, чтобы отнести надпись к XI веку. Это скорее работа XIII—XIV вв.

Қашоет (ქაშოეთ-ი) или Қашует (ქაშუეთ-ი) является географическим термином, оканчивающимся суффиксом ეთ. Этот суффикс образует названия стран: ოს-ეთ-ი Ос-ет-и (Осетия), რუს-ეთ-ი Рус-ет-и (Россия), სომხ-ეთ-ი Сомх-ет-и (Армения) и т. п.[1], а также названия населенных пунктов и местностей в Грузии; ბაზალ-ეთ-ი Базал-ет-и (сел.), აბანო-ეთ-ი Абано-ет-и (сел.), ბასილ-ეთ-ი Басил-ет-и (сел.) и т. п.[2]

В современном грузинском языке Қашует (ქაშუეთ-ი) дает Қашвет (ქაშვეთ-ი). По «Административно-территориальному делению» Грузинской ССР (1966 года) известны два населенных пункта под названием Қашвет (ქაშვეთ-ი): один в Тагветском (თაგვეთის) сельском обществе Хашурского района, а другой в Ленджерском (ლენჯერის) сельском обществе Местийского района. Но этот географический термин имеет более широкое рапространение. На дореволюционной пятиверстной русской карте показаны Қашветские горы: одна к югу от сел. Земо Хведурети (Горийского района), а другая над селением Малое Лило (около Тбилиси).

Что же касается Қашветского св. Георгия, то хорошо известна церковь во имя этого святого в самом центре столицы Грузии, на проспекте

---

[1] В дальнейшем грузинские слова даем новогрузинским письмом, выработанным из древнегрузинского строчного на протяжении XI—XIII веков.

[2] Стоящая в конце гласная -ი -и является окончанием именительного падежа.

Руставели.[1] Здесь на месте старой церкви была построена в 1754 г. новая, которая не раз подвергалась перестройке в XIX веке. К югу от нее существовала малая церковь, развалины которой еще видны были до 1820 года. В 1903—10 гг. здесь была построена совершенно новая церковь по плану Самтависского храма.

Не менее интересно, что в Цюрмийском обществе Вольной Сванетии (в Местийском районе, по современному административно-территориальному делению) полковник И. Бартоломей в 1853 г. видел икону св. Георгия Кашоетского с надписью, которую он опубликовал. Бартоломей дает описание иконы в следующих словах: «В главной церкви общества, во имя св. Георгия, находятся несколько икон в окладах и ризах. Первое место занимает храмовая икона, на коей повторено то же самое изображение поверженного венценосца, как описано было в Ипарской церкви, но без имени Диоклетиана и не в шапке арзакидов,[2] а в зубчатом венце, с длинными привесками, какие встречаются на византийских монетах XII-го века. Снизу, на серебряном поле, вычеканена следующая надпись»:[3] (Табл. 16).

К великому нашему сожалению, золотого (?) оклада этой иконы уже нет, равно как и надписи. По словам Е. Такайшвили, осмотревшего цюрмийские древности в 1910 г., осталась только деревянная доска с рельефным изображением св. Георгия на коне, поражающего копьем венценосца.[4] Е. Такайшвили эту надпись по копии И. Бартоломея читает так:

ႼႫႨႣႠႭ ႢႨႭႰႢႨ ႵႠႸႭႳ-
ႤႧႨႱႠႭ ႫႤႭႾ ႣႠ ႫႴႠႰႥ-
ႤႪ ႫႤႷႠႥ
ႫႠႫႩႭႡႪႱႠ ႸႤႬႱ[Ⴀ]
ႿႨႵႠႻႤႱႠ ႾႭႳ-
ႺႤႱႱႠ ႫႨႵႤႪႱ

С таким чтением можно согласиться, но надо учесть, что в предпоследнем слове стоит одна Ⴑ (ႾႭႳႺႤႱႠ) вместо двух (ႾႭႳႺႤႱႱႠ).

В переводе на русский язык это значит:

«Святой Георгий Кашуетский, будь ходатаем и покровителем мне, твоему украсителю священнику Микелу Джикадзе».

И. Бартоломей, которому наука обязана сохранением этой надписи для истории Грузии, может быть и не ошибался, предполагая, что виденная им в Цюрми икона св. Георгия Кашеотского первоначально на-

---

[1] Говорю «в самом центре», но это, конечно, ныне, а когда-то это было გარეუბანი Гареубани («Околоток») гор. Тифлиса. В сороковых годах прошлого века эта местность называлась სალაყბო Салакбо («Говорильня)». Платон Иосселиани. Описание древностей города Тифлиса. Тифлис 1866, стр. 77.

[2] Сейчас мы сказали бы: аршакидов. **А. Ш.**

[3] Поездка в Вольную Сванетию, (Записки Кавказского отдела И. Русского географического общества, III), стр. 33.

[4] ექ. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს. პარიზი 1937, გვ. 222.

ходилась в сел. Кашвети (ქაშვეთ-ი) Ленджерского общества, в трех километрах ниже районного центра.

Как отмечал еще Д. Бакрадзе, Кашоетскому св. Георгию посвящены церкви во многих местах Грузии. Трудно сказать, какая из них является первоначальной, побудившей верующих строить одноименные церкви в других местах и создавать иконы. Во всяком случае, появление этого святого в фресковой росписи кладбищенской церкви грузинской Петрицонской обители в Болгарии весьма показательно и свидетельствует о громком имени этого святого, весьма прославленного среди верующих средневекового грузинского общества.

Церковь св. Георгия Кашоетского в Тбилиси ныне обычно называют Квашветской (ქვაშვეთისა), что находится в связи с легендой, возникшей для объяснения географо-топографического имени Кашоет или Кашует (ქაშოეთ-ი, ქაშუეთ-ი). Легенда эта, сообщающая об одном эпизоде из жизни св. Давида Гареджийского, хорошо известна,[1] но она лишена всякого правдоподобия. Следует отметить, что эта легенда отсутствует в «Житии» самого Давида Гареджийского,[2] сперва подвизавшегося на горе «Мтацминда» («святая гора») в Тбилиси и часто спускавшегося для проповеди к месту Кашоетской церкви. В этом топониме отсутствует звук **в**: Кашоет-и (Кашует-и), как это хорошо засвидетельствовано древними письменными памятниками: надписью Цюрмийской иконы и Петрицонско-Бачковской фрески. Не содержит звука **в** и форма Каджует (ქაჯუეთ-ი), употребляемая у грузинских горцев, называемых хевсурами и живущих в верховьях Левой (Пшаво-Хевсурской) Арагвы. В народном стихотворении სალოცავები («Молитвенные места», или «К кому обращаются с молитвой»), записанном Т. Разикашвили и напечатанном мной в 1931 г.,[3] св. Георгий в Хахмате назван Каджуетским. Он воюет с каджами, т. е. с мифологическими человекоподобными существами, обладающими сверхчеловеческой силой. В стихотворении читается:

გიორგი ხახმატის ჯვარი ქაჯებს ას აკიდებული.
— ქაჯუეთს რად იარები, გიორგივ ქარის ფერაო?
— ვალი მიკიდავ, ვალსა ვსთხოვ. რას მკითხავ ქრისტეს დედაო?

В переводе это значит:

«Георгий — хахматский святой все время возится с каджами.
— Георгий ветроподобный, ты зачем ездишь в Каджует?
— За ним числится мой долг, я требую долга. Чего ты спрашиваешь, Христа матерь?»

По другому варианту «Георгий ветроподобный» (გიორგი ქარის ფერა) назван «Георгием подобным ржи» (გიორგი სვილის ფერა) и под ним понимается не Хахматский, а Лашарский св. Георгий, что находится в Пшавском ущелье, впрочем, не в виде церкви или иконы, а молитвен-

---

[1] Платон Иосселиани. Описание древностей города Тифлиса (Тифлис 1866), стр. 41—42; Д. Бакрадзе. Кавказ в древних памятниках христианства (в статье «Кашоетская церковь в Тифлисе»), стр. 31.

[2] ცხოვრებაჲ დავით გარესჯელისაჲ: ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები. ტექსტები გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ. Тбилиси, 1955 стр. 144—187.

[1] ა. შანიძე. ქართული ხალხური პოეზია. I. ხევსურული. 1931. № 548 (стр. 228).

ного места, где имеется, как и в Хахмате, небольшая молельня в виде каменной постройки. Под Каджуетом жители. Пшавского ущелья понимают Кистетию (ქისტეთ-ი), т. е. Ингушетию, расположенную к северу от главного Кавказского хребта.

В комментариях к вышеприведенному отрывку я писал 40 лет тому назад: «Несомненно, Хахматский Георгий, ездящий в Каджует—это хевсурский вариант Кащуетского Георгия, во имя которого построено много церквей». Я и сейчас такого мнения. Добавлю только, что в одном сказании, записанном мной в 1911 году со слов одного хевсура, вм. Каджуета (ქაჯუეთ-ი) стоит Каджавет (ქაჯავეთ-ი), откуда св. Георгий пригнал в с. Хахмат скот и доставил наковальню с молотом.[1]

Как видно из этого далеко неполного обзора, св. Георгий Кашоетский весьма прославленный святой в Грузии, равно как и другие святые Георгии, известные по названиям других местностей: Илорский, Алавердский, Горисджварский, Гериставский и др.

Церкви во имя св. Георгия—самые распространенные в Грузии. В Местийском районе культ св. Георгия даже выше культа Христа Спасителя. Это объясняется, вероятно, тем, что св. Георгий—это тот святой, на которого перешел культ Луны, главного божества (мужского пола!) картвельских племен в дохристианское время.[2]

Поэтому вполне понятно, что одну из трех церквей Петрицонского монастыря, закончившегося постройкой в 1083 г., Григорий Бакурианис-дзе посвятил св. Георгию Победоносцу, который в фресковой надписи кладбищенской церкви назван был Кашоетским.

---

[1] Там же, стр. 593.

[2] И. Джавахишвили. История грузинского народа, кн. I. Тифлис 1928, стр. 45 54 (на груз. языке).

ს უ რ ა თ ე ბ ი

Иллюстрации

23. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში

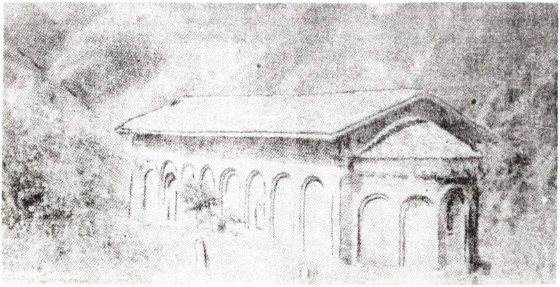

ეკლესია საძვალის თავზე
Церковь над усыпальницей

ღვთისმშობლის ეკლესია
Церковь Богородицы
(«Краткая история болгарской архитектуры»)

გრიგოლ და აბაზ ბაკურიანის-ძეები
Григорий и Аббас Бакурианис-дзе. Фреска в усыпальнице.
(Акварель Д. Ризова-Возиря).

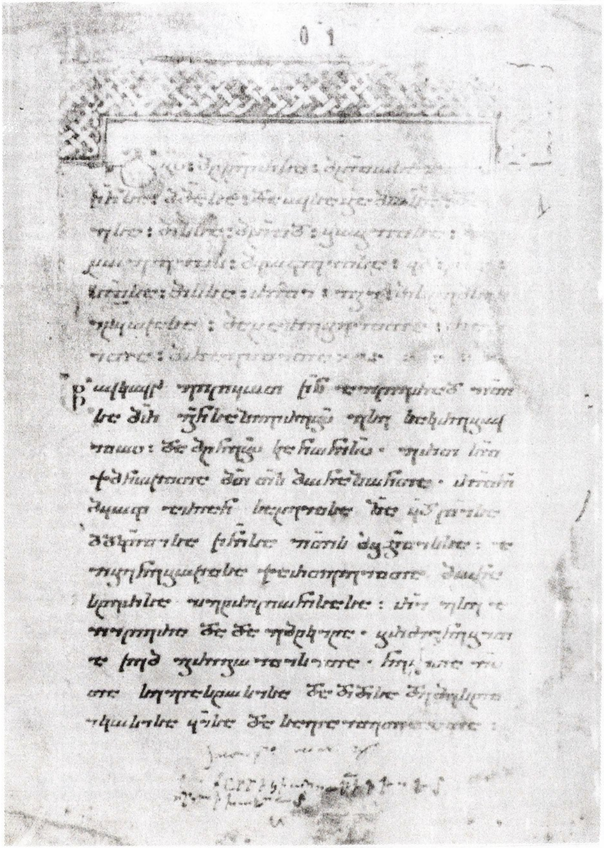

ხიოსის ხელნაწერი. 1-ლი გვერდი
Хиосская рукопись. 1-ая стр.

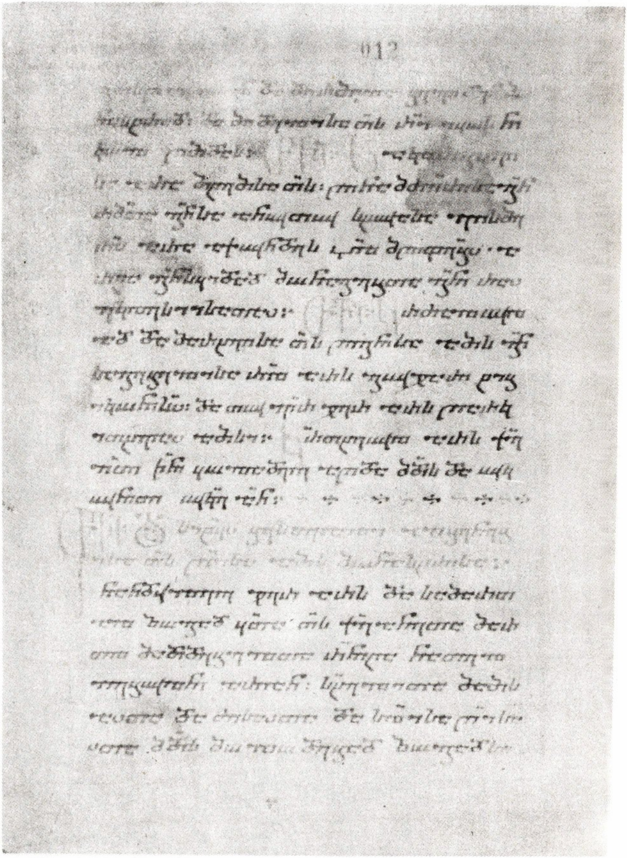

ხიოსის ხელნაწერი. გვერდი 12
Хиосская рукопись. 12-ая стр.

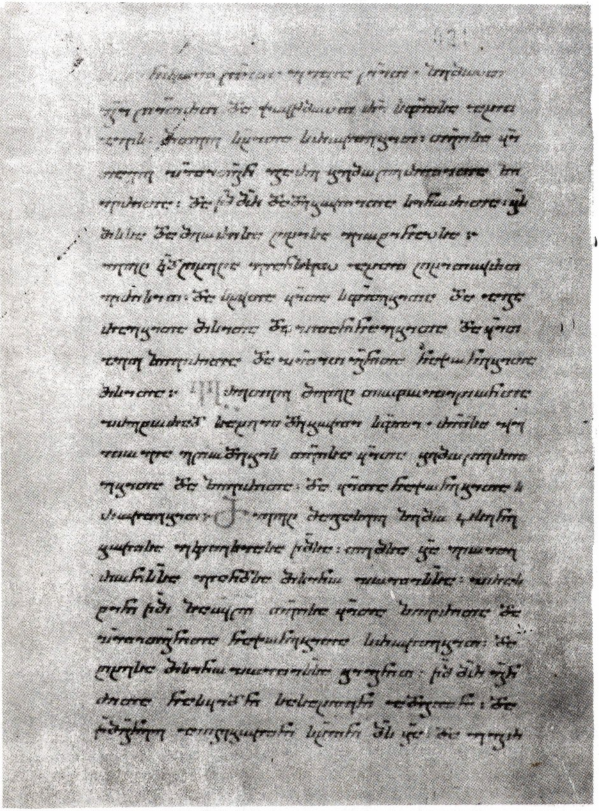

ხიოსის ხელნაწერი. გვერდი 21
Хиосская рукопись. 21-ая стр.

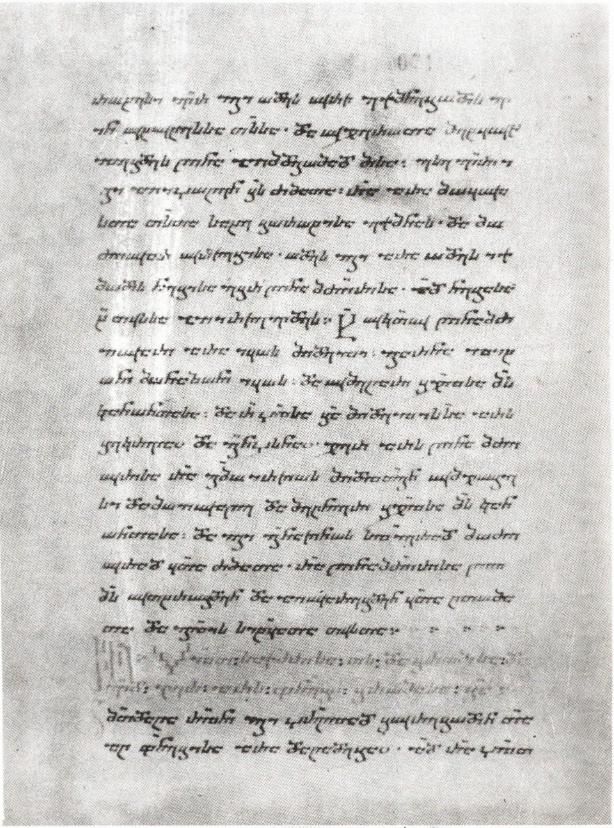

ხიოსის ხელნაწერი. გვერდი 71
Хиосская рукопись. 71-ая стр.

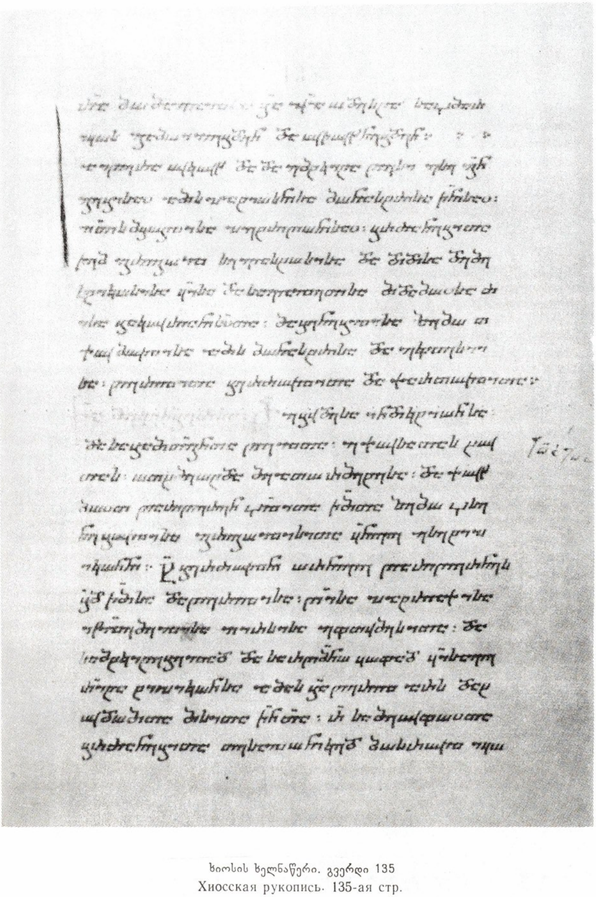

ხიოსის ხელნაწერი. გვერდი 135
Хиосская рукопись. 135-ая стр.

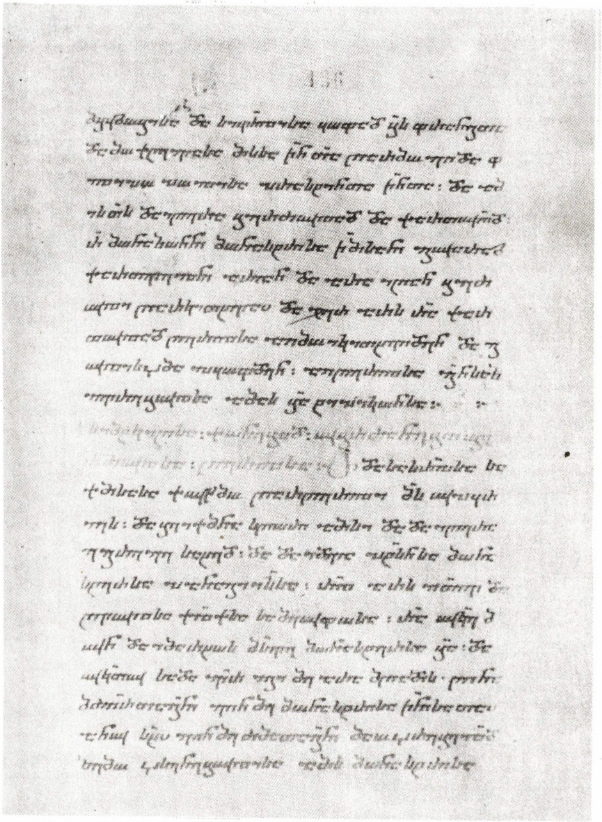

ხიოსის ხელნაწერი. გვერდი 136
Хиосская рукопись. 136-ая стр.

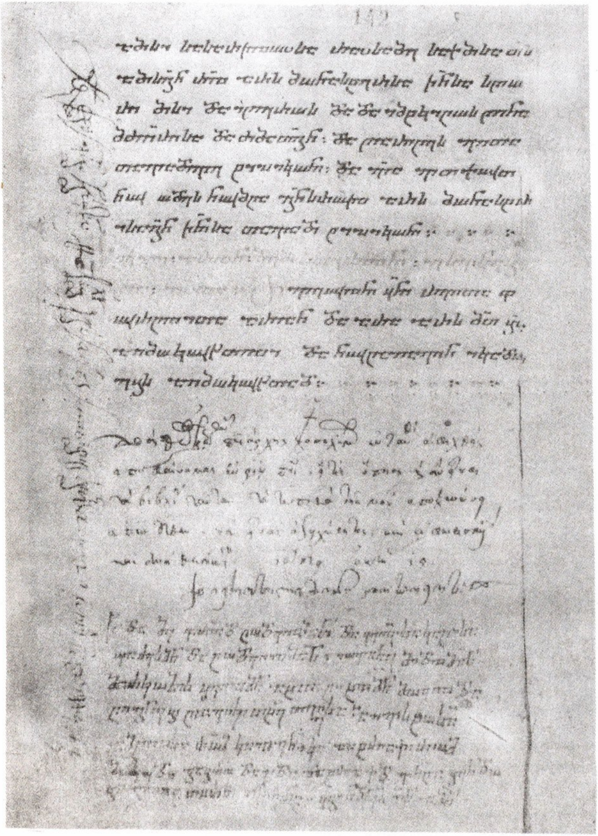

ხიოსის ხელნაწერი. გვერდი 142, მინაწერებიანი
Хиосская рукопись. 142-ая стр., с приписками

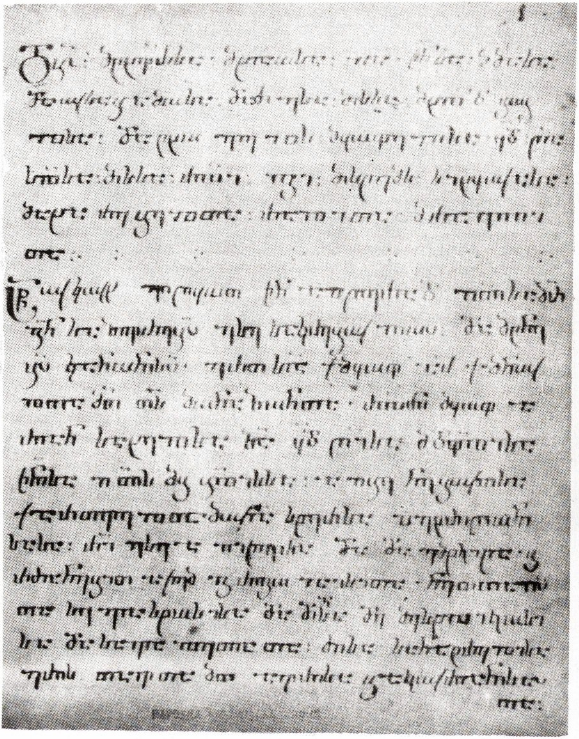

სოფიის ხელნაწერი. 1-ლი გვერდი
Софийская рукопись. 1-ая стр.

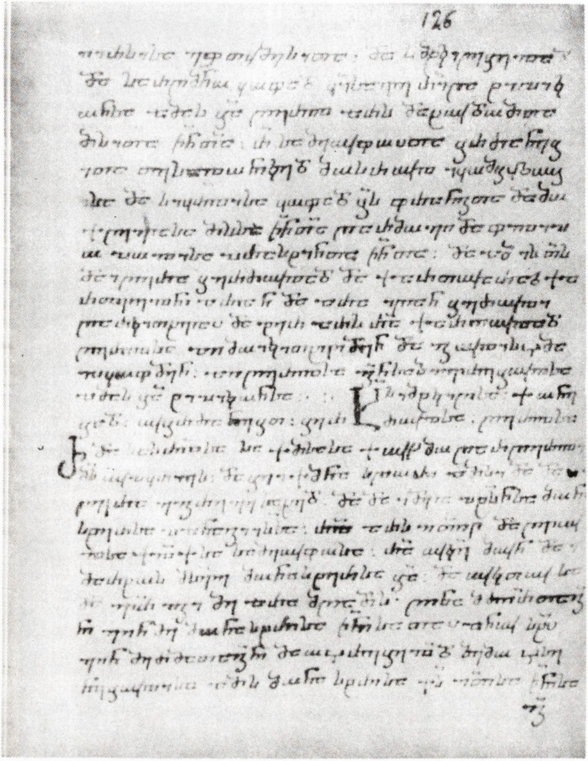

სოფიის ხელნაწერი. გვერდი 136
Софийская рукопись. 136-ая стр.

ღვთისმშობლის ხატი. ახალი მოჭედილობა
Икона Богородицы в новом окладе
(Йор. Иванов. «Асеновата креп. и Бачк. монастир»)

ღვთისმშობლის ხატი. დ. ერმაკოვის ფოტო
Икона Богородицы. Фото Д. Ермакова.

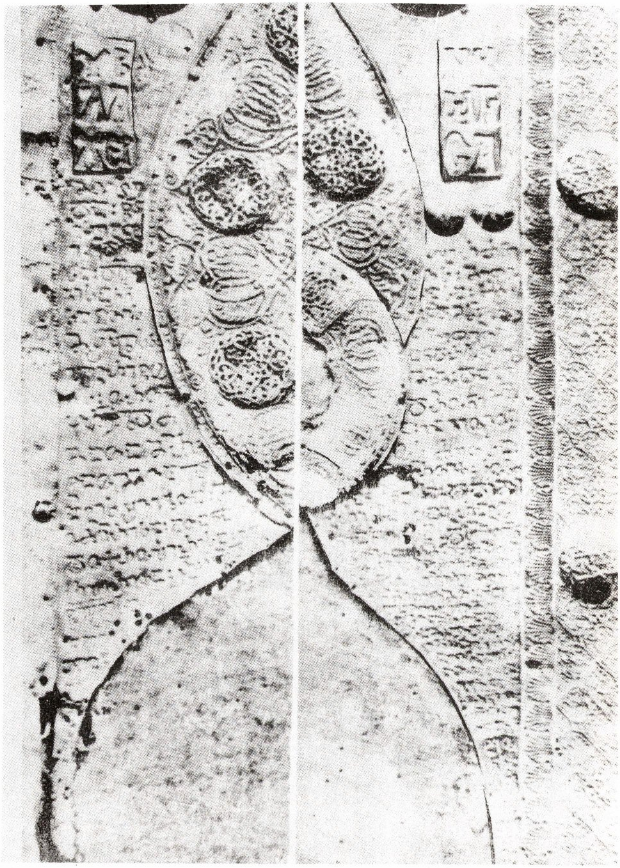

ხატის წარწერა. გადიდებულია დ. ერმაკოვის ფოტოდან
Надпись на иконе. Увеличено с фото Д. Ермакова.

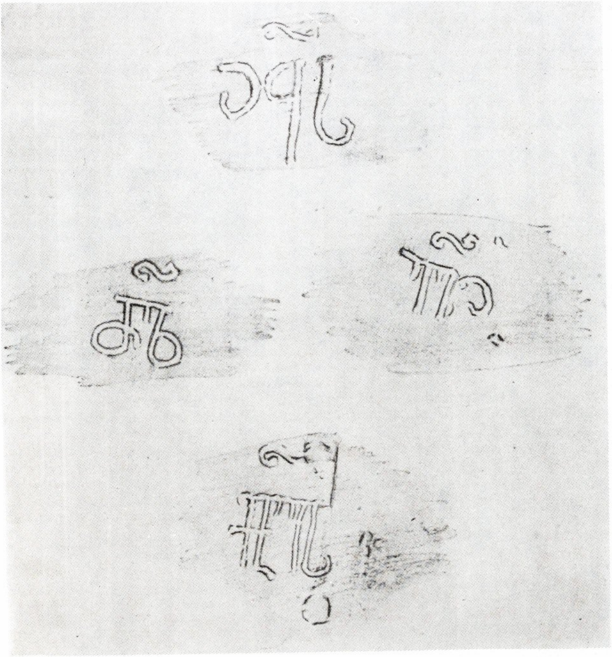

გუმბათის ჯვარის წარწერა

Надпись на надкупольном кресте. (Отпечаток Хр. Попова).

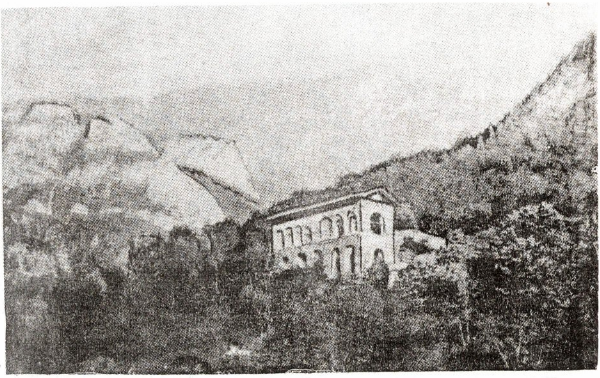

საძვალე (ქვემო სართული) და ეკლესია (ზემო სართული)
Усыпальница (нижний этаж) и Церковь (верхний этаж). Фото архим. Ионы.

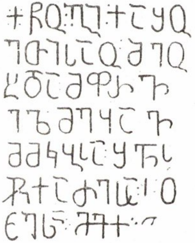

წვირმის წმ. გიორგის ხატის წარწერა
Надпись на иконе Цюрмийского св. Георгия (Копия И. Бартоломея)

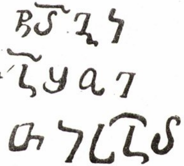

ფრესკის წარწერა პეტრიწონში
Фресковая надпись в Петрицоне (Копия Д. Ласкова).

О СТРОИТЕЛЕ ПЕТРИЦОНСКОГО МОНАСТЫРЯ ГРИГОРИИ БАКУРИАНИС ДЗЕ

Великий доместик Запада, т. е. главнокомандующий военно-сухопутными силами европейской части Византийской империи Григорий (Григол) Бакурианис-дзе (по-гречески Γρηγόριος Πακουριάνος), происходивший из южно-грузинского знатного рода Таойских эриставт-эриставов, основал в 1083 году грузинский монастырь в Болгарии, в Родопских горах, в 30 километрах от Филиппополя (современного Пловдива). Основатель монастыря тогда же дал ему типик, т. е. устав, составленный на двух языках — грузинском и греческом.

Из двух редакций типика ученому миру сперва стала известной греческая, которую издал Г. Мусеос в 1888 г. по новогреческому переводу XVIII века. В 1904 году Л. Пти (Louis Petit) издал первоначальный текст по бухарестской копии XVIII века. В 1954 году издал грузинскую редакцию типика по софийской копии XIX века работавший в Риме М. Тархнишвили, который дал и латинский перевод памятника. А в 1963 году С. Каухчишвили издал греческую редакцию типика по хиосской рукописи XIII века, указав разночтения по бухарестской копии XVIII века по изданию Л. Пти. Он же перевел греческий текст на новогрузинский язык и напечатал свой перевод параллельно с греческим текстом (Georgica V, 1963).

В 1971 году я издал грузинскую редакцию Петрицонского типика с русским переводом (Грузинский монастырь в Болгарии. Грузинская редакция типика. С приложением «Грузинские надписи Петрицонского монастыря»), а в 1978 г. появилась в Ереване книга, озаглавленная: «Типик Григория Бакуриана. Введение, перевод и комментарий В. А. Арутюновой-Фиданян».

Отметим, прежде всего, что, как грузинская редакция типика, так и греческая делятся только на главы, которые писаны сплошным текстом. Деление глав на отдельные отрезки или параграфы впервые провел я в грузинском тексте и передал его С. Г. Каухчишвили, который сделал то же самое и в своем издании греческого текста (А. Г. Шанидзе. Грузинский монастырь в Болгарии, стр. 41, прим. 2).

Характерно, что В. А. Арутюнова-Фиданян в своей книге нигде не приводит грузинской формы фамильного имени строителя Петрицонского монастыря Бакурианис-дзе или хотя бы Бакуриан, а употребляет везде греческую форму Пакуриан, хотя она хорошо знает, что он был не грек. Это тем более странно, что она составила curriculum vitae этого крупного государственного деятеля Византийской империи (стр. 47—63) и ни разу не обмолвилась ни словом об этой детали. Считая Григория армянином, она могла бы где-нибудь упомянуть его Бакураном или Бакуранин ордин, что является переводом грузинского Бакурианис-дзе. Но она все время называет его Пакурианом. А между тем форма «Бакуриани» проникла в болгарскую литературу: одна статья профессора Всеволода Николаева, напечатанная в «Известиях Института болгарской истории» в 1951 г. (стр. 266—297), носит такое заглавие: «Судьба типика-устава, данного Григорием Бакуриани (Пакурианом) Петричко-Бачковскому монастырю и его грузинской копии Софийской Национальной библиотеки». Кроме того, В. А. Арутюнова-Фиданян часто цитирует в своей книге «Типик на Бакуриани» (стр. 198, 200, 201, 206, 209, 224), а также статью Д. Цончева «Строежи на Григорий Бакуриани в Асеновград и околноста», ИБАИ, 23, 1960 (стр. 200). В армянской литературе тоже употребляется форма Бакуриан (в статье П. Мурадяна, напечатанной в Историко-филологическом журнале за 1968 г., № 1, стр. 103—119). Впрочем, и сама В. А. Арютюнова-Фиданян десять лет тому назад в своем автореферате писала о Григории Бакуриане: «Типик Григория Бакуриана и некоторые вопросы истории Византийской империи» (В. А. Арютюнова, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Ереван, 1968).

Она и того не поведала читателю, что Бакуриан (по-гречески Пакуриан) является грузинской формой имени, которая по-армянски звучит Бакуран, как разъяснено

у меня (Грузинский монастырь в Болгарии, стр. 38, прим. 2; стр. 260, прим. 2).

Хотя В. А. Арутюнова-Фиданян в своем русском переводе с греческого текста типика и учитывает данные грузинской редакции по моему русскому переводу, но она везде сохраняет греческие формы и других собственных имен, встречающихся в типике: Апасий, Хосриан, вместо Абаз (т. е. Аббас) и Хвасрован, даваемых грузинским текстом. Она и не подозревает, что в гласном и греческой формы первого из этих имен (Апас-и-ос) скрывается гласный именительного падежа грузинских имен (Абаз-и, Абас-и).

В русском переводе греческого текста типика В. А. Арутюнова-Фиданян везде сохраняет греческое обозначение грузина «ивир», несмотря на то, что грузинский текст везде дает ქართველი («грузин»): так, например, «в монастыре, недавно основанном при попечении и помощи всеобщего бога мною, Григорием, божьей милостью севастом и великим доместиком всего Запада, родным сыном блаженной памяти Пакуриана, архонта-архонтов, человека выдающегося, происхождением с Востока, из блестящего рода ивиров» (стр. 68); «Мой ивирский монастырь» (гл. II, 8, стр. 77); «в нашу святую церковь и ивирский монастырь» (гл. II, 14, стр. 68); «Об ивирах, родственниках и людях наших» (заглавие 25-ой главы) и др. Переводчица это делает нарочно, с целью, чтобы в слово «ивир» вложить значение «армянина-халкедонита грузинского толка». Впрочем, греческое прилагательное, образованное от слова «ивир», В. А. Арутюнова-Фиданян переводит через «грузинский», когда дело касается письма или книг: «ибо собраны и соединены все монахи, владеющие грузинским письмом и языком» (стр. 68); «грузинское четвероевангелие» (глава 34, стр. 117). Такое двоякое отношение к слову «ивир» вызывает удивление. Составители же грузинской редакции типика просто писали везде ქართველი (грузин), ქართველთა (грузин , род. пад. множ. числа). Да и издатель греческого текста и его переводчик С. Каухчишвили перевоидт его через ქართველი (грузин»): «мы, ивиры, приобретшие опыт всякой военной службы» (А.—Ф., стр. 69)=ვინაიდან ჩვენ ქართველები ვართ და ყოველგვარი მხედრული ცხოვრება გამოვლილი გვაქვს (С. К., стр. 101), «так как мы грузины и испытали всякую военную жизнь»; »Об ивирах, родственниках наших» (А.—Ф., стр. 109)=შესახებ ჩვენი ქართველი ნათესავებისა (С. К., стр. 111) «Относительно наших грузинских родственников»; «по преданиям рода сих ивиров» (А.—Ф., стр. 71)= როგორც ეს გადმოცემული აქვს ქართველებს (С. К., стр. 115) «как это передано грузинам .

Словом, Петрицонский монастырь был не грузинский монастырь, как считали грузины XI в., свидетели основания монастыря, и как писали русские ученые П. Безобразов и И. Соколов, а также француз Л. Пти, не понимая, сущности дела, а «ивирский» монастырь, где, как полагает В. А. Арутюнова-Фиданян, «в составе братии монастыря были армяне-халкедониты и грузины» (стр. 195), причем сперва она называет армян-халкедонитов, а затем — грузин. И это несмотря на то, что в типике прямо сказано: «иноки моего монастыря родом грузины» (Гр. монастырь в Болгарии, стр. 327).

Не только в тексте типика, но и в примечаниях к нему В. А. Арутюнова-Фиданян везде употребляет «ивир» и «ивирский»: «У Скилицы и Продолжателя Скилицы Ивирия упоминается гораздо чаще. При Романе Лакапине «в столицу прибыл из Ивирии ивир куропалат». Под Ивирией, здесь, по-видимому, подразумеваются владения ивирских Багратидов. Узнав о смерти Давида куропалата, Василий II прибыл в Ивирию, «устроив данное ему наследство и заставив Георгия, архонта Внутренней Ивирии, управлять собственными землями и не нападать на чужие» (стр. 125). Понимай, как хочешь, кто такие «ивирские Багратиды», о которых речь и в других местах: «В начале VIII века представители ивирской ветви Багратидов начинают вторгаться в Тайк из своих владений на р. Чорох» (стр. 215); «большую часть земель ивирских Багратидов» (стр. 216); «к старшей линии ивирского дома» (стр. 216) и т. п.

«На Афоне в XI—XII вв. процветала школа при ивирском монастыре... ...Воспитанники ивирской школы изучали богослужение и философию» (стр. 204). В. А. Арутюнова-Фиданян не сообщает, на каком языке изучали они богослужение и философию.

Как известно, в 80-х годах X века грузины основали на горе Афон (в Византии,

на Халкидонском полуострове) грузинский монастырь. В. А. Арутюнова-Фиданян пишет: «Три раза Скилица употребляет определение «ивирский»: «ивирский монастырь на горе Афон», «ивирское войско распущенное Константином IX», и «ивирское войско Михаила Иасита». В первом случае эпитет «ивирский» определяет, по-видимому, вероисповедную принадлежность монахов монастыря» (стр. 127). Почему так нерешительно, «по-видимому»? Следовало бы написать «наверняка», и тогда, если не весь состав монахов (а их было около 300), то по крайней мере три четверти были бы армянами-халкедонитами.

Впрочем, нельзя отказать в решительности В. А. Арутюновой-Фиданян, когда она заявляет: «Ширакское и Карсское царства, Карин, Басен, Мардали, Халтойарич, Харк и Апахуник — области с чисто армянским населением» (стр. 125). Это она пишет так уверенно, будто у нее имеются под рукой точные статистические данные, почерпнутые из народной переписи, проведенной в отмеченных областях в XI веке по всем правилам сегодняшнего дня. Возьмем из них Карсское царство. Карс — это грузинское слово კარი («дверь», «ворота») в форме дательного падежа (კარ-ს), совпадающей с формой винительного падежа армянского множ. числа. Обе формы (и грузинская и армянская) имеют значение и местного падежа. В грузинской редакции устава читается Кари (კარი). Как разъяснено мной (Грузинский монастырь в Болгарии, стр. 13, прим. 2), «кари» лежит в основе и других грузинских географических имен: Клде-кари, Таос-кари, Зе-кари, Ташис-кари, Лебаис-кари. Так что корень наименования города Карса — грузинский и разве можно допустить, чтобы в Карсе и Карсской области не было грузинского населения?

Одним из доказательств того, что основатель Петрицонского монастыря был армянин, В. А. Арутюнова-Фиданян считает, что «родственники и люди Григория носят армянские имена (Абас, Вардан, Ахсартан) (стр. 136). Сказано весьма решительно. Оказывается, Абас (или, вернее, Аббас) не арабское имя, как указано у меня (Груз. мон. в Болгарии, стр. 339), а армянское. Кроме того, хорошо известно, что Вардан не армянское имя, а иранское (Р. Ачарян, Словарь армянских личных имен, т. V, Ереван, 1962, стр. 74). В Музее Грузии в Тбилиси имеются монеты двух парфянских царей: Вардана I-го и Вардана II-го (Т. Я. Абрамишвили, Каталог парфянских монет государственного Музея Грузии. Тбилиси, 1974, стр. 123, 126). А что армянского в имени Ахсартан, употреблявшемся и в Грузии? Может быть, В. А. Арутюнова-Фиданян укажет его армянскую этимологию? Сомневаюсь, чтобы это ей удалось, поскольку задача не из легких.

Чтобы подкрепить свое положение о том, что великий доместик Запада Византийской империи и строитель Петрицонского монастыря Григол Бакурианис-дзе был не грузин, а армянин, В. А. Арутюнова-Фиданян утверждает, что первый игумен Петрицонского монастыря Григол Ванели, о котором идет речь в 30-ой главе устава, происходил из далекого Васпуракана, с берегов Ванского озера (стр. 43—44, 204), ничуть не смущаясь тем, что в Грузии имеются пять населенных пунктов, носящих название Ван (ვან-ი), в том числе районный центр в Западной Грузии, знаменитый своими археологическими раскопками (Грузинская ССР. Административно-территориальное деление. Тбилиси, 1961, стр. 212). Издавая грузинскую редакцию устава Петрицонского монастыря, я колебался назвать какой-нибудь из этих пунктов родиной первого настоятеля в Петрицоне. Но для В. А. Арутюновой-Фиданян никаких колебаний не существует: она решительно зявляет, что Григол Ванели (Григорий Ванский) происходил с берегов Ванского озера. А знал бы он тогда грузинский язык, так нужный в Петрицонском монастыре?

Не только «ивир» греческих источников, но и „վրացի" («грузин») армянских источников — это не грузин, а почти всегда армянин-халкедонит. «В Басенской области, пишет Асохик, был убит фанатиками-грузинами (վրացի) толкователь священных книг Иоанн». По этому поводу В. А. Арутюнова-Фиданян пишет: «Разумеется, имеются в виду не грузины по национальности, а армяне, исповедовавшие грузинскую веру, т. е. армяне-халкедониты» (стр. 130). Почему именно армяне-халкедониты? Откуда это видно? Разве было запрещено грузинам жить в Басене, который у грузин назывался Басианом? Далее: «Аристакес сообщает также о „վրացի" За-

харии, епископе Валашкертском, который в 1021 году был посредником между грузинским царем и императором ромеев» (стр. 13). Для В. А. Арутюновой-Фиданян этот Захария тоже армянин-халкедонит. Даже тогда, когда в источнике прямо указана грузинская национальность лица, В. А. Арутюнова-Фиданян склонна понимать это в смысле армянина-халкедонита. Так, например, в «Хронике» Матфея Эдесского Григорий Бакуриан и Багарат Вхкаци названы ромейскими князьями грузинского рода, „վրացի ազգաւ" (Стр. 135). Казалось бы, это место нельзя иначе понять, как в том смысле, что Багарат (Баграт) Вихикец был родом грузин, т. е. по национальности грузин. Но нет. В. А. Арутюнова-Фиданян уверяет в другом. Она пишет: «В 1064 году во главе фемы (Ивирия) стоял магистр и катепан Востока Багарат Вхкаци, занявший пост правителя Ани и Ивирии около 1060 года. Он происходил из знатного армяно-халкедонитского рода Вхкаци из южного Тайка» (стр. 48). Не только Багарат Вихикец, но и Григорий Бакурианис-дзе были, по утверждению В. А. Арутюновой-Фиданян, армянами: «и Григорий, и Багарат были армянами-халкедонитами грузинского толка» (стр. 51).

В А. Арутюнова-Фиданян пишет: «До появления работы Н. Я. Марра об «Аркауне» исследователи считали вопрос о грузинском происхождении Григория бесспорным» (стр. 136). Считали потому, что, не имея никаких предубеждений и предвзятых мнений, правильно понимали текст устава Петрицонского монастыря, где прямо указано его грузинское происхождение. А ведь этот устав создан самим Григорием. Кому лучше знать, кем был в национальном отношении строитель Петрицонского монастыря, самому ли Григорию, или Н. Я. Марру? Что же касается Н. Я. Марра, имеющего, безусловно, большие заслуги перед наукой изданием большого количества древнегрузинских и древнеармянских текстов, их переводами и комментариями, а также разъяснением этимологий многих слов, то он, не зная данных грузинской редакции типика и пользуясь только греческой редакцией, где имеются вставки и подозрительные места, ошибся в своем заключении, как ошибся он в картвельском языкознании, объявив грузинский язык родственным с семитическими[1]. Не меньше ошибся он и в общем языкознании, создав «Новое учение о языке», для опровержения которого на страницах газеты «Правда» в 1950 г. (№№ 129, 136, 143, 150, 157, 164, 171, 178, 185, 214) развернулась острая дискуссия.

Впрочем, не известно, что сказал бы Н. Я. Марр, если бы ему известны были данные грузинского текста типика. Имей в своем распоряжении и грузинский текст, он безусловно обратил бы внимание на употребление в 6-ой главе термина «остиган», который в греческом тексте заменен совсем неподходящим для этого места термином «танутер». Будучи знаком с термином «остиган» по тексту «Жития Григория Хандзтийского», он сразу отдал бы предпочтение «остигану» грузинского текста, как обычного в монастырской практике, и забраковал бы «танутер» греческого текста. Кроме того, не найдя в грузинском тексте упоминания об армянской версии типика и об «армянской» подписи Григория, критически отнесся бы к греческому тексту и дал бы совершенно другое направление своей статье.

В своей книге я писал: «Центральным пунктом для правильной оценки обоих текстов устава, грузинского и греческого, и отношения их друг к другу, в смысле достоверности сообщаемых ими некоторых фактов, я считаю выяснение вопроса о том, который же из них фальшивит в шестой статье, грузинский или греческий, поскольку одно и то же должностное лицо в монастыре у грузин называется двояко: по грузинскому тексту «остиган», а по греческому «танутер» (Гр. мон. в Болгарии, стр. 267). В. А. Арутюнова-Фиданян, комментируя текст своего перевода греческого типика, обычно приводит и грузинские соответствия греческих терминов по моему русскому переводу. В главе же шестой греческого текста, где говорится о келларите, который у грузин называется «танутером», а в грузинском тексте назван «остиганом», она обходит молчанием это место, а относительно «танутера» отсылает читателя к работе Н. Я. Марра «Аркаун». Зачем отсылать к Марру? Не лучше ли сослаться на статью П. Мурадяна, который утверждал, что первоначально и в грузинском тексте стояло ар-

[1] Н. Марр, Основные таблицы к грамматике древнегрузинского языка с предварительным сообщением о родстве грузинского языка с семитическими. СПб, 1908.

мянское слово «танутер» но впоследствии грузины его выкинули и заменили словом «остиган»? Ссылка на Н. Я. Марра ничего не дает, поскольку слово «танутер» в данном месте совершенно неуместно, как это разъяснено у меня (Груз. монастырь в Болгарии, стр. 267 — 272). Тем не менее употребление термина «танутер» в греческом тексте Петрицонского типика для В. А. Арутюновой-Фиданян является одним из доказательств, что Григорий Бакурианис-дзе был армянином (стр. 136).

В. А. Арутюнова-Фиданян говорит, что грузинская версия типика даже не упоминает об армянском списке (стр. 231). А не упоминает потому, что его и не было вовсе. «Армянский список» типика и «армянская подпись» Григория Бакурианис-дзе такой же миф, как и наличие армяно-греческой рукописи в библиотеке имени Кораиса на острове Хиос. Греческому ученому К. Амантосу пришлось всерьез доказывать, что первая часть грузино-греческой рукописи, хранящейся в библиотеке им. Кораиса на острове Хиос — грузинская, а не армянская, как записано там в каталоге (Thrakika t. X, 1938). Не только хиосский список грузинского текста устава Петрицонского монастыря был известен, как армянская рукопись, но и софийский список того же грузинского текста значился в печатном каталоге Петрицонских рукописей В. Иорданова (1930), как «армянская церковная книга, неизвестно, когда написана» (Груз. мон. в Болгарии, стр. 51).

В. А. Арутюнова-Фиданян ошибается, когда пишет, что «грузинский список типика не был заверен подписью основателя Петрицонского монастыря» (стр. 234). Сам Григорий сообщает: «все эти типики (т. е. один грузинский и два греческих) ниже подписаны моей, вышеназванного Григория, рукой» (Гр. мон. в Болг., стр. 327). Он утвердил типик, написав слова: «Все это вышеизложенное твердо волей бога». Как я показал в своем исследовании, в утверждении грузинских документов часто отсутствовало имя утверждавшего лица (там же, стр. 33—40), но обязательной была формула утверждения, как в данном случае: «Все это вышеизложенное твердо волей бога». Как раз греческий текст типика не имеет формулы утверждения, что ставит под большое сомнение «подпись» Григория под греческим текстом, имеющуюся только в новогреческом переводе типика, сделанном в XVIII веке.

В. А. Арутюнова-Фиданян, ссылаясь на мою книгу, пишет: «В поминальном списке Мециетской постной триоди, наряду с грузинскими политическими деятелями, а также Евфимием и Георгием Ивирами, назван и великий доместик Запада севаст Григорий Бакуриан «православный» (стр. 135). А у меня сказано следующее: «В поминальном списке Мециетской постной триоди в числе именитых людей значатся и грузинские политические деятели (цари Баграт IV, Давид Строитель, Деметре, царица Тамара и др.), литераторы Евфимий и Георгий Святогорцы и др., а также великий доместик Запада». Мои слова «литераторы Евфимий и Георгий Святогорцы» у В. А. Арутюновой-Фиданян превратились в «Евфимия и Георгия Ивиров», поскольку в «ивирях», по ее мнению, конечно, можно подразумевать и армян-халкедонитов.

Вместе с тем, нужно отметить, что я, приведя список поминаемых лиц, указал, что определение «православный» имеет почти каждое поминаемое лицо, а В. А. Арутюнова-Фиданян, опуская все это, называет только доместика Запада, православного. Этим она как бы подсказывает, что доместик Запада был «православным армянином».

В. А. Арутюнова-Фиданян, не зная грузинского языка и пользуясь моим русским переводом типика, в одном месте пытается уличить меня в неточности перевода. По поводу одного места 18-й главы грузинского текста она пишет: «Интересно, что в грузинском тексте написано не просто «служащие» (как переводит А. Шанидзе), но «слуги легата» (т. е. византийский термин «легат» оставлен без перевода. Может быть, средневековый переводчик не понял слова «легат»? (стр. 189). При чем тут средневековый переводчик? Грузинский текст переводил на русский язык я, а не средневековый переводчик. Посмотрим, насколько права В. А. Арутюнова-Фиданян. В Словаре у меня объяснено: **«Легат** (лат. legatus, в грузинском ლეგატი через посредство греческого) — оставленное по завещанию имущество, вещь» с указанием мест, где это слово встречается (2, 13; 18,2; 34b,2), в том числе и того места, которого касается ее критическая заметка.

Она думает, что ლეგატისა определяет предыдущее слово «слуги» (поэтому у нее и получается «слуги легата»), тогда как ლეგატისა относится к следующему слову (ლეგატისა ამღებელთაგანი. «получающие легат»), что у меня дано в русском переводе в таком виде: «чтобы (кто-нибудь) из получающих по завещанию».

В. А. Арутюнова-Фиданян не прочь извратить смысл моих слов. Я говорил, что в окрестностях Петрицонского монастыря было болгарское население, которому не запрещалось молиться в монастыре (Гр. мон. в Болг., стр. 205), а затем писал о лазах: «Принимая во внимание, что люди молятся на родном говоре, а не на церковном языке, если последний значительно разнится от родной разговорной речи, можно ли сбросить со счетов это лазское население, когда пишем об исторических судьбах Тао и Кларджетии в XI веке и о выходцах оттуда, подвизавшихся в Петрицоне»? (стр. 267). Где здесь основание для утверждения В. А. Арутюновой-Фиданян, будто я полагаю, что, поскольку речь в типике идет об уроженцах Тайка (нет, в типике и речи нет об уроженцах Тайка! — А. Ш.), то вторым их языком мог бы быть не армянский, а лазский (стр. 137). Она даже серьезным тоном пишет: «Лазский язык не мог быть богослужебным языком в Петрицонском монастыре, как, впрочем, и ни в каком ином. Лазский язык — не богослужебный и даже не литературный язык» (стр. 138). Я бы поблагодарил за поучение, но я писал, что они могли молиться на родном языке, значительно отличавшемся от богослужебного грузинского. Дальше я добавлял: «Да, наконец, чего много мудрить, когда в уставе прямо сказано: «монахи моего монастыря родом грузины» (стр. 267).

В. А. Арутюнова-Фиданян, отдавая предпочтение греческому тексту, силится умалить значение грузинской редакции типика, стараясь найти в ней места позднего происхождения. Так, например, в комментарии к XIX-ой главе она пишет: «В греческом тексте этой главы всего два параграфа, в грузинской же редакции — четыре... Между § 1 и § 4 (§ 2 греческого текста) вставлено еще 2 параграфа, по содержанию настолько мало что прибавляющие к первым двум, что могут быть расценены, как более позднее толкование греческого текста» (стр. 191). Напрасно так думает В. А. Арутюнова-Фиданян. Не разобравшись хорошо, она склонна расценивать эти параграфы как позднее толкование, тогда как грузинский текст, будучи первичным и более подробным, подвергся сокращению при переводе на греческий язык.

«О существовании фемы Ивириа переписчик грузинской редакции, очевидно, уже не знал. В грузинской редакции «Ивириа» передана словом «Сакартвело» — Грузия. Этот термин, изредка встречающийся в грузинских текстах XI века, получил широкое распространение после того, как Тбилиси, отвоеванный Давидом Строителем у арабских эмиров, был объявлен столицей объединенного грузинского царства (1122). Таким образом (если этот термин здесь не поздняя интерполяция), terminus post quem возникновения грузинской редакции 1122 г.» (стр. 190). Подобным аргументом можно доказать все, что угодно. Если, спрашивается, термин «Сакартвело» употреблялся в грузинских источниках XI века, почему он не мог попасть в устав Петрицонского монастыря, основанного в 1083 году? Это раз. Во-вторых, как же переводить по-грузински греческий термин «Ивирия», обозначавший фему, образованную из оторванных от Грузии земель, населенных первоначально, до разрастания ее границ, по преимуществу грузинами, и оттого названную византийцами Ивирией, т. е. Грузией?

Как уверяют, фема Армениак получила свое название от греков «по имени армян, живших там и по соседству» (стр. 217, со ссылкой на Н. Адонца). Такое же положение имеем и с названием фемы Ивирия. Если существовало несколько Арменией (I, II, III, IV), отчего не могло быть рядом с основной Грузией и второй Грузии, входившей в состав Византийской империи? Аналогичное положение создалось в XVI в., когда турки из оторванных ими грузинских юго-восточных областей образовали Гурджистанский, т. е. Грузинский, вилайет.

Далее Н. А. Арутюнова-Фиданян пишет: «Романия — обычное в византийских источниках наименование Византийской империи. В грузинском тексте — Греция, термин более позднего времени» (стр. 190). Откуда взяла она, что этот термин более позднего времени? Могу уверить ее, что грузины греков (в том числе и византийских) всегда называли бердзенами, а

их родину — Сабердзнети (Греция), что стоит в грузинском тексте вместо Романии греческого текста.

Я бы согласился с мнением С. Т. Еремяна, приводимым В. А. Арутюновой-Фиданян (стр. 190), что, употребляя форму Сасаркинозети (Сарациния в смысле Сирии) вместо Саркинозети, «средневековый переводчик был сильнее в разговорном грузинском языке, чем в литературном», но дело в том, что подобными образованиями являются Сабердзнети (Греция) и Сапрангети (Франция), и они вполне литературны как в древнегрузинском, так и в новогрузинском.

В. А. Арутюнова-Фиданян отмечает в своей книге несколько раз, что грузинский текст типика отличается от греческого. Так, например, в комментарии к четвертой главе, примечании шестом сказано: «текст грузинской версии значительно отличается от того, что дает греческий текст. Подобное положение наблюдается и при сравнении **многих других** мест обоих текстов» (стр. 167); «интересно, что грузинская редакция не делает никаких послаблений для монахов-аристократов» (стр. 168); «грузинская версия здесь несколько отличается от греческого варианта» (стр. 168); «грузинская редакция в данном месте значительно разнится от греческого варианта» (стр. 171) и т. п. Тем не менее она утверждает: «грузинская версия — несомненный перевод с греческого» (стр. 231).

С греческого переведено, конечно, все, что взято из устава константинопольского монастыря Панагия, как это отмечено в самом тексте типика (Номера оглавлений, 3), но греческий текст не мог дать в грузинском переводе таких терминов, как абармад, декан, сакаргав и др. Издатель и переводчик греческого текста С. Г. Каухчишвили, сравнив оба текста, заключил: «греческая и грузинская редакции типика не представляют переводов друг друга» (Georgica, t. V, 272). К тому же заключению пришел и издатель и переводчик грузинского текста по софийскому списку М. Тархнишвили (там же).

Как могла быть переведена с греческого последняя глава грузинского текста («О том, как праздновать двенадцать господских и три других видных праздника»), когда она в греческой редакции совсем не имеется? Она даже не упомянута в 11-ой главе греческого текста, а в грузинском тексте есть ссылка на нее: «Также пусть не прекращается поминовение великих мучеников и святых и та же раздача милостыни нищим, что нами установлено для каждого праздника особо. Ее мера особо писана нами в конце этого типика, поименно для каждого праздника».

В 33-ей главе типика грузинской редакции есть указание на то, «чтобы этот типик публично читался полностью в праздник нашей церкви и при наступлении всех трех святых постов». В. А. Арутюнова-Фиданян по этому поводу замечает: «В греческом тексте о публичном чтении и нет речи; более того, в 36-ой главе греческой редакции особенно подчеркивается нежелательность частого использования типика» (стр. 205). В греческом тексте нет речи о публичном чтении типика потому, что монахи Петрицонского монастыря были родом грузины и они читали типик по-грузински, а не по-гречески, поэтому это сведение внесли только в грузинскую редакцию. Это еще раз показывает, что грузинский текст типика независим от греческого и в некоторых частях является первичным по отношению к греческому тексту.

Комментируя одно место 36-ой главы (по грузинскому тексту конец 35 b), В. А. Арутюнова-Фиданян говорит: «В грузинской редакции здесь два документа. Первый короче приведенного в греческой версии, но в общем соответствует ему, второго в греческой версии нет», (стр. 225). Нет, не совсем соответствует. В грузинском тексте относительно первого документа сказано: «симиосис хартофилака и его письмо к судье той фемы» (стр. 326), а в греческом: «свидетельство хартофилака и питтакий к фемному судье для уведомления и подтверждения наших хрисовулов и остальных указов, хранимых в Святой Софии» (стр. 120), Упоминание св. Софии в грузинском тексте имеется как раз в конце второго документа: «а этот питтакий находится в св. Софии вместе с другими судебными документами». Ясно, что здесь имеется такая же порча греческого текста, какую В. А. Арутюнова-Фиданян отмечает в 29-ой главе того же греческого текста: «Порча текста греческой редакции подтверждается и свиде-

тельством грузинского текста, согласно которому раздачу всего необходимого в Стенимахской ксенодохии осуществлял не парик, а монах» (стр. 200). Точно так же и здесь: второй документ в греческом тексте опущен вообще, но его конец присоединен к первому документу. Поэтому совершенно лишены основания вопросы Арутюновой-Фиданян: «Не было ли наименование этого документа более поздней припиской? Существовал ли сам документ?» (стр. 226). Однако она не сомневается в существовании армянской версии типика, хотя прямых доказательств ее существования не имеется.

В. А. Арутюнова-Фиданян пишет: «В грузинском тексте запрещается передавать не «парическую землю», а крестьянина. Средневековый грузинский переводчик, очевидно, уже не знает, что такое «парик» византийской действительности» (стр. 205). Во-первых, о средневековом грузинском переводчике. Считая греческий текст первичным (что неверно!), В. А. Арутюнова-Фиданян думает, что автор грузинского текста не знал, что такое «парик» греческого текста. Так ли это? У меня отмечено, что слову «გლეხი» грузинского текста в греческом соответствует «парик» (с указанием мест, где они встречаются — см. статью «Крестьянин» в словаре, стр. 333). А что касается парической (крестьянской) земли, вместо которой в грузинском тексте стоит «крестьянин» (т. е. «парик»), само собой подразумевалась передача «крестьянина» с его землей. Так что здесь нет никакого повода для неправильного суждения В. А. Арутюновой-Фиданян.

В грузинской редакции типика «нет раздела о животных», говорит Арутюнова-Фиданян (стр. 231). Он был и в грузинской редакции, но до нас не дошел лист, который содержал список животных. Поэтому как в грузинском тексте, так и в русском переводе у меня проставлены многоточия, а недостающее место грузинского текста я восполнил по новогрузинскому переводу С. Каухчишвили: «Список пожертвований, которых нет в грузинском тексте». Здесь сказано: «Так как в грузинском тексте Петрицонского устава не хватает листов, здесь приведу из греческого текста то, чего не хватает и что помещалось на потерянных листах» (Гр. мон. в Болг., стр. 19).

В. А. Арутюнова-Фиданян пишет: «Хахульский монастырь был одним из культурных центров средневекового Закавказья. Отсюда выходили выдающиеся церковные деятели, богословы, проповедники, переводчики» (со ссылкой на Е. Такайшвили, Археологическая экспедиция, стр. 75). Я бы согласился с таким определением Хахульского монастыря, но Е. Такайшвили пишет совсем другое: «Хахульский монастырь был одним из центров образованности в древней Грузии», а не в Закавказье.

По В. А. Арутюновой-Фиданян выходит, что основатель Петрицонского монастыря Григол Бакурианис-дзе врал, выдавая себя за грузина, происходившего из блестящего грузинского рода. Это она, В. А. Арутюнова-Фиданян, спустя почти девять столетий после его смерти знает точно и достоверно, что он был армянин. Для нее не имеет значения и то обстоятельство, что надписи Петрицонского монастыря (фресковая надпись кладбищенской церкви, надпись на надкупольном кресте, надпись на иконе) все грузинские. Об этих надписях имеются сведения в конце моей книги (Гр. мон. в Болг., стр. 354—368), которую она часто цитирует, но нигде о них не упоминает.

В. А. Арутюнова-Фиданян и не чувствует, что явно выраженная «ивирская» направленность ее книги резко снижает значение интересных данных, привлекаемых ею в своих комментариях из разных источников для объяснения сведений типика Петрицонского монастыря.

Есть и другие вопросы, которые ставит книга В. А. Арутюновой-Фиданян и на разъяснении которых следовало бы остановиться, но и сказанного достаточно, чтобы иметь общее представление о характере ее перевода и комментариев важнейшего документа по истории Грузии, Болгарии и Византии.

Приходится с сожалением констатировать, что тенденциозная с начала до конца книга В. А. Арутюновой-Фиданян способна ввести в заблуждение доверчивого читателя.

Я не могу понять, как мог пропустить такую книгу, полную больших натяжек и необоснованных утверждений, ответственный редактор Г. Г. Литаврин.

А. Г. ШАНИДЗЕ
Академик Академии наук Груз. ССР

შენიშვნები

1. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი. გამოვიდა ცალკე მონოგრაფიად. თბ., 1971.

2. О строителе Петрицонского монастыря Григории Бакурианис-дзе. პირველა დაიბეჭდა ორგანოში: მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, 1978, № 4, გვ. 170—177. ქართული ვარიანტი: მნათობი, 1979, № 1, გვ. 173—180.

შინაარსი

წინასიტყვაობა 5

შესავალი 9

1. სამეცნიერო ექსპედიცია ბულგარეთში 9
2. ქართული მონასტრების ტიპიკონები 13
3. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი . . 17
4. ტანუტერი თუ ოსტიგანი 23
5. გრიგოლ ბაკურიანის-ძის ხელის მოწერა 29
6. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონის ხელნაწერები . . . 36

პეტრიწონის ქართველთა მონასტრის ტიპიკონი
(ქართული რედაქციის ტექსტი) 55

ტიპიკონის ენა 124

I. ორთოგრაფიულ-გრამატიკული მიმოხილვა 125
II. ლექსიკონი 139

ტიპიკონის საკუთარ სახელთა საძიებელი 224

Грузинский монастырь в Болгарии и его типик
(Грузинская редакция типика) 232
Предисловие 232
Введение 235
Типик Петрицонского грузинского монастыря
(Русский перевод текста грузинской редакции) 267
Примечания к русскому переводу 316
Указатель собственных имен типика 325

პირთა სახელების საძიებელი გამოკვლევისათვის. 329

Указатель личных имен, упоминаемых в исследовании . . 331

ლიტერატურა. Литература 333

დანართი. Приложение. Грузинские надписи Петрицонского монастыря 338
სურათები 353
Иллюстрации 353
О строителе петрицонского монастыря Григории Бакурианис-дзе . 371
შენიშვნები 379

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

*

სბ 3178

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ე ბ რ ა ლ ი ძ ე
მხატვარი გ. ბ უ ა ძ ე
მხატვრული რედაქტორი ი. ს ი ხ ა რ უ ლ ი ძ ე
ტექრედაქტორი ნ. ო კ უ ჯ ა ვ ა

გადაეცა წარმოებას 20.7.85; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 10.7.85;
ქაღალდის ზომა $60 \times 90^{1}/_{16}$; ქაღალდი № 1; ბეჭდვა ოფსეტური;
გარნიტურა შანიძე; პირობითი საბეჭდი თაბახი 23.8;
საღ. გატარება 23.9;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 25.8;

უე 01610;

ტირაჟი 20000; შეკვეთა № 26 75

ფასი 3 მან. 40 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ШАНИДЗЕ АКАКИЙ ГАВРИЛОВИЧ

СОЧИНЕНИЯ
В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ
Т. IX

(На грузинском и русском языках)
Издательство «Мецниереба»
Тбилиси — 1986